

Darius PETKŪNAS

RYTŲ PRŪSIJOS LIUTERONŲ LITURGINĖ
TRADICIJA IR LIETUVIŠKOJI JOS RAIŠKA
REFORMACIJOS IR DONELAIČIO
LAIKŲ AGENDOSE

THE EAST PRUSSIAN LUTHERAN LITURGICAL
TRADITION AND ITS LITHUANIAN EXPRESSION
FROM THE REFORMATION TO THE
AGENDAS OF THE DONELAITIS ERA

Darius PETKŪNAS

RYTŲ PRŪSIJOS LIUTERONŲ LITURGINĖ
TRADICIJA IR LIETUVIŠKOJI JOS RAIŠKA
REFORMACIJOS IR DONELAIČIO
LAIKŲ AGENDOSE

THE EAST PRUSSIAN LUTHERAN LITURGICAL
TRADITION AND ITS LITHUANIAN EXPRESSION
FROM THE REFORMATION TO THE
AGENDAS OF THE DONELAITIS ERA

Klaipėdos universitetas

Darius PETKŪNAS

RYTŲ PRŪSIJOS LIUTERONŲ LITURGINĖ
TRADICIJA IR LIETUVIŠKOJI JOS RAIŠKA
REFORMACIJOS IR DONELAIČIO
LAIKŲ AGENDOSE

THE EAST PRUSSIAN LUTHERAN LITURGICAL
TRADITION AND ITS LITHUANIAN EXPRESSION
FROM THE REFORMATION TO THE
AGENDAS OF THE DONELAITIS ERA

Monografija

Klaipėda, 2012

UDK 284(474.5)(091)
Pe222

Spausdinti rekomendavo Klaipėdos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto redakcijos komisija, 2012 m. spalio 15 d. (protokolas Nr. 71)

Aprobuota Klaipėdos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Baltistikos centre, 2012 m. rugsėjo 19 d. (protokolas Nr. 46H-BC-1)

Recenzavo:

Prof. dr. Jouko Talonen, Helsinkio universitetas
Prof. dr. Jyrki Knuutila, Helsinkio universitetas

Knygos parengimą ir publikavimą finansavo Lietuvos Respublikos kultūros ministerija

Viršelyje naudotas 1525 m. Prūsijos Liuteronų Bažnyčios liturginių nuostatų viršelio fragmentas

Published by recommendation of the editorial committee of the Faculty of Humanities, University of Klaipeda. October 15, 2012 (Protocol No. 71)

Approved by the Center for Baltic Studies, Faculty of Humanities, University of Klaipeda. September 19, 2012 (Protocol No. 46H-BC-1)

Readers:

Prof. Dr. Jouko Talonen, Professor of Church History, University of Helsinki
Prof. Dr. Jyrki Knuutila, Professor or Practical Theology, University of Helsinki

The publication of this book was made possible by generous contribution from the Ministry of Culture of the Republic of Lithuania

The cover displays a fragment of the original 1525 Prussian Lutheran Church Order

© Darius Petkūnas, 2012
© Klaipėdos universiteto leidykla, 2012

ISBN 978-9955-18-696-0

TURINYS / CONTENTS

Pratarmė / 7
Preface / 9
Įvadas / 12
Introduction / 16
PRŪSIJOS LIUTERONIŠKOSIOS LITURGINĖS TRADICIJOS IŠTAKOS IR RAIDA / 20
1. XVI a. Prūsijos liuteroniškosios liturgijos / 20
1.1. 1525 m. liturginių ceremonijų nuostatai / 22
1.2. 1544 m. bažnytinės tvarkos nuostatai / 23
1.3. Liturginiai ir katechetiniai tekstai gimtosiomis kalbomis / 27
1.4. 1558 m. bažnytinės tvarkos nuostatai ir agenda / 30
1.5. M. Mažvydo išverstos 1558 m. agendas liturginės formos / 33
1.6. 1568 m. agenda / 42
1.7. Liturginės formos lietuviškuose giesmynuose ir kituose leidiniuose / 44
2. Konfesiniai ir liturginiai klausimai XVI a. antrojoje pusėje / 48
3. 1638 m. <i>Recessus Generalis</i> / 50
4. Pietizmo poveikis liturgijai / 52
5. XVIII a. Prūsijos liuteronų agendas / 55
5.1. 1730 m. lietuviškoji agenda / 55
5.2. 1731 m. agenda lenkų kalba / 57
5.3. 1734 m. direktyvos Bažnyčios ir mokyklų klausimais / 57
5.4. 1741 m. vokiškoji agenda / 59
5.5. Liturginės apeigos XVIII šimtmečio pabaigoje / 60
6. Rytų Prūsijos liturginės tradicijos baigtis / 63
7. Išvados / 65
THE AGE OF THE PRUSSIAN LUTHERAN LITURGICAL TRADITION / 67
1. Prussian Lutheran Liturgies of the Sixteenth Century / 67
1.1. The 1525 Article on the Ceremonies / 67

1.2. The 1544 Church Order /	82
1.3. Vernacular Liturgical and Catechetical Texts /	99
1.4. The 1558 Church Order and Agenda /	106
1.5. Forms of the 1558 Church Order put into Lithuanian by Mažvydas /	124
1.6. The 1568 Church Order /	141
1.7. Liturgical Materials found in Lithuanian Hymnals and Other Publications /	163
2. Confessional and Liturgical Concerns at the turn of the Century /	178
3. The <i>Recessus Generalis</i> 1638 /	188
4. Pietism and its Effects on the Liturgy /	196
5. Prussian Lutheran Agendas in the 18 th Century /	205
5.1. The Lithuanian Agenda of 1730 /	205
5.2. The Polish Agenda of 1731 /	208
5.3. The 1734 Directive Concerning Church and School Matters /	209
5.4. The German Agenda of 1741 /	213
5.5. The final expressions of liturgical worship in the 18 th Century /	215
6. The Termination of the East Prussian Liturgical Tradition /	231
7. Conclusions /	234
Agendų tekstai /	239
The Texts of the Agendas /	239
1730 m. Dawádnas Pamokinnimas /	239
The Thorough Instruction of 1730 /	239
1775 m. Agenda /	393
The 1775 Agenda /	393
Bibliografija /	556
Bibliography /	556
Asmenvardžių rodyklė /	564
Index of Names /	564
Vietovardžių registratorius /	567
Index of Places /	567

P R A T A R M Ę

Knygoje aprašoma Rytų Prūsijos Liuteronų Bažnyčios liturginė tradicija pradedant Reformacijos laikotarpiu iki XVIII a. pabaigos. Ji parengta minint kunigo Kristijono Donelaičio 300 metų gimimo jubiliejų, kuris paskatino naują susidomėjimą Lietuvos kultūros raida Prūsijoje. K. Donelaičio asmuo suponuoja ryšį tarp Prūsijos kultūros ir lietuvių tautinės savimonės, tarp Prūsijos etniškumo ir liuteroniškojo dvasingumo, kurį tuo metu formavo liuteroniškoji ortodoksija ir Hales pietizmas.

Pirmujų knygų lietuvių kalba parengimą Prūsijoje paskatino Reformacija. Jų autoriai buvo Karaliaučiaus universitete išsilavinių igjyę ordinuoti liuteronų kunigai. Šie darbai XVI a. buvo grynai religinio turinio, skirti liuteroniškajam tikėjimui ugdyti bažnyčiose ir parapinėse mokyklose. Daugelis šių raštų buvo liturginio pobūdžio. XVI–XVII a. lietuviškai kalbanti Liuteronų Bažnyčia neturėjo agendos gimtaja kalba. Kunigai i lietuvių kalbą išvertė ir parapiju gyvenimui pritaikė tik pačias svarbiausias apeigų formas – Šv. Mišių ir rytmetinių bei vakarinių pamaldų tvarką, psalmes, giesmes ir kai kurias pastoracinių apeigų administravimo formas.

Monografijoje nagrinėjamos agendose ir Bažnyčios nuostatuose publikuotos liturginės apeigos. Prūsija nuo vėlyvųjų viduramžių buvo Vokiečių ordino politinėje ir ekleziastinėje valdžioje, todėl Reformacijos pradžioje šios apeigos buvo publikuotos vokiečių ir lotynų kalbomis. 1525 m. atmetę Romos vyskupo viršenybę, žemvaldžiais tapę Ordino riteriai perémė ne tik politinę, nuo Romos Bažnyčios nepriklausomą, krašto valdžią, bet émësi vykdyti ir ekleziastines reformas. Tais metais hercogo Albrechto vadovaujamas Prūsijos luomų susirinkimas (landtagas) patvirtino pirmuosius krašto nuostatus (vok. *Landesordnung*) ir bažnytinį apeigyną *Artickel der Ceremonien*. Jame buvo nurodyta, kaip vesti Šv. Mišias, rytmetines ir vakarines pamaldas bei kitas liturgines apeigas. Šis dokumentas padėjo pamatus Prūsijos liuteroniškai liturginei tradicijai. Nauji

bažnytinės tvarkos ir liturgijos nuostatai buvo publikuoti 1544 m., 1558 m. ir 1568 m. Šiomis knygomis kunigai vadovavosi iki XVIII a. pirmosios pusės. 1741 m. buvo atspausdinta nauja šią tradiciją pratęsusи vokiškoji agenda, o 1789 m. – paskutinė vokiškoji Rytų Prūsijos agenda, tapusi galutine šios liturginės tradicijos išraiška. Toji agenda reguliavo Bažnyčios apeiginį gyvenimą iki XIX a. 3-iojo dešimtmečio, kai karaliaus Friedricho Wilhelmo III nurodymu buvo įvesta nauja jo paties parengta unijinė agenda.

Knygoje ypatingas dėmesys skiriamas lietuviškai liturginei tradicijai – lietuvių kalba publikuotoms liturginėms formoms ir agendoms. Joje nuosekliai nagrinėjami Martyno Mažvydo, Baltramiejaus Vilento, Jono Bretkūno ir kitų autorų liturginiai-katechetiniai darbai, taip pat 1730 m. ir 1775 m. lietuviškos agendas, kuriomis naudojosi K. Donelaitis ir kiti kunigai. Nemaža dalis šių liturginių dokumentų buvo tyrinėti lingvistiniu, šaltinių analizės ir kitokiais aspektais, tačiau iki šiol nėra studijos, kurioje šie raštai būtų nagrinėti teologiniu-liturginiu požiūriu. Šiuo darbu siekiama užpildyti pastebėtą spragą.

Tema buvo įtraukta į Lituanistikos tradicijų ir paveldo įprasmiņimo komisijos sudarytą Kristijono Donelaičio 300 metų sukakties minėjimo valstybinę 2010–2014 m. programą. Šio darbo autorius dėkoja Kauno bibliofilui Vidmantui Staniuliui, mielai pasidalijusiam jo asmeninėje bibliotekoje saugomos 1730 m. agendas egzemplioriaus kopija, ir Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos generaliniam direktoriui prof. dr. Renaldui Gudauskui, neatlygintinių suteikusiam 1775 m. agendas faksimilę. Autorius taip pat dėkoja kolegai Dr. Charles Evanson už svarias konsultacijas rengiant šią monografiją ir Dr. Gary Arp už jos angliskojo teksto peržiūrą.

PREFACE

This study is the fruit of research of the liturgies of the East Prussian Lutheran Church beginning in the early days of the Lutheran Reformation. The occasion for it has been the renewed interest in the Prussian context of the growth and development of Lithuanian culture which has been reawakened by the tercentenary celebration of Pastor Kristijonas Donelaitis. In him we see the coming together of the culture of Prussia with the emerging ethnic consciousness of the Lithuanian people, Prussian ethnicity and Lutheran spirituality which represented a blend of Halle Pietism and Lutheran Orthodox theology and liturgy.

The first Lithuanian writings were formulated and published on Prussian ground, the work of men educated at the University of Königsberg. The authors of these works were ordained Lutheran clergy, and they wrote for the benefit of their own parishioners and other Lithuanians. With the exception of grammatical and lexicological works their writings were religious, meant to edify and fortify the Lutheran faith of their readers. Many of these works were liturgical in nature, giving Prussian liturgical forms in Lithuanian dress. No full agenda or altar book was produced in the 16th and 17th centuries for use by the Lithuanian Lutheran pastors and liturgical choirs. This made it necessary for pastors to put Psalms, canticles, hymns, and liturgical formulas into Lithuanian to assist them, as well as cantors and others who lived and worked in Lithuanian speaking parishes.

The present study examines the roots of these liturgical formularies that appeared first in the Prussian church orders and agendas which the clergy were bound by church law to employ. These orders were chiefly in the German language, because Prussia had long since been brought under the control of the Teutonic Order. The Order ruled Prussia both politically and ecclesiastically. In 1525 the Order was secularized and the German knights became the Prus-

sian nobility. With the influence of the Bishop of Rome effectively eliminated, rule of the church naturally fell more and more under the authority of the landed estates, giving the nobility the power to effect political and ecclesiastical reforms. In 1525 the Prussian territorial assembly under the leadership of Duke Albrecht approved the first constitution of Prussia (*Landesordnung*) and an embryonic church order, the *Artickel der Ceremonien*. The *Artickel* was concerned chiefly with the conduct of the celebration of the Mass and the Daily Offices in the church. It is from this document that the Prussian liturgical tradition emerged. Subsequent agendas and church orders, setting down the further development of this liturgical tradition and needed amendments to the existing tradition, were published in 1544, 1558, and 1568. The 1568 Agenda would serve the Prussian church until well into the 18th century. A new German Agenda perpetuating and further developing this tradition was published in 1741, and the final expression of the Prussian Agenda made its appearance in 1789. The whole tradition continued to serve the church until it was superseded by the Prussian Union Agenda of Friedrich Wilhelm III which served as the liturgical expression of his new creation, the Prussian Evangelical Church, a union of Lutheran and Reformed congregations under one ecclesiastical authority.

Particular attention is given in this study to the liturgical forms and elements in the Lithuanian language. This required extensive study in the writings of Martynas Mažvydas, Baltramiejus Vilentas, Jonas Bretkūnas, and other writers, and the only printed Lithuanian Lutheran Agendas, which appeared in 1730 and 1775. Earlier writers determined the source materials which stand behind this body of literature. Language scholars have examined this material from a linguistic standpoint because it represents the earliest evidences of written Lithuanian. These writings are also of interest to students of history and the development of the Lithuanian language and literature. What has been lacking is any study of these documents as they were used in the church and at the altars as theological and liturgical materials. The present study seeks to fill this void and at

the same time to provide insight into the Prussian liturgical tradition from which it derived.

This work has been produced as a part of the program of the Traditions and Heritage Commission of the Republic of Lithuania commemorating the Tercentenary of the birth of Kristijonas Donelaitis which is marked for celebration in Lithuania in 2010 - 2014. Special thanks are due to bibliophile Vidmantas Staniulis of Kaunas, who graciously provided a facsimile of the 1730 Agenda. Thanks are due also to Prof. Dr. Renaldas Gudauskas, the General Director of the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania in Vilnius for graciously making available gratis a facsimile of the 1775 Agenda. Valuable help was also provided by the Rev. Dr. Charles Evanson who provided valuable suggestions and the Rev. Dr. Gary Arp reviewed the manuscript.

ĮVADAS

Prūsija buvo pirmoji liuteronybę priėmusi šalis, todėl 1525 m. liturginiai nuostatai *Artickel der Ceremonien* liuteronybės istorijoje tapo pirmaja oficialia teritorinės bažnyčios liturgine tvarka. Šie nuostatai buvo unikalūs dar ir tuo, kad jie pasirodė prieš pirmajį oficialų krašto Bažnyčios tikėjimo išpažinimą – 1530 m. *Constitutio-nes Synodales Evangelicae*. Prūsijos Bažnyčia, reformuodama apeigas, vadovavosi principu *lex orandi, lex credendi*. Krašte, kaip ir kitose liuteroniškose teritorijose, vyko liturginės raidos procesai. Atsižvelgiant į Bažnyčios poreikius, buvo publikuojami papildyti apeigų nuostatai, turtingesnio turinio agendos, kitokia liturginė medžiaga. Svarbiausios tarp jų buvo 1544 m., 1558 m., 1568 m. liturginė tvarka ir agendas.

Prūsija buvo daugiatautis kraštas. Šalia vokiečių tame gyveno kitos tautos su savo kalbomis ir papročiais. Kunigaikščio rūmai ir Bažnyčia ypatingą dėmesį teikė lenkiškai kalbančioms parapijomoms bei rėmė joms skirtų liturginių knygų rengimą. I lietuvių ir prūsų dvasines reikmes buvo atsižvelgta tik XVI a. viduryje. Kita vertus, i lietuvių poreikius atsižvelgti Prūsijos Bažnyčia iki tol neturėjo galimybės, nes etninėse lietuvių žemėse nebuvo lietuvių kilmės liuteronų kunigų. Parapijas aptarnavo vokiečių kunigai, kurie vesdami Šv. Mišias ir bendruomeniniame gyvenime buvo priversti naudotis vertėjų (tolkų) paslaugomis. Padėtis pasikeitė i kraštą atvykus pirmiesiems lietuvių liuteronų disidentams, tarp kurių buvo ir Martynas Mažvydas. Jie, Karaliaučiaus universitete baigę teologijos studijas, buvo ordinuoti i kunigus ir parengę pirmąsias liturgines formas lietuvių kalba. Šios apeigos ar paskiros jų dalys buvo publikuotos atskirais bukletais arba įtrauktos i katekizmus, giesmynus ir kitus leidinius. Dar sudētingesnė padėtis buvo etninėse prūsų parapijose. Ši tauta nesugebėjo ar neturėjo galimybų išugdyti savo kunigų, todėl prasidėjus Reformacijai prūsų parapijas aptarnavo vien vokiečių kunigai liuteronai. Vis dėlto ir prūsų kalba buvo parengtos

kelios liturginės formos, kurios buvo įtrauktos į trečiąjį prūsus katekizmą. Šių formų neužteko, kad prūsus kalba taptų liturginė. Néra jokios informacijos, rodančios, kad į prūsus kalbą buvo išversta Šv. Mišių tvarka ar parengtas bent nedidelės apimties giesmynas. Prūsai buvo priversti melstis vokiečių kalba. Liturginės medžiagos trūkumas prūsus kalba paspartino šios kalbos ir kultūros išnykimą.

XVI–XVII a. krašto liturginį gyvenimą reguliavo 1568 m. agenda. XVIII a. pirmaisiais dešimtmečiais Bažnyčia vėl parengė agendas lietuvių, lenkų ir vokiečių kalbomis. Lyginant su XVI a. agendomis, apimtimi ir turiniu šios knygos buvo gerokai kuklesnės. Tokią tendenciją lėmė krašte išplitęs pietizmas, kurio šalininkai kritiškai žvelgė į „formalias“ liturgines apeigas ir ceremonijas. XVIII a. antrojoje pusėje ižengusi į Apšvietos epochą, Prūsijos liuteronybė susidūrė su racionalistiniu ir antropocentriniu požiūriu į liturgiją. Tuo laikotarpiu buvo publikuota paskutinė unikalai Rytų Prūsijos agenda. Šiuo apeigynu Bažnyčia siekė užkirsti kelią Apšvietos laikotarpio diktuojamoms racionalistinėms filosofinėms idėjoms ir jų poveikiui liturgijai.

Šiame tyrime nagrinėjamos Prūsijos liuteroniškosios agendas, liturginiai Bažnyčios nuostatai, jų vartosena pamaldose, nagrinėjami jų šaltiniai, vertinama, ar šios knygos atitiko Bažnyčios poreikius ir kaip istoriškai kito jų turinys. Ypatingas dėmesys skiriamas formoms ir agendoms lietuvių kalba. Tyrime apsiribojama Dieviškaja liturgija arba Šv. Mišiomis sekmadieniais ir švenčių dienomis bei rytmartinėmis ir vakarinėmis pamaldomis. Kitos apeigos vertinamos tik antriniu požiūriu, atsižvelgiant tik į su jomis atėjusiomis naujovėmis Bažnyčios liturginiame gyvenime.

Tyrimų metu taikyti šaltinių, turinio analizės, lyginamasis ir istorinis metodai. Medžiaga dėstoma istoriniu naratyviniu principu, atsižvelgiant į Bažnyčios gyvenimo ir nagrinėjamojo laikotarpio istorinį kontekstą.

Chronologinės ribos apima laikotarpį nuo pirmųjų Prūsijos liturginių nuostatų patvirtinimo 1525 m. iki paskutinės unikalios Rytų Prūsijos agendas vokiečių kalba publikacijos 1789 m. Šią kny-

gą 1829 m. pakeitė Prūsijos provincijos unijinė agenda – vadinamoji „Berlyno agenda“, pritaikyta liturginiams naudojimui Rytų ir Vakarų Prūsijoje.

Rytų Prūsijos liturgijas iki šiol išsamiau nagrinėjo vokiečių ir lenkų mokslininkai. Daugelis jų perspausdino liturginius šaltinius, kartu pateikdami įvadus į jų parengimo istorinį kontekstą. Reikšmingas yra Karaliaučiaus universiteto teisės profesoriaus Heinricho Friedrico Jakobsono parengtas 1837 m. ir 1839 m. publikuotas dvi-tomis veikalas *Geschichte der Quellen des Kirchenrechts des Preussischen Staats*. Pirmajame tome autorius bendrais bruožais aprašė Bažnyčios tvarkos nuostatų ir agendų rengimo aplinkybes. Antrajame tome Jakobsonas publikavo keletą originalių liturginių dokumentų ir su jais susijusių potvarkių. Emilis Sehlingas jo redaguoto serijinio veikalo *Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts* 4-ajame tome *Das Herzogthum Preussen atspausdino daugelį XVI a. liturginių formų ir supažindino su jų rengimo istoriniu kontekstu*. 1861 m. publikuotame šaltinių rinkinyje *Altpreussisches Kirchenbuch* atspausdinti kai kurie XVI a. bažnytinės tvarkos nuostatai ir 1780 m. vokiškoji agenda. Andreasas Ziegeris 1967 m. darbe *Das religiöse und kirchliche Leben in Preussen und Kurland* tyrė Prūsijos ir Kuršo bažnytinės tvarkos liturginius nuostatus, juos lygindamas tarpusavyje ir vertindamas kitų vokiečių teritorinių bažnyčių agendų kontekste. Tarp reikšmingų darbų lenkų kalba yra Tadeuszo Wojako studija *Ustawy kościelne w Prusach Książęcych w XVI wieku*. Joje autorius detaliai nagrinėjo liuteroniškų Šv. Mišių tvarką sekmadieniais ir švenčių dienomis bei kitas pastoralines apeigas. Reikšmingos medžiagos aptinkame ir Władysławu Nowako redaguotame straipsnių rinkinyje *Życie liturgiczne ewangelików Prus Wschodnich w świetle ustaw i agend kościelnych (1525-1945)*. Tarp svarbių darbų lietuvių kalba yra Parmos universiteto profesoriaus Guido Michelini XVI-XVIII a. liuteroniškų giesmynų ir jų šaltinių publikacijos, kuriose yra nemažai ir liturginės medžiagos.

Trumpa Prūsijos liturginės istoriografijos apžvalga rodo, kad iki šiol tyrinėtojai pagrindinį dėmesį skyrė XVI a. bažnytinės tvarkos

nuostatams ir agendoms. XVIII a. agendoms iki šiol buvo skirtas tik paviršutinis dėmesys. Dar nėra vientisos studijos, kurioje Prūsijos liturgijos būtų nagrinėjamos nuo Reformacijos pradžios iki Prūsijos bažnytinės unijos įvedimo. Šia monografija siekiama užpildyti tą spragą. Iki šiol nėra kritiškai įvertinta ir Prūsijos lietuvių Bažnyčios liturginė tradicija. Tyrime ypatingas dėmesys skiriamas šiai tradicijai ir ypač 1730 m. agendai.

Knygą sudaro dvi dalys. Pirmojoje skaitytojas supažindinamas su Prūsijos liuteronų liturgijos istorija. Antrojoje pirmą kartą publikuojamos 1730 m. ir 1775 m. lietuviškų agenda faksimilės ir pateikiama jų tekstų transkripcija.

Lietuviškų agenda faksimilės padės skaitytojui sužinoti, kaip buvo atliekamos liturginės apeigos lietuviškose Prūsijos Bažnyčios parapijose Kristijono Donelaičio laikais. Ši knyga gali būti naudinga nagrinėjamomojo laikotarpio Prūsijos kultūros tyrinėtojams, taip pat tiems, kurie domisi Prūsijos Liuteronų Bažnyčios gyvenimu, istorija, himnologija ir liturgija.

INTRODUCTION

Prussia was the first land to become a Lutheran state, and it was in Prussia that the first official territorial Lutheran Agenda was produced. The 1525 *Artickel der Ceremonien* was primarily a liturgical document to be used in all Prussian churches. Although it reflected Lutheran doctrinal theology, it was not until five years later that the Lutheran doctrinal confession of faith was officially subscribed to by the Prussians – *lex orandi, lex credendi*. As in other Lutheran territories the passing of the years brought with it revised and more complete liturgical forms, as can be seen from the increasing number of church orders, agendas, and other liturgical materials published in 1544, 1558, 1568, and later years.

The Prussian Church was dominated by German speaking pastors and church leaders, and most of the early liturgical documents were in the German language. Prussia was home to several diverse language and ethnic groups each with its own native speech and customs. Both the ducal court and the church gave first attention to the Polish speaking population. The translation of Prussian liturgical materials into the Polish language was seen to be urgent and was given priority. Only in the middle decades of the 16th century was attention given to the needs of the Lithuanian and Prussian speaking populations. There were no native Lithuanian speaking clergy. German speaking pastors had to make use of translators to communicate with their parishioners both in the church and in community life. It was only when Lutheran dissidents, Martynas Mažvydas among them, came to seek safe haven in Prussia that the first Lithuanian language liturgical forms were prepared for publication. These forms first appeared as printed booklets or were included in catechisms and hymnals. The situation among those who spoke Prussian was even more critical. There were no Prussian speaking pastors at all. Here too German speaking pastors had to depend on translators who would put their words into Prussian speech. Few Prussian language liturgical forms ever appeared in print. They were included in the third Prus-

sian-German Catechism, the last one to be published. No Prussian language liturgy of the Chief Divine Service ever appeared, nor was there any Prussian language hymnal. The lack of such essential materials, which would have assisted the people to say their prayers and sing in Prussian, was undoubtedly a major factor in the decline and disappearance of the Prussian language and its culture.

In the early decades of the 18th century the church sought once again to address the liturgical needs of the pastors and people of Prussia by publishing new agendas in German, Polish, and Lithuanian. All these agendas were short and concise, far different from the elaborate and more complete classical agendas and church orders of the 16th century. This may have been the result of the spread of Pietism during this period, which had the effect of depreciating the use of earlier and richer liturgical forms. As elsewhere, the church in Prussia was soon to face the spread of the Enlightenment and its emphasis on a rationalistic and generally anthropocentric point of view. Transcendence was de-emphasized as eminence came more and more to be stressed. It was in this context that the final Prussian German Agenda of 1789 appeared.

The present study critically examines the history of the Prussian Lutheran liturgies, their sources, and their responses to the needs of the church. Particular attention is given to the Chief Divine Service for Sundays and feast days and the prayer offices of Matins and Vespers. Only secondary attention is given to pastoral acts.

Most useful in the development of this study have been source and content analysis, and the comparative and historical methods of investigation. The results are presented in the form of an historical narrative with special attention given to the life of the Church in its historical context.

The time period covered in this study is limited to the period from 1525, the date of the appearance of the first Prussian Church Order, to 1789, when the final specifically Prussian German language Agenda was published. Some attention is given also to the appearance of the Prussian Union Agenda for the Province of Prussia in 1829, the so-called Berlin Agenda as adapted for use in East and West Prussia.

The study of the East Prussian liturgy has been a special interest of German and Polish scholars; little concerning it has appeared in English or Lithuanian. Most helpful in providing an overview and specific source information are the works of Heinrich Friedrich Jakobsson, 19th century professor of church law at the University of Königsberg. His *Geschichte der Quellen des Kirchenrechts des Preussischen Staats* 1837 / 1839 provides historical context and source materials. *Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts*, volume IV, *Das Herzogthum Preussen. Polen*, edited by Emil Sehling, provides in a critical edition legal and liturgical 16th century source material with historical introductions. The *Altpreussisches Kirchenbuch* 1861 offers some source material concerning the Prussian church orders of the 16th century, as well as the 1780 German language agenda. Andreas Zieger in *Das religiöse und kirchliche Leben in Preussen und Kurland*, published as volume V in the series *Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands* 1967, compares the Prussian and Courlandian church orders of the 16th century in the light of the German Lutheran church orders of that same period. Tadeusz Wojak gives attention to the Prussian church orders of the 16th century in *Ustawy kościelne w Prusach Księzczych w XVI wieku*. He examines the Chief Divine service and pastoral acts and their composition and marks the changes in each succeeding order. Additional material pertinent to this study is included in *Życie liturgiczne ewangelików Prus Wschodnich w świetle ustaw i agend kościelnych* (1525-1945), edited by Władysław Nowak. Also noteworthy are the works of Guido Michelini of the University of Parma, Italy, who has published reprinted editions of rare 16th-18th century Lithuanian hymnals, cantionals, prayer books, and other liturgical material with information concerning their origins and sources.

No earlier work has sought to provide a comprehensive view of this period in a single volume. This study seeks to supply it and attempts to provide a comprehensive view of the development of the Prussian liturgy from the Reformation Era until it was replaced by the Prussian Union Agenda. The writer, himself a Lithuanian,

has found that no earlier writer offered a critical examination of the Prussian Lithuanian liturgical material. This study gives special attention to the composition, development, and subsequent use in the congregations of Lithuanian liturgical forms which represent a tradition dating back to the time of Martynas Mažvydas. Special attention is given to the 1730 Lithuanian Agenda. Although it was the first official agenda in East Prussia to be printed the 18th century, its contents have never been critically investigated.

This work is based on printed primary source materials, including church orders, agendas, hymnals, and separate liturgical booklets and related documents, as well as ducal and royal decrees and other governmental declarations of the period. Since the Prussian ducal court and estates spoke German and virtually all important writings and official church documents were printed in the German language, primary attention must be given to source material in German. Secondary source material is cited to provide the historical context in which these documents appeared.

The book consists in two parts. The first part is a critical examination of the history of the Prussian Lutheran liturgy. The second part provides reprints of the contents of the 1730 and 1775 Lithuanian language Agendas with the text transposed from Fraktur to the Latin alphabet together with some comments concerning the sources of these agendas.

The conclusions reached should prove of value to students of Lithuanian culture in the age of Kristijonas Donelaitis. Now there is for the first time available an analysis of the liturgies which Done laitis and other clergy used in the Lutheran parishes of Minor Lithuania. Students of liturgy and the history of the Lithuanian Lutheran Church in Prussia might also profit from this work. It should also be of value to students of Minor Lithuanian history and serve to better acquaint them with the customs and usages of the Lithuanian speaking population of that region during a time when the culture of both pastors and people were much influenced by Lithuanian hymnody and liturgy.

PRŪSIJOS LIUTERONIŠKOSIOS LITURGINĖS TRADICIJOS IŠTAKOS IR RAIDA

1. XVI a. Prūsijos liuteroniškosios liturgijos

Prūsijos liuteroniškoji liturginė tradicija formavosi ankstyvuoju Reformacijos laikotarpiu sekularizavus Vokiečių ordiną bei reformavus krašto Bažnyčią. Ordinas valdė didžiules teritorijas ir buvo sukaupęs svarią galią bei įtaką, tačiau, kaip Martynas Liuteris (*Martin Luther*) paaiskino Ordino didžiajam magistrui Albrechtui, valdydamas užkariautas baltų ir slavų žemes Ordinas sumaišė dvasines ir pasaulietines sferas. Rašte *An die herren Deutsch Ordens* (*Vokiečių ordino ponams*) M. Liuteris pažymėjo, kad politiškai valdydamas kraštus Ordinas tapo kartu ir dvasinis, ir sekularius. Ordinas savinosi pasaulietinės valdžios funkcijas, bet tuo pat metu reikalavo riterių celibato, paklusnumo ir skurdaus gyvenimo. M. Liuteris rekomendavo Ordinui apsiriboti grynai dvasine valdžia arba sekularizuotis.

Magistro Albrechto atsivertimas į liuteronybę sietinas su Jóhanneso Briesmanno atvykimu į Prūsiją 1523 m. Dar pranciškonų abitą tebevilkintis Briesmannas tapo Karaliaučiaus katedros kunigu ir pirmuoju miesto evangeliškojo tikėjimo skelbėju. Nuo atvykimo praėjus keliems mėnesiams, Briesmannas paskelbė *Flosculi de homine interiore et exteriore, fide et operibus*. Dokumentas susidėjo iš 110 tezių, kuriose buvo išdėstyti Prūsijos liuteroniškosios Reformacijos pagrindai¹.

Bažnyčios reformacijai pritarė Sembos vyskupas Georgas von Polentzas. 1524 m. sausio 28 d. jis išleido mandatą, kuriam nurodė krikštyti žmones gimtaja kalba, idant krikštytojo ir egzorcismą skelbiantis balsas „*įsisikverbtų į žmonių sielas*“. Mandatas skelbė, jog pats Dievas „trokšta, kad jo sakramentai būtų suteikiami įvairiomis

¹ Tschackert 1890, p. 68.

kalbomis". Tarp Prūsijos kalbų buvo paminėtos vokiečių, lietuvių, prūsų ir sarmatų (lenkų). Vyskupas ragino kunigus atidžiai skaityti M. Liuterio darbus, tarp jų ir *Magnificat*².

1524 m. pabaigoje Reformacija išplito ir į kaimyninę Pamedės vyskupiją, kurią administroavo vyskupas Erhardas von Queissas. Bažnyčios reformos apimtis jis išdėstė potvarkyje *Themata episcopi Risenburgensis*. *Themata* nurodė pradėti liturgines reformas. Romos sakramentų sistema buvo panaikinta, paliekant tik Krikšto ir Altoriaus sakramentus. Programa nurodė atsisakyti piligrimų kelionių ir procesijų, Mišių už mirusiuosius, nustoti šventinti vandenį, druską, pelenus, žvakes ir kita. Von Queissas įsakė bažnyčiose vi suotinai pradėti giedoti giesmes, melstis ir krikštyti vokiečių kalba, panaikinti Mišiose aukojimo apeigas, nustoti procesijoje nešioti pašventintą Sakramentą ar jį rezervuoti. Programa leido namuose ir bažnyčiose laikyti šventuosius paveikslus, tačiau nurodė nustoti jais naudotis kaip garbinimo objektais³.

1525 m. gegužės 8 d. Ordino didysis magistras Albrechtas Krokuvoje pasiraše taikos sutartį ir Ordino išformavimo aktą. Lenkijos karalystė pripažino Prūsiją sekularia hercogyste su leno teisėmis. Praėjus dviej dienoms, gegužės 10 d., Albrechtas davė Žygimantui Senajam vasalo ištikimybės priesaiką, o pastarasis jam suteikė Prūsijos kunigaikščio „Dux in Prussia“ titulą su vyriškos paveldėjimo linijos teise.

Ordiną sekularizavus, dauguma riterių priėmė liuteroniškosios krypties tikėjimą, nusiėmė vienuolio abitą ir tapo žemvaldžiais. 1525 m. gegužės 26 d. Albrechtas sušaukė pirmąjį krašto luomų susirinkimą, kuriamė buvo aptartos krašto administraciniės ir Bažnyčios reformų gairės. Liepos 6 d. Albrechtas išleido įsaką reformuoti krašto Bažnyčią. Jo tekstas privalėjo būti pakabintas ant bažnyčių durų ir penkis sekmadienius iš eilės skaitomas iš sakyklų. Įsakas skelbė ekleziastinės ir sekularios valdžios atskyrimą, draudė sektų

² Publikuota: *Tomvs Tertivs Omnim Opervm* 1582, p. 61–62.

³ *Tschackert I* 1890, p. 101–102; *Die evangelischen Kirchenordnungen* 1911, p. 29–30.

plitimą, pagoniškų religinių apeigų praktikavimą, girtavimą, Dievo niekinimą, santuokinę neištikimybę, aiškiaregystę ir kitus netoleruotinus dalykus⁴.

1.1. 1525 m. liturginių ceremonijų nuostatai

1525 m. Prūsijos luomų susirinkimas suformulavo pirmuosius krašto nuostatus, iš kuriuos buvo įtraukti ir religinė tvarką reguliuojantys paragrafai. Susirinkime buvo patvirtinti ir pirmieji bažnytinės tvarkos nuostatai *Artikel der Ceremonien und anderen Kirchen Ordnung (Ceremonijų straipsnis ir kiti ekleziastiniai nuostatai)*, nustatę Bažnyčios liturgines apeigas. Juos parengė dr. Johannas Briesmannas ir Sembos bei Pamedės vyskupai von Polentzas ir von Queissas. Apeigynas buvo publikuotas 1526 m. kovo mėnesį⁵. Bukletas susidėjo iš dviejų dalių, iš kurių pirmojoje buvo pateiktos bendrosios nuorodos, kuriomis vadovaudamieji kunigai turėjo vesti liturgiją ir pastoracines apeigas. Joje buvo pateikta Mišių ir rytmetinių bei vakarinių pamaldų tvarka bei susijusios liturginės ceremonijos, maldos, Krikšto, atgailos ir kitos apeigos. Antrojoje dalyje buvo paskelbtos kelios liturginės formos⁶. Dieviškoji liturgija buvo reformuota atsižvelgiant į M. Liuterio 1523 m. *Mišių formoje (Formula missae)* išdėstytyas rekomendacijas.

Prūsijos Bažnyčia nedalyvavo doktrininėse diskusijose, kuriose Šventosios Romos imperijos liuteroniškų teritorijų atstovai formulavo Bažnyčios tikėjimo išpažinimą. Liuteroniškojo išpažinimo pagrindai buvo padėti 1529 m. Marburgo koliokviume, 1529 m. Švabijos ir 1530 m. Torgau konferencijoje. Prūsijos teologų nedalyvavimas šiuose susitikimuose nereiškė, kad krašto Bažnyčia sékmungai išvengė doktrininių debatų ar kontroversijų. Bendram Bažnyčios mokymui nuolatos grasino radikaliosios Reformacijos atstovai, tokie kaip Jacobas Knade (Knothe), Peteris Zenkeris ir kiti.

⁴ Ten pat, p. 110; Hubatsch I 1968, p. 21.

⁵ Die evangelischen Kirchenordnungen 1911, p. 6.

⁶ Artikel der Ceremonien 1526.

Atsakydamas į radikalų skleidžiamas novatoriškas teologines idėjas, Pamedės vyskupas Paulius Speratas suformulavo pirmąjį Prūsijos Bažnyčios tikėjimo išpažinimą *Constitutiones Synodales Evangelicae (Evangeliskų sinodų nuostatai)*. 1530 m. Trijų Karalių šventės metu dokumentą patvirtino hercogas Albrechtas. Prie 1530 m. *Constitutiones* buvo pridėti pirmą kartą į lotynų kalbą išversti kiek patobulinti liturginiai nuostatai. Skyrius buvo pavadintas: *Articuli ceremoniarum e germanico in latinum versi et nonnihil locupletati (Iš dalies praturtinti iš vokiečių į lotynų [išversti] ceremonijų straipsniai)*⁷.

1530 m. liturginiai nuostatai turiniu atitiko 1525 m. apeigyną. Tik kai kurios dalys buvo papildytos atsižvelgiant į 1526 m. M. Liuterio rekomendacijas, pateiktas *Vokiškoje mišioje (Deutsche Messe)*. Šalia lotynų ir vokiečių kalbų liturgine kalba buvo pripažinta ir lenkų. Tarp naujų liturginių elementų Mišiose buvo Liuterio parašyta *Tēve mūsų Parafrazė* ir Paraginimas komunikantams. *Constitutiones* ir apeigynas buvo dar kartą patvirtinti 1530 m. gegužės 12 d. Karaliaučiuje įvykusiamame visuotiniame Bažnyčios sinode. Kai kurie vėlesni autoriai 1530 m. *Articuli ceremoniarum* vadino antruoju Prūsijos Bažnyčios apeigynu, tačiau tai buvo tik kiek papildyti 1525 m. nuostatai. Juose buvo gausu viduramžių Bažnyčios ceremonijų ir elementų, dėl to kai kurie XIX a. vokiečių istorikai juos vadino turinčiais ganėtinai „popiežiško raugo“⁸.

1.2. 1544 m. bažnytinės tvarkos nuostatai

XVI a. 4-ajame dešimtmetyje hercogas Albrechtas siekė sustiprinti Bažnyčios katechetinę bei liturginę programas ir aiškiau apibrėžti dvasininkijos atsakomybę bei pareigas. Šiuo tikslu buvo išleista keletas Bažnyčios gyvenimą reguliuojančių įsakų. Hercogas ir vyskupai pripažino, kad bažnyčių lankomumas buvo nepakančamas, ypač baltų ir lenkų apgyvendintuose regionuose. 1540 m.

⁷ Tschackert 1890, p. 165; Cosack 1861, p. 110, 114-117.

⁸ Jakobson 1839, p. 32; Die evangelischen Kirchenordnungen 1911, p. 8-9; Cosack 1861, p. 118.

rugsėjo 29 d. buvo išleistas kunigų išrinkimą, išlaikymą ir vizitacijas aptariantis įsakas. Jame buvo įvardyta ir bažnyčių lankomumo problema. Kunigai privalėjo raginti žmones aktyviai dalyvauti pamaldose, o nepaklusniesiems taikyti disciplinuojančias priemones. Įsake aptarti ir kai kurie liturginiai klausimai. Prelatams ir pamokslininkams buvo nurodyta be nukrypimų laikytis 1525 m. apeigyne pateiktų liturginių nuorodų ir ceremonijų⁹.

1542 m. lapkričio 18 d. Albrechtas išleido *Regiments Notel (Valdymo įsaką)*, kuris įtvirtino episkopalinę Bažnyčios valdymo santvarą. Įsakas skelbė, kad Sembos ir Pamedės diecezijas ir toliau administruos vyskupai. Dokumente buvo apibrėžta vyskupų išrinkimo tvarka, vizitacijos, įvardytos kiekvienai diecezijai priklausančios parapijos. Pirmoji pagal naują tvarką atliekama vizitacija prasidėjo 1542 m. gruodžio 19 d. Joje dalyvavo ir hercogas. Vizitacijos metu paaiškėjo menkos valstiečių katechetinės žinios, nepakankama parapijų liturginio gyvenimo būklė. Nustatytas ne vienas atvejis, kai kunigai Mišias ir pastoracines apeigas atlikdavo, kaip jiems atrodė tinkama¹⁰. Siekdamas ištaisyti vizitacijose pastebėtus trūkumus, Albrechtas 1543 m. vasario 1 d. išleido katechizaciją reguliuojantį įsaką: *Fürstlicher Durchleuchtigkeit zu Preussen bevelch, in welchem das volk zu gottesforcht, kirchengang, empfahung der heiligen sacramenten und anderm vermant wirt (Šviesiausiojo Prūsijos kunigaikščio įsakas, kuriame žmonės raginami dievobaimingumo, bažnyčios lankymo, Švenčiausiojo Sakramento priėmimo ir kitų dalykų)*. Kunigams buvo nurodyta prieš krikštijant ir tuokiant tikrinti parapijiečių katechetines žinias. Katechezės apimtys buvo palyginti siauros. Iš tikinčiųjų reikalauta žinoti tik tiek, kiek M. Liuteris nurodė Didžiojo Katekizmo Trumpojoje pratarmėje: Dešimt Dievo įsakymų, Apaštalų tikėjimo išpažinimą, *Tėve mūsų* ir Krikšto bei Altoriaus sakramentų įsteigimo žodžius. Kunigams dar kartą buvo palikta tiksliai laikytis 1525 m. liturginių nuostatų¹¹.

⁹ Publikuota: *Die evangelischen Kirchenordnungen* 1911, p. 47–53.

¹⁰ Jakobson 1839, p. 37; Tschackert 1890, p. 212.

¹¹ Publikuota: *Die evangelischen Kirchenordnungen* 1911, p. 57–61.

Ne mažiau aktualūs buvo liturginiai krašto Bažnyčios poreikiai. Hercogui kilo abejonių dėl pašventintos Eucharistijos ostijos pakylėjimo būtinumo. Dalis teologų šią ceremoniją vertino kaip prietauringą, o krašte paplitę švenkfeldistai ją vadino stabmeldiška. Be to, ostijos pakylėjimas buvo nebepraktikuojamas Vitenberge. 1542 m. spalio 27 d. Albrechtas laiške P. Speratui nurodė konsultuotis šiuo klausimu su Liuteriu. Lapkričio 7 d. atsakydamas Albrechtui Speratas teigė, kad kol kas nematė būtinybės atsisakyti ostijos pakylėjimo, o kaltinimus dėl entuziastų (vok. *Schwärmer*) jis laikė menkaverčiu argumentu. Nepatenkintas vyskupo pozicija Albrechtas lapkričio 22 d. dar kartą kreipėsi į jį reikalaudamas pasitarti šiuo klausimu su Vitenbergo teologais. Gruodžio 11 d. Speratas parašė du laiškus – vieną M. Liuterui, kitą Andreasui Aurifaberui. 1543 m. vasario 17 d. laiške Albrechtui M. Liuteris pritarė jo nuomonei. Šios ceremonijos atsisakyti vasario 18 d. laiške Albrechtą ragino ir Philippas Melanchthonas, nes kai kurie ją siejų su esmėkaitos (transubstanciacijos) doktrina, kurią Liuteronų Bažnyčia atmestė¹².

Vizitacijų metu buvo nustatyta, kad Mišių pamokslo metu kai kurie kunigai nusiimdavo albas ar kamžas ir vilkėdavo vien tik sutaną. 1543 m. Albrechtas paliepė kunigams liturginių apeigų metu ir toliau vilkėti albas. Šis potvarkis nepatiko Karaliaučiaus kungams, kurie, sekdamai Polianderio, Nikolajaus Coldicijaus, Michaelio Meurerio, Balthasarо Weilando ir kitų pavyzdžiu, pastaruosius 20 metų pamokslavo vilkėdami tik sutaną. Gruodžio pradžioje kungaikščiui rašytame laiške Johannesas Briesmanas, Christophoras Meddigenas, Johannas Doetschelis ir Jacobus Muelleris išvardijo priežastis, kodėl tokią tvarką reikėtų palikti bent Karaliaučiuje. Jie minėjo, kad pamokslavimas vilkint sutaną buvo praktikuojamas ir Vitenberge. Albrechtas patenkino jų prašymą. Sutanos vilkėjimas pamokslavimo metu buvo paliktas Karaliaučiuje¹³.

Bažnyčiai reikėjo naujojo apeigyno. Vizitacijų ataskaitos rodė, kad kai kurie kunigai negalejo vesti apeigų pagal 1525 m. nuostatų rei-

¹² Tschackert 1890, p. 214-215; Tschackert II 1890, p. 24-33.

¹³ Ten pat, p. 70-74.

kalavimus, nes jie jų neturėjo. Be to, 1525 m. apeigynas apėmė tik liturginius nurodymus ir kelias formas, tuo tarpu kitos teritorinės Bažnyčios jau turėjo pilnus „mišiolus“, arba agendas, tarp kurių žymiausia buvo „albertiniškosios“ Saksonijos kunigaikščio Heinricho 1539–1540 m. agenda.

Rengti naują apeigyną buvo pavesta J. Briesmannui. Pastarasis prie šio projekto dirbo ištisus 1543 metus. 1544 m. sausio 4 d. jis pa- siuntė rankraštį P. Speratui įvertinti. Apeigynas buvo atspausdintas hercogo īsaku 1544 m. birželio 2 d. Knyga buvo pavadinta: *Ordnung vom ausserlichen Gottesdienst und Artickel der Ceremonien, wie es inn den Kirchen des Hertzogthums zu Preussen gehalten wirt* (Visuotinės Dieviškosios tarnystės tvarka ir straipsnis apie ceremonijas, kaip jų turi būti laikomasi Prūsijos hercogystės bažnyčiose). Knyga buvo atspausdinta ir lotynų kalba: *Ordinatio de externo Dei cultu deque articulis Caerimoniarum, quemadmodum in Ecclesiis Ducatus Borussiae servantur* (Visuotinės Dieviškosios tarnystės tvarka ir straipsnis apie ceremonijas, kaip jų turi būti laikomasi Prūsijos hercogystės bažnyčiose).

Naujieji Bažnyčios nuostatai susidėjo iš liturginių nuorodų apie Mišias, rytmetines ir vakarines pamaldas, pamokslus ir liaudies katechizavimą, komuniją ir išpažintį, bažnytinį kalendorių, Krikštą, Santuoką, viešą nusidėjelių išpažintį ir sutaikimą su bendruomene bei laidotuviių apeigas.

Ižangoje Albrechtas minėjo, kad parapijose buvo aptikta įvairių apeigų ir ceremonijų, ypač susijusių su Šventosios Vakarienės administravimu, kurios neatitiko 1525 m. liturginių nuostatų. Liturginė įvairovė grasingo Bažnyčios vienybei. Albrechtas pažymėjo, kad ceremonijų ir apeigų atžvilgiu Prūsijos Bažnyčia siekia vienybės su kitomis Augsburgo konfesijos Bažnyčiomis ir ypač su Vitenbergo. Vyskupai nurodė kunigams supažindinti žmones su šiais nuostatais iš sakyklų¹⁴.

¹⁴ *Die evangelischen Kirchenordnungen des sechszehnten Jahrhunderts* 1871, p. 64–65.

Naujasis apeigynas buvo gerokai didesnės apimties, jo nuorodos buvo išplėstos ir nuodugnesnės, todėl knyga darėsi panašesnė į pilną agenda. Tarp naujų liturginių formų buvo įtraukta atskira paprastesnė Mišių tvarka mažų miestelių ir kaimų parapijoms, kuriose dauguma žmonių neturėjo jokio išsilavinimo. Mišiose ir kitose apeigose vis labiau dominavo vokiečių kalba. Apeigyno redaktoriai skelbė siekę liturginio vienodumo su Vitenbergo Bažnyčia, tačiau Mišiose nebeliko Vitenberge praktikuotos Eucharistijos Ižangos (Lot. *Prefatio ir Vere dignum*). Tarp naujovių buvo atskiras duonos ir taurės pašventinimas – pašventinta ostija turėjo būti išdalijama tikintiesiems ir tik po to šventinama taurė. Tokią tvarką pasiūlė M. Liuteris 1526 m. *Vokiškoje mišioje*. Mišiose nebeliko ostijos pakylejimo. Karaliaučiaus kunigams buvo palikta teisė pamokslauti iš sakyklos vilkint sutaną, liturginius drabužius prieš tai padedant ant altoriaus. Nuostatai neminėjo, kad kunigai liturginius drabužius privalėtų vilkėti po pamokslo švenčiant Eucharistijos apeigas.

1.3. Liturginiai ir katechetiniai tekstai gimtosiomis kalbomis

1544 m. apeigyne buvo atkreiptas dėmesys į Prūsijos etninių grupių liturginius poreikius. Pamedėje žmonės kalbėjo vokiečių, prūsų ir lenkų kalbomis, Semboje – vokiečių, lietuvių, prūsų, kuršių ir sūduvių. Karaliaučiuje, be vokiečių, veikė lenkų ir lietuvių parapijos.

Apeigynas pirmiausia buvo išverstas į lenkų kalbą. Ši darbą ti-kriausiai atliko Wawrzyniecas Vulturnius. Knyga buvo publikuota 1544 m. pavadinimu: *Ustawa o zwierzchniei chwale Bożej o kościelnych Ceremonyach na ten Xtałt, yako się zachowawa w kościelech Xięstwa Pruskiego MDXLIII* (Istatas, pagal kurį Prūsijos hercogystės bažnyčiose atliekama pagrindinė Dieviškoji tarnystė ir Bažnyčios ceremonijos).

Apeigynas į kitas Prūsijos kalbas nebuvvo išverstas. Prūsų ir lietuvių parapijas aptarnavo vokiečių kunigai, kurie nemokėjo vienos gyventojų kalbą. Liturgiją ir toliau jie vesdavo vokiečių ir lotynų

kalbomis. Tik pamokslas tolkų buvo verčiamas į liaudžiai suprantamą kalbą. Visoje Prūsijoje tuo metu tebuvo tik vienas lietuviškai kalbantis kunigas – buvęs Šilalės kunigas Jonas Tartylovičius-Batakietis. Šilalės bažnyčioje pradėjės skelbtį liuteroniško turinio pamokslus jis pateko į Žemaitijos vyskupo nemalone. Tapęs disidentu, jis gavo prieglobstį Prūsijoje, kur nuo 1537 m. aptarnavo vokiškai ir lenkiškai kalbančią Engelšteino parapiją¹⁵. Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakultete dėstė lietuvių kilmės liuteronų profesoriai Abraomas Kulvietis ir Stanislovas Rapolionis, tačiau dėl užimtumo ar kitų priežasčių jie nesiryžo versti apeigyno į gimtąją kalbą.

1545 m. gegužės 1 d. laiške A. Kulviečiui Pamedės vyskupas P. Speratas apibūdino apgailėtiną lietuvių dvasinio aptarnavimo padėti. Vyskupas reiškė susirūpinimą dėl „tų vargšų lietuvių“, kuriie „...mūsų Prūsijoje įsikūrė naujas gyvenvietes, klaidžioja ten tarsi avys be ganytojo, be mokytojo, be Dievo Žodžio, negauna sakramentų“. Speratas kreipėsi į Kulvietį prašydamas pateisinti jo garbų Abraomo vardą. „Jei nori pateisinti savo vardo kilmę – būti daugelio tautų tėvu, tai aš pasakau, kaip visa tai įmanoma tam tikru mastu padaryti: būtent tėviškų jausmų vedamas turi stengtis kartu su mumis, kad Tavo tautai būtų sėkmingai padedama, kad ji turėtų mokytoją, savo kalba skleidžiantį išganymo žodį.“¹⁶

Įsteigęs Karaliaučiaus universitetą Albrechtas skyrė kelias stipendijas lietuvių teologijos studentams. Čia išsilavinimą īgijo pirmieji Prūsijos lietuvių liuteronų kunigai Martynas Mažvydas, Baltramiejus Vilentas, Augustinas Jomantas ir kiti.

1549 m. atvykęs aptarnauti Ragainės parapiją M. Mažvydas tarp lietuvių aptiko sinkretišką viduramžių katalikybės ir išlikusių pagoniškų papročių tikėjimą. Lietuvius jis vadino „neišmanančia liaudimi“ (lot. „rudem plebeculam“), kuri nenorėjo klausytis Dievo Žodžio ar priimti Altoriaus Sakramentą. Ragainėje jis įvedė Mišias gimtąja kalba, tačiau lietuviai jose mažai lankési. Jiems labiau rūpėjo piligriminės kelionės šventųjų atlaidų proga Švėkšnoje, Batakiuo-

¹⁵ Fijałek 1921, p. 97–104.

¹⁶ Rapolionis 1986, p. 208.

se, Tauragėje, Šilalėje ir kitur. Iki tol juos aptarnavo tik lietuvių kalbos nemokęjų kunigai, todėl liuteroniško tikėjimo dalykų žmonės neišmanė. Daugelis jų neturėjo elementarių katekizmo žinių, nors pastarųjų iš jų bent formaliai reikalavo ir viduramžių Bažnyčia. Mažvydas rašė hercogui, kad lietuviai nieko nežino apie Dešimtį Dievo įsakymų, *Tikiu ir Tėve mūsų*. Daugelis jų metų metus gyveno nepriėmę Altoriaus Sakramento. Liaudies katechizacija buvo vienas pagrindinių prioritetų¹⁷.

1545 m. buvo atspausdintas pirmasis katekizmas prūsų kalba. Pastebėjus vertimo trūkumą tais pačiais metais buvo atspausdintas pataisytas jo vertimas. Kairiame atverstos knygos puslapyje buvo tekstas vokiečių kalba, dešinėje – prūsų. Tik turėdami tokį dvikalbių katekizmą prūsų parapijas aptarnavę vokiečių kunigai galėjo katechizuoti vietos liaudi. Tokios katechizacijos rezultatai turbūt tebuvo menki. Prūsų katekizme buvo trys liturginiai tekstai – *Credo*, *Tėve mūsų* ir *Kristaus Testamento žodžiai*¹⁸.

Pirmuosius liturginius ir katechetinius tekstus lietuvių kalba parengė Martynas Mažvydas. 1547 m. jis atspausdino katekizmą: *Catechismusa Prasty Szadei, Makslas skaitima raschta yr giesmes del krikszianistes bei del berneliu jaunu nauiey sugulditas*. Knygą jis sudarė vadovaudamas 1543 m. vasario 1 d. hercogo potvarkiu dėl liaudies katechizacijos. Is penkių katekizmo dalių tik Krikšto ir Altoriaus sakramentų skyriai turėjo po trumpą paaiškinimą, kuriuos Mažvydas perėmė iš 1545 m. Jano Seklucjano katekizmo. Kita vertus, „Katekizmo prasti žodžiai“ nebuvo jau tokie paprasti. Liturginiu požiūriu, svarbi buvo antroji katekizmo dalis: *Pradestyse giessmes schwentas*. Joje M. Mažvydas įrašė keletą liturginių giesmių, kurias jis atrinko atsižvelgdamas į 1544 m. apeigyno nuorodas. Liturginiai nuostatai nurodė pamaldose vietoje ižanginio priegiesmio (introito) giedoti eiliuotą 51 psalmės parafrazę *Susimilk ant musu Diewe* (*Erbarm Dich Mein, O Herre Gott*) ar kitą giesmę. *Thiewe musu Dąnguięsis* (*Vater*

¹⁷ Mažvydas 1993, p. 192; Martynas Mažvydas, pirmoji lietuviška knyga 1974, p. 276–283.

¹⁸ Pirmoji prūsų knyga 1995, p. 141–155; Prūsų kalbos paminklai 1966, p. 97–111.

*unser im Himmelreich) buvo giedama vietoje tarp liturginių skaitinių giedamos atliepiamosios psalmės. Velykų švenčių metu vietoje atliepiamosios psalmės buvo giedama *Iesus Christus ischgielbetas musu* (*Jesus Christus, unser Heiland*), Sekminių – *Papraschaim schwentases dwases* (*Nun bitten wir den Heiligen Geist*). Po evangelijos skaitinio apeigynas nurodė giedoti eiliuotą Nikéjiską tikėjimo išpažinimą *Mes tikim iig wenagi Diewa* (*Wir glauben all' an einen Gott*). Po pamokslo Mažvydas patarė giedoti giesmės formos litaniją – *Litania nauiej suguldita*. Išdalijant Sakramentą buvo giedama *Iesus Christus ischgielbetas musu*. Giesmę *Christau Dena essi ir schwesibe* (*Christe qui lux es et dies*) tradiciškai parapija giedodavo Mišparą – vakarinių pamaldų – metu, o 103 psalmės eiliuota parafrazė *Ljaiupsink duscha mana pana* (*Nun lob, mein' Seel', den Herren*) galėjo būti giedama kaip ižanginė psalmė rytmelinėse ir vakarinėse pamaldose. Šios giesmės rodo, kad rengdamas katekizmą Mažvydas atsižvelgė ir į Bažnyčios liturginius poreikius. *Paprasti žodžiai* tapo pirmuoju kancionalu, iš kurio giedodami parapinės mokyklos mokiniai įsitraukdavo į Mišias ir rytmelines bei vakarines pamaldas¹⁹.*

1549 m. M. Mažvydas publikavo dar vieną liturginį bukletą – rytmelinėse pamaldose giedamą Ambrožiaus ir Augustino giesmę *Te Deum laudamus*. Nedidelės apimties knygelę jis pavadino *Giesme S. Ambrasseijaus, bey S. Augustina, kure vadin: Te Deum laudamus*. Ižangoje jis užsiminė, kad šią giesmę išvertė pageidaujant „Dievo žodžio klausytojams“.

Katekizmo giesmės ir *Te Deum Laudamus* buvo pirmieji liturginiai tekstai lietuvių kalba, atvėrę galimybę lietuviškoms parapijoms pradėti švēsti Mišias gimtaja kalba.

1.4. 1558 m. bažnytinės tvarkos nuostatai ir agenda

Publikuodama 1544 m. apeigyną krašto Bažnyčia siekė įtvirtinti visuotinę Bažnyčios liturginę tvarką ir suvienodinti ceremonijas. Apeigyne buvo apsiribota vien tik liturginėmis nuorodomis ir for-

¹⁹ Mažvydas 1993, p. (40–79).

momis. Jame nebuvo dokrininės dalies, būdingos kitų kraštų liuteroniškoms agendoms. Suformuluoti platesnės apimties bažnytinės tvarkos nuostatus su aiškiai apibrėžtu Bažnyčios mokymu paskatino vadinamoji „osiandrine“ kontroversija.

Andréjus Osiandras (Andreas Osiander) i Prūsiją atvyko 1549 m. Jis buvo žinomas liturgas, dalyvavęs formuluojant 1533 m. Brandenburgo-Niurnbergo ir 1543 m. Pfalz-Neuburgo bažnytinės tvarkos nuostatus. Albrechtas, kuriam Osiandras asmeniškai turėjo įtakos kelyje į liuteronybę, pakvietė jį dėstyti Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakultete ir aptarnauti Senamiesčio (vok. *Altstadt*) parapiją. 1550 m. Osiandras émė nutolti nuo klasikinio liuteroniškojo mokymo apie išteisinimą vien iš Dievo malonės per tikėjimą, teigdamas, kad išganymas gaunamas Kristui asmeniškai vidujiniu būdu apsigyvenus tikinčiame. 1550 m. mirus vysk. Polentzui ir 1551 m. – Speratui, Albrechtas nustojo vadovautis 1542 m. *Regiments-Notel* ir episkopalinę Bažnyčios santvarką pakeitė prezidentine. Nekreipdamas dėmesio į vis aštrėjančius ginčus dėl Osiandro skleidžiamų pažiūrų, 1551 m. hercogas paskyrė jį Sembos diecezijos prezidentu. Pastarajam mirus 1552 m. Bažnyčia jau buvo pasidalijusi į jo teologijos šalininkus ir priešininkus. Osiandro pažiūras palaikė kunigaikščio dvaro pamokslininkas Johannesa Funckas ir keli kiti žymūs Karaliaučiaus kunigai. Jo teologijos oponentai buvo Joachimas Mörlinas ir Philippas Melanchthonas²⁰.

Visiems buvo aišku, kad 1544 m. liturginė tvarka nebetenkino Bažnyčios poreikių. Bažnyčiai reikėjo nuodugnesnių bažnytinės tvarkos nuostatų, kuriuose būtų aiškiai apibrėžtas teologinis mokymas. Tokią tvarką parengti buvo pavesta Knypavos (vok. *Kneiphof*) parapijos kunigui, teologijos profesoriui Matthäusui Vogeliui ir Sembos diecezijos presidentui teologijos profesoriui Johannui Aurifaberiu. Pastarasis buvo bažnytinės ir liturginės tvarkos žinovas, dalyvavęs rengiant 1552 m. Mecklenburgo bažnytinės tvarkos nuostatus ir agendą. Naujoji Prūsijos bažnytinė tvarka susidėjo iš dviejų dalių. Pirmoji, doktrininė, dalis buvo parengta vadovaujan-

²⁰ Hubatsch I 1968, p. 29.

tis Ph. Melanchthono fundamentaliu teologijos veikalu 1535 m. *Loci Communes*. Antroji dalis buvo agenda.

1558 m. pradžioje Albrechtas pasiuntė bažnytinės tvarkos nuostatų projektą įvertinti Ph, Melanchthonui, žymiam Viurtembergo teologui Johannui Brenzui ir Strasbūro teologams. Pastarieji rankraštyje nerado nieko prieštaringo ir pritarė tvarkos publikavimui. 1558 m. balandžio 18 d. naujos bažnytinės tvarkos nuostatus patvirtino Karaliaučiaus teologai, ir lapkričio 25 d. Albrechtas ją aproboavo publikuoti. Tačiau hercogas tai padarė be krašto luomų susirinkimo patvirtinimo, tuo sukeldamas diskusijų dėl naujos tvarkos teisėtumo²¹.

Knyga buvo pavadinta: *Kirchen Ordnung Wie es im Herzogthumb Preussen, beydes mit Lehr vnd Ceremonien, sampt andern, so zu Fürderung vnd Erhaltung des Predigampts, Christlicher Zucht, vnd guter Ordnung, von nöten, gehalten wird. Anderweit vbersehen, gemehret, vnd Publicieret* (Bažnyčios tvarka, kaip jos turi būti laikomasi Prūsijos hercogystėje, kartu su mokymu bei ceremonijomis ir kitais dalykais, skirtais pamokslavimo tarnystės, krikščioniškos disciplinos ir geros tvarkos įtvirtinimui bei išlaikymui, su natomis. Peržiūrēta, pagerinta ir atspausdinta).

Pirmoje dalyje *Der Erste Theyl dieser Kirchenordnung, begreyfft in sich die summa der waren Christlichen Lehr* (Pirmai šios Bažnyčios tvarkos dalis, apimanti tikrojo krikščioniškojo mokymo visumą) buvo išdėstytos pagrindinės krikščioniškos doktrinos, tokios kaip mokymas apie dieviškąją būtį, Šventąją Trejybę, dvi Kristaus prigimtis, pasaulio tvėrimą, žmogaus nuopuolių, nuodėmę, Įstatymą, laisvąją valią, Evangeliją, skirtumą tarp Senojo ir Naujojo Testamentų, tikinčiojo išteisinimą ir kt. Antroji dalis, pavadinta *Der ander Theyl dieser Kirchenordnung. Von den Ceremonien, und Kirchengebreuchen* (Antroji šios Bažnyčios tvarkos dalis. Apie ceremonijas ir Bažnyčios apeigas), buvo agenda. Joje buvo skelbiamos Mišių, rytmetinių ir vakarinių pamaldų, Krikšto, Santuokos, viešos nusidėjelių išpažinties ir jų sutaikymo su bendruomene, laidotuvų ir kitos apeigos bei maldos. Ižangoje Albrechtas priminė, kad prieš publikuojant knygą ją per-

²¹ *Kirchen Ordnung I* 1558, p. iij; Hartknoch 1686, p. 398; Hubatsch I 1968, p. 40.

žiūrėjo Melanchthonas bei kiti žymūs teologai. Hercogas teigė, kad visos liturginės formos sudarytos atsižvelgiant į Liutero liturginius darbus ir teologiniu požiūriu atitinka Augsburgo Išpažinimo mokymą. Albrechtas paaiškino, kodėl knygą sudegė teologai pašalino iš Krikšto apeigų konsignaciją (kandidato kaktos ir krūtinės paženklinimą kryžiumi) ir egzorcismą²². Šios ceremonijos nebuvo pagrįstos Šventuoju Raštu ir prietaringos, nes paprasta liaudis manė, kad jos išvaro šetona.

Naujoji knyga, kaip ir 1544 m. apeigynas, pateikė dvi Mišių formas. Pirmoji buvo skirta lotyniškas mokyklas turinčių miestų parapijoms, antroji – mažujų miestelių ir kaimų parapijoms. Pastarosioms Mišios buvo paprastesnės, praktiskai visi liturginiai elementai apeigose buvo atliekami gimtaja kalba. Agendoje buvo paliktas atskirtas duonos ir taurės pašventinimas²³.

Naujoji Bažnyčios tvarka buvo išversta į lenkų kalbą. Karaliaučiuje atspausinta knyga buvo pavadinta: *Ustawa albo porząd Kościelny, iako się w Księstwie Pruskim s nauczaniem y ceremoniami, y s innemi rzeczami ktore ku pomnoszeniu y zachowaniu urzędu Kasnodzieyskiego, y porządku dobrego potrzebe zachowana snowu przeyrzany y na iawię wydany (Iš naujo peržiūrėtas ir atspausdintas išstatas, arba Bažnyčios tvarka, kurios laikomasi Prūsijos hercogysteje kartu su mokymu bei ceremonijomis ir kitais dalykais, skirtais pamokslavimo tarnystės, krikščioniškos disciplinos bei geros tvarkos įvirtinimui ir išlaikymui).* Knygos vertėjas nežinomas.

1.5. M. Mažvydo išverstos 1558 m. agendos liturginės formos

Naujos agendos liturginių formų pagrindinis vertėjas į lietuvių kalbą vėl buvo M. Mažvydas. Pirmiausia jis išvertė Krikšto apeigas. Bukletas buvo atspausdintas Karaliaučiuje 1559 m. Mažvydas jį pavadino *Forma Chrikstima. Kaip Baſniczas Jstatimae Hertzikistes Prusu,*

²² Egzorcizmas ir konsignacija iš Krikšto apeigų buvo pašalinti vadovaujantis Würtembergo 1553 m. bažnyčios tvarka.

²³ Kirchen Ordnung II 1558, p. 25–27.

ir kitosu žemesu laikoma ira. Kartu su Krikšto forma jis įdėjo skubaus Krikšto patvirtinimo tvarką ir M. Liuterio parašytą Krikšto giesmę *Christus Jordanop ateihā* (*Christ unser Herr zum Jordan kam*).

M. Mažvydo ir jo kolegų išverstos liturginės ir himnologinės medžiagos apimtys augo. Galiausiai jis nusprendė susisteminti rankraštinę medžiagą ir publikuoti pirmajį giesmyną lietuvių kalba. Knyga pasirodė 1566 m. jau po jo mirties. Ji buvo pavadinta *Gesmes Chriksczoniskas gedomas Basznyczosu per Aduenta ir Kaledas ik Gramniczu*.

Pirmaoji giesmyno dalis apėmė liturginį laikotarpį nuo Advento iki Grabnyčių – Jézaus pašventimo ir Marijos įvedybos dienos (vasario 2 d.). Ižangoje jis pabréžė, kad darbą atliko dėl „...misericordia Dei, de regno Christi, de natuitate & fructu natuitatis eius“²⁴. Knygos struktūrai įtakos turėjo 1558 m. agenda. Giesmyne buvo gausu ne tik giesmių, bet ir įvairios liturginės medžiagos, reikalingos Mišioms, rytmelinėms bei vakarinėms pamaldoms vesti. Jis įtraukė Mišių įžanginius priegiesmius (introitus) Adventui – *Rassuket dangers isch aukschta* (*Rorate caeli desuper*) ir Kalėdoms – *Bernelis gimes est mumus* (*Puer Natus est nobis*), Kalėdų ir Sekminių metu giedamą *Kyrie wersmie geribes* (*Kyrie fons bonitatis*), Garbės himną *Garba buk Diewui anta aukschta* (*Gloria in excelsis*), kurį choralo forma vokiečių kalba pateikė Nicolaus Decius (*Allein Gott in der Höh' sei Ehr'*). Giesmyne buvo atspausdinti keli versikulai ir kolektos (dienos maldos), Kalėdų sekvincija *Bernelis gime Bethlehem* (*Puer natus in Bethlehem*), kurią Mišių metu lietuvių ir lotynų kalbomis antifoniškai giedojo mokyklos berniukų choras. Knygoje buvo atspausdinta ir Simeono giesmė (*Su pakaiu dzauksmu eimi* (*Nunc dimittis*)), kurią choras giedojo vakarinėse pamaldose ir per Grabnyčias.

Antroji giesmyno dalis buvo publikuota 1570 m. Jos atspausdinimu pasirūpino rankraščius paveldėjęs Mažvydo pusbrolis Karaliaučiaus lietuvių parapijos kunigas Baltramiejus Vilentas. Knyga vadinosi *Gesmes Chriksczoniskas gedomas basznyczosu per Welikas ir Sekminias ik Aduenta*. Ši dalis apėmė giesmes ir liturginius elemen-

²⁴ Mažvydas 1993, p. (150).

tus nuo Velykų laikotarpio iki Advento. Turiniu ji buvo gerokai platesnė. Kaip ir pirmojoje dalyje joje buvo gausu liturginių metų giesmių, tačiau kaip ir to meto vokiškuose giesmynuose Gavėnių laikotarpio giesmių buvo tik kelios. Gražiausieji ir populiariausieji Kristaus kentėjimo choralai dar nebuvo parašyti. Tarp trijų Gavėnių giesmių buvo S. Rapolionio versta *Diewa Tiewa ischmintis: Tei-sibe deiwistes* (*Patris sapientia, veritas Diuina*). Vienas skyrius buvo skirtas Altoriaus Sakramento giesmėms. Tarp jų buvo A. Kulviečio išversta *Pagarbints buki ir paszestawotas* (*Gott sey gelobet und gebenede-ięt*), tradiciškai giedama dalijant Altoriaus Sakramentą.

Giesmyno turiniui iš dalies įtakos galėjo turėti nesenai pasirodžiusi nauja 1568 m. Bažnyčios agenda. Pastaroji liturginėse apeigose nurodė giedoti 22 giesmes, kurių nepaminėjo 1558 m. agenda. 1570 m. giesynas jau apėmė 10 iš jų, o 1566 – 4. Trūko tik 8 liturginių 1568 m. agendoje paminėtų giesmių. Tarp tokį buvo Pamedės vyskupo Pauliaus Sperato giesmė *Išganymas mums atėjo* (*Es ist das Heil uns kommen her*).

Tarp svarbiausių Mažvydo giesmynams įtakos turėjusių liturginių šaltinių buvo 1553 m. ir 1561 m. Luko Losijaus (Lukas Lossius) *Psalmodia, hoc est, Cantica sacra veteris ecclesiae selecta*²⁵. Losijus šioje knygoje atspausdino bene visus būtiniausius Mišių ir kitų liturginių valandų lotyniškuosius tekstus su natomis²⁶. Psalmodija buvo vienas svarbiausių to meto liuteroniškųjų kancionalų, praturtinęs lotyniškas mokyklas turėjusių miestų parapijų liturginį gyvenimą. Mažvydui ši knyga buvo ypač vertinga, nes joje buvo gausu ižanginių priegiesmių, antifonų, versikulų, responsorių, sekvencijų, *Gloria in excelsis* himno dalis *Et in terra Pax – Ir ant szemes pakaius žmonems ir Laudamus – chwola mes tau dûme*.

Kaip ir 1566 m. giesmyne liturginė medžiaga 1570 m. knygoje buvo įdėta tarp liturginio laikotarpio giesmių. Velykų laikotarpiui Mažvydas įtraukė *Kyrie, Diewe wissa sweta Tewe* (*Kyrie Paschale*), *Glo-*

²⁵ Michelini 2000, p. 14–15.

²⁶ *Psalmodia* 1553, Liber primvs (I-XCI), Pars aestivalis (XCII-CCLVI), Liber tertivs (CCLVII-CCC), Liber qvartvs (CCCI-CCCLVII).

ria in excelsis – Garba buk ant auksta Diewui, sekvenciją Kelesi Christus nūg smercza (Surrexit Christus hodie), versikulą ir kolektą. Tarp Kristaus Dangun žengimo laikotarpio giesmių buvo įtrauktos dvi antifonas ir responsorijos, versikulas ir šiai šventei skirta dienos maldai, ižanginis priegiesmis *Wirai Galileas, kam besistebite weisdedami ing dangu* (*Viri Galilaei, quid admiramini aspicientes in caelum*) bei lietuvių ir lotynų kalbomis pateikta sekvencija *Karalus wissagalisis scho die-noie* (*Rex omnipotens die hodierna*).

Sekminių laikotarpui Mažvydas išvertė antifoną, du versikulus ir dvi kolektas (dienos maldas), ižanginį priegiesmį *Dwasse wieschpaties pripile apskritini žemes* (*Spiritus Domini replevit orbem terrarum*), Kyrie – *Kyrie septineropas dowanas* (*Kyrie, qui septiformis*), kurios vietoje taip pat buvo galima giedoti ir *Kyrie wersmie geribes* (*Kyrie, fons bonitatis*), bei lotynų ir lietuvių kalbomis pateiktą sekvenciją *Dwasse schwenta ateiki* (*Veni sancte Spiritus*).

Šventos Trejybės šventei buvo atspausdintas ižanginis priegiesmis *Paslowinta buki schwenta Traice* (*Benedicta sit sancta Trinitas*) ir sekvencija lotynų bei lietuvių kalbomis *Paschlowinta wissada schwenta Traice* (*Benedicta semper sancta*).

Giesmyne M. Mažvydas atspausdino kitos papildomos liturginės medžiagos. Jame buvo įdėta 10 sueiliuotų psalmių giesmių, išprastai giedamą vietoj ižanginių priegiesmių, M. Liuterio sueiliuotas Nikéjiškas tikėjimo išpažinimas *Mes tikim ing wienaghi Diewa* (*Wir glauben all' an einen Gott*), trys versikulai ir trys kolektos, meldžiamos išdalijus sakramentą²⁷. Komunijos metu buvo giedamos giesmės *Iesus Christus ischgielbetas musu ir Pagarbints buki ir paszes-tawotas*. Sakramento apeigose galėjo būti giedama ir Aleksandro Rodūnionio išversta viduramžių giesmė *Skambek linksmai balse mana* (*Pange lingua glorioli corporis mysterium*). Vadovaudamas 1558 m. Bažnyčios tvarkos nuostatais, kurie atmetė kai kurias su Altoriaus Sakramentu nebesietinas viduramžių ceremonijas, Rodūnionis sueliavo papildomą poleminį posmą:

²⁷ Antroji kolekta buvo tradicinė Didžiojo Ketvirtadienio maldai, trečioji paimta iš Liuterio *Vokiškosios mišios*.

„Klausik koszna Popesziski:
Jog Ponas nelepes esti:
Kuna sava neschineti:
Nei skrinelesna rakinti:
Nei Misches parduoti pirkti:
Nei szwakiu apszadus statiti“²⁸.

Giesmyne taip pat buvo giesmė *Laikik Pon mus prieg szodziui tawa* (*Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort*), agendos nurodyta giedoti po pamokslo, ir dvi papildomos kolektos su versikulais, iš kurių pirmoji buvo už taiką, antroji – už nuodėmių atleidimą. Knygoje taip pat buvo įdėta chorui skirta *Gloria in excelsis – Ir ant szemes pakaijus žmonems geros valas* (*Et in terra Pax*) su natomis. Lotyniška antraštė *Et in terra paschale* rodė, kad M. Mažvydas šią nurodė giedoti per Velykas.

Tarp svarbių giesmyne skelbiamų apeigų buvo rytmetynių ir vakarinių pamaldų tvarka. Ją M. Mažvydas paėmė iš 1558 m. agendos, tačiau vertė ne pažodžiui, o pritaikė lietuviškoms parapijoms. Mažvydas nematė būtinybės pažodžiui versti agendos teksto, nes apeigynas nurodė, kaip šios pamaldos turi būti švenčiamos Karaliaučiaus katedroje ir kitose miesto bažnyčiose. Pritaikydamas šių apeigų tvarką lietuviškoms parapijoms, M. Mažvydas vadovavosi agendos nuostata, kad kitų miestų bažnyčiose šios pamaldos turi būti vedamos panašiai kaip Karaliaučiuje.

Rytmetines ir vakarines pamaldas Mažvydas nurodė vesti lotynų arba lietuvių kalbomis. Jei jose dalyvaudavo tik parapinės mokyklos mokiniai, jos vykdavo lotynų kalba, tačiau jei jose melsdavosi lotynų kalbos nesuprantantys parapjiečiai, jos turėjo būti vedamos lietuvių kalba, kad visi tikintieji galėtų išitraukti į Dievo šlovinimą.

Kunigas vakarinės pamaldas pradėdavo giedodamas *Dieve at-eik man ant pagalbos* (*Deus in adjutorium meum intende*), į ką choras atsakydavo: *Wieschpatie steikes ant padeghima* (*Domine, ad adjuvan-dum me festina*). Tada kunigas ir choras responsoriškai giedojo *Glo-*

²⁸ Kirchen Ordnung I 1558, p. 41–42; Mažvydas 1993, p. (371).

ria Patri – Garba bük Tiewui. Šiuos tekstus ir jų natas M. Mažvydas įdėjo skyriaus *Psalmai ant Wakara* pradžioje. Paskui buvo giedamos viena, dvi ar keturios psalmės. Choro vadovas arba mokyklos vai-kai intonuodavo antifoną ir tada visas choras pradėdavo giedoti psalmę. Kaip pavyzdį Mažvydas pateikė 110 psalmę ir jos antifoną *Pons biлоja mana Panop: sedek po deschines mana su natomis.* Giedoda-mas lotyniškas psalmes choras naudojosi 1529 m. knyga *Psalterium Translationis veteris* arba 1559 m. *Psalterium Davidicum graeco-latini-um.* Kiekvienos psalmės pabaigoje choras atkartodavo antifoną. Mažvydas rekomendavo psalmes intonuoti vargonais. Jei pamaldo-se dalyvaudavo parapijiečiai, choras giedodavo psalmes lietuviškai. Mažvydas atspausdino į lietuvių kalbą išverstas 110, 111, 112, 117, 114 psalmes. Pastarąsias jis sunumeravo pagal Liuterio verstą Bibli-ją. Kitos psalmės buvo sunumeruotos kaip Vulgatoje – 31 (32), 37 (38), 101 (102) 129 (130), 142 (143). Trys iš jų – 31 (32), 37 (38) ir 101 (102) tradiciškai buvo giedamos per Mišparus. Vakarinėse pamal-dose taip pat galėjo būti giedamos ir kitos psalmės.

Po psalmės Mažvydas nurodė giedoti responsorių ir giesmę. Tada pradėdamas Mato Evangelija *lectio continua* būdu kunigas skaitydavo Naujojo Testamento skaitinius ir sakydavo pamokslą. Vietoje pamokslo galėjo būti perskaitoma girdėto skaitinio san-trauka. 1558 m. agenda nurodė tokias santraukas skaityti iš Veit Dietricho ar kitų teologų darbų. Paskui kunigas melsdavo dienos maldą (kolektą). Mažvydas nepaminėjo, kad 1558 m. agenda tiek vakarinėse, tiek rytmelinėse pamaldose po pamokslo rekomenda-vō giedoti Litaniją. Kunigai žinojo apie tokią tvarką. M. Mažvydas knygoje įtraukė lietuviškai išverstą M. Liuterio „vokišką litaniją“ ir Jurgio Zablockio giesmės forma sueiliuotą *Litania nauiej suguldyta*, kuri pirmą kartą buvo atspausdinta 1547 m. katekizme. Tuomet choro vadovas ar mokiniai turėjo giedoti *Magnificat* antifoną ir pačią Marijos giesmę – *Paduksinki duschia mana wieschpati.* Tada mokiniai arba kunigas turėjo giedoti versikulą *Parodik mumus Pone tawa sus-similima* (*Ostende nobis domine misericordiam tuam*), į kurį choras atsa-kydavo: *Ir dük mumus ischganima tawa* (*Et salutarem tuum da nobis*).

Švenčių metu buvo giedami joms skirti versikulai. Tuomet kunigas giedodavo pasveikinimą (saliutaciją): *Ponas bük su jumis (Dominus vobiscum)*, i kurį choras atsakydavo: *Ir su tawa Dwasse (Et cum spiritu tuo)*. Tuomet jis meldėsi kolektą, kurią choras baigdavo: *Amen*. M. Mažvydas pateikė vieną bendrą kolektą. Paskui choras turėjo giedoti *Benedicamus Dominicale – Schlowe giedokem Ponui musu (Benedicamus Domino)* ir responsorią *Diewui wernai dekawokem wissi (Deo dicamus gratias)*. Velykų šventei M. Mažvydas atspausdinto atskirą *Benedicamus – Schlowe giedokem wieschpatiy*. Pamaldos buvo baigiamos palaiminimo giesme *Perszegnog mus Dieve Tieve (Pożegnay nas Boże Oicze)*, kurią iš lenkų kalbos išvertė Jonas Kirtoforas²⁹.

Rytmetines pamaldas kunigas pradėdavo versikulu *Pone lupas mana atverki (Domine labia mea aperies)*, i kurį choras atsakydavo *Ir nasrai mana tur sakiti chwola tawa (Et os meum annuntiabit laudem tuam)*. Paskui responsoriškai buvo giedama (*Dieve ateik man ant pagalbos (Deus in adjutorium meum intende)* ir *Wieschpatie steikes ant padeghima (Domine, ad adjuvandum me festina)*) bei *Gloria Patri*. Tuomet buvo giedamos viena, dvi ar daugiau psalmių su joms skirtomis antifonomis. Mažvydas pateikė antifoną iš 2 psalmės *Sluszket Ponui su baime: ir pasidzukseket jem su drebeghimu*. Švenčių dienomis buvo giedamos joms skirtos antifonus. Knygoje buvo atspausdintos šios rytmelinėms pamaldoms skirtos psalmės: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 120 (121) 123, 22 (23) 66 (67) 15, 51. Po psalmės buvo giedama bendra arba šventei skirta responsorija ir Zacharijo giesmė *Paschlōwintas wieschpatis Diewas Israela (Benedictus Dominus Deus Israel)* su jai skirta antifona, bet toji, kaip patarė Mažvydas, turi būti „czista nuog Popesziska rauga“³⁰. Paskui kunigas, pradėdamas Pradžios knyga, *lectio continua* būdu skaitydavo skyrių iš Senojo Testamento ir sakydavo pamokslą. Jei tą dieną būdavo Komunija, pamokslas turėjo būti apie Šventąją Vakarienę. Vietoje pamokslo kunigas galėjo perskaityti girdėto Biblijos skyriaus santrauką. Tada visi giedodavo Šv. Ambrozijaus giesmę *Te Deum laudamus – Tawe Diewa garbinam*.

²⁹ Mažvydas 1993, p. (454–497).

³⁰ Ten pat, p. (541).

Jei pamaldose melsdavosi tik mokiniai, ši giesmė būdavo giedama tik lotyniškai. Kaip ir Mišparai, rytmetinės pamaldos būdavo bai-giamos versikulu, liturginiu pasveikinimu, dienos malda (kolekta) ir *Benedicamus*³¹.

Pamaldose nedalyvaujant chorui vietoje antifonų ir psalmių buvo giedamos lietuviškos giesmės. Liturgija tuomet buvo paprastesnė, susidedanti iš skaitinių, pamokslo, maldos, pasveikinimo ir *Benedicamus*.

Mažvydo parengtos *Gesmes Chriksczoniskas* tapo liturgine knyga, kuria naudodamiesi kunigai galėjo tinkamai vesti rytmetines bei vakarines pamaldas ir Mišias. Joje buvo atspausdinti liturginių laikotarpių ižanginiai priegiesmiai, *Kyrie fons bonitatis*, *Kyrie Paschale*, *Kyrie, qui septiformis*, Garbės himnas *Gloria in excelsis* su *Laudamus*, versikulai, kolektos, sekvencijos, sueiliuotas Nikėjiškas tikėjimo išpažinimas, litanija. Jurgis Gerulis teisingai pažymėjo, kad „Tiek daug liturgiškos prozos į giesmių knygą įkimšdamas Mažvydas trūkstančios lietuviškos agendas vietą papildyti norėjo“³². Trūko tik Eucharistijos liturgijos – *Téve mūsų* maldos Parafrazės ir Paragini-mo, Sakramento pašventinimo žodžių, padėkos kolektos ir palaiminimo. M. Mažvydas buvo išvertęs į lietuvių kalbą ir šias dalis, tik nežinia kodėl Baltramiejus Vilentas jų į giesmyną neįtraukė. Šventosios Vakarienės liturgiją 1589 m. atspausdins Jonas Bretkūnas giesmyne *Gesmes Duchaunus*³³. Spėjama, kad 1574 m. Karaliaučiuje atspausdintame kelių maldų buklete galėjo būti ir Mažvydo *Paraphasis*, tai yra Altoriaus Sakramento apeigos³⁴.

M. Mažvydas taip pat parengė formą, kuria remdamiesi tikintieji galėjo pasiruošti priimti Altoriaus Sakramentą. Ją Enchiridione atspausdino Baltramiejus Vilentas. Išliko tik 1579 m. M. Liutero Mažojo katekizmo leidimas. *Trumpas klausimas ir prieprawimas tu kurie nor prijmti schwentaghi Sacramenta Altoraus* buvo įdėtas knygos

³¹ Mažvydas 1993, p. (498–544).

³² Mažvydas. *Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams* 1922, p. XXV.

³³ Michelini 2001, p. 156–162.

³⁴ Lietuvos TSR bibliografija 1969, p. 243.

pabaigoje. Formą sudarė Paraginimas ir penki trumpi klausimai su atsakymais. Toliau katekizme buvo pateikta asmeninės išpažinties forma, pavadinta *Paspalitas budas Spawedies*, susidedanti iš kreipinio į kunitą, kad naudodamasis Raktų galia jis atleistų nuodėmes, ir 13 klausimų su atsakymais, kuriuos išpažinties tėvas užduodavo konfidentams. Šie klausimai ir atsakymai buvo panašūs į 20 M. Liuterio paruoštą *Krikščioniškų klausimų ir atsakymų*, skirtą norintiesiems priimti Altoriaus Sakramentą³⁵.

Kelios liturginės formos buvo išverstos ir į prūsus kalbą. Jos buvo atspausdintos 1561 m. katekizme *Enchiridion. Der Kleine Catechismus Doctor Martin Luthers, Teutsch und Preussisch* (*Enchiridionas. Daktaras Martyno Liutero Mažasis Katekizmas vokiškai ir prūsiškai*). Knygos pabaigoje buvo atspausdinta Santuokos forma – *Ains Sallūbs Laiķas Kai stas en noūson Kīrkis teikūſnan stalle* (Santuokos knyga, kaip ta mūsų Bažnyčios tvarkoje stovi) ir Krikšto forma – *Stas Crixti Lāiķas* (Krikšto knyga). Šios apeigos buvo išverstos ne iš M. Liutero Mažojo katekizmo, o iš 1558 m. agendos³⁶.

Mažvydo dėka lietuvių kalba tapo liturgijos kalba. Mišios ir kitos apeigos nuo šiol buvo vedamos gimtaja kalba. Tai padėjo Prūsijos lietuviams išlaikyti tautinę tapatybę. To negalima pasakyti apie prūsus kalbą. Pamaldos prūsams ir toliau buvo vedamos vokiškai. Néra žinių, kad į šią kalbą būtų išverstos giesmės ar Mišių elementai. 1561 m. katekizme buvo prabréžiama katechizacijos svarba, tačiau instrukcijoje buvo nurodyta katechizuoti prūsus jaunimą vieną sekmadienį prūsiškai, kitą – vokiškai. Šios kalbos nemokėjė kunitai galiausiai nusprendė, kad prūsus jaunimas pakankamai gerai supranta vokiškai, todėl katechizacija prūsus kalba buvo nutraukta. Netrukus ir Krikšto bei Santuokos apeigos buvo atliekamos tik vokiečių kalba.

³⁵ Enchiridion 1579, p. [65–75].

³⁶ Prūsus kalbos paminklai 1966, p. 210–245.

1.6. 1568 m. agenda

1558 m. agendos įvedimas į parapijas éjos sunkiai. Knygą kaip heterodoksišką iš karto atmeté 25 kunigai. Dvasininkai ją pavadino „osiandrine“, nes ją rengę kunigai Johannesas Funkas ir Matt-häusas Vogelis prieš tai buvo Osiandro šalininkai³⁷. Egzorcizmo ir konsignacijos pašalinimas iš Krikšto apeigų tik sustiprino tokius įtarimus. Žemvaldžiai svarstė knygos teisétumą, nes prieš spausdinant ji nebuvo įteikta svarstyti krašto luomą susirinkime. 1565 m. įtampa Bažnyčioje tiek išaugo, kad Sembos diecezijos prezidentas Johannesas Aurifaberis nusprendé palikti Prūsiją ir grížti į gimtąją Sileziją. Ginčai émë grésti krašto stabilumui. 1566 m. bajorija kreipési į Lenkijos karalių, prašydama paskirti komisiją situacijai ištirti. Kun. Funkas ir kiti du hercogo pataréjai buvo nubausti mirti. Bažnyčiai buvo leista grížti prie 1544 m. tvarkos nuostatų. Bajorija taip pat reišké nepasitenkinimą vienpusišku Albrechto sprendimu panaikinti vyskupų pareigybes, kuo buvo pažeistas 1542 m. *Regiments-Notel*. 1566 m. spalio 4 d. Albrechtas sutiko vél atstatyti vyskupų pareigybę³⁸.

1566 m. spalio 4 d. potvarkis nurodė parengti naujus bažnytinés tvarkos nuostatus ir agendą. Darbas buvo pavestas Joachimui Mörlinui ir Braunšveigo teologui Martynui Chemnitzui. Pastarieji pirmiausia parengé Bažnyčios nuostatų doktrininę dalį. *Repetitio Corporis Doctrinae Ecclesiasticae (Bažnytinés doktrinos korpuso atkarpojimas)* 1567 m. gegužés mén. pabaigoje buvo įteiktas visuotiniams svarstymui Karaliaučiuje sušauktame sinode. Knygą parašais patvirtino Pamedés vyskupas Georgas Venedigeris, būsimasis Sembos vyskupas Joachimas Mörlinas ir visi kunigai³⁹.

Repetitio įžangoje buvo paminéta, kad netrukus pasirodys ir nauja krašto agenda. 1567 m. gruodžio 25 d. ši darbą atlikti krašto

³⁷ Hubatsch I 1968, p. 40.

³⁸ Jakobson 1839, p. 45–46.

³⁹ Ten pat, p. 45.

luomų susirinkimas pavedė vyskupams Joachimui Mörlinui ir Georgui Venedigeriu⁴⁰.

Agenda buvo atspausdinta Karaliaučiuje 1568 m. Knyga vadinosi: *Kirchen Ordnung vnd Ceremonien. Wie es in vbung Gottes Worts vnd reichung der Hochwirdigen Sacrament in den Kirchen des Herzogthums Preussen soll gehalten werden* (Bažnyčios tvarka ir ceremonijos, kaip jų turi būti laikomasi Prūsijos hercogystės bažnyčiose [skelbiant] Dievo Žodį ir teikiant Švenčiausiąjį Sakramentą). Joje buvo aprašytos Mišių, rytmetinių ir vakarinių pamaldų, Krikšto, Santuokos, laidotuvų ir kitos apeigos. Turiniu knyga labai nesiskyrė nuo 1558 m. agendos, tačiau nuorodos ir liturginės direktyvos buvo platesnės ir nuodugnesnės. Agendoje buvo pateikta tik viena Mišių tvarka, skirta miestų parapijoms su lotyniškomis mokyklomis. Atskiros nuorodos paaškino, kaip šią tvarką pritaikyti mažų miestelių ir kaimų parapijoms. Tarp reikšmingų pokyčių buvo gržimas prie tradicinės sakramento pašventinimo formos, konsekruojant duoną bei taurę kartu ir tik tada išdalijant. Kaimų ir mažų miestelių parapijoms buvo palikta teisė šventinti duoną ir taurę atskirai. Kaip ir anksčiau vietoje Eucharistijos maldos ižangos kunigai turėjo skaityti M. Liutero parengtą *Tēve mūsų Parafrasz* ir *Paraginimą* komunikantams. Mišių tvarkoje pirmą kartą buvo pateiktas alternatyvus Aaroniškasis palaiminimas. Krikšto apeigose buvo atstatytas egzorcizmas ir konsignacija⁴¹.

Naują agendą palankiai priėmė visi krašto kunigai. Ji tapo oficialia liturgine knyga, kuria Bažnyčia naudojosi daugiau nei pusantro šimto metų. Knyga buvo perspausdinta Karaliaučiuje 1583 m. ir 1598 m. Jos pavadinimas išliko nepakitus: *Kirchen Ordnung vnd Ceremonien. Wie es in vbung Gottes Worts vnd reichung der Hochwirdigen Sacrament in den Kirchen des Hertzogthums Preussen soll gehalten werden*. Agenda buvo išversta ir į lenkų kalbą. Darbą atliko Elko kunigas Hieronimas Maleckis. Lenkiškoji agenda buvo publikuota Karaliaučiuje 1571 m. pavadinimu *Ustawa albo Porząd Kościelny y Ceremonie. Yako w Nauczaniu Słowa Bożego, y podawaniu Świątości w*

⁴⁰ *Repetitio corporis doctrinae ecclesiasticae* 1567, p. Aiij.

⁴¹ *Kirchen Ordnung vnd Ceremonien* 1568, p. 34.

Kościolech Księstwa Pruskiego ma być zachowany. Z niemieckiego języka na Polski pilnie przetłóżony, przez Hieronyma Maleckiego, Plebana Leckiego (Istatas, arba Bažnyčios tvarka ir ceremonijos, kurių laikomasi Prūsijos hercogystės bažnyčiose mokant Dievo Žodžio ir teikiant Sakramentą. Iš vokiečių kalbos į lenkų atidžiai išvertė Elko klebonas Hieronimas Maleckis). Knyga dar kartą buvo perspausdinta 1615 m. tuo pačiu pavadinimu: *Ustawa albo porząd Kościelny y Ceremonie. Jako w nauczaniu Słowa Bożego, y podawaniu świątości w Kościolech Księstwa Pruskiego ma być zachowany. Z niemieckiego Języka na Polski pilnie przetłóżony, przez Hier. Maleckiego, Plebana Leckiego.*

1.7. Liturginės formos lietuviškuose giesmynuose ir kituose leidiniuose

Neturėdami agendos lietuvių kalba kunigai apeigas vesdavo naudodamiesi Mažvydo liturginiaiškais darbais ir kitais liturgines formas turėjusiaiškais leidiniaiškais. 1575 m. ir 1579 m. Baltramiejus Vilentas atspausdino Liuterio Mažajį Katekizmą: *Enchiridion. Catechismas maszas, del paspalitu Plebonu ir Koznadiju, Wokischku lieszuwi parascchits per Daktara Martina Luthera. O isch Wokischka lieszuwia ant Lietuwischka pilnai ir wiernai pergulditas, per Baltramieju Willenthala Plebona Karalauczuie and Schteindama.* Knygoje buvo įtraukta Liuterio parengta Santuokos forma *Wenczawogima Knigeles, delei paspalitu Plebonu ir Krikšto apeigos Chrikschtima Knigeles.* Jau minėta, kad Enchiridione buvo atspausdintas Mažvydo Trumpas klausimas ir prieprawimas tu kurie nor prijmi schwentaghi Sacraenta Altoraus ir Paspalitas budas Spawedies⁴².

1579 m. Vilentas išleido dar vieną svarbią liturginę knygą: *Euan-gelias bei Epistolas, Nedeliu ir schwentuju dienosu skaitomosias, Baszniszosu Chrikszonischkosu, pilnai ir wiernai pergulditas ant Lietuwischka Szodzia, per Baltramieju Willenta, Plebona Karalauczui ant Schteindama.* Joje buvo pateikti liturginiai skaitiniai sekmadieniams ir šventėms. Knyga suteikė vertingos informacijos apie Prūsijos Bažnyčioje šven-

⁴² Enchiridion 1579, p. [45–77].

čiamas šventųjų dienas ir kitas šventes. Kartu su apaštalų ir Marijos dienomis Prūsijos Bažnyčia minėjo Nekaltujų vaikelių kankinių, Šv. Marijos Magdalenos, Šv. Lorencio, Marijos Dangun émimo, Visų Šventųjų, Šv. Martyno Turiečio, Šv. Katarinos dienas. Išvardytos šventės rodo, kad Prūsijos liuteronų liturginis kalendorius buvo turtingesnis, nei liudijo 1568 m. agenda⁴³.

Lietuviškai Prūsijos Bažnyčiai buvo svarbūs Jono Bretkūno liturginiai darbai. 1589 m. jis Karaliaučiuje atspausdino *Giesmes Du-chaunas isch Wokischka ing Lietuwischka lieszuwi per nekurius Plebonus Hercegistes Prusu pergulditas*. Knyga skyrėsi nuo Mažvydo giesmyno, nes joje nebebuvo įžanginių priesmėlių, antifonų, versikulų ir responsorių, šventinių *Kyrie* ir kitų liturginių elementų. Giesmynas buvo skirta parapijiečiams, todėl J. Bretkūnas tame sudėjo tik parapijos giedamas liturgines dalis, tai yra *Gloria in excelsis – Garba buk Diewui ant aukschta (Allein Gott in der Höh' sei Ehr')*, Nikéjišką tikėjimo išpažinimą – *Mes tikim ing wienaghi Diewa (Wir glauben all' an einen Gott)*, vokiškajį *Sanctus* – *Jesayai Prarakui taipo stoia (Jesaja, dem Propheten)*, giesmę *Laikik Pon mus prieg tawa szodzio (Erhalt uns Herr, bei deinem Wort)*, kurią 1568 m. agenda nurodė giedoti Mišių pabaigoje, ir kai kurias giesmės forma sueiliuotas psalmes. Giesmyne buvo atspausdintas rytmetinėse pamaldose giedamas *Te Deum laudamus – Tawe Diewa garbinam, Tawe Wieschpati paszistam bei litanija*, Kalėdų sekvencija *Bernelis gime Bethlehem (Puer natus in Bethlehem)*, kurią 1568 m. agenda nurodė antifoniškai giedoti lotynų ir gimtaja kalbomis. Giesmyno pabaigoje Bretkūnas pridėjo Mažvydo išversstą Šventosios Vakarienės liturgiją – *Tēve mūsų maldos Parafrazę su Paraginimu komunikantams, Sakramento pašventinimo žodžius, padékos kolektas ir kelias baigamojo palaiminimo formas*⁴⁴.

Tais pačiais metais Bretkūnas atspausdino liturginių giesmių knygą chorams *Kancialas nekuru Giesmiu Baszniczioie Diewa ant di-dziun Schwencziun saenu budu giedamuiu*. Lietuviškai Bažnyčiai tai buvo lyg Luko Losijaus *Psalmodia*. Kancionale buvo sudėti liturgo

⁴³ *Euangelias bei Epistolas* 1579.

⁴⁴ Michelini 2001, p. 156–162.

ir chorų giedami Mišių, rytmetinių ir vakarinių pamaldų liturginių elementai. Bretkūnas juos paėmė iš Mažvydo giesmyno, tačiau prieš spausdindamas juos kalbiškai redagavo.

Kollectas Alba Paspalitas Maldas, prastasu Nedeliasu ir didzosu Schwentesu, per wissus maetus Hercegisteie Prusu giedamas isch Wokischko lieszuwio ing Lietuwischka pergulditas Per Jana Bretkuna buvo pirmasis maldynas lietuvių kalba. Daugelį kolektų Bretkūnas perėmė iš Mažvydo giesmyno, tačiau pataisė jų kalbą. Mažvydas šalia kiekvienos kolektos įdėjo jai skirtą versikulą ir responsoriją, Bretkūnas juos įdėjo atskiru skyriumi.

1612 m. pasirodė trečiasis Prūsijos lietuviškas giesmynas. Jį parengė vokiečių kilmės kunigas Lazorius Zengštokas (Lazar Sengstock). Leidinio pavadinimas rodė, kad jo autorius sujungė M. Mažvydo „Chriksczoniskas“ ir J. Bretkūno „Duchaunas“ giesmes: *Giesmes Chriksczionischkos ir Duchaunischkos Per Wissus mætus Baszniczoie Diewa giedamos isch Wokischkia bei Lenkischkia ingi Lietuwischkia szodi nekuruu Plebonuu perwerstos. A Nu Diewui ant garbes bei Chrikschcianims ant naudos per Lazaru Sengstak Lietuwois Plebona Karaliauczios atnaugintos.* Giesmyne buvo sudėtos kai kurios giesmės iš Bretkūno kancionalo⁴⁵. Šventinės Kyrie ir sekvincijos buvo grąžintos parapiniam giedojimui. L. Zengštokas taip pat grąžino per rytmetines pamaldas giedamą Zacharijo giesmę *Paschlowintas Wieschpatis Diewas Jsrahela*, kuri dėl nežinomų priežasčių nepateko į Bretkūno giesmyną, liturgo ir parapijos sakomus arba antifoniškai giedamus Nikėjos bei Atanaziškajį išpažinimus. Giesmyne buvo atspausdinta *Tėve mūsų* Parafrazė ir Paraginimas bei kiti Altoriaus Sakramento liturginiai elementai. Leidinyje trūko Aaroniškojo palaiminimo ir per vakarines pamaldas giedamos *Magnificat*. Vietojje tradicinio Marijos giesmės teksto L. Zengštokas nurodė giedoti giesmės forma sueiliuotą *Magnificat* versiją *Maria mergaite czista*. Giesmyne taip pat nebeliko J. Bretkūno kancionale perspausdintų ižanginių priegiesmių. XVII a. lietuviškų parapijų kunigai Mišias turbūt pradėdavo giesmės forma sueiliuota psalme.

⁴⁵ Michelini 2004, p. 7–8; Michelini 2009, p. 45.

Rytmetinių ir vakarinių pamaldų metu turėjo būti giedamos psalmės, tačiau giesmyne buvo pateikta vienintelė 70 psalmė. Psalmyną *Der Psalter Davids Deutsch und Littawisch. Psalteras Dowido Wokischkai bei Lietuwischkai* 1625 m. publikavo Jonas Rēza. Ižangoje Rēza minėjo, kad jis atspausdino Bretkūno verstas psalmes, tačiau jų tekstuose kiek pataisė lygindamas su Liuterio Bibliją. Psalmynas buvo perspausdintas 1728, 1740, 1749 m.⁴⁶

1666 m. pasirodė Danieliaus Kleino giesmynas: *Σὺν τῷ Θεῷ. Neu Littausches verbessert-und mit vielen neuen Liedern vermehrtes Gesangbuch Nebst einem sehr nützlichen nie ausgegangenen Gebetbüchlein Auch einer Teutschen hochnötig-unterrichtlicher Vorrede an den Leser* (*Naujos Giesmų Knygos, Kurrose sénos Giesmes su pritarimu wissu Bažnyczos Mokitoju per musu Lietuwa yra pagérintos O náujos grázos Giesmes pridétos. Taipajeg Maldu Knygeles didžausey Báznyczose war-tojamos Su labay priwálingu Pirm-pamokinnimu ſias Knygeles skaitanczuju Patogiey suguldytos ir išdútos*). Giesmyne buvo liturginių elementų, tokią kaip *Kyrie*, sekvincijos ir kt. D. Kleinas grąžino tradicinį *Magnificat* tekstą – *Paduksin deusze mana Wieśpati* ir *Aaronišką* jį palaiminimą. 1685 m. pasirodė Jono Rikovijaus parengtas antrasis Kleino giesmyno leidimas, o 1705 m. – trečiasis, kurį parengė Frydrichas Zigmantas Šusteris (*Schusterus, Schuster*). Abu redaktoriai perspausdino 1666 m. giesmyno liturginius elementus.

1732 m. pasirodė naujas Jono Berento parengtas giesmynas, pavadinimas: *Isz naujo pérweizdétos ir pagérintos Giesmû Knygos kurriūse brangiáusios sénos ir naujos Giesmés suraszytos Diewui ant Garbès ir Prusû Karalysteje esantiems Lietuwninkams ant Duszû Iszgánimo podraug su Maldû-Knygomis kurriūse ne tik tai sénos, bet ir naujos Maldos randamos yra. Jame nebebuvo Téve mūsų Parafrazës ir kitų Altoriaus Sakramento liturginių elementų. Berentas nebematė prasmės jų spausdinti, nes 1730 m. pasirodė pirmoji pilna agenda lietuvių kalba.*

⁴⁶ Lietuvos TSR bibliografija 1969, p. 339–340.

2. Konfesiniai ir liturginiai klausimai XVI a. antrojoje pusėje

Repetitio Corporis Doctrinae stabilizavo Bažnyčios mokymą, tačiau kaip ir kitose vokiškose teritorijose Bažnyčios vienybę drumstė teologai, savo teologiniais teiginiais nukrypdami nuo nusistovėjusio Bažnyčios mokymo. Prūsijoje rūmų pamokslininkas Davidas Voitas skelbė Ph. Melanchthono mokymą apie laisvają valią, kuri kiti teologai įvardijo kaip sinerginį. Pamedės vyskupas Tilemannas Heshusius Kristaus žmogiškajai prigimčiai priskyrė tas pačias kategorijas kaip ir dieviškajai – visagalybę, visažinystę ir garbintinumą (vok. *Allmächtig, allwissend und anzubeten*), su kuo nesutiko kiti teologai⁴⁷. Doktrininiai ginčai liuteronybėje buvo užbaigtai 1577 m. *Santarvės formulės* pasiodymu. Prūsijos kunigai ir teologai 1578 m. *Formulę* priėmė oficialiai. 1580 m. buvo publikuota visus ekumeninius ir liuteroniškuosius tikėjimo išpažinimus apimanti *Santarvės knyga*. 1581 m. birželio 28 d. markgrafas Georgas Friedrichas viešai pareiškė, kad krašte nebus toleruojami nukrypimai nuo liuteroniškų tikėjimo išpažinimo raštų. Krašto pasaulietinė valdžia ir Bažnyčia šią poziciją pakartojo 1584, 1584 ir 1586 m.⁴⁸

Episkopalinė krašto Bažnyčios valdymo forma ir funkcijos buvo dar kartą apibrėžtos 1568 m. dokumente *Von Erwehlung der beyder Bischoff, Samlandt vnnd Pomezan, im Herzogthumb Preussen, Auch von jhrem Ampt, Verordnung der Visitation vnd anderem so zu fürderung vnd erhaltung des Predigampts vnnd Schulen, Christlicher zucht vnd guter Ordenung von nötlhen ist* (*Apie abiejų Sembos ir Pamedės Prūsijos hercogystės vyskupų išrinkimą bei jų pareigybes, vizitacijų tvarką ir kita, kas yra reikalinga pamokslavimo tarnystės ir mokyklų, krikščioniškos disciplinos ir kitos geros tvarkos įtvirtinimui ir išsaugojimui*). Dokumente aiškiai buvo nustatyta vyskupų išrinkimo tvarka, jų pareigybės, nurodyta, kaip vesti vizitacijas. Vyskupų rinko einantis pareigas gretimos diecezijos vyskupas, visi rūmų ir krašto tarėjai, aštuoni

⁴⁷ Hartknoch 1686, p. 464.

⁴⁸ Ten pat, p. 484–486.

žemvaldžių ir aštuoni miestų atstovai⁴⁹. Dokumente buvo aiškiai nustatytos ir kunigų pareigybės bei atsakomybė.

1568 m. sostą paveldėjęs hercogas Albrechtas Friedrichas buvo nekompetentingas valdyti kraštą, todėl Prūsijos administravimą perėmė Albrechto brolvaikis Brandenburgo-Ansbacho markgrafas Georgas Friedrichas. Tuo metu daugelyje Vokietijos žemių episkopalinę santvarką jau buvo pakeitusi konsistorinė. Vienur ji buvo įvesta dėl vienos vyskupų nenoro reformuoti Bažnyčią, kitur – pasaulietinei valdžiai siekiant sau priskirti daugiau galių Bažnyčią administruojant. XVI a. antrojoje pusėje episkopalinė santvarka išliko Skandinavijoje ir tik keliose vokiečių teritorijose, tarp jų ir Prūsijoje. Georgas Friedrichas 1580 m. pasiūlė įvesti konsistorinę tvarką. Tokiems jo ketinimams nebuvo pritarta, nes dar buvo gyvas tuo metu abi diecezijas administravęs vyskupas Johannas Wigandas. Markgrafas toliau atkakliai laikėsi savo nuomonės. 1584 m. jis vėl reikalavo įsteigti konsistoriją. Tais metais buvo parengti konsistorijos veiklos įstatai. Pastaroji turėjo susidėti iš 3 dvasininkų ir 3 pasauliečių, prezidento pareigos turėjo atitekti pasauliečiui. Markgrafas savo siekį įgyvendino 1587 m. mirus vyskupui Wigandui. 1588 m. Karaliaučiuje ir Saalfelde buvo įsteigtos Sembos ir Pamedės konsistorijos, tačiau Pamedėje ji pradėjo veikti tik nuo 1602 m. Taigi pa-naikinus episkopalinę santvarką, Bažnyčios administravimui įtaką ėmė daryti pasaulietinė krašto valdžia. Konsistorijose pasauliečiai igavo tokias pat lygias teises diskutuoti ir priimti dvasinį Bažnyčios gyvenimą reglamentuojančius sprendimus kaip ir dvasininkai⁵⁰.

1608 m. Brandenburgo elektoriumi tapo Johanas Sigismundas (Johann Sigismund), kuris po Albrechto Friedricho mirties 1618 m. buvo tituluotas ir Prūsijos kunigaikščiu. Prūsiją ir Brandenburgą sukrėtė 1613 m. Johano Sigismundo atsivertimas į kalvinizmą. Ypač stiprus nepasitenkinimas tokiu jo žingsniu kilo Prūsijoje. Liuteronai perėjo į atvirą polemiką, kai 1616 m. Johanas Sigismundas Karaliaučiaus rūmų pamokslininku paskyrė kalvinistą Krocijų (Crocius).

⁴⁹ Von Erwehlung der beyder Bischoff 1568, p. Aij.

⁵⁰ Jakobson 1839, p. (54–87); Hubatsch I 1968, p. 117–119.

1617 m. Velykų metu rūmų koplyčioje buvo vestos pirmosios kalvinistinės Viešpaties Vakarienės apeigos. Pilieς bažnyčios liuteronų kunigas Johannas Behmas protestuodamas pasakė prieš kalvinistus nukreiptą pamokslą pagal Amoso 8, 10 žodžius: „*Aš paversiu jūsų iškilmes į gedulą, giesmes į raudas.*“⁵¹

Elektoriaus perėjimas į kalvinizmą turėjo ne tik politinių, bet ir liturginių pasekmių. Liturgines ceremonijas liuteronai laikė *adiafora* – nei draudžiamu, nei absoliučiai būtinu dalyku. Žinodami kalvinistų negatyvų nusistatymą prieš ceremonijas, liuteronai ėmė jas ginti. 1616 m. Tilžės kunigas Philipas Arnoldi publikavo liturginių veikalą *Caeremoniae Lutheranae*, kuriame kritikavo kalvinistų neigiamą požiūrį į jas ir gynė liuteronų praktikuotas apeigas bei ceremonijas, tokias kaip ostijos naudojimas Altoriaus Sakramento metu, Sakramento konsekracija, liturginių drabužių vilkėjimas, altorių, šventujų paveikslų, vargonų išsaugojimas, žvakų deginimas, egzorcizmo formulė Krikšto Sakramente, šventujų dienų laikymasis ir kt. Ph. Arnoldi tvirtino, kad reformatai šių ceremonijų netorleruoja, tačiau liuteronams jos yra svarbios ir praktikuotinos.

3. 1638 m. *Recessus Generalis*

1632 m. Prūsijos Bažnyčia patvirtino naujus vizitacijos nuostatus. Išruties regione lietuviškų parapijų vizitacija buvo baigta 1638 m. Vizitoriai pateikė ataskaitas ir rekomendacijas elektoriui, kuris 1639 m. išleido *Recessus Generalis Der kirchen Visitation Insterburgischen und anderer Littawischen Embter in Hertzogthumb Preussen* (*Recessus Generalis. Bažnytinės vizitacijos Prūsijos hercogystės Išruties ir kitose lietuviškose parapijose*). Dokumente buvo išvardyti trūkumai ir nurodytos priemonės, kaip pagerinti parapijų ir kunigų dvasinį ir materialųjį gyvenimą ne tik Išruties, bet ir visoje Lietuvos provincijoje, kuri tuo metu apėmė Išruties, Tilžės, Ragainės, Klaipėdos,

⁵¹ Hartknoch 1686, p. 525, 544; Hubatsch I 1968, p. 124–125.

Labguvos, Toplaukių, Jurbarko (vok. *Georgenburg*), Želvos ir Šakių (vok. *Schaaken*) apskritis.

Recessus Generalis buvo tarsi papildomi lietuviškų parapijų bažnytinės tvarkos nuostatai. Dokumente skelbta, kad lietuviškose parapijose vizitatoriai aptiko daug prastesnes salygas nei vokiškose. Lietuviai buvo apibūdinti ypač prastais žodžiais, vadinami bariškos prigimties žmonėmis, kurie beveik nieko neišmaną apie krikščioniškajį mokymą, stokoja religinio uolumo ir mažai lanką bažnyčią. Vokiečių tautybės tėvai kūdikius krikštyti atnešą ne vėliau kaip po vienos ar dviejų savaičių nuo gimimo, o lietuviai juos laiką nekrikštytus gerokai ilgesnį laiką, dažnai laukdami, kol subrės alus. Dėl to dalis kūdikių mirštą negavę Krikšto. Kūdikį į bažnyčią dažnai atnešą tik krikšto tėvai, tuo tarpu tėvas besas nežinia kur. Net senyvo amžiaus žmonės, ypač vyrai, ilgus metus gyvenę be Altoriaus Sakramento ir ignoruoja paraginimus jį priimti. Mirusius artimuosius jie dažnai laidoją ne bažnyčios šventoriuje, o lyg kokius gyvulius nepašventintoje dirvoje laukuose⁵².

Ne ką geresnė buvo lietuvių bažnyčių būklė. Altorius, sakykla ir krikštykla daug kur buvo prastos būklės. Daugelyje jų trūko varpų, todėl žmonės nežinojo, kada ateiti į bažnyčią, ir laiką leisdavo smuklėse. Bažnyčiose trūko suolų arba jų ilgis ir forma dažnai skyrėsi.

Recessus nurodė priemones religinei situacijai pagerinti. Kunigai pirmiausia turėjo atkreipti dėmesį į parapijiečių katechizaciją. Jie turėjo atrinkti studijoms tinkamus lietuvių kilmės jaunuolius ir sudaryti salygas studijuoti teologiją Karaliaučiaus universitete. Po ordinacijos jie turėjo grįžti į Prūsijos Lietuvą ir aptarnauti jos parapijas. Vokiečių kilmės kunigams buvo būtina parengti žodyną ir gramatiką, kad jie galėtų pamokslauti ir mokyti parapijiečius lietuvių kalba.

Dokumente buvo atkreiptas dėmesys į sakramentų administruimą. *Recessus* nurodė pakrikštyti kūdikius per kelias dienas nuo gimimo. Kunigai turėjo raginti žmones dažniau priimti Altoriaus Sakramentą, informuoti vietas valdžią apie neklusniuosius, o pas-

⁵² *Recessus Generalis* 1639, p. Bij.

taroji turėjo skirti įvairias nuobaudas. Mišparų metu privalėjo būti uždaromos smuklės, kad žmonės netrukdomi galėtų melstis bažnyčiose. *Recessus* nurodė detaliai surašyti maldos namų inventorių, parapijoms buvo paliepta įsigyti sidabrinius ar paaauksuotus sakramentinius indus, klausyklos privalėjo būti patogios tiek išpažintis klausantiems kunigams, tiek parapijiečiams, bažnyčios žiemą turėjo būti šildomos, o vasarą – vėdinamos⁵³.

Vizitacijų ataskaitose paprastai aptinkama daugiau trūkumų negu pozityvių dalykų. Sprendimas publikuoti *Recessus Generalis* liudijo, kad lietuviškose parapijose kai kuriais aspektais situacija buvo netoleruotina.

4. Pietizmo poveikis liturgijai

XVII a. pabaigoje liuteroniškose teritorijose ēmė plisti naujas dvasinis judėjimas – pietizmas. Judėjimo pradininkas buvo Frankfurto prie Maino kunigas Philipas Speneris. Pietizmas įgavo naują sinerginę formą, įsitraukus Augustui Hermannui Franckeui, kuris, skirtingai nei Speneris, pabrėžė emocingo religinio atsivertimo išgyvenimo būtinybę. Liuteroniškų Vokietijos žemų valdžia ir kungių priešinosis šiam judėjimui, tačiau jam ypatingą palankumą rodė kalvinizmą išpažįstanti karališkoji Brandenburgo šeima. Friedrichas Wilhelmas I pietizmą ēmėsi įtvirtinti administracinėmis prie-monėmis. Iš Brandenburgo ir Prūsijos teologijos studentų imta reikalauti dalį studijų laiko praleisti Hales universitete, kur jie turėjo būti indoktrinuojami pietistine dvasia.

Daugelis pietistų abejingai žvelgė į tradicinę Bažnyčios liturgiją ir ceremonijas. Jų manymu, tai buvo tik „negyva raidė“, mažai kuo galinti prisdėti prie religinio atsivertimo. Svarbiausią vietą liturgijoje užėmė pamokslas. Jo metu kunigas turėjo išnaudoti visas galimybes, kad klausytojai darytų atgailą ir patirtų atsivertimą. Pačią liturgiją tokiu pažiūrų kunigai atlikdavo *pro forma*.

⁵³ *Recessus Generalis* 1639, p. Biij-Eiij.

1709–1711 m. per Prūsiją nuvilnijo „juodoji mirtis“. Badas ir maras ypač palietė Lietuvos provinciją. Lietuvos provincija ir Labgovos apskritis neteko apie 50–53 proc. gyventojų. Išmirė ištisi kaimai, žemė tapo nebedirbama, sodybos tuščios. 1714–1715 m. vizitacija atskleidė maro padarytą pražūtingą poveikį parapijų gyvenimui. Brandenburgo-Prūsijos valdžia nusprendė apgyvendinti kraštą naujas gyventojais. Lietuvos provincijoje buvo suteiktas prieglobstis iš Zalcburgo išvarytiems liuteronams, iš Nešatelio (pranc. *Neuchâtel*) regiono į kraštą atvyko prancūziškai kalbantys kalvinistai. Pasikeitė krašto demografinė situacija. Imigrantai su savimi atsinešė naujus papročius ir tradicijas. Tolminkiemio kunigas K. Donelaitis vaizdinėgai apibūdino kraštą ištikusius kalbinius ir kultūrinius pokyčius:

„Ak! kur dingot jūs, barzdotos mūsų gadynės, Kaip lietuvninkės dar vokiškai nesirėdė Ir dar vokiškus žodžius ištart negalėjo. O štai dar negana, kad vokiškai dabinejas, Bet jau ir prancūziškai kalbét prasimanė. Taipgi bezaunydamos ir darbo savo pamiršta... Ale nepyk, gaidau, kad žodį dar pasakysi! Tarp lietuvninkų daugsyk tūls randasi smirdas, Kurs, lietuviškai kalbēdams ir šokinėdams, Lyg kaip tikras vokietis mums gėdą padaro. Daug tarp mūs yra, kurie, durnai prisiriję, Vokiškas dainas dainuot ir keikt pasipratin, Ir kaip vokiečiai kasdien į karčemą bėga... Ak, kur dingot jūs, lietuviškos gadynėlės, Kaip dar prūsai vokiškai kalbét nemokėjo...“⁵⁴

1718 m. karalius Friedrichas Wilhelmas I pats aplankė provinciją ir išvydo apgailėtiną lietuviškų parapijų gyvenimą. Tų metų birželio 17 d. potvarkiu jis nurodė Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakultetui parengti rekomendacijas situacijai pagerinti. Tarp jų buvo pasiūlyta įsteigti Lietvių kalbos seminarą, kuriame lygia-

⁵⁴ Donelaitis 1994, p. 62, 86, 100.

grečiai universitetinėms studijoms studijuotų būsimieji lietuviškų parapijų kunigai ir mokytojai⁵⁵.

1717 m. Rytų Prūsijos bažnyčių ir mokyklų inspektoriumi buvo paskirtas Francke's bičiulis Heinrichas Johannas Lysijus (Lysius). Tarp jo įvestų naujovių buvo Konfirmacijos apeigos. Dauguma liuteroniškų teritorijų Konfirmacijos apeigų atsisakė Reformacijos metu. Vietoj Konfirmacijos buvo vedama jaunimo katechizacija, po kurios būdavo suteikiama teisė priimti sakramentą. Lysijui ir kitiems pietistams Konfirmacija atrodė bene geriausia proga pasiekti jaunimo atsivertimą. 1718 m. gegužės 2 d. Lysijus parengė Konfirmacijos tvarką: *Vorschrifft Und Ordnung, Wie es mit der auff S. Königl. Maj. de dato Königsberg Anno 1718. den 2. May, Christ-löblich verordneten Einseegnung der Kinder, Welche Zum erstenmahl Zum Heiligen Abendmahl kommen, soll gehalten werden* (Jo karališkosios didenybės krikščioniškai deramas 1718 m. gegužės 2 d. reglamentas ir tvarka, kurios turi būti laikomasi krikščioniškos vaikų Konfirmacijos atžvilgiu, kai jie pirmą kartą ateina prie Šventosios Vakarienės). „Ižegnojimo“ apeigos nedelsiant buvo įvestos į visas parapijas ir tapo privalomos visų luomų jaunimui⁵⁶. Iš dalies pasikeitė požiūris ir į Krikštą. Pietistai mokė, kad Krikštę sudaroma sandora tarp žmogaus ir Dievo. Konfirmacijos metu jaunimui įsipareigojus gyventi krikščionišką gyvenimą, ši sandora atnaujinama.

XVIII a. pradžioje kai kurios liturginės formos lietuvių kalba buvo atspausdintos katekizmuose. 1719 m. buvo parengtas vadinas „Lysijaus katekizmas“: *Mážas Katgismas D. Mértilo Lutteraus ant Maloninguáusojo Prusii Karálaus isákimo, wissû Wýskupû ir Klebonû Lietuwoj' Sutarimû isz naujo Tilžeje [Mété 1719] pérweizdëtas, ir wissiems wartotinay Karaláuczuje iszpáustas*. Rankraštis buvo įteiktas kunigų peržiūrai. Jame buvo įdėtos Krikšto ir Santuokos formos bei Šventosios Vakarienės tvarka. Pastarojoje vietoj *Téve mûsų Parfrazës* buvo nurodyta melsti Viešpaties maldą. Katekizmas nebuvo publikuotas⁵⁷.

⁵⁵ Réza 2003, p. 78.

⁵⁶ Hubatsch III 1968, p. 203–207.

⁵⁷ Lysius 1993, p. 43–60.

1722 m. Žilių kunigas Gabrielius Engelis parengė patobulintą „Lysijaus“ katekizmo versiją. Leidinys buvo publikuotas Karaliaučiuje pavadinimu: *Mažas Katgismas D. Mertino Luteraus Lietuwiszskay ir Wokiszkay Ant Małoninguáusojo Prusû Karálaus Jsákimo wissû Wyskupû ir Klebonû Lietuwoj' Sutarimù isz naujo Tilžeje Mete 1722. pérweizdetas.* Kaip ir Lysijaus rankraštyje, šiame katekizme buvo įdėtos Krikšto, Santuokos ir Altoriaus Sakramento formos⁵⁸.

5. XVIII a. Prūsijos liuteronų agendos

5.1. 1730 m. lietuviškoji agenda

Per visą XVII a. ir XVIII a. pradžioje lietuviškų parapijų kunigai neturėjo pilnos agendos. Dalis liturginės medžiagos buvo giesmynuose, trūkstamas formas kunigai turejo išsiversti patys ir apeigas vesti iš rankraštinių agendų. Pirmoji agenda lietuvių kalba buvo publikuota 1730 m. Tai buvo apskritai pirmoji Prūsijos Liuteronų Bažnyčios agenda XVIII amžiuje. Knyga buvo pavadinta *Dawádnas pamokinnimas kaipo wissi, Lietuwoje, po Maloninguáusio Prusû Karalum essantieji Kunningai, kaip Diewo Tarnai tur elgtis, noredami szwentą Klebonû Urèdq wiernay iszpildit.* Agenda sudarė Įsruties arkipresbiteris Jonas Berentas (Johann Behrendt)⁵⁹. Oficialus konsistorijos potvarkis agendą publikuoti buvo išleistas 1730 m. rugsėjo 11 d.⁶⁰

Knygoje buvo pateiktos Krikšto, Šventosios Vakarienės, Santuokos ir Konfirmacijos formos, malda už viešą atgailą bažnyčioje atlikusį nusidėjelį ir viešos atgailos forma, kunigo įvedimo į parapiją tvarka, visuotinės Bažnyčios sekmadienių ir švenčių maldos, kolektos su versikulais ir responsoriomis ir Kristaus kentėjimo istorija.

⁵⁸ *Mažas Katgismas* 1722, p. 73–88.

⁵⁹ Arkipresbiterio titulas buvo lygus arkidiakonui arba superintendentui. Nors vyskupo pargeigybė Prūsijoje buvo panaikinta dar XVI a., lietuvinkai arkipresbiterį vadino vyskupu, kaip tai rodo 1719 m. ir 1722 m. katekizmų pavadinimai. XVIII a. termino „vyskupas“ vartosena jau buvo įsitvirtinusi lietuviškoje religinėje literatūroje.

⁶⁰ Jakobson 1839, p. 143.

Agendoje nebuvo Žodžio liturgijos tvarkos nei nuorodų, kaip ją reikėtų vesti. Leidėjai pateikė tik Šventosios Vakarienės apeigas, kuriuos susidėjo iš įžanginių Parafrazės žodžių, tačiau kaip ir 1719 m. „Lysijaus katekizme“, vietoj parafrazės buvo nurodyta melsti *Tēve mūsy*. Po maldos éjo antroji parafrazės dalis – Paraginimas komunikantams. Toliau buvo pateikti Kristaus Testamento žodžiai, kuriais kunigas šventindavo Sakramento elementus. Po Komunijos kunigas meldé vieną iš dviejų alternatyvių kolektų, ištardavo liturginį pasveikinimą ir laimindavo žmones vienu iš trijų alternatyvių palaiminimų. Du paskutiniai palaiminimai buvo skirtingos Aaroniškojo palaiminimo versijos, iš kurių viena prasidejo žodžiais „*Pone Diewe tawe peržegnok ir tave apsaugok...*“, o kita – „*Wieszpats te péržegnoja tawe...*“ Sakramento išdalijimo formulėse skliaustuose buvo pridėti žodžiai „ant Kryžaus“ („*Imk ir walgik / tai Jezaus Kristaus Kunas / už tawe (ant Kryžaus) iszalūtas...*“). Néra aiški šio priedo priežastis, nes liuteroniškoji teologija aiškiai mokë, kad Kristaus kūnas teikiamas pašventintoje duonoje. Liuteronų pietistai taip pat tikejo Kristaus kūno ir kraujo esamybe Sakramento elementuose⁶¹.

Altoriaus Sakramento apeigos mažai skyrësi nuo 1568 m. agendos. Trûko tik aiškių papildomų nuorodų, kaip jas atliki, kokias giesmes giedoti Komunijos metu ir kt. Pasikeitë ir liturginë terminologija. Mažvydas žodij „Mišios“ vartojo apibûdindamas Dieviškąją liturgiją, tai yra Žodžio ir Sakramento liturgiją. Baigiamajį palaiminimą po Komunijos jis vadino *Uszrakinimas Mischos*⁶². Naujoje agendoje „Mišios“ reiškë pamokslą. Malda po pamokslo joje buvo pavadinta *Pirmai Malda ... po Miszû meldžama*⁶³. Susidaro įspûdis, kad Šventoji Vakarienë šiuo laikotarpiu buvo švenčiama nebe kiekvieną sekmadienį, o rečiau. Tai reiškë, kad daugumą sekmadienių pamaldos buvo be Šventosios Vakarienės. Tokiose pamaldoose pagrindinë dalis buvo pamokslas, todël pamokslą ir pradëta vadinti „mišiomis“. Toks protys įsigalëjo ne tik tarp lietuvių, bet ir tarp vokiečių. Lygiagrečiai

⁶¹ *Dawádnas pamokinnimas* 1730, p. 6–8.

⁶² Mažvydas 1993, p. 650.

⁶³ *Dawádnas pamokinnimas* 1730, p. 25.

vyko pokyčiai ir bažnyčios architektūroje. Kadangi sakykla užėmė pagrindinę vietą liturgijoje, ji buvo iškelta virš altoriaus.

Naujos lietuviškos agendas publikavimas dar nepasirodžius naujai krašto agendas vokiečių kalba buvo palyginti retas atvejis. Paprastai į vietines kalbas buvo verčiamos formos iš oficialiosios krašto agendas vokiečių kalba. Tokią pat išimtį pastebime Kurše, kur 1727 m. pasirodė pirmoji pilna agenda latvių kalba. Knyga buvo atspausdinta daugiau nei 10 metų prieš oficialiosios vokiškos agendas publikavimą⁶⁴.

5.2. 1731 m. agenda lenkų kalba

Praėjus metams po lietuviškos agendas atspausdinimo, pasirodė Mozūrijos liuteronams skirta agenda lenkų kalba. Knyga publikuota 1731 m. Karaliaučiuje pavadinimu *Ustawy Kościelne Królestwa Pruskiego krotko zebrane i wydrukowane w Królewcu roku MDCCXXXI (Glausti surinkti ir Karaliaučiuje 1731 m. atspausdinti Prūsijos karalystės bažnytiniai nuostatai)*. Agendoje buvo pateiktos Krikšto, skubos Krikšto patvirtinimo, Šventosios Vakarienės, Santuokos, Konfirmacijos, viešų nusidėjelių atgailos ir jų sutaikymo su Bažnyčia, kunigo įvedimo į parapiją, laidotuviių formos, įvairios maldos ir Kristaus kentėjimo istorija.

Šventosios Vakarienės apeigos lenkų kalba beveik nesiskyrė nuo 1730 m. lietuviškos agendas. Pagrindiniai skirtumai buvo *Tēve mūsų* Parafrazėje. Lenkiškoji agenda perspausdino visą jos tekstą, tuo tarpu lietuviškoji knyga vietoje jos nurodė melsti Viešpaties maldą. Lenkiškoji agenda perspausdino visas keturias 1568 m. agendoje pateiktas Mišių pabaigoje atliekamas palaiminimo formas. Be to, lenkiškojoje agendoje įtraukta keletas nuorodų, kurių nebuvo lietuviškoje knygoje⁶⁵.

5.3. 1734 m. direktyvos Bažnyčios ir mokyklų klausimais

Tiek lietuviškoji, tiek lenkiškoji agendas neturėjo Žodžio liturgijos formos. Instrukcijos, kaip vesti šias apeigas, buvo išleistos 1734 m. balandžio 3 d. karaliaus pasirašytame potvarkyje: *Erneu-*

⁶⁴ *Lettische Neu verbesserte-und vollständige Kirchen-Agende* 1727.

⁶⁵ *Ustawy* 1731, p. 9–13.

erte und erweiterte Verordnung über das Kirchen- und Schul-Wesen in Preussen (Atnaujintas ir išplėstas potvarkis dėl bažnyčių ir mokyklų reikalų Prūsijoje). Šios tvarkos nuostatus parengė žymus pietizmo skleidėjas Karaliaučiaus universiteto teologijos profesorius, bažnyčių ir mokyklų komisijos narys Frantzas Albertas Schultzas⁶⁶.

Potvarkyje buvo pabrėžiama katekizacijos svarba. Pietistai ir karalius buvo įsitikinę, kad su edukacijos pagalba galima įdiegti krikščioniško gyvenimo principus ir pagerinti socialinę krašto gerovę, todėl kunigams buvo liepta suaktyvinti katechizaciją tiek bažnyčiose, tiek mokyklose. Liturginės ceremonijos reformatų tikėjimą išpažistančiam karaliui atrodė bevertės. Kaip ir jo pirmtakai, karalius vis labiau ėmė reikšti nepasitenkinimą jomis. Jis kritikavo liturginių giedojimą, žegnojimąsi, altoriaus žvakų deginimą per pamaldas, tradicinių liturginių drabužių vilkėjimą, o kai kuriose Berlyno parapijose uždraudė šias ceremonijas⁶⁷. Jis pabrėžė edukaciją ir gyre pietistų pastangas siekti išorinio šventumo.

1734 m. Žodžio liturgijos turinys buvo labai paprastas. Prieš pamoksą parapijai buvo leista giedoti ne daugiau kaip tris giesmes. Švenčių dienomis pamaldos turėjo būti pradedamos Liuterio Te Deum laudamus (*Herr Gott, dich loben wir*), paprastomis dienomis – *Allein Gott in der Höh' sei Ehr'* arba *Kyrie*. Nieko nebuvo pasakyta apie įžanginį priegiesmį ar psalmės giesmę, liturginį pasveikinimą ar kolektą. Po pagrindinės giesmės kunigas privalėjo katechizuoti liaudį. Katechizacija neturėjo būti pertraukiama pranešimais ar įvairių poreikių maldomis. Ji baigdavosi trumpa maldą, po kurios kunigas perskaitydavo tikėjimo išpažinimą ir sakydavo pamokslą, kuris neturėjo tėstis ilgiau nei 45 minutes. Paskui kunigas reziumuodavo dienos temą ir melsdavo visuotinę Bažnyčios maldą. Po giesmės galėjo būti švenčiama Šventoji Vakarienė. Komunijos metu turėjo būti išlaikoma meditacinė rimtis, paliepta negroti papildomų muzikinių kūrinių, išskyrus Šventosios Vakarienės, Kristaus kentėjimo ar kitokias šią nuotaiką skatinančias giesmes.

⁶⁶ Preußische Merckwürdigkeiten 1741, p. 549–566; Hubatsch III 1968, p. 216.

⁶⁷ Sonnek 1903, p. 15 ff.

Potvarkyje duoti papildomi nurodymai, kaip vesti rytmétines ir vakarines pamaldas. Šios apeigos buvo gerokai supaprastintos, jose taip pat buvo pabréžiamą katechizacijos svarba.

Schultzo parengtai tvarkai priešinosi ortodoksinių pažiūrų kūnigai ir ypač antipietistinių pažiūrų Prūsijos generalinis superintendentas Johannas Jacobas Quandtas. Jie reikalavo palikti teisę naujotis 1568 m. agendos apeigų formomis⁶⁸.

5.4. 1741 m. vokiškoji agenda

Pirmosios žinios apie pamaldų tvarką vokiškose Prūsijos parapijose XVIII a. aptinkamos 1741 m. vokiškoje agendoje. Karaliaučiuje atspausdinta knyga vadinosi *Preußische Kirchen-Agenda, Oder Verzeichniß der in der Kirchen öffentlich vorzulesenden Formularien, aus den Agendis Ecclesiasticis, der Preußischen Kirchen-Ordnung, und neuern Königlichen Verordnungen in Kirchen-Sachen zusammen getragen, und auf vieler Begehrten dem Druck überlassen* (Prūsijos bažnytinė agenda, arba viešai Bažnyčioje perskaitytinų formų sąrašas, surinktų iš bažnytinės agendos, Prūsijos Bažnyčios tvarkos ir naujesnių karališkųjų Bažnyčios reikalų potvarkių ir daugeliui pageidaujant atspausdinta).

Agenda savo turiniu buvo labai panaši į 1730 m. lietuvišką ir 1731 m. lenkišką apeigyną. Joje buvo pateiktos ordinacijos, kunigo įvedimo į parapiją, Krikšto, skubos Krikšto patvirtinimo, Konfirmacijos, nusidéjelių viešos atgailos ir paraginimo nuoširdžiai juos priimti atgal į parapiją, Šventosios Vakarienės, ligonų Komunijos ir Santuokos formos bei kolektos su versikulais ir responorijomis.

Šventosios Vakarienės apeigos teužémė šešis puslapius. Kaip ir lenkiškoje knygoje apeigos prasidėjo Parafraze ir paraginimu komunikantams. Tada kunigas ištardavo duoną ir taurę pašventinančius Kristaus Testamento žodžius, po kurį melsdavo *Tēve mūsų, Pax* ir *Agnus Dei*. Formoje nebuvo jokių papildomų nuorodų, kaip vesti apeigas. Po Komunijos buvo giedamas versikulas *Dékokite Viešpačiui, nes jis yra geras, aleliuja bei responorija Ir jo malonė išlieka*

⁶⁸ Wendland 1910, p. 58.

amžinai! Aleluja, meldžiama padėkos kolekta, ištariamas liturginis pasveikinimas ir Aaroniškuoju palaiminimu laiminami žmonės⁶⁹.

Vokiškoji agenda liudijo apeigų panašumą Prūsijos vokiškose, lietuviškose ir lenkiškose parapijose. Visos jos priklausė vienai Prūsijos Bažnyčiai, kuri netoleravo radikalesnių liturginių nukrypimų. Vokiškoji Šventosios Vakarienės tvarka, tiesa, buvo kiek turtingesnė, nes joje buvo įtraukti *Pax* ir *Agnus Dei* bei padėkos versikulas *Confitemini Domino - Dékokite Viešpačiui, nes jis yra geras.*

5.5. Liturginės apeigos XVIII šimtmečio pabaigoje

XVIII a. antrojoje pusėje vėl buvo atspausdintos agendos trims Prūsijos tautinėms grupėms. 1755 m. Karaliaučiuje buvo publikuota agenda lenkų kalba: *Ustawy Kościelne Które z modlitwami i Hystoryą o męce drogiego zbawiciela przydanymi, Będą w Królestwie Pruskim zwyczayne używane (Bažnytiniai nuostatai, kurie kartu su maldomis ir brangaus mūsų Išganytojo kentėjimo istorija iprastai naudojami Prūsijos karalystėje).* Knygoje buvo perspausdintas 1731 m. lenkiškosios agendos turinys.

1775 m. pasirodė antroji lietuviškos agendos laida. Apeigynas buvo atspausdintas Karaliaučiuje nauju pavadinimu: *Agenda tattai esti Surászimas Pagraudinnimû ir Maldû, Lietuwôs Bažnyćiosa skaitomû nûg Kunnigû szwentus sawo Urêdo Darbus pilnawojančiujû.* Knygą parengė Trempų kunigas Gotfrydas Ostermejeris. Turinio išdėstymu knyga buvo panašesnė į 1741 m. vokišką agendą. Ji susidėjo iš kuno- go įvedimo į parapiją, Krikšto, skubos Krikšto patvirtinimo, Konfirmacijos, nusidėjelių viešos atgailos ir paraginimo juos džiaugsmingai priimti į bendruomenę, Šventosios Vakarienės, Ligonų komunijos ir Santuokos formų bei kolektų su versikulais ir responsorijomis. Naujoje knygoje nebeliko Kristaus kentėjimo istorijos.

Altoriaus Sakramento forma buvo kaip ir 1730 m. agendoje, tik be jokių nuorodų. Sakramento išdalijimo formulėje žodžiai „*ant kryžiaus*“, nurodantys, kur Kristus atidavė savo kūną ir kraują, daugiau nebebuvo išskirti skliaustais. Knygoje buvo pateiktos tos pa-

⁶⁹ Preußische Kirchen-Agenda 1741, p. 36–42.

čios trys alternatyvinės palaiminimo formos, tačiau antrojoje žodžiai „*Pone Diewe tawe peržegnok*“ buvo pakeisti žodžiais „*Wieszpat's tawę péržegnôk*“. Vėliau Ostermejeris pakomentavo ši pakeitimą sakydamas: „Leisdamas pagerintą agendą tą nesąmonę pašalinau.“⁷⁰

Praėjus keleriems metams po agendas publikavimo, Ostermejeris išivėlė į gilią polemiką su kunigu Petru Gotlybu Milkumi ir jo sūnumi kantoriumi Kristijonu Gotlybu Milkumi dėl lietuviškų giesmių tekstu redagavimo. Polemika prasidėjo Ostermejeriu 1781 m. atspausdinus giesmyną *Giesmes szwentos...* Milkai atkreipė dėmesį ir į jo suredagotą agendą. Ostermejeris buvo įsitikinęs, kad lietuvių kalba vietoj žodžio „kūnas“ reikėtų vartoti „mësa“. Šventosios Vakarienės Kristaus Testamento žodžiuose ir išdalijimo formulėje jis nesiryžo daryti pakeitimų ir paliko žodį „kūnas“, tačiau Santuokos paraginiame, kuriame buvo primenama apie moters sutvérimą, Ostermejeris skliaustuose pridėjo žodį „mësa“: „...ir iszémë wieną Szon-Káuli isz jo, ir atpildé tą Wétą Kunù (Miesa)“⁷¹. 1788 m. kunigams ir precentoriams dedikuotame *Kukliame atsakyme* Kristijonas Gotlybas Milkus raše:

„Beveik prieš dvylika metų ponas kunigas pasirūpi-
no išspausdinti bažnytinę agendą ir išplatino ją Įsruties
diecezijoje, norėdamas sužinoti pamokslininkų nuomonę
apie kai kuriuos joje padarytus pakeitimus. Be kita ko,
situoktuvių formulare Mozés 2, 12 pirmą pasakymą:
„Ir atpildé tą vietą kūnu“ išvertė: „Ir atpildé tą vietą mësa“.
Pirmasis pamokslininkas, kuriam teko pareikšti savo
nuomonę, iškart pastebėjo, kad „mësa“ yra skerdiena, o
gyvas kūnas jokiu būdu negali būti taip pavadintas. Tai
patvirtino tikrai lietuvių kilmės kunigas Donelaitis ir kiti
šios diecezijos pamokslininkai; kai kurie iš jų tylomis
stebėjos, kaip gali šitaip prastai mokantis kalbą žmogus
imtis leisti ir koreguoti agendą. Vienok ponas kunigas tol
nepakeitė žodžio „mësa“, kol kaimyninis pamokslininkas

⁷⁰ *Agenda* 1775, p. 26–29; *Ostermejeris* 1996, p. 251.

⁷¹ *Agenda* 1775, p. 32.

kas vargais negalais neprikalbėjo jo grąžinti ankstesnį „kūnas“, tačiau intarpe jis vis tiek išspausdino „mësa“, aiškiai parodydamas, kiek nedaug tokiam vyrui tereiškia draugiški patarimai net tokį žmonių, kurių akyse jis pats susikompromitavo.”⁷²

Nepaisant šių kritinių pastabų, Prūsijos Lietuvos kunigai naujojosi šia knyga. Toji buvo paskutinė agenda lietuvių kalba, rodanti senąjį Reformacijos laikus siekusią Rytų Prūsijos liturginę tradiciją.

1780 m. Karaliaučiuje pasirodė nauja vokiškosios agendos laida. Jos pavadinimas nesiskyrė nuo 1741 m. knygos: *Preußische Kirchen-Agenda, Oder Verzeichniß der in der Kirchen öffentlich vorzulesenden Formularien, aus den Agendis Ecclesiasticis, der Preußischen Kirchen-Ordnung, und neuern Königlichen Verordnungen in Kirchen-Sachen zusammen getragen, und auf vieler Begehren dem Druck überlassen.* Knygoje pažodžiui buvo perspausdintos 1741 m. agendos apeigos. Skyriuje *Kirchen-Gebete* papildomai buvo pridėtos dvi visuotinės Bažnyčios sekmaciemių ir švenčių maldos, malda atgailos dienomis ir prie visuotinės Bažnyčios maldos pridedamos maldos Kalėdoms, Naujų Metų dienai, Didžiajam Penktadieniui, Velykoms, Dangun žengimui ir Sekminėms. Šios papildomos maldos buvo atspausdintos 1730 m. lietuviškoje ir 1731 m. lenkiškoje agendose, tačiau dėl nežinomų priežasčių nepateko į 1741 m. vokiškąją knygą⁷³.

1789 m. buvo atspausdinta paskutinė unikali Rytų Prūsijos vokiškoji agenda. Knygai buvo suteiktas naujas pavadinimas: *Preußische Kirchen-Agenda, die liturgischen Formulare der lutherischen Gemeinen in Preußen enthältend. Nebst einer Abhandlung über liturgische Formulate überhaupt und die preußische besonders, aufs neue herausgegeben (Prūsijos bažnytinė agenda, kurios sudėtyje yra Prūsijos liuteroniškų parapijų liturginės formos. Naujai publikuota kartu su traktatu apie liturgines formas apskritai ir ypač Prūsijai).* Apeigyne buvo perspausdintos visos prieš tai buvusios liturginės formos, tačiau kai kurioms jų buvo suteikti nauji

⁷² Milkus 1990, p. 253–254.

⁷³ *Preußische Kirchen-Agenda* 1780, p. 1–40.

pavadinimai. Agenda buvo padalinta į dvi dalis, iš kurių pirmoji buvo skirta krašto parapijoms („Für die Civil-Gemeinden“), o antroji – kariuomenės parapijoms („Für die Militair-Gemeinden“). Knygos gale buvo pridėtas žymaus Karaliaučiaus Neuroßgärter parapijos kunigo Ludvigo Ernsto von Borowskio parašytas priedas, kuriamė jis apžvelgė liuteroniškas liturgijas nuo Reformacijos ir Apšvietos laikotarpio ir pradėjo keletą galimų alternatyvių liturginių formų⁷⁴.

Ši agenda buvo Rytų Prūsijos Bažnyčios atsakas į vis labiau populiarėjančias racionalias liturgines formas. Prūsijos karalystėje jos išplito valdant Friedrichui II. Daugelyje Vokietijos teritorinių bažnyčių ir ypač didžiuosiuose miestuose Apšvietos filosofijos paveikti kunigai ėmė ignoruoti tradicines agendas ir pradėjo sudarinėti „modernias“ liturgines apeigas. Rytų Prūsijos Bažnyčia priešinosi tokioms naujovėms. Ji ir toliau laikėsi Reformacijos nuostatos, kad paskiroje liuteroniškoje teritorijoje turi būti bendra visoms parapijoms privaloma liturgija. Būsimasis arkivyskupas Borowskis buvo to meto liturgijos žinovas, tačiau ir jo rekomenduotos alternatyvinės liturginės formos buvo iš dalies veikiamos racionalistinės filosofijos. Kita vertus, jos tebuvo tik diskusijai skirti pasiūlymai. Rytų Prūsijos Bažnyčios konistorija prieštaravo racionalistiniams liturginiams eksperimentams ir reikalavo iš kunigų vesti liturgiją ir pastoracinius patarnavimus laikantis oficialios krašto agendos.

6. Rytų Prūsijos liturginės tradicijos baigtis

Rytų Prūsijos vokiečių, lenkų ir lietuvių liuteroniškas agendas XIX a. pradžioje pakeitė paties Prūsijos karaliaus Friedricho Wilhelmo III parengta unijinė agenda. Pirmają unijinės agendas versiją karalius publikavo 1821 m., tačiau tik atspaudinęs 1822 m. vadinančią Berlyno agendą *Kirchen-Agende für die Hof- und Domkirche in Berlin* (*Berlyno rūmų ir katedros bažnytinė agenda*) karalius ryžosi rekomenduoti ją kaip unijos simbolį Prūsijos karalystės liuteronų ir reformatų parapijoms. 1825 m. agendą į lietuvių kalbą išvertė kun. dr. Liudvi-

⁷⁴ Preußische Kirchen-Agenda 1789; Borowski 1789, p. 27–42.

kas Rēza. Siekdamas greičiau įtvirtinti agendą lietuviškai kalbančiose parapijose, Rēza agendai suteikė Prūsijos lietuviams patrauklesnį pavadinimą. Jis skelbė, kad tai ne Berlyno, o „Lietuviškos Bažnyčios“ agenda: *Agenda tai esti Suraszimas Pagraudénimû ir Maldû Lietuwôs Bažnycziosa skaitomû*. Berlyno agenda 1825 m. buvo išversta ir į lenkų kalbą. Ji vadinosi: *Agenda Kościelna dla Kościoła nadwornego i Katedralnego w Berlinie (Bažnytinė agenda, skirta Berlyno rūmų ir katedros bažnyčiai)*.

Lietuvių kunigai neskubėjo priimti naujos agendos. Jie reiškė nepasitenkinimą pamaldą apribojimu viena valanda. Žinant, kad iš kaimų į pamaldas atvykdami žmonės dažnai turėjo įveikti nemažą atstumą, jiems buvo sunkiai suvokiamas toks apribojimas. Lietuviai ypač reiškė nepasitenkinimą nuoroda trumpinti giesmes, giedant tik kelis pirmuosius posmelius ar dalijant jas į kelias dalis. Dokumentai vokiečių kalba liudijo, kad tokį veiksmą jie vadino vokiškuoju žodžiu „*Liederbrechen*“. Jų manymu, giesmių trumpinimas reiškė nepagarbą tokiems žymiems giesmininkams kaip Liuteris, Simonas Dachas, Paulius Gerhardas ir kt. Kaip pavyzdį jie pateikė Pauliaus Gerhardo giesmę *Paliecwok mielamui Diewui* savo *Kelius. Sutrumpinus giesmės tekstas ir netekutį grožio, ir prarastų savo gilią prasmę*⁷⁵.

Karaliui pavyko įdiegti unijinę agendą suteikus kiekvienai provincijai leidimą paruošti unikalią jai skirtą agendos versiją. Provincinių agendų pagrindą sudarė Berlyno agenda; po jos dedami priedai tarpusavje skyrėsi nedaug. Prūsijos provincijos agenda buvo atspausdinta 1829 m. pavadinimu: *Agende für die evangelische Kirche in den Königlich Preußischen Landen. Mit besonderen Bestimmungen und Zusätzen für die Provinz Preußen (Agenda Evangeliskai Bažnyčiai Prūsijos karališkose teritorijose. Su ypatingais nuostatais ir priedais Prūsijos provincijai)*. 1833 m. knyga buvo išversta į lenkų kalbą: *Agenda dla ewangelickiego kościoła w kraiach królewsko-pruskich. Z osobnemi przepisami i dodatkami dla prowincji Pruss (Agenda Evangeliskai Bažnyčiai Prūsijos karališkose teritorijose su ypatingomis nuorodomis ir priedais Prūsijos provincijai)*. Agendą į lietuvių kalbą vėl išvertė Liudvikas Rēza⁷⁶. Kny-

⁷⁵ Foerster 1907, p. 379; Wendland 1910, p. 97.

⁷⁶ Wendland 1910, p. 66.

ga buvo atspausdinta Karaliaučiuje 1830 m. Vertėjas ir vėl pakeitė knygos pavadinimą, padarydamas ji patrauklesnį lietuvių kūnigams: *Agenda, tai esti Knygos Pagraudénimû ir Maldû ewangeliszkosa Bažnycziosa Lietuwôs skaitytinû*. Apeigynas buvo įvestas į visas lietuviškas parapijas. Prūsijos provincijoje nebuvvo sistemingo pasipriešinimo unijinei agendai, koks pasireiškė Silezijoje.

7. Išvados

Ankstyvuoju Reformacijos laikotarpiu Prūsijos liturginės apeigos buvo reformuotos pagal M. Liuterio 1523 m. *Formula missae* nurodytus kriterijus. 1525 m. apeigyne forma, turiniu Mišios dar buvo daug kuo panašios į viduramžių Mišias, tačiau jose nebeliko kanono, maldų į šventuosius ir kitų išteisinimo doktrinai prieštaringų dalykų. Mišių tvarka buvo papildyta 1530 m. įvedant į jas Liuterio 1526 m. *Deutsche messe* atspausdintą *Téve mūsų Parafrazę* ir Paraginimą komunikantams.

1544 m. apeigyne Mišios buvo reformuotos pagal 1526 m. *Vokiškos mišios* kriterijus. Parafrazė ir Paraginimas pakeitė Eucharistijos maldos įžangą ir dékojimo giesmę (prefaciją), Kristaus kūnas buvo išdalijamas iš karto po duonos pašventinimo ir tik paskui buvo šventinama Eucharistijos taurė.

1558 m. bažnytinės tvarkos nuostatai susidėjo iš doktrininės dalies ir agendos, kurios turinys buvo daug platesnis nei ankstesnių apeigynų. Šioje agendoje Mišių forma išliko daug kuo panaši į 1544 m. apeigyną. Šventojoje Vakarienėje toliau buvo praktikuojamas atskiras elementų pašventinimas ir išdalijimas. Svarbiausi pokyčiai buvo padaryti Krikšto apeigose. Iš jų buvo pašalintas liuteronų praktikuotas egzorcizmas ir konsignacija. Kunigai agendą vadino „osiandrine“ ir priešinosis jos įvedimui į parapijas.

Prūsijos liturginė tradicija nusistovėjo publikavus 1568 m. agendą. Mišių apeigos joje išliko panašios į 1558 m. agendoje nustatytają, tačiau miestų parapijose buvo atstatyta tradicinė eucharistijos ele-

mentų pašventinimo forma, kartu konsekruojant duoną bei taurę ir tik paskui išdalijant elementus.

Tik Prūsijos lenkiškosios parapijos turėjo pilną agendą gimtaja kalba. Lietuviškos parapijos tokią agendą gavo tik XVIII a. pirmojoje pusėje. Iki tol lietuvių kunigai Mišias ir pastoracines apeigas atlikdavo naudodamiesi giesmynuose, katekizmuose ir kituose leidiniuose publikuotomis liturginėmis formomis arba rankraštiniais tekstais. Santuokos ir Krikšto formos buvo išverstos ir į prūsus kalbą ir publikuotos 1561 m. katekizme.

Pirmaji pilna agenda lietuvių kalba buvo publikuota pietizmo laikais 1730 m. Knygos apimtis buvo daug mažesnė nei 1568 m. apeigyno. Joje nebuvo Žodžio liturgijos tvarkos. Šventosios Vakarienės apeigos išliko daug kuo panašios į 1568 m. Mišių formą. Instrukcijos dėl Žodžio liturgijos buvo publikuotos 1734 m. karaliaus reglamente bažnyčių ir mokyklų klausimais. Lietuviškoji agenda dar kartą buvo atspausdinta 1775 m. Jos tekstą kalbiškai peržiūrėjo ir spaudai parengė Trempę kunigas Gotfrydas Ostermejeris. 1730 m. ir 1775 m. agendomis naudojosi K. Donelaitis ir kiti Mažosios Lietuvos kunigai, todėl šios agendas šioje knygoje vadinamos Donelaičio laikų agendomis. 1731 ir 1755 m. Prūsijos agendas buvo atspausdintos lenkų kalba, o 1741, 1780, 1789 m. – vokiečių.

Prūsijos liuteroniškoji liturginė tradicija buvo nutraukta karaliui Friedrichui Wilhelmui III parengus Berlyno unijinę agendą. Apeigynas į lietuvių ir lenkų kalbas buvo išverstas 1825 m., tačiau knyga galutinai buvo įvesta liturginiams naudojimuisi parapijose tik 1829 m. publikavus Prūsijos provincijai skirtą unijinę agendą. 1830 m. ši agenda buvo išversta į lietuvių kalbą ir įvesta visuotiniams naudojimuisi visose lietuviškai kalbančiose parapijose.

THE AGE OF THE PRUSSIAN LUTHERAN LITURGICAL TRADITION

1. Prussian Lutheran Liturgies of the Sixteenth Century

1.1. The Article on Ceremonies 1525

The liturgical tradition of the East Prussian Church began in the early days of the Lutheran Reformation with the secularization in 1525 of the Teutonic Order and the establishment of the Lutheran territorial church. The Order had been in large measure responsible for the Christianization of the regions along the southern coast of the Baltic in the late medieval period and had amassed great power and influence. Unfortunately, as Luther stated to Duke Albrecht, the Order unhelpfully mixed together the sacred and secular realms. In *An die herren Deutsch Ordens* (*To the Lords of the Teutonic Order*) Luther stated that although the Order sought to be both secular and spiritual, it was in fact neither secular nor spiritual. It could not be a secular power and at the same time live in celibacy, poverty, and obedience, as human reason and daily experience clearly indicate. In short, Prussia was to become a secular entity.

Albrecht's own conversion was clearly indicated when at Luther's suggestion his close Wittenberg associate Johannes Briesmann still wearing the garb of a Franciscan friar was installed as the first evangelical preacher in the Königsberg Cathedral. Briesmann arrived in Königsberg in late summer 1523 and preached his first sermon in the Königsberg Cathedral on September 27. Within a short time, in 1523, Briesmann published his *Flosculi de homine inte-*

riore et exteriore, fide et operibus, a tractate of 110 theses on the fundamentals of the Lutheran Reformation.¹

Bishop Georg von Polentz of Sambia (Germ. *Samland*) did not react negatively to the appearance of Briesmann or to the doctrine which he had come to teach and preach in Königsberg. With the encouragement of Albrecht and the influence of Briesmann Bishop von Polentz himself became acquitted with the doctrine of salvation by grace alone and by Christmas Day 1523 he preached his first Lutheran sermon from the pulpit of the Cathedral in Königsberg.

The espousal of the Reformation by Bishop von Polentz quickly came to the attention of Bishop Moritz Ferber in the nearby Bishopric of Warmia. On January 20 he issued a decree stating that in his churches no Lutheran preachers or preaching would be tolerated. The Warmia territory was an autonomous bishopric and Albrecht was powerless to act against Bishop Ferber.²

It was little more than a week later, on January 28, 1524, that the Bishop von Polentz issued his mandate that henceforth candidates for Holy Baptism would be baptized in the language of the people according to the order set down by Martin Luther who had said that it was not only advisable but also necessary that this should be done. He went on to state that without the Word the faith could not flourish. Therefore the Gospel and the divine promises must be proclaimed in the language of the people – be it German, Lithuanian, Prussian, or Mazurian. He went on to say that to facilitate this Luther engaged himself in the work of translating the Old and New Testaments, had written extensively on the freedom of the Christian, good works, the *Magnificat* of the Virgin Mary, lectured on the Psalms, and that his homilies on the Gospels and Epistles had been made available in the so-called Postil. Bishop von Polentz mandated that his priests study these testimonies because they were now being given official status under his seal. This mandate can be

¹ Tschackert 1890, 68.

² Printed in: *Tomus Tertiis Omnim Operum* 1582, 62-63.

understood to mark the official beginning of the Lutheran Reformation in Sambia.³

With the assistance of Briesmann, Bishop von Polentz moved slowly, seeking to instruct his people and encourage them rather than to replace the old canonical regulations with new laws which gave the impression that the Christian life consisted primarily in works and actions rather than faith in the heart planted and nurtured by the Word. In his 1524 Easter Day sermon he encouraged his people to understand that the old regulations concerning the 40 day fast and the canonical requirement that the people must make confession and go to Communion during the Easter Season were now rolled away just as the stone had been rolled away from the tomb which could no longer confine the risen Christ. Now they should with glad hearts and consciences set free to receive both the body and blood of Christ in the Sacrament with the assurance that thereby their sins were altogether forgiven.⁴

In the closing days of July 1524 Paul Speratus arrived from Wittenberg to assist in the Reformation of the church. At the same time the first printing house was officially opened by Hans Weinreich. From off its presses came the first Lutheran literature printed in Prussia, including important pamphlets by Speratus and Briesmann.

By the end of the year the *Ordnung eines gemeinen Kastens der Altenstadt Königsberg Anno 24 aufgerichtet* (*Order of a Common Treasury of the Altenstadt District of Königsberg instituted in the year (15)24*) was enacted, setting up a common treasury for the towns of Königsberg and Altstadt for the support of church workers and to relieve the necessities of the poor, as Luther had suggested.⁵

By the end of the year the Reformation had spread to the neighboring diocese of Pomesania where it was supported Bishop Erhard von Queiss. The Bishop understood that it was the responsibility of the church and the civil officials to support the proclamation of the

³ Printed in: *Tomus Tertius Omnivm Opervm* 1582, 61-62.

⁴ *Tschackert* 1890, 79-80.

⁵ *Tschackert* 1890, 101.

pure doctrine and to put down paganism and superstitious practices. His program, *Themata episcopi Risenburgensis*, called for significant liturgical and other changes. The Roman sacramental system was abandoned in favor of greater emphasis on Baptism and the Lord's Supper. Consciences were not to be bound by human institutions but only by God's Word. Auricular confession could no longer be required. Pilgrimages and processions were discontinued along with Masses for the dead and the blessing of water, salt, ashes, palms, candles, greenery, etc. All this must be understood to be unnecessary. The Bishops were to continue in office to preach and teach the pure Word of God and preside over the church but it was understood that no special chrism for this was necessary. The day of the Lord and feast days were not to be observed superstitiously but in a Christian fashion. Hymns and prayers in church and the rite of Holy Baptism were to be administered in the German language. Days not grounded in the Word of God and which kept men from their daily work only lead to drunkenness and carousing. The consecrated Sacrament was not to be reserved or carried about in processions. Holy pictures in churches and homes were permitted but they were not to be made objects of prayer. The marriage laws must be reformed. The Brothers and guilds should use their funds to help the poor and other pious causes, rather than to amass fortunes. The daily sacrifice of the Mass was to be identified as an abomination which must be discontinued. Communicants were to inform their pastor of their intention to receive the Sacrament and they were encouraged to receive both species. Those who thought that they could make satisfaction for their sins themselves apart from the merits of Christ were to be declared *anathema* and priests, monks, and nuns who desired to laicize were declared free to do so.⁶

On May 8, 1525 Duke Albrecht signed the document which dissolved the Order and turned it into a secular state, Prussia, a fiefdom of Poland. Two days later, on May 10, he swore his loyalty to

⁶ Printed in: Tschackert I 1890, 101-102; *Die evangelischen Kirchenordnungen* 1911, 29-30.

King Sigismund the Elder. He was made a “*Dux in Prussia*,” a title which his male heirs would inherit together with dominion over Prussian territories. Only a small minority of the knights chose to remain loyal to the Church of Rome, and they left for other German lands. The majority became the new landed gentry of Prussia.

On May 26, 1525 the first Prussian territorial assembly convened to regularize affairs of state and ecclesiastical. On July 6, 1525 a mandate was ordered to be posted on all church doors and read from every pulpit for five Sundays in succession. It was the outline of a territorial and church order which announced the initiation of a new government and policies which called for the bold and clear preaching of the common Christian faith. In general terms it stated that false and pernicious doctrines, sects, clandestine preachers, fortune tellers, and those who offered pagan sacrifices of goats would not be tolerated. They were to be reported and receive proper punishment. Drunkenness, blasphemy, swearing, cursing, and adultery, as well as irreligious mocking would not be tolerated. Henceforth secular and ecclesiastical authority would be separate and each given its own domain.⁷

In 1525 a territorial assembly formulated a constitution (*Landesordnung*) to serve as the law of the new secular state. Also accepted by the assembly was the first Prussian Lutheran Church order, *Artikel der Ceremonien und anderen Kirchen Ordnung* (*Article of Ceremonies and other Ecclesiastical Regulations*), which stipulated the forms of liturgical worship to be used in Prussian churches. This short church order, prepared by Johannes Briesmann, Bishop Georg von Polentz of Samland, and Bishop Erhard von Queiss of Pomesania and published in March 1526 consisted in two parts.⁸ The first part set down in summary form general directives to guide the clergy in the conduct of public divine services and pastoral ministrations. The second, entitled “*Volgen die Formen vnd anleytung yn vor angeezaygter Ordnung vor meldet vnnd vorheyschen*” (“Here as

⁷ Tschackert 1890, 110; Hubatsch I 1968, 21.

⁸ Die evangelischen Kirchenordnungen 1911, 6.

The Article of Ceremonies 1525

announced and promised follow the Forms and Instruction for the Order given Above"), provided forms in the proper use of the Order.

The compendious *Artickel* included a summary of what priests needed to know for the proper conduct of public worship in the churches. Included were directives for the conduct of daily Matins and Vespers, the Collects, Prayers for the Ruler, Preaching Services on Sundays and Feast Days, General Confession (without Absolution) for inclusion after the sermon on Sundays and feast

days, the proper way to celebrate the Mass, and the correct manner of praying the Our Father. Included also were customs and ceremonies connected with the Sacrament, the instruction of the people, the sacramental vessels, Holy Baptism, Public Repentance of a mother who inadvertently caused the death of her child by rolling over on him or by other accident, Marriage, Adultery, Church Feasts, Burial, and Visitations and Synods.

The order of Mass followed principles laid down by Luther in the *Formula Missae* 1523. The usual Sunday Introits were to be used in Latin as long, as they were Scriptural, in parishes where the Introit had not been dropped. Where it was no longer in use German Psalms should be sung to replace them. In city parishes with Latin schools the Latin Introit or an entire Latin Psalm should be sung at the beginning of the Mass. The *Kyrie* which followed might be sung first in Greek, then Latin, and then German. The *Gloria in excelsis* and the *Et in terra Pax* was to be sung either in German or Latin. The Collect or prayer should always be in clear and understandable

German using the traditional chant. On Sundays and feast days the preacher was to read from the pulpit either a whole or a half chapter from the Epistles of Paul or some other apostle, or the Acts of the Apostles. On other days he was to read facing the people from the altar in German. On feast days the Epistle was not to be read by the priest celebrating the Mass but by an assistant standing in pulpit. In smaller churches or when few worshipers were present he need not go to the pulpit. After the Epistle a German Psalm and the Alleluia was to be sung. Either the priest or his assistant was then to read a whole chapter of the Holy Gospel beginning with Matthew, so that in the course of time all four Gospels were read. The Creed should be sung in German by the choir and congregation.

The Offertory, Secret, and Major and Minor Canon were dropped and the priest immediately turned to the Preface singing it together with the *Verba* in German. The consecrated elements were to be elevated in turn while the choir sang the *Sanctus* in Latin or German. The priest was then to admonish the people to prayer and turning to the altar was to pray the Our Father in German with the choir responding "But deliver us from evil" again in German. The choir was then to sing the *Agnus Dei* in German or Latin two times. The first stanza should end "... have mercy of us" and the second "... and grant us peace." The priest then sang the *Pax Domini* in German as an Evangelical Absolution. After it he admonished the communicants and administered the Sacrament, saying "Take and eat, this is the body which was given for you" and "Take and drink this is the blood which was shed for you," while the choir sang "*Jesus Christus, unser Heiland*" ("Jesus Christ, Our precious Savior") When all have communed they were to sing "*Gott sei gelobet und gebenedeiet*" ("O Lord, we praise Thee"). The service closed with a German Collect and the Benediction.

The order specified that Mass was to be celebrated every Sunday and on feast days. On week days when there were no communicants the order was to be shortened by eliminating everything from

the Preface on, excepting the Our Father, the *Pax Domini*, and the Benediction.

Directives were given concerning who should be permitted to commune. Communicants were to be warned and instructed that they must not continue in open sin but must be repentant. In addition they must demonstrate that they are faithful Christians who hunger and thirst for Christ's body and blood. Those who did not do so were to be warned that they were on the road that leads to excommunication, since they receive no blessing but eat and drink to their judgment, as the Word of God plainly says and teaches. In Königsberg and elsewhere many who did not speak German came to the high feasts to receive Communion; therefore a translator would need to be provided for them so that they could attest to their proper preparation.

In Königsberg and *Altstadt* three chalices were to be consecrated, two to commune those who were sick and those with communicable diseases and one for the ordinary communicants. In these churches a large chalice should be used at the high feasts. It was stated also that a large candle was to be lit and set beside the chalice. The Sacrament was not be reserved for any purpose other than the Communion of the sick.⁹

The celebration of the Mass was to be preceded by the Office of Matins. In addition Matins was to be prayed every day. Vespers was to be prayed in the afternoon according to a similar pattern. Matins was to begin with the usual versicle "*Domine labia mea aperies*" ("O Lord, open my lips") and its response "*Et os meum annuntiabit laudem tuam*" ("And my mouth shall proclaim your praise") in Latin and German, followed by the "*Venite, exultemus Domino*" ("O come, let us sing unto the Lord") and its antiphon and two or three additional Psalms depending on their length. The Matins Psalms were to be prayed in order beginning with Psalm 1 and continuing to Psalm 109. After the Psalms the chaplain or pastor was to read in clear German a chapter or half chapter from the Old Testament, from Genesis

⁹ *Artickel der Ceremonien* 1526, B.

through the Prophets. He was to also provide a short explanation of the reading. Then the usual responsory was to be sung. After the responsory the priest was to sing the versicle: “*Erzeige uns herr dein barmherzigkeit*” (“O Lord, show us your mercy”) with the choir singing the appropriate response. This was followed by a German Collect and the common Benediction. In Königsberg and *Altstadt Matins* was to begin at six o’clock in the Summer months and otherwise at seven o’clock. The directives stated that German hymns could also be included.

Vespers followed a similar pattern. It began with the versicle “*Deus in adjutorium meum intende*” (“Make haste, O God, to deliver me”) and the response “*Domine ad adjuvandum me festina*” (“Make haste to help me, O Lord”) in German or Latin. This was followed by the *Gloria Patri*. One, two or three Psalms from Psalm 110 to Psalm 150 were then to be sung. A chapter or half chapter from the other books of the Old Testament were then to be read and briefly explained. After the reading the *Magnificat* was to be sung in German. The office then concluded with a versicle and Collect and the Benediction, as at Matins.¹⁰

The following feasts of Christ were always to be celebrated: the Nativity, the Circumcision, the Epiphany, the Purification of Mary (without the blessing of candles), the Annunciation of Mary, Maundy Thursday, Good Friday, Easter (without the blessing of Easter cakes), Ascension, and Pentecost. A sermon should also be preached on the second and third days of Christmas, Easter, and Pentecost. The days of St. John the Baptist and the Apostles may be kept but not as days of rest. They should be announced on the Sunday preceding and kept in such a manner that people will take from them such good Christian examples as the Holy Scriptures provide.¹¹

¹⁰ *Artickel der Ceremonien* 1526, Aijj.

¹¹ *Artickel der Ceremonien* 1526, Cijj.

The Divine Service, which some later German Protestant scholars have described as “very catholic”¹² in fact followed Luther’s counsel in his *Formula Missae* rather closely and restored nothing that he had omitted. As in the *Formula* the offertory and the canon were eliminated and, in accord with Luther’s suggestion, there was no commingling of water and wine. In the *Formula Missae* Luther had not condemned the practice and stated that he had no intention of limiting anyone’s freedom in the matter, since it really was not worth arguing about. The Elevation in connection with the *Sanctus* was retained. An unusual feature introduced in the Cathedral and the *Altstadt* Church in Königsberg, and later found also in Briesmann’s *Kurtz ordnung* in Riga,¹³ was the stipulation that three small chalices should be consecrated: two for the chronically ill and those with contagious illnesses and the third for the ordinary communicants. Not only was the consecration of three chalices an extraordinary feature, but the invitation that communicants should receive the blood of Christ was new. Luther had of course regarded the withholding of the cup as an abuse and in 1525 Bishop von Queiss had directed that the blood of Christ should be administered to communicants. Also unusual for that time was the notion that communicants could receive the Sacrament on any celebration of the Mass and that there was to be no consecration without communicants. In the Medieval Church reception of the Sacrament outside of the Easter Season was rare and even then it could be received only after Private Confession. The *Artickel* directed that the Sacrament was not to be reserved and that bread and wine were to be consecrated in the presence of home-bound or infirm, so that they could hear the life-giving Words by which the Sacrament is consecrated.

¹² Cf. *Die evangelischen Kirchenordnungen* 1911, 6: “Der Gottesdienst ist nach dieser ersten Ordnung noch stark katholisch.”

¹³ *Kurtz ordnung des Kirchendiensts, Sampt eyner Vorrede von Ceremonien, An den Erbarn Rath der löblichen Stadt Riga ynn Liefflandt. Mit etlichen Psalmen und Göttlichen lobgesengen die yn Christlicher versamlung zu Riga ghesungen werden.* Printed in: *Kirchendienstordnung* 1862, 27.

The appendix to the articles included an introductory invitation to be spoken by the pastor before the Our Father in the Mass.¹⁴ Also included were an admonition for those who would commune, a short form of instruction for them, and a form of scrutiny addressed to those who wished to commune. The admonition referred to the communicants as those who hunger and thirst after righteousness and reminded them that the body and blood of the Lord are to be received by them as a sign of God's forgiveness and fellowship with Him and in this way their home was to be strengthened. In the short form of instruction which followed the pastor reminded his hearers that in the Sacrament Christ gives his body and blood under the bread and wine, to strengthen and exalt the faith of those who receive it and that by it they have forgiveness of sins and a gracious God. Furthermore they were to give attention to Christ's word "take and eat" and understand that those who trust in Christ's words in their hearts receive the benefit and fruit of the Sacrament. The scrutiny consisted in three questions. The pastor was to ask whether they had faith in what the sacrament is, whether they would seek to make use of what it gives and whether they would seek to depart from their sinful ways and live a proper Christian life.

The supplement also provided a form of General Confession "*Form der offenen beicht nach der predigt*" ("The Form of Public Confession after the Sermon"). After the sermon the pastor was to admonish the people to make confession and lead them in saying a confessional prayer:

"O Lord, gracious and merciful God, I confess unto you that all my nature and life both inwardly and outwardly are nothing but sin and my thoughts, words, and deeds are nothing but pure evil and transgression, therefore I seek mercy through Jesus Christ, your

¹⁴ The present writer was able to obtain only the *Artickel* itself from the collection in the Danzig library (Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk (Sign. NI 86.8° adl. 7)). The description of the supplement is based on Sehling's reprint of the forms in Volume V of *Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts*. According to Cosack 1861, 67 fn.7 the original document was held by the Royal Library in Königsberg. The *Artickel* consisted in 10 pages and the supplement was 12 pages in length.

dear Son; be merciful; unto me for his sake who is my high priest and advocate."

No Absolution was provided. The supplement then included an instruction for the admonishing of the living friends and those who go to the graveside at a burial. It was followed by a directory listing those days for which Collects and general prayers were appointed for Mass, Vespers and Matins throughout the year. Also included were two general Collects to be used at the conclusion of Mass throughout the entire year. These Collects were not printed. Also listed were a directory of responsories to be used and their sources in the Old Testament and Apocrypha, as well as the Benediction "May God grant us his blessing, may our God Bless us" and response "And let all the ends of the earth fear God" to be used at festivals. On ordinary occasions the final blessing was: "The Lord lift up his countenance upon us and give us peace." Included also was the form of Absolution for women after childbirth and a form for the Reconciliation and Absolution of carnal sinners. It also noted that the feast of the Annunciation must not be celebrated during Holy Week or Easter Week but transferred to the first Sunday after Easter or later, so that it did not interfere with sermons on the passion and resurrection of Christ.¹⁵

Those who framed the articles were aware that the priests knew how to celebrate Mass and needed only to be informed as to how to celebrate it in a manner that would compliment and glorify the Gospel. Much of the material for both the ordinary and the propers could be taken from the old Missals. In addition, Luther's translation of the New Testament and the Pentateuch had already been widely circulated. The priests would be expected to use them with whatever specific directives were provided in the *Artickel*.

In the synod and in visitations the bishops would need to insure that as great a measure of uniformity would be observed as could be hoped for. This was stated in the conclusion of the *Artickel* which went on to say that improvements would be forthcoming.

¹⁵ *Die evangelischen Kirchenordnungen* 1911, 36-38.

Indeed the time would come when much that they had directed would need to be altered to some extent. Still it was to be desired that a high measure of Christian unity would be maintained. The bishops called for patience and the observance of the directives that had been set down.

It was not deemed necessary to include any doctrinal articles defining the church's confessional stance. In fact there was no unanimously agreed upon statement of Lutheran doctrine until the presentation of the Augsburg Confession in 1530. Luther's Small and Large Catechisms first appeared in 1529. When through the influence of Friedrich von Heydeck and under his protection enthusiast preachers gained entrance to Prussia at the end of the decade, Bishop Paulus Speratus found it necessary to provide a definition of the pure evangelical doctrine. He authored a doctrinal statement to supply what was lacking in the *Artickel* and territorial constitution to serve together with them as a *corpus doctrina* for the Prussian Church. He completed his *Constitutiones Synodales Evangelicae* (*Constitutions of Evangelical Synods*) at the beginning of 1530 and on January 6, 1530 Duke Albrecht provided a preface for it. In the opening months of 1530 it was approved by the synods of Sambia, Masuria, and Pomesania meeting in Königsberg, Rastenburg, and Marienwerder.¹⁶

Annexed with it was a revision of the 1525 *Artickel der Ceremonien* in Latin: *Articuli ceremoniarum e germanico in latinum versi et nonnihil locupletati* (*Articles of Ceremonies from German into Latin and somewhat elaborated*).¹⁷

The *Articuli* was substantially a reproduction of the 1525 *Artickel* with some amendments necessitated by the *Deutsche Messe* 1526 and the two Catechisms of Luther which had appeared in 1529. The old Forward was no longer relevant and was dropped, but the general structure of the *Artickel* remained the same. As in the 1525 book the first matter to be considered was the public reading of the

¹⁶ Tschackert 1890, 165.

¹⁷ Cosack 1861, 110.

word of God. In the 1530 manuscript this article is entitled: *De lectione sacrarum scripturarum in publico* (*Concerning the Reading of the Sacred Scriptures in Public*). Other articles included dealt with Matins, Vespers, Collects and Common Prayers, the Sermon, the Mass, Baptism, Matrimony, Church Feasts, and Burials. The 1525 section “on Visitation or Synod” and the “Conclusion” were dropped. Then followed Collects, Responsories, and Benedictions, all from the 1525 supplement.

Most of the 1530 articles were only slightly modified from the earlier document. The article on Matins states that the conduct of this service in the Königsberg Cathedral and the *Altstadt* Church now applied to other Prussian cities as well. Furthermore the Polish language was now approved for use in this service. With regard to Vespers Polish was added to German and Latin as approved languages. The article concerning the Collects and Common Prayers stated that since the *Salve Regina* did not have the authority of Scripture behind it, it ought to be omitted altogether. The 1525 *Artickel* had permitted its use in an altered form in the *Altstadt* Church. The section on preaching was almost entirely new. It stated that nothing was to be preached excepting the Word of God and sermons were to be doctrinally pure and encompass the Law, Repentance, Fear of God, the Gospel, Faith, the Fruits of Faith, Love and other good works proceeding from faith, the Sacraments of Baptism and the Eucharist, Obedience to Public Authorities, and the Cross and Patience and other Fruits of the Spirit. Added as well was the form of the General Confession after the Sermon, which previously had been in the supplement. Another section was added which referred to the brief explanations of the Our Father, the Creed, and the Ten Commandments taken from the catechism for children which, it was stated, had appeared in a new Wittenberg edition in Latin under the title “*Enchiridion*” by Martin Luther. A third section dealt with the use of language in preaching and interpretation which people would be able to understand. It directed that interpreters were to be paid from the Community Chest. Little was changed in

the article on the Mass. Now the consecration of the bread and cup were to be followed by Luther's Paraphrase of the Lord's Prayer and the Admonition to communicants from the German Mass. In the 1525 article there was only an invitation to pray on the basis of Christ's command and promise, followed by the pastor praying the Our Father in German with the choir answering: "But deliver us from evil." In 1530 alternatives were offered for the post-Communion Collect. The first is from the 1525 *Artickel* and the new alternative Collect was from Luther's German Mass. Also included in the article on the Mass was the brief form and instruction together with questions for those desiring to receive the Sacrament. Formerly this section had appeared in the 1525 supplement. The article on Baptism was newly revised. Now it included a prohibition against rebaptism and any use of the conditional formula "If you are already baptized, I do not rebaptize you." Added with minor additions was the fourth chief part from Luther's Catechism, the section on Holy Baptism. The form of Baptism, which had not been included in 1525, was now given. It corresponded to Luther's *Taufbüchlein* of 1523. The article on the Public Repentance of a mother who inadvertently caused the death of her child was omitted. The article on Marriage was reworded and the article on divorce was dropped. The form for Marriage was now added. It was taken from Luther's *Traubüchlein* with only minor changes. The article on church festivals was unchanged and the article on Burial was unaltered and the exhortation addressed to surviving friends of the deceased was printed out.¹⁸

The *Articuli ceremoniarum* along with the *Constitutiones Synodales Evangelicae* was approved by Duke Albrecht on the Day of the Epiphany, January 6, 1530. The territorial synod, which met in Königsberg on May 12, 1530, and officially received and accepted it.¹⁹

Some later writers came to refer to the 1530 *Articuli* as the second Prussian Church Order, but it is clear that the Prussian Church itself

¹⁸ Cosack 1861, 114-117.

¹⁹ Jakobson 1839, 32.

thought of it simply as an updated edition of the original *Artickel* with such alterations and amendments as time and circumstances required. Until a new church order was adopted in 1544 it was the 1525 *Artickel* which was always referred to as the church's standing order.²⁰ It is interesting to note that some 19th century German scholars could comment derisively of the 1530 *Articuli* that "the papist leaven" had not yet been wholly cast out.²¹

The *Constitutiones Synodales Evangelicae* never achieved great importance because of the appearance of the Augsburg Confession and Duke Albrecht's commitment of the Prussian Church to it.²²

1.2. The 1544 Church Order

By the beginning of the 1540's Duke Albrecht and the bishops saw that it was necessary to strengthen the church's catechetical and liturgical programs and the proficiency of the clergy in implementing them.

Church attendance was not high, particularly in rural areas where many of the people knew little or no German. In some places pastors and their families went hungry because little was done to support them. Duke Albrecht addressed these and other pressing concerns *Artikel von Erwählung und Unterhaltung der Pfarrer, kirchenvisitation und was dem allen zugehörig, im fürstenthum Preussen auf gehaltener tagfahrt Michaelis im jar 1540 einhellig beschlossen* (*Article on the selection and support of the Pastor, the Church Visitation and everything pertaining to it in the Duchy of Prussia and clearly adopted at the territorial assembly held on St. Michael 1540*) issued on the Day of St. Michael, September 29, 1540. The relationship between the pas-

²⁰ *Die evangelischen Kirchenordnungen* 1911, 8-9.

²¹ Cosack 1861, 118.

²² There is some question as to whether the 1530 *Constitutiones Synodales Evangelicae* and *Articuli ceremoniarum* ever appeared in print. Ludwig Rhesa writing in the *Vita Georgii a Polentis*, 1827 and *Historiae Augustanae Confessionis in Prussia*, 1832 stated that they were printed. Rhesa 1827, 7 fn 7; Rhesa 1832, 4. Other scholars had access to these documents only in manuscript form. *Die evangelischen Kirchenordnungen* 1911, 8.

tors and the noble patrons of their parishes needed to be clarified. It needed to be understood that although the patrons had the right to nominate approved candidates for pastoral positions, they did not have the right to remove them from office. Regular procedures had to be set down to provide a form for this. In rural parishes unable to support a pastor three or even four parishes would need to be merged into one. Pastors would need to address the problem of low attendance in services. In a friendly and reasonable manner they would need to admonish their people that to the best of their ability they were to attend church on all Sundays, on Christmas, New Year's Day, Easter, Pentecost, Candlemas, Annunciation, and other days when the Word of God was read and preached, so that their souls would be fed and their faith strengthened. Those who refused to heed these admonitions persistently would need to be warned that if they refused to listen they would be excommunicated as blasphemers against God and for their own welfare they would be bodily punished. Those in authority, office holders, and schoolmasters should provide the people with a good example and should not unduly anger them by going directly from church to the tavern. Indeed, their presence should be far more evident in the church than in the taverns. Pastors, chaplains, and schoolmasters should diligently teach the people to learn as best they could the Psalms and Christian hymns. Bishops must recognize their responsibility to examine the doctrine of the pastors and the manner in which they conducted their lives for they had by oath promised to set a good example of piety, zeal, and honesty in both life and teaching. Pastors needed to contend against the Anabaptists and Sacramentarians and in every visitation they must ferret out those who practiced magic, paganism, and forbidden superstitions and subject them to punishment. The bishops must see to it that in every parish maintenance was provided not only for pastors but also for translators who assisted the pastors by interpreting their words to those who did not understand German. Pastors were not without grave cause to deny Baptism or Marriage to any parishioners but

they were to see to it that these were administered in an orderly way. Prelates and preachers must conform themselves to the Article of Ceremonies and see to it that ceremonies were properly observed as printed in the *Artickel der Ceremonien*. Bishops were to continue the visitations of their parishes, but now these visitations were to be conducted annually or at least once every second year. In case of his illness the bishop might designate a deputy to conduct the visitation on his behalf.²³

On November 24, 1541 Albrecht issued the order *Verordnung gegen abergläubische Missbrauche* (*Order against Idolatrous Abuses*). He listed particularly the offering of wax images of human beings and dumb animals, the superstitious use of the bridal crown, and the notion that by making offerings to the church one could ensure the healing of the sick and the relief of handicapped. Albrecht declared that the clergy must preach against these and other idolatrous and scandalous abuses and turn the people's hearts to the teachings of the Scriptures and particularly those passages which condemn idolatry. Those who refuse to heed and insisted on perpetuating such practices as these would have to be punished by being put in the stocks in the church yard or other bodily punishment.²⁴

The official statement of the relationship of church to the ducal government was set down by Duke Albrecht in the *Regiments-Notel* of November 18, 1542. In it Albrecht stated that the church should be governed by the eternal, life giving Word of God. Furthermore he declared that two God fearing and learned bishops, one in Samland and the other in Pomesania, were to be selected by the Duke and the nobility to proclaim this Word and take responsibility for its administration. These bishops would be responsible for an annual visitation of the parishes in their jurisdiction in which the conditions of both the clergy and the parishioners was to be noted. The decree went on to state the territorial boundaries of each diocese. The churches in the districts of Königsberg, Schaaken, Fischhausen,

²³ Printed in: *Die evangelischen Kirchenordnungen* 1911, 47-53.

²⁴ Printed in: *Die evangelischen Kirchenordnungen* 1911, 56-57.

Lochstädt, Sudauen, Tapiau, Taplacken, Georgenburg, Insterburg, Ragnit, Tilsit, Labiau, Memel, Brandenburg, Balga, Preussisch-Eilau, Bartenstein, Schippenbeil, Gerdauen, and Barten would be under the authority of the bishop of Samland. The diocese of Pomesania would be comprised of the districts of Marienwerder, Riesenburg, Schöneberg, Preussisch-Mark, Holland, Morungen, Osterode, Deutsch-Eilau, Liebmühl, Hohenstein, Neidenburg, Gilgenburg, Soldau, Ortelsburg, Johannisburg, Lyck, Stradaunen, Angerburg, Rhein, Rastenburg, Sehesten, and Lötzen.²⁵

The episcopal visitations began on December 19, 1542 and the duke himself participated in the visitation of parishes in the districts of Barten and Brandenburg in Samland, including also parishes in Pomesania as far west as Rastenburg. It immediately became evident that the peasants - German, Lithuanian, Prussian, and Polish - knew very little of Lutheran doctrine and that their priests in many cases did not even possess a copy of the 1525 *Artickel der Ceremonien*, so they altered the liturgy as they pleased.²⁶

It was also evident that the spiritual condition of the people was very low and that the duke could not wait until the visitation was completed to commence his efforts to correct it. On February 1, 1543 he issued an instruction *Fürstlicher Durchleuchtigkeit zu Preussen bevelch, in welchem das volk zu gottesforcht, kirchengang, empfahung der heiligen sacramenten und anderm vermant wirt* (*An Instruction of the Illustrious Duke of Prussia in which the People are admonished to Fear God, to go to Church, to Receive the Holy Sacraments, and other Matters*) meant to begin the process of correcting the situation. He ordered that in all places the people were to attend church every Sunday and on high feasts when the word of God was preached and to get there by whatever means possible whatever the weather might be. Those who refused to do so were to receive Christian admonition from the knights and nobles and those who refused to hearken to their admonitions were to be punished, and upon a third offence they were

²⁵ Jakobson 1839, 37.

²⁶ Tschackert 1890, 212.

to be fined one mark. Those who continued to be disobedient were to suffer corporal punishment and be put in the stocks in the church yard. An upstanding member of the parish was to keep track of church attendance and to report to the appropriate authorities and the pastors the names of those who refused to comply with the law. The nobility themselves were not to consider that they themselves were above this law. They also were bound to attend church and give attention to the Word of God. For their part, the clergy were to read from the altar the appropriate Epistles and Gospels of the day for each Sunday and high feast and to explain their content in an orderly and clear matter. They should preach at least a half an hour on the Gospel, giving a simple and complete summary of its teaching and they should make use of at least two of the postils and sermons of Martin Luther, Urbanus Rhegius, Antonius Corvinus, and others in the preparation of their sermons. In addition they should preach at least a half an hour on the Ten Commandments, the Creed, the Our Father, and the Words of Christ instituting the Sacraments of Baptism and the Altar. This should be done in an orderly manner Sunday after Sunday over a period of five or six weeks once each quarter year and he was to examine his people concerning what they had learned. In accordance with his office the pastor should with great zeal admonish the people to come to the Holy Sacraments and to learn the catechism. In short, great emphasis was to be put on the catechism, so that even the most simple and dullest of the people could learn it. The pastor was also to see to it that he followed the 1525 Articles of Ceremonies and that he properly exercise his office as preacher and he baptize and administer the Sacrament in a worthy manner. He should have at least one white surplice or alb which would serve to distinguish him both inwardly and outwardly and show his calling, that he was set apart from the worldly men among whom he lived. Where there were a sufficient number of people the pastors should in Matins and Vespers on Sundays admonish the worshipers to more frequent church attendance. In larger places Matins or Vespers should be held every day and in

these services Christian Psalms should be sung and the text of the Bible or catechism read.²⁷

Further directives *Rundschreiben zur Vollziehung der vorstehenden Befehls* (*Encyclical Letter concerning the Fulfillment of the Standing Order*) concerning the proper execution of the terms of this decree were issued by Albrecht on April 8. Here again primary attention was to be given to the chief parts of Christian doctrine: the Ten Commandments, the Creed, the Our Father, and the Sacraments.²⁸

In addition to his concerns about improvements in catechesis the duke had liturgical concerns. He appears to have had growing reservations concerning the propriety of the elevation of the consecrated sacrament. Some regarded it as a return to papist superstition. The Schwenckfeldians derided it as idolatrous. It may have been brought to his attention that Bugenhagen had eliminated the elevation from the consecration in the Wittenberg Mass. In a letter to Bishop Speratus on October 27, 1542 the duke asked that the bishop write to Luther about the matter. In his reply on November 7 Bishop Speratus advised caution in this matter, suggesting that it did not seem to him expedient to alter this provision at present, especially because of the opposition to it by the enthusiasts. Unsatisfied with this reply the duke wrote to Speratus once again on November 22, renewing his request that Speratus should write to Luther about the matter. Speratus alluded to it in two letters written on December 11. One was addressed to Andreas Aurifaber in Wittenberg and the other to Luther. In the latter he stated that he was writing at the request of Duke Albrecht concerning the ritual of the elevation of the Host. He also wrote to the duke that same day reminding him that there were still many enthusiasts greatly concerned about and the elevation of the Host. He reminded the duke that God should be thanked and praised that he had preserved in the church the true doctrine concerning the Sacrament. He reminded him also that his own acquaintance with the enthusiasts and their writings had made

²⁷ Printed in: *Die evangelischen Kirchenordnungen* 1911, 57-60.

²⁸ Printed in: *Die evangelischen Kirchenordnungen* 1911, 60-61.

him well aware of their position. Luther wrote to Albrecht on February 17, 1543 stating that he would be glad to see the elevation of the Host dropped and one day later, February 18, a letter arrived from Philip Melanchthon stating that most definitely the elevation of the Host should be eliminated because of its association with idolatrous superstitions which could be traced back to the doctrine of Transubstantiation.²⁹

It also became clear in the visitations that some clergy were now holding Mass, preaching and baptizing in their gowns and had laid aside the alb or surplice. The duke therefore ordered in 1543 that pastors should exalt the ministry of the Word and Sacraments by wearing their albs. This caused great consternation among the clergy in Königsberg who following the example of Poliander, Nicolaus Coldicius, Michael Meurer, Balthasar Weiland and others who had for almost 20 years been preaching in their gowns. In a letter signed by Johannes Briesmann, Christophor Meddigen, Johannes Doetschel, and Jacobus Mueller they wrote to the Duke, probably on June 2, that for many reasons this matter ought to be left free at least in Königsberg. Among their concerns was their perception that some might either hail or bewail this change as a signal of the church's return to the papacy. They noted again that in Wittenberg the preachers had long since adopted the practice of preaching in their gowns. They humbly asked that they might be permitted to continue the practice of preaching in gowns which they had been following for almost two decades. The Duke agreed that at least in Königsberg this should be regarded as a matter of Christian liberty. There is no indication that this permission extended also to the altar service.³⁰

Frequent visitations and other reports made it increasingly clear to the duke and the bishops that the *Artickel* was often ignored. Many parishes no longer possessed a copy of it and many of its provisions needed to be revised in the light of later developments. Fur-

²⁹ Tschackert 1890, 214-215; Tschackert II 1890, 24-33.

³⁰ Tschackert II 1890, 70-74.

thermore, the *Artickel* was rather lean in some respects and lacked specific directives and examples found in other church orders and agendas, such as that of Duke Heinrich of Saxony that had recently appeared. Johannes Briesmann was assigned the task of preparing a new church order. This occupied his attention during 1543, and on January 4, 1544 he sent it to Speratus for examination and approval.³¹ The document was printed the same year under the title: *Ordnung vom ausserlichen Gottesdienst und Artickel der Ceremonien, wie es inn den Kirchen des Hertzogthums zu Preussen gehalten wirt* (*Order of Public Divine Worship and Article on Ceremonies as observed in the Churches of the Duchy of Prussia*). The Latin edition was titled: *Ordinatio de externo Dei cultu deque articulis Caerimoniarum, quemadmodum in Ecclesiis Ducatus Borussiae servantur* (*Order of Public Divine Worship of God and Article of ceremonies as they are observed in the Churches of the Duchy of Prussia*).

The 1544 Church Order was printed on June 2 together with a mandate of the duke stating that it provided for sound ceremonies and ecclesiastical usages consonant with a proper Christian faith. Its contents had been determined on the basis of the findings of parish visitations. Albrecht further stated that it had been put into print so that each and every parish might have a copy of it and that the pastors were to conform their ministry to it. Those who refused to order their way according to it would have to be dealt with by the bishops.

The 1544 Church Order included directives for the proper celebration of the Mass, Matins, Vespers, preaching, catechization, Communion, Confession, the observance of feast days, Baptism, Marriage, Confession of Public Sinners and Reconciliation, as well as directives concerning graves and the burial of the dead with special attention to murderers and man-slaughterers.

In his “*Mandat diese Kirchen Ordnung betreffend*” (“*Mandate concerning this Church Order*”). Duke Albrecht noted that many usages and ceremonies had been introduced which were not in conformity

³¹ Tschackert 1890, 215.

with the Article on Ceremonies 1525 and that indeed in many parishes no copy of the article was to be found. The proliferation of a wide variety of ceremonies, especially in the Lord's Supper, could not be considered a proper expression of the unity of the church. For there is one Christ, one Spirit, one Baptism, one God and Father of all, one Word, and one faith according to which all are to be bound together in unity of Spirit and the bonds of love. Although human orders and outward ceremonies are *adiaphora* and contributed nothing to the salvation of the souls, still all in the land should observe the same ceremonies for the sake of the young and the weak. Furthermore, these ceremonies should conform to the practice of other Churches of the Augsburg Confession and especially to that of the Wittenberg Church. Even though there was an essential difference between faith and human regulations, these regulations had been enacted to serve the faith. He noted as well that catechesis was an especially important concern and that pastors must zealously catechize their people.³²

The bishops added a preface stating that in order to acquaint the people with this new church order it was to be read clearly to them from the pulpit. They were to be made to understand that these usages, rites, and ceremonies were meant to serve Christians and not the other way around.

Stressed as well was the relationship between this new order and the Saxon Agenda of Duke Heinrich and the Wittenberg Church Order. The preface stated that the 1544 Church Order dealt with matters which in and of themselves would be regarded as *adiaphora*. These were matters which did not ensure holiness, forgiveness, or the salvation of souls, but against opponents and those who erred, whether on the left or the right, it needed to be made known that the church could exercise its judgment to insure that the ceremonies in use reflected pure doctrine and that through them the light of the Word of God still shined. With regard to the institution of Christ's Testament, his Supper, nothing should be altered, for the Sacrament

³² *Die evangelischen Kirchenordnungen des sechzehnten Jahrhunderts* 1871, 64-65.

must be kept pure. However ceremonies, hymns, vestments, and the like were to be used or set aside as needed, even as Christ is the Lord of the Sabbath and is greater than the temple.

The main body of the work was the draft of the Mass itself: "*Form und weyse so in der Mess ader jm Abendmal unsers Herrn Christi sol gehalten werden*" ("Form and Manner in which the Mass or Supper of Our Lord Jesus Christ should be observed"). The Chief Divine Service on Sunday and feast days was to begin with a Psalm sung in German. This was to supersede the 1525 provision which allowed for the continued use of the old Latin Introits. The new order provided for the use of several German hymns based on Old Testament Psalms. Included among them were Luther's "*Es woll uns Gott genädig sein*" ("May God bestow on us his grace"), "*Aus tiefer Noth schrei' ich zu dir*" ("From Depths of Woe I Cry to Thee") "*Ach Gott, vom Himmel sieh darein*" ("Look down, O Lord, from Heaven behold") and others. At Easter, Pentecost, and Christmas the proper Introit was to be retained and sung in German or Latin if possible making use of school pupils in such places as Königsberg and elsewhere. As in the 1525 Article the *Kyrie* was to be sung three times in Greek, Latin, and German. Then the priest vested in his proper vestments, as in Königsberg, and was to sing the *Gloria in Excelsis* with the greatest reverence in German and the choir was to respond either in German or Latin.

Following the Gloria the priest was to turn to the congregation and sing the Salutation. No provision had been made for it in the earlier article. Then facing the altar he was to pray the Collect of the day in German in the usual manner as in 1525. Then the Epistle should be read facing the people. In Königsberg and other cities it might be read from a lectern (Germ. *Catheder*) or the pulpit as in 1525. In any case it was to be read loudly in understandable German, so that the people could understand it. In Königsberg a chapter or a half chapter from the writings of St. Paul, another Epistle, or the Acts of the Apostles might serve as the Epistle. Elsewhere the proper Epistle for the day as found in the Postil was to be read from the altar. On the high feasts the proper Epistle of the day was

always to be read in every church. It was to be followed by the Al-leluia together with a German Psalm hymn, such as "*Ein' feste Burg ist unser Gott*" ("A Mighty Fortress Is Our God") or "*Vater unser im Himmelreich*" ("Our Father, Thou in Heaven Above"), etc. The practice of alternation between choir and congregation could be followed as in Königsberg. On high feasts proper hymns befitting the day were designated. At Easter it was "*Christ lag in Todesbanden*" ("Christ Jesus lay in death strong bands") and "*Jesus Christus, unser Heiland*," at Pentecost - "*Komm, Gott, Schöpfer, heiliger Geist*" ("Come, God Creator, Holy Spirit") and "*Nun bitten wir den Heiligen Geist*" ("We Now Implore God the Holy Ghost"), at Christmas - "*Gelobet seist du, Jesu Christ*" ("Praise be to You, Jesus Christ"), and "*Dank sagen wir nu alle*" ("All praise to Thee, eternal God").

Then the Gospel was to follow in the same manner as the Epistle; after it the entire congregation was to sing "*Wir glauben all' an einen Gott*" ("We All Believe in One True God"). This replaced the 1525 permission for the choir to sing it in place of the congregation.

The 1525 order dealt with the sermon in a separate article. The new order put it after the Creed, excepting that in the Königsberg Cathedral the sermon might be preached before the service for the sake of people, who wanted to go also to the churches in *Altstadt* and *Löbenicht* to hear the sermons there. In the Königsberg churches the Litany was to be sung after the sermon and it was recognized that this practice ought to be followed elsewhere where there were school children. In smaller towns, villages, and rural areas this would prove impossible and therefore an exhortation to prayer or intercession for all estates and conditions should be offered in place of the Litany. Where the Litany was not sung, the pulpit office was to end with a hymn, such as "*Nun freut euch, lieben Christen gmein*" ("Dear Christians, let us Now Rejoice") or "*Nun lob, mein' Seel', den Herren*" ("Now praise, my soul, the Lord"), or the setting of the Our Father prepared by Bishop Speratus. During this hymn the priest was to return to the altar.

The Eucharistic Preface of 1525 was replaced by Luther's Admonition and Paraphrase. It was to be followed by the Words of Christ over the bread and wine, sung according to the melody formerly associated with the Preface. After the consecration the choir or congregation should sing the German *Sanctus*, "Jesaia, dem Propheten" ("Isaiah, Mighty Seer"), while the communicants approach the altar. The Elevation was dropped. The Sacrament was administered by the priest saying to each communicant: "Take and eat, this is the body of the Lord which is given for you" while the congregation sang "*Jesus Christus, unser Heiland.*" When all have received the body of Christ he was to consecrate the cup using the same tone. Then while he administered the blood the *Agnus Dei* was to be sung together with "*Jesus Christus, unser Heiland*" or "*Gott sei gelobet und gebenedeiet.*"

After all had communed the priest was to turn to the people and sing the Salutation and then turning to the altar he was to pray the post-Communion Collect from the *Deutsche Messe* in a common tone. An alternative Collect was also provided. After the Collect the priest was again to say the Salutation and then one of the three following benedictions: "The Lord lift up his countenance upon us and give us his peace," "The Lord make his face shine upon us and be gracious to us," or "The Lord bless and keep you."³³

If in village or rural congregations there were no communicants, the Paraphrase of the Our Father and the Admonition to the communicants and other parts pertaining to Communion were to be dropped. The same practice was to be followed in Königsberg on week days when no communicants presented themselves.

General directives for the conduct of Matins and Vespers were also provided. Matins was to begin with the singing of two or three Psalms according to length by the choir. They were to sing in such a manner that the words were clearly understandable to the congregation. It was not at made clear at this point whether the Psalms were to be sung in German or in Latin, but later the directives for Matins

³³ *Die evangelischen Kirchenordnungen des sechszehnten Jahrhunderts* 1871, 66-68.

stated that in accordance with the words of St. Paul the language understood by the congregation should be employed. Psalms 1 – 109 were to be sung at Matins, as in 1525. A chapter or half chapter of the Old Testament (Genesis through the Prophets) was to be read by a deacon or chaplain. It was to be read in German and was to be followed by a short exposition or summary of its contents after the manner of Veit Dietrich of Nürnberg.³⁴

As in 1525, the reading was followed by a general responsory from the book of responsories and readings. As was the practice in Königsberg special responsories in Latin were to be sung by the school children to encourage them in their Latin studies. It was here that the words of St. Paul were quoted stating that the language used should be understood by the people. After the reading the priest chanted “*Erzeige uns herr deine barmherzigkeit*” (“*O Lord, show us your mercy*”) and the choir responded. This was followed by a German Collect *de tempore* or the Matins Collect from Luther’s German Mass. The service concluded with the usual benediction or with the blessing used at the end of the Mass.

The specific directions concerning Matins in the *Altstadt* congregation and the hours for services were replaced by new directives which stated that the Sunday sermon in the Königsberg Dom was to be held early in the morning. After Matins had been sung the deacon or chaplain was to deliver an exhortation concerning the Holy Sacrament for the benefit of communicants. This exhortation was to replace the usual reading and after it the entire congregation was to sing the *Te Deum laudamus*. The hymn before the sermon was invariably “*Jesus Christus, unser Heiland*.” The exhortation to the communicants was to be done in the same way in the *Altstadt* and *Löbenicht* churches after Matins on Sundays and feast days.

³⁴ *Summaria über das alte Testament Darin auffs kurtzste angezeigt wird was am notigsten vnd nu(e)tzsten ist dem jungen Volck vnd gemeinem Man aus allen Capiteln zu wissen vnd zu lernen...* Durch M. Veiten Dieterich in S. Sebalds Kirchen zu Nu(e)rmberg Prediger gestellet. Wittemberg. M.D.XLI.

The versicle "*Deus in adjutorium meum intende*" and the *Gloria Patri*, both in German, were to be retained at Vespers and to be followed by one, two, or three Psalms in German or Latin, beginning with Psalm 110. These directives repeat the 1525 *Artickel* excepting that the older instruction specified that no antiphons were to be used. The deacon or assisting minister (Germ. *kirchendiener*) was then to read a chapter or a half of the chapter of the Old Testament beginning with the Prophets. As at Matins, this was to be followed by an explanation of what was most important in the text. A note stated that fuller explanations should be reserved for the sermon. Then the *Magnificat* was sung in German with the usual versicle, after it the Collect and concluding benediction, as at Matins.

Special directives were given concerning the hymns to be used at Vespers. On Saturdays the school children in Königsberg should sing "*Lucis Creator optime*" ("O blessed Creator of light") and on Sunday "*O lux beata, trinitas*" ("O Trinity of blessed light"). On high feasts proper responsories should be sung: at Christmas - "*Verbum caro factum est*" ("The Word was made flesh"), at Easter - "*Stetit angelus*" ("An Angel stood at the Altar of the Temple"), at Pentecost - "*Apparuerunt apostolis disperitiae linguae*" ("There appeared unto the Apostles cloven tongues"). The pastor should determine what hymns should otherwise be sung in Matins and Vespers.

In other smaller towns, where there were not many worshipers and there were no school children, the ducal mandate of 1543 directed that German Psalms and hymns should be learned by heart and sung at Matins and Vespers. The simple text of the Bible should be read or, if needed, the catechism.

In larger parishes where there were many worshipers and the parish pastor had deacons or other ministers to assist him Matins and Vespers should be sung every Sunday and on other high feasts. At Matins the exhortation to the communicants should be read and at Vespers there should be a sermon on the catechism.

In smaller places where daily Matins and Vespers were not practical there should still be some outward sign such as the ringing of

the bell to call the people to prayer whether they were out in the fields or at home.³⁵

Concerning preaching and the Catechism, the 1544 order stated that it would be both practical and useful for the sermon to be on the Gospel read at Mass. It noted that at noon on Sundays it was the practice in the Königsberg Cathedral and the *Altstadt* church that the chaplain or deacon should preach for the benefit of the young and servants a sermon on the contents of the Catechism, treating in order the Ten Commandments, the Creed, the Our Father, Baptism, and the Sacrament of the Altar. In other places this practice ought to be imitated, or at least a catechetical sermon should be preached at Vespers before the *Magnificat*. In village churches a sermon on the Gospel one half hour in length should be followed by a half hour of instruction in the Catechism. In his 1543 mandate the Duke decreed that the people should be examined about their knowledge of the Catechism once every six weeks. In the cities and the places inhabited by Lithuanians and other non-Germans the chaplain should order his sermon as in Königsberg. Where needed a translator should be provided. Where there are sermons on Fridays and Wednesdays, it would be useful if a book of a New Testament were read and explained and then one from the Old Testament in alteration.

Specific directives were given concerning Communion and Confession. No one was to be communed who had not previously announced his intention to the pastor or designated minister indicating his repentance and his desire to receive the benefit of the sacrament. Preaching was for everyone but the Sacrament was for those who took the faith seriously, who hungered and thirsted spiritually, and indicated their faith to the clergy. Those who received communion must first have been absolved. If the pastor doubted a person's belief in the articles of faith, he would need to question him concerning them. It was not considered proper to commune people simply because they believed that it was their duty to commune during the Easter season, as in the old days, but who had no intention of

³⁵ Die evangelischen Kirchenordnungen des sechszehnten Jahrhunderts 1871, 68-70.

improving their life or practicing the faith. Such people should not be communed; they should be warned that their souls were in peril.

The pastor needed to give special attention to those who were negligent or for any reason did not commune at least two or three or more times a year. In his sermons he was to remind them that those who refuse to commune in Christ's remembrance and for their own benefit offend against the fellowship of the congregation in the body and blood of Christ. No distinction was to be made in this matter between those who are poor and those who are high and mighty.

Some alterations were made in the observance of feasts and commemorations. All the feasts of Christ were to be kept: Nativity, Circumcision, Epiphany, Purification, Annunciation, Maundy Thursday, Good Friday, Easter, Ascension, and Pentecost. Of greatest importance were Christmas, Easter, and Pentecost, all of which were to be celebrated for three days. Also to be kept was the day of St. Michael and All Angels which, as in Königsberg, might be celebrated on the Sunday nearest to St. Michael's Day, at which time special thanksgivings were to be offered for a fruitful harvest. It was directed that should the Annunciation fall on Palm Sunday, or any day in the week before or after Easter, it was to be transferred to the first Sunday after Easter. This was to be done so that the remembrance of the Passion and the Resurrection of Christ were never interfered with. No mention was made either for or against the observance of the days of the Apostles which had been approved in the 1525 *Artikel*.³⁶

It was expected that the practice of daily Matins and Vespers be continued, but in smaller places where it was no longer possible to do so there should be some outward sign calling the people to prayer whether they were at home or in the fields.

The 1544 Church Order was far richer than the 1525 Article. It gave much attention to the need of catechesis and like the earlier document it was very specific in its directives concerning the services, although specific rubrical directions were few. Because much

³⁶ *Die evangelischen Kirchenordnungen des sechszehnten Jahrhunderts* 1871, 69-70.

more emphasis was now being put on the use of German, much traditional Latin material fell by the wayside. All of the Latin Introits were dropped excepting those for Easter, Pentecost, and Christmas. Missing as well was the Latin *Gloria in Excelsis*. The Latin Creed was replaced by “*Wir glauben all' an einen Gott.*” There was no provision for the recitation of the Nicæanum. The *Sanctus*, which in 1525 could be in German or Latin, was now only in German. However, Latin had not completely disappeared. It could be used when there were school pupils present at Matins and Vespers to encourage them in their studies. Special attention was given to the requirement that the people should know the language of the service and participate in it so far as possible. Worship was seen to have great tutorial value. The illiterate were encouraged to learn their parts by heart. It was assumed that it was quite beyond them to learn anything in Latin. Although the Wittenberg Mass was claimed as a source, the Eucharistic Prefaces completely disappeared. In the Wittenberg 1533 Church Order and the Agenda of Duke Heinrich 1539/40, which was cited as a source, these Prefaces were to be kept in the city churches on high feasts and in Latin!

The most significant departure from 1525 was the introduction of the separate Communion of the body and blood after the manner which Luther had described in his *Deutsche Messe*. Luther himself had never elaborated on this but apparently the practice was later adopted in Wittenberg. The 1544 order stated in the bishops' preface that this practice had recently been adopted in Wittenberg and that it was in line with the reports of the institution given by St. Luke and the Apostle St. Paul. The much maligned Elevation was suppressed, mainly to appease theologians who identified it with the transubstantiation. The explanation given was that the Elevation was eliminated to avoid superstition among the simple people. The Königsberg pastors were again reassured that they could go to the pulpit wearing a black gown, leaving their albs and surplices at the altar, since the same practice was allowed in Wittenberg. The composition of the order shows that great attention was given to

the problems made evident in the visitations. The order sought to address these directly and bring order where before there had been bewildering variety.

1.3. Vernacular Liturgical and Catechetical Texts

The Prussian pastors for whom the 1544 Church Order would become the law needed to have its provisions in their native tongue and in Prussia native tongues were many. In Prussian Pomesania German, Prussian, and Polish were spoken and in the diocese of Samland one heard German, Lithuanian, Curonian, Prussian, and Sudovian. In Königsberg itself there were small Polish and Lithuanian speaking communities. The church order was translated into Polish, probably by Wawrzyniec Vulturnius, in 1544 immediately after its publication in German and Latin.³⁷ It appeared under the title: *Ustawa o zwierzchnie chwale Bożei o kościelnych Ceremonyach na ten Xtalt, yako się zachowawa w kościelech Xięstwa Pruskiego MDXLIII* (*The Rule concerning the Chief Divine Worship and Church Ceremonies as they are to be used in the Churches of the Duchy of Prussia MDXLIII*).

No other official translations appeared since Lithuanian, Prussian, Sudovian, and Curonian had not yet been reduced to writing. In any case, there were as yet no native priests to serve these people with Gospel preaching and Sacraments. There was one Lithuanian speaking priest, Jonas Tartilavičius Batakietis (Pol. *Jan Tortyłowicz-Batocki*). He had been a Roman parish priest in Šilalė but was forced to flee because he was preaching Luther's doctrine. Beginning in 1537 he served the parish in Engelstein where only Polish speakers and a few Germans resided.³⁸ There were also two Lithuanian speaking theologians in Königsberg, Stanislovas Rapolionis (Lat. *Stanislaus Rapagellanus*) and Abraomas Kulvietis (Lat. *Abraham Culvensis*). They too had been forced to flee from Lithuania and were now professors at the Duke's newly established university. They

³⁷ Wojak 1993,64.

³⁸ Fijałek 1921, 97-104.

The Prussian Church Order of 1544
in Polish Translation

work together with him to see that his Lithuanian people received shepherds to speak to them the saving Word of God. In Bishop Speratus' letter to Rapolionis he encouraged him to ask the Duke for assistance in bringing the Gospel to the Lithuanians.³⁹

After the establishment of the University of Königsberg Duke Albrecht provided scholarships for Lithuanian speaking theological candidates. Among the recipients were Martynas Mažvydas, Baltramiejus Vilentas, Augustinas Jomantas, and others. Upon completion of their studies they were called to serve congregations in the ethnic Lithuanian region of Prussia.

When Mažvydas was called to serve as pastor of the parish of Ragnit (Lith. *Ragainė*) in 1549 he found there a people whose religious persuasion was a mixture of medieval Catholicism and idolatrous superstition. He rightly described them as an "unruly mob"

had no contact with Prussian Lithuanians excepting those few who made their home in Königsberg. Bishop Speratus described the lamentable situation among the Lithuanians in letters to Rapolionis and Kulvietis dated May 1, 1545. To Abraham Kulvietis he lamented that the poor Lithuanians were many in number but were like sheep with no shepherd to lead them in the right path. They lived without teachers, without the Word of God, and without the Sacraments. They needed a new Abraham who would guide them. God grant that Abraham Kulvietis would be true to his name and

³⁹ Rapolionis 1986, 202-208.

(Lat. “*rudem plebeculam*”).⁴⁰ They wanted nothing to do with the Gospel or Sacrament, but they loved to go on pilgrimages and to fairs in the Grand Duchy of Lithuania to receive indulgences and promises of forgiveness. Such fairs were held on saints days in Švėkšna, Batakiai, Tauragė, Šilalė, and elsewhere. Earlier pastors spoke only German, and this hampered them in their efforts to shepherd their Lithuanian flocks. Mažvydas found that many knew nothing of the Decalogue, the Creed, and the Lord’s Prayer and went for years without the Sacrament of the Altar. It was obvious that there was a strong need for catechesis.⁴¹

The first catechism to appear in the language of the Baltic family was a short catechism in the Prussian language. It was printed in 1545, two years before Mažvydas published a Catechism in Lithuanian. The short Prussian Catechism was entitled *Catechismus in preußnischer sprach und dagegen das deüdsche* (*The Catechism in the Prussian and German Languages Side by Side*). It consisted in the texts of the Ten Commandments, the Creed, the Our Father, and the Words of Christ instituting Baptism and the Sacrament of the Altar. Of these only the Creed, the Our Father, and the Words of Christ could be considered liturgical texts. The pastors who served Prussian speaking people were themselves Germans for whom Prussian was a very foreign language. It is for this reason that the Catechism was made bi-lingual, with German and Prussian texts on facing pages. The preface instructed pastors to learn how to pronounce Prussian from their servants. They were told to listen carefully as they pronounced the words of the Our Father and other texts. It noted also that pronunciation was not everywhere the same. Various Baltic groups in Prussia would pronounce their languages and accent the words differently, but they could still understand each other and so this single Catechism could also be used among the Natangians and Sudovians.⁴²

⁴⁰ Mažvydas 1993, 192.

⁴¹ Martynas Mažvydas, *pirmoji lietuviška knyga* 1974, 276-283.

⁴² *Pirmoji prūsų knyga* 1995, 141-155.

Unfortunately the Prussian text did not always reproduce the German text. “*Zukomme dein Reich*” (“Thy kingdom come”) was turned into “*Pergeis twais laeims*” (“Let thy wealth come”) in Prussian. This made it necessary to issue a corrected edition later in the year. It too appeared under the title: *Catechismus in preußnischer sprach, und dagegen das deüdsche* (*The Catechism in the Prussian and German Languages Side by Side*).⁴³

It is unlikely that the spiritual situation among the Prussian speaking population was any better than that of the Lithuanians. They had no possibility of finding clergy anywhere with whom they could communicate in their own tongue. The Lithuanian speaking people could travel to Lithuania or Samogitia to find priests who did not require of them any knowledge of the catechism or require them to make a complete break with ancient superstitions. In 1531 a village near Pobethen revived the pagan custom of sacrificing a black pig in hope that this would benefit the fisherman.⁴⁴ On the basis of the 1525 *Artikel* Bishop Polentz required corporal punishment and the public penance of the guilty parties. The *Landrecht* also specifically prohibited magic and witchcraft such as the ritual slaughtering of goats (“*Von zauberey vnd Bockheyliges*”), such as was practiced among the Sudovians.⁴⁵

The Sudovians there appear to have had no translation of liturgical or catechetical texts at all. Later Albrecht would offer scholarships to subsidize Sudovian theological students. Unfortunately no one was qualified to receive one. The Sudovian people would have to pray in German, or more likely in Lithuanian.

The need of the Lithuanians for liturgical and catechetical material was addressed by Mažvydas who in 1547 published the first Lutheran Catechism in the Lithuanian language: *Catechismvsā Prasaty Szadei, Maksłas skaitima raschta yr giesmes del kriksczianistes bei del berneliu jaunu nauiey sugulditas* (*The Simple Words of a Catechism, Instruction in Reading Written Words, and Hymns for Christendom and for*

⁴³ Prūsų kalbos paminklai 1966, 97-111.

⁴⁴ Bagdonavičius 1984, 339-341.

⁴⁵ Jakobson 1839, (12).

Young Children. Newly Assembled). This was in fact the first book ever to be written and published in Lithuanian. Its purpose was to meet the pressing need which the duke had addressed in his 1543 directive and which had played a prominent role also in the 1544 Church Order - the need for catechesis. Mažvydas chose not to simply translate Luther's Small Catechism into Lithuanian. As Bishop Speratus had written to Rapolionis, the people needed the most simple and basic instruction, because they lived in such deep darkness and could understand only the most rudimentary instruction. Even this would be a formidable task. The duke had taken this same position in his February 1, 1543 directive. The people must be taught the chief parts of Christian doctrine in the very simplest form, including the Ten Commandments, the Creed, the Our Father, and the Words of Christ about Baptism and the Sacrament of the Altar.⁴⁶ Luther had said the same in his Second Preface to the Large Catechism when he stated that the simple people must be taught these chief articles.⁴⁷ It was this Second Preface which made a deep impression on the Prussian Church. However, not all agreed as to just how simple the simple catechism ought to be or in what order the chief parts ought to be taught.

The same problem faced those who set to work to produce a Polish catechism for use in Prussia. Early in 1545 Jan Seklucjan published a catechism, entitled: *Katechismus text prosti dla prostego ludu* (*The Simple Text of the Catechism for Simple Folk*). His work departed from medieval tradition and the pattern set and recommended by Luther. It began with the Our Father, followed by the Creed, and the Ten Commandments. This was the same structure that had been set down in the 1530 Latin *Articuli*. After the commandments came the Words of Christ concerning Baptism and the Sacrament and brief explanations of them.⁴⁸ In 1546 another Polish Catechism *Catechismus to iest. Nauka Krzescianska od Apostołów dla prostich ludzi*

⁴⁶ Die evangelischen Kirchenordnungen 1911, 59.

⁴⁷ WA 30, 1 Abt. 1910, 129-130.

⁴⁸ Druki mazurskie XVI W, 15-30.

*we trzech częstkach zamkniona, y z drugimi częstkami ku teyże nauce krzescianskie przileżącemi, z Łacinskiego ięzika pilnie przełożona” (Catechism, that is the Christian Doctrine of the Apostles in Three Parts and other Parts corresponding to this Teaching, faithfully translated from Latin for the Simple People) appeared, this one prepared by Jan Malecki.⁴⁹ Opinion was divided as to which of these two catechisms should be officially adopted with supporters of Seklucjan and Malecki each contending for their candidate. Malecki criticized Seklucjan not only for changing the structure of the catechism, but for adding explanations which rendered it useless as a tool for teaching simple people.⁵⁰ This was not an insignificant controversy. It concerned nothing less than the question as to what role the 10 Commandments of God were to play in the life of a Christian. If a catechism were to be published in Lithuanian, it would need to be decided which model should be followed. Mažvydas chose to use Seklucjan’s text, but to restore Luther’s order. He also made use of material from the 1542 Latin Catechism *Catechismi Corpus* of Jodocus Willich and *Pieśni duchowne a nabożne* (*Spiritual and Devotional Hymns*), the first Polish Lutheran hymnal published by Seklucjan in 1547.⁵¹*

The Catechism of Mažvydas was prepared for use by his school children and also for the catechetical instruction of children throughout the region. It would prove helpful also in the catechization of the general Lithuanian population, especially when children were being brought for Baptism and couples came to prepare for marriage.

The *Simple Words of the Catechism* were of course not altogether simple, for Mažvydas chose to follow the lead of Seklucjan and added the explanations to the sections of Baptism and the Sacrament of the Altar, which Seklucjan had patterned after those of Luther in his Small Catechism. He also added the Table of Duties.⁵²

⁴⁹ *Druki mazurskie XVI W*, 32-47.

⁵⁰ Rimša 2001, 171, 174.

⁵¹ Michelini 2000, 11, 80.

⁵² Mažvydas 1993, (24-39)

Of particular importance is the inclusion of the second part of the Catechism, the "*Pradestyse giessmes schwentas*" ("The Beginning of the Holy Hymns") which included liturgical hymns. Most of these hymns and their music were from Seklucjan's hymnal. The rest Mažvydas took from Latin. Almost all of them were hymns which, according to the directive of the 1544 Church Order, were to be sung in the divine services. "*Erbarm Dich Mein, O Herre Gott*" ("*Susimilk ant musu Diewe*"), based on Psalm 51, was among the Psalm hymns to be used in place of the Introit. "*Vater unser im Himmelreich*" ("*Thiewe musu Dąnguięs*") was among the hymns to replace the gradual after the Alleluia. "*Jesus Christus, unser Heiland*" ("*Iesus Christus ischgielbetas musu*") was to be used in place of it at Easter and "*Komm, Gott, Schöpfer, heiliger Geist*" ("*Schwenta Dwase musump ateik*") and "*Nun bitten wir den Heiligen Geist*" ("*Papraschaim schwentases dwases*") were sung in place of it at Pentecost. After the Gospel the congregation was to sing Luther's Creedal hymn "*Wir glauben all' an einen Gott*" ("*Mes tikim iig wenagi Diewa*"). Mažvydas gave the Litany "*Litania nauieij suguldita*" in the form of the hymn to be sung after the sermon. "*Jesus Christus, unser Heiland*" was to be sung at Communion throughout the year. "*Christe qui lux es et dies*" ("*Christau Dena essi ir schwesibe*") was also included, a hymn traditionally associated with Vespers. "*Nun lob, mein' Seel', den Herren*" ("*Ljaiupsink duscha mana pana*") based on Psalm 103 could be used as an Introit Psalm or in Matins and Vespers. It appears that Mažvydas had decided to produce a small book which would provide the chief parts of Christian doctrine and would also assist the people, and most especially the school children, in participating in the liturgical services of the church.⁵³

In 1549 Mažvydas published in Lithuanian the text of the Latin hymn *Te Deum laudamus* to be sung in the office of Matins. In his preface he stated that he had done it at the request of "those who listen to God's Word," but it is clear that he himself also saw the need to produce it for the use of his choir of school children. The booklet,

⁵³ Mažvydas 1993, (40-79)

The *Te Deum Laudamus* in Lithuanian Translation 1549

which also included some additional hymns, was entitled: *Giesme S. Ambrasseijaus, bey S. Augustina, kure vadin: Te Deum laudamus* (*The Hymn of St. Ambrose and St. Augustine which is called the Te Deum laudamus*).⁵⁴ This little booklet, together with the Catechism, were the only liturgical resources available in the Lithuanian language during this period. Whatever else was needed had to be translated from the 1544 Church Order by pastors of Lithuanian speaking congregations and put into manuscript form. None of these manuscript materials have survived.

1.4 The 1558 Church Order and Agenda

The purpose of the 1544 Church Order was the maintenance of good order and the imposition of a common, uniform liturgy and ceremony. It did not speak to doctrinal issues. Its formulation was necessitated by the increasing influence of the controversial theologian Andreas Osiander of Nürnberg who had come to Königsberg in 1549 to teach in the theological faculty of the university.

Osiander had become acquainted with the Lutheran Reformation in the 1520's. He came to be closely associated with Luther and was instrumental in the preparation of the 1533 Brandenburg-Nürnberg Church Order and the establishment of the Smalcald League in 1537. He was also of great influence in the formulation of the Pfalz-Neuburg Church Order of 1543. Duke Albrecht called him

⁵⁴ Mažvydas 1993, (80-92)

to Königsberg to serve as pastor of the *Altstadt* church and professor of theology in the university. In 1550 he made known his defection from the classical Lutheran understanding of justification by grace through faith. He thought that the assurance of salvation is not based on the imputation of Christ's obedience and righteousness but by the indwelling of Christ himself in the believer.

After the death of Bishop Polentz in 1550 and Bishop Speratus in 1551 Duke Albrecht announced his intention to replace the office of bishop with that of ecclesiastical "president," regardless of the commitment he had made to the episcopacy in the *Regiments-Notel* 1542. He could defend his action by stating that he was doing away with an office which was "papist" and that precedent for his action could be found in the consistorial order of the Electoral Saxony.⁵⁵ Although controversy had begun to swirl around Osiander, Albrecht appointed him president of the diocese of Samland in 1551. Osiander died in 1552 and in 1554 Johannes Aurifaber was made president and served until 1565.⁵⁶

During the short time that he served in the diocese of Samland Osiander turned his attention to the visitation of the parishes and prepared 23 doctrinal articles based largely upon the Ansbach-Nürnberg visitation articles of 1528 and the Würtemberg Church Order.⁵⁷ He indicated that he was not giving much attend to church ceremonies since these had been well covered in the 1544 Church Order, however his articles on the Lord's Supper gave evidence of his ideas concerning the indwelling of Christ's in believers. To him the spiritual reception of Christ through faith was more important than the bodily reception of Christ in the Sacrament. He based his understanding on his interpretation of John 6 that Lutheran theologians did not usually refer to in sacramental discussions.

⁵⁵ *Constitution und artikel des geistlichen consistorii zu Wittemberg...* 1542. Printed in: *Die evangelischen Kirchenordnungen* 1902, 200.

⁵⁶ Hubatsch I 1968, 29.

⁵⁷ Hubatsch III 1968, 21-31.

To Osiander it was this indwelling of Christ rather than the imputation of the righteousness and obedience of Christ which was the objective cause of the justification. This position caused great dissension in the Prussian Church, particularly because he was a close associate of Duke Albrecht and was strongly supported by Pastor Johannes Funck, the court preacher, and other prominent clergy. Joachim Mörlin and Phillip Melanchthon, however, strongly opposed him on the basis of the Augsburg Confession of 1530 and the Apology of 1531. After Osiander's death in 1552 the Prussian church remained divided between those who supported his position and those who rejected it.

It was clear that the controversy could not be resolved on the basis of the 1544 Church Order. A new church order would be needed and in 1556 Matthäus Vogel, pastor of *Kneiphof* parish in Königsberg and from 1557 second professor of theology in the university, and Johannes Aurifaber, professor of theology at the university and president of the Sambian diocese, undertook to formulate it. Aurifaber was an expert in the field of church law and had been the author of the Mecklenburg Church Order of 1552 when he was professor of theology at Rostock. They formulated a new church order in two parts - first to articulate the doctrinal position of the Prussian Church. It was based in part of Melanchthon's *Loci Communes* of 1535. The second part of the Church Order was a new updated agenda based on the church's doctrinal position.

Early in 1558 Albrecht sent copies of the Church Order to Melanchthon, Johann Brenz of Württemberg, and to the Strasburg theologians.⁵⁸ No objections were received from either. On April 18, 1558 the Königsberg theologians agreed to the doctrinal articles and the document as a whole.⁵⁹ On November 25 Albrecht approved its publication. However, he did not submit it for approval to the territorial assembly and this would later cause disputes about its legitimacy.

⁵⁸ Hartknoch 1686, 398; Kirchen Ordnung I 1558, iij.

⁵⁹ Kirchen Ordnung I 1558, iij; Hubatsch I 1968, 40.

The 1558 document appeared in print late in 1558 under the title: *Kirchen Ordnung Wie es im Hertzogthumb Preussen, beydes mit Lehr vnd Ceremonien, sampt andern, so zu Fürderung vnd Erhaltung des Predigampts, Christlicher Zucht, vnd guter Ordnung, von nöten, gehalten wird. Anderweit vbersehen, gemehret, vnd Publicieret* (*Church Order as it is observed in the Duchy of Prussia together with Doctrine and Ceremonies and other Matters for the Establishment and Support of the Preaching Ministry, Christian Discipline, and Good Order, with Notes, revised, improved, and published*).

The two volume work was the first substantial Prussian Church Order covering the main aspects of liturgical and pastoral ministry in the church. The first volume, entitled “*Der Erste Theyl dieser Kirchenordnung, begreyfft in sich die summa der waren Christlichen Lehr*” (“*The First Part of this Church Order comprising the Summary of the True Christian Doctrine*”), was the church order and the articles of the Christian faith.

It included articles on the Divines Essence, the There Persons of the Godhead, the Unity of Two Natures in Christ, the Creation, the Fall of Man, Sin, the Law, Free Will, the Gospel, the Distinction Between the Old and New Testaments, Justification, How One is Justified before the Face of God, How the Faithful are Redeemed, made Righteous, and made New, Good Works, the Struggle between the Spirit and the Flesh in the Faithful, Venial and Mortal Sins, Repentance, the Sacraments, Baptism, Absolution, Excommunication, the Lord’s Supper, the Holy Christian Church, Cross and Suffering, Prayer, Christian Freedom, Obedience to Secular Rulers, the

The Prussian Church Order of 1558

Apostolic, Nicene, and Athanasian Symbols and the *Te Deum* – the Confession ascribed to St. Ambrose and St. Augustine. It is worthy of note that although the Augsburg Confession is mentioned approvingly in the preface several times, it is not listed in the articles as either a symbol or confession.

The second volume, "*Der ander Theyl dieser Kirchenordnung. Von den Ceremonien, und Kirchengebreuchen*" ("The Second Part of this Church Order: Concerning the Ceremonies and Church Usages"), was the Agenda.

The forms included Baptism and what pertains to it, the Catechism, Confession and Absolution, Public Repentance and Reconciliation, the Mass or Supper of the Lord, Matins, Vespers, Collects, the order of service for feasts and festivals, how people are to act in church and the importance of church-going, introduction to the order of Marriage and its forbidden grades, how one is to instruct the sick and give them the Sacrament, how to comfort condemned prisoners before their execution, ministry to the dying, and burial.

In the preface Duke Albrecht noted that the estates have been actively involved in the preparation of this church order and that it had been critiqued by Dr. Philip Melanchthon, Johannes Brenz, and other famous theologians, including those of Strasburg. The formulas of ceremonies had been based upon those of Martin Luther and were in conformity with the Augsburg Confession. The use of the Consignation and the Exorcism in Baptism had been dropped because they were not required by Scripture and simple people misunderstand them as though they, and not the Baptism itself and the Word of Christ, overcame the Devil. The work was commended to the president and consistory of the church in Samland as well as the Pomesanian president still to be chosen, the visitation committees, and the archdeacons and archpriests of the church as well. The zealous following of these directives by the pastors and ministers of the church would serve in the upbuilding of the church and as an example to other Christian churches that believe, teach, and confess

according to the Augsburg Confession. It would also serve to hinder false doctrine, the mob, and the sects.⁶⁰

Included in the first part were articles concerned with Holy Baptism, Holy Absolution, Excommunication, and the Supper of the Lord. These followed a short article entitled "*Von den Sacramenten*" ("*Concerning the sacraments*") that did not seek to identify the commonality of these means of grace. They indicated instead that the role they play in Lutheranism in the communication of the forgiveness of sins is far greater and more sure than letters of indulgence. The Sacraments administered by the ministers of the church communicate the grace of God and serve as seals of eternal salvation and therefore they are not to be doubted, but are always to be a comfort to the faithful. The sections on Baptism, Absolution, *et al.* did not intend to give an orderly doctrinal exposition of these sacramental gifts. They were meant rather as a polemic against the Roman Church, although with reference to Baptism the Anabaptists also were criticized. None of the articles deals directly with the practical aspects of sacramental observance. That is to say, one looks in vain for any reference to an actual Baptism or Private Confession, or any description of the liturgical actions in the administration of the Sacraments.⁶¹

The article on the Lord's Supper affirmed that this Sacrament was instituted to provide the certainty of forgiveness to those who had in Absolution received the forgiveness of their sins. It thereby posited that Confession and Absolution were absolute prerequisites to the reception of Christ's true body and blood under bread and wine. It stated that the Sacrament stands as the highest pledge and seal by which the forgiveness of sins is conferred and exhibited. The rest of the article consisted of polemics against the practice of the Roman Church that withheld the cup from the laity, as well as its erroneous notions concerning the sacrifice of the Mass and the public exhibition of the consecrated body of Christ at the feast of

⁶⁰ *Kirchen Ordnung I* 1558, ij-iiij.

⁶¹ *Kirchen Ordnung I* 1558, 33-34.

Corpus Christi when it was carried through the city accompanied to the sounds of cymbals and the like. This, the article stated, was a misuse of the Sacrament which gave rise to idolatry. The proper use of the Sacrament is the thankful remembrance and thanksgiving for the work by which he accomplished man's salvation. Furthermore it serves as the reminder that Christians are branches of Christ, the vine stock, and the Sacrament is properly received with a repentant heart which heartily trusts the Words of Christ and understands that it is his work and not a work of man. The evangelical position was established with quotations from 1 Corinthians 10, Romans 3, Galatians 3, John 15, the Words of Christ, and the writings of Irenaeus, Cyprian of Cartage, Augustine, Ambrose, and Jerome.⁶²

Two forms of the Mass or Divine Service were included. The first was entitled: "*Form vnd weyse so in der Mess, oder im Abentmal vnsers Herrn Christi zu Königsberg, vnd in andern fürnemlichen Steten, darinnen die Schulen zugenomen haben, soll gehalten werden*" ("Form and Manner in which the Mass, or the Supper of Our Lord Christ, is to be celebrated in Königsberg and Other Leading Cities in which there are Schools"). It was for use in churches of Königsberg and other Prussian cities. The other service was entitled "*Form vnd weyse der Mess oder des Abentmals Christi, so in den kleinen Stetlein, Flecken vnnnd Dörffern, da entweder keine, oder gar kleine Schulen seind, soll gehalten werden*" ("Form and Manner in which the Mass, or the Supper of Christ, is to be celebrated in Small Towns, Settlements, and Villages in which there are either no schools or only Small Schools"). It was for use in smaller towns, villages, and rural areas where there was only a small school or no school at all.

In the city churches the Divine Service was to begin with the Introit sung by the school children. The Introit, which consisted of texts from the Holy Scriptures, was to be chanted in Latin while the priest approached the altar in his customary vestments and knelt to pray. Following the Introit the threefold *Kyrie* in Greek, Latin, and German was to be sung as in the 1544 order. Then the priest

⁶² Kirchen Ordnung I 1558, 40-44.

was with great reverence to intone the *Gloria in excelsis* with the choir responding *Et in terra Pax*. At the completion of the singing the priest was to turn to the people for the Salutation and response. Then turning back to the altar he was to pray the Collect or some other common prayer in the usual manner in clear and understandable German. The Epistle for the Sunday or feast as designated in the Postil was to be read from the altar facing the congregation in Königsberg. Elsewhere it was to be read from the lectern or pulpit. At its completion the choir was to sing the Alleluia and the appropriate sentence in Latin, if it was doctrinally sound. Following this on high feasts a German hymn appropriate to the season was to be sung. At Christmas "Gelobet seist du, Jesu Christ," at Easter "Christ ist erstanden" ("Christ is risen"), at Pentecost "Nun bitten wir den Heiligen Geist," and on Trinity Sunday "Gott der Vater wohn uns bei" ("God the Father, be our stay"). Then the appropriate Gospel was to be read. Following it the entire congregation was to sing "Wir glauben all' an einen Gott." The sermon then followed. Special provisions were given for the sermon in the Königsberg Cathedral. The order stated that because some people wanted to hear more than one sermon on Sunday morning, the sermon could be preached at 7 o'clock before Matins and after that in the *Altstadt* and *Löbenicht* churches. In the Cathedral, *Altstadt*, and in the Castle Church the Litany could be sung before or after the sermon and it might also be sung in other cities with schools. When this was not possible, as for example on higher festivals, the sermon was to be followed by a hymn, organ music, and the exhortation to the communicants. On Wednesdays in the three city churches the Litany was to follow the reading from the Catechism. In other cities there could be sermons on Friday, if desired, or on other days.

The traditional Eucharistic Preface was laid aside in favor of the Paraphrase of the Our Father and the Admonition based on Luther's *Deutsche Messe*. The priest could repeat it word for word or put it in his own words. Then he was to turn to the altar and sing the Words of Christ consecrating the bread. After the consecration on

high feasts the choir was to sing the *Sanctus* in Latin or “*Jesaia, dem Propheten*” in German, but the priest was not to elevate the Sacrament as this was said to be completely unnecessary. The communicants were to receive the body of Christ before the consecration of the chalice and the priest was to say to each communicant: “Take and eat, this is the body of Christ which was given for you.”⁶³ If there were many communicants “*Jesus Christus, unser Heiland*” was to be sung during the Communion. After all communicants had received the body of Christ the priest was to consecrate the chalice singing the Words of Christ. Then the *Agnus Dei* was to be sung in Latin and the blood of Christ was to be administered with such words as: “Take and drink, this is the blood of the New Testament shed for your sins.” More stanzas of “*Jesus Christus, unser Heiland*” could be sung during Communion together with “*Gott sei gelobet und gebenedeitet*” and “*Ich danke dem Herrn von ganzem Herzen*” (“I will praise the Lord with my whole heart”) (Psalm 111).

After all had communed the priest was to turn to the people for the Salutation. Then turning back to the altar he was to pray one of the post-Communion Collects, the first of which was from Luther. Then turning back to the congregation he was to say the Salutation and conclude the service with the benediction. On Sundays he might use words from Psalm 67: “God even our own God shall bless us” or “The Lord lift up his countenance upon us and give us his peace, and all the ends of the earth shall fear him. Amen.” On week days he should say: “The Lord make his face shine upon us and be gracious to us.”⁶⁴

In the larger cities on the high feasts, such as Easter, Pentecost, and Christmas, the pastor may want to sing the *Verba consecratio-nis* over the bread and chalice in the traditional manner. Then the people were to approach one side of the altar in an orderly fashion to receive the body of Christ. Men were to come first and women second. An assisting pastor was to administer the blood of Christ at

⁶³ *Kirchen Ordnung II* 1558, 26.

⁶⁴ *Kirchen Ordnung II* 1558, 21-29.

the other side of the altar. All were to approach the altar in a reverent manner. The same practice might be followed also in other city churches. On high feasts more elaborate music might be sung by the school children in addition to the usual Communion hymns.

A different form was given for use in smaller towns and villages. It began with a German hymn "*Komm, Gott, Schöpfer, heiliger Geist*," "*Erbarm Dich Mein, O Herre Gott*" ("Have mercy on me, O Lord God"), "*Aus tiefer Not schrei ich zu dir*," "*Es wollt' uns Gott genädig sein*," "*Ach Gott, vom Himmel sieh darein*," or "*Wär Gott nicht mit uns diese Zeit*" ("Were God not with us at this time"). However, on Easter, Pentecost and Christmas a German Introit was to be sung instead. Following it the threefold *Kyrie* was to be sung as in 1544. Then the priest was to go to the altar in his usual vestments at this point or during the earlier hymn. He was to reverently intone the *Gloria in Excelsis* in German: "*Ehre sey Gott in den aller höchsten*" ("Glory to God in the highest") and the Choir was to respond *Et in terra Pax* ("And on earth peace") in German or the hymn "*Allein Gott in der Höh' sei Ehr*" ("All glory be to God on high") might be sung. Then the priest was to turn to the people for the Salutation and then turn back to the altar for the German Collect. The Epistle for the day was to be read aloud from the altar in clear and understandable German. After it the Alleluia was to be sung according to the melody used for German Psalms. On the high feasts a Sequence hymn was to be sung: at Easter "*Christ Lag in Todesbanden*," or "*Jesus Christus, unser Heiland*," at Pentecost "*Komm, Gott, Schöpfer, heiliger Geist*," at Christmas "*Gelobet seist du, Jesu Christ*," or "*Danksagen wir nun alle*." The Gospel was to be read in the same manner as the Epistle and after it the congregation was to sing "*Wir glauben all' an einen Gott*."

Then the priest was to go to the pulpit for the sermon. It was to be followed by the sung Litany or the congregation could join in a Christian hymn, such as "*Nun lob, mein' Seel', den Herren*" or "*Nun freut euch, lieben Christen gmein*," or the sung Our Father as arranged by Bishop Paul Speratus. During the singing the priest was to return to the altar for the public exhortation and the Paraphrase of the Our

Father. Then the consecration and Communion of the people was to follow as in the first order. During the Communion the congregation was to sing "*Jesus Christus, unser Heiland*" and the priest was to conclude the service with the usual Collects and Blessing.

In some places congregations were unable to sing the German hymns, therefore the pastor together with the schoolmaster was given the responsibility of teaching the congregation and especially the school children to sing. The same arrangement for weekday services was to be followed as in Königsberg and other larger cities, *i.e.*, there should be services of preaching or readings if people desired to receive the Sacrament. The Sunday Epistle and Gospel or a chapter or half chapter from the Old and New Testaments should be read from the altar. This was customary also at Matins and Vespers. Where there were no communicants the same order was to be used together with its ceremonies and sermon just as though there were communicants, however, there was to be no admonition before the Paraphrase and no consecration of the Sacrament. After the Paraphrase the congregation should sing "*Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort*" ("Lord, keep us steadfast in thy word") or the Our Father, and the priest should conclude the service with the appropriate Collect and Blessing. This was similar to the procedure followed in Königsberg, except that there a German or Latin hymn was to be sung before the Paraphrase when there were communicants.⁶⁵

The 1558 Church Order also provided for the conduct of Matins and Vespers both in the larger churches and in the smaller village congregations. The book also contained a collection of Collects to be used at Mass, Matins, and Vespers ordered according to the seasons of the church year. Versicles to be used with the Collects at Matins and Vespers were also included.

Orders were furnished for the conduct of Matins and Vespers both in larger churches and in the villages. Matins was to begin with the intonation of the versicles: "*Domine labia mea aperies*" and "*Deus in adjutorium meum intende*" and their responses. Then the choir was

⁶⁵ Kirchen Ordnung II 1558, 30-32.

to sing two or three Psalms in Latin according to their length. The Psalms were to be sung in order, except on high feasts when particular Psalms appropriate to the occasion were to be sung. After the Psalms the chaplain should read a chapter of the Old Testament from Moses together with a short summary. After the reading the choir was to sing the proper responsory. If the traditional responsory was not appropriate, then a German hymn might be sung. Then followed an admonition to prayer and then the priest intoned the versicle "*Erzeige vns Herr deine Barmhertzigkeit*" ("O Lord, show us your mercy") and the choir responded. He then read a German Collect of the day (*de tempore*) or a common Collect and the service concluded with the *Benedicamus*.

At the Cathedral in Königsberg, where the sermon was preached early, the congregation gathered for Matins and German hymns together with spiritual songs and songs of praise and, if there were communicants, the deacon or minister was to give a short exhortation to replace the reading. Then the whole congregation was to sing the *Te Deum laudamus*. Before the sermon the congregation was to sing "*Jesus Christus unser Heiland*" and it was followed by an invitation to common prayer. Then "*Nun bitten wir den Heiligen Geist*" was to be sung. In the *Altstadt* and *Löbenicht* churches *Matins* was to be held on Sundays, feasts days, and also on week days. After *Matins* an invitation to receive the Sacrament was issued and there was prayer for all estates of Christendom.

Where *Matins* was not said the people were to come together to sing German hymns, German Psalms, spiritual hymns and songs of praise. This was to be followed by admonition to prayer and the sermon. After the sermon the service was to conclude as at *Matins*. This order was also to be followed in towns where it is not possible to hold *Matins* except of Sunday.

In villages and rural areas the people were to gather for German Psalms appropriate to *Matins* and an admonition to the Sacrament. In places where it was not possible to hold the service some outward sign, such as the ringing of the bell, should call the people to

prayer for peace and welfare and give thanks to God. This should be done daily.

Vespers was to be sung in Königsberg on Monday, Tuesday, Thursday, and Friday beginning with the versicle: "*Deus in adjutorium meum intende*" and its response, followed by the *Gloria Patri*. Then the choir was to sing one, two, or three Psalms as at Matins. This was followed by the responsory and the hymn of the day. If the old hymn of the day was not theologically appropriate then some other hymn should be used. Then the chaplain was to read a chapter from the New Testament beginning with Matthew through to the end. This was to be followed by a summary prepared by Veit Dietrich or some other writer. After the chapter the people were admonished to pray and the service concluded with the *Magnificat* and its versicle, the Collect as at Matins, and the *Benedicamus*. On Wednesdays there was a more elaborate Vespers service before which the great bells were sounded. Then the choir sang Vespers as on the other days, excepting that after the hymn the chaplain read a sermon on the catechism, as ordered in the 1543 ducal decree. After it the Litany and a Collect were sung concluding the service. On Saturdays and Sundays Vespers was sung with a sermon as on Wednesdays and the chaplain preached a sermon on a Bible text chosen by the parish pastor. After it the general intercessions were prayed. The *Magnificat* was then sung and the service concluded in the usual manner.

In other towns the Königsberg order was to be followed every day or, if this is not possible, at least on Saturdays, Sundays, and feast days. The school children were to sing the Psalms, responsories, hymns, and *Magnificat* in Latin, or if necessary in German.

In smaller towns, villages, and rural areas Vespers should be sung every Sunday or at least on the high feasts with German responsories and hymns and the *Magnificat*. If this was not possible German Psalms and hymns were to be sung. The sermon was to be based on the catechism and the usual ceremonies of the Mass, Matins, and Vespers were to be followed. The service should not be lengthy. It would

be commendable if in the smaller villages and countryside congregations the people gathered as of old in the morning and the evening even when Matins and Vespers were not sung.⁶⁶

In a prefatory note “*Von anderen Ceremonien*” (“Concerning other Ceremonies”) before the daily offices ministers (Germ. *Kirchendiener*), deacons, and other preachers were encouraged to acquaint their people with the contents of the Holy Scriptures by reading through the entire Bible in the daily offices, reading one chapter at a time as had been recommended in the 1544 Church Order. In order to explain the readings a summary of each chapter, such as those prepared by Veit Dietrich, should be read so that the people would become acquainted with the contents of the Bible. Longer explanations should be reserved for the sermon. Where it was possible for school children to be present congregations were encouraged to use not only German but also Latin in the services. The rule of St. Paul was to be followed; congregations are not edified by the use of languages they do not understand.⁶⁷

Included after the Daily Offices were a collection of Collects to be used at Mass, Matins, and Vespers, ordered according to the seasons of the church year. This was followed also by versicles to be used with the Matins and Vespers Collects.

A calendar of feasts and holy days to be celebrated in the Prussian Church was also included. It listed all feasts of Christ Jesus, namely the Nativity of Christ, the Circumcision, the Epiphany, the Purification of Mary and Presentation of Christ, the Annunciation, Maundy Thursday (Lord’s Supper), Good Friday, Easter, Ascension, and Pentecost. Christmas, Easter, and Pentecost were to be celebrated for three days, as in 1544, with sermons and hymns. The sermons at Mass were to be on the Gospel of that day, be it Sunday or festival. That Gospel was to be read at the Mass and explained in the sermon. At Matins or Vespers on Sundays in the cities the sermon was to be on the Epistle. In places where there were simple

⁶⁶ *Kirchen Ordnung II* 1558, 33-36.

⁶⁷ *Kirchen Ordnung II* 1558, 32.

people readings were to be taken from the postils of Luther, Antonius Corvinus, and Veit Dietrich. There should also be sermons on the Catechism treated article by article. If it was not possible to celebrate a feast day on the date appointed, then it should be done on the next available service day, such as Wednesday or Friday. Mentioned in this connection are the Conversion of Paul, John the Baptist, the Visitation, Mary Magdalene, and the Beheading of John the Baptist. It was also deemed proper that the remembrance of the Holy Angels be observed on the Sunday immediately before Michaelmas. If it should happen that the feast of the Annunciation were to fall on Palm Sunday or during Holy Week or Easter Week, its observance was to be transferred to the Sunday after Easter, so that nothing might interfere with the commemoration of the passion and resurrection of Christ.

The church order noted that in towns and places inhabited by Poles, Lithuanians, and other non-Germanic peoples chaplains had been set apart to preach the Gospel, as in Königsberg. However, in the countryside and small villages translators needed to be provided. To prepare for the day when Lithuanians, Sudovians, and Prussians could have preachers who spoke their native languages, the children of these people needed to be instructed and prepared for the Holy Ministry. Therefore legal arrangements must be made to support their instruction and the Duke consented to offer 24 stipends for worthy young men - 6 Poles, 6 Lithuanians, 6 Prussians, and 6 Sudovians. However, these non-Germanic people must not fail to encourage their sons to study diligently to prepare for service in the Holy Ministry. Also parish pastors and local noblemen must encourage parents in this endeavor.⁶⁸

In towns there was to be preaching on weekdays, especially Wednesdays or Fridays with special readings as needed, first from books of the New Testament and when they had been read books from the Old Testament. The plan was that in the course of time sermons would be preached from the books of both Testaments

⁶⁸ *Kirchen Ordnung II* 1558, 45.

providing necessary instruction and comfort and overcoming indifference toward the Word of God.

The article on Confession and Absolution stated that the preaching of the Gospel was itself a form of Absolution for those who believe the Gospel message that Christ is a Mediator who offers forgiveness through his blood to all who believe. However, it was stated that a special form of Confession and Absolution had been provided to aid sinners and, in accordance with Christ's words to his apostles, that they should forgive the sins of the penitent and retain the sins of those who refuse to repent. Private Absolution was to be regarded as particularly high and strong comfort to those who confess their sins and especially for those who desire to receive the Sacrament. However, it was not meant only for those who desired to go for the Lord's Supper. Holy Absolution was not to be likened to Confession under the Pope. Time was to be given for Confession and Absolution in the evening either before or after Vespers or on Sunday morning before or during the Office of Matins.

The pastor or other minister was to instruct the people to examine themselves according to the God's Law and then confess their sins. The articles that followed made it clear that those who come to the Sacrament were to have been examined and absolved. No one was to commune who was living in open sin, living a wanton life. This included blasphemers, adulterers, disobedient workers and servants, prostitutes, those who practiced usury, or drunkards. It was for those who showed remorse and sorrow for their sins and confessed their Christian faith. Young people were to approach the altar only if they had been properly instructed in the chief articles of faith and those who knew nothing of them should not commune. Those who had not confessed were not to be communed and the practice of giving a general Absolution in the morning of Communion day was to be dropped.

The Absolution was to be given personally to each penitent according to one of four approved forms. The first form was declarative "...as a called servant of the Christian Church by the command

of our Lord Jesus Christ I proclaim to you the forgiveness of all your sins in the name of the Father, and the Son, and the Holy Spirit. Amen. Go in peace, be it unto you as you believe." The second states: "... I, by the command of our Lord Jesus Christ, in the place of Holy Christian Church say to you that you are free ("*frey, ledig, vnd loss*") of all your sins in the name of the Father, and the Son, and Holy Spirit. Amen. Go forth and sin no more, do not fail to do better. To this end may God assist you with his Holy Spirit. Amen." The third: "... in the name of Our Lord Jesus Christ, by his command and in the power of his Word in which he said, 'whose sins you forgive they are forgiven,' I say to you that you are free ("*frey, ledig, vnd loss*") of all your sins ... in the name of the Father, and the Son, and the Holy Spirit. Amen. Go in peace." The fourth Absolution states: ".... and I by the command of our Lord Jesus Christ and in the power of his Word in which he said, 'whose sins you forgive, they are forgiven, etc.' announce to you the forgiveness of all your sins in the name of the Father, and the Son, and the Holy Spirit. Amen. Go in peace." No formula indicates that the penitents are to be blessed with the sign of the cross.⁶⁹

The new church order was more substantial than the 1544 order. For the first time there was an extensive section of Christian doctrine, because the Prussian Church had seen an influx of enthusiasts and others who claimed the Gospel for themselves, but whose understanding of it and in particular whose understanding of the justification of the sinner was very different from that of the Augsburg Confession. A further explication of Christian doctrine had been necessitated also by the fact that the Prussian Church was surrounded by lands in which the Roman Church had official standing. During the Osiandrian controversy Bishop Stanislaus Hosius, who later was made cardinal of Poland-Lithuania, was prompted by the King of Poland to offer his help in the resolution of the doctrinal disputes in the Prussian Church. He met in 1552 with Albrecht who reacted to his insistence on the superiority of the Roman Church and its

⁶⁹ *Kirchen Ordnung II* 1558, 15-16.

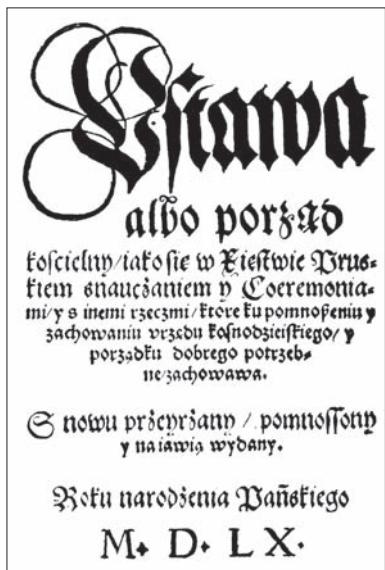
stability by stating: "It appears to me that you want to make me a papist." To clarify the doctrinal position of the Prussian Church Aurifaber wrote an extensive section on justification for the 1558 Church Order.

Provisions for the Mass, the daily offices, and pastoral acts were far more adequate than those earlier provided.

More than a single form of Chief Divine Service was provided because of the great difference of the level of learning and understanding in cities and rural areas. An elaborate service complete with Latin Introits was furnished for the educated people. For the common folk there was a simpler service with a strong stress on catechesis. In the latter case a somewhat richer service was provided for Christmas, Easter, and Pentecost. The use of the two distinct forms of Divine Service fell into line with Luther's recommendations in *Formula Missae* and *Deutsche Messe*, the practice in the Wittenberg region, and the provisions of the 1539/40 Duke Heinrich Agenda.

The practice of first consecrating and then serving the body of Christ and then the blood of Christ, first found in the 1544 Order, was perpetuated. Unfortunately no provision was made for the use of Latin or German Prefaces on the high feasts, such as were found in the Duke Heinrich Agenda. Following the example of the 1553 Württemberg Church Order the exorcism was dropped. Pastors who wished to move outside the letter of the law and include it would need to write it in the margin of their copy of the agenda. Missing also was the Signation - the signing of the cross on the forehead and the heart in Holy Baptism. Indeed the Sign of the Cross is nowhere found in any rite in the 1558 book – an unfortunate omission. Albrecht stated that the elimination of the exorcisms and the Signation was justified because the Holy Scriptures testified that it is Baptism itself which casts out Satan and joins one to the crucified Christ. Therefore these ceremonies devised by men were unnecessary.

The only translation of the 1558 Church Order was the Polish translation which appeared in 1560. It was published in Königsberg under the title *Ustawa albo porząd Kościelny, iako się w Xięstwie Prus-*

1560 Translation into Polish
of the 1558 Church Order

kim s nauczaniem y ceremoniami, y s innemi rzeczami ktore ku pomino-
szeniu y zachowaniu urzędu Kas-
nodzieyskiego, y porządku dobrego
potrzebe zachowana snowu przeyr-
zany y na iawią wydany (The Rule
or Church Order as followed in the
Duchy of Prussia together with Doc-
trine and Ceremonies and other Mat-
ters for the Support and Preservation
of the Preaching Ministry and Good
Order, newly revised and published).
The translator is unknown.

1.5 Forms of the 1558 Church Order put into Lithuanian by Mažvydas

It once again fell to Mažvydas to translate the most important parts of the 1558 order into Lithuanian. His translation of the rite of Holy Baptism was published in Königsberg under the title: *Forma Chrikstima. Kaip Baſniczas Jstatimae Hertzikistes Prusu, ir kitosu žemesu laikoma ira.* (*The Form of Baptism as practiced according to Church Law in the Duchy of Prussia and other Lands*). His intention was to bring the rite of Holy Baptism in the Lithuanian speaking congregations into conformity with the form authorized by the church-at-large. The booklet included also a form for the recognition of the Emergency Baptism and a translation of Luther's baptismal hymn "*Christ unser Herr zum Jordan kam*" ("*Christus Jordanop ateiha*").

Mažvydas continued to translate liturgical hymns and forms for use in his own parish and other parishes. Music needed to be provided for the choirs in the Latin parochial schools for their use in the daily and Sunday services. He chose hymns and liturgical mate-

rial which he thought to be most needed and then gathered this material for publication as a book of hymns. The first volume appeared posthumously in 1566 in Königsberg under the title *Gesmes Chriksczoniskas gedomas Baszniczosu per Aduenta ir Kaledas ik Gramniczu* (*Christian Hymns sung in the Churches During Advent and Christmastide, and until Candlemas*), and consisted of hymns for Advent and Christmas until Candlemas.

In his dedicatory words Mažvydas stated that he wanted the pastors and others in the public service of the church to have available a book which was doctrinally sound and which would enable them to bring light to people living in darkness. He wanted to stimulate young and old alike to come to the knowledge of the mercy of God, the Kingdom of Christ, his holy nativity and the fruits of his birth. He stated that the book was filled with pious words and pleasant melodies which the people could use to glorify God, to celebrate, pray, and give thanks for his benefits.

This first volume was limited to materials for the seasons of Advent, Christmastide, and Epiphanytide, ending with the February 2 celebration of the Purification of Mary (Candlemas). All this Mažvydas subsumed under the general categories he referred to in his dedication: "...misericordia Dei, de regno Christi, de natuitate & fructu natuitatis eius."⁷⁰ It was a hymnal and yet more than a hymnal. In it he provided materials to enable Lithuanian pastors to celebrate the divine services of these seasons in accordance with the

The Formulary for Holy Baptism in Lithuanian, published in 1559

⁷⁰ Mažvydas 1993, (150).

1566 Lithuanian Hymnbook

to be sung in alternation. Also given were Luther's setting of the "Nunc dimittis" ("Su pakaiu dzauksmu eimi") to be sung both at Vespers and at Candlemas, the "Benedictio" ("O Diewe wissagalisis") and "Gratiarvm" ("Schlowink koszna duscha") in the form of hymns to be sung before and after meals.

A second volume was published by Mažvydas' cousin Baltramiejus Vilentas. It included hymns for the Easter and the Pentecost seasons. It was published in 1570 under the title: *Gesmes Chriksczoniskas gedomas baszniczosu per Welikas ir Sekminias ik Aduenta* (*Christian Hymns sung in the Churches through Easter and Pentecosttide, and until Advent*).

The second book served as a supplement to the first. Its title announced that it contained hymns to be used for public worship in the Easter season and from Pentecost until Advent. However, the

directives of the Church Order of 1558. He also made available additional materials which the pastors would need for the conduct of public worship. He included not only hymns, but also proper Introits for Advent "Rorate caeli desuper" ("Rassuket dangus isch aukschta") and Christmas "Puer Natus est nobis" ("Bernelis gimes est mumus"), the "Kyrie fons bonitatis" ("Kyrie wersmie geribes"), "Gloria in excelsis" ("Garba buk Diewui anta aukschta") as arranged by Nicolas Decius in his hymn "Allein Gott in der Höh' sei Ehr", several versicles and Collects, the Christmas Sequence "Puer natus in Bethlehem" ("Bernelis gime Bethlehem") with both Lithuanian and Latin texts

book went far beyond this modest description. One finds in it voluminous liturgical material to be used in Lithuanian speaking congregations. As in the first volume a number of seasonal hymns were included. No specific mention was made of Passontide but three Passontide hymns were included. The German hymnals of that period did not dwell much on the Passion of Christ; the great chorals had not yet been written. Among the three included in the book was a Lithuanian translation of the Latin hymn "*Patris sapientia, veritas Diuina*" ("*Diewa Tiewa ischmintis: Teisibe deiwistes*"). It was a translation by Rapolionis that he had penned even before Mažvydas had published his first Lithuanian book in 1547. One section of the hymnal was devoted to hymns relating to the Sacrament of the Altar. Included among them was the translation by Kulvietis of "*Gott sei gelobet und gebenedeitet*" ("*Pagarbints buki ir paszestawotas*"). This translation, like that of Rapolionis, had been written before the 1547 Catechism was published. Grouped together with these were several hymns which paraphrased Psalms, all from German and most of them by Luther. Also included was a hymn giving the Ten Commandments word for word, as well as hymns on the Decalogue, the Creed, and the Our Father and hymns of thanksgiving, for protection, for times of plague and other illness, and for death and burial. Some of these had earlier been included in the *Catechismus*. Most of them were translations of German, Polish, or Latin hymns. An exception to this

1570 Lithuanian Hymnbook

pattern was the inclusion of the funeral hymn “*Jau smertis est ischgalieta*” by Pastor Mikalojus Blotnas of Memel (Lith. *Klaipėda*).

The contents of the new hymnal supplement may have been influenced by the requirements set down by the newer 1568 order. This Order called for the use of twenty-two hymns which had not been mentioned in the 1558 Church Order. Ten of these new hymns were included in the 1570 book and the 1566 hymnal had already included four of them. Taken together the two hymnal volumes lacked only eight hymns referred in the Church Order of 1568. Among the hymns missing was one of the earliest, if not in fact the earliest, of Lutheran hymns “*Es ist das Heil uns kommen her*” by Bishop Paul Speratus.

It is evident that Mažvydas made use of the work of other translators in translating German and Latin hymns into Lithuanian. In addition to Professors Rapolionis and Kulvietis several others contributed to this work of translation. Among them were Jurgis Zablockis, Jonas Kirtoforas, Ulrikas Merkucecijus, Stanislovas Marcijanas-Musa, Augustinas Jomantas, Baltramiejus Vilentas, Tomas Gedkantas, Aleksandras Rodūnionis, Jonas Šeidukonis, and Mikalojus Blotnas. Mažvydas made use of their labors and gave them full credit. In most cases he did not even identify himself as translator of the hymns which he himself had translated. It was only when he produced translations in special and separate publications that he identified himself as the translator. Such was the case in *Te Deum Laudmus* published in 1549. Mažvydas was not in the habit of drawing attention to himself. Even his identification as the author of the 1547 *Catechismvs* was hidden in an acrostic in his versified introduction addressed to the Lithuanians and Samogitians. It was only in the 1612 hymnal of Lazar Sengstock (Lith. *Lozorius Zengštokas*), that Mažvydas was finally identified as the translator of “*Gelobt sei Gott im höchsten Thron*” (“*Czestis buk Diewui aukschczausem*”).⁷¹ It has been left to modern scholars to determine which translations issued from

⁷¹ Michelini 2004, 27a-27b.

his pen. It appears likely that the translation of hymns not attributed to others were the result of his labors.

The hymns included in *Gesmes Chriksczoniskas* were taken from *Geistliche Lieder* 1545 and 1561, the so-called *Babst Hymnal*, *Ein New Geseng buchlen* 1531, *Ein Gesangbuch der Brüder in Behemen und Merherrn* 1544, *Gsangbüchlein Geistlicher Psalmen, hymnen, lieder und gebet* 1561, the first Polish hymnal of Jan Seklucjan *Pieśni duchowne a nabożne* (*Spiritual and Devotional Hymns*) 1547, and his *Pieśni chrześcijańskie dawniejsze i nowe* (*Christian Hymns Old and New*) 1559, which inspired Mažvydas to use the Lithuanian of the same title *Gesmes Chriksczoniskas* (*Christian Hymns*). This hymnal contained much liturgical material. So too the second volume of *Gesmes* could serve as an agenda for use in the Divine Service beginning in the Easter and Pentecost seasons, and Matins and Vespers throughout the year. Here Mažvydas drew on material from the *Babst Hymnal* 1545 and 1561 which were especially valuable for their inclusion of versicles and Collects. He used also Luther's *Der Psalter* of 1545, and both *Psalterium Translationis veteris, Correctum* of 1529 and the *Psalterium Davidicum graeco-latinum* of 1559. Also of immense help was Lucas Lossius *Psalmodia, hoc est, Cantica sacra veteris ecclesiae selecta* 1553 and 1561.⁷²

The *Psalmodia* had a profound influence on liturgical music in the Lutheran Church. Lossius had matriculated at the University of Wittenberg in 1530, and there he was closely associated with the theology of Luther and Melanchthon. He collected and edited an extensive anthology of liturgical chants and texts for all the Sundays and feast days of the church year for use by school boys in the Divine Service and the daily offices. He completed his work on the *Psalmodia* in Lüneburg in 1552 and it was published in 1553 in Nürnberg. Philip Melanchthon provided a highly laudatory preface dated January 1550. The work consisted in four parts. The first section was comprised of Latin texts and plainsong melodies of antiphons, responsories, hymns, and sequences for all Sundays and feast days

⁷² Michelini 2000, 14-15.

together with numerous Introits and the History of Passion according to St. Matthew for use on Palm Sunday, and the Lamentations of Jeremiah. The second section included the propers for the lesser festivals, the so-called *sanctorum* cycle. The third section contained the plainsong melodies for the Mass and the burial of the dead. Finally, in section four he placed the Psalter and canticles together with their antiphons and intonations according to the eight Gregorian Psalm tones.⁷³ A second edition, believed to have been edited by Georgius Rhau, appeared in 1561. Later editions appeared in 1569, 1579, 1580, and 1595.

The 1553 *Psalmodia* was doubtless of great value to Mažvydas because now he had an authoritative source upon which to base his work. He could now lay aside materials of lesser authority and order liturgical music for the Mass and Matins and Vespers as the Agendas of 1544 and 1558 directed. Here too he had source material for Introits, antiphons, versicles, responsories, sequences, and a chant setting of the *Et in terra Pax* and *Laudamus* (*Gloria in excelsis*) ("Ir ant szemes pakaius žmonems").

The liturgical material in the second volume was ordered in a manner similar to that of the 1566 hymnal. It included the "*Kyrie Paschale*" ("*Kyrie, Diewe wissa sweta Tewe*"), a special setting for the Feast of the Resurrection, the *Gloria in excelsis* in its entirety with the *Laudamus*, the Sequence hymn "*Surrexit Christus hodie*" ("*Kelesi Christus nūg smercza*") within Latin and Lithuanian stanzas to be sung in alternation as directed in the 1558 Prussian Church Order, the Introit "*Resurrexi et adhuc tecum sum*" ("*Priekelausi ir dabar su tawimi essmi*"), the Sequence hymn "*Victimae Paschale*" ("*Garbinkem Christu su dzauksmu*") in Lithuanian with Latin headings, and the versicle and Collect.

Included as the propers for the Festival of the Ascension of Christ were two antiphons, two responsories, a versicle and Collect, the Introit "*Viri Galilaei, quid admiramini aspicientes in caelum*" ("*Wi-*

⁷³ *Psalmodia* 1553, Liber primvs (I-XCI), Pars aestivalis (XCII-CCLVI), Liber tertivs (CCLVII-CCC), Liber qvartvs (CCCI-CCCLVII).

rai Galileas, kam besistebite weisdedami ing dangu"), and the Sequence "Rex omnipotens die hodierna" ("Kralus wissagalisis scho dienoie"), again in Latin and Lithuanian.

Appointed for the feast of Pentecost were the antiphon, two versicles and Collects, the Introit "*Spiritus Domini replevit orbem terrarum*" ("Dwasse wieschpaties pripile apskritini žemes"), the Pentecost "*Kyrie, qui septiformis*" ("Kyrie septineropas dowanas"), or in place of it the *Kyrie, fons bonitatis* ("Kyrie wersmie geribes"), and the Sequence "*Veni sancte Spiritus*" ("Dwasse schwenta ateiki") in Latin and Lithuanian.

For Holy Trinity Sunday Mažvydas gave the Introit "*Benedicta sit sancta Trinitas*" ("Paslowinta buki schwenta Traice") and the Sequence "*Benedicta semper sancta*" ("Paschlownita wissada schwenta Traice") in Latin and Lithuanian.

Other liturgical materials were interspersed among the hymns. Among these hymns were 10 settings of Psalms which could serve as Introit Psalms. Also included was Luther's "*Wir glauben all' an einen Gott*" ("Mes tikim ing wienaghi Diewa") the hymn setting of the Nicene Creed which could replace the recitation of the Creed after the Gospel. For the celebration of the Sacrament of the Altar three versicles and post-Communion Collects were provided. The second was the Collect traditionally associated with the Maundy Thursday Mass. The third was Luther's post-Communion Collect from the *Deutsche Messe*. Hymns directed to be sung during Communion were "*Jesus Christus, unser Heiland*," "*Gott sei gelobet und gebenedeiet*," and "*Vater unser im Himmelreich*." A noteworthy version of the ancient hymn "*Pange lingua gloriosi corporis mysterium*" ("Skambek linksmai balse mana"), translated by Aleksandras Rodūnionis was also included. Two anti-Roman stanzas were inserted in it, likely because the abuses mentioned in these stanzas had been specifically repudiated in the 1558 Church Order.⁷⁴ Rodūnionis had written: "Listen every single one of you papists, our Lord did not command his body to be carried about, or to be locked up in the box (tabernacle), nor

⁷⁴ *Kirchen Ordnung II* 1558, 41-42.

for Masses to be sold or bought, nor for vows to be made before votive candles. Do not err, brother, or deal in this Supper in madness, do not lock the [sacrament] up or carry about, neither sell nor buy it, but each of you eat and drink thereof remembering the bitter sufferings of Christ.”⁷⁵ Included also was the hymn “*Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort*” (“*Laikik Pon mus prieg szodziui tawa*”) which was to be sung at the conclusion of every sermon, along with two versicles and Collects, the first for peace and the second for the forgiveness of sins. Also included was the *Et in terra Pax* (“*Ir ant szemes pakaijus žmonems geros valas*”) from the *Gloria in Excelsis* as well as the *Laudamus* (“*Chwola mes tau dûme*”), this time set to Gregorian notation.

Mažvydas provided directives and forms necessary for conducting the services of Matins and Vespers. He gave first attention to Vespers. The order for it was from the 1558 Church Order. However, because that Agenda had given separate directives for the praying of the office in Königsberg Cathedral and other city churches, Mažvydas saw no need to follow these provisions slavishly. He simply included what the church order called for and the church order stated that the city churches should follow the Königsberg order as far as possible. The 1558 Agenda put Matins in first place, and after it Vespers. Mažvydas reversed this order since the weekly services always began with Vespers on Saturday evening.

At the head of the order for Vespers Mažvydas noted that this service was to be held on Sundays, feast days, and throughout the week. Either Latin or Lithuanian could be used. If only the school children were present Latin was appropriate. However, when the common folk were present the children should sing in Lithuanian, since this would help the people to learn the texts and participate.

The office began with the versicle “*Deus in adjutorium meum intende*” (“*Diewe ateik man ant pagalbos*”) sung by the priest followed by the choral response “*Domine, ad adjuvandum me festina*” (“*Wieschpatie steikes ant padeghima*”). Then the *Gloria Patri* (“*Garba bük Tiewui*”) was to be sung responsively by the priest and choir. Mažvydas had

⁷⁵ Mažvydas 1993, (371).

already given the text and notes earlier in the book under the title "*Psalmi ant Wakara.*" One, two, or four Psalms should be sung according to circumstances in the following manner: the choir leader or school children should intone the antiphon and then the whole choir was to join in. Mažvydas provided Psalm 110 and its Gregorian notations in the appropriate Psalm tone along with the Antiphon and its notes. When school boys sang in Latin at Matins and Vespers, they used the Latin Psalter *Psalterium Translationis veteris*, 1529 or *Psalterium Davidicum graeco-latinum*, 1559. No specific Psalms were listed for Sundays, feast days, and ordinary days. After the Psalms the choir repeated the antiphon. The organ could be used as well. Again in this case when ordinary folk were present, the Psalms should be sung in Lithuanian rather than Latin. Lithuanian translations of Psalms 110, 111, 112, 117, 114 were printed in that order, numbered as in Luther's German Bible. Then several Psalms were given according to their Vulgate numbers: 31 (32), 37 (38), 101 (102) 129 (130), 142 (143). All the Psalms were translated from the Latin, based on the 1529 text in the *Psalterium Translationis veteris*. The 1559 edition of *Psalterium Davidicum* was also consulted. The Psalms included were, with three exceptions, Psalms traditionally associated with the office of Vespers. According to tradition the Psalms at Vespers began on Sunday night with Psalm 110 and moved on through the rest of the Psalter up to Psalm 150 with Psalm 119 excepted. Also included were Psalms 31 (32), 37 (38), and 101 (102). It was noted that other Latin Psalms could also be used.

Then followed the Responsory and the hymn, if it was doctrinally sound. After the hymn the priest was to go to the pulpit and read from the New Testament in *lectio continua*, beginning with the Gospel according to Matthew. A short summary or recapitulation should follow, or even better a thorough but concise explanation of the reading. Here Mažvydas followed the directive of the 1558 Church Order which stated that the summary might be taken from the work of Veit Dietrich or some other writer. After this summary the priest was to encourage the people to pray and lead them in

prayer. Mažvydas did not mention the fact that according to the 1558 Church Order the Litany might be sung at this point in Matins or Vespers. Mažvydas did include two forms of the Litany in his book. One was a translation of Luther's German Litany with three versicles and Collects, instead of Luther's five, and the other is a hymn Litany "Gott Vater in dem Himmelreich" ("O Diewe kurs dangui essi") translated by Jurgis Zablockis and found also in Mažvydas' Catechism. This was to be followed by a single versicle and Collect.

After the prayer the choir leader or the school children were to sing the antiphon for the *Magnificat* and then the choir was to sing the *Magnificat* "Paduksinki duschia mana wieschpati" according to one of the 8 Psalm tones. The canticle was to be followed by the singing of the *Gloria Patri* and repetition of the antiphon by the choir with a possible accompaniment of the antiphon by the organ.

The school children or the priest was then to intone the versicle "*Ostende nobis domine misericordiam tuam*" ("Parodik mumus Pone tawa sussimilima") to which the choir was to respond "*Et salutarem tuum da nobis*" ("Ir dük mumus ischganima tawa"). Feast days had their own proper versicles. The Salutation "*Dominus vobiscum*" ("Ponas bük su jumis") was then to be sung by the priest with the choir responding "*Et cum spiritu tuo*" ("Ir su tawa Dwasse"). The priest was then to sing the proper Collect, if there was one, or otherwise the general Collect which Mažvydas had translated from the 1558 service of Matins. It was to be sung slowly and clearly so that all could understand it. Then the choir was to sing the Amen.

The conclusion of the service came with the *Benedicamus Domini-cate* - the Sunday "*Benedicamus Domino*" ("Schlowe giedokem Ponui musu"), sung by the choir in Lithuanian or Latin. This was to be followed by the response "*Deo dicamus gracias*" ("Diewui wernai deka-wokem wissi"), although it was not made clear whether the liturgist or the choir was to sing it. An additional *Benedicamus* ("Schlowe gie-dokem wieschpatiy") was provided for use on Easter Day, as well as a form of Benediction to be sung as a hymn which had been translated

by Jonas Kirtoforas from Polish “*Pożegnay nas Boże Oicze*” (“*Perszegnog mus Diewe Tiewe*”).⁷⁶

Mažvydas and other Lithuanian pastors in the Prussian hinterlands lacked the resources needed to follow all the directives of the 1558 book. That book made the Königsberg Cathedral and the other city churches its norm. The role assigned to the so-called chaplain (Germ. *Caplan*) would need to be done by the pastor himself as, for example, when it was directed that the chaplain should read sermons from the catechism at Vespers. In Lithuanian parishes the priest did the preaching and the catechizing in the church. In addition, small Lithuanian parish churches would likely have a small bell, but no great bell such as was to be rung to call the people to church on Wednesdays, as in Königsberg.

As was the case at Vespers, Matins was to be sung in an understandable tongue: Latin for the school children and Lithuanian when the common folk were present. As of old, Matins was to begin with the versicle “*Domine labia mea aperies*” (“*Pone lupas mana atverki*”) sung by the priest with the choral response “*Et os meum annuntiabit laudem tuam*” (“*Ir nasrai mana tur sakiti chwola tawa*”). This was then to be followed by “*Deus in adjutorium meum intende*” (“*Diewe ateik man ant pagalbos*”) and “*Domine, ad adjuvandum me festina*” (“*Wieschpatie steikes ant padeghima*”) and the *Gloria Patri* sung responsively. The Psalms were to be sung from the Psalter beginning with Psalm 1. One, two, or more Psalms were to be sung according to their length. Before the first Psalm the choir master or school children were to sing the antiphon and after it the concluding Psalm was to be sung by the choir. Mažvydas supplied as an example the antiphon from Psalm 2 along with its musical notation. He noted that feast days had their proper antiphons. Included in the book were the texts of several Psalms in Lithuanian: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 120 (121) 123, 22 (23) 66 (67) 15, 51. Although Psalms 120 and 123 were usually associated with Vespers, Mažvydas included them among the Psalms to be sung at Matins.

⁷⁶ Mažvydas 1993, (454-497).

The general responsory or one proper to the day was then to be sung. This was followed by the “*Benedictus Dominus Deus Israel*” with its appropriate antiphon – “an antiphon not corrupted by unsound doctrine.” He then was to read from the Old Testament going straight through from Genesis 1. Then the priest went to the pulpit for the sermon. If the Sacrament of the Altar was to follow, he was to preach on the Sacrament. In place of the sermon a short summary or recapitulation of the reading might follow. His words should be concise. At the conclusion of his sermon he was to admonish the people to prayer and then pray for all things needful for body and soul.

Then the choir was to sing the *Te Deum laudamus* in Lithuanian and the congregation should be encouraged to join in. On special occasions the school children could sing it in Latin.

The service was to conclude as at Vespers with the priest or school children intoning the versicle, followed by the Salutation and response. The priest intoned the closing Collect and the service concluded with the *Benedicamus Domino*. The Collect must be uncorrupted and the choir was to respond with the Amen. No Collect text was provided. The priest would need to use the Collect from Vespers or a prayer from elsewhere in the book. Feasts days had their own proper versicles. The *Benedicamus* was to be sung in Latin or Lithuanian, which Mažvydas assigned to the choir.⁷⁷

Mažvydas noted that school children would not always be present. In their absence Lithuanian hymns could be used in place of the antiphon and Psalms. When the people were assembled, the priest was to read the lections and then go to the pulpit to preach his sermon and admonish the people to pray. The closing versicle, Salutation, Collect, and *Benedicamus Domino* were as in Matins.

Mažvydas clearly meant his book to provide patterns. As examples of proper antiphons he included two antiphons for Ascension Day and one for Pentecost, but he noted that there were proper antiphons for other festivals as well. The pastors would need to con-

⁷⁷ Mažvydas 1993, (498-544).

sult the *Psalmodia* to find them. They would also need the *Psalmodia* when they conducted services in Latin.

Priests who had in hand the two volumes of *Gesmes Chriksczoniskas* had everything needed to conduct Matins and Vespers. They had as well almost everything needed for the celebration of the weekly Mass, the Chief Divine Service. They had the necessary Introits for the principle seasons of the church year, the *Kyrie fons bonitatis*, *Kyrie Paschale*, and *Kyrie, qui septiformis*, versicles and Collects, Sequences, and the Lithuanian setting of the creedal hymn “*Wir glauben all’ an einen Gott*,” as well as a number of prayers and the Litany to be prayed after the sermon. What was lacking was the *Paraphrasis*, the consecratory words of Christ, the post-Communion Collects, and Benedictions. Later Mažvydas’ own translation of all these would be printed in the hymnal of Jonas Bretkūnas *Giesmes Duchaunas* of 1589.⁷⁸ Mažvydas may have circulated his translation to other pastors in manuscript form or he may have printed them in a separate volume, as he had done with the *Forma chrikstima*. Unfortunately, if these elements were ever published separately, no copy is extant. There are other possibilities. Vilentas may have inadvertently omitted the *Paraphrasis* from the *Gesmes Chriksczoniskas*. In any case it is known that a prayer book appeared in Königsberg in 1574 that included three prayers.⁷⁹ This work, now lost, may have included among these the *Paraphrasis* that Bretkūnas would publish in his volume fifteen years later. Mažvydas included no extensive propers for the Trinity season, but pastors could freely choose from the material found in the section on the seasons of the church year and other liturgical materials in his writings.

Mažvydas also prepared a form to be used by those preparing to come to the Sacrament. It was published posthumously by Baltramiejus Vilentas in his *Enchiridion* where it followed the baptismal formulary. It was entitled “*Trumpas klausimas ir prieprawimas tu kurie nor prijmti schwentaghi Sacraenta Altoraus*” (“A Short Examination

⁷⁸ Michelini 2001, 156-162.

⁷⁹ Lietuvos TSR bibliografija 1969, 243.

*and Preparation for Those who desire to receive the Holy Sacrament of the Altar"). It consisted in an exhortation and five short questions, the answers to which were considerably longer than the questions. It is reminiscent of Luther's explanations in the Sixth Chief Part of the Small Catechism. The second form, "Paspalitas budas Spawedies" ("A Common Form of Confession"), opened with a formal request that the father confessor should hear the confession and pronounce the absolution. This was followed by thirteen questions and answers reminiscent of Luther's twenty questions in *Christian Questions and Answers*. It was the writer's desire that communicants should be quite clear as to who is the Giver of the gift of Communion, in what the gift consists, and what are its benefits.⁸⁰ This second form may have been prepared by Mažvydas but no name was attached to it.*

Mažvydas produced his work to help pastors in Lithuanian speaking congregations to fulfill the directives of the church's official Agenda in their special circumstances. In this sense Mažvydas may be said to have produced a *quasi-agenda* for Lithuanian speaking congregations, giving what was most needful for them in their own language. By design it was a work dealing with those services which the pastors would use most often and copies of which they would need to have readily available. Mažvydas' work served the Lithuanian Church in much the same way as the 1530 Riga hymnal served the German congregations in Livonia. There too the church had no complete agenda. The Riga hymnal had to serve the purpose of the agenda with each successive edition growing in size and scope and adding more and more needed liturgical material. By 1586 Latvian speaking parishioners in nearby Courland had in hand a hymnal similar to what Mažvydas had produced for the Lithuanian speaking congregations many years earlier.

The Prussians were a second Baltic group that received the liturgical texts in their own language. In 1561 they were given two important liturgical forms in their own tongue: the rite of Baptism and the rite of Marriage. The occasion of the preparation and ap-

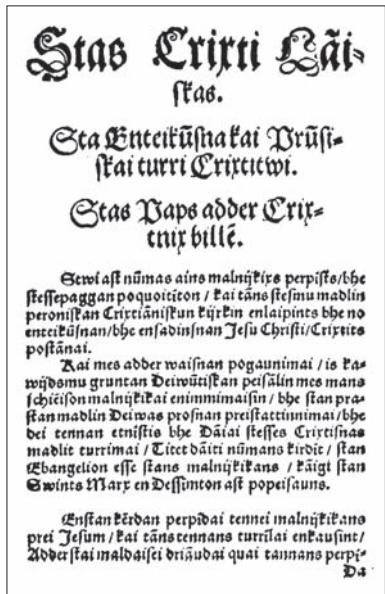
⁸⁰ *Enchiridion* 1579, [65-75].

pearance of these forms was the publication of a third Prussian catechism, the *Enchiridion. Der Kleine Catechismus Doctor Martin Luthers, Teutsch und Preussisch* (*The Enchiridion. The Small Catechism of Doctor Martin Luther, German and Prussian*).

In 1554 Duke Albrecht declared his growing dissatisfaction over the slow rate of progress of catechization among Baltic Prussians. He instructed Johannes Funck, his court preacher, to give the catechization of the Baltic Prussians his immediate attention and to translate Luther's Enchiridion into the Prussian language. Funck had great difficulty finding a pastor with sufficient knowledge of Prussian to assist him in this task. It was more than difficult; it was impossible. He therefore turned to his colleague, Pastor Abel Will who served Prussian speaking people in the parish of Pobethen, a small village near Königsberg, to help him. It was in Pastor Will's parish that the incident of the offering of the black pig had occurred many years earlier, in 1531. He had some knowledge of the language and customs of the Prussian people. However, he did not know the Prussian language well enough to undertake the task of producing a Prussian translation of the catechism. In his parish Will had as a translator a free Prussian peasant named Paul Megott who had been involved in translation work since 1547. Megott undertook the work, but he ran into difficulties because a local nobleman, Georg von Eichicht, was pressing him and other free peasants into service. By July 1554 Will found it necessary to call upon Funck to take measures to free Megott from other duties to complete his important translation work. He stated that he himself was not adequate to the task and needed Megott's expertise. Duke Albrecht now took steps to see to it that Megott would be permitted to give more time to the work of translation.⁸¹

The completed work included two liturgical forms. The first was the form of Baptism "Das Tauffbüchlein" / "Stas Crixti Lāikas" ("The Baptismal Booklet" / "The Baptism Book"). The second was the Marriage

⁸¹ July 26, 1554 letter of Abel Will to Johann Funck. - *Mažiulis* 1981, 242-249; *Prūsų kalbos paminklai* 1966, 39-40.

Prussian Language Baptismal
Formula, included in the 1561
Catechism

In his preface to the Prussian Catechism the Duke stated that the long history of idolatry and superstition among the Prussians and Sudovians made their proper catechization a matter of utmost importance. He stated that both church and state had endeavored to overcome this old mentality and its practices, but more needed to be done. The people needed to be taught from Luther's Enchiridion both what is true and what is false. He regretted that there were still so few preachers who had an adequate grasp of the Prussian language. He declared that this was a major obstacle to the proper catechization of the people. Unfortunately, the interpreters could not always be depended upon to state correctly in Prussian what the pastors had just said in German. Therefore all the texts in the catechism were now printed in both

rite: "Ein Traubüchlein wie das in unserer Kirchenordnung steht" / "Ains Sallūbs Laiškas Kai stas en nouſon Kirkis teikūnan stalle" ("The Marriage Booklet as it stands in Our Church Order" / "A Marriage Book, as it stands in Our Church Order").⁸² These two forms were not taken from Luther's catechism, but as indicated they were translated from the 1558 Agenda which was just published. Will had followed Albrecht's opinion that this was a good opportunity to make baptismal and marriage rites available to the Prussians in an edition officially approved by the Prussian Church. Accordingly he asked Megott to translate these forms from the church order, rather than from Luther's Enchiridion.

In his preface to the Prussian

⁸² Prūsų kalbos paminklai 1966, 210-245.

languages on facing pages. With the help of their translators the pastors must teach the text of the catechism every Sunday from the pulpit. It was his continuing hope that God would raise up young Prussian men to aid in the catechization of “this barbarous people.”

He stated that Prussian school teachers also must diligently teach the Prussian school children the text of the Enchiridion in both Prussian and German, and on Sundays and feast days they should be examined at Martins and Vespers, one Sunday in German and the next Sunday in Prussian. The examination should take place either before or after the sermon with one pupil asking the questions and another giving the appropriate answers. Thus the final responsibility for teaching the catechism would not depend on to the householders, but on the clergy and school teachers. Albrecht stated that he was particularly glad that the command to include the forms of Baptism and Marriage from the 1558 Agenda had been heeded. As a result these rites would now be performed with greater solemnity and reverence in the Prussian tongue.⁸³

1.6. The 1568 Church Order

The introduction of the 1558 Church Order did not go well. At least 25 pastors repudiated it almost immediately.⁸⁴ Although Melanchthon, Johannes Brenz, and other theologians had found nothing objectionable in the material they had examined, the work came to be labeled “Osiandrian,” chiefly because of the involvement of Pastor Johannes Funck and Pastor Matthäus Vogel who had at first strongly supported Andreas Osiander’s position on justification. The landed aristocracy complained bitterly that their rights had been violated because the work had been handed down as a *fait accompli* without their having been given any opportunity to discuss or critique it. It should not have been published, they stated, without the prior approval of the territorial assembly. This only in-

⁸³ *Prūsų kalbos paminklai* 1966, 115-128.

⁸⁴ Hubatsch I 1968, 40.

creased the opposition of the clergy to the new order. They objected strongly to the elimination of the exorcism in Baptism and the omission of the sign of the cross. They complained that the new church order introduced foreign Calvinistic notions.

At the same time Hosius was trying to press Duke Albrecht to accept the dogmas established by the Council of Trent. At this time also Jesuits appeared at Braunsberg in Warmia in 1564 for the expressed purpose of launching the counter-Reformation in Prussia. They established there a college for 250 students and a seminary for 24 students. Both were meant to counteract the influence of the University of Königsberg. In addition the Jesuits established an academy in Vilnius in 1578. Henceforth Polish and Lithuanian students avoided Königsberg and enrolled in the Vilnius academy.⁸⁵

During this period of time Calvinism was making headway primarily in Lithuania, because Radziwill the Black, who was second only to the king in prestige and power, declared himself a Calvinist in his *Confessio Fidei* 1556. The majority of Lithuanian nobility obediently followed his lead. Calvinist gains in Poland were less significant, but the Calvinists were still able to wield considerable political influence.

The greatest dangers facing the Lutherans in Prussia, however, were the result of the internal dissensions within the church. Andreas Osiander had died in 1552 but the doctrinal controversy which arose because of his teachings concerning the doctrine of justification did not die with him. His theological position was strongly supported by Johannes Funck, the court preacher, and other advisors of Albrecht. Albrecht himself had been converted as a result of Osiander's preaching in Nürnberg, and his fondness for his teacher was stronger than his fears concerning his doctrine. The landed estates, however, took a far different view. They were both theologically more conservative and politically more liberal. They had been provoked by the duke's high handed action of establishing the 1558 Church Order without their advise or consent.

⁸⁵ Hubatsch I 1968, 106.

Even earlier the decision to move from an episcopal form of church government to the election of a presiding officer had been entirely Albrecht's own decision and was in itself a violation of the term of the 1542 *Regiments-Notel* with its definition of the episcopal office and its responsibilities. Tensions were growing and by 1565 had reached such a peak that Johannes Aurifaber, the president of the Sambian diocese, found it wise to leave Prussia and to return home to Breslau. In 1566 the landed estates and cities called upon King Sigismund II to send a commission to deal with the instability caused by the dissents. As a result court chaplain Funck and two other ducal advisors were condemned and beheaded, chiefly for creating and perpetuating unrest and instability. It was ordered that for the present the church would be governed according to the provisions of the old 1544 Church Order. On October 4, 1566, after consulting the statutes, Duke Albrecht issued a decree reestablishing the episcopate and directing that by St. Michael's Day 1567 a new pure church order articulating clearly the doctrine of the Unaltered Augsburg Confession of 1530 and establishing Christian and proper ceremonies and discipline should be produced.⁸⁶

As a result of the October 4 decree Joachim Mörlin and Martin Chemnitz of Braunschweig set to work to prepare a document which would meet the duke's specifications and serve to put down the dissensions dividing the church. Their *Repetitio Corporis Doctrinae Ecclesiasticae* (*Reiteration of the Body of Ecclesiastical Doctrine*) of 1567 was presented to the synod at Königsberg late in May 1567. It was approved and signed by the Bishop Georg von Venediger of Pomesania, and Joachim Mörlin, who would soon become bishop of Sambia, and the pastors who were present. A total of 86 members of the synod subscribed to this document bringing an end to doctrinal dissents.

The general introduction of the *Repetitio* included a statement concerning the origins of the Augsburg Confession. It provided the doctrinal articles and a statement of what is required to ensure

⁸⁶ Jakobson 1839, 45-46.

**REPETITIO CORPO-
RIS DOCTRINÆ ECCLE-
SIASTICÆ**

Oder

*Widerholung der Summa vnd Inhalt
der rechten / allgemeinen Christlichen / Kirchen
Lete wie dieselbe aus Gottes Wort / in der Augsburger
Confession / Apologia / vnd Schmalkaldischen Arti-
keln begriffen / Und von Fürstlicher Durchleuchtigkeit zu Preussen
etc. Auch allen derselbigen Geistlichen Landständen und Den-
tertbanen/Gestilden und Weltlichen im Bergogebund
Preussen/Einkellig vnd beständiglich/gewis-
liget vnd angenommen / Bürglich zus-
ammen verfasset.*

*Zum Zeugnis eintrechter/ beständigter
Erfenntis reiner Lehr / Wider allerley Corru-
ptionen / Kötten vnd Seeten / so hin vnd wider / unter
dem Scheidefeld der Augsburgerischen Con-
fession die Kirchen zurrtüten.*

Psalm. CXIX.

*Ich hasse die Fladergeister vnd allen falschen Weg / Lügner
bin ich gram / vnd liebe dein Gesetz.*

1567 Doctrinal Summary

Christian peace and harmony in the church in every age. Included among these articles are the doctrine of God; the communion of the two natures of Christ (*Communicatio idiomatum*), the Law, Original Sin and Free Will or the capacity and powers of man, the justification of man before God, good works, sacraments in general, Baptism; the Lord's Supper, and the Office of the Public Ministry.

The document stated that the doctrinal foundation on which the peace and harmony of the church and its teaching must be built

includes the Word of God, the ancient Symbols of the church - the Apostles, Nicene, and Athanasian Creeds, as well as Te Deum Laudamus of Ambrose and Augustine, the Augsburg Confession and its Apology, the Schmalkald Articles, and the writings of Luther, all of which clearly state God's Word. It went on to say that new confessions were neither necessary nor helpful. It specifically rejected the doctrinal basis of the Roman Church because it proceeded without the corrective of God's Word and against the teachings of the fathers. They mixed together God's Word and human thought to give an appearance of wisdom. Rejected also were the doctrinal statements of the Schwenckfeldians and other Enthusiasts (Germ. *Schwärmer*), who taught that God reveals himself by other means than through his Holy Word. Special attention was given to the doctrine of justification by grace through faith, directed particu-

larly against the Tridentine Council, the Interims, and Osiander, all of which saw human action as at least partially a cause of man's justification.

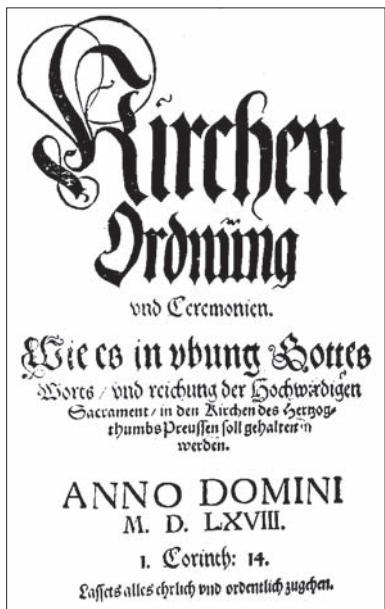
The article on the sacraments followed the pattern of the 1558 Church Order but brought it up to date. In Baptism the position of the Anabaptists, who rejected sacramental Baptism, and the teaching of Calvin, according to which converted and believing children were already in the kingdom of God even before their Baptism so that nothing essential was added to them through Baptism, were condemned. The exorcism was eliminated. Zwinglianism was rejected for removing Christ from the Sacrament of the Altar. The Roman Catholic understanding of the Mass as a sacrifice for sin was rejected. It was stated that the Enthusiasts robbed the Supper of its highest and foremost and most precious treasure – the body and blood of Christ. Against them it noted that Christ said: "Take and eat this is *by* my body" and not "Take and eat this bread because it is the power of my body." It also stated emphatically that Christ gave himself for man according to both his divine and human natures, against the contrary Calvinist notion.⁸⁷

In the preface to the *Repetitio*, dated June 9, 1567, Albrecht referred to the preparation of a church order which would soon appear and which would specify the church's ceremonies in accordance with the order set down in the Church Order of 1544. In the meantime the counsel of the bishops was to be followed for the good of the church. On December 25, 1567 Bishop Joachim Mörlin of Sambia and Georg Venediger of Pomesania were commissioned by the territorial assembly to prepare a new church order. By the time it was published in 1568 Duke Albrecht had died.⁸⁸

The 1568 Church Order was entitled: *Kirchen Ordnung vnd Ceremonien. Wie es in vbung Gottes Worts vnd reichung der Hochwirdigen Sacrament in den Kirchen des Herzogthums Preussen soll gehalten werden* (*Church Order and Ceremonies according to the usage of the Word*

⁸⁷ *Repetitio corporis doctrinae ecclesiasticae* 1567, Kijj-Nij.

⁸⁸ *Repetitio corporis doctrinae ecclesiasticae* 1567, Aijj.

1568 Prussian Agenda

tion for mothers in labor. Included also were forms for marriage, excommunication and public repentance, the reconciliation of penitents, and directives in cases where a child had been smothered in sleep, manslaughter, the practice of witchcraft, the despising of the preaching of the divine word and the Holy Sacrament, public godlessness, adultery and the like, ministry to the sick, and burial. Also provided were Collects for the seasons of the church year and special circumstances, versicles to be used with the Collects, the Apostolic, Nicene, Athanasian symbols, as well as the symbol ascribed to St. Ambrose and St. Augustine (*Te Deum*).

The preface supplied by the bishops stated that the solid foundation and form of pure doctrine had already been printed in 1567 in the *Corpore Doctrinae* and *Refutatione corruptelarum*, which had been approved by the territorial assembly, and that the ceremonies were in accord with God's Word and the honor due to the Sacraments

of God and the ordering of the Venerable Sacrament, as practiced in the Churches of the Duchy of Prussia). It opened with a preface by the bishops and included the orders of Vespers for Saturdays, Sundays, and Weekdays, Confession and Absolution, Matins and early sermon, the Day of Prayer, Mass or Holy Communion, the afternoon sermon on Sundays, directives concerning catechization, feast days, directives concerning translators (*von Tolken*), Baptism, Emergency Baptism, directives for midwives along with prayers in time of birth, regulations concerning emergency Baptism by midwives, and words of consolation for mothers in labor.

over against the Papists on one side and the Calvinists and enthusiasts on the other. The work was commended to all pious pastors and ministers to assist them in the exercise of their duties for the blessing of the people committed to their care.⁸⁹

The Church Order was structured differently from the 1558 Church Order. In fact it ought more properly to have been called an agenda rather than a church order, since it lacked a section on doctrine. In the 1558 Agenda Baptism came first of all, just as it comes first in the life of Christians. Baptism was followed the catechism, Confession and Absolution, excommunication and public repentance and reconciliation. Only then did one come to the appointments for public worship among which the Mass stood in first place, followed by Matins and Vespers, along with brief notes concerning services during the week. The new book began immediately with Vespers on Saturday evening and the eve of church festivals. This was deemed a fitting place to begin because it was here that the congregation made ready for the Sunday Mass. A chronological order would have put Sunday Matins next, but instead this service of Vespers is followed by Vespers for Sundays and holy days, perhaps because in this order the directives for the Saturday Vesper service are provided with the proper notes for the intonation of the *Magnificat* and its Antiphon and the *Nunc dimittis*. Next comes a short description of Vespers on days of the week and Vespers as it should be prayed both on Sundays and week days in smaller parishes and villages.

In cities with Latin schools, most particularly in Königsberg, the Saturday Vespers was to begin with the intonation of the versicle “*Deus in adjutorium meum intende*,” sung by a deacon. The choir was then to sing the appropriate response after which two boys were to intone the antiphon for the one or two Psalms that were to follow. Where there was a Latin school the Psalms should be sung in Latin. The responsory followed the Psalms and the appropriate hymn of the day from medieval times, if it was a doctrinally sound hymn in

⁸⁹ *Kirchen Ordnung vnd Ceremonien* 1568, 1-3.

conformity with the Holy Scriptures. A short sermon was to follow the hymn, included in which there was a reminder to the communicants to come for Confession that very night. The sermon was to expose the people to the doctrines of the Christian church. Included were doctrines such as repentance, which includes two parts: the heartfelt sorrow of the sinner, including the proper basis of that sorrow, an unwavering faith in God through Christ, the importance of private Absolution, the special comfort and wholesome effect of the Lord's Supper, and what pertains to man's justification, etc. The preacher was directed to preach about 30 minutes. At festal times the preacher was to make note of the season but he was to be brief, so that no time was taken away from Confession and families could return home to prepare for the festival. After the sermon the *Magnificat* with a seasonal Antiphon was to be sung. The service closed with Collects and the *Benedicamus*.

The contents of the service were similar to the 1558 order, except there was now no directive concerning the reading of the New Testament or summaries of the text. Furthermore, the older Order had made special provisions for the Wednesday Vespers with the ringing of the great bell and a sermon. The old Order had also provided for preaching on Saturdays and Sundays but before the beginning of the Office of Vespers.

Vespers for Sunday followed the same form but included a sermon based on the Epistle for the day. After the sermon two boys from the choir were to recite a part of Luther's German catechism and its explanation, so that in the course of time the whole of Luther's catechism would be recited in an orderly manner. This was the first direct mention of Luther's Small Catechism in any Prussian liturgical service, perhaps as a result of the Osiandrian controversy. After it the German *Magnificat* and its Antiphon were to be sung. Where there was an organist it was suggested that he might take one verse of the *Magnificat* after another and after each verse the choir would sing the Antiphon. The *Magnificat* was followed by the *Nunc dimittis* and the *Pacem* by the organist. Finally the ser-

vice closed with a versicle, Collect, and the *Benedicamus*. The rubrics stated that on feast days the *Magnificat* might be sung in Latin immediately after the sermon and then a German hymn appropriate to the day.

On workdays Vespers began immediately with the antiphons and a Psalm. Then one of the boys was to read a lection in Latin from Isaiah or one of the other prophets, after which another boy was to read the same in German. After the lection the Antiphon and *Magnificat* were to be sung in Latin. This was followed by the Collect and the *Benedicamus*.

In smaller parishes and villages, however, where there were no Latin schools, Vespers was to begin with the singing of one or two German Psalms. Then the pastor was to read a short section from the Catechism and explain it to the people in simple terms. Not only Luther's psalm-hymns but also his hymns on the Ten Commandments, the articles of the Creed, the Our Father, Holy Baptism, and the Lord's Supper were to be used. Of particular importance for their summaries of the faith were the hymns "*Nun freut euch, lieben Christen gmein*" and Speratus' "*Es ist das Heil uns kommen her*" ("Salvation unto us has Come"). Doctrinal hymns based on Psalms included "*Ein' feste Burg ist unser Gott*," "*Wär Gott nicht mit uns diese Zeit*," "*Mitten wir im Leben sind*" ("In the midst of earthly life"), "*Wo Gott der Herr nicht bei uns hält*" ("Where God the Lord stands with us not"), "*Es spricht der Unweisen Mund wohl*" ("The mouth of fools doth God confess"), "*Mit Fried und Freud ich fahr dahin*" ("In Peace and Joy do I depart") and "*Nun lob, mein' Seel', den Herren*." Prayer hymns included "*Nun bitten wir den Heiligen Geist*," "*Komm, Gott, Schöpfer, heiliger Geist*," "*Komm, Gott heiliger Geist*" ("Come, God Holy Spirit"), "*Herre Gott*" ("Lord God"), "*Gott der Vater wohn' uns bei*," "*Ach Gott, vom Himmel sieh darein*," "*Es woll uns Gott genädig sein*," "*Aus tiefer Not schrei ich zu dir*," "*Erbarn dich mein, o Herre Gott*" ("Have mercy on me, O Lord God"), "*Herr Christ, der einig Gottes Sohn*" ("Lord Christ, the only Son of God"), "*Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort*," etc.

The seasons of the church year also had their proper German hymns: “*Nun komm, der Heiden Heiland*” (“Savior of the nations, Come”) (Advent), “*Christum wir sollen loben schon*” (“Now Praise We Christ, the Holy One”), “*Gelobet seist du, Jesu Christ,*” “*Vom Himmel hoch, da komm ich her*” (“From heaven above to earth I come”), “*Vom Himmel Kam Der Engelschar*” (“To shepherds, as they watched by night”), “*Ein Kindlein so löbelich*” (“A most praiseworthy little child”), “*Der Tag, Der Ist So Freudenreich*” (“O hail this brightest day of days”), “*In dulci jubilo*” (“In sweet rejoicing”), etc. (Christmas), “*Christe, der du bist Tag und Licht*” (“O Christ, Who art the Light and Day”) (Lent), “*Christ ist Erstanden,*” “*Christ lag in Todes Banden,*” “*Jesus Christus unser heiland der den Tod überwand*” (“Jesus Christ our Savior, who conquered death”), “*Also heilig ist der Tag*” (“This is Such a Holy Day”), etc. (Easter). The corrected Litany, the German *Te Deum laudamus*, i. e., Luther’s “*Herr Gott, dich loben wir,*” and many other hymns which the pastor should see to it that the schoolmaster teaches so that the people may sing them not only in the church but also in the fields and in the family circle, both morning and evening. By this means the parishioners would sing like birds praising their dear Creator, just as the birds do as the sun rises.⁹⁰

The placement of Confession and Absolution immediately after the order for the Office of Vespers was deemed appropriate since pastors and chaplains were to hear confessions either before or after Vespers according to local conditions. By this means those who wished to commune on the following day could make their appropriate preparation, for God had mandated his preachers to edify consciences not only by their preaching but also by Confession and Absolution, so that people might be prepared to receive the most venerable Sacrament according to the institution of Christ. Those who did not feel the need to confess their sins or felt that they could make themselves right with God without either Word or Sacrament were not to be permitted to commune. It was not the purpose of Confession to burden the people with a recital of all their sins or to

⁹⁰ *Kirchen Ordnung vnd Ceremonien* 1568, 4-10.

require that they explain them all to the pastor as “as the pope and his herd” did. Instead the pastor was to lead the people to make a proper distinction between good and evil and prepare rightly to receive the Sacrament, so that the pastor would not be casting pearls before swine. This section set down the doctrine and the proper form of Confession and Absolution and stated how the Father Confessor was to deal with the penitents in differing circumstances. It also stated that the common practice by which the people would come to the Sacrament without Confession or with only a general Absolution was not to continue. This repeated the provision of the 1558 Order, indeed much of the 1558 Order was taken over into the new form, but the new Order did not include the form of Absolution found in the older Agenda.⁹¹

Special forms for Matins and the early sermon on Sunday and feast days were provided first for the Cathedral and the church at *Kneiphof*, and secondly for the churches at *Altstadt* and *Löbenicht*.

In *Kneiphof* and the Cathedral the early sermon was to begin at 5 AM. This service was especially held for the benefit household servants. The service began with the singing of “*Komm, Gott Schöpfer, Heiliger Geist.*” This was followed by one or two Psalms during which the chaplain went to the pulpit. The sermon began with a recitation from the Catechism read slowly and distinctly. Beginning with the First Commandment, one commandment was to be read each Sunday with examples provided from the Scripture. After the Ten Commandments had been completed, each article of the Creed and each petition of the Our Father was to be handled in the same manner, then also the explanations of Baptism and the Sacrament of the Altar as found in Luther’s Small Catechism. After the chief parts had been completed the preacher was to move on to the Table of Duties. On feast days the name and history of the day was to be taught. The service ended with prayer. The whole service should not exceed 45 minutes and it should conclude with the hymn “*Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort*” or a hymn appropriate to the feast day.

⁹¹ *Kirchen Ordnung vnd Ceremonien* 1568, 9-12.

Then the congregation of householders and servants was to leave the church to go to their duties.

Then the small bell was to be rung to announce the beginning of Matins as the cantor and school children entered the church. The chaplain intoned "*Domine, labia mea aperies*" and the choir responded "*Et os meum annuntiabit laudem tuam.*" The cantor continued "*Deus in adjutorium meum intende,*" etc. The school children were to intone the Antiphon for the day and the *Symbolum Athanasii* "*Quicumque vult salvus*" ("Whosoever will be saved") was to be sung. Then one student was to read a lection facing the people. Following it the "*Benedictus Dominus Deus Israel*" ("Blessed be the Lord God of Israel") with its Antiphon or Luther's German *Te Deum* "*Herr Gott, dich loben wir*" was to be sung. The great bells were then rung and immediately after the *Benedictus* or the *Te Deum* the congregation was to sing the Creed "*Wir glauben all' an einen Gott,*" after which the chaplain sang the common prayer. After the congregation sang "*Nun bitten Wir Den Heiligen Geist*" the pastor was to preach on the Gospel of the day from the pulpit.

In the Cathedral the second sermon preceded the Mass, so that those who wished to hear it might do so and then go to their own churches for the celebration of Mass and to hear their own pastors preached.

At *Altstadt* and *Löbenicht* Matins began at 6 AM with a sermon on the Catechism and an appropriate hymn after the sermon and before the *Benedictus* or the *Te Deum*. The Mass then followed. This example was to be followed also in other cities with appropriate adjustments being made according to local circumstances. The sermon in the early service was to be on the Catechism.

The same order was to be kept on week days. When there were school children present the chaplain was to preach. The weekday service was to be held at an early hour, at 6 AM, so that the students would not be kept from their school work. The service was to begin as usual with the intonation "*Domine, labia mea aperies,*" followed by

Psalm and antiphon in Latin or, if the cantor wished, the congregation and school children might sing a German Psalm.

The chaplain was then to preach on one of the Epistles of St. Paul, if the pastor allowed him to do so. Following Luther's instruction, the sermon was to be understandable to the common people. After it the congregation was to sing "*Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort.*" From Christmas until Purification the hymn was "*Gelobet seist du, Jesu Christ*" and from Easter to Pentecost "*Jesus Christus, unser Heiland*" and similar hymns. When the pastor himself was the preacher during the week the schoolmaster (Germ. *Gesangmeister*) together with the congregation was to sing "*Komm, Gott Schöpfer, Heiliger Geist.*" Then followed a Psalm or two, the Creed "*Wir glauben all' an einen Gott,*" and during it the chaplain was to go to the pulpit to read the general prayer. After that the congregation was to sing "*Nun bitten wir den Heiligen Geist*" or a hymn appropriate to the day. Then came the sermon.

It was understood that preaching and prayer were always appropriate and the people should be taught to pray for all sorts and conditions of men. One day in each week should be observed for the singing of the Litany. When the head of the household was not able to attend this service, he should send one or more of his children and his servants to church to participate. Also prayer days were to be held on Monday in *Altstadt*, Wednesday in the Cathedral, Friday at *Löbenicht* with a sermon and the singing of the Litany. This example should be followed also in other cities, and a day should be set aside for preaching and prayer. In villages where it was impossible, the Litany should be sung on Sunday.⁹²

These services included a general prayer of the church. The earliest example of such a prayer dates from December 6, 1542. This prayer is no longer extant. The earliest surviving example is dated 1563.

The Chief Divine Service was described under the heading "*Von der Mess vnd heiligem Abendmal*" ("*Concerning the Mass and Holy Supper*"). It was to begin with the Introit sung in Latin. If there were

⁹² *Kirchen Ordnung vnd Ceremonien* 1568, 13-16.

school children this could serve as an exercise for them. The traditional proper Introits were to be used, if they agreed with the Holy Scriptures. The approved Introits were as follows: from Christmas until Candlemas "*Puer natus est nobis*" ("*Unto us a child Is born*") was approved; from Easter until Ascension - "*Resurrexi, et adhuc tecum sum*" ("I have risen, I am still with you"); from Ascension until Pentecost - "*Viri Galilaei*" ("*Ye men of Galilee*"); on Pentecost - "*Spiritus Domini replevit orbem terrarum*" ("*The Spirit of the Lord filleth the world*"), and from Holy Trinity Sunday until Advent - "*Benedicta sit semper Trinitas*" ("*Blessed be the Holy Trinity*"). Two other options were provided. On Sundays and feast days from Advent until Christmas and until Candlemas, and during the Easter Season the traditional Introits could be used or the congregation might sing a German psalm-hymn.

After the Introit the threefold *Kyrie* was to be sung, as in 1558. Then the priest was to intone "*Gloria in excelsis Deo*" to which the choir might respond "*Et in terra Pax,*" or the hymn "*Allein Gott in der Höh' sei Ehr*" could be sung by the choir and congregation. Then the priest was to turn to the congregation for the Salutation and then turn back to the altar, as in earlier days, to sing the Collect of the day in German. The Epistle was to be read as in the old order. In Königsberg an assisting clergyman was to read it from the pulpit. Elsewhere it was to be read from the altar. In all cases it was to be read in clear and understandable German.

On feast days the proper Sequence was to be sung, if it was doctrinally sound. At Christmas the Sequence "*Grates nunc omnes*" ("*Let us now give thanks to the Lord God*") was to be sung once in Latin and following it the congregation was to sing the first stanza of Luther's German paraphrase "*Gelobet seist du, Jesu Christ.*" After the second stanza of the Latin hymn the congregation was to respond with the second stanza of the German hymn, and so on. This practice was to be followed until Candlemas. At Easter "*Victimae Paschali laudes*" ("*Christians, to the Paschal victim*") and "*Christ Lag In Todesbanden*" were to be sung in the same manner, and at Pentecost "*Veni, Sancte*

Spiritus, et emitte caelitus" ("Come Holy Spirit, and send forth from heaven the ray") and "Nun bitten wir den Heiligen Geist." On Trinity Sunday the Latin Sequence "*Benedicta semper sancta sit Trinitas*" ("Blessed ever be the Sacred Trinity") was to be sung and on the next Sunday a German hymn was to replace it. From that point the Latin Sequence and a German hymn were to be sung on alternate Sundays until Advent.

The Gospel was to be read in the same manner as the Epistle. After the Gospel the Nicene Creed was to be sung in Latin in the Königsberg Cathedral. Elsewhere this might be done in alteration with "*Wir glauben all' an einen Gott.*" The Cathedral sermon was not mentioned at this point because the sermon had been preached before the Mass. The Order at this point stated that the sermon on the Gospel should be preached in the churches at *Altstadt* and *Löbenicht*. Although the directives do not specify, it was the normal custom that sermons should end with a call to prayer and specify what or who was to be prayed for. This would be followed by a prayer, or the Our Father, or both. The directives only indicate that after the sermon had been preached the congregation was to sing "*Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort,*" as a summary of the congregation's prayers asking for divine protection against all persecutors of faith and enemies of the Gospel and that God would graciously preserve the church and send his Holy Spirit to guide his people through death to eternal life.

No distinction was made between the Service of the Word and the Service of the Sacrament. After the hymn the priest was to turn to the people for a public admonition and the Paraphrase of the Our Father that he composed himself or he might use the prescribed form from Luther's German Mass. No attempt was made to restore the Eucharistic Preface. In order that the communicants might better hear the Paraphrase and Admonition they were to have already assembled at the altar.

After the Paraphrase the priest was to turn to the altar and sing the consecratory words of Christ over the bread and chalice. There

was no Elevation or use of the sign of the cross and no separation between the consecration of the bread and the chalice. After the consecration the choir was to sing the *Sanctus* or some familiar hymn, such as "*Jesaja, dem Propheten*," "*Jesus Christus, unser Heiland*," or "*Gott sei gelobet und gebenedeiet*." During Communion "*Vater unser im Himmelreich*" and other familiar hymns were to be sung. Men were to commune first and then the women. At Communion of the body of Christ the priest was to say: "Take and eat, this is the body of Jesus Christ which was given for you. This strengthen you to life everlasting" and at the giving of the chalice he was to say: "Take and drink, this is the blood of Jesus Christ, shed for you, poor sinners. This strengthen you to life everlasting."⁹³

After all had communed he was to introduce a prayer of thanksgiving by turning to the congregation and saying the Salutation. He was to turn back to the altar and pray the post-Communion Collect. The Collects were offered as in 1558. Then turning to the congregation he was to say the Salutation and close the service with one of the three blessings from the 1558 service. However, a new option now provided that the Aaronic Benediction could be used.

Unlike the earlier order of 1558 the new book provided only one form for the celebration of the Mass, but it included directives for the conduct of the service in smaller towns and villages where it was necessary to conduct the service in a simpler manner. Where there was only a small school or no school at all the pastor and schoolmaster were to gather the young people and children of the village into a choir and the pastor was to admonish them to learn to sing the hymns, so that a German psalm-hymn could be sung as the Introit. The service then proceeded as usual with the threefold *Kyrie* and the intonation of the *Gloria in Excelsis*. All present were to sing "*Allein Gott in der Höh' sei Ehr'*." In such parishes the pastor himself was to read the Epistle and Gospel from the altar and the Litany was to be sung between the two readings. However, on feast days the appropriate German hymn for that day was to be used. After

⁹³ *Kirchen Ordnung vnd Ceremonien* 1568, 17-25.

the Gospel the congregation was to sing "*Wir glauben all' an einen Gott*" and "*Nun bitten wir den Heiligen Geist.*" Then the pastor was to preach his sermon as usual and after the sermon he was to review the catechism part by part, speaking clearly, so that the simple folk can concentrate on the words, as Luther had prescribed in the Small Catechism.

After the catechism instruction the pastor was to admonish the people to prayer for all spiritual and secular estates. The form of the admonition was provided. It spoke in very down to earth terms about the dangers which are faced by both church and state. The people were admonished to pray that the church might be protected from the papists and the fanatical spirits and sects which add to or take from God's Word and in this way transform it into a creature of man's devising. They were admonished to pray for the secular government and the King of Poland, for protection against the Muscovites and all other enemies, and most especially for the Duke and his councilors by name. In this case no general prayer followed but the whole prayer was summarized in the Our Father which immediately followed. The priest introduced the Lord's Prayer by saying: "For this and every other necessity and for ourselves let us together say the holy Our Father, etc."

While the congregation sang "*Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort*" the priest was to go to the altar for the Paraphrase and Admonition, and the rest of the service. Here the older form of distributing the Sacrament, which separated the distribution of the consecrated bread and cup, was retained, as in 1558. It was specified that this order was to be followed in cases where priests were by themselves and had none to assist them.⁹⁴

An Order was provided for a midday sermon on Sundays and feast days for the benefit of simple folk and household servants who were otherwise occupied with their work during the high Mass. They too should hear and learn the Gospel and the chief parts of Christian doctrine from the Catechism. Therefore they were called

⁹⁴ *Kirchen Ordnung vnd Ceremonien* 1568, 25-27.

upon to gather in the church after the midday meal around 12 o'clock to hear a sermon by the chaplain on the Gospel of the day and be instructed also in a part of the Catechism, beginning with each of the Ten Commandments, so that they could learn the law and receive instruction in the Gospel. To this end they were also to be taught each of the articles of the Creed and the Word of God concerning the venerable Sacraments, as well as what are the duties and works expected of the various estates of mankind. No detailed form was provided. The order simply stated that before the sermon the German *Te Deum* and "*Nun bitten wir den heiligen Geist*" should be sung, as it generally was before all sermons, and at the conclusion of the sermon all should sing "*Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort*" and leave the church. It also noted that many household servants in Königsberg were not German but Polish and Lithuanian. The explanation of the Gospel and the doctrine of the catechism had long since been provided in their languages and they must be admonished to learn them, so that they might be saved and learn to live as Christians.

Catechetical instruction was to be provided for household servants on Sunday mornings and school children on Sundays at Vespers after the sermon. The preacher was to provide special readings for the young in Königsberg. This was to be done also on Mondays in *Altstadt*, on Thursdays in the Cathedral, and on Fridays at *Löbenicht*. Elsewhere in other towns the pastor was to do this at Sunday Matins and Vespers and on one designated day during the week, so that the children would learn the text of the chief parts of the Catechism in order, from front to back, from the Commandments to the Table of Duties. The Sacrament was not to be given to anyone who had not learned the Catechism. The text of the Catechism was also to be studied in the schools and the parish visitations were to determine that this regulation was being followed.

A special form was provided for catechization in villages where it was to take place after the sermon on Sunday morning and also on Wednesday after Vespers. This was to be done week by week for

five or six weeks in each quarter of the year, so that every person, both men and women, would hear the instruction and the sermons on the Catechism. This was to be an important part of the pastor's office. He was to see to it that the people were prepared to receive the Sacrament, that they learn to pray, and learn the Catechism. Those people who refused to receive such instruction were to be denied the Holy Sacrament and excommunicated.⁹⁵

As in the earlier book, an enumeration of feast and festival days was included. Among the days to be observed were the Nativity of Christ, Circumcision of Christ, Epiphany, Purification, Annunciation, Maundy Thursday, Good Friday, Easter, Ascension, and Pentecost. The three most important days were Christmas, Easter, and Pentecost and they were to be celebrated with preaching and special music for three days. At each service the people were to be taught the meaning of the day. Short summaries of the significance of each of these festal occasions were included. Also to be observed are the Nativity of St. John the Baptist, Visitation, and the Day of St. Michael.

As in the previous orders it was noted that if the Annunciation fell on Palm Sunday or during Holy Week or Easter Week its observance was to be transferred to the Sunday after Easter.

Special instructions were given for the Seventh Sunday after Trinity when the Gospel about Mary Magdalene from Luke 7 was ordinarily read and made the subject for the sermon. This was to take the place of Mark 8, the miracle of the feeding of the 5,000, already the subject of the Gospel on *Laetare* Sunday. The days of the apostles were also included to provide examples of faith and good works. They could be transferred to the following Sunday when necessary.⁹⁶

All this was meant to make clear that the Lutheran Church possessed the true apostolic doctrine, the true old faith and that it was the true catholic Church which followed the holy apostles. It should

⁹⁵ *Kirchen Ordnung vnd Ceremonien* 1568, 28-29.

⁹⁶ *Kirchen Ordnung vnd Ceremonien* 1568, 29-31.

be noted that the observance of other days such as St. Martin's Day and All Saints Day were neither mentioned nor proscribed.

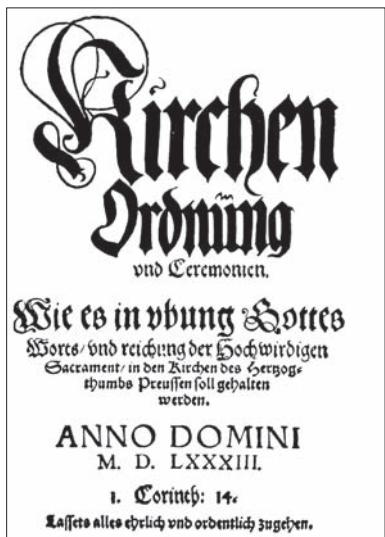
It was a continuing problem that most of the pastors were unable to communicate directly with their people in their preaching and instruction. They had to make use of translators. Accordingly, a special article "Von Tolcken" ("Concerning Translators") was included concerning the translators and their work. Translators must be provided because in so many parishes the people understood only Polish, Lithuanian, Sudovian, or Prussian and there were so few pastors of Polish or Lithuanian genealogy available to serve them. As in the 1558 order it was noted that 24 stipends were being provided by the Duke to further this work. Six students would apply themselves to the study of Polish, and 6 to each of the other Baltic language group. Finally, the pastors themselves were encouraged to give attention to the study of the language of the people among whom they served.⁹⁷

The 1568 Church Order was a church order in name only. It was in fact an Agenda. It made no radical changes to the order of 1558, but it was more specific in its directives and more substantial in its contents. In place of the sparse directives for Matins and Vespers in the earlier order the directives in the new order were far more complete. The same was true also of the Sunday Mass. Proper Introits were provided for feast days and these Introits were to be used throughout the ensuing season. On the feast itself the Latin Sequence and the German hymn associated with it were to be sung by the choir and congregation in alternation. On Trinity Sunday the Sequence was to be in Latin and on the following Sundays German hymns could be sung. The 1558 order had permitted the use of Latin Sequences but only the singing of German hymns were specifically ordered. A new provision directed that "*Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort*" was to be sung at the conclusion of the Mass every Sunday. Also noteworthy was the return to the older practice by which communicants received the Sacrament only after both bread

⁹⁷ Kirchen Ordnung vnd Ceremonien 1568, 31-32.

and chalice have had been consecrated. In rural areas where pastors were without assistants, however, the newer practice of distributing the body immediately after its consecration and only then consecrating the chalice and distributing the blood of Christ was to be maintained. The Eucharistic Prefaces were still missing from the Prussian rite, although among the Saxons they were ordered to be used at the high feasts. A new provision of the 1568 rite was the option of the Aaronic Benediction in place of the three alternatives provided in 1558. A complete form for the celebration of the Mass in small towns, villages, and rural areas was not included in 1568. In its place was a directive stating what provisions were to be made for the celebration of the Divine Service in those places. The directive provided for a service much like the second service in the 1558 book, but the new rite directed that the exhortation to prayer was to be delivered from the pulpit. In summary the customs set down in 1525, 1544, and 1558 were now well established and little needed to be added beyond the inclusion of a few elements meant to enrich the Order. The principle goal of the order was not to introduce innovations or radically alter the established customs but rather to supply what was deficient. It had been a major criticism of the 1558 book that it had eliminated from Baptism both the exorcism and signature formulas. The 1568 book restored them both. A uniform rite was meant to give outward evidence of the unity of faith enjoyed by the church.

The new Church Order was well received by both priests and parishioners. It signaled the fullest expression of the Prussian liturgical tradition and for almost two centuries it would serve as the church's official Agenda and all pastors were obligated to conduct worship services in their parishes according to its provisions. The book was reprinted under the same title in 1583: *Kirchen Ordnung vnd Ceremonien. Wie es in vbung Gottes Worts vnd reichung der Hochwirdigen Sacrament in den Kirchen des Hertzogthums Preussen soll gehalten werden* (*Church Order and Ceremonies according to the usage of the Word of God and the ordering of the Venerable Sacrament, as prac-*

1583 Church Order

ticed in the Churches of the Duchy of Prussia). It appeared again in 1598 under the same title: *Kirchen Ordnung vnd Ceremonien. Wie es in vbung Gottes Worts vnd reichung der Hochwirdigen Sacrament in den Kirchen des Hertzogthums Preussen soll gehalten werden.* In 1609 Elector Johann Sigismund officially confirmed it and it continued in use throughout the 17th and the first half of the 18th century.

The preaching of the Gospel and the worship of God in the languages of the people was a matter of primary importance in the Prussian Church. The church order specifically stated this and

yet the only translation of the 1568 book to appear was the Polish translation by Jerome Malecki who shared the pastorate of the Elk parish with his brother Jan.⁹⁸ His translation was entitled *Ustawa albo Porząd Kościelny y Ceremonie. Yako w Nauczaniu Słowa Bożego, y podawaniu Świętości w Kościelech Księstwa Pruskiego ma być zachowany. Z niemieckiego języka na Polski pilnie przełożony, przez Hieronyma Maleckiego, Plebana Leckiego (The Rule or Church Order and Ceremonies as it is to be followed in the Churches of the Duchy of Prussia in the teaching of the Word of God and the administration of Sacrament, faithfully translated into Polish from German by Hieronim Malecki, Pastor of Lec⁹⁹).* It was printed in Königsberg in 1571. The Malecki brothers were responsible also for the translation of other important works into Polish. Jerome translated Luther's Postil and collaborated with his brother Jan in the translation of *Repetitio Corporis Doctrinae Ecclesiasticae* and

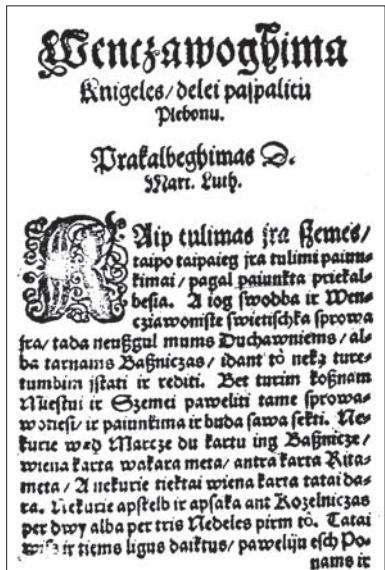
⁹⁸ Wojak 1993,145-146.

⁹⁹ Germ.: Loetzen, Pol.: Giżycko.

Luther's Small Catechism. His translation of the Church Order was reprinted under the same title in 1615: *Ustawa albo porząd Kościelny y Ceremonie. Jako w nauczaniu Słowa Bożego, y podawaniu świętości w Kościołach Księstwa Pruskiego ma być zachowany. Z niemieckiego Języka na Polski pilnie przełożony, przez Hier. Maleckiego, Plebana Leckiego (The Rule or Church Order and Ceremonies as it is to be followed in the Churches of the Duchy of Prussia in the teaching of the Word of God and the administration of Sacrament, faithfully translated into Polish from German by Hieronim Malecki, Pastor of Lec).*

1.7 Liturgical Materials found in Lithuanian Hymnals and Other Publications

No Lithuanian translation of the 1568 Church Order ever appeared – likely because there were so few Lithuanian speaking congregations. As before, pastors of Lithuanian speaking parishes would have to prepare their own Lithuanian manuscript translation of the forms most needed in their pastoral work. The 1568 Church Order required that Luther's Small Catechism be taught and learned. An official edition of it was translated and published by Baltramiejus Vilentas in 1575. Only the 1579 edition is extant. It was entitled: *Enchiridion. Catechismas maszas, del paspalitu Plebonu ir Koznadiju, Wokischku lieszuwiui paraschits per Daktara Martina Luther. O isch Wokischka lieszuwia ant Lietuwischka pilnai ir wiernai per gulditas, per Baltramieju Willenthia Plebona Karalauczue and Schteindama (Enchiridion. The Small Catechism for Common Parish Pastors and Preachers written by Dr. Martin Luther in the German Language and fully and faithfully translated from German into Lithuanian by Baltramiejus Vilentas, Parish Pastor of Steindamm in Königsberg).* To his translation of Luther's Small Catechism was appended also Luther's marriage rite "Wenczawoghima Knigeles, delei paspalitu Plebonu" ("Marriage Booklet for Common Parish Pastors") and the Baptismal Rite "Chrikschima Knigeles" ("Baptismal Booklet"). He also added "Trumpas klausimas ir prieprawimas tu kurie nor prijmti schwentągħi Sacra menta

Form for Christian Marriage included
in 1579 Lithuanian Catechism

Sundays and Feast Days in Christian Churches, fully and faithfully translated into Lithuanian Tongue by Baltramiejus Vilentas, Parish Pastor of Steindamm in Königsberg). This was a book of pericopes which included Epistles and Gospels for Sundays and the principle feasts of the Christian church year together with the days of the apostles and saints. This work provides valuable information about the celebration of these minor days, many of which were not specifically mentioned in the 1568 Church Order. Vilentas gives propers for the days of St. Andrew, St. Thomas, the Holy Innocents, the Conversion of St. Paul, St. Mathias, the Annunciation, St. Mark, St. Philip and James, St. John the Baptist, St. Peter and Paul, the Visitation, St. Mary Magdalene, St. James, St. Lorenz, the Assumption of Mary, St. Bartholomew, the Beheading of St. John the Baptist, St. Matthew, St. Michael and All Angels, St. Simon and St. Jude, All Saints,

¹⁰⁰ Enchiridion 1579, [45-77].

Altoraus" ("Short Examination and Preparation for Those who desire to receive the Holy Sacrament of the Altar") which had been prepared by Mažvydas. The author of the second rite, "Paspalitas budas Spawedies" ("A Common Form of Confession") was not identified. It too may have been translated by Mažvydas.¹⁰⁰

In 1579 Vilentas also published another liturgical book: *Euangelias bei Epistolas, Nedeliu ir schwentuju dienosu skaitomosias, Baszniszosu Chriksczonischkosu, pilnai ir wiernai pergulditas ant Lietuwischka Szodzia, per Baltramieju Willenta, Plebona Karalauczui ant Schteindama* (Gospels and Epistles to be read on

St. Martin of Tours, and St. Catherine, as well as the Dedication of the Temple, the Martyrs, the Confessors, and the Virgins.¹⁰¹ These provisions indicate a far richer liturgical life among the Prussian Lutherans than one would imagine, were he to limit his investigation to the Church Order. Now the Lithuanian pastors would have in hand the Epistles and Gospels for all Sundays, feasts days, and minor celebrations in the church's year of grace.

Significant liturgical material for the Lithuanian Church was published by Jonas Bretkūnas. Bretkūnas, who was 13 years younger than Mažvydas, produced three important liturgical works: *Giesmes Duchaunas*, *Kancionalas*, and *Kollectas*. All three were published in 1589.

The preface of *Giesmes Duchaunas* Bretkūnas informed the pastors and other ministers of the Lithuanian Church that he was publishing this work in response to their requests. Mažvydas had translated hymns, many of which came from the pen of Luther. As a result "the Lithuanian people who dwelt in darkness" had now made some advances "in moving toward the light of the true faith." In the course of time other translators had added to this treasury of hymns. Since copies of the Mažvydas hymnal were no longer readily available, the pastors were asking that a new book collecting all these treasures under one cover be published. Bretkūnas stated that

1579 Book of Lithuanian Pericopes

¹⁰¹ *Euangelias bei Epistolas* 1579.

he had instructed the printer that this book was to be ordered according to the pattern of the Wittenberg hymnal.

The three books of Bretkūnas were meant to supply the needs of three different groups. *Giesmes Duchaunas isch Wokischka ing Lietuwischka lieszuwi per nekurius Plebonus Hercegistes Prusu pergulditas* (*Spiritual Hymns translated from German into the Lithuanian Language by some Parish Pastors of the Duchy of Prussia*) was produced for the benefit of the people. It was inspired by *Geistliche Lieder*, first published in Wittenberg in 1543. Bretkūnas even gave it the same name: *Spiritual Hymns (Giesmes Duchaunas)*. *Giesmes Duchaunas* included 76 hymns, 42 of which were from Mažvydas' *Gesmes Chriksczoniskas*. The remaining 34 hymns had been translated by Bretkūnas or other Lithuanian pastors.¹⁰²

Following the pattern of *Geistliche Lieder* no Introits, Antiphons, and festal *Kyries* were included in *Giesmes Duchaunas*, because these were not assigned to the worshiping congregation but were meant for the liturgist and choir. What he did include were those parts of the liturgy which the congregation was accustomed to singing, such as the *Gloria in excelsis* ("Allein Gott in der Höh' sei Ehr" – "Garba buk Diewui ant aukschta"), the Creed ("Wir glauben all' an einen Gott"), the German *Sanctus* ("Jesaia, dem Propheten" – "Jesayai Prarakui taipo stoia"), the hymn "Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort" ("Laikik Pon mus prieg tawa szodzio") after the sermon, and the psalm-hymns which were used in place of Introits. For use in Matins he included the *Te Deum laudamus* ("Tawe Diewa garbinam, Tawe Wieschpati paszistam") and the Litany. The Litany could also be sung as a part of the Divine Service, as for example on Good Friday. Included also were the familiar Christmas Sequence "*Puer natus in Bethlehem*" to be sung in Latin and the language of the people as directed in the 1568 Church Order. The last several pages of the book were given over to the Paraphrase of the Our Father, the words of consecration, and the concluding Collects and Benedictions for the Mass, as translated by Mažvydas. The liturgist would read these aloud during the service

¹⁰² Michelini 2001, 7; Michelini 2009, 34-36

but now it would be possible for the people to have the words before them as well.

The *Kancionalas* served a different purpose and included liturgical elements not found in the Wittenberg *Geistliche Lieder*. The full title was *Kancionalas nekuru Giesmiu Baszniczioie Diewa ant didziun Schwencziun saenu budu giedamuiu* (*Cantionale of Some Hymns to be sung in the old manner in the Churches of God*), 1589. It was to serve as a Lithuanian *Psalmodia*, containing liturgical parts of the service sung by choir masters, choirs, and liturgists. All 17 of its liturgical items appeared as they were in the Mažvydas' hymnal but with some minor linguistic adjustments. Included were Introits, Antiphons, festal *Kyries*, Sequences, the full *Laudamus*, and some liturgical hymns.

The third book, *Kollectas Alba Paspalitas Maldas, prastasu Nedelia-su ir didzosu Schwentesu, per wissus maetus Hercegisteie Prusu giedamas isch Wokischko lieszuwio ing Lietuwischka pergulditas Per Jana Bretkuna* (*Collects or Common Prayers for Ordinary Sundays and High Feasts to be sung throughout the year in Duchy of Prussia translated from German into Lithuanian by Jonas Bretkunas*), 1589, is the earliest extant Lithuanian prayer book. Although Bretkūnas consulted the translations prepared by Mažvydas, he chose to produce his own new translations. Mažvydas had put the appropriate vesicle before each Collect; Bretkūnas chose to collect all the vesicles together in a separate section that followed the Collects, as in the 1568 Church Order.

P A R A P H R A S I S,
permanicina poteraus mal-
da / per Martina Moswi-
da iſchguidina.

Deli prietelei Chri-
ſtaus / og mes ezonai war-
dana Pono ſuffirinkome /
idant io schwenta Testamenta prie-
imtumbim / Graudindams totelei
iſch pradzas ius praschau / idant
ius / Schirdis iusu / Diewop pakile-
tumbit / ir drauge ſu manimi kalbe-
tumbit / Milda pomisčka / tu budu
kaip mus Christus musu Ponas
patis iſchmokinna / ir tikra iſchklau-
ſima apjadeia.
Melskem tapirmiaus / idant
Diewas / musu danguiesu Teivas /
ant

The Liturgy of the Lord's Supper
in Lithuanian

The 1589 Cantionale

and people in the conduct of Matins and Vespers. Bretkūnas simply laid aside all the rubrics Mažvydas had given for the conduct of the services. The conduct of Matins and Vespers was made even more difficult because Bretkūnas included no Psalm texts or responsive chants such as were directed in the Church Order and in Mažvydas' hymnal. Bretkūnas intended to remedy this. He left behind in manuscript form a Lithuanian translation of the book of Psalms as a part of his translation of the entire Bible. He completed this work in 1590, one year after the publication of the hymnal and *Kancionalas*. However, he did not receive the financial support from the ducal court which would make it possible for him to publish his Psalms and Bible. Accordingly no Psalms were to be found in the 1589 *Giesmes Duchauñas*. The "Benedictus Dominus Deus Israel" and *Magnificat* were also omit-

Unlike hymns in *Gesmes Chrikszoniskas*, which might appear to some to be haphazard, the Bretkūnas hymnal was closely ordered. Following the example of the *Geistliche Lieder* he began with the festal hymns and then followed these with hymns on the chief parts of the Catechism. The concluding part of the book included hymns on death and eternal life.

Though more carefully ordered than the hymnal of Mažvydas, the Bretkūnas book did not contribute much to the improvement of the worship life of the Lithuanian Church. In neither *Giesmes Duchauñas* nor the *Kancionalas* are any rubrics included to instruct pastor

ted, leaving only the *Te Deum laudamus*, even though the Wittenberg *Geistliche Lieder* had included all three of them.

It may be asked whether the decision of Bretkunas to publish the *Kancionalas* and hymnal separately was wise. It had been the aim of Mažvydas to encourage the congregations to strive to learn more and participate more fully in the services by learning the *Kyries* and Sequences. Bretkūnas took both of them away from the congregation and turned them over to the choir. Consequently where there was no choir, they were not used. With few exceptions Bretkūnas appears not to have been optimistic about the ability of the congregations to learn and sing any but the simplest parts of the liturgy, doubtless because so many of the people were illiterate. In his book Bretkūnas did include both "*Jesaja, den Propheten*", to be sung after the consecration, and "*Es ist das Heil uns kommen her*" by Paulus Speratus, the singing of both of which by the congregation had been ordered in the Prussian church orders.

The Lithuanian Church was still without an agenda. Pastors were wholly dependant on what Bretkūnas had given them along with what had survived of the works of Mažvydas and Vilentas. In order to satisfy the needs of the clergy and congregations work was undertaken to produce a more adequate hymnal. The man who gave himself to this task was himself not a native Lithuanian speaker but Pastor Lazar Sengstak (Lith. *Lozorius Zengštokas*) who had come to the region from Lübeck. Sengstak was born in Lübeck of an immigrant family from Riga. A competent student able to work in the German, Curonian, and Lithuanian languages, he studied first in Lübeck and then in Königsberg. Little is known of his activities after graduation, excepting that he received news in 1586 that his parents, who had returned to Riga, had been robbed by the Muscovite solders. In order to help them he embarked on a journey to Riga, but got no further than Memel. He found that it was not permitted to cross the frontier, so he decided to remain in Klaipeda and serve the church there. He served parishes within Werden (Lith. *Verdaine*), Russ (Lith. *Rusnė*), and Memel (Lith.

Klaipėda), and after the death of Bretkūnas in 1602 he was called to succeed him as pastor of the Lithuanian parish in Königsberg.

In 1612, twenty-three years after the appearance of Bretkūnas' works, Sengstak himself published three books which would be of significant importance to the Lithuanian Church. The first of these was the *Enchiridion. Catechismas Maszas, dael paspalitu Plebonu ir Koznadiju Wokischku lieszuwiu paraschits per D. Martina Luthera. O isch Wokischka lieszuwia ant Lietuwischka pilnai ir wiernai pergulditas per Baltramieju Willenthia Plebona Karalauczuie. A Nu Diewuj ant garbes bei Crikschczonims ant naudos per Lazaru Sengstack Lietuwas Plebona Karaliauczios atnaugintos* (*Enchiridion. The Small Catechism for Common Parish Pastors and Preachers written by Dr. Martin Luther in the German Language and fully and faithfully translated from German into Lithuanian by Baltramiejus Vilentas, Parish Pastor in Königsberg. Revised to the Glory of God and for the benefit of Christians by Lazar Sengstak, Lithuanian parish pastor in Königsberg*), a handbook for pastors. It was in fact a third edition of Vilentas' translation of Luther's Small Catechism into Lithuanian. Pastors found it especially helpful because it contained both the Baptismal and Marriage rites, appended to Luther's Catechism from the *Taufbüchlein* and *Traubüchlein*. Also included were questions and answers for those preparing for Communion and a form of General Confession with short questions and answers. These had earlier been printed by Vilentas in 1579.¹⁰³

The second volume, *Evangelias bei Epistolas Nedeliu ir Schwentuiu dienosu s kaitomasias Basznyczosu Criksschezonischkosu pilnai ir wiernai pergulditas ant Lietuwischka szodzia per Baltramieju Willenta Plebona Karalauczui ant Schteindama. Priegtam ant gala priedeta ira Historia apie muka ir smerti Wieschpaties musu Jesaus Christaus pagal kieturiu Evangelistu. A Nu Diewuj ant garbes bei Crikschczonims ant naudos per Lazaru Sengstack Lietuwas Plebona Karaliauczios atnaugintos* (*Gospels and Epistles to be read on Sundays and Feast Days in Christian Churches, fully and faithfully translated into Lithuanian Tongue by Baltramiejus Vilentas, Parish Pastor of Steindamm in Königsberg. Supplemented with the History of the Suffer-*

¹⁰³ *Lietuvos TSR bibliografija* 1969, 97-98.

ings and Death of Our Lord Jesus Christ according to Four Evangelists. Revised to the Glory of God and for the benefit of Christians by Lazar Sengstak, Lithuanian parish pastor in Königsberg), was a collection of Epistle and Gospel Pericopes for the Sundays and other occasions. This too was a reprint of Vilentas' 1579 work. Not only were the major feasts and apostles' days included but also many minor saints days, including the Assumption of the Virgin Mary, indicating that these days were still the occasion of congregational worship services.¹⁰⁴

The third of his 1612 publications was the new hymnal. It was published under the title: *Giesmes Chrikszionischkos ir Duchaunischkos Per Wissus mætus Basznicozie Diewa giedamos isch Wokischkia bei Lenkischkia ingi Lietuwischkia szodi nekuruu Plebonuu perwerstos. A Nu Diewui ant garbes bei Chrikschczianims ant naudos per Lazaru Sengstak Lietuwos Plebona Karaliauczios atnaugintos (Christian and Spiritual Hymns to be sung throughout the entire Year in the Churches of God, translated from German and Polish into Lithuanian by various Parish Pastors. Revised to the Glory of God and for the Benefit of Christians by Lazar Sengstak, Lithuanian Parish Pastor in Königsberg)*. Here two of Bretkūnas books were drawn together into one. Fifty of the 152 hymns included were from the Bretkūnas books: 42 from *Giesmes Duchaunas (Spiritual Hymns)*, 7 from *Kancionalas*, and 1 from the book of Collects. Twenty-six valuable hymns from Mažvydas' *Gesmes Chrikszoniskas*, not found in Bretkūnas' volumes, were also included. Sengstak understood that the restoration of these hymns from *Gesmes Chrikszoniskas (Christian Hymns)* would be profitable for the congregations. Therefore the new title bore witness to the contributions of both Mažvydas and Bretkūnas: "*Giesmes Chrikszionischkos ir Duchaunischkos*" (*Christian and Spiritual Hymns*).¹⁰⁵

The restoration of liturgical elements, which Bretkūnas had taken from the congregation, also enriched congregational worship. Now the festal *Kyries* and *Sequences* were again given to the congregation along with some *Kyries* and *Sequences* not printed in earlier publications.

¹⁰⁴ *Lietuvos TSR bibliografija* 1969, 457.

¹⁰⁵ Michelini 2004, 7-8; Michelini 2009, 45.

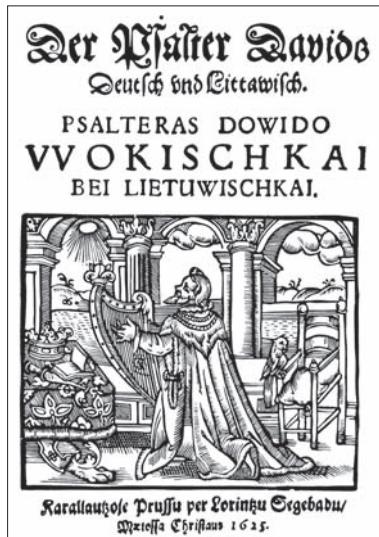
Latin disappeared altogether, except in some hymn titles. Every hymn and Sequence was in Lithuanian. Bretkūnas had eliminated the “*Benedictus Dominus Deus Israel*,” but now its place in the office of Matins was restored. For the first time versions of the Nicene and Athanasian symbols appeared in the form which could be sung antiphonically by the congregation. The Mažvydas’ translation of Luther’s Paraphrase was also included along with other texts pertaining to the Sacrament of the Altar. They were put in the Communion section of the book. Three alternative benedictions were included as in Bretkūnas’, however, the Aaronic Benediction, which had been included in the 1568 Church Order, was not among them. “*O Lamm Gottes, Unschuldig*” (“Lamb of God, pure and holy”), the hymn version of the *Agnus Dei*, was included for the first time for use at Communion and during Lent. The Lenten season was given its own separate section in the hymnal.

Matins and Vespers were supposed to include the singing of Psalms but only Psalm 70 was included in the book. It appeared in a form to be sung responsively. Although the *Magnificat* did not reappear, Sengstak directed that the people should sing instead “*Maria mergaite czista*” (“Mary, pure virgin”), a hymn version of that canticle. The *Te Deum laudamus* was included, however, the hymn “*Conditor alme siderum*” (“*Sutwertoiau Pone szwaigsdū*”) could be sung in place of it. Collects and versicles from Bretkūnas were placed in the closing pages of the book. Introits or antiphons were not included. Where they were used, they were still the exclusive property of the choir.

The Lithuanian Church still did not have a Psalter for use in Matins and Vespers. Mažvydas had included in his hymnal translations of 28 Psalms, but Bretkūnas did not include them. Sengstak had given only one. It was not until 1625 that the church had a complete Psalter in Lithuanian. It was provided by Pastor Jonas Rhesa in *Der Psalter David Deutsch und Littawisch. Psalteras Dowido Wokischkai bei Lietuwischkai* (The Psalms of David in German and Lithuanian). In his preface Rhesa noted that it was his goal to reproduce Bretkūnas’ Psalter and that in the course of doing so he had consulted Luther’s German text and made the necessary corrections. He declared that he was now

publishing his work in both Lithuanian, for the benefit of the church, and in German, to satisfy the requirements of the ducal court. The work was subsequently reprinted in 1728, 1740, and 1749 and served the church for more than one and a quarter centuries.¹⁰⁶

Sengstak's hymnal continued to serve the church until 1666 when Danielius Kleinas published his *Συν τω Θεῷ. Neu Littausches verbessert-und mit vielen neuen Liedern vermehrtes Gesangbuch Nebst einem sehr nützlichen nie ausgegangenen Gebetbüchlein Auch einer Teutschen hochmötig-unterrichtlicher Vorrede an den Leser. Naujos Giesmju Knygos, Kurrose sénos Giesmes su pritarimu wissu Bažnyczos Mokitoju per musu Lietuwa yra pagérintos O náujos grázos Giesmes pridétos. Taipajeg Maldu Knygeles didžausey Báznyczose wartojamos Su labay priwálingu Pirm-pamokinnimu βias Knygeles skaitanczuju Patogiey suguldytos ir išdútos* (*Συν τω Θεῷ. New Lithuanian improved and with many New Hymns enlarged Hymnal, along with a very beneficial not previously released Prayer Book, as well as a very much needed and instructive forward for the reader. // New Hymn Book in which the old hymns are improved as approved by Church Teachers throughout Our Lithuania with added new beautiful Hymns, along with a Book of Prayers much used in the Churches together with a very beneficial Forward for Those who read this book, conveniently composed and published*). This unique title may have been inspired by that of the Königsberg hymnal which had recently been printed by the publishing house of Friedrich Reusner's in 1650. This German hymnal

The 1625 Psalter in German and Lithuanian

¹⁰⁶ Lietuvos TSR bibliografija 1969, 339-340.

went through several editions under the title *New Preussisches vollständiges Gesangbuch*.¹⁰⁷

Kleinas based his hymnal on Sengstak's 1612 book. It included some 80 percent of Sengstak's 152 hymns.¹⁰⁸ The *Kyries* and *Sequences* from the 1612 book remained along with the "*Benedictus Dominus Deus Israel*" and *Te Deum laudamus*, and other hymns and canticles to be sung in the liturgical services. Newly added was a setting of the *Magnificat*. The Mažvydas' translation of Luther's Paraphrase remained together with the Communion hymns found in the 1612 book. Added to it was the fourth blessing, the Aaronic Benediction, prescribed by the 1568 Church Order. As in Sengstak, the Collect section was put last, but unlike his predecessor, Kleinas put the appropriate festal versicles before the Collects with which they were associated. After it was the *Benedicamus* for ordinary days and the *Paschale Benedicamus* together with musical notations. As in 1612, the Introits, which were available still in the Bretkūnas *Kancionalas*, were not printed. Last of all Kleinas printed a table of Sundays and feast days of the church year giving the titles of the hymns appropriate for each day along with a notation of the proper Gospel pericope. The full pericopes for each day were not printed out for this book because it was meant to be only a hymnal. The only minor feasts listed by Kleinas were Purification of Mary, the Annunciation, the Day of John the Baptist, the Visitation of Mary, and St. Michael and All Angels. This should not be taken to mean that other minor days were no longer being observed. It probably was meant to indicate that no particular hymns were assigned to those days.

The contributions of Kleinas to the liturgical life of the Lithuanian Church were only minor. His only purpose was to put the treasures of liturgy and hymnody into more modern standard language. In 1653 he published the first Lithuanian grammar. In its dedication he stated that he was at that time also reissuing the hymnal with many linguis-

¹⁰⁷ Michelini 2009, 65.

¹⁰⁸ Michelini I 2009, 5.

tic mistakes corrected. Some considered his revisions too radical, and it was only after another 13 years that it was published.¹⁰⁹

The second edition of the Kleinas hymnal was published in 1685 with some additional hymns edited by Jonas Rikovius. A third edition with yet more hymns, added by Frydrichas Zigmantas Šusteris, appeared in 1705. Neither of these editions either added or dropped any liturgical elements.¹¹⁰

A new hymnal appeared in 1732 edited by Johannes Behrendt (Lith. *Jonas Berentas*): *Isz naujo pérweizdétos ir pagérintos Giesmû Knygos kurriûse brangiáusios sénos ir naujos Giesmès suraszytos Diewui ant Garbës ir Prusû Karalysteje esantiems Lietuwninkams ant Duszû Iszgánimo podraug su Maldû-Knygomis kurriûse ne tiktai sénos, bet ir naujos Maldos randamos yra* (*Newly Revised and Improved Book of Hymns in which are written the most precious Old and New Hymns to the Glory of God and for the Salvation of the Souls of Lithuanians living in the Kingdom of Prussia together with a Prayer Book in which not only Old but also New Prayers are to be found*). Almost all the hymns from the 1666 edition of Kleinas were included. The Paraphrase was no longer included, because two years earlier the first Lithuanian language Agenda had finally been published. By this time Pietism was making some inroads among the Lithuanians and the first Lithuanian Pietist hymnal, *Kelos nobaznos Giesmes Lietuwininkams ant Duszios Iszganimo iszdûtos, perstatitos per Glaseri, Didlaukiu Pastora ir Behrenta Kaukiemu Pastora, Hallisczkomis Giesmemis wadinnamos* (*A Few Pious Hymns, called the Halle Hymns, given to Lithuanians for the Salvation of Souls, edited by Glazeris, Pastor at Didlaukiai and Berentas (Germ. Johann Behrend), pastor at Kaukehmen*),¹¹¹ edited by the Lithuanian Halle Pietist Pastor Fabijonas Ulrichas Glaz-eris (Germ. *Fabian Ullrich Glaser*), was published in 1736 in Halle. The hymnal gave evidence of a gradual shift from the old orthodoxy to a new more man-centered pious expression of Christianity. Thus one found in it hymns from the era of high Orthodoxy mixed together with

¹⁰⁹ Michelini 2009, 65.

¹¹⁰ Michelini 2009, 78-79.

¹¹¹ Lietuvos TSR bibliografija 1969, 110.

Pietist hymnody. Now, for the first time, hymns from the Reformed tradition appeared in a Lithuanian Lutheran hymnbook. Among the Pietists there was little interest in liturgy and this was a cause of increasing conflict between the Pietists and traditional Lutherans. The inability to reconcile the two groups led to the publication in 1750 of a hymnal *Isz naujo pérweizdėtos ir pagérintos Giesmijū Knigos, kurriūse brangiáusios senos ir naujos Giesmes suraszytos, Diewui ant Garbės ir Prusū Karalystėje esantiems Lietuwninkams ant Duszū Iszgánimo podraug su Maldū-Knygomis, kurriūse ne tiktai sénos, bet ir naujos Maldo randa mos yra* (*Newly revised and improved Book of Hymns in which are written the most precious Old and New Hymns to the Glory of God and for the Salvation of the Souls of Lithuanians living in the Kingdom of Prussia, together with a Prayer Book in which not only Old but also New Prayers are to be found*). It was prepared by Adomas Fridrichas Šimelpenigis (Germ. *Adam Friedrich Schimmelpfennig*) who joined two books under one cover in the hope that the two groups could use the same book.¹¹²

Although they had no formal and official agenda, Lithuanian speaking pastors lacked little needed for the proper conduct of reverent public worship in their congregations. The hymnals and other material available to them were sufficient to satisfy their needs in the conduct of the Mass, Matins and Vespers, Baptism, and the solemnization of matrimony. What was lacking they could translate from the 1568 German Agenda or its reprints. With the exception of the Introits, which had been allowed to fall away and had been replaced with psalm-hymns sung in Lithuanian, liturgical worship in Lithuanian congregations could not be described as impoverished.

The same cannot be said for the Prussian speaking congregations. Nothing was provided to them beyond the rites of Baptism and Matrimony. The 1561 translation of the rite of Baptism had come to be labeled as “Osiandrian” because it lacked the Exorcism and Consignation. A new rite based on the 1568 text was needed but never supplied. Unlike the Lithuanians, the Prussian people never had any native clergy. The children of the poor Prussian families had little opportunity to bet-

¹¹² Michelini 2010; Michelini 2009, 132, 134, 140.

ter themselves educationally to the point where they could undertake advanced theological training. Duke Albrecht offered scholarships but found no takers among them. Among the Lithuanians the first generation of pastors were from the Grand Duchy of Lithuania and were of noble birth. Their adherence to the Lutheran faith made it necessary for them to take up residence in Prussia. They attended the University of Königsberg and took degrees in theology. They took upon themselves the responsibility of preparing hymns and liturgy for Lithuanian speaking congregations, so that they could worship and pray in their native tongue. The Prussian people, however, had no similar men to undertake such work. Indeed, it is not known whether even a single hymn was ever translated into Prussian. Jonas Bretkūnas was a son of a German father and Prussian mother. He knew both Prussian and Curonian, but he never produced any written works in either tongue. There was no liturgy in the Prussian language, and this was a significant reason why the language fell into decline. According to the statement of the 1561 Prussian language Catechism pupils were to learn the Catechism not only in Prussian but also in German. The handwriting was on the wall. In the future this would be a German speaking region and the name Prussian would loose its Baltic language associations. By the beginning of the 17 century the Prussian language was dying. In the Parish of St. Lorenz, 7 kilometers from Pobethen where Pastor Abel Will and translator Paul Megott had prepared the 1561 Prussian language Catechism, that Catechism was no longer needed by 1602.¹¹³ Now all sermons and catechesis were in German. What little is known today about the Prussian language is learned from these few liturgical and catechetical texts and the short German-Prussian dictionary which appeared in the early decades of the 16th century. They stand today like ancient Scandinavian runes, like weathered monuments in an old Prussian cemetery.

¹¹³ *Prūsų kalbos paminklai* 1966, 25.

2. Confessional and Liturgical Concerns at the turn of the Century

The Church Order of 1568 established procedures by which the Prussian Church would conduct its ministry for more than two centuries. However, it was immediately clear that more was needed than regulations concerning the conduct of church services and related matters. It needed to be stated in clear terms what were the rights, duties, and responsibilities of all church officials, clergy and laymen alike and what was to be expected of parishioners. Furthermore it was evident that it was not enough that the office of bishop be restored, it must be made clear how bishops were to be named and what were to be their privileges, duties, and responsibilities as the chief ecclesiastical administrators in their dioceses. To clarify these matters a supplementary document was prepared and published in Königsberg in 1568 under the title: *Von Erwehlung der beyder Bischoff, Samlandt vnnd Pomezan, im Hertzogthum Preussen, Auch von jhrem Amt, Verordnung der Visitation vnd anderem so zu fürderung vnd erhaltung des Predigampts vnnd Schulen, Christlicher zucht vnd guter Ordenung von nöthen ist* (*Concerning the Election of the Bishops of both Samland and Pomesania in the Duchy of Prussia, also concerning their offices, the Ordering of Visitations, and other matters for the establishment and Preservation of Office of the Holy Ministry and Schools, Christian Discipline and what is necessary Good Order*).

According to the terms of this document the bishop was to be elected by the surviving bishop, all ducal court and territorial councilors, and besides eight persons deputized by the landlords and nobility and eight representatives of the cities in the diocese. The bishop was to reside in the diocese in which he had jurisdiction. The bishop of Samland was to reside in Königsberg and the bishop of Pomesania in Liebemühl.¹¹⁴

The bishop was to assume spiritual leadership and complete jurisdiction in all spiritual and ecclesiastical matters, including the university, the schools, and the book publishers and sellers. He was to ensure that the doctrine established in the Augsburg Confession and

¹¹⁴ *Von Erwehlung der beyder Bischoff* 1568, Aij.

set down in the *Repetitio Corporis Doctrinae* was followed, as well as the articles set down in the 1568 Church Order. In fulfillment of his responsibilities he was to conduct an annual visitation of his parishes and call diocesan synods at least once every three years. Also included in the document was a supplementary liturgical form to be used for the installation of parish pastors. The bishop was to insist that the clergy preach and teach in accordance with the Prophetic and Apostolic Scriptures, the Ancient Symbols, and "the doctrine of Luther;" that is, the confessional articles of the church. He was further to insist that the clergy diligently examine and exhort their people. Every parish library was to possess a Bible in German, Latin, or Polish according to the needs of the parish, as well as copies of the *Repetitio Corporis Doctrinae*, Luther's Small Catechism, the Postils of Luther and Veit Dietrich, and such other writings as the bishop may require. Just as the bishop was to visit the parishes, so the parish pastor was to visit the households of his parish. It was to be the responsibility of each householder to insist that the members of his household and his workers attend church regularly and receive the Sacrament, and that they live repentant lives seeking to better themselves in pious living. If any refused to do so they were to be denied the Sacrament and the right of sponsorship and, if they gave no heed, they were to be reported to higher authorities and the bishop. The singing of hymns was to be encouraged both in church and also at home, because as the apostle taught this builds up the church. The pastor was to encourage young people to join the choir, to give attention to preaching and worship. No one was to wander through the church yard during Mass and the sermon, nor was there to be any drinking of alcoholic beverages, any fishing, hunting or other work done during the church services.¹¹⁵

The pastor was not to restrict his teaching and admonition to his sermons but also find occasion for them in the confessional and when speaking to those who come to announce for the Holy Sacrament that they might not fall short in repentance or prayer, or the articles of faith. In those places where there are Sacramentarians,

¹¹⁵ *Von Erwehlung der beyder Bischoff* 1568, Aiij-Dijj.

Anabaptists, and other Enthusiasts they were not to receive the Sacrament or stand as sponsors in Holy Baptism, and the bishop was to be informed of their presence.

During his episcopal visitation of the parishes the bishop was to examine the clergy, schoolmasters, financial officers, and elders. He was also to inquire among the people. The pastor was to be examined concerning his conduct of Baptism, Absolution, the Confessional Office, and his administration of the Sacrament, visitation of the sick, and the use of the appropriate ceremonies in the Divine Service, funerals, and marriage services. The people too were to be given an opportunity to speak their mind. The bishop was to ask members of the parish about the conduct of the pastoral office and especially about the preaching, the hearing of confessions, the administration of the Sacrament, and the visitation of the sick. The pastor was not to intrude himself into the other parishes by receiving members of other parishes, hearing their confessions, baptizing their children, or giving them the Sacrament.¹¹⁶

Bishop Mörlin and Bishop Venediger reviewed the draft of this document and approved it. It was then approved at the territorial assembly at Rastenburg in February 1568, shortly before the death of Duke Albrecht who provided a brief preface for the document.

The document *Von Erwehlung* gave evidence that the bishops and gentry were concerned about conditions of the church and wanted to set them right. Discipline had collapsed during the Osiandrian controversy. There had been few visitations in Bartenstein, Balga, and Langheim. Records of visitations can be found only for the years 1562, 1564, 1565. After the Osiandrian controversy came to an end, and especially after 1566 and 1568, regular visitations were again conducted.

The *Repetitio*, the Church Order, and the election document consolidated Prussia at a critical time when the counter-Reformation was beginning to gain momentum. Political changes were an additional factor. The Livonian wars had brought an end to the power of the Livonian Confederation. Now Swedish power, and even more the power of Moscow, were in a position to threaten Lithuania. Courland had already

¹¹⁶ *Von Erwehlung der beyder Bischoff* 1568, E.

asked for Lithuanian protection, and negations were under way which would lead to the surrender of Livonia to Poland. In the face of two strong enemies, one in the north to which the Duchy of Estonia had been forced to surrender in 1561, and the other in the east, which already had invaded the Livonian territories, it was of paramount importance that the Lithuanian and Polish power be consolidated and centralized. This was accomplished by the Lublin Union of 1569. Roman Catholicism predominated in the union and the position of Lutheran Courland and Prussia required immediate attention. In addition a non-Lutheran Reformation had spread through Lithuania and the Lithuanian aristocracy was now closely identified with it. The majority of these Reformed were Calvinist but in some cases they were anti-Trinitarian. The king's hands were tied. The Jesuits had arrived in Poland and Lithuania to begin their counter-offensive against the Protestants. On July 19, 1569 the king granted royal privileges to Prussia, conceding that the legal doctrine in Prussia was that of the Augsburg Confession and its Apology. No other form of Protestantism would be tolerated there. The same privilege was extended to Courland.

Bishop Mörlin died on May 23, 1571 but no immediate election was held to name a successor. That naming of a successor proved to be difficult and to further complicate matters there were calls for the establishment of a consistory and the consolidation of the two dioceses into a single body under Venediger, the present bishop of Pomesania. Before his death Mörlin had indicated his opinion that professor Tilemann Heshusius of Jena would be a suitable candidate. He was nominated, although David Voit, the chaplain of the Duke and the University, opposed him, as did also some of the nobility, since it was evident that he was not a compromiser, but would insist that the Church Order and the election document be strictly adhered to. He was finally elected and consecrated on September 21, 1573 in the Königsberg Cathedral by Bishop Venediger of Pomesania. Venediger would die in November 1574 and be succeeded by Johann Wigand, a close friend and former classmate of Heshusius. He was consecrated as Bishop of Pomesania by Heshusius on May 2, 1575 in the Königsberg Cathedral.

The Osiandrian controversy had not been the only problem needing resolution. Some theologians and pastors, and indeed also the court preacher David Voit, were preaching and teaching according to Melanchthon's position concerning free will, a position which the Lutherans labeled synergistic. This issue had not been addressed in the 1567 synod; it was first brought out into the open at the synod of 1569. Within a few years an additional problem came to light. Bishop Tilemann Heshusius initiated a theological controversy concerning the doctrine of Christ by insisting that the human nature of Christ was innately and essentially the same as the divine nature. He insisted for just that reason the human nature was fully as all-powerful, all-knowing, and worthy of adoration (Germ. *Allmächtig, allwissend und anzubeten*) as the divine nature. Heshusius had developed this doctrine in opposition to theologians who claimed that the human nature of Christ was related to the divine nature only on the basis of *praedicatio verbalis*, i. e., a play on words. He published his anti-Calvinist position in his *Adserio Sancti Testamenti Jesu Christi contra blasphemam Calvinistarum Exgesi*, 1574.¹¹⁷

The internal divisions in Lutheranism came finally to be reconciled in the *Formula of Concord*, 1577. Among the positions disallowed by Article VIII concerning the person of Christ was the notion put forward by Heshusius concerning the human nature in Christ. This article rejected his notion that the human nature in Christ came to share in the divine characteristics of omniscience and omnipotence in some essential manner. This was understood to violate the principle of *Communicatio idiomatum*, i.e. the communication of characteristics agreed on at the council at Chalcedon 451 AD, according to which the characteristics of the two natures of Christ are maintained and the characteristics of the divine nature are shared with the human nature as a result of mutual participation in the person.

In the Duchy of Prussia the *Formula* was formally accepted and subscribed to in 1578 by the theologians and pastors of the church assembled with representatives of the landed estates and city coun-

¹¹⁷ Hartknoch 1686, 464.

cils, and the margrave himself. Thus it became the doctrinal standard of the Prussian Church. On June 28, 1581 the margrave publicly stated that he would not tolerate any deviation from the doctrinal standard of the Lutheran Confessions. Governmental instructions issued that year and renewed in 1582, 1584, and 1586 indicated that this doctrinal standard was taken very seriously.¹¹⁸

Apart from his unfortunate involvement in the Osiander affair, Duke Albrecht stood as a staunch defender of the Lutheran Reformation until his death in 1568. His son Albrecht Friedrich proved incompetent, and the regency fell to Georg Friedrich, Margrave of Brandenburg-Ansbach and Bayreuth, a signer of the Book of Concord. Georg Friedrich brought with him to Prussia the notion that the episcopal form of church government ought to be replaced with the consistorial system that had been introduced in most German territories. German bishops had usually followed the Pope rather than the Augsburg Confession, and the territorial rulers had asserted their authority over the churches and had chosen superintendents to administer them. Outside of Scandinavia, Prussia was unique in its maintenance of episcopal government. Duke Albrecht himself would have liked to introduce consistorial government and chose to move very slowly when it came to selection of bishops. However, the terms of the 1542 *Regiments-Notel* forced his hand and in 1566 the episcopacy was reestablished.

Duke Georg Friedrich's notion concerning the establishment of a consistory in Prussia was not well received, not least because Bishop Johann Wigand was still serving as bishop in both dioceses. Furthermore, the estates argued that in accordance with the privileges of the Treaty of Krakau, what was needed was not a consistory but a new bishop. In the territorial assemblies in 1579 and 1582 they complained about the lack of a resident bishop in the diocese of Samland. Accordingly, Georg Friedrich's overtures of 1580 calling for introduction of a collegial consistory were rejected. He proposed the institution of consistories again in 1584. This time his proposal was given more serious considerations and the consistorial order of 1584 was prepared.¹¹⁹

¹¹⁸ Hartknoch 1686, 484-486.

¹¹⁹ Hubatsch I 1968, 117-118.

This order proposed that the church would be ruled by a mixed consistory of clergy and lay members. There would be three lay members. The consistory would be headed by a lay nobleman with the rank of judge who would serve as the president. The ruler would select the other two lay members from among the jurists from the university or elsewhere. The clergy would be represented by three members. First among them would be the general superintendent of the church, second the chief professor of theology in the university, and third would be a distinguished city pastor chosen by the ruler. These six consistory members would be assisted in their work by a notary, an assistant, and a procurator (administrative agent). According to the terms of the consistorial order it would be the duty and responsibility of the consistory to always and in every way seek to establish and extend the glory of God and the welfare of the church by maintaining purity and unity in doctrine and ceremony. The consistory was further responsible for the maintenance of Christian discipline and the furthering of peaceful and brotherly relations between teachers and auditors, and related matters. Duties and responsibilities previously fulfilled by the bishop would now be assumed by the general superintendent who would be responsible for the examination of theological candidates, ordinations, installations, and the conduct of the pastoral office.¹²⁰

In order to become effective the consistorial order needed to be approved by the territorial assembly. The assembly, however, refused to act because Bishop Wigand was already in charge of both dioceses. Nothing could be changed until he either retired or died. In any case the estates were not much in favor of the new proposal. They would far prefer the maintenance of episcopal government in Prussia.

Bishop Johann Wigand died in 1587 and this made it possible for the regent to push through his proposal. He declared that the adoption of the consistorial form of government would bring the Prussian Church into conformity with other German speaking Lutheran Churches. Accordingly in 1588 consistories were established in both Pomesania and Samland and were charged with the government of the churches in

¹²⁰ Jakobson 1839, (54-87).

these dioceses. The Pomesanian consistory was to be seated in Saalfeld and the Samlandian consistory in Königsberg. Both would operate under the terms of the Consistorial Order of 1584. Implementation of the new arrangement in Pomesania did not take effect until 1602.¹²¹

Thus episcopacy in the Prussian Church came to an end and it was replaced by a church administration under the governance of consistories. For the first time men of secular estates, the nobility, had a voice equal to that of the clergy to discuss and decide spiritual matters. The nobility would take effective control of the consistory since the president of the consistory was always a layman of noble birth.

In 1608 Johann Sigismund succeeded his father as Margrave of Brandenburg and upon the death of Albrecht Friedrich in 1618 he became Duke of Prussia.

The union of Prussia with Brandenburg was not only politically and militarily significant; there were strong religious ramifications as well. In 1613 Johann Sigismund left the Lutheran Church and became a Calvinist. It was not possible for him to impose his new faith on his subjects because Lutheranism was too firmly entrenched in the hearts and minds of the people and the church was firmly committed to the theology of the Augsburg Confession and the Formula of Concord. The elector responded to this situation by decreeing that henceforth there would be two Protestant churches in Prussia and Brandenburg, the Lutheran Church and the Reformed Church.

Johann Sigismund's decree was met with strong resistance. He could do little more than appoint Crocius, a Calvinist, as his court preacher in his court chapel in the castle in Königsberg. He did so on October 20, 1616 against the strong objections of the castle church preacher Johannes Behm who spoke out openly against this move at the opening of the territorial assembly on November 21. A Reformed Communion service was held in the castle chapel on Easter Sunday 1617. Behm reacted with a strong sermon based on the words of the prophet Amos: "I will turn your festal days into sadness and transform your songs into lamentations." Behm refused to accede to the

¹²¹ Hubatsch I 1968, 119.

demand of the elector that he submit a written copy of his sermon. He correctly understood that the people were behind him and he subsequently published *Eine treuherzige Warnung an alle und jede Untersassen des Herzogtums Preußen, sich vor der verdamlichen zwinglianischen Sekte zu hüten* (A heartfelt Warning to Each and All Subjects of Ducal Prussia to guard Themselves against the accursed Zwinglian Sect), labeling the Reformed as Zwinglian sectarians. In this he had the support of royal princess Anne, the wife of Johan Sigismund, who had refused to follow her husband into the Reformed Communion.¹²²

The position taken by the elector had strong repercussions not only politically but theologically and liturgically. Many Lutheran pastors who had earlier labeled traditional liturgical practices as adiaphora now began to assert them as a badge of loyalty to the Lutheran Church. In 1616 Pastor Philip Arnoldi, the Lutheran superintendent in Tilsit, wrote a major work entitled: *Caeremoniae Lutheranae, Das ist ein Christlicher Gründlicher Unterricht von allen fürnembsten Caeremonien, so in den Lutherischen Preussischen Kirchen, in verrichtung des Gottesdienstes, adhibirt werden: als, von Hostien, Brodtbrechen, Conseciren, Caseln, Altharen, Bildern, brennenden Liechten, Kniebeugen, Hut abnehmen, Musica, Orgeln, Exorcismo, Festagen, und anderen Kirchensachen mehr; Den Calvinischen Caeremonienstürmern entgegen gesetzt* (Caeremoniae Lutheranae, that is fundamental Christian instruction concerning all acceptable ceremonies as are employed in the performance of the Divine Service is the Prussian Lutheran Churches, such as the use of Hosts, Breaking of the Bread, Consecration, Chasubles, Altars, Images, Lighted Candles, Kneeling, Removing of Hats, Music, Organs, Exorcism, Feast Days, and many other Church Practices which the Calvinists anti-Ceremonialists are against). He defended such ancient practices as continuing the use of the host, the consecration of the Sacrament, chasubles, altars, holy pictures, burning candles, kneeling, the removing of hats, church music, organs, exorcisms, the keeping of feast days and other church practices, not least because the Calvinists abhorred them. Lutherans did not use an ordi-

¹²² Hartknoch 1686, 525, 544.

nary table for the Sacrament, they used unleavened bread, and they wore Eucharistic vestments. None of these usages had ever been proscribed. In fact, some of these matters had never been mentioned in the church orders. Arnoldi noted also the practice of including the exorcism in Baptism, the observance of feast days, and other liturgical matters repugnant to the Reformed. All these practices became a public external witness against dour Calvinism. The Calvinists themselves clearly understood this and complained that Lutherans were burning candles in the day time and redecorating their churches simply to spite them, as Jacob Fabricius, Reformed pastor of the Trinity Church in Danzig stated.

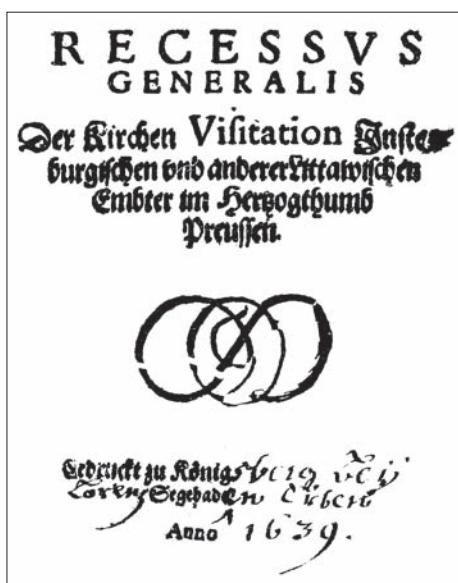
The Lutherans now raised new calls for the reinstatement of the episcopacy. The Lutheran estates had already raised this matter as early as 1605/06. The elector responded by stating that the funds needed for such a reestablishment were now being used to support the university and the schools. The Lutherans continued to insist and the new elector was forced to appoint two inspectors to plan a visitation of the Königsberg churches. After years of controversy an electoral commission was established in 1628 to thoroughly examine the matter. It decided that the episcopacy should not be reestablished but government by consistory with equal representation of clergy and laity should continue.¹²³

No changes would be required in the Pomesanian consistory but in the Samlandian consistory in Königsberg the chief professor of theology (*primarius*) would serve as head of the consistory and all other members would be appointed by the elector. It was also stipulated that the two consistories would be of equal authority and the Samland consistory would in no way be superior to that of Pomerania. This was officially stated in the rescript on the parity of the consistories in 1643.¹²⁴

¹²³ Hubatsch I 1968, 124-125.

¹²⁴ Jakobson 1839, 70.

3. The *Recessus Generalis* 1638

1639 *Recessus Generalis*

In 1632 new articles of visitation were adopted. A thorough visitation of the parishes followed and was completed in 1638 with the visitation of the Lithuanian parishes in the Insterburg region. As was so often the case, the results of the visitations of the Lithuanian parishes was by no means heartening. The visitation report stated that disorder reigned supreme and measures were needed to restore order. The report of the visitors together with their recommendations were turned over to the elector. They led

in 1639 to the issuance of the *Recessus Generalis Der kirchen Visitation Insterburgischen und anderer Littawischen Embter in Herzogthum Preussen* (*Recessus Generalis. The Church Visitation of Insterburg and other Lithuanian Pastoral Stations in the Duchy of Prussia*), a prescription or instruction concerning corrective measures to be undertaken not only in the region of Insterburg but throughout the whole of the Province of Lithuania, as it had come to be described since the 1618 union between Prussia and Brandenburg. Included in the Province of Lithuania were the districts of Insterburg, Tilsit, Ragnit, Memel, Labiau, Taplacken, Georgenburg, Saalau, and Schaaken.

The *Recessus* dealt with many aspects of parish life and the enumerable abuses found by the visitors. It was to serve as a supplement to the 1568 Church Order and as a kind of secondary church order

for the Lithuanian speaking parishes. It stated that conditions in the Lithuanian speaking parishes were worse than the visitors had been led to expect and were in fact worse than they had found in the German speaking regions. They spoke of the Lithuanians in terms which could hardly be called complementary. They were described as a barbarian and unrighteous people who were without proper understanding of church doctrine, who were lacking in zeal and seldom went to church. They preferred to spend their time visiting their neighbors or involving themselves in other activities. Whereas delinquent German parents of a newborn child might delay a week or two before presenting it for Baptism, it was not uncommon for Lithuanians to delay Baptism for such a long period of time that it was not uncommon that Lithuanian children died unbaptized. Baptism was often delayed until the beer had been brewed. Often the sponsors appeared at the church with the child but the father was nowhere to be seen. Concerning the venerable Sacrament of the Altar the visitors found that many older people, and especially the men, did not go to the Sacrament at all and were unwilling to heed admonitions and warnings. They lived a self-indulgent (epicurean) and godless life. They died without receiving the Sacrament and were buried not among the Christians in the church yard but out in the fields in unconsecrated ground like dead cows or asses. They were a barbarian people who acted like oxen, unconcerned about the salvation of their souls and unwilling to pay heed to admonitions. All the pastors lamented that they were by no means a people of prayer. Many of them knew little or nothing of prayer. The only prayer some knew was the Our Father. They did not sing or pray at Vespers but sang in the taverns instead.¹²⁵

Their churches were as disreputable as the people themselves. Since the house of God was to be the place where His Word is proclaimed and His Sacraments are administered, it was essential that there should be a pulpit, a baptismal font, and an altar. However, among the Lithuanians these were either in very poor shape or they

¹²⁵ *Recessus Generalis* 1639, Bij.

were altogether lacking. The people were more concerned to eat their earthly bread from clean tables and worthy vessels, and did not consider that the altar on which rested the sacramental vessels ought to be far more pure. Of course such matters could be said to be adiaphora, but still it was a telling comparison. The pulpit, baptismal font, altar, and chancel ought to be held in high regard and the sacramental vessels ought to be of silver, lined with gold. Many churches, especially the newer ones, lacked bells to call the people to divine services, prayer services, and burials. Consequently the people did not know when they were to be in church and went instead to the tavern. Many churches had no benches, or they had benches that did not match. Some were long, some were short, some were wide, and some were narrow.¹²⁶

The document also stated in very explicit terms what remedies needed to be instituted to bring order out of chaos. Because the Lithuanian people knew so little about the fundamentals and principle articles of faith, the pastors would need to give close attention to providing proper instruction concerning them. The people must be taught the doctrine of God, who He is, what He wills, the creation of man in the image of God for eternal life, the fall of man into perdition, the work of salvation in which God graciously sent his only begotten Son to suffer and die for sinners that they might have eternal salvation, the justification of the sinner before God, the Sacraments and their salutary use, death and eternal life, Christian burial, resurrection of the dead, the final judgment, and the life of the world to come.

The pastors needed to be far more zealous in preaching and teaching these “poor, uncomprehending Lithuanians,” especially during the period of time from *Quinquagesima* (*Estomihī*) through Palm Sunday, Maundy Thursday, and Good Friday. During these days they should preach from the Gospel about the bitter sufferings and death of Christ, instead of speaking *ex corde*. On Good Friday

¹²⁶ *Recessus Generalis* 1639, Ejj.

the whole passion history should be read so that the people would come to realize what Christ suffered on their behalf.

The visitors noted in particular that there was no printed translation of the Bible in the Lithuanian language. If Luther's German Bible had not been available or the pastors had not been able to use it, the situation would have been even more serious. Some were apt translators, others were not. It was not always clear to the people what were the words of the Holy Spirit and what were not. It was noted that Jonas Bretkunas had translated the Bible into Lithuanian and more recently Pastor Johann Rhesa had revised his work on the New Testament. This should be printed and widely distributed. In addition a book of Epistle and Gospel pericopes well translated should be made available.

Furthermore, since few parents prepared their sons to study for the Holy Ministry, scholarships should be made available to draw young men to Königsberg for this purpose. In this way the Lithuanian Church would be supplied with pastors and teachers. At the same time the fundamentals of the Lithuanian language needed to be set down in order. A grammar and dictionary were urgently needed to assist pastors who were coming from German speaking areas of Prussia and various parts of the Holy Roman Empire to preach and minister among Lithuanian speaking people.

The practice of Holy Baptism needed to be given far greater attention. Newborn children should be baptized within a few days of birth and surely on or before the next Sunday. Those who refused to do so should be punished by the imposition of a fine. Concerning the Lord's Supper the pastor must give very zealous attention to admonishing his people and reminding them that it was not simply enough to be baptized. If this proved insufficient, he should report twice a year, at Easter and St. Michael's Day, to the bailiff (Germ. *Hauptman*) naming those who refused to heed his admonitions. Measures would need to be taken against those who neglected the Sacrament and lived as blasphemers of God. In all churches pastors were directed to catechize on the chief parts of Christian doctrine

every Sunday after the sermon. On Wednesdays from the beginning of Lent until St. Martin's Day, that is during that period of time when days are longer than nights, the schoolmaster should hold a hymn service at which he teaches the catechism in clear and understandable terms and then concludes with a hymn. While Vespers was being held the tavern keepers were to serve no drinks and to allow no one to remain in the taverns. The pastors should hold a prayer service early Monday morning at which the people pray and receive instruction. Included should be prayers for the necessities of all Christendom and of the land. At certain times in the period between Michaelmas and Advent or Christmas, and again between *Septuagesimae* and Holy Week, and finally from Pentecost till the harvest, Mondays should be marked with prayers in church. Also at stated times of year the pastor, with the help of the schoolmaster, should use these Monday hours to examine the people whether men or women, young and old alike, and he should keep a record of this activity to be submitted to the visitors.¹²⁷

Instead of the usual Sunday sermon on the Gospel on the Sundays in Lent the pastor should preach and explain the five chief parts of the Catechism. Of course the Gospel should not be completely set aside. The pastor should read the Epistle and Gospel from the altar and read the Gospel again from the pulpit and summarize it briefly before dealing with the part of the Catechism which was to be explained in depth.

The church's inventory must be thoroughly examined and recorded. Altars, pulpits, and other church furniture must be of the best sort and kept in good condition. Sacramental vessels must be of noble metals, silver with a lining of gold. The confessional (Germ. *Beichtstuhl*) should be constructed in such a way as to make it comfortable for both the father confessor and those making their confession, especially if either are old and weak. There should be no cobwebs.

¹²⁷ *Recessus Generalis* 1639, Biij-Eijj

Churches should be properly furnished with suitable benches for the congregation and bells in the belfry. The building should be heated during the winter months and proper arrangements should be made also for sufficient airflow in hot weather.¹²⁸

Those who serve as church elders must fulfill their duties as stipulated in the *Recessus*. They are to be in attendance at Vespers and Confession on Saturday evening and the Sunday morning German and Lithuanian services as well as the Monday morning prayer hours and all other times when the bells need to be rung. On Sundays, Mondays, Fridays and Saturdays they are to prepare the church before the pastor arrives for the divine service. Their duties include the procurement and preparation of sufficient sacramental bread and wine. They are to see to it that the church, altar, and confessional are kept clean and tidy, and there is a corporal and purificators for communion. They are to take note who is not in attendance at church to hear God's Word or receive the Holy Sacrament and who does not attend the prayer services and make a report to the pastor. They are to report the names of the disorderly and disobedient to the proper authorities. They are to accompany the pastor when he goes to baptize German and Lithuanian children who are weak, and when he deals with drunkards and other rowdies in situations where there is danger to life and limb. They are to inform the pastors when sick persons desire to receive the Holy Sacrament and see to it that the pastor has the proper vessels and other supplies for his sick calls. They are also to assist the archpriest in visitations, inductions, and other church business and to see to the proper gathering of the tithes.¹²⁹

Other directives were also included concerning the treatment of those who acted improperly, those guilty of manslaughter, marital infidelity, widows and orphans, as well as regulations concerning the burial of the dead and the maintenance of the churchyard. List of duties were included for the bailiff (Germ.

¹²⁸ *Recessus Generalis* 1639, Eij.

¹²⁹ *Recessus Generalis* 1639, Miij.

Hauptman), archpriest, pastors, schoolmasters in towns and in the countryside, landowners, German churches and hospitals, and other regulations.

Accurate visitation reports never make any special note of good news such as information stating that every pastor is performing his duties as he ought and behaving in a thoroughly Christian manner or that in every way the parish is well managed and the people are blameless in all matters. The situation among the Lithuanian speaking Prussians was serious enough that special steps needed to be taken to deal with it. Little was said referring directly to the conduct of the services since these were questions of church order. Reports indicated that in some places the preaching and the sacramental ministry of the church was being neglected or even held in contempt. The situation was even more serious because in many places the Lithuanians had to depend upon German clergy whose knowledge of the Lithuanian language and customs was inadequate. The Bible and particularly the New Testament needed to be printed and distributed, especially the Epistle and Gospel pericopes. Furthermore a concise dictionary and grammar must be made available to assist the German speaking pastors, and finally, more Lithuanian young men were needed to prepare for ordination and service in the church.

Liturgical life of the Prussian Church was stable during much of the 17th century. The church had an established church order and liturgy and all parishes and their pastors were expected to conform to both. Supplementary liturgical documents were printed as needed. Among them was *Allgemeines Gebet, welche auff Sr. Churfl. Durchl. zu Brandenburg, in Preussen Hertzogs ... Verordnung umb Abwendung gegenwärtiger Noht ... in allen Kirchen des Herzogthums Preussen ... nach der Predigt sol gehalten werden* 1655 (*General Prayer concerning the averting of Present Dangers which has been ordered by the Elector of Brandenburg and the Duke in Prussia, to be used after the sermon in all churches of Ducal Prussia*) which addressed trying circumstances caused by the Russo-Polish War, which lasted from 1654 until 1667.

This was followed in 1656 by the *Formular wie in den Kirchen des königlichen theils Preussen, stracks nach verrichtetem vormittagigen Gottesdienste, nechstkommenen Sonntag ... die Danksagunge, vor die jüngst ... durch Jhre Königl. Maytt. von Schweden, und Jhre Churfürstl. Durchlaut wieder den König von Pohlen erhaltene victorie, verrichtet und nach beschriebenes von den Cantzeln abgelesen werden solle* (*Formulary which is to be used in the Churches of the royal part of Prussia immediately after the morning divine service on next Sunday ... A Thanksgiving for the recent Victory of His Royal Highness the King of Sweden and His Serene Highness the Elector against the King of Poland, to be read from the Pulpit according to its written Description*), giving thanks on the occasion of victories won in the continuing conflict between Sweden and Poland. The spectacular appearance in 1680 of Kirch's Comet, the first comet to be observed by telescope and which appeared so bright that it was clearly visible even during the daylight hours, prompted the appearance of the *Algemeines Buß-Gebet In denen Kirchen des Herzogthums Preussen zu halten verordnet Auff den 26sten Februarii dieses lauffenden Jahres Als welcher Zu einem Buß- Fast- und Bet-Tag angesetzt Nachdem der erschreckliche Comet zu Außgang des 1680sten und Anfang des 1681sten Jahres sich hatte sehen lassen* (*The General Prayer of Repentance ordered to be read in the Churches of the Duchy of Prussia on February 16th of this Year which has been set aside as a Day of Repentance, Fasting, and Prayer, because of the terrifying Comet which was able to be seen at the end of 1680 and the beginning of 1681*). Such a celestial event was widely seen as having eschatological significance which called for humble repentance and readiness to appear before the judgment seat of God.

4. Pietism and its Effects on the Liturgy

The new spiritual movement called Pietism, which was inaugurated by Pastor Philip Spener in Frankfurt-am-Main with the publication of his *Pia Desideria*, quickly spread throughout German speaking lands.¹³⁰ Particularly influential was the synergistic Pietism of August Herman Francke who, unlike Spener, put special emphasis on personal conviction and an emotional conversion experience. Lutheran clergy and territorial rulers strongly opposed this new theology, but the Calvinist House of Brandenburg-Prussia found it highly congenial with its religious attitudes and decided to support it. Friedrich Wilhelm I instituted measures to promote pietism administratively. He required that theological students from the universities in Brandenburg-Prussia must also serve a lengthy period as resident students at the University of Halle where August Hermann Francke now ruled as the most influential theological professor. So it was that pietistic notions and measures came to be spread throughout the Prussian Church.

Most Pietists were not much interested in liturgy. They did not propose to change it so much as to simply tolerate it. They were far more interested in subjective hymnody and emotional experience.

The “Red Death” spread through much of the Province of Lithuania in 1709-1711, leaving farms and other dwellings in many areas deserted. It was this which again brought the Lithuanians to the attention of the monarch, who saw that the area needed to be made economically useful once again. In this province the plague wiped out the lives not only of many city dwellers but the countryside was left desolate without farmers to farm the land. No less than 270,000 people, 39 percent of the population of the region, perished. The

¹³⁰ *Pia Desideria Oder Hertzliches Verlangen/ Nach Gottgefälliger Besserung der wahren Evangelischen Kirchen sampt einigen dahin einfältig abzweckenden Christlichen Vorschlägen Philipp Jacob Speners D. Predigers ... Sampt angehengten Zweyer Christlichen Theologorum darüber gestelten ... Bedencken*. Frankfurt am Mayn 1676.

Province of Lithuania and the District of *Labiau* (Germ. *Hauptamt Labiau*) were particularly hard hit. Here 150,000-160,000 people, at least 50-53 percent of the population died. 8,411 farms out of 10,834 were without farmers.¹³¹ The 1714-1715 visitation indicated that the plague had had a devastating effect on parish life. Many parishes were without pastors, for many clergy had perished while taking care of their people. It was not unusual that in some parishes as many as three pastors in a row had succumbed.

Whole areas would need to be repopulated. Roman Catholic Poles, Samogitians, and Lithuanians would not be permitted to settle in these areas because this would be counter-productive to the state program.

The king decided on a policy which would bring into the region new populations largely consisting of Lutherans from Salzburg who had been banished from their homeland by the *Edict of Expulsion*, signed by Roman Catholic Archbishop Count Leopold Anton von Firmian on October 31, 1731. Calvinists were also welcomed from the Prussian controlled region of Neuchâtel in French speaking Switzerland. The Reformed settled chiefly in the newly established district of Gumbin. They brought with them not only a strange tongue, but foreign customs which would be a cause of friction in the Province of Lithuania. Kristijonas Donelaitis alluded to the French and their strange customs in his poem *Metai*. In it he looked back nostalgically to a day when all spoke Lithuanian and shared the same Lutheran faith and a common ethnic tradition.

“Oh, what became of those good, old Lithuanian days,
When Prussians did not speak the strident German tongue,
And did not wear high boots and shiny leather shoes,
But daily donned bast shoes and wore them pridefully? ...
But nowadays, good God, it is a shame to see,
How our Lithuanian folk, dressed up in French attire,
Just now and then drop in the church to show themselves,
Then hasten to an inn to drink, carouse, and dance ...

¹³¹ MLE 2003, 733; Juška 1997, 75.

We plain Lithuanians, ere we learned new ways of life,
Were oft inclined to think that only Swiss and French
Entangle human souls with their outlandish arts,
And that only Germans are not ashamed to lie.
But now, lo and behold, among Lithuanians, too,
Of late, Lithuanian rogues and infidels appear,
And cause disgrace and shame to our dear fatherland.
O ye, Lithuanians, my beloved countrymen,
Pray do not fraternize with wanton heretics,
And heed them not when those wrong-minded infidels
Disparage you and play on you their wicked tricks.”¹³²

The king arrived in the province to make a personal inspection of the province in the spring of 1718. What he saw he described as great darkness. He observed that there was a lack of a sufficient number of Lithuanian speaking pastors and teachers. In a rescript of June 27, 1718 he instructed the Faculty of Theology in the University of Königsberg to consider this matter and recommend remedies. In response the faculty asked that a Lithuanian seminar be established at the university at which German speaking pastors and teachers could learn the Lithuanian language. The Lithuanian study center, called the Lithuanian Language Seminar, was established in the university later that year. It was initially attached to the Faculty of Theology with the goal of equipping pastors and teachers to minister and teach in the Lithuanian tongue. In the course of time it graduated men destined to have a major impact on the Lithuanian language and culture. Kristijonas Donelaitis attended the seminar between 1736-1740 when he was studying theology in the university.¹³³

In 1717 the king appointed as inspector of churches and schools in East Prussia Dr. Heinrich Johann Lysius, a friend of August Her-

¹³² *The Seasons by Kristijonas Donelaitis* 1967. Translated from Lithuanian by Nadas Rastenis.

¹³³ Réza 2003, 78.

man Francke and devoted follower of his Pietist views. Lysius, who had studied at Jena, Leipzig, and Königsberg, energetically took up his work beginning in 1718. A reaction against his program quickly developed among pastors who objected to his methods. Lysius wanted to flood the area with Pietist literature. Recognizing that it was not economically feasible to translate all this material into Lithuanian or Polish, his recommendation was that the Lithuanian and Poles should be taught German. It would be hard to imagine a program which could be objected to more strenuously than this notion that Lithuanians and Mazurians ought to be Germanized. This would cause great identity conflicts for a people who wished to affirm both their Lutheran confession and their Lithuanian or Polish identity. Among the Lithuanians Pastor Gabriel Engel of Szilien (Lith. *Žilai*) led the opposition. On September 22, 1721 the King released Lysius from his position as inspector for the Province of Lithuania.¹³⁴

The orthodox Lutheran clergy used their pulpits to speak against the colonization of the region by Calvinists and Pietists who were indifferent to confessional differences. The king responded on May 22, 1719 by issuing a mandate stating that references to doctrinal differences always led only to resentment and bitterness and did not deal with matters essential to salvation or the practice of a living Christian faith. Those who did not desist from spreading dissension would be suspended from the Holy Ministry.

The Prussian Church introduced the rite of Confirmation under Lysius and made it a requirement that all communicants must first be confirmed. This practice was introduced as a part of the reform of the education system. As early as May 2, 1718 Lysius drew up a liturgical order of Confirmation with specific directives concerning catechization and the ritual of Confirmation. The act was entitled: *Vorschrifft Und Ordnung, Wie es mit der auff S. Königl. Maj. de dato Königsberg Anno 1718. den 2. May, Christ-löblich verordneten Einsegnung der Kinder, Welche Zum erstenmahl Zum Heiligen Aben-*

¹³⁴ Hubatsch I 1968, 183.

dmahl kommen, soll gehalten werden (*The Regulation and Order of his royal highness given at Königsberg on May 2, 1718 concerning how the Laudable Christian Confirmation of Children when they for the first time come to the Holy Supper is to be performed*). This regulation decreed that children were, without exception and without regard to social privilege, to be instructed and confirmed together. Whatever divisions might be observed elsewhere in matters of confession, in Confirmation no distinctions were to be made between rich and poor, male and female. Reference was made to the fact that in some places men confessed to the chief pastor and women to his assistant, to the so-called deacon. Great emphasis was made on the ritual of Confirmation which according to the decree was to be observed without any variation or addition in all the churches.

On confirmation day a special service would take place following at the close of Vespers. During the singing of the hymn "*Komm, Gott, Schöpfer, heiliger Geist*" the confirmands presented themselves in the chancel before the altar, boys on one side and girls on the other. If the number of confirmands was so large that the entire space before the altar was taken, then a second row should stand behind them. After the hymn the pastor was to speak to the congregation stating that the children they saw before them were made coheirs with Christ and planted in his Holy Church through Holy Baptism. Now they had come to the knowledge of Christian doctrine and heartily desired to draw more closely to Christ and his Holy Church through the Sacrament of his Body and Blood. They were now prepared to take upon themselves the renunciation of the Devil which had been done in their name by their sponsors on their baptismal day. Now they were finally able to make their own confession of faith in Christ. In order that their whole lives might be blessed in Christ it was right and proper that the congregation should call upon God the heavenly Father in the name of Christ that He would grant them his grace and the Holy Spirit that they might receive the Lord's Supper to their benefit and that they might grow daily in faith, love, patience, long suffering, and every other fruit of the

Holy Spirit, and that they might come to a blessed end. He then led them in praying the Our Father.

Then followed the public examinations of the confirmands as to their knowledge of the chief parts of Luther's Catechism and its explanation, what every commandment teaches, requires, and forbids, the right understanding of the articles of the Creed, the doctrine of the Holy Trinity, Christ and his saving work, the Holy Spirit, and the work of justification, sanctification, and the hope of everlasting life, as well as benefits and power of Holy Baptism, the Lord's Supper and preparation for it through true repentance and Luther's questions and answers to be asked before Communion. Also included in the examination were prayer, Psalms of David, and other prayers from the Catechism and other sources. Intelligent children were to be asked also concerning specific points of doctrine and asked to illustrate them with passages of Scripture and give examples of virtues exhibited by the pious in the Holy Scripture.

At the conclusion of the examination the pastor was to encourage the children to be thankful to God from the bottom of their hearts that He had brought them to the true knowledge of this only begotten Son and made them members of his Church. They should pray that the Lord would bless and keep them in the true faith and true fear of God that they may not lose what they had gained. He reminded them that by the help of the Holy Spirit they should daily grow and increase in faith, works of love, and all Christian virtue and good behavior, so that they might show themselves to be God's planting and flourish with the fruits of righteousness to the praise and glory of God.

In this understanding of confirmation the theology of covenant or pact earlier alluded to by Philip Spener becomes evident. Holy Baptism is characterized as a covenant or agreement which in the beginning was made between God and one's godparents. Now that covenant was being renewed as the confirmand took what had been promised through his godparents upon himself. In Baptism it had been the godparents who renounced the Devil and all his works

and all his ways. Now in confirmation the confirmand took that renunciation upon himself and promised that he would persevere in the true Christian faith and a godly life, that he would be patient in sufferings, and that he would willingly die rather than turn away from the promises which he now made before the face of God and the congregation. Each confirmand was asked to make this pledge personally and to say at its conclusion: "Yes, and to this end may God grant me his grace and the assistance, strength, and help of his Holy Spirit through Jesus Christ. Amen." The pastor was to respond to this Amen with his own Amen.

Then all the confirmands were to kneel on the chancel floor or the lowest altar step and receive the blessing as the pastor laid his hand upon the head of each them: "The God and Father of our Lord Jesus Christ who has begun this good work in you, continue it and bring it to completion through the Holy Spirit until the day of Jesus Christ."

He then was to address the congregation calling upon them to pray for these tender branches in the tree of the Christian congregation that the God who had called them into his kingdom would preserve, rightly prepare, strengthen, empower, and establish them in the same until all together came into his eternal glory.

The rite ended with a lengthy prayer which spoke of Baptism as effecting rebirth and referred to the present ceremony as a public confession of the grace and goodness of God and of the redemption through Christ which the confirmands had come to know. He prayed that through the gift of the Holy Spirit God would strengthen the work he had begun in them, so that they would continue steadfast in his church and congregation in true faith and obedience to his Holy Gospel and persevere in it to the end without being led astray by evil or false doctrine. To this end God was asked also to protect them from bad examples and all the dangers of the world, so that the good that was in them would not be destroyed and that they would not be beguiled by lust and their hearts would remain unsullied. He prayed that God would grant that they might grow

up more and more into the head Jesus Christ in all wisdom, holiness, and righteousness and through the power of the Father, Son, and Holy Spirit ever confess God, heartily love him and in word, work, and walk confess him, pray to him and make his name known before their neighbors and all mankind. All of this was asked in the name of Christ. The prayer asked that God would grant that those who had now been brought before him might be forever established in the fellowship of all the faithful and finally come to full blessedness and salvation. He concluded his prayer by praying that God's name might ever be hallowed throughout their lives, his kingdom extended, and his will done on earth with the same desire and love as it is done in heaven.

Then the congregation was to join him in praying the Our Father, after which he concluded the service with the Aaronic Benediction.¹³⁵

There now appeared in the church a liturgical ceremony that the Prussian Church itself had not devised, but which was made mandatory by order of the King. Outwardly it did not appear to stray far from orthodox Lutheranism in that it spoke of regeneration as effected through Holy Baptism. However, at the same time it referred to Baptism as a pact or covenant between man and God in which the confirmand now took upon himself obligations which in his Baptism were affirmed by his sponsors. In typical Pietist fashion the gift of Baptism receded into the background and the responsibilities imposed by Baptism came to occupy the central place. As a result Confirmation was elevated above Baptism since the full potential of Baptism was understood to be reached in Confirmation when the confirmand took its responsibilities upon himself.

Throughout the entire period the Lithuanian pastors never had their own complete agenda in Lithuanian. Apart from the hymns and liturgical forms already noted they had to make use of manuscript editions of liturgical materials translated from German. Among these was the so-called Lysius Catechism, prepared in

¹³⁵ Hubatsch III 1968, 203-207.

1719 and given the title: *Mážas Katgismas D. Mértilo Lutteraus ant Małoniųjáusojo Prusū Karálauis isákimo, wissū Wýskupū ir Klebonū Lietuwoj' Sutarimù isz naujo Tilžeje [Mété 1719] pérweizdétas, ir wis-siems wartotinay Karaláuczuje iszpáustas* (*The Small Catechism of Dr. Martin Luther as newly revised in Tilsit in 1719 by the agreement of all Bishops and Parish Pastors in Lithuania and printed in Königsberg to be used by all, as decreed by the Most Gracious King of Prussia*). The book included Luther's Enchiridion together with his forms for Holy Baptism and Holy Matrimony, as well as a short form for Confession. The book was never printed but it was available to pastors in manuscript form.¹³⁶

In 1722 Lysius sponsored the publication in both Lithuanian and German of a version of Luther's Small Catechism: *Mažas Katgismas D. Mertino Luteraus Lietuwiszakay ir Wokiszakay Ant Małoniųjáusojo Prusū Karálauis Isákimo wissū Wyskupū ir Klebonū Lietuwoj' Sutarimù isz naujo Tilžeje Mete 1722. pérweizdétas* (*The Small Catechism of Dr. Martin Luther in Lithuanian and German as newly revised in Tilsit in 1722 by the agreement of all Bishops and Parish Pastors in Lithuania, as decreed by the Most Gracious King of Prussia*). Pastor Gabriel Engel served as the Lithuanian editor of the work. It was useful to pastors because it included forms for Baptism and Marriage, and the form for the Administration of the Sacrament of the Altar. It was an important contribution but the pastors needed much more.¹³⁷

¹³⁶ Lysius 1993, 43-60.

¹³⁷ *Mažas Katgismas* 1722, 73-88.

5. Prussian Lutheran Agendas in the 18th Century

5.1. The Lithuanian Agenda of 1730

The first official Agenda of the Lithuanian Church was published in 1730. It was also the first Prussian Agenda to be printed in the 18th century. It was published in Königsberg under the title: *Dawádnas pamokiniminas kaipo wissi, Lietuwoje, po Maloninguáusio Prusú Karalum essantieji Kunningai, kaip Diewo Tarnai tur elgtis, noredami szwentą Klebonū Urèdq wiernay iszpildit* (*Thorough Instruction concerning how All Pastors in Lithuania under the Most Gracious King of Prussia should conduct Themselves as Servants of God in the proper fulfillment of their Pastoral Duties*). The book was prepared by Archpriest Johann Behrendt of Insterburg (Lith. *Isrutis*), superintendent for the parishes in the Insterburg region. The official consistorial decree authorizing the publication of the Agenda was dated September 11, 1730.¹³⁸

The book contained forms for Holy Baptism, the Lord's Supper, Matrimony, Confirmation, public prayer for communicants and especially reconciled public penitents with an admonition that they be joyfully received back into the fellowship of the church, a form for

1730 Lithuanian Agenda

¹³⁸ Jakobson 1839, 143.

the reconciliation of public sinners, installation of a parish pastor, general prayers of the church, special prayers for the high feasts, seasonal Collects with versicles and responses, and the history of the Passion of Christ in six parts.

The form for the celebration of the entire Chief Divine Service was not included nor was any reference made to it. The form for the Lord's Supper included only the exhortation to communicants, loosely based on Luther's Paraphrase, as in the 1568 book. Only the preparatory words were included and in place of the Paraphrase the congregation was to pray the Our Father. The second part of Luther's Paraphrase, the Admonition to give attention to the words and promises of Christ, followed the 1568 version *verbatim*. However, none of the rubrical directions of the 1568 Church Order were included. The officiating pastor was instructed to move directly from the Exhortation to the Words of Consecration, and the distribution was to follow immediately. Omitted was the old directive that the *Sanctus* or "*Jesaja, dem Propheten*" should be sung. No directions were given concerning the singing of hymns during Communion. The form included the following distribution formula: "Take and eat, this is the body of Christ Jesus, given for you (on the cross). This strengthen you to the eternal salvation of your soul" and "Take and drink, this is the blood of Jesus Christ, shed for you, a sinner (on the cross). This strengthen you to the eternal salvation of your soul." The post-Communion closely followed the 1568 order: Salutation, Response, Luther's post-Communion Collect and alternative prayer of thanksgiving, and the Salutation. Two forms of benediction were given. The first followed Luther's form from the *Deutsche Messe*: "Lord God, grant us your blessing, Lord God bless us, and let all the ends of the earth fear the Lord God. Amen." Two translations of the Aaronic Benediction were also included, the first using the form: "Lord God" ("*Pone Diewe*") and the second "Lord" ("*Wieszpats*").¹³⁹

This service followed closely the form of the Lord's Supper which followed the sermon in the 1568 order, but nothing was in-

¹³⁹ *Dawádnas pamokinnimas* 1730, 6-8.

cluded of the Service of the Word which preceded it. Although seasonal Collects and general prayers were included in the book, no direction concerning their use was given. Indeed nothing at all was said about the altar service which preceded the sermon and nothing was said about what was to be included in the pulpit office. Evidently pastors were expected to continue to make use of the old Order as they had done before and as their forefathers had done ever since the days Mažvydas.

The Divine Service was not everywhere the same. City congregations in Memel, Königsberg, Tilsit, Insterburg, Ragnit, Labiau, and others had choirs competent to sing the *Sanctus* and other liturgical music. The old Order had provided a richer form of Divine Service for such congregations. Rural congregations had few resources and necessarily had a far simpler service with no special music. No music was provided in the Agenda itself. It is worthy of note that in this Agenda the term "Mass" ("Miszos") refers to the sermon rather than the whole service. Mažvydas had used the term to refer to the entire service and spoke of the Benediction as "Locking up the Mass" ("Uszrakinimas Mischos").¹⁴⁰ The 1730 book refers to the prayers to be said "... after the Mass" ("Po Miszū meldžama"), i. e. after the sermon.¹⁴¹ Actually throughout Prussia as the celebration of Communion came to be less frequent the sermon came more and more to be referred to as the "Mass." This was not a distinctly Lithuanian usage. In many places the pulpit came to occupy the central and most prominent place in the church. New churches placed the pulpit behind and above the altar.

The appearance of a Lithuanian language Agenda several years before the publication of a new German book was an exception to the rule. Usually a liturgical order in a native language reproduced a form already available in German. Another such exception could be found in Courland where a Latvian service appeared in 1727, a

¹⁴⁰ Mažvydas 1993, 650.

¹⁴¹ Dawádnas pamokinnimas 1730, 25.

full decade before the new German Agenda was published.¹⁴² The appearance of the new Lithuanian Agenda was a valuable addition to the libraries of Lithuanian speaking pastors. Even though the book lacked the Service of the Word and a proper form for the burial of the dead, they now had for the first time an altar book in their own language with the church's official *imprimatur*. It is likely that the German language services during this period were very similar to those conducted in Lithuanian.

5.2. The Polish Agenda of 1731

In 1731, one year after the appearance of the Lithuanian Agenda, a similar volume was published in Königsberg in Polish under the title: *Ustawy Kościelne Królestwa Pruskiego krotko zebrane i wydrukowane w Królewcu roku MDCCXXXI* (*The Churchly Acts for the Prussian Kingdom concisely collected and published in Königsberg in 1731 AD*). As the title indicated the book was not complete. It included forms for Baptism, emergency Baptism, the Lord's Supper,

Marriage, Confirmation, the form for the reconciliation of public sinners, the prayer for communicants including reconciled public penitents together with an admonition that they be joyfully received back into the fellowship of the congregation, the form for the installation of pastors, general and seasonal prayers of the church, seasonal and special Collects with versicles and

1731 Polish Agenda

¹⁴² *Lettische Neu verbesserte-und vollständige Kirchen-Agende* 1727.

responses, the History of the Passion, and a lection for use at the burial of the dead.

The form of the Communion Service in the Polish book followed that found in the Lithuanian Agenda, except that Luther's Paraphrase of the Our Father was given in full and no provision was made for the congregation to recite all of the Our Father. In addition, all four forms of benediction from the 1568 book were included and the parenthetical addition "on the cross" was not included in the distribution formulas. As in the Lithuanian book no musical notations were given but it was allowed that the *Verba*, Salutation and post-Communion Collect could be chanted. Unlike the 1730 Lithuanian book, the Polish edition did include some rubrical directions, and it was stated that the choir was to sing the *Sanctus* or "*Jesaia, dem Propheten*" after the consecration. Again the Service of the Word was omitted, an indication that it was not thought necessary to include it.¹⁴³

5.3. The 1734 Directive Concerning Church and School Matters

The first written indications that the Service of the Word was to give way to a simpler form than in the 1568 book can be found in the *Erneuerte und erweiterte Verordnung über das Kirchen- und Schul-Wesen in Preussen* (*The renewed and enlarged Order concerning the Church and School System in Prussia*), published under the name of Friedrich Wilhelm I in 1734. The order was prepared by Frantz Albert Schultz but it reflected the attitudes of the King in matters of education and religion.¹⁴⁴

Behind the King's order stood his continuing resolution that religious education should serve the purposes of the state and his growing irritation with Lutheran liturgical ceremonies. King Friedrich Wilhelm I had sharply criticized liturgical chanting, the sign of the cross, the use of lighted candles on the altar, vested choirs, and

¹⁴³ *Ustawy* 1731, 9-13.

¹⁴⁴ *Preußische Merckwürdigkeiten* 1741, 549-566; *Hubatsch* III 1968, 216.

liturgical clergy vestments. In some Lutheran parishes and especially in Berlin he managed to proscribe them all. As a loyal Calvinist he claimed that the Lutherans had erred in retaining these popish features. The vast majority of the orthodox Lutherans openly opposed attempts of the King to eliminate differences between the Lutherans and Reformed Churches by back door maneuvers which aimed at making their worship indistinguishable.¹⁴⁵

The King's avowed purpose was to build and better his Prussian churches by means of education. To do so he needed the support of the Pietists, who were themselves convinced that education was the proper avenue leading to moral Christian living and social betterment. The 1734 directive stated very clearly that pastors were now to involve themselves actively in teaching both in their church buildings and in the parish schools. This arrangement was to be furthered by making use of theological students from the University of Königsberg as deacons or student teachers.

The theme of the King's directive concerning the Church and School System was the intensification of a form of catechization which was meant to create a loyal and socially minded citizenry. Pietism would be helpful in the achievement of this goal, but first it would be necessary that church services be ordered so as to optimize opportunities for catechization.

The Service of the Word now needed to be reordered so that the church itself became a Sunday school. Changes would need to be made in the directives which had been in effect since 1568. There were too many hymns and many of the people had no real understanding of what they were singing. The songs did not properly edify them. The time taken for preaching also needed to be more carefully regulated and the elaborate structure of proclamations, intercessions, and thanksgivings which surrounded catechization needed to be streamlined. In the Matins service, the so-called Early Sermon, there should be no more than one morning hymn and the sermon hymn before the sermon and no more than a single hymn

¹⁴⁵ Sonnek 1903, 15 ff.

after the sermon. Of course, nothing was said to support the continued use of versicles and antiphons or anything else of the office of Matins which could not be considered properly edifying.

In the main service there should be no more than three hymns before the sermon. The service itself was to begin with Luther's *Te Deum*, "*Herr Gott, dich loben wir*," on feast days and on other days with "*Allein Gott in der Höh' sei Ehr'*" or the *Kyrie*. Nothing else remains. The Latin Introit or German Psalm is gone and, so it seems, the Salutation and Collect as well. There is a hymn of the day and it is followed by catechization. This catechization was not to be incrusted with announcements, intercessions, or thanksgivings but only with a simple short prayer. At the conclusion of the catechesis the pastor was to recite the Creed and go to the pulpit for a sermon which was in no case to last longer than 45 minutes. The sermon was to be followed by a recapitulation of the teaching of the day, a general prayer, hymn, and Communion. There was to be no special music in the Communion service because that would only disturb the meditative atmosphere. Only such passion hymns, Communion hymns, and whatever other edifying hymns the pastor had thoughtfully chosen were to be sung.

In Vespers the structure of the office had been demolished leaving only a hymn of thanksgiving or some other hymn and after the sermon only a single hymn, followed by the catechization, prayer, and blessing. The liturgical services as found in the 1568 Church Order had been effectively demolished. Anything which a stern, upstanding Calvinist might label as frivolous ornamentation was discarded.¹⁴⁶

Private Confession had not been eliminated but General Confession achieved greater prominence and took on a catechetical character. Now to the confession of sins was added also a confession of faith. Even Private Confession came to reflect this character since the penitent was expected to recite parts of the Catechism at the request of his father confessor. Examination of one's knowledge of

¹⁴⁶ *Preußische Merckwürdigkeiten* 1741, 565.

the Catechism took on greater importance than the examination of one's conscience according to the commandments. This was not an altogether new development. August Herman Francke had found the confessional a valuable tool in teaching social consciousness and conversion. Now the confessional could be used to reinforce the teachings necessary to make good citizens.

The recognition of the importance of catechization was also not new. Duke Albrecht had stressed it in the days of the Reformation, but now it was given a purpose which was primarily social and only secondarily Christian. The King had said that he must make Prussia Christian and to him this meant a state in which the people worked hard and honestly and followed obediently in the path marked out for them by their monarch. Whether one was Lutheran or Reformed was of relatively minor importance. What was really important was that every Prussian should be a loyal and obedient Prussian.

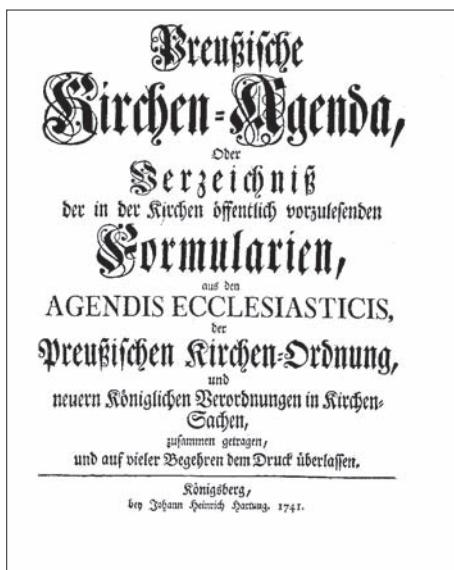
Pietism played an important role in this development. Lysius set down the process of educational reform and the introduction of a Confirmation ceremony which celebrated the fact that the confirmand had now reached a proper level of education and Christian knowledge. Georg Friedrich Rogallis had introduced the regulation that all candidates for ordination must be able to bear witness to their having been born again as real Christians, and Shultz had taken the final momentous step of authoring the General Instruction for churches and schools. The Instruction was strongly opposed by General Superintendent Johann Jacob Quandt and the orthodox Lutherans.¹⁴⁷ It is likely that, at least among the orthodox, the old liturgy of 1568 continued to be used together with its Introits, versicles and responsories, and other liturgical chants, as well as the old liturgical customs. In areas where the chief seats of ecclesiastical power were occupied by Pietists, the requirement that the instruction be followed would need to be adhered to more closely. The visitors and inspectors were to see to it.

¹⁴⁷ *Wendland* 1910, 58.

5.4. The German Agenda of 1741

The earliest surviving witness to the worship services in the German language in Prussia in the 18th century is found in the official Agenda published in Königsberg in 1741, the *Preußische Kirchen-Agenda, Oder Verzeichniß der in der Kirchen öffentlich vorzulesenden Formularien, aus den Agendis Ecclesiasticis, der Preußischen Kirchen-Ordnung, und neuern Königlichen Verordnungen in Kirchen-Sachen zusammen getragen, und auf vieler Begehrten dem Druck überlassen* (*The Prussian Church Agenda or Directory of the Publicly Read Formulas, compiled together from the Ecclesiastical Agenda, the Prussian Church Order, and the New Royal Directives in Church Matters, along with many other Desirable Matters set down in Print*). In it is found the fundamental pattern of worship which prevailed in East Prussia throughout the 18th century.

This Agenda is remarkably similar to the Lithuanian language Agenda of 1730 and the Polish Agenda of 1731, although the order of services is somewhat different. The book included formularies for Ordination, Installation of a Pastor, Baptism, attestation to emergency Baptism, Confirmation and the blessing of children, public repentance of manifest sinners, the administration of the Lord's Supper, Private Communion, i. e., Communion of the Sick, Marriage, and selected Collects with versicles for various occasions.

1741 Prussian Agenda in German

The formula for the administration of the Lord's Supper was only 6 pages long. Three pages of it were given over to the short exhortation, the Paraphrase and Admonition, all of which were from the 1568 Church Order and Luther's *Deutsche Messe*. The Words of Consecration then followed without the *Sanctus* or "*Jesaja, dem Propheten*," the Our Father, *Pax*, and *Agnus Dei*. No directions were given as to the manner in which communicants were to approach the altar. Only the distribution formulas were given: "Take and eat, this is the body of Christ Jesus which was given for you; may it strengthen you to everlasting life. Amen;" "Take and drink, this is the blood of Christ Jesus, shed for you a poor sinner; may it strengthen you to everlasting life. Amen." There is no provision for the singing of "*Jesus Christus, unser Heiland*" or "*Gott sei gelobet und gebenedeitet*" during or after Communion. After Communion came the versicle "Give thanks to the Lord, for he is good. Alleluia" and its response "And his mercy endures forever. Alleluia." The pastor then prayed Luther's post-Communion Collect. This was followed by the Salutation and response and the service concluded with the Aaronic Benediction.¹⁴⁸

The 1568 service served as the model for this service but all its rubrical directives were omitted. Unlike the 1730 Lithuanian and 1731 Polish editions which still included some directives, the German edition contained no directives whatever. The pastors were left with no guidance as to how to conduct the service. Some may have chosen to continue to follow the old directives in accordance with the traditions of the congregation, others may have chosen not to do so. Pietism was now firmly established and chose not to concern itself with such details.

A new edition included a form for what was called "Private Communion." It was intended for the administration of the Sacrament to one whose affliction made it impossible for him to attend the Communion Service. It contained only the following elements: Our Father, Words of Consecration over the bread, Communion of

¹⁴⁸ *Preußische Kirchen-Agenda* 1741, 36-42.

the Body, Words over the Cup, Communion of the Blood, closing versicle and Collect in the first person singular. No admonition was provided, nor was there any reading from Scripture or blessing. No provision was made for members of the family or neighbors to commune with the afflicted.¹⁴⁹

No special form for Confession was provided. The Church and School Instruction had stated clearly that only those who had made confession were to be communed. Forms for it were found in Luther's Small Catechism.

The Agenda also included the Confirmation order from 1718 with only minor changes in wording. Most of the rubrical directives were dropped.

This Agenda did little more than furnish pastors with the barest of liturgical materials for the conduct of their pastoral ministry.

5.5 The final expressions of liturgical worship in the 18th Century

A new Polish Agenda appeared in 1755. It was published in Königsberg under the title: *Ustawy Kościelne Które z modlitwami i Hystoryą o męce drogiego zbawiciela przydanymi, Będą w Królestwie Pruskim zwyczajnie używane* (*The Churchly Acts to be used ordinarily in the Kingdom of Prussia, with Prayers and the History of the Passion of Our Dear Savior*). It reproduced the contents of the 1731 book.

In 1775 a new Lithuanian edition appeared. It was published in Königsberg under a new title: *Agenda tattai esti Surászimas Pa-graudinnimû ir Maldû, Lietuwôs Bažnyčiosa skaitomû nûg Kunigû sz-wentus sawo Urédo Darbus pilnawojančiujû* (*Agenda that is, a Collection of Exhortations and Prayers read in the Lithuanian Churches by Parish Pastors in the exercise of their Holy Duties*). It was prepared by Gottfried Ostermeyer (Lith. *Gotfrydas Ostermejeris*), pastor of Trempern (Lith. *Tempai*). The book followed the order of contents of the German Agenda of 1741, but the offices included followed closely those

¹⁴⁹ *Preußische Kirchen-Agenda* 1741, 42-44.

1775 Lithuanian Agenda

cluded and the parenthetical “on the cross” (“*ant kryzjaus*”) in the distribution formulas was now no longer parenthetical. The formula read: “Take and eat, this is the body of Jesus Christ given for you on the cross; may this strengthen your soul to eternal salvation” and “Take and drink, this is the blood of Jesus Christ, shed for your sins on the cross. May this strengthen your soul to eternal salvation.” As in the 1741 German book the alternative Collect was dropped. As in 1730 three alternative benedictions were printed but in the second one “Lord God” (“*Ponas Diewas*”) has been replaced by Lord (“*Wieszpats*”). It should be noted that, as in 1730, Luther’s Paraphrase of the Our Father was not found in the 1775 Agenda, but only the Our Father itself. Apparently Luther’s Paraphrase was no longer used among the Lithuanians in the 18th century and church officials did not require that the Service of the Sacrament conform exactly to the German edition.¹⁵⁰

¹⁵⁰ *Agenda 1775*, 26-29.

of the Lithuanian Agenda of 1730. Included were the form for installation of pastor into the parochial ministry, formularies for Baptism, the recognition of Emergency Baptism, Confirmation, Reconciliation of manifest sinners, administration of the Lord’s Supper, Communion of the Infirm, Marriage, and selected Collects. Included in 1730 but now missing was the history of the Passion.

The Service of the Sacrament followed very closely 1730 service, but the rubrical directives were no longer in-

Shortly after this Agenda was published Pastor Ostermeyer became deeply involved in debate with Pastor Petras Gotlybas Milkus and his son Kristijonas Gotlybas Milkus concerning the proper Lithuanian terminology to be used in the hymnal. Ostermeyer contended that although the word “body” was usually rendered in Lithuanian as “*kūnas*,” it would be more proper to use the word “flesh meat” (“*mësa*”), a word which most commonly referred to meat. In the Words of Consecration and the distribution formula he perpetuated the usage of the old 1730 translation “body” (“*Kunas*”), but in the marriage rite description of the creation of Eve when God removed a rib from Adam and filled up the place with “body,” Ostermeyer parenthetically added “flesh meat” (“... ir atpildë tą Wëtq Kunù (*Miesa*).”).¹⁵¹ Thirteen years later, in 1788 Kristijonas Gotlybas Milkus referred to this parenthetical remark by Ostermeyer by saying that it clearly showed his incompetence as a linguistic scholar for he turned Adam’s body into a carcass. Milkus claimed the support of the avowed literary expert Pastor Donelaitis of Tollmingkehmen (Lith. *Tolminkiemis*) in support of his contention and went on to say that a number of his colleagues in the priesthood silently marveled that a man so linguistically incompetent should dare to correct the Agenda. By including this parenthetical comment he had showed that he was unwilling to take the advice from others who knew better than he did.¹⁵²

A new edition of the Prussian Church Agenda appeared in 1780 under the same title: *Preußische Kirchen-Agenda, Oder Verzeichniß der in der Kirchen öffentlich vorzulesenden Formularien, aus den Agendis Ecclesiasticis, der Preußischen Kirchen-Ordnung, und neuern Königlichen Verordnungen in Kirchen-Sachen zusammen getragen, und auf vieler Begehren dem Druck überlassen* (The Prussian Church Agenda or Directory of the Publicly Read Formulas, compiled together from the Ecclesiastical Agenda, the Prussian Church Order, and the New Royal Directives in Church Matters, along with many other Desirable Matters set down in Print). The first 79 pages reproduced the contents of the 1741 book

¹⁵¹ *Agenda* 1775, 32.

¹⁵² Milkus 1990, 253-254.

1780 German Agenda

verbatim and it appears that the same plates may have been used with the exception of page 78 which had a different illustration. Additional supplementary pages were found under the general title: *Kirchen-Gebeite*. It included two prayers of the church for Sundays and feast days, and a third prayer to be used at prayer services and on days of repentance. Included also were special prayers to be added to the general prayer on Christmas, New Year's Day, Good Friday, Easter, Ascension, and Pentecost.¹⁵³

The last unique East Prussian German Agenda was published in 1789. It appeared under a new title: *Preußische Kirchen-Agenda, die liturgischen Formulare der lutherischen Gemeinen in Preußen enthaltend. Nebst einer Abhandlung über liturgische Formulate überhaupt und die preußische besonders, aufs neue herausgegeben* (The Prussian Church Agenda containing the Liturgical Formulas of the Lutheran Congregations in Prussia. Together with a Treatise concerning Liturgical Formulas in General and Prussian in Particular, Newly Published). The services remained as they had been but the table of contents gave new titles to some of the rites. It had two separate sections, one for ordinary civilian congregations – “Für die Civil-Gemeinden” (“For Ordinary Congregations”), and the other for military congregations – “Für die Militair-Gemeinden” (“For Military Congregations”). An appendix was added giving a resumé of the liturgical rites in the Prussian Church since

¹⁵³ *Preußische Kirchen-Agenda* 1780, 1-40.

the Reformation and some proposed revised forms, all the work of Pastor Ludwig Ernst von Borowski, the most highly regarded pastor in Königsberg, the pastor of *Neuroßgärtner* church in that city.

The formularies for ordinary parish congregations in the main body of the work included the rites for the ordination of pastors and their installation. To the general prayers found in the 1780 book an eleventh one was added commemorating the wars of Bavarian Succession of 1778/79. Then followed the form for Baptism, the attestation of Emergency Baptism, the Confirmation of Children, public reconciliation of manifest sinners, administration of the Lord's Supper, the Private Communion (for the infirm), the solemnization of Holy Matrimony, and Collects and versicles. The forms were virtually identical to those of the earlier edition. Indeed, it appears that the same plates may have been used for the printing.

The 1789 agenda also included prayers and forms to be used in military congregations. Under the influence of his Reformed Court Preacher Daniel Ernst Jablonski, Friedrich I had hoped to unite the Lutheran and Reformed congregations in his realm into a single Evangelical Church using the liturgy of the Church of England as found in its Book of Common Prayer. It soon became evident that this plan could not be easily or quickly implemented. The King decided that the best way to begin the movement toward union was to unite all Lutheran

1789 Final Prussian Agenda

and Reformed military personnel into a single military church.¹⁵⁴ This he accomplished by decree on April 29, 1711.¹⁵⁵ Henceforth soldiers would no longer be members of parochial congregations or subject to their regulation. They would instead be members of special garrison congregations, the membership of which consisted only of soldiers and their families. For the liturgical use of these congregations he introduced a very simple liturgical service which consisted of an opening hymn, altar prayer, chief hymn, sermon, and short closing hymn. Because the majority of military chaplains were former students of the University of Halle, pious in their spirituality and accusatory in their preaching, King Friedrich Wilhelm I issued on July 3, 1719 a special order that they were not to preach in an accusatory manner which would abuse the solders or treat them with insufficient dignity.¹⁵⁶

A special agenda for military use was issued in Berlin on July 15, 1750 with royal approval and the agreement of the consistory. It was entitled: *Sr. Königl. Majestät in Preussen und Churfürstl. Durchl. zu Brandenburg, etc. etc. Renovirtes Militair-Consistorial-Reglement und Kirchen-Ordnung des Feld-Ministerii, samt einigen Beylagen derer Bey dem öffentlichen Gottesdienst, Taufe, Beicht, Abendmahl und Trauung, zu gebrauchenden Gebetthe und Formularien. de dato Berlin, den 15. Julii 1750 (Revised Military Consistorial Regulations and Church Order of the Field Ministry together with Some Supplements to it for the Public Worship Service, Baptism, Confession, Lord's Supper, and Marriage with Prayers and Formulas, given at Berlin on July 15, 1750 by his Serene Royal Highness in Prussia and Illustrious Elector of Brandenburg etc., etc.)*

The book included regulations concerning the military consistory and garrison congregations together with a church order which covered the calling of ministers into the chaplaincy, their duties, and their promotion.¹⁵⁷ Appended to it was a section entitled: "Beylagen des renovirten Militair- Consistorial- Reglements und Kirchen- Ordnung

¹⁵⁴ Rietschel 1900, 447 fn.7.

¹⁵⁵ *Militair-Consistorial-Reglement* 1711; Printed also in: *Militair-Consistorial-Reglement* 1748, 2-14.

¹⁵⁶ Hubatsch I 1968, 141.

¹⁵⁷ Printed in: *Corporis Constitutionum Marchicarum* 1750, 237-250.

vom 15. Juli 1750" ("Supplements to the Military Consistorial Regulations and Church Order, dated July 15, 1750"). It included two prayers to be used in the public worship service, the Baptismal rite, Confession and Absolution with a Prayer of Thanksgiving, the Service of the Lord's Supper, and the Marriage rite.¹⁵⁸

The 1789 agenda included prayers and forms under the heading "Für die Militair-Gemeinden" ("For Military Congregations") giving proper titles for each section. The first prayer was to be said at the beginning of the Divine Service. The second was entitled "The Prayer of the Church" which was in fact an announcement before the congregation of those for whom prayers should be offered. At the conclusion of the announcement all joined in the Lord's Prayer. The forms for Baptism, Confession and Absolution, the Lord's Supper, and Marriage remained unchanged.

The forms provided appeared to be from Lutheran sources, although the congregations which were to use them would include both Lutheran and Reformed members. As in 1750 there was no developed form for the Divine Service provided. A short directory of the elements of the service could be found in the military church order in the section entitled: "Von dem öffentlichen Gottesdienst" ("Concerning the Public Divine Service"). The agenda itself directed the use of the two opening prayers and the Our Father.

A form for General Confession and Absolution was provided. It consisted in a confessional prayer and three questions. The penitents were asked if they acknowledged and confessed that they are sinners who have sinned against God's commandments by thought, word, and deed, were they truly penitent, did they have confidence that God in his goodness and mercy would forgive their sins for the sake of Jesus Christ, and was it their intention to bring forth the fruits of repentance. The Absolution stated that the pastor was absolving them by the power of his office as an ordained servant of the Word and by the command of his Lord and Savior. This formula fell short of the "*absolviente*" and made the Absolution an an-

¹⁵⁸ Printed in: *Corporis Constitutionum Marchicarum* 1750, 251-258.

nouncement of forgiveness: "I announce to you the forgiveness of all your sins in the name of God the Father, etc." The order closed with a prayer of thanksgiving and the petition that those who had confessed might commune worthily. The order closed with the Our Father (Germ. *Vater Unser*) and the Benediction.

The order for the Lord's Supper was to be used following the sermon and the singing of the hymn "*Komm, heiliger Geist, Herre Gott*" whenever the service was held in church. When it was held in the field it followed immediately after the Confession and Absolution. The administration of the Sacrament began with the *Pax Domini*: "The peace of the Lord be with us all. Amen" and a prayer in the first person singular asking for a penitent and reconciled heart so that one might receive the Sacrament free of all bitterness and in charity towards one's enemies. This was followed by the Our Father and the Words of Institution and the final stanza of the communion hymn "*Schmücke dich, o liebe Seele*" – "*Jesu, Wahres Brot Des Lebens*" ("Jesus, Bread of Life, I pray Thee"), by Johann Franck. Then followed the *Pax Domini* directed this time toward worthy communion by the addition of the phrase: "To the worthy reception of the Holy Lord's Supper." The distribution formula was the traditional Lutheran formula which speaks of the gifts as the true body and blood: "Take and eat, this is the true body of your Lord and Savior Jesus Christ, given into death for all your sins; may this strengthen and preserve you in the true faith unto life everlasting. Amen." After Communion the pastor said the versicle and response and prayed Luther's post-Communion Collect. The service closed with the Benediction and the hymn "*Gott sei gelobet und gebenedeiet*."

The baptismal rite was based upon Luther's order, but without either the Exorcism or the Flood Prayer. After the Triune Invocation and the identification of Baptism as a means of grace by which forgiveness of sins, grace, and adoption are mediated, a prayer of thanksgiving spoke of Baptism as a washing with the Word and release from darkness and a means by which one is redeemed through Christ's blood. The Consignation, the pericope of the blessing of children, the blessing from Psalm 121:8, the abnegation of Sa-

tan, his works and ways, the confession of the Apostles' Creed, and the desire to be baptized were all included along with the Apostolic Blessing following Baptism. The rite closed with the *Pax*.¹⁵⁹

The agenda very clearly revealed its Lutheran roots. In it one finds no evidence of any influence of Enlightenment thinking.

The 1789 Prussian agenda included also a supplementary section, an appendix entitled: *Ueber die liturgische Formulare, besonders der lutherischen Gemeinen in Preussen* (*Concerning Liturgical Formulas especially those of the Lutheran Congregations in Prussia*), provided by Ludwig Ernst Borowski, who was at this time the best known and most popular preacher in Königsberg.

Borowski, who was born in 1740 to a comfortably placed Polish family, was attracted both to the church and to the academy from his earliest years. He came into close contact with General Superintendent Quandt but most influential on him was his godfather the notable Pietist theologian Professor Daniel Heinrich Arnoldt. The Pietist training he received in the Arnoldt household left a strong impression, as is evident from his own statements decrying rationalist liturgies. When he was no more than 15 years of age he matriculated at the university of Königsberg where he became closely associated with Professor Immanuel Kant, who at that time was just beginning his academic carrier in the University. He also served for a time as a military chaplain traveling with his regiment to Bartenstein in East Prussia to fulfill the religious needs of the soldiers. After serving as pastor at Schaaken he was called to the *Neuroßgärtner* Church in Königsberg. He was well known and highly regarded in both academic and ecclesiastical circles, and he served well both the Pietist and the not-quite-yet rationalistic mentality of the clergy of that day. In the course of time he would become a valued pastoral adviser to the King, especially after the death of Queen Luise. As reward for his service he would be made General Superintendent of the Lutheran Church in Prussia and later the Archbishop of the Prussian Evangelical Church.

¹⁵⁹ *Preußische Kirchen-Agenda* 1789, 113-130.

Despite his close connection with Professor Kant he never became a thoroughgoing rationalist. Kant's attitude toward organized religion upset him to the point that in protest he refused to attend Kant's funeral.

By 1789 Borowski had established himself as a voice of moderation warning against the dangers of Rationalism in the church. Because of his expertise in liturgics and the history of liturgy, the consistory gave him the responsibility of providing sample rituals to provoke discussion as the church sought to answer the questions of pastors who saw a need to "improve" the public worship services.

Borowski viewed the spread of rationalistic agendas with some alarm, as he indicated in the opening pages of his supplement. He desired to demonstrate to his readers that liturgy is a living thing that is always undergoing development, adaptation, and alteration from the church's earliest days onward. He noted that in the course of this development differing traditions developed in the East and in the West and individual customs and rites developed even within these traditions. In the Reformation era of the Western Church liturgical services were simplified and new customs and ceremonies developed on the basis of the *Formula Missae* and the *Deutsche Messe*. These in turn came to be adapted according to local circumstances in Saxony, Prussia, and elsewhere. He declared that this process of adaptation was beyond question, but that there were limits beyond which one was not to go. Under no circumstances should the great moral and spiritual truths enshrined in the Christian religion be cast aside. Pietist liturgical modifications were not extreme. They touched chiefly on such ceremonial details as the exorcism and other adiaphora. No one in the church intended to dismantle and reconstruct the church's liturgies, he stated. However, now the church was facing a new situation. Liturgies of a different spirit, which abandoned the central elements of the Christian religion, were now proliferating. They did not fit into the pattern of gradual adaptation and development which had served so well in the past. New ways of thinking were now leading to new ways of believing. He illustrated this with specific examples. He stated that beginning with Johann Joachim Spalding the pro-

cess of this new development had spread through the introduction of notions native to English Deism and Enlightenment thought but that were not congenial to Christianity. These liturgies had spread quickly through German-speaking lands and one can find them in the churches of nearby Courland, he stated.

Still, although the work of improving the liturgy had moved forward, he stated, many pastors were confused about which course to take. It was not clear to all what constituted a real improvement in the liturgy. He stated that many pastors had approached him about these matters and to answer their questions he had decided to provide some examples of acceptable revisions. He added that he dared not claim that they were the best liturgies that could be constructed. He personally favored them but recognized that other pastors might judge on the basis of other criteria.¹⁶⁰

Borowski provided five formularies for the pastors to examine. They included two forms for Baptism, two forms for the administration of the Lord's Supper and one form for the Marriage service. Two of these liturgies were in use in of the territories of Kurpfalz and Lindau, two were taken from *Journal für Prediger* (*Journal for Preachers*) and one from the *Beyträge zur Verbesserung des öffentlichen Gottesdienstes der Christen* (*Contributions for the Improvement of the Public Worship of Christians*), edited and published in 1785 by Johann August Hermes, Gottlob Nathanael Fischer, and Christian Gotthilf Salzmann. He added also a portion of a prayer for the Harvest Festival which he himself had written and composed for use in his Schaaken congregation.¹⁶¹

Examination of these liturgies shows that Borowski read these modern and "improved" liturgies through Pietist lenses and adjudged them a bit more charitably than they may have deserved. According to his own statements he was offering what appealed to him and his own spiritual attitudes and sought to avoid rationalist extremes. The examples that he offered were offspring in the Pietist tradition, but some clearly showed Rationalist influences.

¹⁶⁰ Borowski 1789, 1-26.

¹⁶¹ Borowski 1789, 41.

In contrast to the classical Lutheran understanding of Baptism and the Lord's Supper as articulated in the church's liturgies, including the Prussian agendas, the examples offered by Borowski articulated a new theology. Both baptismal rites viewed Baptism as a covenant between God and man. The candidate was understood to be received into the fellowship of Christ's Church and to pledge himself to renounce all evil and to walk according to a new pure and holy life which God will bless. Nothing is said of Baptism as the bestowal of the forgiveness of sins or the washing of regeneration by water and the Spirit. Renewal of life is understood as occurring as the newly baptized proceeds down the new path of life to which he has pledged himself. Forgiveness of sins and rebirth are understood to come into play in the struggle to repent and improve one's life. It is here that the new self triumphs over the old self, as man calls out to God for help and in return receives forgiveness of sins and newness of life. Thus man is converted and reborn. This happens not in Baptism but after Baptism in the course of life as the young Christian is guided by pastors and the Christian community toward that day when he is converted and made ready to be confirmed. In this way man is understood to have now fulfilled his part of the bargain and kept his part of the covenant with God. Of course, no infant was competent to take this covenant upon himself and so his parents and sponsors had to do it on his behalf. Now in Confirmation he takes the commitment upon himself. Therefore neither of these Baptismal orders provided include the old apostolic Confirmation Blessing (God, the Father of Our Lord Jesus Christ, who has begotten you again of water and the Holy Spirit, etc.) found in all earlier Lutheran rites immediately after the act Baptism. This had to be replaced by a new formula: "The merciful God who has shown you this grace be with you now and forever." In the second baptismal order even this blessing is lacking and replaced by a prayer asking that this candidate might become a pious Christian and after this life come to eternal joy. Nowhere is there any understanding of giving thanks for a gift given by God, for

there is no understanding that Baptism is such a gift by which one is granted forgiveness of sins, life, and eternal salvation.

The first baptismal order is structured around the Word's of Institution from Matthew 28 and Mark 16. This is followed by a long exhortation concerning the baptismal covenant and the important role of parents in the nurturing of children. This is followed by a lengthy prayer articulating the new understanding of Baptism and asking that Jesus would guide the candidate. This was followed by the Our Father with the laying on of hands, the Apostles' Creed in the indicative form. Then followed three questions, the first asking whether the parents agreed to the Baptism of the child in this confession, then whether they intended to instruct the child in this Christian faith and in a proper way of life, and, finally, asking whether it was their will and purpose that the candidate be given the name which the pastor would now say aloud. The Baptismal formula was traditional and was followed by the laying-on-of-hands and the blessing, as well as a prayer which spoke of the entrance of the child by name into a covenant with God and the congregation, and finally, an admonition to the sponsors to assist the parents in a raising of this child. The order closed with the Aaronic Benediction. In addition to the many alterations and departures from the traditional form, the exorcism, the sign of the cross, the Flood Prayer, the Gospel of the blessing of the children, the Testimony of David from Psalm 121:8, the traditional scrutinies (renunciation of Satan, affirmation of the Christian faith in the form of questions, the affirmation of the desire for baptism) have been omitted.

The second formula followed a similar pattern. It began with an admonition which included in it the Dominical Words instituting Baptism. Then followed a prayer which thanked God for the child's life and the blessed immortality for which he was destined. The child was committed into the hands of the all-gracious Father, that he might have his portion in all the good things that Jesus, God's Son and the Redeemer, had imparted through his teaching and example and his sufferings and death, so that the child might be kept

from sin on the path of virtue and godliness and right understanding of God's Word and that at the end of a long life he might come to the blessings of eternal glory. Then the pastor reminded all present that Christ loved little children so much that he received them, blessed them, and prayed over them that they might be assured of the kingdom. This was somewhat reminiscent of the pericope of the blessing of the children in the Gospel of Mark. He then laid his hand upon the child's head and prayed a prayer in moralistic tones somewhat loosely modeled after the Our Father. He then asked several questions to the godparents, indicating that they were expected to answer affirmatively in every case. The questions included the traditional abnegations of Satan and the confession of the Apostolic Symbol and the question "Do you wish to be baptized here and now?" Then followed the traditional baptismal formula after it a new prayer thanking God for adding a new member to the church and praying that he would be pleased to lead him according to his counsel that he might be a pious Christian and be kept in the faith, love, and all good works until the close of his days. The final blessing is: "The grace of God be with you now and in eternity."¹⁶²

The pattern of the two orders for the Lord's Supper departs from that found in Lutheran agendas. In the first order there is nothing which might lead anyone to think that there was a connection between the bread and the wine and the body and blood of the Lord. The real blessing was understood to be the blessing of the fellowship of the body of Christ and his blood. The *sedes doctrinae* is thus the words of Paul in 1 Corinthians 10 concerning the communion/fellowship of the bread and cup. The benefits of communing were seen to be the strengthening of faith, the quenching of the thirsty soul, the awakening of the praise of God, and the filling of the heart with heavenly joy. Only those were to commune who were worthy to do so, lest they be declared guilty of the body and blood of the Lord. To be worthy was to come with a purified conscience, a clear resolution to follow the example of Christ to love all men, to take upon oneself the role of

¹⁶² Borowski 1789, 27-33.

a servant, to forgive one's enemies, to travel through life with a clear conscience, to be zealous for good works, and to strive for eternal life. Forgiveness of sins was not mentioned, nor was oneness with Christ, nor was the Supper referred to as the foretaste of the Heavenly Banquet. It was instead the celebration of an act of personal commitment.

The exhortation was followed by the singing of the closing stanza of "Schmücke dich, o liebe Seele" – "Jesu, Wahres Brot Des Lebens" ("Jesus, Bread of Life, I pray Thee"), after which the pastor prayed the Our Father and spoke the Words of Christ over the bread and wine. No distribution formula was provided, nor was it suggested that hymns might be sung during Communion. The Sanctus, *Pax Domini*, and *Agnus Dei* were nowhere to be found.

After communion the pastor was to pray a prayer of thanksgiving for God's grace, praying that the deep impression of that grace might have left its mark on the communicants and remain deep in their hearts. The service ended with the Aaronic Benediction.

The second formula of the Lord's Supper as well is to be understood primarily in terms of communion/fellowship. In this service the forgiveness of sins and the hope of eternal life are both spoken of as benefits but these benefits are in no way tied to the material elements of the bread and wine or even the celestial elements of the body and blood, but rather to the genuineness of the fellowship between the communicants. According to the exhortation he is worthy and well prepared who in word and truth does or at least intends to do what can be done according to the wholesome example and virtuous life of the Redeemer. It would be shameful were one to come holding fast to Christian doctrine and confessing it with his mouth while living a less than worthy life. Many questions were included which were meant to guide the prospective communicant in determining his preparedness for participation, but notably absent among the criteria is faith in the Words by which Christ stated that this Supper was for the forgiveness of sins and Luther's statement that they were worthy and well prepared who came believing that here Christ promises forgiveness.

This communion service is instead a meal of remembrance which calls to mind the steadfast obedience and virtuous life of Jesus exemplified by his willingness to go to the cross rather than betray his high principles.

The liturgist then invited the congregation to prepare themselves properly by praying with him a prayer giving thanks for the gift of Christ who through his teachings and the example of his virtue has inspired them to do the same and through his death and resurrection has granted the comfort of forgiveness and the certain hope of immortality. The liturgist then prayed that those present would now be sealed in their hearts with the comfort of the forgiveness of sins and be established in their hope of a life for which they would willingly and gladly sacrifice all things on earth and turn instead to blessedness and godly virtue.

He then prayed the Our Father and introduced the Words of Christ over the bread and wine by inviting the congregation to give their devout attention to the institution of the Holy Supper as recorded by Mathew, Mark, Luke, and Saint Paul. As in the first order the Sanctus, *Pax Domini*, and formula of distribution were omitted. After the communion the liturgist prayed a prayer of thanksgiving for such great grace as was displayed in the festal banquet and asked that according to God's good will the Holy Spirit would lead them all in the right path and sanctify their souls through and through and preserve them to eternal life. The service concludes with the Aaronic Benediction.¹⁶³

Borowski did not claim that the liturgies, which he had chosen from contemporary sources, solved every problem and resolved every issue. However, he did think them to be a suitable solution to the attempts of a church to improve its liturgy in order to communicate meaningfully and effectively to a new age.

The 1755 Polish Agenda, the 1775 Lithuanian Agenda, and the 1789 German Agenda were the final expression of the liturgical worship in East Prussia. What was most significant in these books was not what had been left out but what still remained. Elsewhere

¹⁶³ Borowski 1789, 33-37.

in the Kingdom of Prussia, which now included provinces of Brandenburg, East and West Prussia, Pomerania, and Silesia, liturgical Rationalism appeared to be gaining headway. New agendas were appearing which bore little resemblance to the historic patterns of worship in the older agendas. In some places, such as the capital city itself, innovative liturgical practices were being introduced. Although in the East Prussian University of Königsberg Immanuel Kant remained highly influential in both philosophical and theological circles and with professors of theology who now espoused the new teachings, liturgical life in the province remained much as it had been from the earliest decades of the century.

The 1789 German Agenda was itself a sort of reaction against liturgical experimentations being undertaken in other Prussian provinces. It was issued with the understanding that the pastors were to adhere to it and eschew novelties. The consistory in East Prussia would not be moved precipitously to approve experiments. It insisted that Divine Services and pastoral acts should be administered according to the norms of the church's agenda and the church and school ordinance of 1734.

6. The Termination of the East Prussian Liturgical Tradition

The Lithuanian, Polish, and German East Prussian Agendas continued in use until the adoption of the Berlin Agenda, the product of the hand of King Friedrich Wilhelm III. His Agenda book appeared in 1822 under the title: *Kirchen-Agende für die Hof- und Domkirche in Berlin*” (*Church Agenda for the Court and Cathedral Church in Berlin*). The King suggested that all Prussian congregations everywhere might voluntarily adopt it. It was to be the first Agenda to liturgically unite vast territories of Prussia under a single form of worship. The Agenda was translated into Lithuanian by Ludwig Rhesa (Lith. *Liudvikas Réza*) in 1825 under the title: *Agenda tai esti Suraszimas Pa-*

graudénimû ir Maldû Lietuwôs Baźnycziosa skaitomû (*Agenda, that is Written Exhortations and Prayers to be Read in Lithuanian Churches*).¹⁶⁴ Rhesa altered the title in order to make the book more attractive to Lithuanians and their congregations. The Berlin Agenda was also translated into Polish in 1825 and was published under the Polish equivalent to its original title: *Agenda Kościelna dla Kościoła nadwornego i Katedralnego w Berlinie* (*Church Agenda for the Court and Cathedral Church in Berlin*).

It is unclear how the Lithuanians reacted to it, excepting that there were widespread complaints about the shortening of the service to one hour. Complainers stated that this was simply impossible. Especially in the countryside people often traveled long distances to come to church. They intended to remain there for more than sixty minutes. Particularly annoying to many, and to the Lithuanians most of all, was the breaking up of hymns into collections of stanzas. The Lithuanians called it “*Liederbrechen*” (“*Broken up hymns*”) which was not meant as a complimentary term. They detested the notion of singing only one, two, or more stanzas of a longer hymn without regard for the thought pattern of the whole. They said that this showed great disrespect for Luther, Simon Dach, Paul Gerhard, and other great hymn writers and chopped their connected thoughts into disconnected bite-size elements. They stated that such great hymns as Gerhard’s “*Befiehl du deine Wege*” (“*Palieciawok mielamui Diewui savo Kelius*”) must not be broken up and ground without considering the message of the hymn.¹⁶⁵

The King was able to successfully promote his Agenda only when he agreed to the publication of provincial editions with minor variants. The new Agenda for the Province of Prussia was published in 1829 under the title: *Agende für die evangelische Kirche in den Königlich Preußischen Landen. Mit besonderen Bestimmungen und Zusätzen für die Provinz Preußen* (*Agenda for the Evangelical Church in*

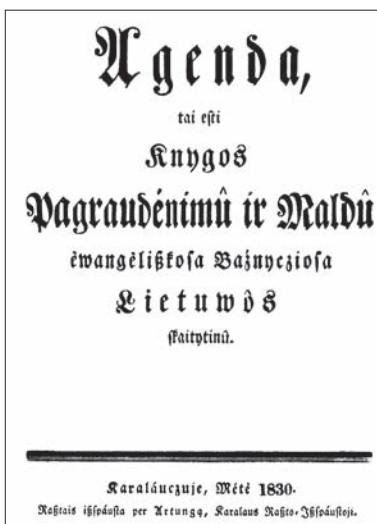
¹⁶⁴ Rhesa’s authorship can be determined on the basis of a linguistic comparison of the work with the 1830 Lithuanian Agenda.

¹⁶⁵ Foerster 1907, 379; Wendland 1910, 97.

the Royal Prussian Territories. With Special Directions and Additions for the Province of Prussia). A Polish translation appeared in 1833 with the title: *Agenda dla ewangelickiego kościoła w kraich królewsko-pruskich. Z osobnemi przepisami i dodatkami dla prowincji Pruss* (*Agenda for the Evangelical Church in the Royal Prussian Territories. With Special Directions and Additions for the Province of Prussia*). The Lithuanian translation, prepared by Dr. Ludwig Rhesa, was published in 1830 under the title: *Agenda, tai esti Knygos Pagraudénimū ir Maldū ewangeliszkosa Bažnyciosos Lietuwos skaitytinū* (*Agenda, that is the Books of Exhortations and Prayers to be Read in the Evangelical Churches of Lithuania*).¹⁶⁶ Again the title was altered to ease its introduction in the Lithuanian parishes. With its publication the Lithuanian congregations now had a model and form of worship which was not uniquely their own. East Prussian worship, although printed in a book indicating that it was for the province of East Prussia, was virtually the same as the form of

1829 Union Agenda for the Province of Prussia

1830 Union Agenda in Lithuanian

¹⁶⁶ Wendland 1910, 66.

worship used in the King's court in Potsdam and in all the provinces of the Kingdom of Prussia.

7. Conclusions

The Reformation in Prussia was, in its earliest phase, a Reformation of church practices that the Wittenberg theologians had pointed out were inconsistent with the ancient catholic faith. It was not felt necessary in Prussia to produce a comprehensive doctrinal statement but rather to reform liturgical practices which were now seen to be contrary to a pure understanding of the Word of God and the church's faith as confessed in the Creeds. The primary source material for the *Artickel* 1525 was Luther's *Formula Missae* 1523 and the rationale provided for it in Luther's writings of that same period. In many respects the *Artickel* stood in continuity with the liturgical documents of the late medieval period and it came as no surprise that some later Protestant scholars looked upon the *Artickel* as still far too Catholic. Changes in 1530 went no further than to introduce the use of Luther's Paraphrase and Admonition from the *Deutsche Messe*. Otherwise the structure of Mass remained as it had been.

A review and more thorough revision of the Mass came in 1544. There the pattern of the *Deutsche Messe* was adopted. The Paraphrase and Admonition came to completely replace the Eucharistic Preface, and the innovative practice of distributing the Body of Christ to all communicants before the consecration and the distribution of the cup was also imported from the *Deutsche Messe*.

It was not until the appearance of the 1558 Church Order that a substantial volume concerning the church's doctrinal position was included. The Agenda perpetuated the pattern of 1544; the separate consecration and distribution of the elements continued. Consternation was caused by the elimination from the baptismal rite of both the Exorcism and the Signation. The agenda was issued during the period in which the teachings of Andreas Osiander were still causing dissension and in the eyes of many this book was considered

“Osiandrian.” For whatever reason Duke Albrecht decided to issue it under his own authority without the concurrence of the territorial assembly.

The appearance of the 1558 Agenda only created more dissension, and it was necessary to replace it in 1568 with a new book officially approved by the assembly. This would be the final liturgical expression of the faith and confession of the Prussian Church in the 16th century. The Mass was not much changed. The use of the Paraphrase in place of the Eucharistic Preface continued. While in rural congregations separate consecration and communion was allowed to continue, the 1568 agenda otherwise decreed the return to the pattern of communing the people only after the consecration of both the bread and cup. Apart from that the shadow of the *Deutsche Messe* still lay across the Prussian Agenda.

The Prussian church, although dominated by the German speaking element of the population, was home also to Poles, Lithuanians, and Prussians. However only a Polish translation of the 1544, 1558, and 1568 Church Orders were ever published. The Lithuanians never got a complete agenda until the 18th century. The Lithuanian Church had only the Lithuanian translations of liturgical forms found in the writings of Mažvydas, Vilentas, and Bretkūnas. In their catechisms and hymnals liturgical rites or portions thereof were often found along with other materials. The Prussian language group had no native speaking pastors, and only the forms of Baptism and Marriage were ever printed in their own tongue. By the end of the 16th century the Prussians were worshiping in German. The lack of Prussian language liturgical forms and especially the Mass was perhaps not among the least important factors which led to the death of the Prussian language.

The Prussian liturgy and its practice remained reasonably stable until the opening years of the 18th century, when King Friedrich Wilhelm I introduced administrative measures which encouraged the spread of Pietism in the Prussian Church. Pietism brought with it lines of division between those who supported this new religious

methodology and the adherents of the theology and practices of Lutheran Orthodoxy.

The first new Prussian Agenda to appear in the 18th century was the Lithuanian language Agenda of 1730. This Agenda provides a clear picture of the liturgical state of the Prussian Church in the first half of the century. The agenda was far smaller than the 1568 book. There was no order for the Divine Service provided. The book consisted only of pastoral acts, the so-called “occasional services.” The Administration of the Lord’s Supper was now listed among the occasional services; that is to say, its administration was relatively infrequent. The Service of the Lord’s Supper could be described as the service of 1568 reduced to bare-bones necessities: Introductory Words from Luther’s Paraphrase, the Our Father, Admonition, Consecration, Distribution, Salutation, Luther’s post-Communion Collect or an alternative prayer of thanksgiving, Salutation, and Benediction.

The so-called Preaching Service, which replaced the form of the Liturgy of the Word in the Mass, was regulated according to royal and ecclesiastical ordinances and can only be described as impoverished. Lecture style catechesis was stressed, and the liturgical elements were either downplayed or eliminated all together.

The 1731 Polish language Agenda and the 1741 German Agenda were similar in content and emphasis to the 1730 Lithuanian book. The praying of the Our Father was dropped in favor of Luther’s Paraphrase of that prayer followed by the Admonition to the communicants.

No liturgical changes were introduced in the later editions of the Lithuanian Agenda 1775, Polish Agenda in 1755, and the German Agendas in 1780 and 1789. A positive value of all these agendas was the fact that by means of them the Prussian Church was able to fend off the introduction of rationalist agendas that were achieving some acceptance in other German speaking lands. The proposed formulas appended by General Superintendent Ludwig Ernst von

Borowski to the 1789 Agenda were taken from contemporary Rationalist sources, but they were never more than mere proposals.

The Prussian liturgical tradition came to an end with the imposition on the East Prussians of the 1829 Agenda. This new Agenda reproduced in the main the provisions of the 1822 Berlin Agenda which King Friedrich Wilhelm III had personally formulated both to counteract the influences of liturgical Rationalism and to draw together Lutheran and Reformed congregations under a single form of worship which would serve as a visible manifestation of the Prussian Union.

AGENDŲ TEKSTAI /
THE TEXTS OF THE AGENDAS

1730 m. Dawádnas Pamokinnimas /
The Thorough Instruction of 1730

Bawádnas Samofinnimas

kaipo
wissi / Lietuwoje /
po
Maloninguáuse Prusù Karalum
essantieji Kunningai /
kaip Diewo Garnai
fur elgtis /
noredami ſwenta Klebonu Urēdą
wiernay iſpiildit.

Karaláuczuje /
Metę M D C C XXX.

Dawádnas
Pamokinnimas
kaipo
wissi / Lietuwoje /
po
Maloningiáuso Prusû Karalum
essantieji Kunningai /
kaip Diewo Tarnai
tur elgtis /
noredami ſwentą Klebonû Urèdą
wiernay iſpildit.

Karaláuczuje /
Mete MDCC XXX.

Pazenklinnimas.

- I. Apie Patrikštijimą. p. 1.
- II. Apie Brīstaus Vecjere. p. 6.
- III. Apie Venciarojimą. p. 9.
- IV. Izegnojimas Pirmkarčiu. p. 13.
- V. Maldai už tuščių kurrių Bajnyčioje atsigriebawę. p. 17.
- VI. Atgriebawimas Griežnūjū. p. 19.
- VII. Iraudenimas tiems, kurrie į Rūnigus po Alfiai
Parapionu tur but' išstatyti. p. 23.
- VIII. Maldoi p. 25.
- IX. Kollektoi. p. 43.
- X. Apie Bontejimą Brīstaus. p. 53.

Pazenklinnimas.

- I. Apie Pakrikštijimą. p. 1.
- II. Apie Kristaus Weczére. p. 6.
- III. Apie Wenčiawójimą. p. 9.
- IV. Jzegnojimas Pirmkarciū p. 13.
- V. Malda už tus / kurrie Bažnyčioje atsigriekáwe. p. 17
- VI. Atgriekáwimas Grießnujū. p. 19.
- VII. Jgraudenimas tiems / kurrie į Kunnigus po Akkiū Parapi-onū tur but' įstatyi. p. 23.
- VIII. Maldos p. 25.
- IX. Kollektos. p. 43.
- X. Apie Kentējimą Kristaus. p. 53.

I. N. J.

Apie Pakrifštijimą Pagraudėnimas tiems / kurrie Kudiki prie Kriffto gabēna.

Teli Prietelei ! Mes kas Dien' girdim' iš Diewo Žodžio, suprantam taipojau ant sāmes, ar gyvi budami ar mir dami, kaip mes nū Adomo pradeje, wissi Grieķe prassideddam, ir į ſibėdning Swietę užgemmai, beysu ſawimatsineſam iš pirmojo musū Užgimimmo tokį Sziediés Velabuſta ir Vletikumma, kurro dėl nū Diewo atskirti, Jo Priesininkai ir Nemalonės Waikai pastoſom, kurroj' ir amžinay butumb' turreje mirti ir prapulti, jey mums per wienegumusči Dievo Suny, musū mielajį Iſganytojį, Jėzū Kristų, iš tōs ne butu pagélbeta.

O kadaangi ir his po Akiliu eſſas Budikėlis, taipojau, lygey kaip ir mes, Grieķe prassidėjes ir Grieķais paſiibjaurines, dėli to ir amžino Prapūlišio beys Prajudimo, sawo grickingo Užgimimo dėley, wertas turretu buti, ir paſiilkis d' Diewas wissos Malonės ir Susimillimo Tėwas, sawo Suny Kristų, wissam Swietui, ir taipo Budikėlėms lygey kaip ir Senniemis vajadėjes, ir atsuntes, kursai ir wissos Swieto, Grieķus nesėjones, ir bėdnosis Budikėlus taipojau kaip ir Sennosius, nū wissu Grieķu, Smertiés ir amžino Prapūlimimo waddawes ir iſgélbejes, jey siemus roktai pagal Jo Istatiimę per (Diewo) Žodi ir Swenta Briksta butu pridūdama, ir nū jū paſiawinima; nėja Kristus sawo Žodije diddey prisakės, idānt Budikėlei jam butu prineſamai ir Jo pérzegnōjami.

Togidėl' aſ ſus grandeniu, ir meldziu wissus, kurrie ezia ſuſirinkot iſ kriſtianifkōs Neiles ir Wiernybės, idānt ſirtingay apdymotumbit ir tikray ſupraſtumbit, lotios didžiau-

I. N. J.

Apie Pakrikštijimą

Pagraudénimas tiems / kurrie Kudikį prie Krikštto gabéna.

Mjeli prietelei! Mes kas Dien' girdim' iß Diewo Zodžio, suprantam taipojau ant sawęs, ar gywi budami ar mirdami, kaip mes nû Adómo pradejë, wissi Griekûse prassideddam, ir į ši bėdną Swietą užgemma, bey su sawim atsinešam iß pirmojo musû Užgimmimmo tokj Szirdiês Nelabummą ir Netikkummą / kurro dél nû Diewo atskirti, Jo Priešininkai ir Nemalónê Waikai pastójom, kurroj' ir amžinay butumb' turreje mirti ir prapulti, jey mums per wiengummusj Diewo Sunų, musû mielajį Jšganytojį, Jézū Kristų, iß tôs ne butu pagélbata.

O kadangi ir šis po Akkiû essas Kudikélis, taipojau, lygey kaip ir mes, Griekûse prassidéjës ir Griekais passibjaurinës, dëlgi to ir amžino Prapúlimo bey Pražuddimo, sawo griekingo Užgimmimo déley, wertas turretu buti, ir passilikti, ô Diewas wissôs Malónê ir Susimillimmo Tewas, sawo Sunų Kristų, wissam Swetui, ir taipo Kudikélëms lygey kaip ir Senniems pažaddéjës, ir atsuntës, kursai ir wisso Swieto, Griekus nešójës, ir bėdnósus Kudikélus taipojau kaip ir Sennósus, nû wissû Griekû, Smertiës ir amžino Prapúlimmo waddawęs ir ißgélbejës, jey jiemos toktais pagal Jo Istátima per (Diewo) Zodi ir ſwentą Krikštą butu pridûdama, ir nû jû passisáwinima; nësa Kristus sawo Zodije diddey prisákës, idânt Kudikélei jam butu prinéßami ir Jo pérzegnójami.

Togidé'l' aß jus graudennu, ir meldziu wissus, kurrie czia sus-sirinkot', iß krikščioniszkôs Meilës ir Wiernybës, idânt ſirdingay apdumótumbit' ir tikkray suprastumbit', kokioj' didžau-

Apie Pašrikštijimą.

soj Bėdoj ir Prapūlimme sis Budikėlis, sawo grieplingo Užgimimo deley esas; Išmanyklim, jis yra Budikis Griekus užgimės, Budikis Diewo Kristo ir Vsemalonės; irgi ne gal jam sittaip pagelbeta buti, tur išsai per Kristą iš Dievo naujey atginti, ir nū Jo, per Budiki, deley musū Isganytojo Jėzaus Kristaus priūmmamas buti.

Dėlgi to, idānt fitto po musū Alikū esancio bėdno Budikėlo, deley Pono Diewo diddey pasirūpinkintę, jis Ponui Kristui pagal Jo paties Istatimą prie Kristo prineskite, ir prasylite, kad jis maloninguay priūmtu, jam Griekus numazgotu ir atleisti, ant Draugystės amžindu Dangaus Lobu jis išpažintu, ir netiktaip nū Velnio Maciés, kurcam Grieku deley padūtas, ir jo Baralytej apkaltas, jis išgelbetu, bet ir per sawo Szwento Dwāse jis taipo stiprintu, kad Neprietelui (Velnui), ar gyv's budam's, ar mirdam's, macney passipriessitu, ir sittaip ant amžino Pergalėjimo išlaikomas galletu buti, Amen.

Po to Pagraudėnimo, tur Bunningas Budikop' gresnis
iš taipo satyti:

**Išeik tu neczystoj! Dwase / ir dūk Wietę
Szwentai Dwasei.**

Potam tur (Buning's) Budikui Kryžia daryti; Balto ir į
Reuine ir taipo karti:

**N. Imk Zenkla Szwento Kryžaus bey i sawo
Raktą bey i sawo Krutinę.**

Melskimes:

At wissagálisis amžinassis Diewe, musū Isganytojo Jėzaus Kristaus Tewe! Tawo as meldžiu už sitta Tawo Tarną (už se N. tawo Tarnaitę), Tawo Szwento Kristo Dowandos prasanti (prasancze), ir Tawo amžinosis Malonėsper Pittą dwäsišką Atgimimimą geidžentę (geidžencze). Priumk jis (je) Pone Diewel ir kaip sakei: Prasylite ir gausite, jesklokite ir rassite, tusgenkite ir bus jums atver-

soj' Bèdoj' ir Prapúlimme l̄is Kudikēlis, sawo grieingo Užgimimmo déley esas; J̄smanykim, jis yra Kudikis Griekūse užgimmęs, Kudikis Diewo Kerštö ir Nemalonės; irgi ne gal jam kitaip pagélbeta buti, tur jissai per Krikštą iš Diewo naujey atgimti, ir nū Jo, per Kudikj, déley musū J̄sganytojo Jézaus Kristaus priim-mamas buti.

Délgi to, idânt l̄itto po musū Akkiū esančio bēdno Kudikēlo, déley Pono Diewo, diddey passirúpinkinté, jí Ponui Kristui pagal Jo patiēs Jstátimą prie Krikštto prineškite, ir prašykite, kad jí maloningay priimtu, jam Griekus numazgotu ir atléistu, ant Draugystès amžinū Dangaus Lobjū jí išpažintu, ir netiktay nū Wélno Maciēs, kurram Griekū déley padūtas, ir jo Karalystej' apkáltas, jí išgélbetu, bet ir per sawo Szwentą Dwásę jí taipo stiprintu, kad Neprietelui (Welnui), ar gyw's budam's ar mirdam's, macney passipriešitu, ir l̄ittaip ant amžino Pérglējimo išlaikomas gallétu buti, Amen.

Po to Pagraudēnimo, tur Kunningas Kudikiop' gręštis ir taipo sakyti:

J̄ßeik tu neczystojj Dwáse / ir dūk Wietą Szwentai Dwasei.

Potam tur (Kunning's) Kudikui Kryžu darryti į Kaktą ir į Krutinę ir taipo tarti:

N. Jmk Zenklą Szwento Kryžaus bey į sawo Káktą bey į sawo Krutinę.

Melskimes:

Ak wissagálisis amžinassis Diewe, musū J̄sganytojo Jézaus Kristaus Tewe! Tawę aſ meldžiu už l̄ittą N. tawo Tarną (už l̄ę N. tawo Tarnaitę), Tawo Szwento Krikštto Dówanôs prašantį (prašańczę), ir Tawo amžinôs Malónės per l̄ittą dwásiſką Atgimmimmą geidžentį (geidženczę). Priimk jí (ję) Pone Diewe! ir kaip sakei: Prašykite ir gáusite, jeſkókite ir rassite, tusgenkite ir bus jums at-

Apie Pakrikštijima.

3

werta; Taigi dabbar nudallyk wisko Gero siam prasanciam
 (bei prasanei,) ir atwerk Wartus tusgenanciam (tus-
 genanczei) jeib amžina Žegnónės bío dangisko Aptzykstijimo/
 pažadėta Tawo Baralystės Dówang īgėtu, dėley Jezaus Bri-
 staus ,mušu Isganytojo, Amen.

Dár melskimes!

Amžinassis ,wissagálisis Diewe! Tu (pirmajį) netikintę
 Swietą Twannu dėl Griekų užleistu, pagal sawo abstrauši
 Sudą prazuddei, o tikinti Uloę, pati ašing, iš sawo didžio
 Sussimillimo išlaikai, ir (Baralu) Paraóną, Tawę klausyt'
 n'apsūmianti, su wissu jo Pulku, raudūnosa Marosa,
 nuskandinei, o sawo Žmones Israel sausomis Rójomis , dawet
 tas Marres pereiti, ir tyni paženklinojei, busenti kartunta
 tawo Žmonėms swento Briešto Apčyztijima; irgi per Pa-
 krikštijimą sawo Sunaus, mušu Isganytojo Jezaus Bri-
 staus , Uppe Jordano ir wissus Wandenis ant išganytingo
 Twáno ir bágotingo Apmasgójimo nū Griekų , paswen-
 tei ir istatei ; mes prasom Tawę , per tajau Tawo n'išmis-
 slijumą Sussimillima, ižwelḡ maloningay fitta U. ir jo (jós)
 Dwásei, tiktra Wiera sutek, jeib per fitta išganytingą
 Twáng nuslestu ir nugrimstu jo (jós) wissi nū Adomo
 prigimti ir jo patiés (jós patiós) padarryti Griekai , ir jis
 (ji) iš Vettikinciuž Skaitlaus atskirtas (atskirta), swen-
 toj Briešcionu Draugystej, ney tokiamé Laiwelij be Baimės
 ir Pakajuje išlaikytas (išlaikytas), wissada Tawo Slusžmo-
 tikray wiernas (wiernia), Niūsfitkejime linksinas (linksinas)
 Tawo Wardui sluzitū, jeib su wissais Tiktinczeiseis , Ta-
 wo Pažadėjimą , amžing Dangaus Džaugsing ir Isganis-
 ma īgyti wertas busu , dėley Jezaus mušu Isganytojo ,
 Amen!

Prišakau aš taw, tu neczrstoji Dwáse , Wardan Die-
 wo Tewo ir Sunaus ir Szwentos Dwáses , idānt
 išeik ir atskok nū fitto Tarno (fittos Tarnaitės) U. Mušu
 Pono Jezaus Bristaus , Amen!

A 2

Blaus-

wérta; Taigi dabbar nudallyk wocco Géro ſiam praſanćiam (þei práſanće,) ir atwerk Wartus tusgénanćiam (tusgénanczei) jeib amžiną Zegnónę ſio dangiško Apćzystijimo / pažaddétą Tawo Karalystés Dówaną īgétu, dëley Jézaus Kristaus, musû Jßganytojo, Amen.

Dár melskimes:

Amžinassis, wissagálisis Diewe! Tu (pirmaj) netikkintj Swietą Twannu dèl Griekù užléistu, pagal sawo aſtráusi Sudą prazuddei, ô tikkintj Noą, pati aſmą, iſ sawo didžio Sussimillimo iſlaikei, ir (Karálu) Paraóną, Tawēs klausyť n'apsiimmantj, su wissu jo Pulku, raudūnosa Marosa, nuskandinei, ô sawo Zmónes Jſrael sausómis Kójomis, dawei tas Marres pereiti, ir tūmi paženklinojei, busenti kartunta tawo Zmonéms ſwento Krikſto Apczystijma; irgi per Pakrikſtijimą sawo Sunaus, musû Jßganytojo Jezaus Kristaus, Uppę Jordano ir wissus Wandenis ant ißganytingo Twáno ir bágotoingo Apmasgójimo nǔ Griekù, paſwentei ir įstati; mes praſom' Tawę, per tajau Tawo n'ißmislijimą Sussimillimą, įzwelgk maloningai ſittą N. ir jo (jōs) Dwásei, tikkra Wierą sutek, jeib per ſittą iJßganytingą Twáną nuskéstu ir nugrimstu jo (jōs) wissi nǔ Adómo prigimti ir jo patiēs (jōs pačiōs) padarryti Griekai, ir jis (ji) iſ Nettikinčiujū Skaitlaus atskirtas (atskirta), ſwentoj' Krikſcionū Draugystej', ney kokiamé Laiwélij' be Baimēs ir Pakajuje iſlaikytas (iſlaikyta), wissada Tawo Slusźmoj tikkray wiernas (wierna), Nussitikkejime linksmas (linksma) Tawo Wardui ſlužitu, jeib su wissais Tikkinczeiseis, Tawo Pažaddéjimą, amžiną Dangaus Džaugsmą ir Jßgánimą īgyti wertas butu, dëley Jézaus musû Jßgánytojo, Amen!

Prisakau aſ taw, tu neczorstóji Dwáse, Wardan Diewo Téwo † ir Sunaus † ir Szwentôs Dwásēs †, idânt ißeik ir atstök nǔ ſitto Tarno (ſittôs Tarnaitês) N. Musû Pono Jezaus Kristaus, Amen!

Blausytme ſwento Ewangelię, S. Markoſaus.

Ir prineſte Jezui Budikėlius, kad ſawo Ranką ant jū dėtu. O Jezaus Molitinei neſanežiūſus pabare. Bet Po-
nas Kristus tai pamātes, piltērejo, ir tare jiems: idānt pas
manne leiſlit Budikėlius! ir tai jiems neginklit; nesa tokiu yra
Dangaus Karalyste. Iš Tiesos až jums ſakau: jey kas Dan-
gaus Karalyste ne priūna kaip Budikėlis, tas ne ieiſ i je,
ir apſlabinnes ſawo Ranką ant jū uždėjo, ir peržegnojo
jūs.

Melskimes.

Diewe muſū kurs eſſi Danguje/buk ſiwenčiamas ta-
wo Wardas. Ateik Tawo Karalyste. Buk
Tawo Wate /kaip Danguje taip ir ant Žemės.
Dūnq muſū dieniftę dūk mums ir ſe Dieng.
Ir atleik mums muſū Kaltes / kaip ir mes at-
leidžiam ſawo Kaltiemis. Ne wess mus i Pa-
gundimą. Bet gelbek mus nū Piko. Nesa ta-
wo yra Karalyste/Stiprhybe / ir Garbe / ant
Amžiū Amžiū / Amen!

Po tam reik Budikeli prie Kristo lydēti ir Kuſingas
etur taipo ſakyti:

Pone Diewe peržegnol tawo Jėjima ir Iſe-
jims / nū ſio Čeſo / iſki Amžiū
Amžiū / Amen.

Kausykime ſwentą Ewangelią, S. Markoſaus.

Jr prineſſe Jezui Kudikēlus, kad sawo Ranką ant jū dėtu. O Jézaus Mokjtinei neſſanczūſus pabare. Bet Ponas Kristus tai památęs, pikteréjo, ir tare jiems: idânt pas mannę léiskit Kudikēlus! ir tai jiems neginkit: nësa tokiū yra Dangaus Karalyste. Jß Tiesôs aſſ jums sakau: jey kas Dangaus Karalystę ne priimma kaip Kudikēlis, tas ne ieis i ję, ir apsikabinnęs sawo Ranką ant jū uždėjo, ir peržegnojo jūs.

Melskimes.

Tewe musû kurs essi Danguje / buk ſwenčiamas tawo Wardas. Ateik Tawo Karalyste. Buk Tawo Wałe / kaip Danguje taip ir ant Zémës. Düną musû dieniſką dük mums ir ſę Dieną. Jr atléisk mums musû Kaltes / kaip ir mes atléidžiam sawo Kaltiems. Ne wesk mus i Pagundimą. Bet gelbek mus nû Pikto. Nësa tawo yra Karalyste / Stipprybe / ir Garbe / ant Amžiū Amžiū / Amen!

Po tam reik Kudikéli prie Krikſto lydëti ir Kunningas tur taipo sakyti:

Pone Diewe pérzegnök tawo Jéjimą ir Jßéjimą / nû ſio Czeso / ikki Amžiū Amžiū / Amen.

Apie Patrikstijima.

¶. Ar atsizaddi Wélnui?
Atsizaddu.

Ir jo wissens Darbams?
Atsizaddu.

Ir wissai su jum' Draugystei?
Atsizaddu.

¶. Ar tikki i Diewa Tewa wissagálintę Dangaus
ir Zémès Sutwertoji?

Tikiu.

¶. Ar tikki i Jézū Kristu, Diewo wiengimmusė
Sunė, musu Jsganytoj, kurs prassidėjes nū Szwentos
Dwasės, gimmers iš Marios Mergos, kentejes po Pansku
Pilotu, nuvaryjawotą, numirres ir palaidūtas, nuženges
i Pekla, trččia Dieng kėlesi iš Vlumirrusu, užženges ant Dan-
gaus, sed' po Dézinės Diewo, wissagalincio Tewo, iš to
pareis sudir Gyvų ir Vlumirrus?

Tikiu.

Ar tikki i Szwenta Dwáse, wienga, swenta Krikstionu
Surimking, Szwentujd Draugyste, Grieku Atleidimia, Bu-
no iš Vlumirrusu Pritelima, ir amžing Dufos Jsganima:

Tikiu.

Ar nori patrikstitas (patrikstita) buti?

Nori.

Šia tar Runningas Budiki ant Patrikstijimo priimti, tris kartus Vandens
ant jo pilii, ir taipio terti:

Ir aš tawe N. Krikstiju Wardan' Diewo Tewo
ir Sunaus/ir Szwentosės Dwases.

Wissagalisis amžinassis Diewas ir Tewas musu Jsganyto-
jo Jezaus Kristaus, kurs dabbar tawe Wadensis ir Szwenta
Dwáse argiunde, ir taw wissus tawo Griekus atlėido, tas-
sai tolauš tawo sawo Malone pastripprintu ant Dufos
amžino Jsganimo. Amen.

Pakajuo si tawimi, Amen.

A 3

Apie

N. Ar atsižaddi Wélnui?

Atsižaddu.

Jr jo wissemis Darbams?

Atsižaddu.

Jr wissai su jūm' Draugystei?

Atsižaddu.

N. Ar tikki į Diewą Tėwą wissagálintį Dangaus ir Zémês Sutwertójį?

Tikkiu.

N. Ar tikki į Jézų Kristų, Diewo wiengimmusį Sunų, musū Jßganytojį, kurs prassidéjęs nū Szwentōs Dwasēs, gimmęs iß Mariōs Mergōs, kentéjęs po Pansku Pilotą, nukryzáwótas, numirres ir paláidútas, nužengęs į Péklą, tréczią Dieną kélesi iß Numirrusū, užžengęs ant Dangaus, sed' po Déšinēs Diewo, wissagálinčio Tėwo, iß tē pareis súdi' Gywū ir Numirrusū?

Tikkiu.

Ar tikki į Szwentą Dwásę, wieną, ɿwentą Krikščionū Surimkimmą, Szwentujū Draugystę, Griekū Atleidimmą, Kuno iß Numirrusū Prikélimmą, ir amžiną Dušos Jßgánimą:

Tikkiu.

Ar nori pakrikštitas (pakrikštita) buti?

Noru.

Czia tur Kunningas Kudikj ant Pakrikštijimo priimti, tris kartus Wandens ant jo pilti, ir taipo tarti:

Jr aß tawę N. krikštiju Wardan' Diewo Tėwo ir Sunaus / ir Szwentōsēs Dwásēs.

Wissagalisis amžinassis Diewas ir Tėwas musū Jßganytojo Jézaus Kristaus, kurs dabbar tawę Wadenimi ir Szwenta Dwáse atgimde, ir taw wissus tawo Griekus atléido, tassai tolaus tawę sawo Malone pastripprintu ant Dušos amžino Jßgánimo. Amen.

Pakajus su tawimi, Amen.

6.

Apie Kristaus Veczērē.

Apie Kristaus Veczērē
Pagraudenimas / tiems / furrie nōr ļeiti prie
Szentos Veczērēs.

Meli Kristaus Prietelei! Kadangi mes cze Pono Je-
zus Wardan' sūfirinkom', Jo swenta Veczēre
priūmti, todēley aš jus graudenu
Ant pirmo:

Idant jus sawo Szirdis Diewop' pakeltumbit', drange
su manni sakydam Pono Jēzus Maldā, kaipo mūs Kristus,
mūsā Isganytojis patsai tā pamokinnes, ir tikkrā Isklaū-
simā pažaddejes:

Tērve mūsū. ic.

Ant antro:

Meli Kristaus Prietelei! Kadangi jus alkstat ir trošstat
Diewo Susimiliño, ir iš Szirdies geidžat sawo Grieķu Atleidi-
mo; taigi tam mūsū Isganytojis Ponas Kristus sawo Bung ir
Brauja už jus ant Bryzaus esti dawes, jeyb nū Grieķu nu-
mazgöti butumbit', kiek tikray jusū yra, tikray tai tiklin-
čiuju.

Todēley aš jus, dēl Pono Diewo graudenu, idānt
su tikru Tikkējimu, tā brange ir swenta Jēzus Veczēre
priūmkite, o didžausey tus Žodžius, kurrūse mūms Kristus
mūsā Isganytojis sawo Bung ir sawo brangu Brauja
Grieķu Atleidimui dūwanaja, czysta Wiera saw tikray pas-
sīawinkite, Jo Mukōs ir Smertiēs atsiminkite, ir iš wi-
sbs Szirdies Jam dekarwokite už tā didde mūms paroditā
Meile, kad mūs sawo patiēs Brauju nū Diemo Bersto,
Smertiēs ir Pēklōs atgawes irgi tam jus regimay su Dūna
ir Wynu, Jo Bung ir Brauja ant Pasipprinimo ir saw
ney ant Užstato priūmat. Nesa lygey kaip kožnas saw ypa-
czej tai priūma, taipo gal' ir kiekwienas(tai priēmes), Diewo
Malonēs Žodžius, ir tikray Malonioju ir suderintu Po-
nu Diewu, pasilinksmint' ir passisawint.

Delo

Apie Kristaus Weczéréę.

Pagraudénimas / tiems / kurrie nôr eiti prie Szwentôs Weczérês.

Mjeli Kristaus Prietelei! Kadangi mes cze Pono Jezaus Wardan' sussirinkom', Jo ßwentą Weczéréę priimti, todéley aß jus graudenu

Ant primo:

Jdant jus sawo Szirdis Diewop' pakeltumbit', drauge su man-nimi sakydami Pono Jézaus Maldą, kaipo mus Kristus, musû Jßganytojis patsai tą pamokinnęs, ir tikkra Jßklaúsimą pažaddéjes:

Tewe musû. &c.

Ant antro:

Mieli Kristaus Prietelei! Kadangi jus alkstat ir trokßtat Diewo Susimillimmo, ir iß Szirdiês geidźat' sawo Griekû Atleidimo; taigi tam musû Jßganytojis Ponas Kristus sawo Kuną ir Kraują už jus ant Kryžaus esti dawęs, jeyb nû Griekû numazgóti butumbit', kiek tik-tay justû yra, tikkray tai tikkinčiujû.

Todéley aß jus, dèl Pono Diewo graudenu, idânt su tikkru Tikkèjimu, tą brangę ir ßwentą Jézaus Weczéréę priimkite, o didžausey tus Zodžius, curruse mums Kristus musû Jßganytojis sawo Kuną ir sawo brangą Kraują Griekû Atleidimmui dûwanoja, czysta Wiera saw tikkray passisawinkite, Jo Mukôs ir Smertiês atsiminkite, ir iß wissôs Szirdiês Jam dekawókite už tą diddę mums paroditą Meilę, kad mus sawo patiês Krauju nû Diewo Kerßto, Smertiês ir Péklôs atgawęs irgi tam jus regimay su Dûna ir Wynu, Jo Kuną ir Kraują ant Pastipprinimo ir saw ney ant Užstato priimmat. Nësa lygey kaip koźnas saw ypaczey tai priima, taipo gal' ir kiekwienas (tai priémęs), Diewo Malonês Zodžiu, ir tikkray Maloningoju ir suderintu Ponu Diewu, passilinks mint' ir passisawint'.

Apie Kristaus Vecžere.

7

Delgičio mes dabbar Jo Wardan' ir iš Jo Išakimo
jo paties Žodžeis, ta īstatyta Kristaus Vecžere, taipo nore-
rim wartuti ir pasisiawinti:

Ponas musū Jėzus Kristus / šiitę Nakti / furroje
buvo išdūtas/eme Dūna/defawojo/ laužė ir da-
we sawo Mokitinėms / sakydams : Imkit' /
walgikit' / tai esti mano Kunas / kursai už jus
išdūdam's; tai darrykit ant mano Alt siminimo.

Ežittagi Budu po Vecžerės / ēme Kylitas/ deka-
wojo ir dawe jiems ta / sakydam's: Imkit' / ir
gerkit' iš to wissi / tas Kylitas esti naujas Te-
stamentas (Istatimas) mano Krauje / kursai
už jus pralejamas ant Altleidimmo Grieķu.
Tai darrykite/ kiek Kartu gersite/ant Alt simin-
imo mano.

(Ezina tur Bunnigas, pašwėsta Dūna išdallydams, taipo sakyt.)
Imkit' walgit' / tai Jėzaus Kristaus Kunas / už
tawę (ant Kryžaus) išdūtas / tas stippritu ta-
we ant amžino Dušos Ižgánimo.

(O Bylika peržegnoja išdallydams, taipo tur Bushingas sakyt.)
Imkit' gerk' / tai Kraujas Jėzaus Kristaus / už
tawę Griekininką (ant Kryžaus) pralietas /
tassai pastippritu tawę ant amžino Dušos
Ižgánimo.

Ponas

Delgi to mes dabbar Jo Wardan' ir iß Jo Įsakimo jo patiēs Zodźeis, tą įstatyta Kristaus Wecžerę, taipo norim wartūti ir passisawinti:

Ponas musū Jézus Kristus / Šittą Naktį / kurroje buwo ißdūtas / éme Dúną / dekawójo / láuže ir dawe sawo Mokjtinéms / sakydams: Jmkit' / wálgikit' / tai esti mano Kunas / kursai už jus ißdūdam's; tai darrykit ant mano Atsiminnimmo.

Szittugi Budu po Weczérēs / éme Kyliką / dekawojo ir dawe jiems tą / sakydam's: Jmkit' / ir gérkit' iß to wissi / tas Kylikas esti naujas Testamentas (Įstatimas) mano Krauje / kursai už jus pralejamas ant Atleidimmo Griekū. Tai darrykite / kiek Kartu gersite / ant Atsiminnimo mano.

(Czia tur Kunnigas, pašwéstą Dúną ißdallydams, taipo sakyt:)

Jmk ir walzik / tai Jézaus Kristaus Kunas / už tawę (ant Kryžaus) ißdūtas / tas stippritu tawę ant amžino Dušos Jßgánimo.

(O Kyliką peržegnotą ißdallydams, taipo tur Kunningas sakyti:)

Jmk ir gerik / tai Kraujas Jézaus Kristaus / už tawę Griekininką (ant Kryžaus) pralietas / tassai pastippritu tawę ant amžino Dušos Jßgánimo.

Apie Kristaus Veczera.

Ponas Diewas buk su jumis.
Ir su tawo Dwasse.

Melskimes.

Deklaracijam Taw wissagalis Pone Diewe, jog es
mus per sittę išganitinga Dovana pastiprinojai: ir mel-
dziam Tawo Sustimiliū: dūk mums tai buti ant stiprės
Wieros į Tawe, ir ant karstos Meiles tarp musų wissi,
deley Jezaus Kristaus, musų Išganytojo, Amen.

Kita Malda.

Ar wiernassis Diewe! Sustimilstassis Tewe! mes pra-
som Tawo is wissos Szirdies, dūk mums Bēdnems, swen-
čios Mulos Išganytojo musd Nauda ir Waisys, tai esti,
Malone ir musu Griečia Atleidimai, tiklincze Szirdze tikray
prianti, lygey taip mes per Swentojo tawo Sunaus Jodę,
jo Swenta Kunę ir jo Krauja uz mus dūta ir pralietę, Dū-
nos ir Wyne tikray prieme esme; Per tajau musu Pong
Jezu Kristu, su tawimi Wiernybeje Szwentosės Dwases am-
zinay grwa esanti ir karalaujenti ant Alnijų Alnjiū. Amen.

Ponas Diewas buk su jumis.
Ir su tawo Dwasse.

Pone Diewe, dūk mums sawo Žegnōne, musb Diewe,
tu peržegnokt mus.

Wisko Swieta Brastai tur bijotisi Pono Diewo, Amen!
Ar Žegnōne, kurre Diewas lieps žegnoti sawo Žmones ex Num. 6.
Pone Diewe tawę peržegnokt ir tawę apsaugokt!
Pone Diewe apšwiest sawo Weidu tawę / ir buk
taw malonus!

Pone Diewe kelt sawo Weidą ant Tawes / ir dūk
taw Pakajų ! Amen.

Arba taipo:

Wiespats te peržegnoja tawę ir t' apsaugoja tawę.
Wiespats t' apšwiectis sawo Weidą tawę, ir testow taw
malonus. Wiespats te pakel' sawo Weidą ant tawes, ir te
dūo taw Pakajų. Amen.

Apie

Ponas Diewas buk su jummis.
Jr su tawo Dwasse.

Melskimes.

Dékawójam Taw wissagálisis Pone Diewe, jog tu mus per ɬittą ifšganitingą Dówaną pastiprinojei: ir meldžiam Tawo Sussimillima: dük mums tai buti ant stipprōs Wierôs į Tawę, ir ant karštōs Mei-lės tarp musû wissû, déley Jezaus Kristaus, musû Jßganytojo, Amen.

Kitta Malda.

Ak wiernassis Diewe! Susimilstassis Tewe! mes prašom Tawę ifš wissôs Szirdiê, dük mums Bédnéms, ɬwentôs Mukôs Jßganytojo musû Naudą ir Waisų, tai esti, Malónę ir musû Griekû Atleidimma, tikkincze Szirdze tikkray priimti, lygey kaip mes per ɬwentojo tawo Sunaus Zodj, jo ɬwentą Kuną ir jo Kraują uz mus dûtą ir pralietaj, Dúnoj' ir Wyne tikkray prieme esme; Per tajau musû Poną Jézų Kristų, su tawimi Wiernybeje Szwentósês Dwáses amžinay gywa ésanti ir karaláujenti ant Amžiū Amžiū. Amen.

Ponas Diewas buk su jummis.
Jr su tawo Dwasse.

Pone Diewe, dük mums sawo Zegnóne, musû Diewe, tu peržegnök mus.

Wisso Swieto Kraštai tur bijotisi Pono Diewo, Amen!

Ar Zegnone, kurre Diewas liepęs žegnoti sawo Zmones ex Num. 6.
Pone Diewe tawę peržegnok ir tawę apsaugôk!
Pone Diewe apšwiesk sawo Weidu tawę / ir buk taw malonus!
Pone Diewe kék sawo Weidą ant Tawês / ir dük taw Pakajų! Amen.

Arba taipo:

Wieſpats te peržegnoja tawę ir t'apsaugoja tawę.

Wieſpats t'apšwiecią sawo Wéidu tawę, ir testow taw malonus.

Wieſpats te pakel' sawo Wéidą ant tawęs, ir te
dük taw Pakaju. Amen.

Apie Venciarojojima.

Apie Venciarojojima

Seli Prietelei. Sittūdu po jisū Rikiū esa žmoniu, padōrey su žinne sawo Gimdytojū, (Getečiū arba Apékunū) i Suluba Venciarojojimės passida-
we, toktai nū Boželniciōs wissiems girdint, uſsakydino,
bey už sawe Pona Diewg melsdino. O kadangi uſfōley ne
wien's Priestarawimas nessirādo, kurro dēl pradēta Ven-
cjarone trulkinta, arba dar gallētu buti ardyta, iegi to-
laus priestarauti newienam ne bus parélti; taigi mes
kaip tam pakwesti gerri Prietelei iſ krikščionisliðs ſirdin-
gbs Mēlēs ſiemdwieim ant Survinčiarojojimo ſuſſieinan-
tiem žmonēm, Diewo Žegnōne, gera Passiwedimma ir Pa-
laimę wélti, ir taipo iſ wieno už jūdu, Diewg melski nō-
rim;

Tolvé musū ic.

po tam taipo Klebonas te tarrie abbiem:

Jeigu norita dabbat Pono Diewo Wardan' ſuſſiwineža-
wodint, tai artyn eikita.

(Ezia Klebonas taipo tur kláustri Jauniki)

Vl. Ar nori tu fitta Vl. priimt ir laikyt' per sawo
priwinčiarojojima Moteris?

(Te ſako:) Moru.

(Taipjau ir Marchi tur kláustri ?)

Vl. Ar nori tu ſi Vl. priimti, ir laikyti per sawo priwinčiarojojima
Wyrg?

(Te ſako:) Moru.

Ezia te dūdie wien's wienam Venciarojojimės Žedus, ſ Klebonas ſadedde
abejū dėſins Ranką, ir sawo Ranką ant jū dwejū
uždėjės, te tarrie:)

B

R

Apie Wenčiawójimą.

Mjeli Prietelei. Szittúdu po jusû Akkiû esâ Žmonu, padórey su Žinne sawo Gimdytojû, (Geńciû arba Apékunû) i Sulubä Wenczawonystê passidawe, tokta nû Kozélničiôs wissiems girdint, ussakydino, bey už sawę Poną Diewą melsdino. O kadangi ikßóley ne wien's Prießtaráwimas nessirádo, kurro dèl pradéta Wenczawone trukkinta, arba dar gallétu buti ardyta, irgi tolaus prießtaráuti newienam ne bus pawélita; taigi mes kaip tam pakwësti gerri Prietelei iß krikßcionißkôs ſiđingôs Méilês ſiemdwieṁ ant Suwinćiawojimo sussieinantiem Zmoném, Diewo Zegnónę, gérą Passiwedimmą ir Palaimą wélii, ir taipo isz wieno už jûdu, Diewą melsti nôrim:

Tewé musû &c.

Po tam taipo Klebonas te tarrie abbiem:
 Jeigu norita dabbar Pono Diewo Wardan' sussiwinczáwódint',
 tai artyn eikita.

(Czia Klebónas taipo tur kláusti Jaunikki:)
 N. Ar nori tu ſittą N. priimt' ir laikyt' per sawo priwinćiauwótą
 Móteri?
 (Te sáko:) Noru.

(Taipjau ir Marczą tur kláusti:)
 N. Ar nori tu ſi N. priimti, ir laikyti per sawo priwinćiauwótą
 Wyrą?
 (Te sako:) Noru.

Czia te dûdie wien's wienam Wenčiawonês Zédus, ô Klebonas sudedde abejû deßinę Ranką, ir sawo Ranką ant jû dwejû uždėjës,
 te tarrie:)

K^a Ponas Diewas suwedda / ne wien's Zmogus ne tur pēstirti.

Badangi U.bey U. wien's antra ant Venčiawonės meily, ir toltais czia atwirray po Ukkimis Diewo ir fitto kriščionisčio Surinkimo, kaip Luddininkų ant sudnōs Dienos passijysta, ir tam sawo Rankas bey Venčiawonės žiedus wien's antram sukeite, tai as jūdu kaip Tarnas Bristaus suvinčiawojū :

Wardan' Diewo Tēwo / ir Sunaus / ir Szwentosės Dwases. Amen.

(Po tam abbuu tur liepr̄ Elauptis pas Altory, ir siem dwiem
taip tarsi:)

O jeib juddu gerray žinnotumbit', kaipo Diewas Venčiawone ištates, ir išales, irgi juddu (dabbar) suvinčiawotu su diddešne Diewo Baime bey gerra Sázine podrauge sūsibuti gallētumbit, badangi suprāntac' Diewo paties Ištatinga esanti, kurriumi sirdingay megstasi ir kurri drutay nór užstoti; taigi klausykita apie tai Diewo Žodi. Vięsa taipo ráko Moyzėsus pirmūsa Anygosa antramine Pēslyrine:

Jr Ponas Diewas tare: Ne gér' žmogui wienam buei, padarrysu jam Pagálbininke, kurri prie jo laikitusi. Tai užleido Ponas Diewas diddi kliega ant Adomo, ir jis užmiggo, ir išeme wieng Szóna iš jo, ir atpilde tą Wietę Bunu. Jr Ponas Diewas padare Moteriske iš to Szono, kurri iš žmogaus buvo ēmes, ir tą (Moteriske) jam atwedde. Tai tare žmogus (Adomas): tai esti Baulas nū mano Baulo, ir Bunas nū mano Buno; wadinnama jisi bus Wyrėné, dėl to, jog iš Wyro išimta. Dėl to Wyras sawo Tewą ir Mötting paliktes, priesawo Moters glaujis, ir bus jūdu wienas Bunas.

Ką Ponas Diewas suwedda / ne wien's Zmogus ne tur pérskirti.

Kadangi N. bey N. wien's antrą ant Wenčiawónės meily, ir toktais czia atwirray po Akkimis Diewo ir ſitio kriſćioniſko Surinkimo, kaip Luddininkū ant sudnôs Dienôs passiýysta, ir tam sawo Rankas bey Wenčiawonės Žiedus wien's antram sukeite, tai aß jûdu kaip Tarnas Kristaus suwinčiawóju:

Wardan' Diewo Téwo / ir Sunaus / ir Szwentósês Dwásês.
Amen.

(Po tam abbudu tur liept' klauptis pas Altórų, ir jiem dwiem taip tarti:)

O jeib juddu gerray žinnotumbit', kaipo Diewas Wenčiawonę iſtates / ir iſákes, irgi juddu (dabbar) suwinčiawotu su diddésne Diewo Baime bey gerra Sázine podrauge sussibuti gallétumbit, kadangi suprántat' Diewo patiēs Istátimą ésanti, kurrumi ſirdingay mègstasi ir kurri drutay nôr úzstóti; taigi klausykita apie tai Diewo Zodj. Nésa taipo rášo Moyzébus pirmūsa Knygosa antramme Pérskyrame:

Jr Ponas Diewas táre: Ne gér' Žmogui wienam buti, padarrysu jam Pagálbininkę, kurri prie jo laikitusi. Tai užleido Ponas Diewas diddij Miegą ant Adómo, ir jis užmiggo, ir iſéme wieną Szóną iſ jo, ir atpilde tą Wietą Kunu. Jr Ponas Diewas padáre Moteriſkę iſ to Szóno, kurri iſ Žmogaus buwo èmęs, ir tą (Moteriſkę) jam at-wedde. Tai táre Žmogus (Adomas): tai esti Káulas nû mano Káulo, ir Kúnas nû mano Kúno; wadinnama jiji bus Wyrène, dél to, jog iſ Wyro iſsimta. Dél to Wyras sawo Tewą ir Mótiną palikkęs, prie sawo Moters glausis, ir bus jûdu wienas Kúnas.

Apie Venciąwójimą.

11

O kadangi juddu Diewo Wardan' suffiwinčiawodinot,
taigi klaušykita
Ant pirmo.

Diewo Jodi apie Venciąwóne.

Taipo sako swent's Pówilas: Jus Wyrai, idâne mylėkite sawo Moteres, lygey kaip ir Kristus mylėjo sawo Surinkimą, ir pats sawe už jį esti dawes, ir cžystijo jį Vandens Périmmu sawo žodije, kad saw paciam pagatá-witu slowna Drangyste, ne turrincze nejokio Darkumo arba Raukšlo, arba tokio ko kitto, bet jeib butu swenta ir nekaltinama.

Taipo tur ir Wyrai mylēti sawo Moteres, kaip sawo patiū Bunas. Bursai sawo Moteris myl, tas sawe pati myl'; Vėsa newien's niekaday sawo paties Bung ne turrejo Učapykantoje, bet pén' ir kawoja tg; lygey kaip ir Pon's (Kristus) sawo Surinkimą.

O Moteres, idant bukite padūtos sawo Wyrams kaip sawo Ponui. Vėsa Wyras yra Galva Moters, lygey kaip ir Kristus Galva yra sawo Surinkimo, ir jissai yra sawo Buno Išganytojis. Bet lygey kaip Surinkimas Kristui yra padūtas, taip ir Moteres sawo Wyrams ant wifū Daiktū.

Ant anfro:

Klausykit' ir apie Kryžu, kurri Ponas Diewas Su-winezawotiems uždejės.

Taip tare Ponas Diewas Moterissei: Aš taw daug Sópuli darrysu, kad tu nescia busi. Tu su Persulais pagimdyti sawo Waikus; ir tawo Walle bus padūta tawam Wyru, ir jissai bus taw Ponu.

O Wyru! sake Diewas: Kadangi patlausai Balso sawo Moters, ir walgei nū Mėdžio, kurri taw draudžian iučarau: Idant ne walgik to Mėdžio (Waisaus); pratiktate effie žémé dėl tawės; tu su Darbais ir Rūpesceis, kolegyno's, iš jōs passipennesi, Lekšksczei bey Usnis Aug's taw iš

B 2

jōs

O kadangi juddu Diewo Wardan' sussiwinčiawódinot, taigi klausykitा

Ant pirmo.

Diewo Zodj apie Wenčiawónę.

Taipo sáko ſswent's Pówilas: Jus Wyrai, idânt mylèkite sawo Móteres, lygey kaip ir Kristus myléjo sawo Surinkimmą, ir pats sawę už jį esti dawęs, ir cýstijo jį Wandens Pérímmu sawo Žodije, kad saw paćiam pagatáwitu ſłowną Draugystę, ne turrinczę nejokio Darkumo arba Raukſlo, arba tokio ko kitto, bet jeib buttu ſwenta ir nekaltinnama.

Taipo tur ir Wyrai mylèti sawo Moteres, kaip sawo paćiū Kunus. Kursai sawo Moterj myl, tas sawę patj myl'; Nësa newien's niekaday sawo patiēs Kuną ne turréjo N'apykantoje, bet pén' ir kawója tą, lygey kaip ir Pon's (Kristus) sawo Surinkimą.

O Moteres, idant bukite padútos sawo Wyrams kaip sawo Ponui. Nësa Wyras yra Galwa Moters, lygey kaip ir Kristus Galwa yra sawo Surinkimo, ir jissai yra sawo Kuno Jßganytojis. Bet lygey kaip Surinkimas Kristui yra padútas, taip ir Moteres sawo Wyrams ant wissû Daiktû.

Ant antro:

Klausykit' ir apie Kryžu, kurri Ponas Diewas Suwinczawótiems uždėjes.

Taip tare Ponas Diewas Moteriškei: Af taw daug Sópulū darrysų, kad tu néšcia busi. Tu su Pérſulais pagimdysi sawo Waikus; ir tawo Walle bus padúta tawam Wyrui, ir jissai bus taw Ponu.

O Wyrui sake Diewas: Kadangi paklausai Balso sawo Moters, ir walgei nü Medžio, kurri taw draudžiau ir tarrau: idant ne wálgičk to Médžio (Waisaus); prakeikta te essie Žéme dél tawês; tu su Darbais ir Rúpeſčeis, koley gyw's, ifs jōs passipennési, Erſkéczei bey Usnis áug's taw ifs

jös, ir tu žole laukinne wālgisi Prakaitė sawo Wéido tu wālgisi sawo Dūnq, iš į žeme wēl pawirsi, iš kurrōs tu imtas esfi. Učesa tu esfi žeme, ir į žeme wēl pawirsi.

Ant frécio:

Szittas juſu dwęjū yrą Palinkšminojimas, jog juddu žinnot' bey tilkit', kaipo juſu dwęjū Venciarone Diewui labbay itin-lanti ir patiès Pono Diewo labbay peržegnočia. Nėja taipo (Diewo Žodij') varasyta: Ponas Diewas sutwēre žmogu iš sawo patiès Wéida, iš Diemo Wéida sutwēre jis, ir sutwēre jūdu Wyra bey Moteriske. Ir Diewas pežegnojo jūdu ir tarejiem dwiem: Waſylitos ir daugſinkitos, ir papildikitazēme ir pawerſlita je po sawo Mace / ir ponawožita ant žuvu Māroſe, ant Paulkičiu po Dangumi, ir ant wiſſo Gywalo, ant žemės paſſitručtancio. Ir Diewas apžwalge tai wiſ, iš buwo padares, ir stay, wiſ buwo labbay gerray.

Todėl ir Salmon's salo: Kas saw Venciarónės Moteri randa / tas randa ko Gero, ir gáuna žegnónės iš Pono Diewo.

Ezia tur Bunningas sawo Ranka ant tūdu Sawinčiawótou iſtëſti ir taipo melsiſ:

Pone Diewe! Tu Wyga ir Moteriske sutwērei; ir ant Venciarónės paslyrei; priegtam ir žymato Waſumi peržegnojei, ir didde Meile sawo mielojo Sunaus Jézaus Bristaus, ir Brirkščionystės, jo Marcžos, tamine paženklinojei; Mes vrasgom tawo neiſmislijimą Malone, ne diukta sawo Sutwērima, Ištatima, ir Peržegnojimą ardyta arba gaifinta buti, bet maloningay tarp musų iſlaikyk, dėley Jézaus Bristaus, tawo Sunaus, musd Ißganytojo, Amen!

Dabbar Blebonas taipo tur žegnoti Suwinczawütus: (iſ Num. 6.)

Pone Diewe zc. Vid. pag. 8.

Ziegnoſ

jôs, ir tu Zolę laukinnę wálgysi Prákaite sawo Wéido tu wálgisi sawo Dúną, ikk iżémę wél pawirsi, iß kurrrōs tu imtas essi. Nësa tu essi Žéme, ir iżémę wél pawirsi.

Ant tréčio:

Szittas jusû dwéjû yra Palinksminojimas, jog juddu žinnot' bey tikkit', kaipo jusû dwéjû Wenčiawone Diewui labbay įtinkanti ir patiēs Pono Diewo labbay peržegnóta. Nësa taipo (Diewo Zodij') parašyta: Ponas Diewas sutwére Žmogų iż sawo patiēs Wéidą, iż Diewo Wéidą sutwére jį, ir sutwére jüdu Wyrą bey Moteris̄kė. Jr Diewas péržegnojo jüdu ir tare jiem dwiem: Waisykitos ir daug-sinkitos, ir papildikita Žémę ir pawerskita ję po sawo Macę / ir ponawókita ant Žuwû Máruse, ant Paukščiū po Dangumi, ir ant wisso Gywalo, ant Žémës passikruttančio. Jr Diewas apžwalge tai wis, ką buwo padáręs, ir ištay, wis buwo labbay gerray.

Tódél ir Salmon's sako: Kas saw Wenčiawónêš Moterij randa / tas randa ko Géro, ir gáuna Žegnónêš iß Pono Diewo.

Czia tur Kunningas sawo Ranką ant tûdu Suwinčiawótū ißtësti ir taipo melstis:

Pone Diewe! Tu Wyrą ir Moteris̄kę sutwérei, ir ant Wenčiawónêš paskyrei; priegtam ir Žywato Waisumi péržegnojei, ir diddę Meilę sawo mielojo Sunaus Jézaus Kristaus, ir Krikščionystės, jo Marczôs, tamme paženkliniojei; Mes prašom tawo neišmislijimą Malonę, ne dük tą sawo Sutwérimą, Istátimą, ir Peržegnojimą ardyta arba gaišinta buti, bet maloningay tarp musû ißlaikyk, déley Jézaus Kristaus, tawo Sunaus, musû Jësganytojo, Amen!

Dabbar Klebonas taipo tur žegnóti Suwinczawútus: (iß Num. 6.)
Pone Diewe &c. Vid. pag. 8.

**Izegnojimas
tū / furrie pirmā Karta prie Dievo Stalo
nor prieiti.**

Meli Kristaus Prietelei! Jus mātor, kaip čia susiėje sie Jaunieji, ir Draugai Kristaus Tėvonystės, furrie jau pirm to, dar Budikeleis budami, Ponui Kristui per šventą Brīstą ir jo šventam Surinkimui buvo īcėpiti.

O kadangi jau īmānomay prissimokimmo Kristijonu Wierds Mōslą, taipojau ir pagrandenti, wiežlitą ir Kristijonistkay elgtis, jie dabbar iš Širdiés geidzia, kad jo labjaus, jo geraus ir jo daugiaus su sawo ir musu Issgelbetoju Kristu ir su šventu Kristijonu Surinkimu, šwēnici gallētu buti, išmannykim, Šwēndos Veczérės Priejimu, ir Kristaus Buno ir Braujo Passisawinnimu.

Dėlgi to, kad sis Izegnojimas jiems ant jo diddės nės Naudos, ir jū Wierds Pastiprinnimo su šventos Dwases Vagálba gallētu buti jie gatavi yra, patis dabbar sawo Wiera išpazinti, ir Ponui Kristui, bej jo šventam Surinkimui passidūti, o Vélinui atsisakyti, koltai šventame Kristste, dar Budikėlei budami, patis darryti negalėjo, kaip tiktay per Bumus

Todėlei, kad jie dabbar tai wiernay, ūdingay, ir tilkay šwentay darrytu, taipo, kad jiems, idl gywi, dėl Kristaus ant Issgájimo ir ant Naudos butu, mums werty vrigul, Pono Dievo, musu dangiską Tewą, dėl Pono Kristaus melsti, kad tam, sawo Malone ir šventą Dwases jiems dūvanotu; kad wiernay ir iš Širdiés issiméginne prie Veczérės musu Issganytojo Jėzaus Kristaus sav ant Naudos pricitu, kad dar tolaus musu Issganytojis Kristus jū Širdij, ir sie Kristuje jo daugiaus passilaikyti galletu; Tiliéjime, Neileje, Bantrumme ir Lengwa Šiirdingysteje; taipjau wissosa šittosa Šwēndos Dwases Waiūša, kas

Jézegnojimas tû / kurrie pirmą Kartą prie Diewo Stálo nôr prieiti.

Mjeli Kristaus Prietelei! Jus mátot', kaip čzia sussiéje ßie Jaunieji, ir Draugai Kristaus Téwonystêš, kurrie jau pirm to, dar Kudikeleis budami, Ponui Kristui per ßwentą Krikßtą ir jo ßwentam Surinkimui buwo icensépiti.

O kadangi jau jmánomay prissimokinno Krikßcionû Wierôs Móksla, taipojau ir pagraudénti, wieźlibay ir Krikßcionifkay elgtis, jie dabbar iß Szirdiêš geidžia, kad jo labjaus, jo gerraus ir jo daugiaus su sawo ir musû Jßgelbetoju Kristu ir su ßwentu Krikßcionû Surinkimu, suwéniti gallétu buti, ifßmannykim, Szwentôs Weczérêš Priéjimu, ir Kristaus Kuno ir Kraujo Passisáwinnimu.

Délgi to, kad ßis Jézegnojimas jiems ant jo diddésnês Naudôs, ir jû Wierôs Pastiprinnimo su ßwentôs Dwásêš Pagálba gallétu buti / jie gatawi yra, pátis dabbar sawo Wierą ißpažinti, ir Ponui Kristui, bey jo ßwentam Surinkimui passidûti, ô Welinui atsisakyti, kokta ßwentame Krikßte, dar Kudikélei budami, patis darryti negalléjo, kaip tiktay per Kumus.

Todélei, kad jie dabbar tai wiernay, ßirdingay, ir tikkray ßwentay darrytu, taipo, kad jiems, kôl gywi, dèl Kristaus ant Jßgánimo ir ant Naudôs butu, mums wertay prigul, Poną Diewą, musû dangiſką Tewą, dèl Pono Kristaus melsti, kad tam, sawo Malónę ir ßwentą Dwásę jiems dûwanótou; kad wiernay ir iß Szirdiêš issimèginnę prie Weczérêš musû Jßganytojo Jézaus Kristaus saw ant Naudôs prieitu, kad dar tolaus musû Jßganytojis Kristus jû Szirdij', ir jie Kristuje jo daugiaus passilaikyti gallétu; Tikkéjime, Meileje, Kantrumme ir Lengwa- Szirdingysteje; taipjau wissosa kittosa Szwentôs Dwásêš Waisúsa, kas

Begnojimās Pirmkarcī.

Dien' áugte áugtu, kas Dien' swentesni pastūtu, ir tokie
iš Smertiés Udinélei passiliku, ir Dangun iškaltu!
Délgi to su mannimi, tikray passitikédami, Jézaus
Wardan', taipo melskities:

Téve illisū ic.

Cia tur Bunnigas pérklaušinéti Póterus, ir pérklaušinétes Poterū, taipo
Pirmkarcīns ar Jaunimma pagraudēni.

Meli Waikai! Kadangi jau po Akkiu Diewo ir jo
Surinkimo, sawo iš Pona Diewę Wierę iškey pasakot,
taigi as̄ jus wissus dėl Pono Diewo graudēmu, idānt pirm-
jausey Ponui Diewui iš wissos Szirdiés dékawolite, kad jus
ánt tikro Jspazinnimmo sawo wiengimuso Sunaus,
maloningay pawadinnen, ir Draugais sawo Brirkcionu
Pulkelo padāres, kurrus nôr išklausyti ir Dangaus Draugsimu
épdowanoti. Tolaus (jus graudenu) idānt Pona Diewę
pakarnay prahykite, kad jus, dėley sawo mielojo Gu-
naus, (Sioj') tikroj Wieroj ir tikroj Diewo Baimej,
iš išganitingay mirsent, maloningay išlaikytu!

Prieg tam jums primennu, idānt tokiamē Pono
Diewo ir sawo išganitoje Jspazinnime, kaip tikr' īmānot,
su swentos Dwéses Pagalba, kas Dien' áugte áugkite, ir
tarpkite, ir swentesni pastukite, Uussitikléjime, Meiles
Darbūsa, ir wissokiam' Brirkcionu Passielgimme; kad jus
butumbit' Diewo Czepélei, Teisybës Waisumis pilminteli,
ant Laupsés ir Garbës Ponui Diewui!

Délgi to si Graudēning jums wissiems ant jusu Dušu
ney dëti uždemmi, idānt jus, kas Dien' Diewopprissiwersdam, ir
Zaddejim, kurri (jau pirm to) Ponui Diewui swenta-
me Brirkste zaddejot, ištesselkite ir autnaujikite; idānt Grie-
kus, kurrus sawo Jaunysteje ar iš Uopertumimo ar Uiss-
mintiés butumbit padare, Ponui Diewui iš Szirdiés atsi-
prahykite, o passijaddelkite, tikray nu jū lāutis.

Ir kadangi swentame Brirkste atsizaddējot per
sawo Bumus, Welnui ir wissiems jo Darbams, o (Ponui
Diewui) diddey passijaddējot, soj Brirkcionu Wieroj ir
Diewo

Dien' áugte áugtu, kas Dien' ɬwentesni pastūtu, ir tokie ik' Smertiēs Adinélei passiliktu, ir Dangun ißkaktu!

Délgi to su mannimi, tikkay passitikkédami, Jézaus Wardan', taipo melskities:

Tewe musû &c.

Czia tur Kunnigas pérklausinéti Póterus, ir pérklausinéjës Poterû, taipo Pirmkarcius ar Jaunimma pagraudénti.

Mielo Waikai! Kadangi jau po Akkiû Diewo ir jo Surinkimo, sawo ɿ Poną Diewą Wierą ißkey pasákot', taigi aß jus wissus dél Pono Diewo graudénu, idânt pirmjausey Ponui Diewui iß wissôs Szirdiēs dékawókite, kad jus ánt tikkro Jßpažinnimmo sawo wiengimmuso Sunaus, maloningay pawadinnës, ir Draugais sawo Krikßcionû Pulkélo padárës, kurrus nôr ißklausyti ir Dangaus Dzaugsmu ápdowanóti. Tolaus (jus graudenu) idânt Poną Diewą pakarnay präskykite, kad jus, déley sawo mielojo Sunaus, (ßioj') tikkroj' Wieroj' ir tikkroj' Diewo Baimej', ik' ißganitingay mirsent, maloningay ißlaikytu!

Prieg tam jums primennu, idânt tokiamē Pono Diewo ir sawo ißganytoje Jßpažinnime, kaip tikt' īmanot', su ɬwentôs Dwásê Pagalba, kas Dien' áugte áugkite, ir tarpkite, ir ɬwentesni pastükite, Nussitikkéjime, Meilês Darbûsa, ir wissokiam' Krikßcionû Passielgimme; kad jus butumbit' Diewo Czépélei, Teisybês Waisumis pilninteli, ant Laupsêr ir Garbêr Ponui Diewui!

Délgi to ɬi Graudénimä jums wissiems ant jusû Dußû ney déti uždemmi, idânt jus, kas Dien' Diewop' prissiwersdami, tą Zaddéjimä, kurri (jau pirm to) Ponui Diewui ɬwentame Krikßte žaddéjot, ißtessékite ir autnaujikite; idânt Griekus, kurrus sawo Jaunysteje ar iß Nopertummo ar N'ißmantiës butumbit padáre, Ponui Diewui iß Szirdiēs atsipraßikite, ô passižaddékite, tikkay nûjû láutis.

Jr kadangi ɬwentame Krikßte atsizaddéjot' per sawo Kummus, Wélnui ir wissiems jo Darbams, ô (Ponui Diewui) diddey passižaddéjot, ßoj' Krikßcionû Wieroj' ir

Jęgnojimas Pirmkarčiai.

15

Diewo Baimeje tikray passilike', kantrey sawo Arvius festi, ir Smertiės nesibijotis, taigi graudėnu, idānt tokig sawo Pažaddėjimą dabbar po Aštuoniu Pono Diewo ir jo Su-rinkimo akartotite ir wėl pažaddėkite. Jeigu tai jusu tikra Missis ir ūrdingas Apšūnumimmas tai kiek wien's jusu tarkite: tikray taip misliju darryti, tikray taipo ap-summu elgtis.

(Cia tur kožnas didžu Balsu ir iškay ciasalyti.)

Tikray taip misliju darryti, tikray taipo apšūnumu elgtis. Diewe pridūk man sawo Malone, ir sawo Dwāses Pristojima, Stiprybe ir Pagalba, dėley Jėzaus Kristaus, Amen!

Taipo Pirmkarčiems passižadėjus, tur Bunnigas taipjan pritarti:

Amen.

Potam tur Pirmkarčei ar ant žemės ar prie Altóraus parklaupi. O Bunnigas ant kojno iš Pirmkarčių Galwōs uždest sawo Ranko, taipo liektawiens periegnodam's:

Diewe Tėve musū Jsganytojo Jėzaus Kristaus! Tu pradėjai jemme fit gera Darba! Tu dar toltaus per sawo ūventa Dwase ta gera Darba patvirtinti ir pastipprilt, išli Dienai Jėzaus Kristaus!

(Po tam Bunnigas Parapyonius taipo tur igraždėnai.)

O mums wissiens, mieli Kristaus Prietelei, ir kožnam tarp musū pareitis ir prigul, Pona Diewa, kadangi jissai wienintcley dūda, jo Wale ir norėt ir pildit pagal sawo Passinėgamma, už sittus Krikščionystės Jaunosis melsti, kad sittus (Pirmkarčius) ant sawo Baralykstės padavintus, toj Wieroj' išlaikytu, padrūtintus, nugrumta-wotu, ir jūs kartuca su minniris wissaais į amžing sawo Szlowe įvestu.

Dėlgi to taipo Melskimes:

Pone Diewe! Wissagalisis dangiškasis Tėve! Tu wien's wisko Gero misip' pradeddasis ir pabaigasis! Mes Tėve

Diewo Baimeje tikkray passilikt', kantrey fawo Kryžu kësti, ir Smertiēs nesibijótis, taigi graudénu, idânt tokią sawo Pažaddéjimą dabbar po Akkiū Pono Diewo ir jo Surinkimo atkartôkite ir wël pažaddékite. Jeigu tai jusû tikkra Mislis ir ſirdingas Apsiimmimas tai kiek wien's jusû tarkite: tikkray taip misliju darryti, tikkray taipo apsiimmu elgtis.

(Cia tur koźnas didžu Balsu ir iſkey atsakyti.)

Tikkray taip misliju darryti, tikkray taipo apsiimmu elgtis. Diewe pridûk man sawo Malonę, ir sawo Dwásês Pristójimą, Stipprybę ir Pagálba, déley Jézaus Kristaus, Amen!

Taipo Pirmkarcziems passižaddéjus, tur Kunnigas taipjau pritarti:

Amen.

Potam tur Pirmkarczei ar ant Žémês ar prie Altóraus parklaupt'. O Kunnigas ant koźno tû Pirmkarćiû Galwôs uźdest sawo Ranką, taipo kiektawieną perzegnódam's:

Diewe Téwe musû Jßganytojo Jézaus Kristaus! Tu pradéjei jemme ſi gérą Darbą! Tu dar tolaus per sawo ſwientą Dwasę tą géra Dárba patwirtik ir pastippryk, ikki Dienai Jézaus Kristaus!

(Po tam Kunnigas Parapyonus taipo tur igraudénti.)

O mums wissiems, mieli Kristaus Prietelei, ir koźnam tarp musû pareitis ir prigul, Poną Diewą, kadangi jissai wieninteley dûda, jo Wålę ir norét' ir pildit' pagal sawo Passimégimmą, už ſittus Krikščionystės Jaunósus melsti, kad ſittus (Pirmkarcius) ant sawo Karalytstės pawadintus, toj' Wieroj' iſblaikytu, padrútintu, nugrumtawótu, ir jús kartunta su mummis wissais į amžiną sawo Szlowę įwestu.

Délgi to taipo melskimes:

Pone Diewe! Wissagá!isis dangiſkassis Téwe! Tu wien's wissos Gero musip' pradeddąsis ir pabaigąsis! Mes

Tave meldžiam už sittus Jaunūsus, kurus sawo Brīkš-
cionystei dū varėjai, ir per šventą Brīksta atgimdei, ir tai-
po apšvietei, kad jie sitta tavo Malbė ir Sunimili-
maz, ir sawo Išgantima per Jėzū Brīkstę, tavo mielai Šu-
nu musu Išganytoji išpažinme, dabbar patis po Auktū tavo
Šarūnū išpažinu. Padrukit sitta sawo Darba
jūsė pradėtajį, praplātik jū Szirdis Dóvanas Šventos
sės Dwases! kad jie tavo Brīkcionystę wiernay vassiliku;
tikroj Wieroj ir Paklusnumine tavo Šventos Evangelis-
čio augtu, ir sioj Wieroj (köl gywi) wierni išliktu! Bad
Griečai jū Prata ant ko Piko ne westu, neygi necikras
Mokslas jū Duše n'apsinutitu!

Updrausk wissus piktūsus Paweikslus, ir nelabo
Švieto Papiktinimus, kad sittas jū pradētas Prissiver-
tiūnas ne butu noprūnas! Stabdyl gundinanciosis Gedu-
lus, kad ne kaltases Szirdis išskraipytu! Dūk jiems wissa-
dōs ant tavo Passimēgimmo prie Jezaus Kristaus tavo
Sunaus, musu wissu Galvobė augte augr, pakoley wierni
ir tikri pastūs wissolios! Išmintij, Šwentybeje ir Tei-
sybeje;

Dūk kad Tave, mielas Tėve, ir tavo miela Suny,
Jėzū Brīkstę, musu Išganytojį, taipjau ir Diewą Šwenty
Dwase, wienajį tikrą Diewą, jo daugiaus jo labjaus išpa-
žintu, sirdingay myletu, ir po Auktū sawo Attimo, ir wis-
su Žmoni, Šwentais Žodžeis, Darbais ir Passielgimmu/
drasę ir naudingay išpažintu, gárbitu ir tavo Wardą
jo ilgiaus jo labjaus išplātintu!

Jr kaip tu mums pajaddėjei, ko tiktais tave, tavo
Sunaus Wardan' prahysime, tai tu mums dūsi; taigi su-
tek jiems, lygei kaip mes dabbar jūs Taw priwedđem, kad
jie roktai sawo Szirdije jaustu, tavo Dwases Padėjimui
tavo Šurinkime, su wissais Tikinczeiseis, stiprey išsi-
laikytu, ir galausey į tikrą Teisybe diddešnės Šwentybės

ir

Tawę meldžiam už šittus Jaunūsus, kurrus sawo Krikščionystei dūwanójei, ir per šwentą Krikštą atgimdei, ir taipo apšvietei, kad jie šittą tawo Malónę ir Susimillimą, ir sawo Jšgánima per Jézu Kristų, tawo mielajį Sunų musū Jšganytoji išpažinnę, dabbar patis po Akkiū tawo Surinkimo išpažinno. Padrutik šitta sawo Darbą jūse pradétąjį, praplátik jū Szirdij' Dówanas Szwentósês Dwáses! kad jie tawo Krikščionyste' wiernay passiliktu; tikkroj' Wieroj ir Paklusnumme tawo šwientōs Ewangeliōs áugtu, ir ſioj' Wieroj' (kôl gywi) wierni iſliktu! Kad Griekai jū Prótą ant ko Pikto ne westu, neygi netikkras Mokslas jū Duſę n'apsmutų!

Apdrausk wissus piktūsus Paweikslus / ir nelabo Swieto Papik-tinnimus, kad šittas jū pradētas Prissiwertimmas ne butu noprónnas! Stabdyk gundinančiosus Geidulus, kad nekaltases Szirdis n'iſkraipytu! Dûk jiems wissadōs ant tawo Passimégimmo prie Jezaus Kristaus tawo Sunaus, musū wissū Galwōs áugte áugt', pakóley wierni ir tikkri pastūs wissokoj' Jšmintij', Szwentybeje ir Teisybeje;

Dûk kad Tawę, mielas Tewe, ir tawo mielą Sunų, Jezu Kristų, musū Jšganytojį, taipjau ir Diewą Szwentą Dwasę, wienajį tikkra Diewą, jo daugiaus jo labjaus išpažintu, ſirdingay mylėtų, ir po Akkiū sawo Artimo, ir wissū Zmonū, šwentais Zodźeis, Darbais ir Passielgimmu / drąsey ir naudingay išpažintu, gárbintu ir tawo Wardą jo ilgiaus jo labjaus iſplátintu!

Jr kaip tu mums pažaddéjei, ko tiktai tawę, tawo Sunaus Wardan' praſysime, tai tu mums dûsi; taigi sutek jiems, lygei kaip mes dabbar jús Taw priweddém, kad jie toktai sawo Szirdije jaustu, tawo Dwasês Padějimu tawo Surinkime, su wissais Tikkinczeiseis, stipprey issilaikytu, ir galáusey į tikkra Teisybę diddésnēs Szwentybēs

Izegnojimas Pirmkariū.

17

ir Jsganimo / westi butu! Kad hittaipo per wissa jū Amžia
tawo swenciausas Wardas wissadōs swenciamas, ta-
wo Baralyste praplātinta, irgi wissi musū Darbai ant žes-
mės, su tokiu Džaugšmu ir Meile pagaltawo swenta Wá-
le taipo butu dāromi; kaip Danguje Tawo Wale dāro-
ma!

Tokai sutek jiems ir mums, Tu diddey pašlowin-
ta Szwenta Traice, Diewe Tewe, Diewe Sunau, Diewe
Szwentoji Dwase, mylēta ir pagarbinta ant Amžiū Amžiū,
Amen!

Tewe Musa ic.
Potam Segnone ex Num. 6.

Malda
Už tus / kurrie Bažnyčioje atsigriekavę / prie
Diewo Stalo nor eiti.

Mūsė musū Malda taipjau Ponui Diewui padūkinė wis-
sus tus, kurrie dabbar prie Diewo Stalo nót pri-
eiti.

Pone Diewe, apšwiess jūs wissus, kad sawo Grie-
kus tilkay išpažinne, alkdami ir trokšdami Jėzaus Bri-
staus ir Jo Malonės, prie Jėzaus Stalo prieitu! (Dūk)
kad tilkra Jėzaus Bristaus Buna ir tilkra Brauja sawo
Jsganytojo Jėzaus Bristaus wertay priimtu, ir Pastip-
prinnimo sawo Grieķų tilkay atlėistu ir Vlaudos Jėzaus
brangiausio Bentėjimo dalyvi pastotu!

ir Jßgánimo / westi butu! Kad ßittaipo per wissą jû Amžią tawo ßwenčiausas Wardas wissadôs ßwenciamas, tawo Karalyste praplátinta, irgi wissi musû Darbai ant Žémês, su tokiu Džaugsmu ir Meile pagal tawo ßwentą Wálę taipo butu dáromi / kaip Danguje Tawo Wale dároma!

Toktai sutek jiems ir mums, Tu diddey paßlowinta Szwenta Traice, Diewe Tewe, Diewe Sunau, Diewe Szwętoji Dwase, mylëta ir pagárbinta ant Amžiû Amžiû, Amen!

Tewe Musû &c.

Potam Zegnone ex Num. 6.

Malda

Už tus / kurrie Baźnycioje atsigriekawe / prie Diewo Stálo nor eiti.

I ße musû Maldą taipjau Ponui Diewui padükime wissus tus, kurrie dabbar prie Diewo Stálo nôr prieiti.

Pone Diewe, apßwiesk jûs wissus, kad sawo Griekus tikkray ißpažinnę, alkdami ir trokßdami Jézaus Kristaus ir Jo Malonês, prie Jézaus Stálo prieitu! (Dûk) kad tikkrą Jézaus Kristaus Kuną ir tikkrą Kraują sawo Jßganytojo Jézaus Kristaus wertay priimtu, ir Pastip-prinnimo sawo Griekû tikkray atléistû ir Naudôs Jezaus brangiausos Kentéjimo dalywi pastótū!

13 Milda už tuž, kurrie Bržnicioj atsigriekawę.

O ypačzey, Pone Diewe, dūk jiems tą Malone, kad iš Szirdiēs taw už tokig Lóšg padekawoje, dėley Bri-
staus už musu Griekus mirruso, wissus Griekus wentu,
Jezaus Paweikslą, wissaip passižemindami, sekta, i Diena
Diendis ūwentėsnį pastūtu, ir ūwentay bey nōbažnay passi-
elgdamu! Pong Kristus pagarbintu!

Ir kadaangi tarp tu žmogus (žmona) randassī, kur-
sai (kurri) Diewo Prisakimą perženges (peržengusi) did-
dey Pong Diewą įpykinęs (išpykinusi) ir fittemis Para-
pyonams diddi Papiltinimą dawes (dawusi) o sawo Grie-
kus dabar, tikray Diewop' prissiwersdamas (prissiwers-
dama) išpažinno, ir ūdingay gailesi taipo ūsigriesijes
(ūsigriesyusi), ir tikray ūmutna Szirdze, Diewo Ma-
lonės troštta; taig až jūs wissus diddey prasau, atleisti-
te jam (jei) ta Papiltinima, jo (jós) ūsigriesijimu ne-
passipiltinkite / neygi tolaus jū (je) todeley ne paniekinkite!

O mes wissi turrim diddi Priežastī, Ponui Die-
wui iš Szirdiēs dėkawoti, kad maloningay tą U. ūsigrie-
siųjus Broli (Sesser) iš naujo sawo (Malonės) žodžiu
palinkšminojes.

Mums prigul, už jū (je) Pong Diewą melsti jū (je)
myleti, ir i Brikſcionu Draugyste priumti; o kožnam pū-
lasi ant sawo paties Szirdiēs diddey passidabotis, ir
wiernay bey ūwentay po Diewo Aliku passielgtis, kad Ne-
prietelus Wélnas, mus ne ūweiktu, irgi mus, ar i tąjau
Griek, arbą i kittus Griekus ne ūwestu!

Pone Diewe! Tu patsai sawo ūwendiausa Ranka
mus pastipprik! Ir išgelbėk mus i sawo amžing Dangaus
Daralyste! Taw Garbe ant Amžiū Amžiū, Amen!

Ait-

O ypačzey, Pone Diewe, dūk jiems tą Malonę, kad iß Szirdiêš taw už tokią Lóską padekawojet, dëley Kristaus už musû Griekus mirruso, wissus Griekus wenktu, Jezaus Paweikslą, wissaip passižemindami, sektu, i Diena Dienôs Įwentésni pastûtu, ir Įwentay bey nóbaznay passielgdami / Poną Kristų pagarbintu!

Jr kadangi tarp tu Žmogus (Žmona) randasi, kursai (kurri) Diewo Prisákima perženges (peržengusi) diddey Poną Diewą įpykinés (īpykinusi) ir Įsitems Parapyonams diddi Papiktinimą dawęs (dawusi) ô sawo Griekus dabbar, tikkray Diewop' prissiwersdamas (prissiwersdama) ißpažinno, ir Įbirdingay gailesi taipo susigriešijęs (susigriešyusi), ir tikkray smutna Szirdze, Diewo Malonės trokštta; taig aš jus wissus diddey prašau, atleiskite jam (jei) ta Papiktinimą, jo (jōs) Sussigriešijimu nepassipiktinkite / neygi tolaus ji (je) todeley ne paniekinkite!

O mes wissi turrim diddi Priežastį, Ponui Diewui iß Szirdiêš dékawótì, kad maloningay tą N. sussigriešijusì Broli (Sesserij) iß naujo sawo (Malonės) Žodžiu palinksiminojes.

Mums prigul, už ji (je) Poną Diewą melsti ji (je) myleti, ir i Krikšcionū Draugystę priimti; ô kožnam pūlasi ant sawo patiēs Szirdiêš diddey passidabótis / ir wiernay bey Įwentay po Diewo Akkiū passielgtis, kad Neprietelus Wélnas, mus ne įweiktu, irgi mus, ar i tajau Grieką, arbą i kittus Griekus ne įwestu!

Pone Diewe! Tu patsai sawo Įwenčiausa Ranka mus pastipprjk!
Jr ißgelbék mus i sawo amžiną Dangaus Karalyste! Taw Garbe ant Amžiū Amžiū, Amen!

Atgriešwimas Griežnujū/ sawo Griekus Baznyciow' atsiprāšančiujū.

Meli Bristaus Prietelei! Mátot éia po sawo Ak-
tiū žmogu (žmonga) Wardu A. kuršai (kurri)
necystosės Dwasės bey sawo griesningos Szirdiēs
Išwadzojimu / Bekſyste (bey Wenciarwonės Peržengimu)
sunkey szesta Pono Diewo Prisakima perženges (peržen-
gusi.)

O kadangi jo (jos) padarrytas Griekas, jam(jei) Die-
wo Malonės Pagalba diddey gaila, nesa tam jis(ji) dab-
bar ir ta po Akčiu Pono Diewo, Jo ſwentu Angelu, ir fit-
to krikſcionisko Surinkimiu, mums wissiems matant,
ispajsta, ir diddey dabbar prafos, kad padarrytas Grie-
kas jam(jei) atleistas, jis(ji) su Diewu bey fittu krikſcio-
niuku Surinkimiu butu suderintas (ta); taigi mes dangiſka
ſuſſimilstanti Tewa už fitta ſuſſigriežiujus (še) Broli (Sesse-
ri) iſ wieno wissi ſirdingay melsti norim, kad jam(jei)
fitta ir wissus kittus padarrytus Griekus atleistu, ir tie-
kray Diewop' prissiwerstis, sawo Ŝwentos Dwases Ma-
lone ir Pagalbę ſutektu, jeib fittas Prissiwertimmas ant
Pono Diewo Garbės, juſa Pamokſlo, ir fitto (fittos) diddey
bėdno (nōs) Griekinuko (Griekininkės) Palinkšminojoimo,
Naudos bey Išganimo nuſsidūtu, Amen!

Klausimai

Ant kuria Atſigrieſaujessis (genti) atſakyti tur.

I.

Aſgi dėl to tawe kláusu, bau tu auſſciatuzam Ponui
Diewui ir fittam Jo Surinkimui dabbar ſirdingay prissi-
pajysti, kad tu keſta Prisakima, sawo Bekſyste Wencie-
wo.

C 2

Atgriekáwimas Grießnujû /
sawo Griekus Baznyćioy' atsiprášančiuju.

Mjeji Kristaus Prietelei! Mátot čia po sawo Akkiû Žmogu (Žmoną) Wardu N. kursai (kurri) neczystósês Dwasês bey sawo grießningôs Szirdiêš Jßwadzojimu / Kekßyste (bey Wenčiawonêš Peržengimu) sunkey szeštą Pono Diewo Prisákimą perženges (peržengusi.)

O kadangi jo (jos) padarrytas Griekas, jam (jei) Diewo Malonêš Pagalba diddey gaila, nësa tam jis (ji) dabbar ir tą po Akkiû Pono Diewo, Jo ßwentû Angelû, ir ßitto krikßcionis̄ko Surinkimo, mums wissiems matant, ißpažysta, ir diddey dabbar prásos, kad padarrytas Griekas jam (jei) atleistas, jis (ji) su Diewu bey ßittu krikßcionis̄ku Surinkimu butu sudérintas (ta); taigi mes dangiſkā sussimilstanti Tewa už ßittą sussigrießijus (sę) Brolj (Sesserj) iß wieno wissi ßirdingay melsti norim', kad jam (jei) ßittą ir wissus kittus padarrytus Griekus atléistu, ir tikkray Diewop' prissiwerstis, sawo Szwentôs Dwasês Malonę ir Pagalbą sutektu, jeib ßittas Prissiwertimmas ant Pono Diewo Garbêš, jusû Pamokslo, ir ßitto (ßittôs) diddey bédno (nôs) Griekininko (Griekininkêš) Palinksminojoimo, Naudôs bey Jßganimo nussidûtu, Amen!

Kláusimai
Ant kurrû Atsigriekaujessis (jenti) atsakyti tur.

I.

Aßgi dèl to tawę kláusu, bau tu aukszciausam Ponui Diewui ir ßittam Jo Surinkimmui dabbar ßirdingay prissipažysti, kad tu ßeštą Prisakimą, sawo Kekßyste (Wenčia-

Atgriekā vienas Griežnuijū.

wónēs Peržengimū) perženges (usi)? Šwenta Warda mu-
su Pono Diewo bey sawo krikšcionisla Wiera diddey
panieklines (paniekinus?) sawo Runa, kurriam reiktu buti
Šzentos Dwasės Vlaminas, pabaurines (nusi) ir apge-
dienes, (nusi) Kristaus Sánarus Belkystės Sánarais pa-
dares, (rusi) nekaltus papiltines? (nusi?) ir Gerrūsus
šnutnus padares? (rusi?)

(Aisatyt:) berod's prissipazystu.

II.

Bau ir iš Šzirdiès gailės tokia Belkyste padáres?
(rusi?) bau ir nori, taipo po musd Akliū atsiprašydamas
(dama,) su Ponu Diewu, kurri sawo Belkyste īpykinei,
taipjau su fittu Diewo Surinkimū, iš naujo soderintas
(vinta) buti?

(Aisatyt:) Noru!

III.

Bau ir stiprey passitiki, kad sussimiltaffis Ponas
Diewas, kurro Sussimillinas niekadós nessilauja! Jėzū
Kristus, sawo Wienguñus! Sunys ī Swietą atsunes, ješ-
boti ir išganyti kožna Grieķi deley prapūlus? Bau ir fit-
ta Jėzaus Malone ir Išgánimą, kurri sawo Smérčiu
(kožnam Prissiwercienciam) ant Bryžaus nupelnes, til-
kay saw passisawini?

(Aisatyt:) tilkay saw passisawinu.

IV.

Bau ir firdingay apsiūni / nū. fitto sawo grie-
žingo ir diddey pitko Passielgiimo (cia reik ta Grieķa Wardu
sakvi) su Diewo Pagalba bey Šzentos Dwasės Pristo-
jimū, tilkay lautis, ir sawo Prissiwertimą tilkru ir
Šventu Passielgiimu išrodit?

(Aisatyt:) apsiūni!

Dab-

wónêš Peržengimu) perženges (usi)? Išwentą Wardą musū Pono Diewo bey sawo krikščionišką Wierą diddey paniekinęs (paniekinusi?) sawo Kuną, kurriam reiktu buti Szwentôs Dwasês Nammais, pabjaurines (nusi) ir apgédienes, (nusi) Kristaus Sánarus Kekšystės Sánarais padaręs, (rusi) nekaltusus papiktinęs? (nuši?) ir Gerrúsus smutnus padaręs? (rusi?)

(Atsakyk:) berod's prissipažystu.

II.

Bau ir iš Szirdiêš gailės tokią Kekšystę padaręs? (rusi?) bau ir nori, taipo po musū Akkiū atsiprašydamas (dama,) su Ponu Diewu / kurį sawo Kekšyste įpykinej; taipjau su šittu Diewo Surinkimmu, iš naujo suderintas (rinta) buti?

(Atsakyk:) Noru!

III.

Bau ir stipprey passitikki, kad sussimilstassis Ponas Diewas, kurro Sussimillimas niekadōs nessiláuja / Jézų Kristų, sawo Wiengimmusį Sunų į Swietą atsuntes, ješkoti ir išganyti koźną Griekū deley prapūlusi? Bau ir šittą Jézaus Malónę ir Jšgánimą kurį sawo Smérčiu (koźnam Prissiwerčienčiam) ant Kryžaus nupelnęs, tikkray saw passisawini?

(Atsakyk) tikkray saw passisawinu.

IV.

Bau ir širdingay apsiimmi / nû šitto sawo griekingo ir diddey pikto Passielgimmo (czia reik tą Griekâ Wardu sakyti) su Diewo Pagalba bey Szwentôs Dwasês Pristojimmu, tikkray láutis, ir sawo Prissiwertimą tikkru ir šwenty Passielgimmu išrodit?

(Atsakyk) apsiimmu!

Atgriešimo Griešnijā.

21

Dabbar tur Buñigas taipo nū Kozelnyčiōs / ta Griešna žmogu,
(žmona) atgriešauti.

Amžinas, Sūsimilstass Ponas Diewas, kuras ne
miegsta Grieškojo Praxūlīmo, bet kad prissiwerstu ir Dan-
gun' iſkaktu, butu taw malonus ir ant tawēs sūsimil-
stas; ir atleistu taw wissus tawo Griešus, ir gyditu ta-
wo ūzest a Dukėlę, dėley Jézaus Brīstaus. Jissai ir tolaus ta-
we wadžotu ir westu sawo Szwenta Dwase tilkru Bellu!
kad tolaus apsaugojamas (jama) butumbei nū Griešu ir
Giedōs.

Tamgi aš dabbar tawo ir priimū kaip Tarnas Po-
no Diewo i ſittą Brīſcionu Surinkimą, ir i Draugystę
bey Walnybe prie Diewo Stalo prieiti ant sawo Wierōs
Pastipprinimo bey ant Dukōs Išgánimo tilkro Apturrejimo,
Wardar Diewo Tēwo, Sunaus ir Szwentos Dwae-
sės, Amen!

Padangi tu iſgyei, tai sāugokis ir daugiaus nesuſte-
griekis, kad taw ne kas pikezaus trópitus.

Dabbar Buñigas Parapyonas taipo tur iškalbint ir
pagraudenii:

Meli Brīstaus Prietelei! Jus girdėjot ir regge-
jot, kaip būs žmogus (bi žmona) sawo sunkus Griešus po-
musiaukiu iſpažinnes(nusi) ir apraudojes(jusi) Ponos Diewo
Malone ir Griešu Atleidimma, dėley Brīstaus. Sirdin-
gay jėſkojes (jusi,) ir ta iſ Diewo žodžio sawo passisāvines
(nusi) bey ſu ſittu Surinkimui iſ naujo ſuderintas (rinta.)
Galit' cia jus wissi atsiminti ir apdumoti.

I.

Kaip wéikey més bėdni žmones diddey galim' ſuſti-
griesit! prieg tam, kaipo ſmarkiausas ir mus wissaip n'apken-
čias Wélinas wifusa Szalissa paſtuy mus ſlenkas, mus pre-
gauti ir wifso Gero muſa Szrdihe ardyt; nėsa ir be waič
mus pergaletu, jey Ponas Diewas sawo Ranką nū muſa

C 3

at-

Dabbar tur Kunnigas taipo nǔ Kozelnyćiôs / tą Grießna Žmogu,
(Zmoną) atgriekáuti.

Amžinas, Sussimilstässis Ponas Diewas, kursai ne mēgsta Grieškojo Prapūlimmo, bet kad prissiwerstu ir Dangun' ißkaktu, butu taw malonus ir ant tawēs sussimilstas; ir atleistų taw wissus tawo Griekus, ir gyditu tawo įzeistą Dušéle, dėley Jézaus Kristaus. Jissai ir tolaus tawe wadzótū ir westu sawo Szwenta Dwase tikkru Kellu! kad tolaus apsaugojamas (jama) butumbei nǔ Griekū ir Giedōs.

Tamgi aß dabbar tawę ir priimmu kaip Tarnas Pono Diewo į šittą Krikščionū Surinkimą, ir į Draugystę bey Walnybę prie Diewo Stalo prieiti ant sawo Wierōs Pastiprinimmo bey ant Dušōs Jšgáni-mo tikkro Apturrējimo, Wardan Diewo Tėwo, Sunaus ir Szwentōs Dwasēs, Amen!

Kadangi tu ißgyei, tai sáugókis ir daugiaus nesussigriešikis, kad taw ne kas pikcaus trópitus.

Dabbar Kunningas Parapyonus taipo tur įkalbint ir pagraudenti:
Mieli Kristaus Prietelei! Jus girdėjot ir reggėjot, kaip bisi Žmogus (bi Zmona) sawo sunkus Griekus po musū Akkiū ißpažinnęs (nusi) ir apraudojės (jusi /) Pono Diewo Malone ir Griekū Atleidimmą, dėley Kristaus ūirdingay jėškojės (jusi,) ir tą iß Diewo Žodžio saw passisáwinęs (nusi) bey su šittu Surinkimu iß naujo suderintas (rinta) Galit' čia jus wissi atsiminti ir apdumoti.

I.

Kaip wéikey més bédni Žmones diddey galim' sussigriešit! prieg tam, kaipo smarkiausas ir mus wissaip n'apkenčias Wélinas wissusa Szalissa paskuy mus slenkąs, mus prigáuti ir wisso Géro musū Szirdije ardyt; nësa ir be wéik mus pergalétu, jey Ponas Diewas sawo Ranką nǔ musū

22

Atgriešawimas Griešnūjā

attrāultu. Togidēl, idānt jus turtis nū piltōs Drāugystēs ir sawo Buno Heidūlā, bey Uſsigiedimō ūſsigriesit, sau-gotis, ir št diddi ūſsigriesijimā ſaw ant Vlaudōs priimti.
Jey kas rēgī ſtojas, tas teſſidabba, kād ne pultu, i. Bor, X,

Priegtam ir ant

II.

Als jus graudēnu, idānt ſitte Diewop' prissiwertusī (tuse) ir ſu Diewu bey ſitu krikſcionifkliu Surinkimū ūſ-driintg Broli (Sefferi) jo (jōs) ūſsigriesijimo dēley ne pa-niekiite, neigy tolaus ſitto ūſsigriesijimo dēley ne iſſjūkite bet pagal Paweikſla milaſirdingo Pono Diewo jo (jōs) paſſi-gailēkite, ir lyg' kaip mieli ſwenti Angelai iſ ſitto Diewop' prissiwertuso Grieſnojo, paſſidžaukite, ir Ponui Diewui už jo Prissiwertimā ſirdingay dēkawokite, ir ap-dumokite, kaipo mes wissi po Alikā Šwenciauso Pono Diewo bedni Grieſni eſa, ir Garbēs ſtokojam, kurrōs mums reiktu turreti prie Diewo.

O jeygu kas ſt Graudēnima girdējes, be krikſcionifklos Nei-lēs / ſt žmogu (be žmona) Atsigriešawimo dēley norētu iſ-jūkti arba paniekinti, tas tur zinnōti, jog diddey pries Pong Diewa ir jo žodi ūſsigrēſijs, ir neiſlikes Wyrausybēs diddey korawōtas.

Bet tu, mielasis Pone Diewe! tu tikkrassia sawo Tiklinčiuja Ganytojan, tu sawo Neilės Ranka ant musū ir musū Vaikų maloningu iſteik, kād walni iſliktum' nū Grieſi ir Gedōs! Tu mus waldyk ir pamolik sawo žodžiu bey Šwenta Dwase tikkray krikſcionifkay elgtis, ir dēley Jezaus Brīstaus ī amžiną Dangaus Dzaugsimā teiti.
Amen.

Iglūli-

attráuktu. Togidèl, idânt jus turrit' nû pictôs Dráugystês ir sawo Kuno Geidulû, bey Ussigeidimmo sussigrießit, saugótis, ir ßi diddi Sussigrießijimä sau ant Naudôs priimti. Jey kas régisi stojas, tas tes sidabboja, kad ne pultu. I Kor.X

Priegtam ir ant

II.

Aß jus graudénu, idânt ßittą Diewop' prissiwertusj (tusę) ir su Diewu bey ßittu krikßcioniskiu Surinkimmu sudérintą Brolj (Sesserj) jo (jos) Sussigrießijimo déley ne panékinkite, neigy tolaus ßitto Sussigrießijimo déley ne ißjükite bet pagał Paweiksla milaßirdingo Pono Diewo jo (jôs) passigailékite, ir lyg' kaip mieli ßwenti Angélai iß ßitto Diewop' prissiwertuso Grießnojo, passidžaugkite, ir Ponui Diewui uż jo Prissiwertimmä ßirdingay dékawókite, ir apdumokite, kaipo mes wissi po Akkiû Szwenčiauso Pono Diewo bedni Grießni esą, ir Garbês stokojam', kurrôs mums reiktu turreti prie Diewo.

O jeygu kas ßi Graudénimä girdéjes, be krikßcioniskôs Meilêš / ßi Žmogu (ßę Zmoną) Atsigriekawimo déley norêtu ißjükki arba paniekinti, tas tur zinnôti, jog diddey prieš Poną Diewą ir jo Žodj sussigréßijęs, ir neißlikses Wyrausybës diddey korawótas.

Bet tu, mielassis Pone Diewe! tu tikkrassis sawo Tikkinćiujû Gan-nytojau, tu sawo Meilêš Ranką ant musû ir musû Waikû maloningay ißtësk, kad walni ißliktum' nû Griekû ir Gédôs! Tu mus waldyk ir pamokjik sawo Žodžiu bey Szwenta Dwase tikkray krikßcioniskay elgtis, ir déley Jezaus Kristaus į amžiną Dangaus Dzaugsmą jeiti. Amen.

Igraudenimas tiems / kurie į Kunnigus po Auklū Parapienū tur bui' išstatyti.

Sunnige U. U. Tu žinnai, kaipo Diewas Tawe, pris-
sienciu Budu per Dawadus tam ypacęy pasirtus
ben atwadinnes, filius Britfscionis ir si bēdng, Bri-
staus Brauju brangęy waddūta Pulkēt, czystu ir tikrū
Diewo žodžio Nokslu gannyti, sve nu sawo Passielgimme
be mazaujo Papileinimo Dangun' westi, nesa Kristus sud-
na Diena labbay didde Rokundą bey Brauja sittu bēdnus-
jū žmonelā iš tawo Rankā, astrausu Sudu atješkōs; Tai-
gi juk apsuimini, lygey kaip jau pirm to, kad Tawe sios Pa-
rapios Motytoju aprinko ir iżegnójo po Auklū Pono Diewo,
ir žmonių passižaddejai, sawo Urēdg wiernay pildit, taip
Parargulēms / kaip ir Bagotiemis sōs Parapyōs, Dieng
ir Vlači sve nu Parendimu, ir smutnomis Dušeleins til-
kru Diewo žodžio Palinksiminojimui paklausyt, ir to wis-
so pildit, kas wiernam Kristaus Tarnui, ir Dušu Ru-
pitojui pagal Diewo žodi pareitis ir pūlas?

(Cia tur svežei dėtas Kunnigas po Auklū sawo Parapienū iškey ir wis:
sems begirdint, taipo atsakyti:

Apšiūmū su Diewo Padėjimu, kaip Diewui, taip ir Para-
pienams tilkray služit,

Tēve Musu. n.

Mel

Jgraudenimas
tiems / kurrie į Kunnigus po Akkiū Parapionū tur but' įstatyti.

Kunnige N. N. Tu žinnai, kaipo Diewas Tawę, prissienčiu Budu per Dawadus tam ypačey paskirtus ſen atwadinnes, ſiūs Krikščionis ir ſi bėdną, Kristaus Krauju brangey waddūtą Pulkėli / czystu ir tikkru Diewo Žodžio Mokslu gannyti, ſwentu sawo Passielgimmu be mažauso Papiktinnimo Dangun' westi, nėsa Kristus sudną Dieną labbay diddę Rokundą bey Kraują ſittū bėdnujū Žmonėlū iß tawo Rankū, aſtrausu Sudu atjeſkôs; Taigi juk ápsi-immi, lygey kaip jau pirm to, kad Tawe ſiōs Parapiōs Mokytoju aprinko ir ižegnójo po Akkiū Pono Diewo, ir Žmonū passižaddéjei, sawo Urėdą wiernay pildit, taip Pawarguléms / kaip ir Bagotiems ſiōs Parapyōs, Dieną ir Naktį ſwentu Parenkimu, ir smutnoms Duſélems tikkru Diewo Žodžio Palinksminojoimu paklausyt, ir to wisso pildit', kas wiernam Kristaus Tarnui, ir Duſū Rupitojui pagal Diewo Žodij pareitis ir pūlas?

(Cia tur ſwežei dētas Kunnigas po Akkiū sawo Parapionū ißkey ir wissems begirdint, taipo atsakyti:

Apsiimmu su Diewo Padėjimu, kaip Diewui, taip ir Parapi-onams tikkray ſlužit'.

Tewe Musu. &c.

Melskimes:

At tu wissagalisis amžinassis Diewe! Tu ta swenta Urėda patsai ištatei / ir per sawo mieląjį Suną pabwentei, ir si A. N pagal sawo Wale ir Rödą pawadinei, sittas Dušėles gannyti; mes Tawę iš Szirdiés prasom: Sutek jam sawo Szwenta Dwāse, ir per ta jam dėte dėl sawo žodi į jo Burną, kad Tawo ta žodi wissu Cziesu, kaip pareitis, su Dzaugsmu sakytu / ir sawo Nasfielgiū ar Weikalu ne wienam Papiktinimą ne dūtu, bet kiek vienę Dušėle Dāngun' westu!

Taipojau dūk siems Parapionams Tawo žodi su Dzaugsmu patlausyti! Atwerk ir išmankstyk Szirdis sittu Parapioną kad tawo žodi mylėtu ir priimtu, si tawo Tarną pagarbintu ir pagėlbetu! ir sittokiu Budu, Tawo Wardas swenėiamas/Tawo Baralyste praplátinta/ irgi jo Dušu Aprūpinimas ne noprūnas butu. Ta musa Malda tu wiernassis Pone Diewe išklausyk ir priimk/deley Tawo mielojo Sunaus, musu mielauso Wyklupo, ir wyräu so musu Dušis Aprupintojo ir Išganytojo! Amen.

Togidėl eik / ir gannyk Bristaus Pulka, karsai taw paleptas, ir gerray dabokis, ne si Newale, bet iš gerrős Wales, ne del bjaurdos Claudos, bet iš Szirdiés Dugno. Ne kaip ant Jmonū ponarwojas, bet buk Paweissli Pulkui. Tai, (kad pasirodis Wyrasis Gannytojis) ne pawystant Garbės Wainiką gausi, kuri Poni's Jézus taw dūtu deley sawo swentiausio Vupelkimo. Amen.

Mal-

Melskimes:

Ak tu wissagalisis amžinassis Diewe! Tu tą ſwentą Urędą pat-sai iſtatei / ir per sawo mielajį Sunų paſwentei, ir ſi N. N pagal sawo Wálę ir Ródą pawadinei, ſittas Duſéles gannyti; mes Tawę iſ Szirdiēs praſom: Sutek jam sawo Szwentą Dwáſę, ir per tą jam déte dék sawo Žodį į jo Burną, kad Tawo tą Žodį wissu Cziesu, kaip pareitis, su Dzaugsmu sakytu / ir sawo Passielgimmu ar Weikalū ne wienam Papiktinnimą ne dútu, bet kiek wieną Duſéle Dángun' westu!

Taipojau dük ſiems Parapionams Tawo Žodį su Dzaugsmu paklausyti! Atwerk ir iſmankštik Szirdis ſittū Parapionū kad tawo Žodį mylėtu ir priimtu, ſi tawo Tarną pagárbintu ir pagélbetu! ir ſittokiu Budu, Tawo Wardas ſwenčiamas / Tawo Karalyste praplátinta / irgi jo Duſū Aprúpinimas ne noprósnas butu. Tą musū Maldą tu wiernassis Pone Diewe iſklausyk ir priimk / deley Sawo mielojo Sunaus, musū mieláuso Wyskupo, ir wyráuso musū Duſiú Aprupintojo ir Jſganytojo! Amen.

Togidél eik / ir gannyk Kristáus Pulką, kursai taw paleptas, ir gerray dabokis, ne su Newale, bet iſ gerrōs Walēs, ne dél bjaurōs Naudōs, bet iſ Szirdiēs Dugno. Ne kaip ant Zmonū ponawojas, bet buk Paweikslu Pulkui. Tai, (kad passirodis Wyrausis Gannytojis) nepawystantį Garbēs Wainikką gáusi, kurri Pon's Jèzus taw dútu déley sawo ſwenčiauso Nupelnimo. Amen.

Maldos/

Wissūsa Prus & Karalans žemesa esanciosa Britšcionis Bažnyciosa, Nedėlės Prissivertimo, ir ſwentomis Dienomis melstis lieptos.

Pirmoji Malda.

Nedėlės bey ſwentomis Dienomis Bažnyciosa po Misiū meldžama.

 Issogálisis amžinassis Diewe! Sūſumiltaſſis Tie-
we dely Jezaus Kristaus! Mes Taw iſ Šiordiēs
dékawojam, kad mus ſimme Amžie iſkóley malo-
ningay iſlailei / ir per ſawo Ewangelyę apie ſawo Sunų
ir ant amžino Daugaus Daugimo dūdi pawadinti ir pa-
gatávit, kaipogi tam ir dabbar tawo ſwento žodžio Pakla-
juje ir su Daugimu priffilaufit gallėjom.

Mes prāsom Tawe pakarney, dar tolaus ant muſū
maloningay weidék, atleisk mums muſū Griekus ir Lūſi-
dējimus, ir atnaujik mums Dwāſeje muſū Umo, kad Taw ſlu-
žitumbim Ŝwentybeje ir Teſybeje Taw itinkančioje.

Iſlaikyt tarp muſū ſawo Žodi, Misiū ſakomę,
draug ſu čystu Wardojimu tawo ſwento Britšto bey We-
ezerės Istatimo, ir ſutel wiernus Duša Rupitojus ir Moti-
tojus, mums ir muſū Waičiū Waičiams!

Draust ir macney ramdyk wiffus Iſwadžojimus ir
Aukrepimimus nū tilkrōs Vlobajnytės; kad ſittokiu Budie
tawo Wardas iſ wienoſ Šiordiēs kaip wiffos' Britšconyste-
je, taip ir muſū ūmenye ſwenčiamas, tawo Baralyſte praplā-
tinta / ir Ŝetono Baralyſte jo ilgiaus jo daugiaus gaſin-
ta ir iſpūſita butu.

Aprūpik wiffur maloningay ſawo Britšcionu Pulkeli, ypaczey Bėdoj esanti, ir dūk kad wiffi Wiespats ir Waldse-
nai tą aprūpintu ir nev žyndinycios prikawotu.

O ypaczey platič ſawo Malone ir Sūſumillima ane
muſū maloningiausojo Baralaus, ir maloningiausds Bara-
lenės:

Maldos /

Wissúsa Prusú Karalaus Žemesa esančiosa Krikšcionū Bažnyčiosa, Nedélēs- Prissiwertimo, ir ſwentomis Dienomis melstis lieptos.

Pirmoji Malda.

Nedélēs bey ſwentomis Dienomis Bažnyčiosa po Miſū meldžama.

WJssogálisis amžinassis Diewe! Sussimilstassis Tieve déley Jézaus Kristaus! Mes Taw iſ Šzirdiēs dékawojam, kad mus ſimme Amžie iksóley maloningay iſlaikei / ir per sawo Ewangelyą apie sawo Sunų ir ant amžino Dangaus Džaugsmo dūdi pawadinti ir pagatáwiť, kaipogi tam ir dabbar tawo ſwento Žodžio Pakajuje ir su Dzaugsmu prissiklausit gallėjom.

Mes prášom Tawę pakarney, dar tolaus ant musū maloningay weisdék, atleisk mums musū Griekus ir Nussidéjimus, ir atnauijk mus Dwáseje musū Umo, kad Taw služitumbim Szwentybeje ir Teysybeje Taw įtinkančioje.

Jſlaikyk tarp musū sawo Zodi, Miſūse sákomą, draug su czystu Wartójimu tawo ſwento Krikšto bey Weczérēs Istatimo, ir sutek wiernus Duſū Rupitojus ir Mokitojus, mums ir musū Waikū Waikams!

Drausk ir macney ramdyk wissus Jſwadžojimus ir Atkreipim-mus nū tikkrōs Nobaźnystēs; kad ſittokiu Budu tawo Wardas iſ wienōs Szirdiēs kaip wisso' Krikšconosteje, taip ir musū Zémeje ſwenčiamas, tawo Karalyste praplátinta / ir Szetóno Karalyste jo ilgiaus jo daugiaus gaiſinta ir iſpūstita butu.

Aprúpjik wissur maloningai sawo Krikšcionū Pulkélij, ypaczey Bēdoj' esantį, ir dūk kad wissi Wieſpats ir Waldónai tą aprúpintu ir ney Žyndinyčios prikawótū.

O ypačey platiķ sawo Malónę ir Sussimillimą ant musū maloningjausojo Karálaus, ir maloningiausôs Kara-

lénės : ant maloningiausős Vafles Baralénės, ant Baraluno, ant Baralaus kitta dū Sunū ir Dukterā didžausoj Garbej' esanciis; ant Wiespatiū Marggrowū ir Marggrowens, taipjau ant jā Sunū ir Dukterā diddej' Garbej' esanciis, ant wissū Baralaus Genciu, ir wissos jo didžausos Gimminės.

Sutek' jiems Sveikata ir ilgg' Amžia ant tilkrōs žegnonės / ir Krikščionisko Paweiklo, sawo žmonėms wissadoss.

O ypačey Pone Diewe, simine Suirime, sutek' ir dūwanok' myfū maloningiausam Baralui jo Waldimme, išmintinga Szirdi, Baralui tilkra Misli, naudingus Sussirödijimus, teisus Darbus, drage Szirdi, drutę Peti / išmintingus ir wiernus Rodininkus taip Baro kaip Pakajaus Čese, pér galinciū Žalnerū Pulkus, wiernus Szlužtuninkus ir paklusnus Padónus, kad dar ilgay po jo Apginnimus ir Apsaugojimu, Pakajui' ir Sandbroj išsilaikytumbim, wissokioj Vlobaznystej' ir Wiežlibystej'.

Ak mielasis Pone Diewe, ben ypačey dabbokis ant mus brangiauso Baraluno; apsaugok' ir išlaikyk' jū tilkray sveika; dūk' jū augte augt' Išmintij, ilgame Amžę ir Malonej' prie Tawės ir prie žmonų.

Tu juk wisslab išmintingay ir gerray darrai pagal sawo swentę Wale, mums ant česiskos ir amžinosis Vaudos, todėl ir mes dabbat kaip tawo Waikai tilkray nusitikim, kad tu sawo maloningu ir tewissa Wale ant jo taipo išpildisi, kaip tu žinnai, kad jam ir mums wissems naudin ga ir išganitinga bus.

Apsaugok' taipojau tewissa wissus didžiusis ir mažesnus Žalnerū Wiresnūsus. ir žalnerus! Palidet jūs ant wissū jū Bellu ir Takkū; išredyk jū Szirdis wissadai, kad pagal ta Prisiega, kurre taip brangey prisēke, tilkray ir wienay sluzitu ir elgtus. Apsaugok' jūs nū Liggū ir limpančiu Slogū, ir wissokio kito Pitko; Dūk' jiems tawo tewissa

lénês: ant maloningiausôs Naħlēs Karalénēs, ant Karaluno, ant Karálaus kittû dû Sunû ir Dukterû didžauso' Garbej' esančiû; ant Wieħspaċiū Marggrowû ir Marggrowenû, taipjau ant jû Sunû ir Dukterû diddej' Garbej' esančiû, ant wissû Karálaus Genčiû, ir wissôs jo didžausôs Gimminêš.

Sutek jiems Sweikátą ir ilgą Amžią ant tikkrôs Žegnonêš / ir Krikbścioniško Pawéikslo, sawo Žmonémens wissadôs.

O ypaćey Pone Diewe, ħimme Suirrime, sutek ir dûwanok musû maloningiausam Karalui jo Waldimme, ißmintinga Szirdi, Karálui tikkra Misli, naudingus Sussiródijimus, teisus Darbus, drasę Szirdi, drutą Péti, ißmintingus ir wiernus Rodininkus taip Káro kaip Pakájaus Czése, pérgalinčius Zalnérû Pulkus, wiernus Szlužáuninkus ir paklusnus Padónus, kad dar ilgay po jo Apginnimu ir Apsáugojimu, Pákajeu' ir Sandóroj issilaikytumbim, wissokio' Nobaźnystej' ir Wieźlibystej'.

Ak mielasis Pone Diewe, ben ypaćey dabbókis ant musû bran-giauso Karalúno; apsaugôk ir ißlaikyk jî tikkray sweiką; dûk jî augte augt' Jßmintij', ilgame Amže ir Malonej' prie Tawêš ir prie Žmonû.

Tu juk wisslab ißmintingay ir gerray darrai pagal sawo ħwentą Walę, mums ant czesiškôs ir amžinôs Naudôs, todèl ir mes dabbar kaip tawo Waikai tikkray nusitikkim, kad tu sawo maloningą ir tewiħską Walę ant jo taipo ißpildisi, kaip tu żinnai, kad jam ir mums wissemis naudinga ir ißganitinga bus.

Apsaugôk taipojau tewiħskay wissus didžusus ir mažesnus Zalnérû Wiresnūsus ir Žalnerus! Palidék jûs ant wissû jû Kellû ir Takkû; ißrédyk jû Szirdis wissaday, kad pagal tą Prisiegą, kurré taip brangey prisēke, tikkray ir wiernay ħlužitu ir elgtus. Apsaugôk jûs nû Liggû ir limpanciū Slogû, ir wissokio kitto Pikto; Dûk jiems tawo tewiħ-

ka Mėile ir Aprūpinimą taipo išpažinti, kad jū Szlužimą ateitu ant tawo Garbės, ant Apsaugojimo tawo Krikštėnū, ir musą Tewištės, ir draug ant jū pačiū czesiskos ir amžinės Naudos.

Mes taw taipjau palečawojam wissus didesnus ir mažesnus Barálaus Szlužauninkus, kurrie kaip littur taip ypacey czonay, Barálaus ir Tewištės Nauda wiernay jespka ir aprūpin.

Moltë jūs wissus iš wienōs Szirdiès apie tai pasirūpint, kad Wiernybe ir Teisybe wissur dāroma, o wissi neterius Darbai per jū Szlužimą wissiskay išgaipinti butu. Pristok jiems sawo tewiška Pagalba, kad Griešai ir Dušaujimai soj žemej lātut, o tawo žegnone tarp musų prasiplatintu.

Ak tu Diewe wiss Puled! Palidėk wissur musū Barálaus Abaza ir žalnėrū Pulkus; sutek jiems Palaimę ir Pergalejimą, kad wissusa Szallisa Pakajus tikčray wiernas, wissadai islaikytas butu.

Perzegnok mielasis Pone Diewe, mus ir wissas musū Barálaus žemes, krikštioniška Vaikų Užauginnimą, wissa wiešlibę Dupečystę ir Passipennėjimą kaip ant Wandens taip ir ant žemės. Pristok kožnam jo Vėdoy ir susimilkis wissiemis, bille kur tawespi ūaukantiems! Palaikyb mus sawo Mėlej! ir dūk wislab mums ant Gero ateiti.

Attoliš nū musū maloningay wissas wertay nupelnyras Priespaudas ir Borawones: Barta, Bada ir brange Gadyna, Ugniės ir Wandens Bėda, Marg, iſtadingė Galwyd Gaikūnima ir kittokias Slėgas/ ir ka sawo Grieškais be to nusipelnim. Dūk gera Ora ir kad žemės Vaiſus gerray užtiktu! Buk wissu žmonū Išganytoju/ o ypacęy tarwimi nusitikinciujū.

Tu ūwentassis Diewe, apsaugok mus nū Grieškai ir Gedōs, ir pribuk mums su sawo ūwenta Dwase, kad sawo Nus-

ką Méilę ir Aprúpinimą taipo išpažinti, kad jū Szlužmą ateitu ant tawo Garbės, ant Apsaugójimo tawo Krikšcionū, ir musū Tewiškės, ir draug ant jū pačiū czesiškôs ir amžinôs Naudôs.

Mes taw taipjau palécawojam wissus didesnus ir mažesnus Karálaus Szlužauninkus, kurrie kaip kittur taip ypacey czonay, Karálaus ir Téwiškės Naudą wiernay jéška ir aprúpin.

Mokjik jūs wissus iß wienôs Szirdiêis apie tai pasirûpint, kad Wiernybe ir Teisybe wissur dároma, o wissi neteisus Darbai per jū Szlužmą wissiškay ißgaišinti butu. Pristok jiems sawo tēwiška Pagalba, kad Griekai ir Dusáujimai ſoj Žemej' láutus, ô tawo Žegnone tarp musû prasiplátintu.

Ak tu Diewe wissû Pulkû! Palidék wissur musû Karálaus Abazą ir Žalnérû Pulkus; sutek jiems Palaimą ir Pergaléjimą, kad wissûsa Szallisa Pakájus tikkray wiernas, wissaday ißlaikytas butu.

Peržegnok mielasis Pone Diewe, mus ir wissas musû Karálaus Žemes, krikšćionišką Waikû Užauginnimą, wissą wieſlibą Kupczyste ir Passipennéjimą kaip ant Wandens taip ir ant Žemês. Pristok koźnam jo Bèdoj' ir sussimilkis wissiems, bille kur tawespi ſaukantiems! Palaikyk mus sawo Méilej' / ir dûk wislab mums ant Géro ateiti.

Attolik nû musû maloningay wissas wertay nupelnytas

Priespaudas ir Korawónes: Karą, Bädą ir brangę Gadyną, Ugnîes ir Wandens Bèda, Marą, ißkadingą Galwyû Gaiſimmą ir kitokias Slógas / ir ką sawo Griekais be to nusipelnêm. Dûk gérą Orą ir kad Žémês Waisus gerray užtiktu! Buk wissû Žmonû Jßganytoju / ô ypaczey tawimi nussitikkinčiujû.

Tu ſwentassis Diewe, apsáugök mus nû Griekû ir Gédôs, ir pri-buk mums su sawo ſwenta Dwase, kad sawo Nus-

ſidejimais tawo žegnōnēs newertais nepastōtumbim / ir ta-
wo teisāusės Borawones ant sawes n'uztrāuktumbim.

Mes išpažystam ak Pone Diewe! Kad tu mus ſarvo
Borawonemis pagal sawo Susimillimą paczēdijei, jog tai
ne muſa eſanti Teiſybe, kurri tawe ant tokidė Malonės wé-
da, nesa mes eſine nielam ne werti Tarnai po tawo Akliū,
bet wiffiſkay tawo neiſmiliſijmas Susimillimas: Taigi
vagal ta dar tolaus ant muſu ſusimilkis, ir muſu Szirdis
taipjan prilenk ant sawo Artimo Mēiles, ir ant wiffiſ-
Wargſlanciujd Susimillimmo, kad někadōs ne užmirſtumbim
lietwienam kaczei ir sawo Prieſininkams Ger' darryti ir tū-
ni iſrōditi, tawo Wailais eſa.

Apſäugd̄ mus nū piktōs ir noglōs Smertiès, ir pa-
gatāwīt̄ mus jo ilgiuſ ſu jo gerraus sawo Dwāſēs Priskojo-
mo, ant linksmōs ir iſganirtingb̄ Smertiès Adineles.

O ypaczei paſluezauſemo Smertiès Čeſe/prawarryk
nū muſa Szetoną ſu jo Gundimais, ir paſtipprik muſu
Vusitilkėjimą i sawo Suny Jezu Brisku, kad perga-
tumbim wiffus Smertiès Iſgasciuſ.

Kad ir muſu Ausis jau negirdės, tai dūk, kad sawo
Szwenta Dwase muſu Dwāſei Luddimą dūtu, kad mes ta-
wo Waikai, ir Briskaus Baralystės Draugai, umay ſu Po-
nu Jezu pas tawe Rojuje buſim.

Kad ir muſu Akis jau ne reggės, tai atwerk muſu
Vusitilkėjimo Akis, kad tawo Dangų mums atvirra mat-
tytumbim, ir Pong Jezu po sawo Tewo Dëſinei, irgi muſ
cia buſe, kur jissai yra!

Ir kadda muſu Liežurvis jau daugiaus ne laibės, tai
dūk ypacę sawo Dwase muſ pas tawe užtarti, n'iſkalba-
mais Dusaujimais, ir kožna wiena pamoliti sawo Szirdije
faukti: Abba, mielas Tewe! Tewe! i tawo Rankas pa-
lečawoju sawo Duſe!

Talpogi dūk / malomingiūſas Pone Diewe, kad mes
paſſilaikitumbim tawo Baimeje, mirtumbim tawo Malone-
je

sidejimais tawo Žegnónêς newertais nepastótumbim / ir tawo teisáuses Korawones ant sawęs n'užtráuktumbim.

Mes ißpažystam ak Pone Diewe! kad tu mus sawo Korawónemis pagal sawo Susimillimmą paczédijei, jog tai ne musû ésanti Teisybe, kurri tawę ant tokiôs Malónêς wéda, nesa mes esme niekam ne werti Tarnai po tawo Akkiû, bet wissiſkay tawo neiſmislijimas Susimillimas: Taigi pagal tą dar tolaus ant musû susimilkis, ir musû Szirdis taipjau prilenk ant sawo Artimo Méilês, ir ant wissû Wargstančiujû Susimillimmo, kad nékadôs ne užmirſtumbim kiekwienam kaczey ir sawo Prieſininkams Ger' darryti ir tûmi ißróditi, tawo Waikais esa.

Apsáugók mus nû piktôs ir noglôs Smertiê̄s, ir pagatáwîk mus jo ilgiaus jo gerraus sawo Dwásês Pristojimmo, ant linksmôs ir ißganitingôs Smertiê̄s Adinélês.

Oypaczey paskuczáuseme Smertiê̄s Czëse / prawarryk nû musû Szétoną su jo Gundimais, ir pastipprîk musû Nussitikkéjimą i sawo Sunų Jézų Kristu / kad pergalétumbim wissus Smertiê̄s Jßgąſſcius.

Kad ir musû Ausis iau negirdès, tai dûk, kad tawo Szwenta Dwase musû Dwásei Luddimą dûtu, kad mes tawo Waikai, ir Kristaus Karalystê̄s Draugai, umay su Ponu Jezu pas tawę Rojuje busim.

Kad ir musû Akis jau ne reggès, tai atwerk musû Nusitikkéjimo Akkis, kad tawo Dangų mums atwirra mattytumbim, ir Poną Jezu po sawo Tewo Déſinei, irgi mus czia busę, kur jissai yra!

Jr kadda musû Liežuwis jau daugiaus nekalbës, tai dûk ypaćey sawo Dwasę mus pas tawę užtarti, n'ißkalbamais Dusáujimais, ir koźną wieną pamokjiti sawo Szirdije ſaukti: Abba, mielas Tewe! Tewe! i tawo Rankas palecawoju sawo Duſę!

Taipogi dûk / maloningáusas Pone Diewe, kad mes passilaiki-tumbim tawo Baimeje, mirtumbim tawo Malóne-

je; nxeitumbim tawo Pakajuje, atsilsetumbim Grabbe po ta-
wo Alsaugojimu, prisikeltumbim per tawo Maci, ir potam ap-
turretumbim išganytinga Pasitikelėjimą, amžiną Dangaus
Dzaugsingą; dėley sawo Mielausojo Sunaus Jezaus Kristaus,
kuriuam su Tawim ir su Swentą Dwase, Laupse ir Čestis,
Garbe ir Szlöwe, dabbar ir Uzginay! Amen! Amen!

Antroji Malda / Maldū Dienomis / ir Prissi- wertimmo Szwentemis / meldzama.

Pone Diewe, Pone Diewe, mielasirdingas, ir malonus ir
kantrus ir didžio Sussimillimo ir Wiernybės! Tu Malone
parodai i tukstancze Eile, ir atleidi Tussidėjimus, Peržengimus
ir Griekus, ir po tawo Alkiū newiens Swiete be Griekū. Tu ne
passimęgsti neygi didžiauso Griekininko Prapūlimimo, bet trök-
ste trökhsti kad prissiwerstu, ir Dužos Isgánimo gáutu. Togidėl
ir mes dabbar ezia po Tawo Alkiū, su sawo Milda, passizé-
minam, ne ant sawo Teisybės, nesa ta yra kaiip nečystas
loksai Drabuzis; bet ant Tawo didžio Sussimillimo, Malo-
nės ir Passigailėjimo, niekadôs Gálo ne turrinčio.

Mes pakarney passizystam, kad ne tik tay Griekuse es-
me prassideje ir užgimme, bet ir kas Dier, Mislimis, ne-
wiežlibu Elginiū, žodjeis ir Darbais, tawo Swentus Pri-
saklimus, tuleropay (taipo) perženge, jog, jey tu su muminis no-
retumbei darryt', pagal musą Vlupelnimą, mes prapulti
turretumbim; Bet Tawo Mielasirdingyste yra ne išmisliji-
ma / ir dar nessilauja; nesa Tawo Malone ir Wiernybe
kas Rytą mums iš Naujo passiroda.

Pone Diewe! mes turrim gedėtis, kad tawo Malo-
ne taip tankey su žinne paniekinom, ir tulérropay ne wertay
passisáwinom, ant swietisko Drasummo, neswento Elgimo-
mo, Issdykummo, wissokio Vlielystės, ir dangu kittu didžiai ir
sunku Griekū, kurreis Tawę ne wieng Bartę taipo įpykinom,
kad be veik tolkie butumbim pastoje, taipo (žeme) Sodom
ir Gomorra.

je; nueitumbim tawo Pakajuje, atsiilsetumbim Grabbe po tawo Ap-saugojimu, prisikeltumbim per tawo Macj, ir potam apturrétumbim iſganytingą Pasitikkéjimą, amžiną Dangaus Dzaugsmą; déley sawo Mielausojo Sunaus Jezaus Kristaus, kurriam su Tawim ir su ſwenta Dwase, Laupse ir Czéstis, Garbe ir Szłowe, dabbar ir Amzinay! Amen! Amen!

Antroji Malda / Maldū Dienomis / ir Prissiwertimmo Szwentémis / meldzama.

Pone Diewe, Pone Diewe, mielaſirdingas, ir malonus ir kantrus ir didžio Sussimillimmo ir Wiernybės! Tu Malone paródai į tukstancze Eile, ir atleidi Nussidéjimus, Peržengimus ir Griekus, ir po tawo Akkiū newiens Swiete be Griekū. Tu ne passimègsti neygi didžiauso Griekininko Prapūlimmo, bet trókste trókšti kad prissiwerstu, ir Duſčos Jßgánimo gáutu. Togidél ir mes dabbar czia po Tawo Akkiū, su sawo Malda, passizéminam, ne ant sawo Teisybės, nësa ta yra kaip neczystas koksai Drabužis; bet ant Tawo didžio Sussimillimmo, Malonės ir Passigailėjimo, niekadôs Gálo ne turrinčio.

Mes pakarney passižystam, kad ne tiktay Griekuse esme prassidéję ir užgimmę, bet ir kas Dien', Mislimis, newiežlibu Elgimu, Žodžeis ir Darbais, tawo ſwentyus Prisákimus, tuleropai (taipo) peržengę, jog jey tu su mummis norétumbei darryt', pagal musū Nupelnimą, mes prapulti turrétumbim; Bet Tawo Mielaſirdingyste yra ne iſmislijima / ir dar nessilauja; nesa Tawo Malone ir Wier-nybe kas Rytą mums iſ Naujo passiróda.

Pone Diewe! mes turrim gédétis, kad tawo Malónę taip tankey su Zinne paniekinom', ir tulèropay ne wertay passisáwinom', ant swietiſko Drąsummo, neſwento Elgimmo, Jßdykummo, wissokiōs Niekystēs, ir daug kittū didziū ir sunkū Griekū, kurreis Tawę ne wieną Kartą taipo ipykinom, kad be weik tokie butumbim pastóje, kaipo (žéme) Sodom ir Gomorra.

Dėlgi to meldzam Tawo Sussimillimo! Atleist mums dėley Kristaus wissus musū Klusidėjimus, irgi ne palauk dar tolaus mums süssimilti! Czedyk musū dar tolaus sawo sunkiomis Borawónemis, ir jeygu mus noréčumb' paplakti, ben taipo paplak! kad wissiskay ne sugaistumbim.

Ypaczey nū musū ne atimk sawo žodi, neigi tē diuk atstotči nū musū Burnōs ney nū Burnōs musū Waikū ir Waikū Waikū! Taipjau mums ne atimk wierng Wartojing tawo Swento Kriststo bey Weezerēs Istátimi, kad tawo žodis wissadbs butu musū Bojū Szwiesum's, ir musū wissa Szirdies Pakinksminojimas wissosa musū Wargosia.

Sutek dar tolaus mums wiernus Dusia. Rupitōjus ir Molitojus pagal sawo Szirdi, kurrie Teisybe ir Pakaju myl, kurrie ne jieška sawo Cláudę, bet kas Ponui Kristui miel' yra. O diddey draust ir gink wissus Hladingus Wilbus, ir ne wiernus Dusia Rupitōjus.

Apšwiesi taipojai, ak Pone Diewe, ir waldyt sie Dwase Išmintiés, Wiernybés, Teisybés ir Pakajaus, wissa swietiską Wyrausybe.

O ypaczey plātyk sawo Malone ir Sussimillima ant musū maloningiauso Baralaus ir maloningiausēs Baralenės; ant maloningiausōs Nafles Baralenės, ant Baraluno, ant Baralaus kitių dū Sunū ir Dukterū didžiausoj Garbej' esančių, ant Viešpaciū Marggrowū ir Marggrowienū / taipjau ant jū Sunū ir Dukterū diddej Garbej' esančių; ant wissa Baralaus Gencią ir wissos jo didžiausos Gimminės.

Sutek jems Sweikata ir ilga Almžia ant tikrōs žegnonės, ir Kristejanisko Paweitslo, sawo žmonėmis wisiądōs.

O ypaczey, Pone Diewe! Gimme Suirime, sutek ir diwanol musū maloningiausam Baralui jo Waldimme, išmintingą Szirdi / Baralui tikra Missi, naudingus Susirediimus, teisus Darbus, drąsa Szirdi, drutę Peti, išminpingus ir wiernus Rodininkus, taip Baro, taip Pakajaus Čeo

Délgi to meldzam' Tawo Sussimillimo! Atléisk mums déley Kristaus wissus musû Nussidéjimus, irgi ne paláuk dar tolaus mums sussimilti! Czedyk musû dar tolaus sawo sunkiomis Korawónemis, ir jeygu mus norétumb' paplakti, ben taipo paplak / kad wissiſkay ne sugaiſtumbim.

Ypaczey nû musû ne atimk sawo Žodj, neigi tâ dûk atstóti nû musû Burnôs ney nû Burnôs musû Waikû ir Waikû Waikû! Taipjau mums ne atimk wiernä Wartojimä tawo ſwento Krikſto bey Weczérêſ Iſtátimo, kad tawo Žodis wissadôs butu musû Kojû Szwiesum's, ir musû wissû Szirdiēs Palinksminoſimas wissosa musû Wargóſa.

Sutek dar tolaus mums wiernus Duſiû, Rupiſtôjus ir Mokitojus pagal sawo Szirdj, kurrie Teisyb  ir Pakajų myl, kurrie ne jieſka sawo Náud , bet kas Ponui Kristui miel' yra. O diddey drausk ir gink wissus iſkadingus Wilkus, ir ne wiernus Duſiû Rupiſtôjus.

Apſwiesk taipojau, ak Pone Diewe, ir waldyk su Dwase Jſmin- tiēs, Wiernyb s, Teisyb s ir Pakájaus, wissa swietiſk  Wyrausybę.

O ypaczey pl tyk sawo Malon  ir Sussimillimą ant musû maloningiausojo Karálaus, ir maloningiaus s Karalen s; ant maloningiaus s Na sl s Karalen s, ant Karal no, ant Karalaus kitt  d  Sun  ir Dukter  didi auso  Garbej   esan i , ant Wie sp ci  Marg-grow  ir Marggrowien  / taipjau ant j n Sun  ir Dukter  diddej Garbej   esan i ; ant wiss  Karalaus Gen i  ir wiss s jo didziaus s Gimmin s.

Sutek jiems Sweik t  ir ilgą Am zi  ant tikkr s  egnon s, ir Krik c oni sko Paweikslo, sawo  mon ems wiss d s.

O ypaczey, Pone Diewe!  simme Suirrime, sutek ir d wanok mus  maloningiaus m Karalui jo Waldimme, i sminting  Szirdi, Karalui tikkr  Misli, naudingus Susir dijmus, teisus Darbus, dr s  Szirdj, drut  P ti, išmintingus ir wiernus Rodininkus, taip K ro, kaip Pakajaus

Česė, pér galinčius žalnėrū Pulkus, wiernus Szlužauninkus ir paklusnus Padonu, kad dar ilgai po jo Apgiminiu ir Apsaugojinu Pakajui, ir Sandoroj passiliakytumbim, wissokioj Tobazinystej ir Viežlibysej.

Ak tu mielassis Pone Diewe! ben ypaczey dabbokis ant musa brangiauso Baralano; apsaugok ir išlaikyk Jt tik-tray sveika; dukt ji augte augt. Išmintij, ilgame Amžie ir Malonej prie Tawės, ir žmona! Tu juk wis lab' ger-ray išmintagey darray pagal sawo swenta Wale mums ant ežesiskos ir amzinos Vlaudos, todeley ir mes dabar kaip tawo Waikai tiktray passitiklim, kad tu sawo maloninga ir tewiska Wale ant jo taipo išpildisi, kaip tu žinnai, kad jam ir mums wissiems naudinga ir išganitinga bus.

Apsaugok taipojau tewiskay wissus didžiūsus ir mažesnus Žalnerā Wiresnūsus ir Žalnerus! Palydėl jūs anč wissa jū Bellū ie Takta; išredyk jū Šzirdis wissadbs, kad pagal ta Prysiega / kurre taip brangey prisike, tiktray ir wiernay fluzitu ir elgtus. Apsaugok jūs nu Liggā ir limpanciū Slogā, ir wissokio kitto Pliko! Dukt.jiems tawo tewiska Meile, ir Aprūpinimai taipo išpažinti, kad jū Šzlužma ateitu, ant tawo Garbės, ant Apginnimo tawo Brirkcionā Pultelo, ir musa Tewiskės/ir drauge ant jū pačia ežesiskos ir amzinos Vlaudos.

Mes taw taipjan paliecarojojam wissus diddesnus ir mažesnus Baralaus Szlužauninkus, kurrie kaip littur, taip ypaczey čzonay, Baralaus ir Tewiskės Vlaudos wiernay jėska ir aprūpin!

Molik jūs wissus iš wiendis Šzardiės apie tai passi-rūpit, kad Viernybe ir Teisbybe wissur dároma, o wissi neteisus Darbai per jū Szlužba wissiskay išgaishinti butu! Pristok jiems su sawo tewiska Pagálba, kad žmona Griekai ir Dusáujimai soj žemeje lāutus, o tawo žegnone tarp musa prasiplátintu.

Ak tu Diewe wissa Pulkā! Palydėl wissur musu Baralaus Abazą ir Žalnėrū Pulkus, sutek jiems Palaimą ir Per-

ga-

Czèse, pérgalinčius Žalnérû Pulkus, wiernus Szlužauninkus ir paklusnus Padónus, kad dar ilgay po jo Apginnimu ir Apsaugojimu Pakajuj', ir Sandoroj' passilaikytumbim, wissokioj' Nobaźnystej' ir Wieźlibystej'.

Ak tu mielasis Pone Diewe! ben ypaczey dabbokis ant musû brangiauso Karalúno; apsáugok ir ißlaikyk Jî tikkray sweiką; dûk ji augte augt' Jßmintij', ilgame Amzie ir Malonej' prie Tawês, ir Žmonû! Tu juk wis lab' gerray ißmintingay darray pagal sawo ßwentą Wålę mums ant czesiškôs ir amzinôs Naudôs, todeley ir mes dabbar kaip tawo Waikai tikkray passitikkim, kad tu sawo maloningą ir tewiską Wålę ant jo taipo ißpildisi, kaip tu žinnai, kad jam ir mums wissiems naudinga ir ißganitinga bus.

Apsaugok taipojau tewiškay wissus didžusus ir mažesnus Zalnerû Wiressnûsus ir Zalnérus! Palydék jûs ant wissû jû Kellû ir Takkû; ißrédyk jû Szirdis wissadôs, kad pagal tą Prisiegą / kurre taip brangey priseke, tikkray ir wiernay ßlužitu ir elgtus. Apsaugôk jûs nû Liggû ir limpancziû Slógû, ir wissokio kitto Pikto; Dûk jiems tawo tewiška Meilę, ir Aprúpinnimą taipo ißpažinti, kad jû Sžluzma ateitu, ant tawo Garbê, ant Apginnimo tawo Krikßcionû Pulkélo, ir musû Tewiškê / ir drauge ant jû pačiû czesiškôs ir amžinôs Naudôs.

Mes taw taipjau paliecauwójam wissus diddesnus ir mažesnus Karalaus Szlužauninkus, kurrie kaip kittur, taip ypacey czonay, Karalaus ir Tewiškê Naudôs wiernay jéška ir aprúpin'!

Mokik jûs wissus iß wienôs Szirdiês apie tai passirúpit, kad Wiernybe ir Teisybe wissur dároma, ô wissi neteisus Darbai per jû Szlužbą wissiškay ißgaißinti butu! Pristok jiems su sawo tewiška Pagálba, kad Žmonû Griekai ir Dusáujimai ſoj' Zémeje láutus, ô tawo Žegnone tarp musû prasiplátintu.

Ak tu Diewe wissû Pulkû! Palydék wissur musû Karalaus Abazą ir Žalnérû Pulkus; sutek jiems Paláimą ir Pér-

galejimą, kad wissosa Szallissa eikray wiernas Pakájus atgautas, ir wissadōs išlaikitas butu.

Aprūpičiai taipojau ir wissas Szuiles, taip didžio kaip ne didžio Mokslo mokiniančes, musu Karálaus žemėsa; Vpaezey tas, kurros tarp musu rēndamos. Dūk, kad taip Mokytojei kaip Mokintinei tawo Žegnone ir Pristojimui pavidžiaugtu, ant Praplatinimo naudingū Moksli, ir wissokio Išsimokinnimo, kurrie ant Praplatinimo tawo Garbės ir tawo Brilhcionystės, taipjau ant wissos Terwissės Gero ir Vlauddos ateiti gallėtu! Peržegnok wissė Brilhcionisku Gaspadotrę ir Gaspadinnu Darbus, kurrie jiems prigul, kad kožnas tolaus sawo Naminiuse su Pakajumi butu. Sutek sawo Malone ir ant Brilhcionisko Waiku Užau-ginnimo; dūk sawo žegnone ant žemės Waisaus; Isalyk sawo (Angelams) tarnaujenciomis Drudseims; kad mus ir mu-sė Waikus, ir tai wis, ką iš tawo Rankos turrim, nū wissė Piltu apsergėtu ir apsaugotu.

Attolink dar ir tolaus maloningei wissas wettay nupelnytas Priespāudas ir Dorawones, Vleprietelis Užpū-limma ir Plėšikų Pulkus, iškadinga Ora, Bada ir bran-gu Cėza, Mara ir limpančes Slógas, Ugnies bey Wandens-Bėdo, iškadinga Galwyū Gaifinnimą, ir ką be to sawo Griekais nusipelneim.

Aesuš taipjau Palinksininjima ir Pagálba wissoms gundinnamomis Sirdims. Išklausyk Dusaujimus ne wettay prawarrytujūz išgelbèk Bėdoj, esancius ir prispāustus, pristok ir priwersk Klystancius, pennel ir aprūpičiai Pawargulus ir Stokojencius, buk Tėwas ir Sudžia Vlašli ir Sir-vata Pagálbds ne turvinciā, apsaugok sunkey valstcijončes ir Žindanczes, pastiprūk ir gaiwik Blogosus ir Serganciusi palydėk ir apsaugok Bellaujencius. Molik mus ir atsiminti, kad mes Belleivjei ir Swetimi čia ant žemės esme; Molik mus atsiminti, kad mirti turime, kad išmintingi pastotumbim. Apsaugok mus nū piltos ir noglōs Smerties, ypaczey nū amžino Dusės Prapūlimino; o pagatavik mus wis-

galéjimą, kad wissosa Szallissa tikkray wiernas Pakájus atgáutas, ir wissadôs ißlaikitas butu.

Aprúpik taipojau ir wissas Szuiles, taip didžio kaip ne didžio Mokslo mokinnanczes, musû Karálaus Žemesa; Ypaczey tas, kurros tarp musû rándamos. Dûk, kad taip Mokytojei kaip Mokintinei tawo Zegnone ir Pristojimu passidžaugtu, ant Praplátinimo naudingû Mókslû, ir wissokio Jssimokinnimo, kurrie ant Praplátinimo tawo Garbêš ir tawo Krikšcionystês, taipjau ant wissos Tewiškês Géro ir Naudôs ateiti gallétu! Pérzegnôk wissû krikšczoniszkû Gaspadórû ir Gaspadinnû Darbus, kurrie jiems prigul, kad koźnas tolaus sawo Nammûse su Pakajumi butu. Sutek sawo Malonę ir ant krikšcioniško Waikû Užauginnimo; dûk sawo Žegnonę ant Žémês Waisaus; įsakyk sawo (Angelams) tarnáujenčioms Dwásems / kad mus ir musû Waikus, ir tai wis, ką iß tawo Rankôs turrim', nû wissos Pikto apsergétu ir apsaugótu.

Attolink dar ir tolaus maloningay wissas wertay nupelnytas Priespáudas ir Korawónes, Nepritelû Užpúlimmą ir Pléšikkû Pulkus, ißkadingą Orą, Badą ir brangų Czësa, Marą ir limpanczes Slógas, Ugniêš bey Wandens- Bédą, ißkadingą Galwyû Gaišinnimą, ir ką be to sawo Griekais nussipelnem.

Atsusk taipjau Palinksminójimą ir Pagálbą wissoms gundin-namoms Szirdims. Jßklausyk Dusáujimus ne wertay prawarry-tujû; ißgélbék Bédoj' ésančius ir prispáustus, pristok ir priwersk Klystančius, pennék ir aprúpik Pawargulus ir Stokójenčius, buk Téwas ir Sudžia Naßlû ir Sirrátû Pagálbôs ne turrinčiû, apsáugôk sunkey wákšciojenczes ir Zindanczes / pastipprjk ir gaiwjk Blogósus ir Sergančius / palydék ir apsaugôk Kelláujenčius. Mokik mus ir atsiminti, kad mes Kelleiwjei ir Swetimi cžia ant Žémês esme; Mokik mus atsiminti, kad mirti turrime, kad ißmintingi pastó-tumbim. Apsáugôk mus nû piktôs ir noglôs Smertiêš, ypaczey nû amžino Dußôs Prapúlimmo; ô pagatáwik mus

wissu Česu ir Božna Adyna ant Smertię, ir gallausey iſſ-
gēlbel mus lengwu ir iſſganitingu Smerciu iſſ wissu Be-
dū, ir priunk mus pas sawe iſſ sawo amžing Dangaus Ba-
ralyste.

Iſſklausyk mus, ak tu Tewe wissu Sufimillimo! Tuk
ſitta muſa Maldę ir Dausaujimę pas Tawę iſſkakti iſſ tawo
ſwenty Baralyste duktu muſa Malda taw itinkanti Apiera
buti po tawo Alikū, deley tawo wiengiūuso Sunaus Jėzaus
Briskaus, kurro Wardan' mes tawę kaip ſittas taip ir kit-
tas Gerradejyſtes prahom / kaip jis pats mus molinnes ir
melsti liepes : Tewe muſa ic.

Trécia Malda.

Sziotiomis ū ne ſwento mis Dienomis Bažnyčiosa po Miſu
meldžama:

M Isogálisis amžinassis Diewe! Sufimiltaſſis Tie-
we deley Jėzaus Briskaus! Mes Taw iſſ Szirdięs
dekawojam, kad mus ſimme Amžie iſſoley malo-
ningay iſſlaikai / ir per sawo Ewangelyą apie sawo Sunų
ir ant amžino Dangaus Džaugſmo dūdi pawadinti ir pa-
gatávit, kaipogi tam ir dabbar tawo ſwento žodžio Pakaz-
juje ir ſu Džaugſmu priffitlausiti gallėjom.

Mes prahom Tawę pakarney, dar tolaus ant muſu
maloningay weisdék, atleift muums muſu Griekus ir Uſſi-
dėjimus, ir atnaujik muſu Dwáseje muſu Umo, kad Taw ſlu-
žitumbim ſwentybeje ir Teysybeje Taw itinkancioje.

Iſſlaikyk tarp muſu sawo žodi, Miſuſe ſákomą,
draug ſu czystu Wardojimu tawo ſwento Brifksto bey We-
czerës Iſtatiomo, ir ſutek wiernus Duſhū Rupitojus ir Moki-
tojus, muums ir muſu Waikū Waikams!

Drauſt ir maeney ramdyk wissus Iſhwadžojimus ir
Aukreipimius nū tilkrōs Vlobažnyſtēs; kad ſittokiu Budu
tawo Wardas iſſ wienoſ Ŝzirdięs kaip wissos Brifkſconyſte-

wissu Czèsu ir Koźną Adyną ant Smertiēs, ir galláusey ißgélbek mus lengwu ir ißganitingu Smerćiu iß wissû Bedû, ir priimk mus pas sawę i sawo amžiną Dangaus Karalystę.

Jßklausyk mus, ak tu Tewe wissos Susimillimo! Dûk ßittą musû Maldą ir Dausáujimą pas Tawę ißkakti i tawo ßwentą Karalystę dûk tu musû Malda taw ijtinkanti Apiera buti po tawo Akkiû, deley tawo wiengimmuso Sunaus Jézaus Kristaus, kurro Wardan' mes tawę kaip ßittas taip ir kittas Gerradejystes prâšom / kaip jis pats mus mokinnes ir melsti liepes: Tewe musû &c.

Trécia Malda.

Sziokiomis ô ne ßwentómis Dienomis Baźnyčiosa po Mißû meldźama:

WJssogálisis amžinassis Diewe! Sussimilstassis Tieve déley Jézaus Kristaus! Mes Taw iß Sźirdiêš dékawojam, kad mus ßimme Amžie ikßoley maloningay ißlaikei / ir per sawo Ewangelyą apie sawo Sunų ir ant amžino Dangaus Džaugsmo dûdi pawadinti ir pagatáwi', kaipogi tam ir dabbar tawo ßwento Žodžio Pakajuje ir su Dzauksmu prissiklausiti galléjom.

Mes prâšom Tawę pakarney, dar tolaus ant musû maloningay weisdék, atléisk mums musû Griekus ir Nussidéjimus, ir atnaujík mus Dwáseje musû Umo, kad Taw sluzitumbim Szwentybeje ir Teysybeje Taw ijtinkančioje.

Jßlaikyk tarp musû sawo Zodj, Mißûse sákomą, draug su czystu Wartójimu tawo ßwento Krikštó bey Weczérêš Istátimo, ir sutek wiernus Dußû Rupītojus ir Mok̄tojus, mums ir musû Waikû Waikams!

Drausk ir macney ramdyk wissus Jßwadžojimus ir Atkreipim-mus nû tikkrôs Nobaźnystêš; kad ßittokiu Budu tawo Wardas iß wienôs Szirdiêš kaip wissoj' Krikštónyste-

je, taip ir musū žemeje swenciamas, tawo Baralyste praplātinta / ir Šetono Baralyste jo ilgiaus jo daugiaus gaisinta ir išpūstita butu.

Aprūpik wissur maloningay sawo Brilfciono Pulkeli, ypačey Bėdoj esanti, ir dūk kad wissi Wiešpats ir Waldėnai tą aprūpintu ir ney žyndinčios prikaročtu.

O ypačey platič sawo Malone ir Sussimillima ant musū maloninguojo Baralaus, ir maloninguojo Baralenės: ant maloninguojo Nasklės Baralenės, ant Baraluno, ant Baralaus kito dū Sunu ir Dukteru didžausoj' Garbej' esanciu; ant Wiešpatių Marggrowu ir Marggroweną, taipjau ant jū Sunu ir Dukteru diddej' Garbej' esancią, ant wissa Baralaus Genciu, ir wissos jo didžausos Gimminės.

Sutek jiems Sveikata ir ilga Amžia ant tikrōs žengonės / ir Brilfcionistko Pawełslo, sawo žmonėms wissaddos.

O ypačey Pone Diewe, simme Suirime, sutek ir dūwanok musū maloninguojo Baralui jo Waldimme, išmintinga Szirdi, Baralui tikra Nissi, naudingus Sussirödijimus, teisus Darbus, drase Szirdi, drutę Peti / išmintingus ir wiernus Rodininkus taip Bāro kaip Pakājaus Čeze, pér galinčius Žalnėru Pulkus, wiernus Szlužaunius ir paklusnus Padónus, kad dar ilgay po jo Apginnimui ir Apsaugojimu, Pakājuj' ir Sandoroj išlaikytuimbim, wissokioj Nobajnystej' ir Wiežlibystej'.

At mielasis Pone Diewe, ben ypačey dabbokis ant musū brangiauso Baraluno; apsaugok ir išlaikyk ji tikray sveiką; dūk ji augte augt' Išmintij, ilgame Amžie ir Malonej' prie Tawės ir prie žmonų.

Tu juk wisslab išmintingay ir gerray darrai pagal sawo swentę Wale, mums ant česiskos ir amžinosis Nauzdos, todėl ir mes dąbbar kaip tawo Waikai tikray nusitikim, kad tu sawo maloningu ir tewiskę Wale ant jo taipo iš-

je, taip ir musû Zémeje ßwençiamas, tawo Karalyste praplátinta / ir Szetóno Karalyste jo ilgiaus jo daugiaus gaißinta ir ißpústita butu.

Aprúpiķ wissur maloningay sawo Krikßcionû Pulkéļi, ypaczey Bèdo'j esantj, ir dûk kad wissi Wießpats ir Waldónai tą aprúpintu ir ney Žyndinyčios prikawótou.

O ypaćey plátijk sawo Malónę ir Sussimillimą ant musû maloninguiausojo Karálaus, ir maloninguiausôs Karalénês: ant maloninguiausôs Naßlēs Karalénês, ant Karaluno, ant Karálaus kittû dû Sunû ir Dukterû didžausoj' Garbej' esančiû; ant Wießpaćiû Marg-growû ir Marggrowénû, taipjau ant jû Sunû ir Dukterû didjej' Garbej' esančiû, ant wissû Karálaus Genčiû, ir wissôs jo didžausôs Gimminê.

Sutek jiems Sweikátą ir ilgą Amžią ant tikkrôs Žegnonés / ir Krikßcionisko Pawéikslo, sawo Žmonémbs wissadôs.

O ypaćey Pone Diewe, ßimme Suirrime, sutek ir dûwanok musû maloninguiausam Karalui jo Waldimme, ißmintingą Szirdj, Karalui tikkra Misli, naudingus Sussiródijimus, teisus Darbus, draſę Szirdj, drutą Pétj, ißmintingus ir wiernus Rodininkus taip Káro kaip Pakájaus Czëse, pérgalinčius Zalnérû Pulkus, wiernus Szlužáuninkus ir paklusnus Padónus, kad dar ilgay po jo Apginnimu ir Apsáugojimu, Pákáju'j ir Sandóroj issilaikytumbim, wissokioj' Nobaźnystej' ir Wieźlibystej'.

Ak mielasis Pone Diewe, ben ypaćey dabbókis ant musû bran-giauso Karalúno; apsaugôk ir ißlaikyk jî tikkray sweiką; dûk jî augte augt' Jßmintij', ilgame Amže ir Malonej' prie Tawês ir prie Žmonû.

Tu juk wisslab ißmintingay ir gerray darrai pagal sawo ßwenta Walę, mums ant czesiškôs ir amžinôs Naudôs, todèl ir mes dab-bar kaip tawo Waikai tikkray nusitikkim, kad tu sawo maloningą ir tewiſką Walę ant jo taipo

ispildisi, kaip tu žinnai, kad jām ir mums wissems naudin-
ga ir išganitinga bus.

Apsaugok taipojau teviškay wissus didžiūs ir ma-
žesnus Žalnėrā Wiresnūsus ir žalnerus! Palidėk jūs ant
wissū jū Bellū ir Takkū; išredyk jū Szirdis wissaday, kad pa-
gal ta Prisiega, kurre taip brangey prisèle, tikray ir wier-
nay ūlužitu ir elgtus. Apsaugok jūs nū Liggū ir liūpan-
ciū Slogd, ir wissolio kitto Pilko; Dūk jiems tawo teviš-
ka Meile ir Aprūpinnim̄ taipo išpažinti, kad jū Szlužma
stotus ant tawo Garbės, ant Apsaugojimo tawo Brīšcio-
nū, ir musū Tewiškės, ir draug ant jū paciū cžesiskos ir am-
žindis Claude.

Mes taw taipjau paliecarwojam wissus didesnus ir
mažesnus Baralaus Szlužauninkus, kurrie kaip kitur, taip
ypaczei czonay, Baralaus ir Tewiškės Claude wiernay jėfta
ir aprūpin.

Molik jūs wissus iš wiennōs Szirdiēs apie tai passi-
rupint, kad Griečai ir Dusaujimai boj' žemej' lāutus, ô Tę-
wo žegnone tarp musū prasiplatintu.

Palidėk ypacay wissur musū Baralaus Abaza ir Žal-
nėrā Pulkus, ir sutek jiems Palaima ir Pergalejim̄, kad
wissū Šallisa Pakajus tilkay wiernas wissaday išlaiky-
tas butu.

Peržegnot, mielassis Diewe! mus ir wissas musū Ba-
ralaus žemės, krikščionistų Vaikų Užauginnim̄, wissa wiež-
liba Kupečyste ir Passipennėjim̄, kaip ant Wandens, taip
ir ant žemės. Priskok ir kožnam jo Bedoj, ir suffimilkis wis-
sems, bille kur tawesp' ūkuantiems! Ger daryk musū Ger-
radėjams, atleist Griečius mums piktay darantiemus! Palais-
lyk mus sawo Meilej, ir dūk wisslab' mums ant Gero
ateiti.

Attolik nū musū maloningay wissas wertay nupelny-
tas Vriespūdas ir Borawónes! O dūk gėra Orę, ir kad
žemės Waislus gerray užtiktu! But wissū žmona Jsgany-
toju, ô ypacay tawimi! Nusitikinciujā.

ißpildisi, kaip tu žinnai, kad jam ir mums wissemis naudinga ir ißganitinga bus.

Apsaugôk taipojau tewiſkay wissus didžūsus ir mažesnus Zalnérû Wiresnúsus ir Žalnerus! Palidék jús ant wissû jû Kellû ir Takkû; ißrédyk jû Szirdis wissaday, kad pagal tą Prisiega, kurre taip brangey priséke, tikkay ir wiernay ſlužitu ir elgtus. Apsaugôk jús nû Liggû ir limpančiû Slogû, ir wissokio kitto Pikto; Dûk jiems tawo tewiſką Méilę ir Aprúpinnimą taipo ißpažinti, kad jû Szlužma stotus ant tawo Garbê, ant Apsaugójimo tawo Krikšcijonû, ir musû Tewiſkês, ir draug ant jû pačiū čzésiſkôs ir amžinôs Naudós.

Mes taw taipjau paliecajau wissus didesnus ir mažesnus Karálaus Szlužauninkus, kurrie kaip kitur, taip ypaczey czonay, Karálaus ir Tewiſkês Naudą wiernay jėška ir aprúpin.

Mokik jús wissus iß wiennôs Szirdiēs apie tai passirupint / kad Griekai ir Dusaujimai ſo' Žemej' láutus, ô Tawo Žegnone tarp musû prasiplátintu.

Palidék ypačey wissur musû Karalaus Abazą ir Zálnérû Pulkus, ir sutek jiems Paláimą ir Pergaléjimą, kad wissûse Šallisa Pakájus tikkay wiernas wissaday ißlaikytas butu.

Peržegnok, mielassis Diewe! mus ir wissas musû Karálaus Zémes, krikšczoniſką Waikû Užauginnimą, wissą wiežlibą Kupczyste ir Passipennéjimą, kaip ant Wandens, taip ir ant Žemës. Pristok koźnam jo Bedo', ir sussimilkis wissemis, bille kur tawesp' ſaukantiems! Ger' darryk musû Gerradéjams, atleisk Griekus mums piktay darantiemus! Palaikyk mus sawo Meilej', ir dûk wiss'lab mums ant Géro ateiti.

Attolik nû musû maloningay wissas wertay nupelnytas

Priespáudas ir Korawónes! O dûk gérą Orą, ir kad Žemës Waisus gerray užtiktu! Buk wissû Žmonû Jßganytoju, ô ypačey tawimi Nussitikkinčiujû.

Apšaugdok mus nū piktōs ir noglōs Smertiēs, pagatavik mus jo ilgiaus jo gerraus ant išganytingōs Smertiēs Adinėlēs, irgi gallausey mus wissus gabenk i sawo amžina Dangaus Baralyste, dėley musū Gelbetojo Jėzaus Kristaus, kurriam su Tawim ir su Szwenta Dwāse butu Laupse, ir Čestis, Garbe ir Szlowe dabbar ir amžinay! Amen!

Ant didžiū Szwenciu / gal sekancios Maldos potikrōs Mišos meldžamos buti; kaip

I.

Kalledu Szwente Malda taip meldžama yra:

Mžinassis ir wissogalis ſiewe, mes taw iſ wissos Szirdiēs dēkawojam, kad tu taipo Swieta myléjei, ir sawo wiengimniſi Sunu suntei, gimus iſ Moteriſtēs, ežystōs Mergōs Maryōs, kad mes tawo Waikais pastotumbim; mes beje wienintelye turrim uždēlawbti tawo Mielafirdingystei, kad taipo mus atlankes Užtekėjimas iſ Aukštibės ir tas pats tawo Sunus Jėzus Kristus musū Jsganytojis, lyg' kaip Waikélei Buna ir Brauja priemes, kad sawo Smertiū Maci atimtu tam, kurs Smertiēs Maci turėjo, tai eſti Welinui, ir atwadūtu tus, kurrie iſ Smertiēs Baimēs, per wissa Amžia Smertiēs Tarnai turėjo buti.

Mes prasom tawē firdingay, sutek mums Malone, kad taw per wissa sawo Amžia už tai dēkawotumbim, ir i Dieng Diends, jo ilgiaus jo labjaus iſpažintumbim, kaip tawo Sunus Jėzus, mums nū tawēs yra dūtas ant Išminčių, Teiſybės, Szwentybės, ir Atpirklimmo, kad wissa už Iškāda laikytumbim pries tą ne iſkalbamą Iſpažinnimą Jėzaus Kristaus. Dūk kad mes i Jt sawo Pona Diewa ir Išgelbetoj iſ tikray tiklētumbim, jam wissiflai tikru Ausfitikėjimu passidūtumbim, jam su Dzangšmu fluzitumbim Szwentybej ir Teiſybęj, ir per jt tawo Waikais ir Sante wo-

Apsáugôk mus nû piktôs ir noglôs Smertiêš, ir pagatawîk mus jo ilgiaus jo gerraus ißganytingôs Smertiêš Adinélês, irgi galláusey mus wissus gabénk ị sâwo amžiną Dangaus Karalystę, déley musû Gelbetojo Jézaus Kristaus, kurriam su Tawim ir su Szwenta Dwáse butu Laupse, ir Cestis, Garbe ir Szlowe dabbar ir amžinay! Amen!

Ant didžiû Szwentiû / gal sekančios Maldos po tikkrôs Mißôs meldžamos buti; kaip

I.

Kallédû Szwente Malda taip méldzama yra:

AMžinassis ir wissogálisis Diewe / mes taw iß wissôs Szirdiêš dékawójam, kad tu taipo Swietą myléjei, ir sawo wiengimmusi Sunų suntei, gimmusi iß Móteriškês, czystôs Mergôs Maryôs, kad mes tawo Waikais pastótumbim; mes beje wieninteley turrim uždékawôti tawo Mielaßirdingystei, kad taipo mus atlankęs Užtekkejimas iß Aukštybês ir tas pats tawo Sunus Jézus Kristus musû Jßganytojis, lyg' kaip Waikélei Kuną ir Kraują priemęs, kad sawo Smerciu Macj atimtu tam, kurs Smertiêš Macj turréjo, tai ésti Wélinui, ir atwadûtu tus, kurrie iß Smertiêš Baimêš, per wissą Amžią Smertiêš Tarnai turréjo buti.

Mes praßom tawę ſirdingay, sutek mums Malóne, kad taw per wissą sawo Amžią už tai dékawotumbim, ir ị Dieną Dienôs, jo ilgiaus jo labjaus ißpažintumbim, kaip tawo Sunus Jezus, mums nû tawês yra dûtas ant Jßmantiêš, Teisybês, Szwentybês, ir Atpirkimmo, kad wisską už Jßkádą laikytumbim prieš tą ne ißkalbamą Jßpažinnimą Jézaus Kristaus. Dûk kad mes ị Jî sawo Poną Diewą ir Jßgelbetojî tikkray tikkétumbim, jam wissiſkay tikkru Nussitikkéjimu passidûtumbim, jam su Dzaugsmu ſlužitumbim Szwentybej' ir Teisybej', ir per jî tawo Waikais ir Sante-

wonimis tawo amžinôs Sjlowês butumbim. Taigi Garbe tawo wissadôs ak Diewe Danguj, Pakajus ant žemës, ir žmonëms Passimegimmas.

Potam tur iš pirmojs ēs ir ūwentomis Dienomis meldžia
mös Maledėlės, taipo tolaus meldžiama buti:
Išlaikykl mums sawo žodi Mišose ic. Vid. p. 25.

II.

Ant Naujo Méto / Małda taip
meldžiem:

Mieláusasis Pone Diewe ir dangiſkassis Tēwe, mes laupsinam ir garbinam tawo ūwentą Warda, taip už tawo ne iſkalbamas Gerradejystes, kurres mums iš janū Dienų, taip ant Runo ir Dusidôs apſtingay iſrodai, taip ypaczey, kad tu mus per wissa su wakarykſcia Diena pâſi- baigusi Méta taip maloningay iſlaikai, ir sawo ūwenta žod̄i musu Žyrdiés Palinkſininojimą musu wifsoſa Bédoſa, taip bagotingay iſkóley Miſoſa praneſdinei.

Ačleif mums maloningay sawo mieláuso Sunaus dėley wiffus musu Griekus, kurceis praſokusamine Mette ir dar kittais Bartais koku noris Čz̄esu, tawo diddey ipykinome, ir dukt sawo Malonei ir Wiernybei su hittu nauju Mettu ir dar tolaus tarp musu kas Ryt atsinaujiti. Atnaujik mus wiffus Dwáſeje musu Umo, kad jo ilgiaus jo dau- giaus se iš (grieginga) žmogu prastotumbim, o nauju ūwentu žmogumi apſirède, wissadôs augte augtumbim naujamine Pačlussumine, ir Ponui Jézui pagal jo Pačeikſla su Džaugsmu klausytumbim ir ūlūzitumbim, ir per jis ten iſkaktumbim, kur taw giedojama yra nauja Giesme n aujoje Jeruzalėj, ten tu wiffus Daiktus atnaujisi aukſtay Dan- guje!

Išlaikykl ec. Vid. pag. 25.

wonimis tawo amžinôs Sźlowês butumbim. Taigi Garbe taw wissadôs ak Diewe Danguj', Pakajus ant Žemês, ir Žmonéms Passimegimmas.

Potam tur iſ ſirmósêſ ir ſwentomis Dienomis meldžamôs Mal-délès, taipo tolaus meldžáma buti:

Jſlaikyk mums sawo Žodj Miſóse &c. Vid. p. 25.

II.

Ant Naujo Méto / Małda taip meldžem:

MJeláusasis Pone Diewe ir dangiſkassis Tewe, mes laupsinam ir garbinam tawo ſwentą Wardą, kaip už tawo ne iſkalbamas Geradejystes, kurres mums iſ jaunū Dienū, kaip ant Kuno ir Duſiōs ap-stingay iſrodat, taip ypaczey, kad tu mus per wissą su wakarykſcia Diena pássibaigusi Métą taip maloningay iſlaikai, ir sawo ſwenta Žodj musû Szirdiēs Paſlinksminoſimą muſu wissosa Bédosa, taip bagotingay ikſóley Miſosa praneſdinei.

Atléisk mums maloningay sawo mieláuso Sunaus déley wissus musû Griekus, kurreis praſokusamme Mette / ir dar kittais Kartais kokiu noris Czésu, tawę diddey ipykinome, ir dûk sawo Malonei ir Wiernybei su ſittu nauju Mettu / ir dar tolaus tarp musû kas Ryt' atsinaujiti. Atnaujik mus wissus Dwáſeje musû Umo, kad jo ilgiaus jo daugiaus seną (griekingą) Žmogų prastótumbim, ô nauju (ſwantu) Žmogumi apsiréde, wissadôs augte augtumbim naujamme Paklusnumme, ir Ponui Jézui pagal jo Paweikslą su Džaugsmu klausytumbim ir ſlúžitumbim, ir per jį ten iſkaktumbim, kur taw giedójama yra nauja Giesme naujoje Jeruzaléj', ten tu wissus Daiktus atnaújisi aukſtay Danguje!

Jſlaikyk &c. Vid. pag. 25.

III.

Malda tykoj' Pētnyčojo po Miskos taipo
meldžama:

Għwentas ir teiħus Diewe! kaip għalim mes taw għanna uzdékawōti uż-żejt ne iż-żikkie. Mal-ek, kād Tu-hwenn-tass Diewe, kaip mes wissi sawo Griekais, tawo Berz-ko Waikais buwonne pastojo ir-amžinay prapuile, nejgi pa-tis ne gall-jejom fokku Budu is-ħolos id-diddes Biedos issigħelbet, tu tacċau ġwentass Diewe, Suderinni uż-żi minn Grieķiinkus ifradai per sawo wiengħimni Sunu, ir-żejt minn pastattai amžinnox Malonnes Brasse. Heje, tu nepacħed ġej sawo wiengħimmo Sunaus, bet Jit-żi minn wissus nuda-wei. Jis-pri ġe minn muša bédna Kunġ ir-Brauja, kād muša Griekus neħsotu muša Kunġ. Jis-kuwina Praktika p-kaċċaw id-didżi fu Smertiess Tuzboj, kād mes Jejn-me Palakju Palinksinnojing ir-Džaugsin apturretumbim. Jis-suffixx dinos nej-fokk Piktadéja, kād mes nū Grieku atristi ir-walni butumbim. Jis-kentek jo Paniekinni / Apju-ġu / ir-Għedha, kād mes sawo Grieku dèley, niek ad-didżo je buti ne turretumbim. Jis-potam, is-wiċċo nekkal ta, ant Smertiess yr-Raġiex nusuditas, kād muša Balbybe butu għessha, ir-mes po tawo Aekku iż-żikkie gall-ġebha. Jis-sawo ġwent-ka Kunġ ant Bryzaus priekaldino, kād muša Grieku Suras-Sinmas fittaip butu iż-żejjeg. Jis-ant praklejxa Miedżio uż-żi minn wissay Beikkinnu pastojo, kād mes pastoħiġi po-no. Diewo Pēr-żegnnotieji.

Jis-Pēklas Muha k-ċedam's ūs-kaufie: Man's Diewe / man's Diewe! Iodèl tu manne prastojci, kād mes niek ad-didżo ne butumbim prastot. Gall-awsej Jis-mirdam isawo Brauja uż-żi minn praklejha, kād jo Braujas minn eż-żistu nū wiċċu muša Grieku, ir-mes taipo fu Tarwimi suderinti, ar gywi bud-żi, ar k-ċedam iż-żi mirdam iż-żikkie passitikketumbim per Jit-amžinay busi iż-żejjeg.

Tas-

III.

Malda tykoj' Pétnycoj' po Mißôs taipo meldžama:

SZwentas ir teisus Diewe! kaip gálim mes taw ganna uzdékawôti už tą ne ißkalbamą Malonę, kad Tu ßwentassis Diewe, kaip mes wissi sawo Griekais, tawo Kerfto Waikais buwome pastoje ir amzinay prapûle, neigi patis ne galléjom koki Budu iß tōs diddês Bédôs issigelbet', tu taczau ßwentassis Diewe, Sudérinnimą už mus Griekininkus ißradai per sawo wiengimmusį Sunų, ir tą mums pastattai amzinôs Malónês Krasse. Beje, tu nepaczèdijeji sawo wiengimmo Sunaus, bet Jি už mus wissus nudawei. Jis priême musû bêdną Kuną ir Kraują, kad musû Griekus neßótū musû Kune. Jis kruwiną Prákaitą prakaitáwo didžausoj' sawo Smertiês Tužboj', kad mes Jemme Pakájų Palinksminojimą ir Džaugsmą apturrétumbim. Jis sussirißdinos ney koks Piktadéja, kad mes nû Griekû atristi ir wâlni butumbim. Jis kentéjo Paniekinnimą / Apjuką ir Gédą, kad mes sawo Griekû déley, niekadôs Gédoje buti ne turrétumbim. Jis potam, iß wissos nekáltas, ant Smertiês yra nusúditas, kad musû Kaltybe butu gessyta, ir mes po tawo Akkiû ißlikti gallétumbim. Jis sawo ßwentą Kuną ant Kryžaus prikáldino, kad musû Griekû Suraßimmas ßittaip butu ißgessytas. Jis ant prakéikto Médžio už mus wissay Keikimu pastójo, kad mes pastótumbim Pono Diewo Péržegnotieji.

Jis Péklôs Muką késdam's ßaukie: Man's Diewe / man's Diewe! kodél tu mannę prastójei, kad mes niekadôs ne butumbim prastôti. Galláusey Jis mirdams sawo Kraują už mus praléjo, kad jo Kraujas mus czystitu nû wissû musû Griekû, ir mes taipo su Tawimi sudérinti, ar gywi budami, ar késdamai ar mirdami tikkray passitikkétumbim per Jি amzinay busę ißgannyti.

Taigi dūk, mielassis Tēve, ir mums iš vieno višiems
dėl fitto tawo Sunaus, ir dėl jo Bentėjimo ir Smerties
po tawo Aukim' Malonės rasti, kad ir musu Griekū, po
tawo Aukim' niekadós ne butu minnēta, ir Tawo Dwases
Pristojimu / su Jūni musu sēnas (griekingas) žmogus,
jo ilgiaus jo daugiaus butu nukrižavotas, ir mes sittaip
dėl Jo ir per Ži cia šventey elgtumbimes, o ten amžinay
passidžautgumbim. Gelbėk, kad ypaczey sawo Smerties Adyno-
je Jo Smertiu tilkay passilinksmintumbim, ir potam su
Džaugsimu sawo Amžig baigtumbim, su Kristaus pasluttin-
neis žodžeis Taw taipo passidūdami: Tēve, i tawo Ran-
kas dabbar palieciawoju sawo Dwase, nes tu manne atpirkai
per sawo Suny, tu viernassis Diewe!

Išlaikyt ic. Vid. pag. 25.

IV.

Malda Bellykū Šventej' taipo meldžama:

Misiogalis, amžinassis ir mielassirdingassis Diewe, tu
Tēve musu Išganytojo Jezaus Kristaus! Mes taw
palarnay dėkawojam, kad si sawo wiengimusi Sunu,
musu Griekū dėley ant Smerties nudawei, ir musu Teisybės
dėley iš Numirrusa prikėlei, Verods, buk iš wissos Szirdės
pagarbintas ir nūg musu, kurrie ezonay suffiējome, kad
pagal sawo didde Nielasirdingyste mus atgimdei gywam
Tussitikeljimui / per Kristaus Priskelimmę iš Numirrusu,
ant nepagendanciōs n'apbjaurintos ir ne pawystanciōs Te-
wonystės, Danguj' palaikytös mums / kurrie iš Diewo Ma-
cės per Tussitikeljima apsaugojami esme ant Dufbos Iš-
ganimo. Nes, kadangi dabbar tilkay žinnome, musu Iš-
ganytoji amžinay gywa esant' ir mes tilkum' ir nussitiklime
tawo Pažadejimui, kad musu smertelni Bunui taipjau pri-
kėlti, ir peršwiestam, slowingam Bunui Kristaus musu
Išganytojo lygus pastoti turres.

Mes

Taigi dûk, mielassis Têwe, ir mums iß wieno wissiems dèl ßitto tawo Sunaus, ir dèl jo Kentéjimo ir Smertiës po tawo Akkim Malonês rasti, kad ir musû Griekû, po tawo Akkim' niekadôs ne butu minnëta, ir Tawo Dwasês Pristojimmo / su Jûmi musû senas (griekingas) Žmogus, jo ilgiaus jo daugiaus butu nukrižawótas, ir mes ßittaip dèl Jo ir per Jî cia ßwentey elgtumbimes, ô ten amžinay passidžaughtumbim. Gélbék, kad ypaczey sawo Smertiës Adynoje Jo Smerciu tikkray passilinks mintumbim, ir potam su Džaugsmu sawo Amžią baigtumbim, su Kristaus paskuttinneis Žodžeis Taw taipo passidûdam: Têwe, iß tawo Rankas dabbar palieciawóju sawo Dwasę, nés tu mannę atpirkai per sawo Suną, tu wiernassis Diewe!

Jßlaiky &c. Vid. pag. 25.

IV.

Malda Wellykû Szwentej' taipo meldžama:

WJssogálisis, amžinassis ir mielaßirdingassis Diewe, tu Têwe musû Jßganytojo Jezaus Kristaus! Mes taw pakarnay dékawojam, kad iß sawo wiengimmusj Suną, musû Griekû déley ant Smertiës nudawei, ir musû Teisybês déley iß Numirrusû prikélei. Berods, buk iß wissôs Szirdiês pagárbintas ir nûg musû, kurrie czonay sussiéjome / kad pagal sawo diddë Mielaßirdingystë mus atgim-dei gywam Nussitikkejimui / per Kristaus Prisikélimmą iß Numirrusû, ant nepagendančiôs n'apbjaurintôs ir ne pawystančiôs Tewonystês, Danguj' palaikytôs mums / kurrie iß Diewo Maciês per Nussitikkéjimą apsaugojami esme ant Dußôs Jßganimo Nés, kadangi dabbar tikkray žinname / musû Jßganytojî amžinay gywą ésant' ir mes tikkim' ir nussitikkime tawo Pažadejimui, kad musû smertelni Kunai taipjau prikélti, ir pérßwiestam, ßlowingam Kunui Kristaus musû Jßganytojo lygus pastóti turres.

Mes tawe prasom firdingay, kadangi i Jēzaus Kris-
taus Smerti pakrikstiti, ir su jūni taipo palaiduti esme,
kad, lyg kaip Kristus priekeltas iš Numirusū per two
Garbe kaip dangisko Tēwo, kad ir mes Vlonda jo Prissi-
kėlimmo, jo daugiaus jo ilgiaus sawo Sziurdije jaustumbim,
ir iš Griekų ney iš Smerties priekelti tilkrai ſwenty elg-
tumbimes, ir fittaip prieis eitumbim Priskelimmui iš
Vlumirusū, eisia Sunas ſis pagendasis pastos nepagendasis,
ir ſis smertinas pastos ne smertinas.

Iblaikyk ic. Vid. pag. 25.

V.

Malda Szwentej' Jēzaus Dangun-Užžengimmo po Mifōs taipo meldžama:

Mone Diewe / danguesis Tēwe! mes wertay iſkellam ta-
wo didde Malone, wissiems žmoniems iſrōite, ir
glowinam bey laupsinam two už mūs Meile, kad mes wissi,
kurrie sawo Griekais per pirmaj Adomą, Roju buwom
prarāde, per antra Adomą Jezu Kristu musu Isganytoj,
wèl atgawome Jējimą ir Priejimą i two Dangaus Ba-
valyste! Beje! kadangi musu Isgelbētojis, nū žemės pakel-
tas po Alikū sawo Molitinū; ir ant Debesės Dangun už-
ženges, mums Wietę pagatāwiti, ir mūs dabbar po two
Alikū užstoja sedėdams po two Déshinei; taigi mes passi-
tikim ir wierijam jo brangiūsam Pažaddejimui, kad jis
wèl sugrybes ir mūs pas sawe atimses / kad mes butumbim/
kur Jissai yra wissadōs ir amzinay. Mes prasom' tawe iš Szi-
dės, mielassis danguesis Tēwe! Lyg kaip jissai pas tawe užžen-
ges, kaip pas sawo Tēwa, taipojau ir pas musu Tēwą, taip tu
mūs tēwiskay sawo Dwāse wissadōs waldyk ir wadzok, kad
jeſkotumbim tai kas Danguj, kur musu Isganytojis Kristus
yra, o apie tai daugiaus ne passirūpitudim, kas ant žemės
yr.

Atleisk mums maloningay sawo mielojo Sunaus dē-
ley

Mes tawę prašom ſirdingay, kadangi i Jézaus Kristaus Smertj pakrikſtiti, ir su jūmi taipo palaidūti esme, kad, lyg kaip Kristus prikéltas iſ Nummirusū per tawo Garbę kaip dangiſko Téwo, kad ir mes Naudą jo Prissikélimmo, jo daugiaus jo ilgiaus sawo Szirdije jaustumbim, ir iſ Griekū ney iſ Smertiēs prikélti tikkray ſwentey elgtumbimes, ir iſittaip priéſeis eitumbim Prisikélimmu iſ Numirrusū, czia Kunas iſis pagéndasis pastōs nepagéndasis, ir iſis smertelinas pastōs ne smertélnas.

Jſlaikyk &c. Vid. pag. 25.

V.

Malda Szwentej' Jezaus Dangun- Užžengimmo po Miſôs taipo meldžama:

Pone Diewe / danguięsis Tewe / mes wertay iſkellam tawo diddę Malónę, wissiems Žmoniems iſróditą, ir ſlowinam bey laupsinam tawo už mus Meilę, kad mes wissi, kurrie sawo Griekais per pirmajį Adómą, Roju buwom praráde, per antrą Adómą Jezų Kristų musū Jſganytojį, wěl atgawome Łejimmą ir Priejimmą i tawo Dangaus Karalystę! Beje! kadangi musu Jſgélbetojis, nū Žemės pakéltas po Akkiū sawo Mokitinū; ir ant Debesês Dangun' užžengęs, mums Wietą pagatáwiti, ir mus dabbar po tawo Akkiū užstoja sédédams po tawo Déßinei; taigi mes passitkkim ir wierijam jo brangiáusam Pažaddéjimui, kad jis wěl sugrybęs ir mus pas sawę atimsęs / kad mes butumbim / kur Jissai yra wissadōs ir amzinay. Mes prašom' tawę iſ Szirdiēs, mielassis danguięsis Tewe! Lyg' kaip jissai pas tawę užžengęs, kaip pas sawo Tewą, taipojau ir pas musū Tewą, taip tu mus téwiſkay sawo Dwáse wissadōs waldyk ir wadžok, kad ieſkotumbim tai kas Danguj', kur musū Jſganytojis Kristus yra, ô apie tai daugiaus ne passirúpitumbim, kas ant Žémės yra.

Atleisk mums maloningay sawo mielojo Sunaus dē-

ley, ką iksoley, taipo nešiélgdami, ne gerray padárem,
ir pamokik mus čia ant žémės taipo apie sawo Tewisse
Danguje ésancią passirupit, kad mes wissi wissadds su
Džaugsimu suláktumbim išganitingo Nusitikelimo ir Pas-
sirodimo Szlowės autkciausijo Pono Diewo, ir Tewo mu-
su Jsganytojo Jezaus Kristaus!

Išlaikyk ic. Vid. pag. 25.

VI.

Malda Sekminnū Szwenteje po Miſčos taipo meldžiamia:

MA swentassis Diewe ir Szwiesybės Tewe! Tu pas-
silaičiaiſi Szwiesybeje ne wieno neprieinancioj, ir
prie tawes niera nejokio Pérleitimo arba Utsimainimimo
Szwiesybės, ir nûg tawes tilk' rändasi kiek wiena gerra
ir tilkra Dówana; mes laupsinam tawe iſ Szirdiēs už
ta brange Dówana, kurre tu Apastalamis sawo mielojo
Sunaus, Sekminnū Szwenteje ypaezey dowanojei, kaip
jie ant Isakimo sawo Jsganytojo ir Mokytojo iſ wiends
Szirdiēs buvo susirinkę ir su Maldoms bey Dusaujimais,
tilkraj tawim' passitikkédami, luke tawo Pažadėji-
mo.

ley, ką ikšoley, taipo nessiélgdami, ne gerray padárem, ir pamokjķ
mus ćia ant Žémēs taipo apie sawo Tewiškę Danguje ésancią
passirupiť, kad mes wissi wissadôs su Džaugsmu suláuktumbim
iħganitingo Nussitikkējimo ir Passiródimo Szlowēs aukščiausoj
Pono Diewo, ir Tēwo musu Jisganytojo Jezaus Kristaus!

Jħlaikyk &c. Vid. pag. 25.

VI.

Malda Sekminnū Szwenteje po Mišôs taipo meldžama:

AK īswentassis Diewe ir Szwiesybês Tēwe! Tu passilaikaissi
Szwiesybeje ne wieno neprieinančioj, ir prie tawēs niera nejokio
Pérkeitimmo arba Atsimainimmo Szwiesybês, ir nûg tawęs tikt'
randasi kiek wiena gerra ir tikkra Dówana; mes laupsinam tawę iħs
Szirdiēs uż tą brangę Dówaną, kurrę tu Apaštalamas sawo mielojo Su-
naus, Sekminnū Szwenteje ypaczey dowanojei, kaip jie ant Isákimo
sawo Jisganytojo ir Mokytojo iħs wienôs Szirdiēs buwo sussirinkę
ir su Maldoms bey Dusáujimais, tikkray tawim' passitikkèdam, iħ-
láuke tawo Pażadéjimo.

Tu tū Česfu bagotingay iſlējei sawo Dwāſe , ir sawo diddi Darbai ne poilgu buwo wiffiems žmonēms ap-takyti / ir Ewangelya apie tawo mielaiſ Šuny taipjau salyta ir mums ; kurrū Tēwā Tēwai nieko nežinnojo apie Passisawinimą tokio tawo didžio Pažaddėjimo , kad kiel̄ tas wienas , kurs tiktay Warda Jezaus Kristaus , musa Atpirktojo , tiklray nusitikkēdams melsis , amžinay iſga-nytas buses. Beje ! Tawo Sunus ir mums pájad' tawo ſwenta ir gera Dwāſe , jey tawe (sawo) Tēwa , tōs Szwen-tōs Dwāſēs firdingay prafysim . Dēlgi to prafom tawo mielas danguiesis Tēwe , ne žurėk ī mus kaip Griekose už-gimimus , bet kaip Krauju tawo mieloju Sunaus wad-dūtosus ; kurrū wienu tu passinėgsti.

Apčyftikl̄ mus nū Griekū , kad mes wiffi tiklray bu-tumbim atgimdyti iſ Wandens ir iſ Dwāſēs ! ir iſliel̄ sawo Neile per tajau tawo Dwāſe dabbar taipjau ī musū wissa Szirdis , kurrei mus westu ir priragintu iſ Neiles už tawo ir už tawo Šuny , to wifso wengti / kas taw kokiu norys Budu ne patinka , ir to wifso rod's pilditi , kas taw miel' / Kad sittaipo ta patti Dwāſe Luddima dūtu musū Dwāſei , mus tawo Vaikais ésančius.

Išlaikyt zc. Vid pag. 23.

Kol:

Tu tû Czèsu bagotingay ißléjei sawo Dwásę, ir sawo diddi Darbai ne poilgu buwo wissiems Žmonéms apsakyti / ir Ewangélya apie tawo mielajî Sunų taipjau ir sakyta ir mums / kurrû Tewû Tewai nieko nežinnojo apie Passisáwinimą tokio tawo didžio Pažaddéjimo, kad kiek tas wienas, kurs tiktay Wardą Jezaus Kristaus, musû Atpirktojo, tikkray nussitikkédams melsis, amžinay ißganytas busęs. Beje! Tawo Sunus ir mums pážad' tawo Szwentą ir gérą Dwásę, jey tawę (sawo) Tewą, tôs Szwentôs Dwásês Bierdingay prašysim. Délgi to prásom tawę mielas danguięsis Tewe, ne žurék į mus kaip Griekose užgimmusus, bet kaip Krauju tawo miéloju Sunaus waddútous, kurrû wienu tu passimégsti.

Apčzystik mus nû Griekû, kad mes wissi tikkray butumbim atgimdyti iß Wandens ir iß Dwasê! ir ißliek sawo Meilę per tajau tawo Dwásę dabbar taipjau į musû wissû Szirdis, kurri mus westu ir prirágintu iß Meilës už tawę ir už tawo Sunų, to wisso wéngti / kas taw kokiu norys Budu ne patinka, ir to wisso rod's pilditi, kas taw miel' / kad ißittaipo ta patti Dwase Luddima dûtu musû Dwásei, mus tawo Waikais ésančius.

Jßlaikyk &c. Vid pag. 25.

Kollektos arba Maldos

Kaip Udedėlės taip ir swentomis Dienomis per wissę
Mėta, giedamos.

Ant Advento.

Prigatāwikite Bélg Ponui Diewui, Allēluja :

R. Pataisykite Jo Takkus, Allēluja!

Melstimes:

Mielassis Pone Diewe, pabuddik mūs / īdant gata-
wi butumbim, kaip tawo Sunus ateis, jis su Dzaušiniu pri-
imti, ir taw czysta Szirdze sluziti, dėley tajau Tawo Su-
nus, Jezaus Kristaus mūsė Diewo. Amen!

Ant Kalledū apie Kristaus Užgimimo.

Budikėlis mūrs esti užgimimo, Allēluja!

R. Sunus mūrs esti dūtas, Allēluja.

Melstimes:

Gelbėk mielassis Pone Diewe! Kad mes naujo kia-
nišlo Užgimimo tawo Sunaus dalyvi butumbim ir passi-
likumbim; Ir nū sawo grieingo Užgimimo išgėlbteti bu-
tumbim, per tajau tawo Sunų Jezu Kristu mūsė Die-
wą, Amen!

Ant Grabnyčiōs / arba ant Mariōs Apczyštimo Dienōs.

Pone Diewe jau leidi sawo Tarną Pakajuje eiti, Allēluja!

R. Nės mano Akis reggėjo sawo Išganytoji, Allēluja.

Melstimes:

Ak wissagalisis amžinassis Diewe! Nes prasom Ta-
we iš Szirdies, dūk mūrs tawo mielaijį Sunų išpažin-
ti ir gárbiti, kaip swentas Simeons jis kuniškay ant sa-
wo Ranka ēmes ir dwasiskay jis reggėjes ir pajinnes esti,
per tajau tawo Sunų Jezu Kristu mūsė Pong Diewę, Amen.

Kollektos arba Maldos Kaip Nedélês taip ir Įswentómis Dienomis per wissą Méta, giedamos.

Ant Adwento.

Prigatáwikite Kélą Ponui Diewui, Alléluja:

R. Pataisykit Jo Takkus, Alleluja!

Melskimes:

Mielassis Pone Diewe, pabuddjik mus / įdant gatawi butumbim,
kaip tawo Sunus ateis, jি su Dzaugsmu priimti, ir taw czysta Szirdźe
služiti, déley tajau Tawo Sunaus, Jezaus Kristaus musū Diewo.
Amen!

Ant Kallédū apie Kristaus Uzgimmimą.

Kudikēlis mum's esti už'gimmęs, Alléluja!

R. Sunus mums esti dūtas, Alléluja

Melskimes.

Gelbék mielassis Pone Diewe! Kad mes naujo kuniško
Užgimmimo tawo Sunaus daływi butumbim tr passiliktumbim; Jr
nǔ sawo griekingo Užgimmimo išgélbeti butumbim, per tajau tawo
Sunų Jezų Kristų musū Diewą, Amen!

Ant Grabnyćiōs / arba ant Mariōs Apczystimo Dienōs.

Pone Diewe jau léidi sawo Tarną Pakajuje eiti, Alleluja!

R. Nės mano Akis reggėjo sawo Jšganytoji, Alleluja.

Melskimes:

Ak wissagalisis amžinassis Diewe! Mes prašom Tawę iš
Szirdiēs, důk mums tawo mielaji Sunų išpažinti ir gárbinti, kaip
Įswentas Simeons jি kúniškay ant sawo Rankū ēmęs ir dwasiškay
jি reggėjęs ir pažinnęs esti, per tajau tawo Sunų Jezų Kristų musū
Poną Diewą, Amen.

Ant Diēnōs Mārhōs Pranėsimō.

Dudikelis mums esti užgimmes, Allēluja!

R. Sunus mums esti dūtas, Allēluja!

Melstimes:

At Diewe Tu norējei, kad Tawo Sunus iš Rung
swentos Nergos Maryos pagal Angelos Pranėsimą, musu
Buna priimtu; dukt mums tikketi, kad ji Diewo Gimdyve
ra, jeib ir mes Nauda bey Waisu Jo Isikunijimo gal-
lētum, passisawinti, dely Jezaus Kristaus Tawo Sunaus
musu Diewo! Amen!

Apie Kristaus Kentėjimo.

Kristus išrónitas esti dely musu Piltenybjā,

R. Ir sumustas dely musu Griečā!

Melstimes:

Sussimilstasis, amžinassis Diewe! Tu sawo wiena-
tijo Sunaus nečedijei, bet ji už mus wissus nudawai, kad
jis musu Griečus ant Kryžaus nesotu! Dukt munus, kad
musu Szirdis tokioj Wieroj' niekaday ne issigastu ney nu-
simintu, dely to Tawo Sunaus Jezaus Kristus musu Die-
wo! Amen!

Ant Wellykfū.

Kristus iš Vlumirrusa prieketas, daugiaus nemirsta,

Allēluja!

R. Smertis daugiaus ant Jo ne ponarōs, Allēluja!

Melstimes:

Wissagalisis, amžinassis Diewe! Tu per Smerti
sawo Sunaus, Griečus bey Smerti Vieku pawertei, ir
per Jo Prissikelią, Viealtybe ir amžina Išgáninga at-
grazinei; jeib mes iš Wélinos Maciés išgélbeti tawo Bara-
lysteje passidžaugtumbim! Dukt munus, kad tai iš wissos
Szirdiés tikketumbim, ir tokiamie Pasitikkējime be Palo-
winio Tawo wissaday garbintumbim, ir Taw dēlawotum-
bim; dely to Tawo Sunaus Jezaus Kristaus musu Die-
wo, Amen!

Ant Diénôs Maryôs Pranešimmo.

Kudikelis mums esti užgimmes, Alléluja!

R. Sunus mums esti dūtas / Alléluja!

Melskimes:

Ak Diewe Tu noréjei / kad Tawo Sunus iš Kuno ſwentôs Mergôs Maryôs pagal Angélo Praneſimmą, musû Kuną priimtu; dûk mums tikkéti, kad ji Diewo Gimdywe yra, jeib ir mes Naudą bey Waisų Jo Įsikunijimo gallétum', passisáwinti, déley Jézaus Kristaus Tawo Sunaus musû Diewo! Amen!

Apie Kristaus Kentéjimą.

Kristus iſrónitas esti déley musû Piktenybјû,

R. Jr sumuſtas déley musû Griekû!

Melskimes:

Sussimilstasis, amžinassis Diewe! Tu sawo wienatijo Sunaus neczèdijei, bet ji už mus wissus nudawei, kad jis musû Griekus ant Kryžaus neſótou! Dûk mummus, kad musû Szirdis tokioj' Wieroj' niekaday ne issigástu ney nusimintu, deley to Tawo Sunaus Jezaus Kristus musû Diewo! Amen.

Ant Wellykû.

Kristus iſ Numirrusû prikélta, daugiaus nemirſta, Alleluja!

R. Smertis daugiaus ant Jo ne ponawôs / Alleluja!

Melskimes:

Wissagalisis, amžinassis Diéwe! Tu per Smertę

sawo Sunaus, Griekus bey Smertę Nieku pawertei / ir

per Jo Prissikélimą, Nekaltybę ir amžiną Jßgánimą atgrázinei; jeib mes iſ Wélino Maciês iſgélbeti tawo Karalysteje passidžaughtumbim! Dûk mummus, kad tai iſ wissôs Szirdiê sikkétumbim, ir tokiamē Pasitikkéjime be Palowimmo Tawę wissadai garbintumbim / ir Taw dékawotumbim; déley to Tawo Sunaus Jezaus Kristaus musû Diewo, Amen!

Dienoſ' Kristaus Dangun-Žengimo.

Bristus ant Dangans užjenge, Alleluja!

R. Ir Balejima apkale, Alleluja!

Melstimes:

Amžinassis Pone Diewe! dūk mums tikketi, jūk tawo wienintelis Sunus musu Isganytojis, ſe Diena Dangun užjenges! kad ir mes su Jūni dwafifskay paſielgdami apie Dangu paſfirūptumbim, dėley Jezaus Kristaus, tawo Sunaus musu Diewo, Amen!

Ant Šekminnū.

Isprówit manije, Diewe czysta Szirdi!

R. Ir dūk man nauja tikrą Dwāse!

Melstimes:

Pone Diewe, mielassis Tewe! Tu ſe Diena ſawo Tilkinciujā Szirdis ſawo ſwenta Dwāse pérſwietei ir pamokinei! Dūk mums, kad ir mes per Tawo Dwāse tikrą Išminti turre-tumbim, ir wiſſoliu Czēſu iſs Palinkšinojimu ir Stip-prybe paſidžiaugtumbim, dėley tawo Sunaus, Jezaus Kristaus musu Diewo! Amen.

Szintas Maledele unka ir Nedėlės Diemolis gedōti! Kad ſwento ſawo Dwāse ſes Paſwentimą praſyti norim, o tikrą tu ſodėlus (ſi Diena) ne reik drauge gedōti.

Ant Szwenčos Traicēs.

Mes laupsinam Diewę Tęę Sunę ir Szwenčos Dwāse,
Alleluja!

R. Ir gárbinam Ji nū ſo Czēſu iki Amžiū Amžiū! Alleluja!

Melstimes:

At wiſſagális amžinassis Diewe! Tu mus pamolnei tikkroj Wieroj žinnoti ir išpažinti! Jog Tu triſta Per-ſónosa, lygiu Maciēs ir Garbės viens amžinas Diewas, ir tokai mėldžiamas eſſi! Praſom Tawę, kad mus tokioj-

Dieno'j Kristaus Dangun- Žengimmo.

Kristus ant Dangaus užženge, Alleluja!

R. Jr Kalėjimą apkale, Alleluja!

Melskimes:

Amžinassis Pone Diewe! dük mums tikketi, jük tawo wienintelis Sunus musû Jßganytojis, þę Dieną Dangun užzenges! kad ir mes su Júmi dwasißkay passielgdami apie Dangų passirúptumbim, déley Jézaus Kristaus, tawo Sunaus musû Diewo, Amen!

Ant Sekminnû.

Jßprôwik manije, Diewe czystą Szirdi!

R. Jr dük man naują tikkra Dwásę!

Melskimes:

Pone Diewe, mielassis Tewe! Tu þę Dieną sawo Tikkinčiujû Szirdis sawo þwenta Dwáse pérþwiete ir pamokinnei! Dük mums, kad ir mes per Tawo Dwásę tikkra Jßmintj turrétumbim, ir wissokiu Czésu jós Palinksminoju ir Stipprybe passidžaugtumbim, déley tawo Sunaus, Jezaus Kristaus musû Diewo! Amen.

Szittą Maldélę tinka tinka ir Nedélēs Dienomis gédóti / kad þwentôs Dwásês Paþwentimą praþyti norim, ô tiktay tus Žodélus (þę Diana) ne reik drauge gedóti.

Ant Szwentôs Traicêš.

Mes laupsinam Diewą Tewą Sunų ir Szwentą Dwásę, Alleluja!

R. Jr gárbinam Ji nû þo Czésu ikki Amžiū Amžiū! Alléluja!

Melskimes:

Ak wissagálisis amžinassis Diewe! Tu mus pamokinei tikkroj' Wiero'j žinnôti ir iþpažinti! Jog Tu trissa Perþónosa, lygiôs Maciêš ir Garbêš wiens amžinas Diewas, ir toksai méldžiamás essi! Praþom Tawę, kad mus tokioj

Bollektos.

Wieroj' wissada stipray iſlaikytumbei, pries wiss tai, tas
mus gal gunditi! Juk Tu amžin's effi, ir wis kę waldai
nū Amžiū iki Amžiū! Amen.

**Ant Jono / Kristaus Krifftystojo
S̄zentės.**

Prigatāwikit Véla Ponui Diewui, Alleluja!
R. Pataisylit Jo Takkus, Alleluja.

Melsimes:

Wissagális Pone Diewe! Tu sawo Tarnę Jona
suntei, kad Tawo Suny Jezu Kristu po žmonia Akliis
ispazintu, ir jam Dėla pagatāwitu! Duk ir mums, kad ir mes
taipjau Tawo swenta Warda ispazintumbim; ir ar gerrūsa
ar piktosa Dienosa Tawe taipjau ir Tawo Suny bey swenta
Dwase wissada garbintumbim ir laupsintumbim, dėley tao
wo Sunaus, Jezaus Kristaus musu Gelbetojo, Amen!

Apie Angelus.

Ponas Diewas padāra sawo Angelus Wējais Alleluja!
R. Ir sawo Tarnus Ugnies Liepsnomis, Alleluja!

Melsimes:

Pone Diewe, danguiesis Tewe! Tu sawo Angelus
žmona Avginimmui ir Alpaugojimui pries Wélico Smar-
kuina ir Švieto Pitkenybe passyres effi! Prakom Tawe,
iſlaikyk tolī Avginnima maloney ant musu; ir sawo swen-
ta Dwase padėl, kad Tawo Walle musip žmonesa ant
žemės, kaip Danguje nū Tawo Angelu dāroma butu, jeib
mes čia pagal Tawo Wale passielgtumbim ir ten Tawe
amžinay laupsinti galietumbim, dėley Tawo Su-
naus Jezaus Kristaus musu Diewo kuršai su tawim wie-
noj Diewysteje swentosės Dwases amžinas, ir karalgija nū
Amžiū iki Amžiū, Amen.

Pra-

Wiero'j wissada stippray ißlaikytumbei, prieß wiss tai, kas mus gal gundai! Jük Tu amžin's essi, ir wiską waldai nǔ Amžiū ikki Amžiū! Amen.

Ant Jono / Kristaus Krikštytojo Szwentês.

Prigatáwikit' Kélą Ponui Diewui, Alleluja!

R. Pataisykit Jo Takkus, Alléluja.

Melskimes:

Wissagálisis Pone Diewe! Tu sawo Tarną Joną suntei, kad Tawo Sunų Jezu Kristų po Žmoniū Akkiū ißpažintu, ir jam Kélą pagatáwitu! Dük ir mums, kad ir mes taipjau Tawo ſwentą Wardą ißpažintumbim; ir ar gerrūsa ar piktosa Dienosa Tawę taipjau ir Tawo Sunų bey ſwenta Dwasę wissada garbintumbim ir laupsintumbim, déley tawo Sunaus, Jezaus Kristaus musū Gelbetójo, Amen!

Apie Angelus.

Ponas Diewas padára sawo Angelus Wéjais Alleluja!

R. Jr sawo Tarnus Ugniēs Liepsnomis, Alleluja!

Melskimes:

Pone Diewe, danguięsis Tewe! Tu sawo Angelus Žmonū Apginimmui ir Apsaugojimui prieß Wélico Smarkummą ir Swieto Piktenybę paskyręs essi! Prašom Tawę, ißlaikyk tokę Apginnimą maloney ant musū; ir sawo ſwenta Dwase padék, kad Tawo Walle musip Žmonësa ant žemės, kaip Danguje nǔ Tawo Angelū dárroma butu, jeib mes čia pagal Tawo Wálę passielgtumbim ir ten Tawę amzinay laupsinti gallétumbim, déley Tawo Sunaus Jezaus Kristaus musū Diewo kursai su tawim wieno'j Diewysteje ſwentosės Dwases amžinas, ir karálauja nǔ Amžiū ikki Amžiū, Amen.

Prāstosa Nedielosa.

Paršdik mums Diewe sawo Mielasirdingyste!
R. Ir dūk mums sawo Isgānima!

Už gerrus Motitojus ir Kristaus Tarnus.

Melstimes:

Ar amžinassis mielassis Diewe ir Tewe musu Isgānytojo Jezaus Kristaus! Tu mums drutay prisakes essi Tawe prasptyti Darbininku i tawo Pjuti, tai esti tikrū Sakytojū tawo žodžio! Atsusk mums tikrus Motitojus ir Tarnus sawo šwenciauso žodžio! Ir jiems sawo išgānanti žodi i jū Šzirdi bey Burną idėk; idānt jie Tawo Prisālimg wiernay pilditu, ir nieko ne sakytu, kas su tawo žodžiu ne sutinka! Jeib mes per Tawo dangišką amžiną žodi pagraudenti, pamolinti, pasōtinti, palinksiminti ir pastripriinti butumbim, ir ištessetumbim' kas Taw īrinka bei mums naudinga yra, per musu Pong Jėzu Kristų Tawo Suny! Amen.

Už Praplatinimą Diewo Žodžio.

Ar amžinassis Diewe! Prasom Tawo! Dūk sawo Surinkimui sawo Dwasa ir Išminti Diewiška! Bad Tawo Žodis tarp musu teklėtu ir augtu! ir su wissu Drasumu kaip pareitis, sakytas, ir tawo šwentas krikščionislas Surinkimas per ta pagérintas butu! Idānt mes stipra Wiera Taw slujitumbim; ir Išpažinnime Tawo Vardo, kol gyvi issilaikytumbim, per Jėzų Kristų Tawo Suny musu Pong Diewę, Amen!

Už tikrąjį šventą Passielgiimą.

Amžinassis Pone Diewe! Tu essi Apgintojis wissu Tawim Viussitikliniu; Ir be Tawo Malones ne wiens ka gal,

Prástosa Nedielosa.

Paródik mums Diewe sawo Mielaßirdingystę!
R. Jr dük mums sawo Jßgánimą!

Úz gerrus Mok̄itojus ir Kristaus Tarnus.

Melskimes:

Ak amžinassis mielassis Diewe ir Tewe musû Jßganytojo Jezaus Kristaus! Tu mums drutay prisakes essi Tawę prašyti Darbininkū į tawo Pjutę, tai esti tikkrû Sakytojū tawo Žodžio! Atsusk mums tikkrus Mok̄itojus ir Tarnus sawo ßwenčiauso Žodžio! Jr jiems sawo ißgánantį Žodį į jū Szirdi bey Burną įdék; įdânt jie Tawo Prisákimą wiernay pilditu, ir nieko ne sakytu, kas su tawo Žodžiu ne sutinka! Jeib mes per Tawo dangiſką amžiną Žodį pagraudenti, pamokinti, pasótinti, palinksinti ir pastriprinti butumbim, ir ißtessétumbim' kas Taw ītinka bei mums naudinga yra, per musû Poną Jézų Kristų Tawo Sunų! Amen.

Úz Praplátinimą Diewo Žodžio.

Ak amžinassis Diewe! Praſom Tawę: Dük sawo Surinkimmui sawo Dwasę ir Jßmıntı Diewiſką! Kad Tawo Žodis tarp musû tekketu ir augtu! ir su wissu Drąsumu kaip pareitis, sakytas, ir tawo ßwentas krikßcionis Surinkimas per tą pagérintas butu! Jdânt mes stippa Wiera Taw služitumbim; ir Jßpažinnime Tawo Wardo, kol gywi issilaikytumbim, per Jezų Kristų Tawo Sunų musû Poną Diewą, Amen!

Úz tikkray ßwentą Passielgimmą.

Amzinassis Pone Diewe! Tu essi Apgintojis wissû Tawim Nussitikkinčiū; Jr be Tawo Malónêš ne wiens ką

gal , neygi po tawo Akliš , ko gal girtis. Sutek mums tasa-
wo didde Malone , kad mes per Tawo swenta Pamolin,
nimz , apie tai dumotumbim , kas teišu yra , ir su Tawo Pa-
galba tai iſteſſe umbim , dely Ježaus Kristaus musu
Diewo. Amen!

Kitta.

At Pone Diewe , prafom Tawe ! Dukt mums wissa-
dōs sawo Malone , iſ wiend ſzirdiēs dumoti ir darryti ,
kas Teišu yra ; jeib mes , kurrie be tawes negalim buti , per
Tawo Walo ſwenty elgtis gallētumbim , dely Ježaus
Kristaus musu Diewo , kurasai su Tawim wienoj ſwentoſ
Dwases Diewysteje amžinas / ir waldas nū Amžiu iki Am-
žiu ! Amen.

Už ſwietiſka Wyrauſhybe.

At ſuffimilſtaſſis danjujesis Tewe ! Tawo Rankoj
yra wiffu žmonu Nácis ir Pagalba Gerrujā ! Tawo Rankoj
taipjau yra wiffos Prowos ir Iſtātimai wiffu Kara-
lystu ant žemės ! Prafom Tawe : Bok malonus sawo
Tarnams , musu maloninguſam Baralui / ir wiffai Tawes
iſtatytaí Wyrauſhybei ! Idant jie ſwietiſla Balawyę Ta-
wes jiems padūtę pagal Tawo Prisakimę wartutu ! Ap-
ſweik ir iſlaikyt jūs Iſpažinnime sawo ſwenčiauso War-
do ! Dukt jiems , miel's Pone Diewe , Iſminti , Rázumą ,
ir pakajinga Waldimą , kad jie sawo Padonius Pakajuje ,
be Baimės , ir Sandorōj' apgintu ir waldytu ! Pailgič
jiems / ak Diewe musa Iſgáuimo , iſ Dienas , kad mes po
ja Waldinu tawo Diewiſla Warda ſu ieis ſwesti ir gár-
binti gallētumbim ! Per musu Pong Ježu Kristu , Amen.

Už

gal, neygi po tawo Akkiû, ko gal girtis. Sutek mums tą sawo diddę Malonę, kad mes per Tawo ɬwentą Pamokinnimą, apie tai dumotumbim, kas teisu yra, ir su Tawo Pagalba tai ištessétumbim, déley Jézaus Kristaus musû Diewo. Amen!

Kitta.

Ak Pone Diewe, praßom Tawę! Dük mums wissadôs sawo Malónę, iß wienôs Szirdiês dumótî ir darryti, kas Teisu yra; jeib mes, kurrie be tawês negálim buti, per Tawo Walę ɬwentay elgtis gallétumbim, déley Jézaus Kristaus musû Diewo, kursai su Tawim wieno'j ɬwentôs Dwasês Diewysteje amžinas / ir waldas nû Amžiû ikki Amžiú! Amen.

Už swietišką Wyrausybe.

Ak sussimilstassis danujesis Tewe! Tawo Rankoj' yra wissû žmonû Mácis ir Pagálba Gerrujû! Tawo Rankoj' taipjau yra wis-sos Prowos ir Įstátimai wissû Karalystû ant žemêš! Praßom Tawe: Buk malónus sawo Tarnams, musû maloningiausam Karalui / ir wissai Tawês įstatytai Wyrausybei! Jdant jie swietišką Kaławyą Tawês jiems padûtą pagal Tawo Prisákimą wartûtu! Apßweisk ir ißlaikyk jûs Jßpažinnime sawo ɬwenčiauso Wardo! Dük jiems, miel's Pone Diewe, Jßmintj, Rázumą, ir pakajingą Waldimmą, kad jie sawo Padónus Pakajuje, be Báimêš, ir Sandorój' apgintu ir wal-dytu! Pailgik jiems / ak Diewe musû Jßgánimo, jû Dienas, kad mes po jû Waldimmu tawo Diewišką Wardą su jeis ɬwésti ir gárbinti gallétumbim! Per musû Poną Jézų Kristų, Amen.

Už Pakaju.

Diewe dūk Pakaju sawo žemei!
X. Palaima ir wissa Gerę kojnam Waldimui!

Melstimes:

Al Diewe dūdasis Pakaju ir mylisis Neile, kas Ta-
wo išpažyta tas išliekt', kas Tawo tarnauja tas karas
lānja; Apgink sawo Pakarnūsus! Apsaugok mus nū Uepri-
telė Uepakajawimo! Jeib mes ne wieno Ginklo Ueprietely-
stęs nessibijotumbim, kurrie mes Tawo Apginnimu nussi-
tikim, dėley Jėzaus Kristaus tawo Sunaus musu Pono
Diewo, Amen!

Klita.

Pone Diewe, danguesis Terwe! Tu gwentę Umg
gera Röda ir gertus Darbus wiens dūdi! Dūk sawo Tar-
nams Pakaju, kurri Swietas ne gal dūti; idānt musu Szie-
dis Tawo Prisakimus mylētu, ir mes per sawo Amžiaj po
Tawo Apginnimu, Tykoj, Pakajuje, ir Ueprietelė nepris-
sibijodami passilaikytumbim, dėley Jėzaus Kristaus Tawo
Sunaus musu Pono Diewo! Amen!

Už Nepritelus.

Melstimes:

Al wissagalisis amzinassis Diewe! Tu mus liepet
per sawo wienatių Suną musu mielę Pona Jezu Kristu
idānt mes sawo Uepritelus mylētumbim, tiems, kurrie
mums wisko Pilkto išrōda, Gér' darrytumbim! ir už rus,
kurrie mums perseklinėja, melstumbim! Mes Tawes paukėm
firdingay: Atlankyt musu Uepritelus maloningay! Dūk
jiems tilkay gailetis taip sūsigriebėj! ir sutek jiems su
muñis ir su wissa Kristi onyste, prieteliška Diewobijancija
Dumę ir Širdi! Deley Jėzaus Kristaus musu Pono Die-
wo! Amen!

G 2

Už

Už Pakajų.

Diewe dük Pakajų sawo Žemei!
R. Palaimą ir wissą Gerą koźnam Waldimmui!
Melskimes:

Ak Diewe dūdasis Pakajų ir mylisis Meilę, kas Tawę išpažysta tas išliekt', kas Taw tarnauja tas karalauja; Apgink sawo Pakarnūsus! Apsáugôk mus nû Neprietelû Nepakajawimo! Jeib mes ne wieno Ginklo Neprietelystês nessibijotumbim, kurrie mes Tawo Apginnimu nussitikkim, déley Jézaus Kristaus tawo Sunaus musû Pono Diewo, Amen!

Kitta.

Pone Diewe, danguięsis Tewe! Tu ſwentą Umą gerą Rodą ir gerrus Darbus wiens dûdi! Dük sawo Tarnams Pakajų, kurri Swietas ne gal dûti; idânt musû Szirdis Tawo Prisakimus mylétu, ir mes per sawo Amžią po Tawo Apginnimu, Tyko', Pakajuje, ir Neprietelû neprissibijodami passilaikytumbim, déley Jézaus Kristaus Tawo Sunaus musû Pono Diewo / Amen!

Už Neprietalus.

Melskimes;

Ak wissagalisis amžinassis Diewe! Tu mus liepei per sawo wienatių Sunų musû mielą Poną Jezu Kristu idânt mes sawo Neprietalus mylétumbim, tiems, kurrie mums wisso Pikto ißróda, Gér' darrytumbim / ir už tus, kurrie mus persekkineja, melstumbim! Mes Tawesp' ſaukem ſirdingay: Atlankyk musû Neprietalus maloningu! Dük jiems tikray gailėtis taipo sussigriebiję! ir sutek jiems su mummis ir su wissa Krikščionyste, prietelišką Diewo bijancią Dumą ir Szirdj! Deley Jézaus Kristaus musû Pono Diewo! Amen!

Už Užtikimą bey Išlaikinę Žemės-Waisaus ir wissoką Peržegnōjimą.

Ar wissagaliſis Diewe, amžinaiſis Tewe! Tu per sa-
wo Diewiſka amžina žodi wiffus Daiktus leidai, peržegnoſi
ir iſlaikai: Praſom Tawe! Dūk mums ſawo amžina žo-
di muſu Iſganytoji Jėzus Kristus ſirdingay ir viernay
iſpažinti, ir ta Iſpaziniūma muſu Szirdis' diddey mylēti;
kad hittaipo iſ Tawo Malonės werti butumbim, tawo
ſwenčiauſa žegnone ant wiffu Žemės Waisu, ir to, wiſſo, kas
ant kuniſkös Prieſtoles reik, priimti! ir ſitkoſis Dowa-
ng ant Garbės Tawo ſwenčiauſo Wardo ir ant Paſluži-
mo ſawo Artimo wartoti! Dėley rajaū tawo Sunaus /
kursai ſu tawimi wienoj, Szwentös Dwasės Diewysteje am-
žinas ir waldas nū Amžiai iki Amžiū, Amen.

Už Lytų arba Giedrą.

Pone Diewe, Danguiesis Tewe! Tu malonus ir ſuſ-
ſimiltaſis eſſi, ir per ſawo Sunu muns pažaddejei, norys
ant muſu wiffosa Bėdosa paſfigailėris. Praſom Tawe ne
weizdėk ant muſu Piکtenybja, bet dabok ant muſu Reikme-
nės ir ſawo Šuſtimillimo; ir atsyk waisinga Lytų (malo-
ninga Giedra); kad mes iſ Tawo Malonės ſawo dieniftę
Dūnų gauti, ir tawo maloninga Diewa iſpažinti ir gár-
binti galietumbim, dėley Jėzaus Kristaus Tawo Sunaus
muſu Pono Diewo, Amen!

Už Griekų Atleidimą / ir užblūžitös Korawonės Nugrežimą.

Pone Diewe, ne darryk ſu mummis pagal muſu Griekus.

K. Ir ne attadūk mummis pagal muſu Uſiſidėjimus.

Melkimes:

Ar wissagaliſis Pone Diewe, Danguiesis Tewe! Tu
ne melksties bėdnuija Griekininkų Smertimi, ney rods dū-
di jūs prapulti, bet nori kad prisiwerstu ir Danguje butu!

Pra-

Už Užtikkimmą bey Jſlaikimą Žemės- Waisaus ir wissokią Peržegnójimą.

Ak wissagálisis Diewe, amžinassis Tewe! Tu per sawo Diewišką amžiną Žodį wissus Daiktus leidai, peržegnoji ir iſlaikai: Praſom Tawę! Dúk mums sawo amžiną Žodį musû Jſganytoji Jézų Kristų ſirdingay ir wiernay iſpažinti, ir tą Jſpazinimmą musû Szirdij' did-dey mylēti; kad ſittaipo iſ Tawo Małónės werti butumbim, tawo ſwenčiausą Žegnone ant wissû Žémės Waisû, ir to, wisso, kas ant kuniškôs Prielolės reik, priimti! ir ſittokią Dówaną ant Garbės Tawo ſwenčiauso Wardo ir ant Paslužimo sawo Artimo wartotí! Déley tajau tawo Sunaus / kursai su tawimi wienoј', Szwentôs Dwasės Diewysteje amžinas ir waldaš nû Amžiū ikki Amžiū, Amen.

Už Lytų arba Giedrą.

Pone Diewe, Danguięsis Tewe! Tu malónus ir sussimilstasis essi, ir per sawo Sunų mums pažaddėjei, norys ant musû wissósa Bédosa passigailėtis. Praſom Tawę / ne weizdék ant musû Piktenybjû, bet dabôk ant musû Reikmenės ir sawo Sussimillimo; ir atsuk waisingą Lytų (maloningą Giedrą); kad mes iſ Tawo Malónės sawo dieniſką Dúną gáuti, ir tawę maloningą Diewą iſpažinti ir gárbinanti galletumbim, déley Jézaus Kristaus Tawo Sunaus musû Pono Diewo, Amen!

Už Griekû Atleidimmą / ir užſlúžitôs Korawonės Nugréžimmą.

Pone Diewe, ne darryk su mummis pagal musû Griekus.

R. Jr ne attadük mumus pagal musû Nusidéjimus.

Melskimes:

Ak wissagal̄isis Pone Diewe, Danguięsis Tewe! Tu ne mékstiēs bēdnujū Griekininkû Smertimi, ney rods dûdi jús prapulti, bet nori kad prissiwerstu ir Danguje butu!

Kollecteds.

73

Praesom! Tawé ſirdingay! Attolik nū muſā Korawone, kurre
ſawo Grieckais ſawo nuſſipelném! ir ſutet mums ſawo
Mielafirdingyſte potam Tawesp' tilkay priffiwerſtis!
Dėley Ježaus Kristaus, muſā Iſgelybetojo! Amen.

Kitta.

At wiffagalifis ſuſſimilſtaſſis Diewe ir Dan-
gujefis Tewe! Tawo Suſſimillinas amžinay patenka! Tu
eſſi lengwōs Szirdiēs! Małonus ir didžiōs Loſſos bey
Wiernystės! ir atleidi Uſſidejimus, Peržengimus ir Grie-
kus! Mes ſuſſigrieſijom, ne ſwentay paſſielgem ir Ta-
we tankey iþykinom! Taw wienam ſuſſigrieſijom ir ne tei-
ſey po Tawo Alikū padarem! Bet Pene Diewe ne atſi-
mink muſā pirmuſū Grieķū! o umay mums parodik ſawo
didesne Małone! Vięsa muſā Duſſos diddey ſinutnos! Pa-
dėk mums Diewe muſū Iſgánimo! iſgelybėk mus, ir atleik
mums muſā Grieķus! deley Tawo ſwenciauso Wardo
Garbės ir dėley Tawo mielojo Sunaus, muſā Iſgelybeto-
jo Ježaus Kristaus ic

Už Pagálba ir Pristoſimą Pagundiſuſā.

Parodik mums Diewe ſawo Mielafirdingyſte!

X. Ir dūk mums ſawo Iſgánima!

Melkimes:

Pone Diewe wiffagalifis Tewe! Tu Bédnuių Du-
ſaujimus nepeiki! ir ſinutnujū Szirdžia Troſkuimą ne pa-
nėkini! Iſklausyk muſā Małda, kurre Taw ſawo Bėdoj^o
praneſsam! ir iſklausyk mus maloninguay, kad wiff tai, kas
nū Wélno ir žmona pries mus ſtengiasi, iſnyktu, ir pagal
Tawo Meiles-Roda ardyta butu! Jeib mes nejokio Pa-
gundiimo pažeisti Tawo Surinkimme Taw dėkawotumbim,
ir Tawé wiffada laupsintumbim, dėley Ježaus Kristaus Ta-
wo Sunaus muſū Pono Diewo, Amen!

G 3

Už

Praßom' Tawe ſbirdingay! Attoljķ nû musû Korawonę, kurrę sawo Griekais saw nussipelném'! ir sutek mums sawo Mielaßirdingystę potam Tawesp' tikkray prissiwerstis! Déley Jézaus Kristaus, musû Jßgelbetojo! Amen.

Kitta.

Ak wissagalisis sussimilstassis Diewe ir Dangujesis Téwe! Tawo Sussimillimas amžinay patenka! Tu essi lengwôs Szirdiēs / Malónus ir didžōs Loskôs bey Wiernystê! ir atleidi Nussidejimus, Peržengimus ir Griekus! Mes sussigrieſijom, ne ſwentay passielgem ir Tawę tankey ipykinom! Taw wienam sussigrieſijom ir ne teisey po Tawo Akkiū padarem! Bet Pone Diewe ne atsimink musû pirmujū Griekû! ó umay mums paródik sawo diidesne Malone! Nësa musû Duſos diddey smutnos! Padék mums Diewe musû Jßgánimo! ißgélbék mus, ir atléisk mums musû Griekus! deley Tawo ſwenčiauso Wardo Garbêš ir déley Tawo mielojo Sunaus, musû Jßgelbetojo Jézaus Kristaus &c.

Už Pagálbą ir Pristojimą Pagundimūsa.

Paródik mums Diewe sawo Mielaßirdingystę!

R. Jr dük mums sawo Jßgánima!

Melskimes:

Pone Diewe wissagalisis Téwe! Tu Bédnujû Dusáujimus nepeiki! ir smutnujû Sžirdžiû Troßkummą ne panékini! Jßklausyk musû Maldą, kurrę Taw sawo Bédoj' praneſsam! ir ißklausyk mus maloningay, kad wiss tai, kas nû Wélno ir Žmonû prieſt mus sténgiasi, ißnyktu, ir pagal Tawo Meilêš- Rodą ardyta butu! Jeib mes nejokio Pagundimo pažeisti Tawo Surinkimme Taw dékawótumbim, ir Tawę wissada laupsintumbim, déley Jezaus Kristaus Tawo Sunaus musû Pono Diewo, Amen!

Už Išpažinnimą ir dėkingą Prūsimimą Dievo žeg-
nones / ir wissū Dievo Gerradėjystū.

Melstimes:

Pone Dieve, Dangisklasis Tėve! Je Tawės mes
be Palaujimo wissokia Gera apstingay gáunam / ir
kas Dien' nu wisko Piko apsaugojimi esme! Prahom Ta-
we! Dukt mums per sawo Dwáse tai wiss wierna Sjir-
dze išpažinti, kad mes Tawo dosningai Malonei ir Mie-
laširdingystei ge ir ten amžinay dėkawotumbim, ir Tawo
laupsintumbim! dėley Jezaus Kristaus Tawo Sunaus,
musū Žgigelbetojo, Amen!

Už wissa Krikščionyste.

Melstimes:

Wissagalis amžinassis Dieve! Tu sawo swenta
Dwáse wissa Krikščionyste pašwenti ir pamokinni! Žklau-
stę musū Maldę, ir dukt maloningay, kad ji su wissais sa-
wo Sánarais tikroj Wieros, per tawo Malóne Taw
sluzitu! Dėley Jezaus Kristaus Tawo Sunaus musū Po-
no Dievo ! Amen.

Už Jšpažinnimą ir dëkingą Priimmimą Diewo Žegnonės / ir wissû Diewo Gerradéjystû.

Melskimes:

Pone Diewe, Dangiškassis Tewe! Jš Tawês mes be Paláujimmo wissokią Gerą apstingay gáunam / ir kas Dien' nu wisso Pikto apsaugojimi esme! Prašom' Tawe! Dûk mums per sawo Dwásę tai wiss wierna Sžirdze išpažinti, kad mes Tawo dosningai Malonei ir Mielaširdingystei cze ir ten amžinay dékawótumbim, ir Tawę laupsintumbim! dëley Jezaus Kristaus Tawo Sunaus, musû Jšgelbetojo, Amen!

Už wissą Krikščionyste.

Melskimes:

Wisagálisis amžinassis Diewe! Tu sawo ſwenta Dwáse wissą Krikščionystę paſwenti ir pamokinni! Jšklausyk musû Málđą, ir dûk maloningay, kad ji su wissais sawo Sánarais tikkroj' Wieroj', per tawo Malónę Taw ſlužitu! Dëley Jezaus Kristaus Tawo Sunaus musû Pono Diewo! Amen.

Apie Kristaus Rentejimą.

53

Pirma Dališ.

Apie Wellyku - Alwinelo - Pagatawójimą / ir tas
ta pagatáwient nusidawe.

BEt arti buwo Szwente neraugintōs Dūnōs, wad-
diňama Wellykū. Ir Jezus tare sawo Mo-
litiniem's : žinnote , po dwieju Dienū Welly-
kos busent' ; ir žmogaus Sunus padūtas bus
Bryžawójimui. Tai suffirinko wyráusi Buñi-
gai / ir Raſte / Mokiti ir Wyrēneji žmonū, Dwarre wy-
ráuso Buñtgo, Baipoſum Wardu, suffiródidami , kaip
Jezu kytrey sugáwe , nužawintu , nesa bijojos žmonū. Bet
jie tare : Niňau ne Szwenteje , kad Maistas ne rastus
tarp žmonū.

O Jezui bęsant Betanioje , Vlaňuse Symono
Raupsoto, prięjo Ji Moteriske turrinti Stikla labbay bran-
gaus Wandens, ir jiji Stikla sukúlusi , užliejo ta ant Jo
Galwōs / Jam už Stalo be sédint'. Tai Jo Pasuntinei
išwyde / píkteréjo/ tardami: Bamgi tas Pustijimas? Butu
galléje ta Wänden iž daugiaus, kaip už tris simtus Gra-
bus pardūti / ir tai Ubbagam's dūti / ir murmėjo ant jös.
Bet tai Jezus suprātes tare jiem's : Dūkite jei Pakáju / kám
raudinat' ta Moteriske ? ji tilkray gerray man padare.
Ubbagus wissadōs turrit pas sawe , ir kad norit' / gálite
jiem's gerray darryti , bet mane ne turrit wissadōs , ji dāre/
ka galléjo. Nësa , kad ji ta Wänden užliejusi ant mano
Buno / tüni pašubbino mano Buna painostiti ant mano
Paláidojimo. Iš tiesdōs / sakau aš jums: Bur sákomia bus
sitta Ewangēlia po wissa Swietą / cze ir sákomia bus
ant jös Paminklo , ką ji dabbar dárusi.

↳

Bet

Apie Kristaus Kentejimą.

Pirma Daļis.

Apie Wellyku- Awinélo- Pagatawójimą / ir kas tą pagatáwient nussidawe.

BEt arti buwo Szwente neraugintôs Dûnôs, waddinnama Wellykû. Jr Jezus táre sawo Mok̄tiniem's: Žinnote, po dwiejû Dienû Wellykos busent'; ir Žmogaus Sunus padûtas bus Kryžawójimui. Tai sussirinko wyráusi Kunnigai / ir Raſte- Mok̄ti ir Wyrësnéji Žmonû, Dwarre wyráuso Kunnigo, Kaipoſum Wardu, sussiródi-dami, kaip Jezu kytrey sugawę, nužawintu, nësa bijójos Žmonû. Bet jie táre: Minnau ne Szwenteje, kad Maiſtas ne rastus tarp Žmonû.

O Jezui b' esant Betanioje, Nammûse Symono Raupsoto, priéjo Ji Moteriſke turrinti Stikklą labbay brangaus Wandens, ir jiji Stikklą sukúlus, užliejo tą ant Jo Galwôs / Jam už Stálo be sédint'. Tai Jo Pa-suntinei iſwydę / pikteréjo / tardami: Kamgi tas Pustijimas? Butu galléję tą Wández už daugiaus, kaip už tris ſimtus Graſsus pardûti / ir tai Ubbagam's dûti / ir murméojo ant jôs. Bet tai Jezus suprátęs tárę jiem's: Dûkite jei Pakájų / kám raudinnat' tą Moteriſkę? ji tik-kray gerray mán padáre. Ubbagus wissadôs turrit pas sawę, ir kad norit' / gálite jiem's gerray darryti, bet mannę ne turrit wissadôs, ji dáre / ką galléjo. Nësa, kad ji tą Wández užliejusi ant mano Kuno / tûmi paskubbino mano Kuną pamóstiti ant mano Paláidojimo. Jß tiesôs / sakau aſ jums: Kur sákoma bus ſitta Ewangélia po wissä Swietą / cze ir sákoma bus ant jôs Paminklo, ką ji dabbar dárusi.

Bet buwo Szeton's iéjes ī Judóšu, waddingnaing Jézus
pariotu, kurs iſ Skaitlaus dwylifos (Apaſtalū) buwo.
Tas nuéjes kalbējo ſu Wyráuseis Buñigais ir Wyréneifeis,
kad Ji iſdūtu, ir tare ſiemei: Ba man dūſite, aſ Ji jums
iſdūſu? Tai anie iſgirde pradžuggo, ir pasúle jam tris-
defim't Sidabrininku. Ir jis paſižaddejo. Ir iſ to jis
tykojo, kaip Ji iſdūtu be Maistro.

Bet virmoj Dienoj' neraugintos Dūnōs, furroj' rei-
kejo Wellykōs - Awineli apierawoti, atejo Mokitinei pas
Jezu, tarrydami Jam: Bur nori / kad mes nuéje taw pa-
gatāvitumbim' walgyt' Wellykū-Awineli? O Jis Pétra ir
Iong nufiunte, ir tare: Likita ī Niesta, stay, kad juddu
ī ta buſita ieje, žmogus fektai juddu ſutiks, Wandens Iz-
bons neſtas, ſeklita ji ī Buttą, ī kurri jis ieis, ir ſakyta
Gaspadorui: Mokytojis taw ſakyrin': Mano Czesas jau
atejo, aſ pas tawe Wellykas ſwesu ſu Mokitineis / kur
yra Gaspada, furroj' aſ galéciau Wellykū Awineli wal-
gyti ſu ſawo Mokitineis? Ir jis jum dwiem didde iſklūta
Swetlyče parodys, ezonay ta pagatāwikita. Ir jūdu
nuéjuſu rádo / kaip ſiem dwiem buwo ſakes / ir Wellykōs
Awineli pagatawio. O ant Wákaroo Jis ſiſedo už Stála
ſu dwylifg Apaſtalū, Ir Jis tare ſiemei: aſ ſirdingay
geidžau / ta Wellykōs - Awineli ſu juñis wálgiti, pirm
neng kentėju.

Néi aſ ſakau jums: aſ potam daugiaus to ne wál-
giu, iſköl iſpildita bus Baralysteje Diewo. Ir Jis émes
Dyligę dekaſwójo ir tare: Imkite ta ir tarp ſawes dallykite.
Néa aſ jums ſakau: Aſ ne gersu to Waisaus Wyn-
Medžio, iſ atent Baralystei Diewo, iſki anai Dienai, kad
ſu juñis gé ſu nauja ſawo Téwo Baralysteje.

Ir ſiemei be wálgant', ſittoj' Vlaktij', furroj' buwo
iſdūtas / éme Jézus Dūna / dekaſwójo / láuže, ir dame
Pasuntiniem's ſawo ſakydam's: Imkit, wálgikit / tai esti
mano Banas/už jus dūdamas, tai datrykite, ant manno Ut-
ſimimo. Szittoliu

Bet buwo Szeton's įėjės į Judóšų, waddinnamą Jškariótū, kurs iš Skaitlaus dwylikôs (Apaštalû) buwo. Tas nuėjės kalbėjo su Wyráuseis Kunnigais ir Wyrésneiseis, kad Jí išdûtu, ir tare jiems: Ką man dûsite, aš Jí jums išdûsu? Tai annie išgirdę pradžuggo, ir pasúle jam trisdešim't Sidabrininkū. Jr jis passižaddéjo. Jr iš to jis tykojo, kaip Jí išdûtu be Maišto.

Bet pirmoј' Dienoj' neraugintôs Dûnôs, kurroj' reikėjo Wellykôs-Awinélî apierawóti, atėjo Mokjtinei pas Jézų, tarrydami Jam: Kur nori / kad mes nuėjė taw pagatáwitumbim' walgyt' Wellykû-Awinélî? O Jis Pétrą ir Joną nusiunte, ir tárę: Eikita į Miestą, štay, kad juddu į tą busita ieje. Žmogus koksai juddu sutiks, Wandens Jzboną nešas, sekkita jí į Buttą, į kurri jis įeis, ir sakykita Gaspadorui: Mokytojis taw sakydin': Mano Czésas jau atėjo, aš pas tawę Wellykas šwësu su Mokjtineis / kur yra Gaspada, kurroj' aš galléciau Wellykû Awinélî walgyti su sawo Mokjtineis? Jr jis jum dwiem diddę išklûtą Swetlyczę parodys, czonay tą pagatáwikita. Jr jüdu nuéjusu rádo / kaip jiem dwiem buwo sakęs / ir Wellykôs Awinélî pagatawio. O ant Wákaro Jis susèdo už Stálą su dwyliką Apaštalû, Jr Jis tare jiems: aš širdingay geidžau / tą Wellykôs-Awinélî su jummis wálgiti, pirm neng kentésu.

Nès aš sakau jums: aš potam daugiaus to ne wálgisu, ikkôl išpildita bus Karalystéje Diewo. Jr Jis ēmęs Kyliką dekawójo ir tare: Jmkite tą ir tarp sawęs dallykite. Nésa aš jums sakau: Aš ne gérsu to Waisaus Wyn-Medžio, ik atent Karałystei Diewo, ikki annai Dienai, kad su jummis gérsu naują sawo Téwo Karalysteje.

Jr jiems be wálgant', šittoj' Naktij', kurroj' buwo išdûtas / ēme Jézus Dúną / dekawójo / láuže, ir dawe Pasuntiniem's sawo sakydam's: Jmkit, wálgikit / tai esti mano Kunas / už jus dûdamas, tai darrykite, ant manno Atsiminnimo.

Szittoku Budu ēmes ir Kylik po Weczērēs, ir padekawojes dāwe jems ta/sakydam's: Gérkit iſ to wissi/tas Kylikas yra Laijas Testamentas mano Brauje, kurs už jus/ ir līz daug žmonā praliejamas yra, ant Ateleidimo Grieķu, tai darykite, kiek Bartu gérkit, ant mano Aſsimūmo. Ir jie wissi gère iſ to. O pirm Wellyku Szwentēs, tai yra ant to patiēs Wākaro, kaip Jēzus žinjojo, jau atējusi Jo Česa, kad iſ sio Swieto eitu pas Tēwa, kaip Jis buwo mylējes Savūsus, Swiete ēsancius, taip Jis jūs mylējo iki Gālo. Ir po Wakarenēs, kaip jau Wēlnas Judoſui Symono Iſkariotui buwo i Szirdi dāwes: kad Jē iſdūtu, žinjojo Jēzus, jog Jām Tēwas wissi lab' buwo i Jo Ranka padawes, ir kad Jis nū Diewo buwo iſfējes, ir wēl einas Diewop' / kēlesi Jis nū Weczērēs, nuwilko sawo Rūbus, ir ēmes Szurfta apsiūſe tū. Potām ipyle Wandeni i Praustuwe, pradējo Mokitiniā Bojas mazgōti, ir dzio-winti Szurftu, kurruņi buwo apsiūſes

Tai atējo Jēzus prie Symono Pétero, ir tas tāre Jam: Wiešpatie, argi tu man Bojas mazgōsi? Jēzus atsakydams tāre jam: ka aſ darrau, tai tu dabbar ne žiffai/bet paſluy tai iſtirſi. Tāre Jām Pétras: Niekadōs Tu man Bojas mazgōsi. Jēzus atſakē jām: Jey aſ tāwe ne mazgōsu, tai ne turri ne jokiōs Dallies ſu maſtim'. Tāre Jamui Symonas Pétras: Wiešpatie, ne tiltay Bojas/bet ir Rankas bey Galwa. Tāre jam Jēzus: Bas mazgōtas yra, tas ne priwāla daugiaus, ne kaip tiltay Bojas mazgōti, bet wissas yra cýystas. Ir jus cýsti eſte; bet ne wissi. Nēs Jis žinjojo sawo Iſdawējā; dēl to tāre Jis: Jus ne wissi eſte cýsti.

O kaip Jis jū Bojas buwo mazgōjes, ēmes sawo Rūbus/ ir paſſiſedes wēl tāre jems: Van žinote, ka aſ jums darriaū? Jis waddiſate maſtie Mokitojā ir Iſgañtojā, ir gerray ſakor', nēs aſ ir eſmi tas. Taigi, jey aſ jū ſu Iſgañtojās ir Mokitojās jums Bojas eſmi mazgōjes, tai ir

Szittokiu Budu émęs ir Kyliką po Weczérēs, ir padekawójęs dawe jiems tą / sakydam's: Gérkit iß to wissi / tas Kylikas yra Naujas Testamentas mano Krauje, kurs už jus / ir už daug Žmonū praliejamas yra, ant Atléidimmo Griekū, tai darykite, kiek Kartu gérsit', ant mano Atsiminnimo. Jr jie wissi gère iß to. O pirm Wellykū Szwentēs, tai yra ant to patiēs Wákaro, kaip Jézus žinojo, jau atējusi Jo Czèsą, kad iß ſio Swieto eitu pas Tewą, kaip Jis buwo myléjės Sawūsus, Swiete ésančius, taip Jis jūs myléjo ikki Gálo. Jr po Wakarénēs, kaip jau Wélnas Judóþui Symono Jßkarriotui buwo i Szirdi dawęs / kad Jí ißdútu, žinnójo Jézus, jog Jám Tewas wiss' lab' buwo i Jo Ranką padawęs, ir kad Jis nū Diewo buwo ißéjės, ir wél einas Diewop' / kèlesi Jis nū Weczérēs, nuwilko sawo Rubus, ir émęs Szurštą apsijūse tū. Potám ipyle Wandenj i Praustuwę, pradéjo Mokitiniū Kojas mazgótai, ir džiowinti Szurštū, kurruumi buwo apsijūses.

Tai atéjo Jézus prie Symono Pétero, ir tas tare Jam: Wießpatie, argi tu man Kojas mazgósi? Jézus atsakydams tare jam: ką aß darrau, tai tu dabbar ne žinnai / bet paskuy tai ißtirsi. Tare Jám Pétras: Niekadôs Tu man Kojas mazgósi. Jézus atsáke jám: Jey aß tawę ne mazgósu, tai ne turri ne jokiôs Dalliêsu mannim'. Tare Jamui Symonas Pétras: Wießpatie, ne tiktay Kojas / bet ir Rankas bey Galwą. Tare Jain Jezus: Kas mazgótas yra, tas ne priwala daugiaus, ne kaip tiktay Kojas mazgótai, bet wissas yra cýstas. Jr jus czysti este; bet ne wissi. Nés Jis žinnojo sawo Jßdawéja; dèl to tare Jis: Jus ne wissi este czysti.

O kaip Jis jū Kojas buwo mazgójes, émęs sawo Rubus / ir passisédes wél tare jiems: Bau žinnote, ka aß jums darriaus? Jus waddinnate manne Mokitojí ir Jßgannytojí ir gerray sákok', nés aß ir esmi tas. Taigi, jey aß jusū Jßgannytojis ir Mokitojis jums Kojas esmi mazgójes, tai ir

jis kit's kittam Rojas turrit mazgoti. Nės aš Paweit slaujums dawjau, kad ir jus darrytumbit / kaip aš jums esni dāres. Iš Tiesos/ iš Tiesos sakau aš jums: Bernas ne esti diddēnis už sawo Pona, neypasuntinis esti diddēnis už tą, kurs jis siuntes. Jey tai žinote, išgaňti este, jey tai darrysite.

Ne sakau apie jus wissus, aš žinnau, kurrus išrinėau; bet jeib Raftas išpilditas butu: kurs mano Dūng wálgo, tas manne po Roju miñ. Dabbar sakau aš jums: pirm neng stosis, jeib, kad stosis / jus tilkētumbit / jog aš esni. Iš Tiesos, iš Tiesos sakau jums: jey kursai tą prium, kurri aš siuž, tas mane prium; bet kas mane prium: tas tą prium/ kur's mane siuntes.

Tai pasakes Jėzus apsisimutijo Dwāseje, luddijo ir tare: iš Tiesos / iš Tiesos sakau jums: wien's iš jusu, kurs su manimi wálga, išdūs mane; stay Ranka mano Išdūtojo yra su manimi ant Stalo. O Molitinei labbay mūsisimutijo, ir pajurejo į kit's kittą tūžidamies, apie kurri Jis kalbas. Ir jie tarp sawes pradėjo klaušinėtis' / kursaigi bentas butu, kurs tai darrytu? Ir tare Jám po kit's kittą: Wiešpatie / argu aš esni? Ir antras, argi aš esni? Jis atsakydam's tare jiems: Wien's iš dwylilos, kursai su manimi į Bluda dáz, tas mane išdūs.

Žmogaus Sunus tiesa nueit, kaipo apie Ji parašyta, bet Bėda tam žmogui, per kuri žmogaus Sunus išdūdam's bus. Gerraus butu tam žmogui, niekadôs ne giūnus. Tai atsakydam's Judokus, kurs Ji išdawe/ tare: Argi aš esni Molkytojau? Jissai jám atsaké: Tu sakai.

Bet buwo wien's tarp Jo Molitinu, kurs už Stalo sedėjo prie Brutinės Jėzaus, kuri Jėzus mylejo. Tam mojo Symon's Pétras, kad tyrinetu, kursai tai butu, apie kurri sakte. Nėsa tas gullejo prie Brutinės Jėzaus, ir tare Jám: Wiešpatie, kars tas? Jėzus atsaké, tas yra, kurriam ta Basnī padėjés dūsu. Ir Jis padėjés Basnī iðdawe Judokui, Symonui Iškariotui Ir po to Basno iðeo Szetonas į jį.

jus kit's kittam Kojas turrit mazgóti. Nès aß Pawéikslą jums dawjau, kad ir jus darrytumbit / kaip aß jums esmi dáręs. Jß Tiesôs / iß Tiesôs sakau aß jums: Bernas ne esti diddésnis už sawo Poną, ney Pasuntinis esti diddésnis už tą, kurs ji siuntęs. Jey tai žinnote, ißgannyti este, jey tai darrysite.

 Ne sakau apie jus wissus, aß žinnau, kurrus ißrinkau; bet jeib Raſtas ißpilditas butu: kurs mano Dúną wálgo, tas mannę po Koju minn'. Dábbar sakau aß jums: pirm neng stosis, jeib, kad stosis / jus tikkétumbit' / jog aß esmi. Jß Tiesôs, iß Tiesôs sakau jums: jey kursai tą priim', kurri aß siusų, tas mannę priim'; bet kas mannę priim' tas tą priim' / kur's mannę siuntęs.

 Tai pasakęs Jézus apsismutijo Dwáseje, luddijo ir táre: iß Tiesôs / iß Tiesôs sakau jums: wien's iß jusū, kurs su mannimi wálga, ißdūs manne; ftay Ranka mano Jßdútojo yra su manimi ant Stálo. O Mokjtinei labbay nusismútijo, ir pažurėjo į kit's kittą túžidamies, apie kurri Jis kalbąs. Jr jie tarp sawęs pradéjo klausinétis' / kursaigi ben tas butu, kurs tai darrytu? Jr táre Jám po kit's kittą: Wießpatie / argu aß esmi? Jr antras, argi aß esmi? Jis atsakydam's táre jiems: Wien's iß dwylíkos, kursai su mannimi į Bludą dáža, tas mannę ißdūs.

 Žmogaus Sunus tiesa nueit, kaipo apie Ji paraſyta, bet Bèda tam Žmogui, per kurri Žmogaus Sunus ißdūdam's bus. Gerraus butu tam Žmogui, niekadôs ne gimmus. Tai atsakydam's Judóßus, kurs Ji ißdawe / táre: Argi aß esmi Mokytojau? Jissai jám atsáke: Tu sakai.

 Bet buwo wien's tarp Jo Mokjtinû, kurs už Stálo sedéjo prie Krutinês Jézaus, kurri Jézus myléjo. Tám mojo Symon's Pétras, kad tyrinétu, kursai tai butu, apie kurri sáke. Nësa tas gulléjo prie Krutinês Jézaus, ir táre Jám: Wießpatie, kurs tas? Jézus atsáke, tas yra, kurriam tą Kąsnį padážęs dûsu. Jr Jis padážęs Kąsnį įdawe Judoßui, Symonui Jßkariotui Jr po to Kąsno įjéjo Szétonas į ji.

Tai tare Jézus jamui : Ba tu darrai , tai darryk
réik. Bet to niet's meko ne žinjo iš tu , kurrie už Stalo
sedėjo / kam jissai tai jam sakes. Bitti dumojos / kadangi
Judóssus Masina turrejo / Jézu sakanič jám: pirk mums ko
priwáloim' ant Szwentës ; arba kad jis Ubbagams' ka
dūtu. Baipgi ta Basni èmes buwo, ifejo jis tiljaus Lau-
kan. O buwo Naktis.

O Judósu ifeju , radosi tarp jù Waidas , kurs iš
jù per didžausi turretu laikytas buti. Bet Jis tare siems:
swietiski Baralei ponawoj , ir Gálincius maloningais Po-
nais waddin'. Bet jus ne taipo ; bet didžausis tarp jusū
tur kaip jaundaujis buti , ir wyráusis kaip Tarnas.

Néja , kursai didžausis yr ? Ar tas , kurs už Stalo
séđ , arba tas , kurs tarnauja ? Ar ne taipo , jog tas , kurs už
Stalo séđ ? Bet as tarp jusū kaip Tarnas esini. Bet jus
esat , kurrie prie manes Pagundimūje mano iki Gálo pas-
siliktot'. Ir as jums Baralyste paslietu , kaip mano Té-
was man paslyres esti , kad jus valgitumbit ir gérustum-
bit už mano Stalo mano Baralysteje , ir ant Brásu sedetum-
bit , sudidami dwylka Giminių Izraélis.

Bet Jézus tare : Dabbar žmogaus Sunus peršwie-
stas , ir Diewas peršwestas Jeime . Iey Diewas peršwie-
stas Jeime / tai ir Diewas Ji peršwies sawiye , ir peršwies
Ji weiky.

Mielo Waikélei , as dar májä Walandą esini su junnis.
Jus manie jéškósite , ir kaip žrdams sakiau , kur as eimi /
jus išlakti ne galite. Irgi sakau jums dabbar : as nauja
Prisakimą dumi jums / kad kis littę mylétumbit , kaip
as jus myléjau / kad ir jus kis littę mylétumbit. Ant
to liek wien's numanys , jus mano Moktineis esant' , jey
Meile tarp sawes turrite.

Tare Symonas Pétras Jam : Wießpatie , kur
eini ? Jézus atsake jam : kur as eimi / tu manie sekli si
Bartę ne galli / bet potam sekli manie. Pétras tare Jam

Tai tare Jèzus jamui: Ką tu darrai, tai darryk wéikey. Bet to niek's nieko ne žinnojo iß tû, kurrie už Stálo sedéjo / kam jissai tai jam sákes. Kitti dumojo / kadangi Judóßus Málšnà turréjo / Jèzù sákantj jám: pirk mums ko priwáлом' ant Szwentéš; arba kad jis Ubbagams' ką dûtu. Kaipgi tą Kàsnì émęs buwo, ißéjo jis tújaus Laukan. O buwo Náktis.

O Judóßui ißéjus, radosi tarp jû Waidas, kurs iß jû per didžausj turretu laikytas buti. Bet Jis tare jiems: swietiſki Karálei ponawoj', ir Gálinčius maloningais Ponais waddin'. Bet jus ne taipo; bet didzáusis tarp jusû tur kaip jaunáusis buti, ir wyráusis kaip Tarnas.

Nësa, kursai didžausis yra? Ar tas, kurs už Stálo séd, arba tas, kurs tarnáuja? Ar ne taipo, jog tas, kurs už Stálo séd? Bet aß tarp jusû kaip Tarnas esmi. Bet jus esat' / kurrie prie mannęs Pagundimûse mano ikki Gálo passilikkot'. Jr aß jums Karalystę paskirsu, kaip mano Tèwas mán paskyręs esti, kad jus wálgitumbit' ir gértumbit' už mano Stálo mano Karalystéje, ir ant Krásû sedétumbit', súdi-dami dwyliką Gimminû Jzraélio.

Bet Jézus tare: Dabbar Žmogaus Sunus perßwiestas, ir Diewas perßwiestas Jemme Jey Diewas perßwiestas Jemme / tai ir Diewas Jì perßwies sawije, ir perßwies Jì wéikey.

Mielo Waikélei, aß dar mážą Wálandą esmi su jummis. Jus manne jéßkósite / ir kaip Žydamas sakiau, kur aß eimi / jus ißkakti ne gálite. Jrgi sakau jums dabbar: aß naują Prisakimą dûmi jums / kad kit's kittą mylétumbit', kaip aß jus myléjau / kad ir jus kit's kittą mylétumbit. Ant to kiek wien's numanys, jus mano Mok̄tinęs esant', jey Méilę tarp sawęs turrite.

Táre Symonas Pétras Jam: Wießpatie, kur eini? Jezus atsake jam: kur aß eimi / tu manne sekti fñi Kartą ne galli / bet potam sekxi manne. Pétras tare Jam

Wiešpatie / kodel aš tawe si Bartas ne gallu sekti ? Sa-
wo Gywasti už tawe guldysu. Jezus atsakė jam : argi tu
sawo Gywasti už manie dūsi ? Symon / Symon / stay
Sjetonas iusū geide / kad jus kaip Briečius sijotu. Bet
aš už tawe meldžiau , kad tawo Tikkējim's ne läutus, ir
tu kartunta prissiwertes / stiprinx sawo Brolus. Bet
jis tare Jam : Wiešpatie , aš gataw's esimi / su tawi-
mi į Aplallejimą ir į Smertę eiti.

Bet Jis tare : Pétrai , sakau taw : Gaidys se
Dieną ne pragys/ nėt tu tris Bartus ussigisi / kad manes
pagysti. Ir Jis tare jiems : Biel Bartu aš jus funkcū be
Masiūnōs , be Tarbo / ir be Burpjū , bau ir tū Czēs' ko pri-
stokot ? Jie atsakė : niekad' niekadōs. Tai tare jiems :
Bet dabbar kas Māšnq tur / tas ta te imā , taipojau ir
Tarba. Bet kurs ne tur , tas satog Ruba te pardūd , ir
te perka Balawyg. Nės aš sakau juems : Ir tai dar tur
issipildit , kas apie manę parašyta : Jis tarp Piltadėjū
rokūtas. Nės kas apie manę parašyta / Gāla tur. Bet
jie sako ; Wiešpatie , stay ezonay du Balawyu. O Jis
tare jiems : gaūa.

Altra Dalis.

Kas Allejaus Darže nussidavę.

Skaip jie buvo pagiedoje Laupsės Giesme , išėjo
Jezus , pagal sawo Pajunkimą ver Upę Rydron/
Allywū Balmov'. Bet Jo Molitinei sėke Ji . Tai
Jis tare jiems : Jus wissi se Uakti manimi passipiltisite.
Nėsa parašyta yra : Aš istiksu Verdžiū , o Baimenes Aušjū
issišlaidis. Bet prissikėles iš Uumirrusū eisu pirm jusā į
Galileos žemę. Bet Pétras atsakydams tare Jam : noris
wissi

Wießpatie / kodèl aß tawę b̄i Kartą ne gallu sekti? Sawo Gywastį už tawę guldysu. Jezus atsáke jam: argi tu sawo Gywastį už mannę dūsi? Symon / Symon / b̄tay Szétonas jusū geide / kad jus kaip Kwiečius sijótū. Bet aß už tawę meldžiau, kad tawo Tikkéjim's ne láutus, ir tu kartunta prissiwertęs / stipprink sawo Brolus. Bet jis tare Jam: Wießpatie, aß gátaw's esmi / sutawimi į Apkalléjimą ir į Smertį eiti.

Bet Jis tare : Pétrai, sakau taw: Gaidys b̄ę Dieną ne pragys / nét tu tris Kartus ussigisi / kad mannęs pažysti. Jr Jis tare jiems: Kiek Kartū aß jus sunčiau be Mašnōs, be Tarbo / ir be Kurpjū, bau ir kū Czès' ko pristókot'? Jie atsake: niekad' niekadôs. Tai táre jiems: Bet dabbar kas Mášnā tur, tas tą te imma, taipojau ir Tarbą. Bet kurs ne tur, tas sawą Ruba te pardūd, ir te perka Kalawyą. Nés aß sakau jums: Jr tai dar tur issipildit', kas apie mannę parašyta: Jis tarp Piktadėjū rokūtas. Nés kas apie mannę parašyta / Gálą tur. Bet jie sáke; Wießpatie, b̄tay czonay du Kallawayu. O Jis táre jiems: ganna.

Antra Daļis.

Kas Allejaus Darže nussidawe.

O kaip jie buwo pagiedoje Laupsēs Giesmę, išėjo Jézus, pagal sawo Pajunkimmą per Uppę Kydron / Allywū Kalnop'. Bet Jo Mokjtinei séke Ji. Tai Jis táre jiems: Jus wissi b̄ę Náktį mannim passipiktjsite. Nésa parašyta yra: Aß ištiksu Kerdžų, o Kaimenes Awjū issisklaidiſ. Bet prissikéles iß Numirrusū eisu pirm jusū į Galileōs Žémę. Bet Pétras atsakydams táre Jám: noris

Bentejimq.

59

wissi passipiltintu rawimi / aš taciau niekādōs ne passipiltišu. Jēzus tāre jām : iš Tiesős salau raw : ūen' Dien boje Naktiye, Gaidžui dar ne du Bartu pragydu, tris Bartus tu mañes ussigisi. Bet jis dar tolaus kalbejo : Beje, kad aš ir su rawim mirti turrečianu, ne norēcian rawes ussiginti. Taipojau ſakė ir wissi Mokitinei. Tai atējo Jēzus su jeis pas Dwāra Getsemane waddihamas, eze buwo Daržas / i kurri Jēzus ējo, ir Jo Mokitinei. Bet Indosus, kurs Ji išdawe, taipojau ta Wietę žinōjo, nes Jēzus tankieji ſuſſieidawo tchai su ſawo Mokitineis. Tai Jēzus tāre jiems : Passifēſſit eze ik ten nuējes paſſimelsu. Ir drauge ēmes Pétra ir Jokubas ir Jong abbuđu Sunu Cebedējaus / pradējo ſinūtitis drebēti, ir ſilwartautis. Ir tāre jiems : mano Dusia ſinutna yra ik Smertiés; eze paſſiliktit ir buddēkit ſu mañim / melslities, kad ne ieitumbit i Pagundiūnā.

Ir Jis nū jū atſtrāuke, kaip apie Akmens Metatīma / ir paſſiklaupes pūle ant ſawo Wēido ant žemēs melsdamas, kad jey gálima butu, pereitu ta Adyna, ſakydams : Abba/ mano Tēwe ! wiſlab raw yra gálima ; atimk ta Bylikas nū mañes / taciaus ne ką aš / bet ką Tu nori. Ir atējes pas ſawo Mokitinus / rade jūs hemēgancius ir tare Pétrui : Symone / ar miegisi ? Ar ne gallējei ney wieng Adyna ſu mañimi buddēti ? Buddēkit ir melslities, kad ne ieitumbit i Pagundiūnā. Dwāse tiesa noringa, bet Kunas yra ſilpnas.

O antra Bartą wēl nuējo meldeſi/tardam's: Mano Tēwe / jeygu ne gálima, kad mañe aplenkta tas Bylikas / net aš ta gerčiau, tai buk rawo Valle. Ir ſugryzes rádo jūs wēl hemēgancius, ir jū Alis buwo Miego pilnos, ir ne žinōjo / ką Jām atſakytu.

O Jis jūs palikkes wēl nuējo, ir trēčią Bartą meldeſi, tais paczeis žodžeis tarrydam's: Tēwe, jey nori / tai atimk ſi Bylikas nū mañes, taciau ne mano, bet rawo Vale te nuſſidūda. Bet

wissi passipiktintu tawimi / aß tačiau niekadôs ne passipiktis. Jézus táre jám: iß Tiesôs sakau taw: ſen' Dien ſoje Náktije, Gaidžui dar ne du Kartu pragydus, tris Kartus tu mannës ussigiſi. Bet jis dar tolaus kalbėjo: Beje, kad aß ir su tawim mirti turréčiau, ne noréčiau tawës ussiginti. Taipojau sáke ir wissi Mokjtinei. Tai atéjo Jézus su jeis pas Dwárą Getsémane waddinnammą, cze buwo Daržas / į kurri Jézus éjo, ir Jo Mokjtinei. Bet Judóþus, kurs Jí ißdawe, taipojau tą Wietą žinnojo, nés Jézus tankieie sussieidawo tennai su sawo Mokjtineis. Tai Jézus táre jiems: Passisëskit cze / ik ten nuéjës passimelsu. Jr drauge émës Pétrą ir Jokubą ir Joną abbudu Sunu Cebedéjaus / pradéjo smútitis drebبeti, ir silwartautis. Jr táre jiems: mano Dušia smutna yra ik Smertiës; cze passilikkit ir buddékit su mannim / melskitiës, kad ne ģeitumbit į Pagundimmą.

Jr Jis nû jû atsitráuke, kaip apie Akmens Mettimma / ir parsiklaupęs pûle ant sawo Wéido ant Žémës / melsdamas, kad jey gálima butu, pereitu ta Adyna, sakydams': Abba / mano Téwe! wislab taw yra gálima; atimk tą Kyliką nû mannës / tačiaus ne ką aß / bet ką Tu nori. Jr atéjës pas sawo Mokjtinus / rade jús bemëgančius ir tare Pétrui: Symone / ar miegsi? Ar ne galléjei ney wieną Adyną su mannimi buddëti? Buddékit ir melskities, kad ne ģeitumbit į Pagundimmą. Dwáse tiesa noringa, bet Kunas yra silpnas.

O antrą Kartą wél nuéjës meldesi / tardam's: Mano Téwe / jeygu ne gálima, kad mannë aplenkta tas Kylikas / nét aß tą gérčiau, tai buk tawo Walle. Jr sugryžęs rádo jús wél bemëgančius, ir jú Akis buwo Miego pilnos, ir ne žinnojo / ką Jám atsakytu.

O Jis jús palikkęs wél nuéjo, ir trécią Kartą meldesi, tais paczeis Žodžeis tarrydam's: Téwe, jey nori / tai atimk ſi Kyliką nû mannës, taczau ne mano, bet tawo Wale te nussidûda.

Bet passirode Jam Angelas iš Dangaus / ir Ji stip,
prins. Ir nusidarie, kad Jis su Smerciu ēmesi / ir mel-
desi labjaus. Bet buwo Jo Prakait's, kaip Braujo Szlak-
kai / tie pūle ant žemės. Ir Jis nū Maldos atskleles pas-
sawo Motitinus atejo / ir rádo jūs be megancius iš Smut-
kōs / ir tare jiems: Ak, argi dabbar miegosite ir ilsesities? Ba-
miegačiai gaña. Sztay Adyna atejo / ir žmogaus Sunus
padūdamas bus i Griekininkų Rankas. Kelities / eikim;
stay pas Szale yra mano Išdawėjas / bet melsities, kad
i Pagundima ne īpultumbit.

O tūjaus Jam dár be kaltant, stay Judokus / wie-
nas iš dwylikos / kaip buwo paēmes Pulkus ir Tarnus wy-
ravusū Buñigū bey Parizeusū Wyresnūjū bey Raſte. Mokytu-
ejo pirm Pultū, ir atejo ten su žibbareis, Lampomis, Ba-
lawyais ir Bártemis.

O Išdawėjas buwo jiems ženklą dawes, sakydams:
Burri aš pabuciuusu, tas tilkrassis / ta sugawę weslite til-
kray. Taigi Jézus žinodams wis / kas Jam nusidūsis,
ihejės tare jiems: Bo jus jéfkote? Jie atsake Jam: Jézaus
iš Nazaret. Jézus tare jiems: aš esmi. Bet Judokus/
kurs Ji išdawė / taipojau su jeis stowėjo. Kaipgi Jézus
jiems sakte: Aš esmi / jie traukies atgalos / ir ant žemės par-
wirto Tai jūs wel valklause: Bo jéfkot? O jie tare: Jé-
zaus iš Nazaret: Jézus atsake: Sakiau jums / juk aš esmi;
Jeygu manės jéfkote, tai hie te eina, kad ans žodis Jo
pasakytas issipilditu: Ne prapuldžau ne wieno iš tu / kur-
rus man dawei.

Ir Judokus artinos prie Jézaus Ji pabuciuuti / ir
tūjau priėjes Jézų tare: Swel's Mokytojau, ir Ji pa-
buczawo. Bet Jézus jam tare: Prietelau/ ant ko cze ate-
jei? Judokau, ar žmogaus Sunu Buczawimu išdūdi?
Tadda jie prieje Rankomis nutwère Jézv / ir ji sugawo.

O kaip tai reggejo / kurrie su Žūni buwo / kas iš
to buse / tare jie Jam: Wiešpatie, ar Ballawyu mušim?
Tai

Bet passirode Jam Angelas iß Dangaus / ir Jì stípprino. Jr nusidawe, kad Jis su Smerčiu émesi / ir meldesi labjaus. Bet buwo Jo Prákait's, kaip Kraujo Szlakkai / tie pûle ant Žémê. Jr Jis nû Mal-dôs atsikélęs pas sawo Mokjtinus atéjo / ir rádo jús be mègančius iß Smutkôs / ir táre jiems: Ak, argi dabbar miegosite ir ilsésities? Ką miegat? ganna. Sztay Adyna atéjo / ir Žmogaus Sunus padúdamas bus iż Griekininkû Rankas. Kelkities / eikim; ßtay pas Szále yra mano Jßdawéjas / bet melskities, kad iż Pagundimą ne ipultumbit'.

O tûjaus Jam dár be kalbant, ßtay Judoßus / wienas iß dwylíkôs, kaip buwo paémęs Pulkus ir Tarnus wyráusû Kunnigû bey Parizeußû Wyresnujû bey Rafše- Mokytu éjo pirm Pulkû, ir atéjo ten su Žibbureis, Lampomis, Kalawyaïs ir Kártemis.

O Jßdawéjas buwo jiems Ženkłä dáwës, sakydams': Kurrij aß pabućiūsu, tas tikkrassis / tą sugáwë weskité tikkray. Taigi Jézus žinnodams wis / kas Jám nussidûsis, ißéjës táre jiems: Ko jus jéßkote? Jie atsáke Jám: Jézaus iß Nazaret. Jézus tare jiems: aß esmi. Bet Judóßus / kurs Jì ißdawe / taipojau su jeis stowéjo. Kaipgi Jézus jiems sáke: Aß esmi / jie tráukies atgalôs / ir ant Žémê parwirto Tai jús wel pakláuse: Ko jéßkot'? O jie táre: Jézaus iß Nazaret. Jézus atsáke: Sakiau jums / juk aß esmi; Jeygu mannës jeßkote, tai ſtie te eina, kad ans Žodis Jo pasakytas issipilditu: Ne prapuldžau ne wieno iß tû / kurrus man dawei.

Jr Judóßus artinos prie Jézaus Jì pabućiúti / ir tûjau priéjës Jézù táre: Sweik's Mokytojau, ir Jì pabuczawo. Bet Jézus jam táre: Prietelau / ant ko cze atéjei? Judoßau, ar Žmogaus Sunų Buczáwimu ißdûdi? Tadda jie prięjë Rankomis nutwère Jézù / ir jì sugáwo.

O kaip tai reggéjo / kurrie su Jumi buwo / kas iß to busë / táre jie Jám: Wießpatie, ar Kallawayu mußim?

Tai Symonas Pétras turredams Ballawya, ta ifstráuke, ir istikles wyráuso Rennigo Berna / nukirte jám dëssine jo Ausi, o tas Bernas Wardu buwo Maltus. Bet Jézus atsakrdam's tare: ben tolaus te daro jie. Ir tare Pétrui: Ikiš sawo Ballawija i Makstis, nés kursai Ballawya im/tas Ballawyju prapuls. Argi tu misliji / mañe ne gálint sawo Téwa melsti, kad man atsiustu daugiaus kaip dwyllka Legionu Angelu? Argi aš ne gérzu to Kylito, kurri mano Téwas man dáwes? Bet kai po Raftas issipilditu? tur kaipo but. Ir Jis jo Ausi pastruttines ißgyde jí.

Toj Adynoš kalbejo Jézus wyráusiemis Kunigam's ir Užweizdams Bažnyčios ir Wyréshniems / kurrie pries Jí buwo iſėje: Jus kaip ant kokinio Ražbaininko iſėjor su Ballawyais ir Bartemis sugauti mañe. Iuk aš kas Dien sedéjau pas jus mokidams Bažnyčios, ir jus ne jokig Ranka ant mañes ne pakelęt. Bet sitta yra jūsū Adyna, ir Mācis Tamšybės, kad Raftas issipilditu. Bet tai wiss nussidawe, kad issipilditu Raftai Prarakū. Tadda Jí wissi Moktinei palikke pabègo.

Ir buwo wien's Jauniklaitis, tas seké Jí / tas buwo Drobe apwilktas ant nùgo Buno / ir ta sugávuo Jau-niklaciei / bet jis palikkes Drobe nùgas nùg jù pabègo.

Zrecia Dalis.

Kas Sussiejimé Wŷresnujū Kunigū nussidawe.

Bet Pulkas ir wyráusesis žalniers, ir žydū Tarnai sup-gáwe Jézus Jí surišo, ir nuwedde Jí pirmjaus pas Įnokū, tas buwo Raiposaus Ošwju/ kurs ta Néta Wyráusu Wykupu buwo. Bet Raiposaus tassai buwo, kursai žydamis rodijo / ger esant, kad wiens žmogus nuzqvijtas butu už žmones,

J

Ir

Tai Symonas Pétras turrēdams Kallawyą, tą ištráuke, ir ištikkęs wyráuso Kunnigo Berną / nukirte jám déšinę jo Ausį, o tas Ber-nas Wardu buwo Malkus. Bet Jézus atsakydam's táre: ben tolaus te daro jie. Jr táre Pétrui: Ikišk sawo Kallawiją į Makštis, nés kursai Kallawyą im' / tas Kallawayu prapuls. Argi tu mislij / mannę ne gálint sawo Tėwą melsti, kad man atsiųstu daugiaus kaip dwylika Legionū Angelū? Argi aš ne gérsu to Kyliko, kurį mano Tėwas man dáwes? Bet kaipo Raštas issipilditu? tur kaipo but'. Jr Jis jo Ausį pakruttinnęs išgyde ji.

Toj' Adyno' kalbėjo Jézus wyráusiems Kunnigam's ir Užweizdams Bažnyčiōs ir Wyrésniems / kurrie prieš Jį buwo išėję: Jus kaip ant kokio Razbáininko išėjot' su Kallawayais ir Kartemis sugáuti mannę. Juk aš kas Dien sedéjau pas jus mokjdam's Bažnyčio', ir jus ne joką Ranką ant mannęs ne pakélet. Bet šitta yra jusū Adyna, ir Mácis Tamsybės, kad Raštas issipilditu. Bet tai wiss nussidawe, kad issipilditu Raštai Prárakū. Tadda Jį wissi Mokjtinei palikkę pabέgo.

Jr buwo wien's Jaunikkáitis, tas séke Jį / tas buwo Drobe ap-wilktas ant nùgo Kuno / ir tą sugáwo Jaunikaičiei / bet jis palikkes Drobe nùgas nùg jù pabέgo.

Trečia Dalis.

Kas Sussejimme Wyresnujū Kunnigū nussidawe.

Bet Pulkas ir wyráusesis Žalnierū, ir Žydú Tarnai sugáwę Jézų Jį surišo, ir nuwedde Jį pirmjaus pas Annošų, tas buwo Kaipošaus Oßwju / kurs ta Méta Wyráusu Wyskupu buwo. Bet Kaipošus tassai buwo, kursai Žydamas rodijo / ger esant, kad wiens Žmogus nužawitas butu už Žmones.

Ir wède Jit pas Wyklupę Baiposu, tai eski pas wyrausēsi ant wissa Buñigū, pas kurri wissi wyrāusē Buñigai ir Rahte. Moliti ir Wyresnēji buwo sūssirinke. Bet Symonas Pétras iš tolo sēte Jézū ir fit's Mokitinis, ikti Palloczaus wyrausojo Wyklupo. Tas Mokitinis wyrausam Buñigui pajystam's buwo, ir su Jézumi lejo i Wyrauso Buñigo Pallociu, o Pétras Lauke stowējo už Durriū.

Tai Laukan išejes antras Mokitinis, ktrs wyrāusam Wyklupui pajystam's buwo, ir kalbējo su Martininke, ir Pétra iwedde.

Bet stowējo Bernai bey Tarnai, ir buwo Ugn̄ su pure Widduij Palloczaus / nēsa salta buwo, ir sildesi. O Pétras pas jūs stowējo / ir sildesi, mattyti norēdams / kas iš to buse. O Merga Wyrauso Buñigo, Martininke pamāte Pétra prie Szwiesōs, taip jis sildios / ir wissa ī jī žuredama tāre: O ir tu buwai su tū Jézumi iš Galileos? Hau ne ir tu esii fitto žmogaus Mokitinis wiens? Bet? jis po Alkiu wissa ussigyne tardam's: Moteriski / aš ne esini; aš Jo o ne pajystu / neygi žiňau, ka tu kalbi.

O wyrāusis Wyklupas klāuse Jézū apie Jo Moktinius / ir apie Jo Moksla. Jezus jam atsake: Aš dragey/ atwirray Swietui kalbējau. Aš wissadōs mokinnau Szülēsa ir Baznrcioj / kur wissi žydai sūssieina, ir paslapezey nieko ne kalbējau. Bamgi mañe apie tai klāusi? Klāuss apie tai tus, kurrie klāuse, ka jiems kalbējau / stay, tie patis žiňa / ka sakiau. Bet Jam tai kalbant, wiens tā Tarnū, kurrie drauge cze stowējo / Jézui per Ausi dawe, sakdydam's: Ar taip taw reikia atsaktyi Wyrausam Wyklupui? Jezus atsake: Jey piktay kalbējau / tai ißluddyk / tai pilt esant: bet jey gerray kalbējau, kodēl mañe musi. O Añosus Ji surištą sunte pas Wyrausē Wyklupę Baiposu.

Bet Symonas Petras stowējo ir sildesi. Ir po mazjós Walandōs po pirmojo Ussigiūmo jam išeiniant Laukan

Jr wéde Jí pas Wyskupą Kaipošu, tai esti pas wyrausesi ant wissû Kunnigû, pas kurri wissi wyráusi Kunnigai ir Raſte- Mokiti ir Wyresnëji buwo sussirinke. Bet Symonas Petras iſ tolo séke Jézù ir kit's Mokitjinis, ikki Palloczaus wyrausojo Wyskupo. Tas Mokitjinis wyrausam Kunnigui pažystam's buwo, ir su Jézumi įeo į Wyrauso Kunnigo Palločiu, o Pétras Lauke stowéjo už Durriū.

Tai Laukan iſejetas antras Mokitinis, kurs wyráusam Wyskupui pažystam's buwo, ir kalbéo su Wartininke, ir Pétra įwedde.

Bet stowéjo Bernai bey Tarnai, ir buwo Ugnj sukure Widduj' Palloczaus / nësa ſalta buwo, ir ſildési. O Pétras pas jús stowejo / ir ſildesi, mattyti norédams / kas iſ to busę. O Merga Wyrauso Kunnigo, Wartininkę památe Pétra prie Szwiesôs, kaip jis ſildios' ir wissa į jí žuredama táre: O ir tu buwai su tû Jézumi iſ Galiléos? Bau ne ir tu essi ſitto Žmogaus Mokitiniū wiens? Bét? jis po Akkiū wissû ussigyne tardam's: Moterifsk / aſ ne esmi; aſ Jo o ne pažystu / neygi žinna, ką tu kalbi.

O wyráusis Wyskupas kláuse Jézù apie Jo Mokitinius / ir apie Jo Moksla. Jezus jam atsake: Aſ drąsey / atwirray Swietui kalbėjau. Aſ wissadôs mokinnau Szuilësa ir Bažnycioj' / kur wissi Žydai sussieina, ir paslapczey nieko ne kalbėjau. Kamgi mannę apie tai kláusi? kláusk apie tai tus, kurrie klause, ka jiems kalbėjau / ſtay, tie patis žinna / ka sakiau. Bet Jam tai kalbant, wiens tû Tarnû, kurrie drauge cze stowéjo / Jézui per Ausj dawe, sakydam's: Ar taip taw reikia atsakyti Wyrausam Wyskupui? Jezus atsáke: Jey piktay kalbėjau / tai iſluddyk / tai pikt esant: bet jey gerray kalbėjau, kodèl mannę muši. O Annoſus Jí suriſta siunte pas Wyrausį Wyskupą Kaipošu.

Bet Symonas Pétras stowejo ir ſildesi. Jr po mažôs Walandôs po pirmojo Ussiginnimo jam iſeinant Lau-

kan ī Pryangī, Gaidys pragydo. O kitta Merga išwydūsi ji wēl pradejo sakyt' eze pristowintiemis: Ir tas buwo su tū Jezumi iš Nazaret. Tai jie sake jam: Ar tu ne wiens Jo Molitiniū? O kit's tāre: Ir tu es̄ti ta wiens O jis antra Bartę ussigyne passibázidam's ir tāre; žmogau, aš ne tassai, neygi pazystu to žmogaus. Ir po mazōs Walandōs / kaip po Adynōs, tai kit's padrūtino su tais / kurrie eze pristowējo, ir tāre: Iš Tiesos, ir tu es̄ti tujū wiens / nesa tu es̄ti Galileistikis, nesa ant tawo Balbōs tai numānom.

Štaké jam Wyrauso Wyßupo Tarnas, Gentis anno, kurram Pétras Alijti buwo nukirtes: Ar aš tawe ne reggējau Darže pas Jt? Tai jis pradejo keiktis ir báztyti: Aš ne pazystu to žmogaus, apie kurri kalbate.

Ir tūjaus jam dar bekalbant, Gaidys antra Bartę pragydo. O Jezus atsigrejes ī Petra žurėjo. Tai atsiminė Pétras año žodžio Jezaus, kaip Jis jam buwo sakes: Gaidžui dar ne du Bartu pragyodus, tu tris Bartus manes ussigisti, ir išejeis graudžey nušiwerke. Bet wyrausi Buñigai / ir Wyresnieji ir wissa Rota jesskojo netaisaus Luddimo pries Jezu, kad Jam Galę padarrytu, ir nieko ne rado / norys daugel neteisū Luddininkų atejo; nes jū Luddijimas ne sutāre. Pastigus atskélé ir atejo du neteisū Luddininkų, ir neteisey luddijo pries Jt sakdyamu: Mes girdėjome Jį kalbanti: Aš gallu ir noru Diewo Bažnyčią Rankomis padarryta suardyti / ir ī tris Diengs kitta pakurti / kurri Rankomis ne pakurta. O jū Luddijimas dar ne sutāre.

O Wyrausas Wyßupas kèles tarp jū, klause Jezus tardams: Argi nieko ne atsakai ant to, ką sie luddija pries tawe? Bet Jezus tilėjo ir nieko ne atsake.

Tai Jt wel klause Wyrausas Wyßupas / Jam sakydam's: ar tu es̄ti Kristus Sunus año pašlowintojo? Aš prisakau taw prie gywojo Diewo / kad mums pasakytm-

kan į Pryangi, Gaidys pragydo. O kittia Merga išwydusi ji wèl pradéjo sakyt' cze pristowintiem: Jr tas buwo su tū Jézumi iš Nazaret. Tai jie sake jam: Ar tu ne wiens Jo Mokjtiniū? O kit's tárę: Jr tu essi tū wiens O jis antrą Kartą ussigyne passibážidam's ir táre: Žmogau, aš ne tassai, neygi pažystu to Zmogaus. Jr po mazôs Walandôs / kaip po Adynôs, tai kit's padrútino su tais / kurrie cze pristowéjo, ir táre: Jſ Tiesos, ir tu essi tujū wiens / nésa tu essi Galileiškis, nésa ant tawo Kalbôs tai numánom.

Sáke jam Wyrauso Wyskupo Tarnas, Gentis anno, kurram Pétras Ausj buwo nukirtęs: Ar aš tawę ne reggęjau Darzé pas Jī? Tai jis pradejo keiktis ir bázyti: Aš ne pazystu to Žmogaus, apie kurį kalbate.

Jr tūjaus jam dar bekalbant, Gaidys antrą Kartą pragydo. O Jezus atsigréžęs į Petra žuręjo. Tai atsiminne Pétras anno Žodžio Jézaus, kaip Jis jam buwo sakęs: Gaidžui dar ne du Kartu pragyodus, tu tris Kartus mannes ussigiši, ir išėjės graudžey nussiwerke. Bet wyrausi Kunnigai / ir Wyresnieji ir wissa Rota ješkojo netaisaus Luddimo pries Jézų, kad Jam Galą padarrytu, ir nieko ne rado / norys daugèl neteisū Luddininkū atéjo; nés jū Luddijimas ne sutáre. Paskiaus atsikélé ir atéjo du neteisū Luddininkū, ir neteisey luddijo pries Jī sakydamu: Mes girdējome Jī kalbantį: Aš gallu ir noru Diewo Bažnyčią Rankomis padarrytą suardyti / ir į tris Dienas kittą pakurti / kurri Rankomis ne pakurta. O jū Luddijimas dar ne sutáre.

O Wyrausas Wyskupas kéles tarp jū, kláuse Jézų tardams: Argi nieko ne atsakai ant to, ką šie luddija pries tawę? Bet Jézus tiléjo ir nieko ne atsake.

Tai Jī wel kláuse Wyrausas Wyskupas / Jam sakydam's: ar tu essi Kristus Sunus anno pašlowintojo? Aš prisakau taw prie gywojo Diewo / kad mums pasakytm-

bei, bau tu n' essas Kristus, Diewo Sunus? Jēzus tare: tu sakai, aš esini. Bet aš sakau jums: Nū ſio Česo reggesite žmogaus Suny sedinti po Desinės Stiprribės, ir Dangaus Debbeſſa ateinanti. Tai sudraſſe Wyſlups ſawo Rubus, ir tare: Jis Diewa bluznijo, kokinio tolaus be priwalom' Luddijimo? Sztay dabbar girdėjote Ji Diewa bluznijanti. Bas jums régisi? Bet jie wissi Ji apsuđijo tarydami: Jis Smerties kaltas. Bet Wyrai, kurrie Jezu laike! Ji iſſiuk, ir ſpiaude i Jo Weida, ir muſe i Bumſcozomis. O kitti, uždenge Jo Weida ir iſtikko Ji i Weida/ ypaczei žalnerei ir tare: Prarakauk mums Kristau/ kas tawe muſe? Ir daug kittų Bluznijimū falbejo jie pries Ji.

O Ryta Mēta ſuſſirinko wissi Wyrāni Buſiagai / Raste-Mokiti, ir Wyreſnieji žmonū, priegtam ir wissa Rota, ir apie Jezu ſuſſirodijo, kaip Jam Galę padarrytu, ir užwedde Ji auksčyn po Aklim' Rotos. Ir tare: Ar tu Kristus? Šalyk mums. Bet Jis tare jiems: jey aš jums ſakau, tai jus ne wierijat; O jey flausu, tai ne aſſakot / ir taciau mañe ne paleidžate. Todėl nū ſio Česo žmogaus Suny reggesit po Desinės Stiprribės Diewo ſedint. Tai jie wissi ſake: Argi tu Diewo Sunus eſſi? Jis tare jiems: jus ſakot, nesa tas esini. Bet jie tare: Nū priwalom danguaus Luddimā? Mes patis tai iſ Jo Burnōs girdėjom'.

Ketvirta Dališ.

Kas prie Piloto ir ſwietiſkoj Prowoj' nuſſidawę.

Kas prie Piloto ir ſwietiſkoj Prowoj' nuſſidawę.

X wissas Pulkas kėleſi, ir ſuriſe Jezu / wede Ji nū Paipohaus i Sudo-Vianus, ir padawe Ji Panſkui Pilotui, žydū žemej Waldonui/ o dar buwo anſtyst Reggedam's tai Judofus, kurs Ji iſdawes buwo / ant Smerties

bei, bau tu n'essas Kristus, Diewo Sunus? Jézus tare: tu sakai, aß esmi. Bet aß sakau jums: Nû ſio Czeso reggésite Žmogaus Sunų sedinti po Déſinê斯 Stipprybês, ir Dangaus Debbesissa ateinanti. Tai sudraske Wyskups sawo Rubus, ir tare: Jis Diewa bluznijo, kokio tolaus be priwalom' Luddijimo? Sztay dabbar girdéjote Jî Diewą bluznijant. Kas jums régisi? Bet jie wissi Jî apsudijo tarrydami: Jis Smertiê斯 kaltas. Bet Wyrai, kurrie Jezu laike / Jî ißjûke, ir spaude i Jo Weidą, ir muſe Jî Kumſcozomis. O kitti, uždenge Jo Weidą ir ißtikko Jî i Weidą / ypaczei Žalnerei ir tare: Prarakáuk mums Kristau / kas tawę muſe? Jr daug kittu Bluznijimû kalbejo jie prieß Jî.

O Ryta Méta sussirinko wissi Wyráusi Kunnigai / Raſte- Mokjti, ir Wyresnieji Žmonû, priegtam ir wissa Rota, ir apie Jezu sussirodi-jo / kaip Jam Galą padarrytu, ir užwedde Ji aukštyn po Akkim' Rotôs. Jr tare: Ar tu Kristus? sakyk mums. Bet Jis tare jiems: jey aß jums sakau, tai jus ne wierijat; O jey kláusu, tai ne atsakot / ir tačiau manne ne paleidžate. Todél nû ſio Czeso Žmogaus Sunų reggesit po Déſinê斯 Stipprybês Diewo sédint. Tai jie wissi sake: Argi tu Diewo Sunus essi? Jis tare jiems: jus sakot', nësa tas esmi. Bet jie tare: Kû priwalom daugiaus Luddimû? Mes patis tai iß Jo Burnôs girdéjom'.

Ketwirta Daļis.

Kas prie Piloto ir swietiſkoj' Prowoj' nussidawe.

JR wissas Pulkas kèlesi, ir suriſę Jezu / wéde Jî nû Kaipoſaus i Sudo- Nammus, ir padawe Ji Panskui Pilotui, Žydû Žemej' Waldónui / o dar buwo anksty Reggèdam's tai Judoſus, kurs Ji ißdáwes buwo / ant

Smertięs Jis nusudita esant / gailėjos / ir sugražino afūs
tris dešimtis Sidabrininkus Wyrausiemis Rūnigams ir
Wyresniems, sakydam's: aš sūsigriebiau išdāves nekaltą
Brauja. Jie tare: kas mums tai rup' ? tu žinokis. O jis
i Baznycią Sidabrininkus įmetes atstójo, ir nuėjes pats
passikore, ir pussau perplysho ir wissi Jo Viddurei išpūle.
Bet Wyrauseji Rūnigai ēme tus Sidabrininkus, ir tare:
ne tinkta tus dėti i Baznycios Skryne, nėsa tai Braujos
Pūningai.

O jie sūsikalbėje virko už Sidabrininkus, už Alga
Veteišybės, Pūdžaus Dirva, Kapiniems, Ateiwius lai-
doti. Ir tai wissiems žmona buvo Jėryzaleių gywėnan-
tiems, taip / jog ta Dirva waddinama jū žodžeis: Akel-
dama, tai esti Braujos-Dirva, ik fai Dienai. Tadda issi-
pilde / kas pasalyta per Práralę Jeremios, taip kalbanti:
Jie ēme tris dešimtis Sidabrininkų / kurreis užmokėtas
rāpe pardūtassis / kurri jie virko iš Waikū Izraélo / ir dāwe
tus už Pūdžaus-Dirvą, taip man Pon'd Diews prisake.

O žydai ne ējo i Sudo-Vančus, kad ne pastotu
neczysti / bet Wellykas wālgitu. Tai išėjes Pilotas pas jūs
tare: ko turrit slust' ant kio žmogaus? Jie atsakydami
tare jam: kad tas ne butu Piltadeju / ne butumbim Jis
taw padawe. Tai atsake Pilotas siems: Taigi imkite Jis,
ir pagal sawo Žolana Jis sudikite. Tai žydai jam tare:
Mums ne pūlas ney viena nužawinti. Kad issipilditu /
Jėzaus žodis, kurii kalbėjo, ženklindam's, kokiui Smertčiu
mises.

Tai pradėjo Wyrausi Rūnigai ir Wyresnieji sunkiey
Jis apslysti, ir tare: si mes išradom žmones išwadrujant
ir uždraudant Męzlawą Ciccorui durti, ir sakant, esas
Bristus Karalus. Tai Pilotas wèl īeo i Sudo-Vančus,
ir pawadiunes Jėzū, kiūsė Jis / tarydams: ar tu essi žydū
Karalus?

I 3

Jėzus

Smertiēs Jī nusudītā esant / gailējos / ir sugražinno annus tris dēšimtis Sidabrininkus Wyrausiemis Kunnigams ir Werésniems, sakydam's: aß sussigrieſſiau iſdawęs nekaltą Kraują. Jie tare: kas mums tai rup'? tu žinnokis. O jis į Baznyčią Sidabrininkus įmėtęs atstójo, ir nuéjes pats passikóre, ir pussáu perplyfso / ir wissi Jo Widurei iſpūle. Bet Wyráuseji Kunnigai éme tus Sidabrininkus, ir táre: ne tinka tus déti į Bažnyčiōs Skrynę, nésa tai Krauko- Pinningai.

O jie sussikalbėje pirko už Sidabrininkus, už Alga Neteisybēs, Pūdžaus Dirwą, Kapiniems, Ateiwjus láidoti. Jr tai wissiems žinnoma buwo Jéruzaléj' gywénantiems, taipo / jog ta Dirwa waddinnama jū Žodžeis: Akeldama, tai esti Krauko- Dirwa, ik ſai Dienai. Tadda issipilde / kas pasakyta per Práraką Jeremioſu, taip kalbantį: Jie éme tris dešimtis Sidabrininkų / kurreis užmokétas tápē pardūtassis / kurri jie pirko iſ Waikū Jzraélo / ir dáwe tus už Pūdžaus- Dirwą, kaip man Pon's Diews prisáke.

O Žydai ne éjo į Sudo- Nammus, kad ne pastótū neczysti / bet Wellykas wálgitu. Tai iſéjes Pilótas pas jús táre: ko turrit skust' ant ſio Žmogaus? Jie atsakydami táre jam: kad tas ne butu Piktadéju / ne butumbim Jī taw padawę. Tai atsáke Pilótas jiems: Taigi imkite Jī, ir pagal sawo Zokaną Jī sudikite. Tai Žydai jam táre: Mums ne pūlas ney wiena nužawinti. Kad issipilditu / Jézaus Žodis, kurri kalbėjo / Žénklindam's, kokiu Smerciu mirsęs.

Tai pradéjo Wyráusi Kunnigai ir Wyresnieji sunkiey Jī apskusti, ir táre: ſi mes iſradom Žmones iſwadžūjantį ir uždraudantį Mézlawa Ciecorui dūti, ir sakantį, esas Kristus Karálus. Tai Pilotas wél įejo į Sudo- Nammus, ir pawadinnęs Jézų, kláuse Jī / tarrydams: ar tu essi Žydū Karálus?

Jézus stowéjo po jo Aktiū, ir tare: Ar tu tai iš sawes kalbi? argu kitti taw tai pasake apie manę? Pilotas atsake, ar aš žydas esni? Tawo žmones ir Wyräuſi Rūſi-gai tawe man padarve; kagi darrei? Jézus atsake: mano Baralyste ne esti iš sio Swicto: Kad mano Baralyste iš sio Swieto butu, mano Tarnai deley tōs karātu / kad ne busčiau padūtas žydamis: Bet dabbar mano Baralyste ne esti iš cze. Tai tare Pilotas Jam: Tai tačiau dar tu esfi Barálus? Jézus atsake: Tu sakai, aš esni Barálus. Aš ant to giňes, ir ant Swieto atejės / kad luddiciu Tiesa. Burs iš Tiesos yra, tas klauso mano Valsę. Pilotas tare Jam: Kagi yra Tiesa?

O tai pasakės išejo węl pas žydus, ir tare jiems: aš ne randu ne jokiós Baltės Jemę. Ir kaip buvo apskundiama's Wyrausė Rūſiugū ir Wyreſnijū / nieko ne atsake. Bet Pilotas Ji węl kláuse salydamis: Ar nieko ne atsakai? Sztay, kaip diddey tawe apskundžia, ar ne girdi? Ir Jis jam ney ant wieno žodžio n' atsake, taipo jog ir žemės-Waldonais diddey nusidyrwio.

Bet jie tolaus Ji apskunde, ir tare: Jis žmones tūni sujuddino / kad Jis bén bey tén wiskoje Judeos žemeje motinó, pradėjes Galilėje iški ezonay.

Bet išgirdės Pilotas Galileḡ primeinant', klausė Jis- bau iš Galileos Jis butu? Ir kaip jis girdėjo, Ji po Ero- do Wyrausybės esanti / nusiuunte Ji pas Erodę, kurs tūsa Dienosa taipojau Jeruzalej̄ buvo.

O kaip Erodas Jėzui išwyde labbay/ passidžauge/nės jau senay Ji rods butu mates: nes Jis daug apie Ji buvo girdėjes, ir tikfėjos ženkla koki nū Jo reggeses. Ir wisko- liu Daiktą Ji kláuse; Bet Jis jam nieko ne atsake.

Bet wyrausė Rūſiugai ir Raſte-Mokiti stowéjo, ir ji sunkių apskunde. Bet Erodas su sawo Dwaromis, iš- jūkė ir išgiediko Ji, apwilko Ji baltu Rubu / ir Ji atga- lōs

Jèzus stowéjo po jo Akkiû, ir tare: Ar tu tai iß sawęs kalbi? Argu kitti taw tai pasake apie mannę? Pilotas atsáke, ar aß zydas esmi? Tawo Žmones ir Wyráusi Kunnigai tawę man padawe; kągi darrei? Jèzus atsáke: mano Karalyste ne esti iß ſio Swieto: Kad mano Karalyste iß ſio Swieto butu, mano Tarnai deley tōs karáutu / kad ne bućiau padútas Žydams: Bet dabbar mano Karalyste ne esti iß cze. Tai tare Pilotas Jam: Tai tačiau dar tu essi Karálus? Jèzus atsake: Tu sakai, aß esmi Karálus. Aß ant to gimmęs, ir ant Swieto atéjės / kad luddičiau Tiesą. Kurs iß Tiesôs yra, tas klauso mano Balsą. Pilotas tare Jám: kągi yra Tiesa?

O tai pasákes ißéjo wél pas Žydu, ir tare jiems: aß ne randu ne jokiôs Kaltês Jemme. Jr kaip buwo apskundžiam's Wyrausû Kunigû ir Wyrésnujû / nieko ne atsake. Bet Pilótas Jí wél kláuse sakydam's: Ar nieko ne atsakai? Sztay, kaip diddey tawę apskundžia, ar ne girdi? Jr Jis jam ney ant wieno Žodžio n'atsake, taipo jog ir Žémêš-Waldónas diddey nussidywio.

Bet jie tolaus Jí apskunde, ir tare: Jis Žmones tumi sujuddino / kad Jis šén bey téń wissoje Judeôs Žémeje mokinno, pradéjes Galiléoje ikki czonay.

Bet ißgirdës Pilotas Galiléa primennant', klause Jis / bau iß Galileôs Jis butu? Jr kaip jis girdéjo, Jí po Erodo Wyrausybës esantî / nusiunte Jí pas Erodą, kurs tusa Dienosa taipojau Jeruzaléj' buwo.

O kaip Erodas Jèzų ißwyde labbay / passidžauge / nés jau senay Jí rods butu matęs: nes jis daug apie Jí buwo girdéjės, ir tikkejosi Ženklą kokį nû Jo reggès. Jr wissokiu Daiktû Jí kláuse; Bet Jis jam nieko ne atsake.

Bet wyrausi Kunnigai ir Raſte- Mok̄ti stowéjo, ir Jí sunkiey apskunde. Bet Erodas su sawo Dwaromis, ißjûke ir ißgiedino Jí, apwilko Jí baltu Rubu / ir Jí atga-

Jos pas Pilotą węl nusiunte. Ta Diena Pilotas bey Erodas Prieteleis pastojo, nes pirm to su kit s littu ne sutildawo.

Bet Pilotas suwadišes wyrausus Rūnigus ir Wy-reñiūsus / bey žmones, tare jiems: Jus si žmogų pas mañs atweddēt, kaip kadda Jis žmones atkreipjas, ir stay/ aš Jt po jušu Akliu išklausinėjau, o tu Daiktū nieko ant to žmogaus ne randu, kurru dėley jus Ji kaltinat', taipojau ney Erodas / nes aš jus pas jf nusunciau, ir stay nieko Jam gallejo išroditi / kas Smercio werta butu, todėl aš Ji nuplakdisu bey paleisi.

Bet ant Szwentės paprātes buwo tōs žemės Waldonas žmoniens iſleisti wieng Balliniā, kurrio jie norėjo; o tu Czes jis turrejo wieng Ballini, labbay abſelbtg, bu-tent Pittadejt ir Razbānink, Barrabosum' Wardu, kurs su Maistirinkais i Balėjima buwo īnestas, kurrie Maifise, Mieste nussidawuse, Razbajų buwo padare. Ir užėje žn ones prase, kad darrytu, kaip paprātes buwo daikt. Ir jiems ūſirinkus, atsakė jiems Pilotas: Jus tokî Budz tur-xite / kad aš jums ant Wellyly wienga iſleisciau: katra norit, kad aš jums iſleisciau? Barrabosu arba Ježu, žydū Baralu, waddinama Bristy? Nės jis žinojo, wyrausus Rūnigus Ji iš Uapylantos iſdawus. Ir jam be sedint ant Sudo-Brājės, atsiunte jo Patti pas Ji / ir jam sakydino: idant tu ne turrek nieko Darbo su tu Teijojo; aš bent Dien daug per Sąpna dėl Jo kentejau.

O Wyraus Rūnigai ir Wyreñieji pērkalbėjo ir su-juddino žmones, kad Barrabosus praspty, ir Ježu nužawintu. Tai atsakė žemės Waldonas, tardam's jiems: Battra norite iš tu dwiejū, kad jums iſleisciau? Tai ūake wissas Pulkas ir tare: Salin su ūumi, ir paleisk mums Barraba. Tai Pilotas węl jiems kalbėjo / norėdam's Ježu paleisti, ir tare: Agi aš darysu su Ježumi, kurri žmones Bristy waddinā? Ie węl ūake: nukrižawok, nukrižawok Ji. Ir jis tręciu Bariu tare jiems: Bogi his pilto padares? aš me

lôs pas Pilotą wél nusiunte. Tą Dieną Pilotas bey Erodas Prieteleis pastójo, nés pirm to su kits kittu ne sutikdawo.

Bet Pilotas suwadinnęs wyrausus Kunnigus ir Wyrésnūsus / bey Žmones, tárē jiems: Jus b̄i Žmogų pas mannę atweddēt, kaip kadda Jis Žmones atkreipjās, ir b̄stay / aš Jì po jusū Akkiū išklausinéjau, o tû Daiktū nieko ant to Žmogaus ne randu, kurrū dēley jus Jì kaltinat', taipojau ney Erodas / nés aš jus pas jì nusunčiau, ir b̄stay nieko Jam galléjo išrodit / kas Smerćio werta butu, todèl aš Jì nuplakdīsu bey paléisu.

Bet ant Szwentēs paprátęs buwo tōs Žémēs Waldonas Žmoniems išleisti wieną Kalliniū, kurrio jie norėjo; o tū Czes' jis turréjo wieną Kallinj, labbay abskelbtą, butent Piktadéjį ir Razbáninką, Barabošum' Wardu, kurs su Maištininkais į Kalléjimą buwo įmestas, kurie Maišste, Mieste nussidawuse, Razbajų buwo padarę. Jr užéjė Žmones praše, kad darrytu, kaip paprátęs buwo darryt'. Jr jiems sussirinkus, atsake jiems Pilótas: Jus tokj Budą turrite / kad aš jums ant Wellykų wiena išléisčiau: katrą norit', kad aš jums išléisčiau? Barrabošu arba Jezū, Žydū Karalū, waddinnamą Kristū? Nés jis žinnojo, wyráusus Kunnigus Ji iš N'apykantōs išdawus. Jr jam be sedint ant Sudo- Krásēs, atsiunte jo Patti pas Jì / ir jam sakydino: idant tu ne turrék nieko Darbo su tū Teisojo; aš šen Dien daug per Sápna dèl Jo kentéjau.

O Wyráusi Kunnigai ir Wyresnieji pérkalbėjo ir sujuddino Žmones, kad Barrabošus prašytų, ir Jézų nužawintu. Tai atsáke Žémēs- Waldonas, tardam's jiems: Katrrą norite iš tû dwiejū, kad jums išleisčiau? Tai šauke wissas Pulkas ir tárē: Šalin su Šumi, ir paléisk mums Barrabą. Tai Pilotas wél jiems kalbėjo / norèdam's Jézų paléisti, ir tare: Kagi aš darrysu su Jézumi, kurri Žmones Kristū waddina? Jie wél šauke: nukrižawôk, nukrižawok Ji. Jr jis tréciu Kartu tare jiems: Kagi b̄is pikto padaręs? aš

ne joklōs Smertięs Priežasties ant Jo ne randu, todėl nukravojes paleisu Jt. O jie klapatijo Jt didžiu Šauksmu, ir prasė, kad butu nukryžawotas. Ir jū bey Wyresnujū Buñigui Šauksmas labbay Wirkū gāwo.

Tai Pilotas Jėzū émes nuplakte Jt. Bet ženės-Waldono žalnieri, iwedde Jt i Sudo-Buttą, ir suwadiño wissa žmonu Pulką, ir nurēde Jt apsaute Jt Purpuros Skreiste, ir nupyne Wainikla iš Eršketiā, ir uždėjo tą ant Jo Galwos / ir dawe Jam Vlendre i Jo dëssine Ranta, o Béleis klapue apjukte Jt / ir pradėjo Jt sveikinti, tardami: Sveiks tu žydū Barálu. Ir muše Jt i Jo Weidą, ir spjaudami ant Jo, eme Vlendre, ir taje Jo Galwą muše ir passiklaupe meldesi Jt.

Tai wėl išėjes Pilotas Laukan, tare jiems: žurėkit, aš jums Jt išweddu Laukan, kad pažintumbit, manė Jemē ne joklōs Baltes ne randanti. Taipo Jėzus Laukan išėjo, nesdam's Eršketiā Wainikla / ir Purpuros Rubą ir Jis sako jiems: žurėkit, stay, koksai žmogus! Taipo Jt išwydo Wyrusi Buñigai ir Tarnai / ūkuo salydamai: Nukryžawok, nukryžawok jt Pilotas salo jiems: Imkite Jt / ir nukryžawokite, nesa ne randu ne joklōs Baltes jenie. žydai jam atsakė: Mes žokanči turrim / ir pagal ta žokanči Jis tur mireti, nės Jis pats Dievo Sunumi passidare.

O išgirdes pilotas tūs žodžius, jo daugiaus nusigando. Ir wel išės i Sudo-Vlānus, tare Jėzui: iš kur tu esii? Bet Jėzus jam nieka ne atsakė. Tai jam Pilotas tare: ar ne kalbi su mañini? ar ne žinai / manė Māce turriniči tave nukryžawot / ir Māce turriniči tave paleisti. Jėzus atsakė: Vše turretumbei ne joklōs Māces ant manes, jey tavo ne butu dūta iš Dangaus / togi dėl kurs manie tavo išdawę, diddėni Grieči tur. Nūg tū Česlo jėffkojo Pilotas, taipo Jt iškleistu. Bet žydai ūkuo tardami: Jey Jt paleidi, ne esii Ciecoraus Prietelus. Nės, kas Barálumi dāros, tas yra pries Ciecorū.

O Pi-

ne jokiôs Smertiêis Priežastiêis ant Jo ne randu, todêl nukorawojes paléisu Jì. O jie klapatijo Jì didžu Szausmu, ir prâše, kad butu nukryzáwotas Jr jù bey Wyresnujû Kunnigu Szausmas labbay Wirþu gáwo.

Tai Pilotas Jézù émës nuplakę Jì. Bet Žémës- Waldono Žalnierei, iwedde Jì i Sudo- Buttą, ir suwadimmo wissą Žmonu Pulką, ir nurêde Jì apsaute Jì Purpurôs- Skreiste, ir nupyne Wainikką iß Erþkéciû, ir uždéo tą ant Jo Galwôs / ir dawe Jam Nendrę i Jo déšinę Ranką, o Kéleis klapue apjûke Jì / ir pradéjo Jì sweikinti, tardami: Sweiks tu Žydû Karálau. Jr muše Jì i Jo Weidą, ir spjaudami ant Jo, eme Nendrę, ir taje Jo Galwą muše ir passiklapue meldesi Ji.

Tai wél ißéjës Pilotas Laukan, táre jiems: Žurékit, aß jums Jì ißweddu Laukan, kad pažintumbit, mannę Jemme ne jokiôs Kaltês ne randantę. Taipo Jézus Laukan ißéjo, neßdam's Erþkéciû Wainikką / ir Purpurôs Rubą / ir Jis sáke jiems: Žurékit, ßtay, koksai Žmogus! Kaipo Ji ißwydo Wyrausi Kunnigai ir Tarnai / ßauke sakydami: Nukryzáwok, nukryzáwok jì Pilotas sako jiems: Jmkite Jì / ir nukryzáwókite, nésa ne randu ne jokiôs Kaltes jemme. Žydai jam atsáke: Mes Zokaną turrim / ir pagal tą Zokaną Jis tur mirti, nés Jis pats Diewo Sunumi passidáre.

O ißgirdës pilotas tus Žodžius, jo daugiaus nussigando. Jr wél ijejës i Sudo- Nammus, táre Jézui: iß kur tu essi? Bet Jézus jam niekä ne atsáke. Tai jam Pilotas táre: ar ne kalbi su mannim? ar ne žinnai / mannę Mácę turrinntę tawę nukryzáwot / ir Mácę turrinntę tawę paléisti. Jézus atsáke: Ne turretumbei ne jokiôs Mácęs ant mannes, jey taw ne butu dûta iß Dangaus / togidêl / kurs mannę taw ißdawe, diddésnį Grieką tur. Nûg tû Czëso jéškojo Pilótas, kaipo Jì ißléistu. Bet Žydai ßauke tardami: Jey Jì paléidi, ne essi Ciecoraus Prietelus. Nès, kas Karálumi dáros, tas yra prieß Ciecorų.

○ Pilotas / tus žodžius išgirdes , išwedė Jėzū¹
 Laukan / ir išsišedo ant Sudos Brājės , ant Wiedos wad-
 diňamōs / ant aukštotojo Brulko , o žydiſtak Gabbata. O
 buvo Prissūgatawijimo Diena Wellyku Šzwenteje / apie
 šeštą Adyna. Ir Jis tare žydamis : Sztay jūsū Baralus.
 Bet jie ſauke: ſalin , ſalin ſu tū , nutryžawotk Jē. Tare Pilotas
 jiems : ar jūsū Baralu nutryžawosu? Wyrāuſi Buñt-
 gai atſake : Ne turime ne jofio Baralaus / kaip tikt
 Ciecorū.

Bet mattydam's Pilotas nicio ne padaras / bet jo
 diddesni Translma randantis , norėjo žmoniems iſkisti , ir
 pasudijo , kaip jie praſe , ir ēmes Vandeni mazgojo Ran-
 kas / po Alikiu žmonū tardam's : Ap ne kaltas eimi Braujo
 to Teiſojo , žinolities. Tai wissi žmones atſakydami tare:
 Jo Braujas testow ant muſti ir ant muſu Waikū.

Tai iſleido jiems Barrabosu , kurs Maistro ir Raz-
 baiſtės deley i Kallejima buvo i nestas , furrio jie bu-
 wo praſe ; bet Jėzū nuplaktą ir apjūtą jū Walei padawei
 kad nutryžawotas butu.

Penktą Dalię.

Apie Kristaus Nukryžawojimą.

Gai ēme žalnerei Jėzū / ir nusaunte Jam Skreifte , ir
 aprėde Jo paties Rubais , nuwedde Jt , kad Jt
 nutryžawotu / o Jissai neše ſawo Kryžu. O iſci-
 dami rado jie žmogu pro Šzali enti iš Cyreniōs , Symo-
 na Wardu , kurs iš Lauko patejo . Tėwa Aleksandro bey
 Rupo , ta priwerete Jo Kryžu nesti / ir uždėjo Kryžu ant
 Jo , kad jis ta paſluv Jėzū nestu.

Bet ſele Jt diddis Pulk's žmonū bey Mloteris / tos
 raudawo ir apverke Jt. Bet Jėzus atſigrežes tare joms:

A

Jes

O Pilotas / tus Žódžius ißgirdęs, ißwede Jezų ir ussisėdo ant Sudôs Krásês, ant Wietôs waddinnamôs / ant áukštojo Brukko, o Žydißkay Gabbata. O buwo Prissigatawijimo Diana Wellykû Szwenteje / apie ſeštą Adyną. Jr Jis tare Žydams: Sztay jusû Karálus. Bet jie ſauke: ſalin, ſalin su tû, nukryžawok Jি. Tare Pilotas jiems: ar jusû Karalų nukryžawosu? Wyráusi Kunnigai atsake: Ne turrime ne jokio Karalaus / kaip tikt Ciecorų.

Bet mattydam's Pilotas nieko ne padarąs / bet jo diddesni Tranksma randantis, noréjo Žmoniems įtikti, ir pasúdijo, kaip jie praſe, ir émęs Wandenj mazgojo Rankas / po Akkiū Žmonû tardam's: Aß ne kalts esmi Kraujo to Teisojo, zinnokities. Tai wissi Žmones atsakydami tare: Jo Kraujas testow ant musû ir ant musû Waikû.

Tai ißléido jiems Barrabaoßę, kurs Maiſto ir Razbjajstês deley i Kallejima buwo įmestas, kurrio jie buwo praſe; bet Jezų nuplaktą ir apjuktą jû Walei padawe / kad nukryžawotas butu.

Penkta Daļis.

Apie Kristaus Nukryžawojima.

Tai éme Žalnerei Jezų / ir nusaute Jam Skreistę, ir aprède Jo patiēs Rubais, nuwedde Jি, kad Jি nukryžawotu / o Jissai neſe sawo Kryžu. O ißeidami rado jie Žmogu pro Szali entj iß Cyreniôs, Symoną Wardu, kurs iß Lauko paréjo / Tewą Aleksandro bey Rupo, tą priwerte Jo Kryžų neſti / ir uždėjo Kryžų ant Jo, kad jis tą paskuy Jezu neſtu.

Bet séke Jি diddis Pulk's Žmonû bey Moterû / tos raudawo ir apwerke Jি. Bet Jēzus atsigréžęs tare joms:

Jus Dukters Jéruzalės ne apverkite manė, bet paczes sawe apverkite ir sawo Vaikus. Nės, stay ateis tas Čiesas / kurreme salys : išganytos yra ne waisingos, ir žvartai kurrie ne pagimde, ir Krutis, kurros ne žistos. Tadda pradės jie sakyti Balnám's: Grūkit ant mušū, ir Bankorams : apdenglite mus ! Nės jey tai dāroma žalam Medžui, kas bus sausam ? Bet buvo taipojau išwestu littu du Piltadėju, jeib ju Jūni butu nužawintu.

Ir jie nuwedde Ji ant Wietōs (žydiškay waddinamōs) Golgata / tai musa žodžeis: Lawon-Galwū-Wieta, ir dawe Jam Uksūsa arba Myrra su Vynu gerti, su Tulžimi sumaisytą / ir ta paragawes ne norejo gerti.

Ir nukryžawojo Ji Wietoj Golgata / ir abbu Piltadėju su Jūni / viena po dešine, antra po Daire, o Jezu Widduje jū. Ir issipilde Raftas, kursai salo : Jis tarp Piltadėjų yra parokūtas. O buvo trėzia Adyna, kad Ji kryžawojo.

Bet Jezus tare: Tewe, atleisk jiems, nės jie ne žino / ka dāra.

Bet Pilotas paraše Užraša, rašyta, ko Ji kaltino/Baltybe Jo Smerties, ir pastatę ta ant Bryžaus Viršuij Jo Galwós. O buvo rašyta: Jezus iš Nazaret žydū Karalus. Ta Užraša slaitė daug žydū; Nė a ta Wieta arty Miesto buvo / kur Jezus nukryžawotas yra. Ir buvo parašyta žydiškai / Grykiškay ir Lotyniškay. Tai tare Wyrāusi Būnigai žydū Pilotui: Ne rašyk, žydū Baralus, bet Ji sakusi: aš esmi žydū Baralus. Pilotas atsake: ta parafšiau, tai parafšiau.

Bet žalnieri / kaip Jezu buvo nukryžawoję / ēme Jo Rubus ir padare ketures Dalis / kiek wienam žalnieriui wieng Dalį, taipojau ir Sermēga, bet Sermega buvo nesuta, nū paties Viržaus, per wissa čiusta. Tai kalbejo jie tarp sawes: Ne perdalykime rōs, bet apie je meslun Burtas

Jus Dukters Jéruzalêš ne apwerkite manne, bet paczes sawę apwerkite ir sawo Waikus. Nés, štay ateis tas Cziesas / kurreme sakys: iſganytos yra ne waisingos, ir Žywatai / kurrie ne pagimdę, ir Kruttis, kurros ne žistos. Tadda pradës jie sakyti Kalnám's: Grukit' ant musû, ir Kaukorams: apdengkite mus! Nés jey tai dároma žalam Médžui, kas bus sausam? Bet buwo taipojau iſwestu kittu du Piktadéju, jeib su Júmi butu nužawintu.

Jr jie nuwede Jí ant Wietôs (žydiſkay waddinamôs) Golgata / tai musû Žódžeis: Lawon- Galwû- Wieta, ir dawe Jam Uksúsą arba Myrrą su Wynu gerti, su Tulžimi sumaisytą / ir tą paragawęs ne noréjo gérti.

Jr nukryžawojo Ji Wieto'j Golgata / ir abbû Piktadéju su Júmi / wieną po deſine, antra po Kaire, o Jézū Widduje jû. Jr issipilde Raſtas, kursai sako: Jis tarp Piktadéjû yra parokútas. O buwo trézia Adyna, kad Ji kryžawojo.

Bet Jezus táre: Tewe, atleisk jiems, nés jie ne žinno / ką dára.

Bet Pilotas paraſše Užraſa, raſyta, ko Jí kaltino / Kaltybe Jo Smeritiēs, ir pastáte tą ant Kryžaus Wirſuj' Jo Galwós. O buwo raſyta : Jezus iſ Nazaret Žydû Karálus. Tą Užraſą staite daug Žydû; Né[s]a ta Wieta arty Miesto buwo / kur Jézus nukryžawotas yra. Jr buwo paraſyta Žydiſkai / Grykiſkay ir Lotyniſkay. Tai táre Wyráusi Kunnigai Žydû Pilotui: Ne raſyk, Žydû Karalus, bet Jí sakus: aſ esmi Žydû Karálus. Pilotas atsake: ką paraſhiau, tai paraſhiau.

Bet Žalnieri / kaip Jézu buwo nukryžawoję / éme Jo Rubus ir padáre ketures Dalis / kiek wienam Žalnierui wieną Dalį, taipojau ir Serméga, bet Serméga buwo nesuta, nû patiēs Wirſaus, per wissą áusta. Tai kalbėjo jie tarp sawęs; Ne perdalykime tōs, bet apie jé meskim

Burtas, kam tekti turrės. Kad išvilditas butu Raštas, kūrs sakā : Jie mano Rubus tarp sawes dallijo, ir apie mano Sermęga Burtas mėte. Ir sedėdami ten sergėjo Jt. Tai dāre žalnieri, o žmones stowėjo ir žurėjo.

Bet stowėjo pas Jėzaus Arysū Jo Motina, ir Jo Motinōs Sesnū, Maryja, Bleopo Patti, ir Maryja Madlynā. Vaipgi Jėzus išwydo sawo Motina, ir Motinti, kurri Jis mylėjo / pas Szalit stowinti, tare jis sawo Motinai: Moteriski / stay, tai tawo Sunus. Potam tare sawo Motintini : stay, tai tawo Motina. O nūg tōs Adynōs ēme je Motintinis pas sawe.

O kurrie pro Szalitėjo, bluzniijo Jt, ir frattydami Galwas tare: ben gedeklis / kaip grajey tu suardai Bajnycia / ir pakuri je i tris Dienas, pat's gelbėt sawe. Jey tu essi Diewo Sunus, tai nužengk nū Arysaus Taipojau ir Wyresni Buñtgai apjūke Jt tarp sawes su Raštė-Motitais, Wyresneiseis, podraug su žmonėmis, tardami: Bittus Jis gelbėjo / o pat's sawe išgelbėt ne gal. Jey Jis Kristus, Daralus Izraelio, Išrinktassis Diewo, te gelbti pats sawe, ir nū Arysaus te nuženge / kad tai regėtumbim, ir jāmui tikfetumbim. Jis Diewu nuss.tiklejo, tas Jt dabbar išgelbti / jeygu nor? Ties Jis sakes: aš esmi Diewo Sunus. Toktai Jām tare ir Kazbaininikai su Jūni nužryjawoti / ir apjūke Jt. Taipojau apjūke Jt ir žalnieri / ir atėje pas Jt atneše Jām Uksūsa / ir tare; Jey tu žydū Daralus / tai pat's sawe gelbėt.

Bet Piltadėjū wien's iš tā/kurrie buwo pakabinti/ bluzniijo Jt, ir tare: Jey tu essi Kristus, tai sawe ir mus gelbėt.. Tai atsklydains antras išbarre jis ir tare: Ir tu nesibjeisi Diewo, kutsai taczau tam' patim Prajuddinē essi? Ir tiesa, mes wertay tame esme, nesa mes gaunam / ko musū Darbai werti yra ; bet sis nieko piktio ne padare. Ir tare Jėzui: Wiespatie / assimink manes / kad i sawa Daralyste nueisi. Ir Jėzus tare jam: Jis Liefds sakau raw, sen Dien'tu busi su manim Rojuje.

Burtas, kam tekti turrës. Kad ißpilditas butu Raßtas, kurs saka: Jie mano Rubus tarp sawës dallijo, ir apie mano Sermégą Burtas méte Jr sedédami ten sergéo Jì. Tai dáre Žalnierei, o Žmones stowéjo ir žuréjo.

Bet stowéjo pas Jézaus Kryžu Jo Motina, ir Jo Motinôs Sessù, Marya, Kleopo Patti, ir Marya Madlyna. Kaipgi Jèzus ißwydo sawo Motiną, ir Mokjtinį, kurri Jis myléjo / pas Szalį stowinti, táre jis sawo Motinai: Moterišk / štay, tai tawo Sunus. Potam tare sawo Mokjtinui: štay, tai tawo Motina. O nûg tōs Adynôs éme jé Mokjtinis pas sawę.

O kurrie pro Szalį éjo, bluznijo Jì, ir krattydami Galwas táre: ben gèdekkis / kaip gražey tu suardai Baźnyćią / ir pakuri jé i tris Dienas, pat's gélbék sawę. Jey tu essi Diewo Sunus, tai nužengk nû Kryžaus Taipojau ir Wyresni Kunnigai apjûke Jì tarp sawes su Raſte- Mokjtais, Wyresneiseis, podraug su Žmonémis, tardami: Kittus Jis gélbéjo / o pat's sawę ißgelbét ne gal. Jey Jis Kristus, Kará-lus Jzraelio, Jßrinktassis Diewo, te gélbti pats sawę, ir nû Kryžaus te nuženge / kad tai reggétumbim, ir jámui tikkétumbim. Jis Diewu nussitikkéjo, tas Jì dabbar t'ißgelbti / jeygu nor? Nès Jis sákës: aß esmi Diewo Sunus. Toktai Jám táre ir Razbaininikai su Jumi nukryžawoti / ir apjûke Jì. Taipojau apjûke Jì ir Žalnierei / ir atéje pas Jì atneše Jam Uksúsą / ir tare: Jey tu Žydû Karalus / tai pat's sawę gelbék.

Bet Piktadéjû wien's iß tû / kurrie buwo pakabinti / bluznijo Jì, ir tare: Jey tu essi Kristus, tai sawę ir mus gelbék. Tai atsakyda' ms antras ißbarre jì ir tare: Jr tu nesibijeisi Diewo, kursai taczau tam' patim Pražuddimme essi? Jr tiesa, mes wertay tamme esme, nësa mes gáunam, / ko musû Darbai werti yra; bet bñis nieko pikto ne padare. Jr táre Jézui: Wießpatie / atsimink mannes / kad i sawa Karalyste nueisi. Jr Ježus táre jam: Jß Tiesôs sakau taw, ſen Dien' tu busi su mannim Rojuje.

O kaip kesta buvo Adyna, Apfemim's ant wissos žemės stojosi, illi dewintai Adynai, ir Sáule sawo Szwie- sybe pamette. O apie dewinta Adyna Jézus ſauke didžiu Balsu tardam's: Eli, Eli, Lama Asabtani / tai yra muſu žodjeis: Man's Diewe / man's Diewe, kodel mañe prasto- jei? Bet kelli cze ſtowédami, tai iſſigirde ſakė: Tas Elio- ſaus ſaukia. Pasluy / kaip Jézus išnjojo, kad jau wiss lab atlitta, kad Raſtas iſſipilditu, tare Tifſai: Trokſtu. Tai ſtowéjo tén Rykas / pilnas Uksūsi, ir tūjaus wiens iſ jū bēges ēme Bempinie, ir Uksūsi bey Izūpu ta pripilde / ir užmowes ant Vlendrės pridejo ta prie Jo Burnds / ir Jam gerti dawe, ir kalbėjo ſu lietais: ſtuy / dabbokim / bau ateis Elioſus Ji nuimti. O kaip Jézus paragawes buvo Uksūſa / tare: Passibaige. Ir wēl ſaukdam's didžiu Balsu tare: Tewe / aſ padūni ſawo Duſe i tawo Ran- kas. Ir kaip Jis tai tares, palenke Jis ſawo Galwž / ir Dwāſe iſleido.

Ir ſtay Aplaka Baznycios' puſſau perdrisko / nūg Wirkaus iſ Alpaciai. Ir žeme padrebbėjo, ir ūlos ſeldė- jo, ir Grabai atſiwerė, ir daug Runų ſwentujū, kurrie buvo užmigę / kėlesi / ir Jam prisikėlus iſėjo iſ Grabbū, ir atėjo i ſwenta Miesta / ir daug žmoniems paſirode.

Bet žalnierių Wyrēnis, kurs cze ſtowéjo ties Jūni / ir kurrie prie Jo buvo / Jézu ſergėdami, kaip reggėjo, Ji tokiu Ŝaukšmu Dwāſe iſleidžent i, ir iſwydo žemės - Dreb- bėjimą, ir kas tenay nuſidawe / diddey iſſigando, ir gar- bino Diewą, tardami: Iſ Tiesdos / his nobažnas žmogus buvo, ir Diewo Sunus. Ir wissi žmones, kurrie pribu- wo / ir tai reggėjo / mattydam, kas nuſidawe, muſe i ſawo Brutine, ir atgalös ſugryžo.

Bet ſtowejo wissi Jo Gentis iſ tolo, ir daug Moterų / kurrios iſ Galilėos Ji buvo ſekulos, ir mate wiſ tai / tarp kuria buvo Marya Madlyna, ir Marya, majojo Jokubo, ir Jozépo Motina ir Salome / Motina Suna Ce- bedėjaus / kurros taipjau Ji ſele / Jam dar Galileoje esant, o Jam tarnawo, ir daug kittu, kurrios ſu Jūni iſėjusos buvo i Žeruzale,

Šeštta

O kaip ſeſta buwo Adyna, Aptémim's ant wissôs Žémês stojosi, ikki dewintai Adynai, ir Sáule sawo Szwiesybę pamette. O apie dewintą Adyną Jézus ſauke didžu Balsu tardam's: Eli, Eli, Lama Asabtani / tai yra musû Žodźeis: Man's Diewe / man's Diewe, kodėl mannę prastojei? Bet kelli cze stowédami, tai iſgirdę sáke: Tas Elioſaus ſaukia. Paskuy / kaip Jézus žinnojo, kad jau wiss' lab atlikta, kad Raſtas issipilditu, tare Jissai: Trokſtu. Tai stowéjo téni Rykas / pilnas Uksusu, ir tújaus wiens iſ jū bégęs éme Kempinnę, ir Uksusu bey Jzúpu ta pripilde / ir užmówes ant Nendrēs pridéjo ta prie Jo Burnôs / ir Jam gerti dawe, ir kalbėjo su kittais: stuy / dab-bokim / bau ateis Elioſus Jì nuimti. O kaip Jézus paragáwęs buwo Uksusą / tare: Passibaige. Jr wěl ſaukdam's didžu Balsu tare: Tewe / aſ padūmi sawo Duſę i tawo Rankas. Jr kaip Jis tai taręs, palenke Jis sawo Galwą / ir Dwásę iſlėido.

Jr ſtay Apkaba Bańyčio' pussau perdrisko / nûg Wirſaus ik Apačiai. Jr Žeme padrebbéjo, ir Úlos skeldéjo, ir Grabai atsiwére, ir daug Kunù ſwentujū, kurrie buwo užmiggę / kélesi / ir Jam prisikélus iſéjo iſ Grabbū, ir atéjo i ſwenty Miestą / ir daug Žmoniems passirode.

Bet Žalnierū Wyrésnis, kurs cze stowéjo ties Jûmi / ir kurrie prie Jo buwo / Jézu sergèdami, kaip reggęjo, Jì tokiu Szauksmu Dwásę iſlėidžentj, ir iſwydo Žémês- Drebbejimą, ir kas tenay nussidawe / diddey issigando, ir garbino Diewą, tardami: Jl̄ Tiesôs / ſis nobaźnas Žmogus buwo, ir Diewo Sunus. Jr wissi Žmones, kurrie pribuwo / ir tai reggęjo / mattydami, kas nussidawe, muſe i sawo Krutinę, ir atgalôs sugryžo.

Bet stowejo wissi Jo Gentis iſ tolo, ir daug Moterū / kurrios iſ Galileōs Jì buwo sékusos, ir mate wis tai / tarp kurrrū buwo Marya Madlyna, ir Marya, mážojo Jokubo, ir Jozépo Motina ir Salome / Motina Sunu Cebedéjaus / kurros taipjau Ji séke / Jam dar Galileoje esant, o Jam tarnawo, ir daug kittū / kurrios su Jûmi iſéjusos buwo i Jeruzale.

Szesta Dališ. Apie Kristaus Palaidojima.

Bet žyda / Dienai Prissigatawijimo esant, kad **L**a-wonai ant Bryžaus Sabbatoje ne paskiltu (nėja didde buwo ta Diena Sabbatōs) melde jie Pilotą, kad jā Blauzdos sulaužitos / ir jie nuimti butu. Tai atėjo žalnierių / ir pirmam sulaužę Blauzdas ir antram, kurių buwo su jū nukryžawotąs. Bet pas Jėzu atėje regėdami / Jis jau numirrus, ne laužę Jo Blauzdą, bet wien's iš žalnierių atwėre su Ragotine Jo Szong, ir tūjaus išėjo Braujas bey Wandū.

Ir tas, kurių tai reggėjes luddijo apie tai, ir jo Luddijimas yra tikras. ir tas pats žinā / Tiesa sakas / kad ir jus tiketumbit. Nėja tai nusidawe, kad Raftas išipilditu : Ney vieng Baula jo nesulaužikit. Ir wėl kit's Raftas kalba : Iskrys, i kurri dūre.

Potam Wakare, kadangi Diena buwo Prissigatawijimo, kur's yra swent's Wakar's pirm Sabbathōs, atėjo Jozépas iš Arimatyōs / Miesto žydū, bagot's žinogus, Rot. Ponis, ger's, wiežlibas Wyrs, tas ne buwo pritaires jū Rodui ir Darbams, kur's lankę Daralystės Dievo, nės buwo Jėzaus Moktinis, bet slavczei / iš Baimės dėl žydū, tassai drastiños, ir išėjė pas Pilotą melde / kad nuimtu Lawong Jėzaus.

O Pilotas dywijos, kad Jis jau buwo numirres, ir pawaddinės žalnierių Wyrėsnijų kláuse jis : ar seney numirres? O istyres nūg žalnierių Wyrėsnojo, dawe Jozépui Jėzaus Lawona, ir liepe jam tą dūti. Ir Jozépas nupirko czersta Drōbe. Bet atėjo ir Mikodēmas, kurt kitta Bartą prie Taktiés pas Jėzū buwo atėjes, atnešdam's Myrras ir Aloes sumaišytas, apie simta Swarą. Tai ēme jie Jėzaus Lawoną / nū Bryžaus nuimtą, ir išaute tą i czersta Drōbe

Szeštā Dalis
Apie Kristaus Paláidojima.

Bet Žydai / Dienai Prissigatawijimo esant, kad Lawonai ant Kryžaus Sabbatoje ne passiliktu (nësa didde buwo ta Diena Sabbatôs) melde jie Pilotą, kad jû Blauzdos suláužitos / ir jie nuimti butu. Tai atėjo Žalnieri / ir pirmam sulauže Blauzdas ir antram, kursai buwo su jû nukryžawótas. Bet pas Jézų atėję reggédami / Ji jau numirrus, ne lauže Jo Blauzdû, bet wien's iß Žalnierū atwére su Ragotine Jo Szoną, ir tūjaus ißéjo Kraujas bey Wandû.

Jr tas, kursai tai reggéjes luddijo apie tai, ir jo Luddijimas yra tik-kras. ir tas pats žinna / Tiesą sakąs / kad ir jus tikkétumbit. Nësa tai nussidawe, kad Raštas issipilditu: Ney wieną Kaulą jo nesulaužikit. Jr wél kit's Raštas kalba: Jßwys, į kurri dûre.

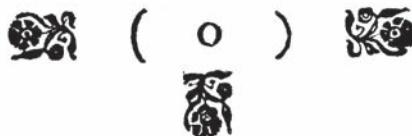
Potam Wakare, kadangi Diena buwo Prissigatáwijimo, kur's yra ßwent's Wakar's pirm Sabbathôs, atėjo Jozépas iß Arimatyôs / Miesto Zydi, bagot's Žmogus, Rót- Ponis, gér's, wieźlibas Wyrs, tas ne buwo pritáres jû Rodui ir Darbams, kur's láuke Karalystês Diewo, nés buwo Jézaus Mok̄tinis, bet slapczey / iß Báimê dèl Žydû, tassai drasinnos', ir ięjės pas Pilótą melde / kad nuimtu Lawoną Jezaus.

O Pilotas dywijos', kad Jis jau buwo numirr̄ęs, ir pawaddinnęs Žalnierū Wyrésnijj kláuse j̄i: ar senney numirr̄es? O ißtyres nûg Žalnierū Wyrésnojo, dawe Jozépui Jézaus Lawoną, ir liepe jam tą dûti. Jr Jozépas nupirko czystą Dróbę. Bet atėjo ir Nikodémas, kurs kittą Kartą prie Naktiês pas Jézų buwo atéjės, atneßdam's Myrras ir Aloes sumaißytas, apie ſimta Swarû. Tai éme jie Jézaus Lawoną / nû Kryžaus nuimtą, ir ısaute tą į czystą

Drobe, ir īwyojo ji ī Drobes su žolemis, kaip žydaip palaidoti lūbidawo.

Bet buwo ant tōs Vietōs, kur Jis nukryžawotas tāpe, Daržas / ir tamē Darže naujas Grābas/ tas buwo Jozēpo, kurri Jis buwo iš ūlōs iškaldines, i kurri nieka-dos ney wienas ne buwo dētas. Czonay jie padėjo Jezū, dėl Prissigatāwijimo-Dienos žydū / nės Sabbathata prięjo, ir tas Grābas arty buwo, ir užritte diddi Almeni prie Antgōs Grābo/ atstojo. Bet buwo ten Marya Madlyna, ir Maryja Jozepo, tie dwi sedėjo ties Grabbu/ ir kitos Moteres/ kurros pasluy Jezui iš Galileds buwu atejuosos, apžurėjo, kurram Dailte, ir kaipo Jo Kunas buwo padētas. Bet jos sugryžusos pagatāwiijo žoles bey Mostis, ir per Sabbathą jos vagal žokana buwo ilsejusūs.

Antroj Dienoj po Prissigatāwijimo • Dienos susirinko Wyrāusi Buñigai ir Parizeuskai wissi pas Pilotą/ tardami: Pone! atsimeniam, kad sis Išwadžutojis, gyw's dar bebudam's, sake: Aš po triū Dienā kēlsūs iš Vumirrusū; todėl liepk sergēti Grābą iš trčiai Dienai, kad ne ateje Jo Mosttinei, Jis ne pawogeu / ir žmoniems sakytu: Jis prissikėles iš Vumirrusū; O paslutiñe Blasta piktēsne butu už pirmaję. Pilotas tare jiems: Tai turrite Sargus, eikit, ir sergelit, kaip žinor. Ir jie nuėje apstata Grābą Sārgais ir užpeczwetijo Almeni.

Drobe, ir įwynojo jį į Drobes su Žołemis, kaip Žydai palaidoti lúbidawo.

Bet buwo ant tōs Wietōs, kur Jis nukryžawotas tápe, Daržas / ir tamme Darže naujas Grábas / tas buwo Jozēpo, kurri Jis buwo iß ūlōs ißkaldinęs, i kurj̄ niekadōs ney wienas ne buwo dētas. Czonay jie padéjo Jézū, dēl Prissigatáwijimo- Dienōs Žydū / nēs Sabbatha priέjo, ir tas Grabas arty buwo, ir užrittę diddīj Akmenę prie Angōs Grábo / atstojo. Bet buwo ten Marya Madlyna, ir Marya Jozepo, tie dwi sedéjo ties Grabbu / ir kittos Moteres / kurros paskuy Jezui iß Galileōs buwu atējusos, apžurejo, kurram Daikte, ir kaipo Jo Kunas buwo padētas. Bet jos sugryžusos pagatáwijo Žoles bey Mostis, ir per Sabbathą jos pagal Žokaną buwo ilséjusús.

Antroj' Dienoј' po Prissigatáwijimo- Dienōs sussirinko Wyráusi Kunnigai ir Parizeušai wissi pas Pilotą / tardami: Pone! atsimennam, kad šis Jšwadžútojis, gyw's dar bebudam's, sake: Aš po triū Dienū kélssüs iß Numirrusū; todèl liepk sergēti Grabą ik' tréciai Dienai, kad ne atéję Jo Mokjtinei, Jį ne pawogtu, ir Žmoniems sakytu: Jis prissikèles iß Numirrusū; O paskutinne Klasta piktésne butu už pirmaję. Pilotas tare jiems: Tai turrite Sargus, eikit', ir sérgekit', kaip žinnot'. Jr jie nuéję apstáte Grábą Sárgais ir užpeczwétijo Akmenę.

1775 m. Agenda

AGENDA

tatmai esti

S u r á ſ i m a s

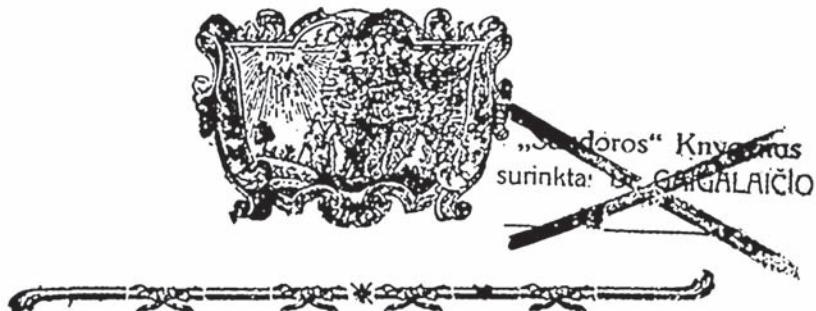
Pagraudinnimū ir Maldv,

Lietuvos Vaznycioſa ſtaffomū

mūg

K u n n i g ū

ſventus ſavo Urēdō Darbus pilyawoſanciuſi.

Rakalaučiuje, Mete 1775.
Išspaussta ir pardidoma pas: Gottlich Leberecht Žiūnigą,
Rakalaučių miestų Drakoru:

AGENDA

tattai esti Surášimas
Pagraudinnimû ir Maldû,
Lietuwôs Bažnyćiosa skaitomû
nûg
Kunnigû
ßwentus sawo Urêdo Darbus pilnawojančiuju.

Karaláučiuje, Méte 1775.

Jßspáûsta ir pardûdama pas Gottlieb Leberecht Artunga,
karálišką Knyg- Drukorų.

P a j ē n t l i n i m a s.

- I. Izgraubėnimas tiems, kurie į Kunnigus po Alikā Parapazoni tur būti išstatyti. p. 1.
 - II. Apie Valkiltisimq. p. 3.
 - III. Patvirtinimas Kristo blogiemis ir Smerties Vėdoje ėsantiems Rudikiemis Ramės mida-lyto. p. 9.
 - IV. Ižegnōjimas Pirmkarčiū. p. 12.
 - V. Atgriešawimas Griešnuijū. p. 19.
 - VI. Apie Kristaus Veczérg. p. 26.
 - VII. Parendijimas Sergančiuju. p. 29.
 - VIII. Apie Venčiauwójimq. p. 30.
 - IX. Kollektos. p. 36.
-

Corrigenda.

Pag. 3. lin. 4. von unten, sind nach dem Wort Melabuummq, die Wörter ir Metikbummq einzuschalten.
Pag. 6. lin. 2. von unten sind nach den Wörtern nuskestu ir nugrimstu jo, die Wörter (jós).wissi nū Adomo prigimmę ir jo patiēs, einzurücken.

Pažénklinimas.

- I. Jgraudénimas tiems, kurrie į Kunnigus po Akkiū Parapyonū tur buti istatyti. p. 1.
- II. Apie Pakrikštijimą. p. 3.
- III. Patwirtinimas Krikštto blogiems ir Smertiēs Bēdoje ēsantiems Kudikiems Namēj' nudalyto. p. 9.
- IV. Jzegnójimas Pirmkarčiū. p. 12.
- V. Atgriekáwimas Grießnujū. p. 19.
- VI. Apie Kristaus Weczerę. p. 26.
- VII. Parendijimas Sergančiuju. p. 29.
- VIII. Apie Wenčiawójimą. p. 30.
- IX. Kollektos. p. 36.

Corrigenda

Pag. 3. lin. 4. von unten, sind nach dem Wort Nelabummä, die Wörter ir Netikkumma einzuschalten.

Pag. 6. lin. 2. von unten sind nach den Wörtern nuskëstu ir nusgrimstu jo, die Wörter (jōs) wissi nū Adomo prigimmē ir jo patiēs, einzurücken.

I Žgraudėnimas tiems, kurie į Kunnigus po Akiū Paraphv... tur but išstatyt..

Kuraige N. N. Tu žinnai, kaip Diewas tawę, par-einanciu Budū per Dawadus tam nyaczen pa-skirtus sien atwadinneš, suis Krifšcionis ir ši bėdną Kristaus Kraujų brangę wadbotą Pulkeli, cýstū ir tiklru Diewo Žodžio Molslui ganyti, swentu sawo Pasielgimmù be mažauso Papiltinimo Dangun' westi, dėl ko Kristus sudnoje Dienoje labay didžę Rokundą bei Kraują šittu bėdnuiž Žmoneliui iš tawo Rankui, akstraušu Sudil atjėškds; Taigi juč apsiūmni, pagal Žadėjimą po Akiū Veno Diewo ir Žmoniū būtą, kaip Tawę siods Paraphys Molitojū ižegnōjo
Nawo

I. Jgraudénimas tiems, kurrie iż Kunnigus po Akiū Parapyonū tur but' iżstatyti.

Kunnige N. N. Tu żinnai, kaip Diewas tawę, pareinančiù Budù per Dawadus tam ypacżey paskirtus l-sen atwadinnęs, l-sus Krikħcionis ir l-i bédnä Kristaus Kraujù brangey waddotą Pulkélij, cýstù ir tikkrù Diewo Žodžio Mokslù ganyti, l-swentù sawo Pasielgimmù be mažáuso Papiktinnimo Dangun' westi, dèl ko Kristus sudnoje Dienoje labay diddë Rokundą bey Kraują l-sittu bédnujū Žmoneliū iñ tawo Rankū, aħstráusù Sudù atjéßkôs; Taigi juk apsiimmi, pagal Żadéjimà po Akiū Pono Diewo ir Žmoniū dûtą, kaip Tawę l-siōs Parapyōs Mokitojù iżegnójo,

Igraudėnimas.

sar'o Urėdą wiernay pildit', taip Pawarguliems, kaip ir Bagotiemis siðs Paraphyðs, Dienq ir Makti wentū Parendimū, ir smutnomis Duþelénis tikkrū Diewo Žodžio Palinksminojimū slujit', ir tai wiþlāb atlkti, kac wiernam Kristaus Tarnui, ir Du iñ Rupitojui pagal Diewo Žodi pareitisi ir pūlas?

Apsiuimu su Diewo Padėjimu, kaip Diewui, taip ir Paraphónams tikkray slujit'.

Téwe musū rc.

Ak tu wissagalisis amžinasis Diewe! Tu wentaq Urėdą patsai ištatei, ir persavo mielaji Sunu wentei, ir si N. N. pagal sawo Walę ir Rodą pawadinai, kittas Duþeles ganyti; més Lawę iñ Sjirdi s prâbom': Sutek jam sawo wentą Dwâsę, ir per tq jam dëte dëk sawo Žodi i jo Burną, kad Lawo tq Žodi wissu Ežesū, kaip pareitisi, su Džaugsmu saþtytu, ir sawo Pasielgimini ar Weikaliu ney wienam Papiktinimą ne dûtu, bet kiek vienq Duþeleg Dan-gui wëstu.

Taipojau dûk siems Paraphónams Lawo Žodi su Džaugsmu paklausyti! Atwerk ir iþmankštyle Sjirdi koþno wieno, kad lawo Žodi mylétu ir priimtu, si lawo Ēgrnq Garbę laikytu ir paþelptu! ir sítto-lin Budū, Lawo Wardas wenciamas, Lawo Kanalyste praplátinta, irgi jo Duþini Aprùpinimas ne roprosnaš br'u. Tq musū Maldq tu wiernasis Bone Diewe

sawo Urēdą wiernay pildit', taip Pawarguliems, kaip ir Bagotiemς ſiōs Parapyōs, Dieną ir Naktj ſwentū Parenčimū, ir smutnoms Duſlēmęs tikkrū Diewo Žodžio Palinksminojojimū služit', ir tai wiſlāb atliki, kas wiernam Kristaus Tarnui, ir Duſiū Rupiotojui pagal Diewo Žodij pareitis ir pūlas?

Apsiimmu su Diewo Padėjimu, kaip Diewui, taip ir Parapyónams tikkray ſlužit'.

Tėwe musū &c.

Ak tu wissagalisis amžinasis Diewe! Tu ſwenta Urēdą patsai iſtātei, ir per sawo mielaji Sunu paſwentei, ir bji N. N. pagal sawo Walę ir Rodą pawadinai, ſittas Duſéles ganyti; més Tawę iſ Szirdiēs prāſom': Sutek jam sawo ſwenta Dwásę, ir per tą jam dête dék sawo Žodj i jo Burną, kad Tawo tą Žodj wissù Czèsù, kaip pareitis, su Džaugsmu sakytu, ir sawo Pasielgimmù ar Weikalù ney wienam Papiktinnimą ne dūtu, bet kiek wieną Duſlę Dangun westu.

Taipojau dūk ſiems Parapyónams Tawo Žodj su Džaugsmu paklausyti! Atwerk ir iſmankštik Szirdj koźno wieno, kad tawo Žodj mylétu ir priimtu, bji tawo Tarną Garbę laikytu ir paſelptu! ir ſittokiù Budù, Tawo Wardas ſwenčiamas, Tawo Karalystę praplátinta, irgi jo Duſiū Aprúpinimas ne noprósnas butu. Tą musū Maldą tu wiernasis Pone

I graudēnimas.

3

Diewe išklausyk ir priimk, dėley sawo mielojo Sunaus,
musū mielaušo Biskupo, ir wyrāuso musū Dušiū
Aprupintojo ir Jzgantvo! Amen.

Togidėl eik ir gauyk Kristaus Pulką, kuriu taw
paleptas, ir gérav dabokis, ne su Rewalę, bet iš gé-
rōs Waleb, ne dėl bjaurdos Raundos, bet iš Szirdiēs
Dugno. Ne kaip ant Žmoniū ponawojas bet buk
Pawēikslū Pulkui; Tai (kad pasirödis wyrāusas Ga-
nytojis) nepawystanti Barbės Wainikką gausi, kurri
Pon's Jezus taw dūtu dėley sawo ūvenčiauso Nupel-
nimo. Amen.

II. Apie Vafriftijimą.

Vagraudēnimas tiems, kurrie Kudiki prie
Krikhto gabéna.

Niesi Prieteliai! Mës kas Dien' girdim' iš Diero
Zodžio, suprantam tai poju aut sawęs ar
gywi budami ar mirdami, kaip mës nū Abdomo wissi
Griekuse prasidēdam, ir i ši bėdna Swętą už ēiv um,
bey su sawim atsūnesham' iš pirmojo musū Uzgėmimimo
toki Szirdiēs Melabumimą, kurrio dėl nū Diero at-
skirti, Jo Priesiūnkais ir Nemalonės Waikais pa-
stejom', kurriame ir amžinay butumb' turrejë mirti ir
prapulti, jey mums wiengimmeissi Diero Sunus,

A 2

Ponas

Diewe ißklausyk ir priimk, dëley Sawo mielojo Sunaus, musû mie-láuso Wyskupo, ir wyráuso musû Dußiû Aprupintojo ir Jßganytojo! Amen.

Togidél eik ir ganyk Kristaus Pulką, kursai taw paléptas, ir géray dabokis, ne su Newalé, bet iß gérôs Walés, ne dël bjaurôs Naudôs, bet iß Szirdiêς Dugno. Ne kaip ant Žmoniû ponawojas bet buk Pawéikslù Pulkui. Tai (kad pasiródis wyráusas Ganytojis) nepawystantj Garbês Wainikką gáusi, kurri Pon's Jèzus taw dûtu dëley sawo ßwenćiáuso Nupelnimo. Amen.

II. Apie Pakrikßtijimą.

Pagraudénimas tiems, kurrie Kudikj prie Krikßto gabéna.

Mieli Prietéliei! Més kas Dien' girdim' iß Diewo Žodžio, suprantam taipojau ant sawęs ar gywi budami ar mirdami, kaip més nû Adomo wissi Griekûse prasidêdam, ir i lsi bêdna Swétą užgémam, bey su sawim atsineßam' iß pirmojo musû Uzgémimmo toki Szirdiêς Nelabummą, kurrio dël nû Diewo atskirti, Jo Prießininkais ir Nemalonês Waikais pastojom', kurriame ir amžinay butumb' turréje mirti ir prapulti, jey mums wiengimmësis Diewo Sunus,

Ponas musū Jėzus Kristus iš to ne butu pagelbėjės.

O kadaangi ir siis po Akiū esqas Kudikėlis, taipojau, lygei kaip ir mės, Griekų prasidėjės ir Griečių pabjaurintas, dėlgi to ir amžino Prapūlimo bėg Prazuddimo, sawo grieingo Užgimimo dėley kaltas turretu buti ir pasilikti; o Dievas wissōs Malionės ir Susimillimo Tēvas, sawo Suny Jėzus Kristus wissam Swietui, ir taipo Kudikeliems lygei kaip ir Séniemis pajadėjės ir atsimtės, Eursai ir wissō Sweto Griečius nežvojės, ir bėdnūs Kudikeliuš taipojau kaip ir Sénūsus, nū wissū Griečū, Smertiės ir amžino Prapūlimo waddarvės ir išgėlbėjės, jen jie mus toktai pagal Jo Istatimą per Dievo Žodi ir Šventą Krifštą butu pridūdama ir prisavinnama, nėsa Kristus sawo Žodiye diddey prisakes, idant Kudikelius jam praneštu, kad jūs pérzegnótū.

Togidėl aš jūs graudėnu ir meldžiu wissus, Eurusie czia susirinkot, iš krikšcioniskos Nėiles ir Wiermybės, idant firdingay apdumotumbit, ir tikray suprastumbit, kiekioj' vidėje Bėdos' ir Prapūlimme siis Kudikėlis sawo grieingo Užgimimo dėley esqas; Žymankim, jis vra Kudikis Griekų užgimmes, Kudikis Dievo Kerktu ir Nemalonės; irgi ne gal jam kitta Pagalba tekti, tur ji Dievas per Krifštą atginditi ir per Kudiki dėley Ponu musū Jėzaus Kristaus priimti.

Dėlgi

Ponas musû Jézus Kristus iß to ne butu pagélbéjës.

O kadangi ir ßis po Akiû éasas Kudikélis, taipojau, lygey kaip ir més, Griekûse prasidéjës ir Griekais pabjaurintas, dëlgi to ir amžino Prapúlimmo bey Pražuddimo, sawo griekingo Užgimimmo déley, kaltas turrétu buti ir pasilikti; o Diewas wissôs Malonês ir Susimillimo Téwas, sawo Sunų Jézų Kristų wissam Swietui, ir tai-po Kudikéliems lygey kaip ir Séniems pažadéjës ir atsuntës, kursai ir wissos Swéto Griekus neßojës, ir bédnûsus Kudikélius taipojau kaip ir Sénûsus, nû wissû Griekû, Smertiës ir amžino Prapúlimmo waddawës ir ißgélbéjës, jey jiemos toktais pagal Jo Jstatimą per Diewo Žodij ir ßwientą Krikštą butu pridûdama ir prisawinnama, nësa Kristus sawo Žodije diddey prisakës, idánt Kudikélius jam praneštu, kad jús pérzegnótu.

Togidél aß jùs graudénu ir meldžiu wissus, kurrie czia susirinkot, iß krikšćioniszkôs Méilês ir Wiernybës, idánt ßirdingay apdumotumbit, ir tikkray suprastumbit, kiokioj' didéje Bédoj' ir Prapúlimme ßis Kudikélis sawo griekingo Užgimimmo déley éasas; Jßmanykim, jis yra Kudikis Griekûse užgimmës, Kudikis Diewo Keršto ir Ne-malonês; irgi ne gál jam kitta Pagalba tekti, tur jì Diewas per Krikštą atgimdti ir per Kudikij déley Pono musû Jézaus Kristaus priimti.

Apie Pakrifftijimą.

5

Dėlgi to, idānt šitto po musū Akiū ēsancio bēdno Kudikēlio, dēley Pono Diewo didden pasirūpinkite, ji Ponui Kristui pagal Jo patiēs Istatimą prie Kriffto prineškite, prasbydami: Kad ji maloningu priūntu, jam Grieķus numazgotu ir atleisti, per Draugdali- ninką amžinu Dangaus Lobis jis išpažintu, ir ne tik- tan mū Wēlno Maciēs, furriam Grieķu dēley padū- tas ir jo Karalystės apkaltas, ji išgėibetu, bet ir per sawo ūventą Dwāsę jis taivo stiprintu, kad Neprie- teliui (Wēlnui) ar gyvus budams ar mirdams, maekey- priesitūs, ir sittaiip amžinan išganyt's išliktu.

Išeit tu neczystoji Dwāsę, ir dūk Vietą ūventai Dwāsei.

M. Imk Ženklą ūvento Kryžaus bēj i sawo Kāltą bēj i sawo Krutinę.

Melsimės.

Al wissagālisīs amžinasis Diewe, musū ūsganys- tojo Jēzauš Kristaus Ēwe! Lawę aš meldžiu už šiltą M. tawo Tarną (už šiltą M. tawo Tarnaitę) Lawo ūvento Kriffto Dūvandos prasanti (prasancię), ir Lawo amžindos Malones per šiltą dwasišlką Atgi- nimimą geidžanti (geidžiancię). Priimk jis (je) Pone Diewe! ir kaip sakiei: Prasbykite ir gausite, jėsko- kite ir rassite, tūsgentite ir bus iums atverta; Taigi dabar mudalyk wisko Gero biam prasanciami (bei prā- banciei),

A 3

Délgi to, idánt ʃitto po musû Akiû ésançio bêdno Kudikélio, déley Pono Diewo diddey pasirúpinkite, ji Ponui Kristui pagal Jo patiês Jstatimą prie Krikšto prineškite, prašydami: kad ji malonin-gay priimtu, jam Griekus numazgotu ir atléistu, per Draugdalinką amžinú Dangaus Lobjû ji išpažintu, ir ne tiktay nû Wélno Maciês, kurriam Griekû déley padūtas ir jo Karalysté' apkáltas, ji išgélbétu, bet ir per sawo szwentą Dwasę ji taipo stiprintu, kad Neprietélui (Wélnui) ar gyws budams ar mirdams, macney priešitus, ir ʃittaip amžinay išganyt's išliktu.

Jšeik tu neczystoji Dwásé, ir dûk Wietą ʃwentai Dwasei.

N. Jmk Žénklą ʃwento Kryžaus bey ɿ sawo Káktą bey ɿ sawo Krutinę.

Melskimės:

Ak wisságálisis amžinasis Diewe, musû Jšganytojo Jézaus Kristaus Téwe! Tawę aš meldžiu už ʃittą N. tawo Tarną (už ʃittą N. tawo Tarnáitę) Tawo ʃwento Krikšto Dúwanôs prašantį (prašančię), ir Tawo amžinôs Malonês per ʃittą dwasišką Atgimimmą geidžantį (geidžiančię). Priimk ji (ję) Pone Diewe! ir kaip sakiei: Prášykite ir gáusite, jéškókite ir rassite, túsgenkite ir bus jums atwérta; Taigi dabar nudalyk wisso Géro ʃiam prášančiam (bei prá-

šanciei) ir atverk Wartus tūsgenanciam (tūsgenancię) jeib amžing Žegnionę būo dangiško Apcyzystijimo ir pažadėtq Tawo Karalystės Dūwang īgytu, dėley Jėzaus Kristaus musių Išganytojo. Amen.

Dar melskimeš.

Almžinasis, wissagalisis Diewe! Tu pirmaji netikinti Svētq Twānū bēl Grieķi užleistū pagal sawo astrāusq Sudą prazuddei, o tikinti Noq, pati ašmą, iš sawo didžio Susimillimo išlaikjei, ir Karaly Paraonq, Tawes Elquish' n'apsūmmanti, su wissu jo Pulkū, raudonosa Mariosa nuskandinai, o sawo Zmonėmis Izraēl sausomis Rōjomis dawei tas Mares pereiti, ir tūmi paženklinojai, busenti kartunta tawo Zmonėmis Swento Krifsto Apcyzystijimą; irgi per Pačrifstijimą sawo Sunaus, musių Išganytojo Jėzaus Kristaus, Uppę Jordanq ir wissus Vandenis ant išgānančio Twāno ir bagotingo Alpmazgojimo nu Grieķi pašventei ir istātei; mēs prāžom Tawę, per tažau Tawo n'išmislijamq Susimillimą, izwelḡ maloningay bittq N. Tarną (Tarnaite) Jėzaus Kristaus ir tikra Biera ji (je) apdūvandk Dvaseje, jeib per si išgananti Twaną muskestu ir nigrimstu jo (ids pačiōs) padaryti Griekai, ir jis (ji) iš Netiklinčiujū Skaitlauš atskirtas (aiškirta), krentosj Krifstcionui Draugystis, nėy lokiamo Laiweliš be Baimės ir Pakājuje išlaikytas

ßančiei) ir atwerk Wartus túsgénanciam (túsgénanciei) jeib amžiną Žegnónę ßio dangiško Apczystijimo ir pažadėtą Tawo Karalystės Dúwaną igytu, déley Jézaus Kristaus musû Jßganytojo. Amen.

Dar melskimės:

Amžinasis, wissagalis Diewe! Tu pirmajį netikintį Swētą Twánū dèl Griekū užléistū pagal sawo aßtráusą Sudą pražuddei, o tikkintį Noą, patį áßmą, iß sawo didžio Susimillimo ißlaikjei, ir Karálų Paraóną, Tawęs kläusyt' n'apsiimmantį, su wissu jo Pulku, raudónosa Mariosa nuskandinai, o sawo Žmonéms Jsraél sausomis Kójomis dawei tas Mares péreiti, ir tūmi paženklinojai, busenti kartunta tawo Žmonéms ßwento Krikštoto Apczystijimą; irgi per Pakrikštijimą sawo Sunaus, musù Jßganytojo Jézaus Kristaus, Uppę Jordaną ir wissus Wandénis ant ißgánancio Twáno ir bagotingo Apnazgojimo nû Griekū paßwentei ir įstátei; més práßom Tawę, per tajau Tawo n'ißmislijamą Susimillimą, iżwelgk maloningay ßittą N. Tarną (Tarnaitę) Jézaus Kristaus ir tikkra Wiera ji (je) apdúwanôök Dwasesje, jeib per ßi ißganantį Twaną nuskëstu ir nigrimstu jo (jôs paćiôs) padaryti Griekai, ir jis (ji) iß Netikkinčiuju Skaitlaus atskirtas (atskirta), ßwentoj' Krikštioniù Draugystéj', néy kokiamo Laiwélij' be Báimës ir Pakájuje ißlaiky-

Apie Pakrikštijimą.

7

tas (išlaikyta), wissada Ėawo Dwasėje karstas (karsta), Nusitikėjime linksmas (linksmas) Ėawo Wardui sluzitu, jeib su wissais Tirkincieiseis, pagal Ėawo Pažadėjimą, amžiną Dangaus Džaugsmą ir Jšganiųmą igyti wertas butu, dėlėy Jézaus musu Jšganymo. Amen.

Prisakau aš taw, tu nečybstoji Dwasė, Wardan' Diewo Ėewo † ir Sunaus † ir ſwentybė Dwasės †, idant išeik ir atstok nu ſitto Ėarno (ſitto Ėarnaitės) R. musu Pono Jézaus Kristaus, Amen.

Klausykime Ewangelię S. Markoſaus.

Ir prienebė Jézui Kudikēlius, kad jūs pakruttintu, O Jézaus Moktiniei nesanciuus pabārė, bet Ponas Kristus tai pamatęs, piktėrejės tare jiems: idant pas manę leiffit Kudikēlius, ir tai, jiems ne ginklit: nėsa tokiai yra Dangaus Karalystė. Iš Tiesos aš jums sakau: jen kas Dangaus Karalystę ne priima kaip Kudikēlis, tas ne ieis ī ję, ir apsikabinęs ēawo Rančą jiems uždėjės pérzegnuojo jūs.

Melstimiės.

Teve musu, kurs esi Danguje, būk ſwenciamas ēawo Wardas. Ateik ēawo Karalystę. Būk ēawo Valė, kaip Danguje taip ir ant žemės. Dūnq musu vieniską dūk mūnas ir sę Dieną. Ir atleiss mūns

tas (išlaikyta), wissada Tawo Dwaséje karštas (karšta), Nusitikkėjime linksmas (linksma) Tawo Wardui služitu, jeib su wissais Tikkinčieiseis, pagal Tawo Pažadėjimą, amžiną Dangaus Džaugsmą ir Jšgánimą igyti wertas butu, dèley Jézaus musū Jšganytojo. Amen!

Prisakau aš taw, tu neczystoji Dwasé, Wardan' Diewo Tèwo † ir Sunaus † ir ſwentôs Dwasés †, idánt išeik ir atstôk nû ſitto Tarno (ſittôs Tarnaitês) N. musû Pono Jézaus Kristaus, Amen!

Kausykime Ewangelią S. Markoſaus.

Jr prineſė Jézui Kudikélius, kad jûs pakruttintu, O Jézaus Mok̄tiniei nešančiusus pabárę, bet Ponas Kristus tai památęs, pikterėjės tárę jiems: idânt pas manę léiskit Kudikélius, ir tai jiems ne ginkit: nësa tokiû yra Dangaus Karalystė. Jš Tiesôs aš jums sakau: jey kas Dangaus Karalystę ne priimma kaip Kudikélis, tas ne ieis į ję, ir apsikabinnęs sawo Ranką jiems uždėjės pérzegnojo jûs.

Melskimės.

Téwe musû, kurs essi Danguje, bûk ſwenčiamas tawo Wardas. Ateik tawo Karalystė. Buk tawo Walę, kaip Danguje taip ir ant Žémės. Dûnų musû dienišką dûk mums ir ſę Dieną. Jr atléisk

Apie Pakrifstijimą.

mumis musi Kaltes, kaip ir mės atlėdžiam savo Kal-
tiems. Ne wess mus i Pagundima, bet gėlbėk mus
nū wisko Pliko. Nėsa tawo yra Karalyste, Scip,
prybė ir Garbė ant Umjūn U'uziūn. Amen.

Wieszpat's apšaugdok (t'apsangos) tawo Jėsimą ir
Išėsimą nū szio Čejo ikki Umjūn Umjūn. Amen.

N. Ar atsizadi Welinui?

Atsizadu.

Ir jo wissiens Darbamis?

Atsizadu.

Ir wissai su jūm' Draugystai?

Atsizadu.

N. Ar tikki i Dievo Tėvo wissagālanti Dan-
gaus ir Žemės Sutvertoji?

Tikiu.

N. Ar tikki i Jėzy Kristu, Dievo wiengimusi
Sunu, musi Išganytoj, kuris prasidejės nū šwen-
tob Dwasēs, gimus is Mergos Maryjos, kentejės
po Vansku Piloci, uukryžawotas, numirres ir valai-
dotas, užengės i Peklą, tręcią Dieną kėlėsi is Nu-
mirrusi, užengės ant Dangaus, sed' po Desžinės
Dievo, wissagalinčio Tėvo, is tén pareis sūditi
Gywū ir Numirrusi?

Tikiu.

N. Ar tikki i Szentę Dwase, wienę Szentę
Krikščionii Surinkimą, Sventujūn Draugystę,
Grickū

mums musû Kaltes, kaip ir més atléidziam sawo Kaltiemis. Ne wesk mus i Pagundimą, bet gélbék mus nû wocco Pikto. Nésa tawo yra Karalysté, Stipprybë ir Garbë ant Amžiû Amžiû. Amen.

Wieszpat's apsáugôk (t'apsáugoj') tawo Jéjimą ir Jszéjimą nû szio Czeso ikki Amžiû Amžiû. Amen.

N. Ar atsižaddi Wélinui?

Atsižadu.

Jr jo wissiems Darbams?

Atsižadu.

Jr wissai su jûm' Draugystai?

Atsižadu.

N. Ar tikki ị Diewą Tewą wissagálinti Dangaus ir Žémês Sutwertojį?

Tikkiu.

N. Ar tikki ị Jézū Kristū, Diewo wiengimmusî Sunų, musû Jszganytojî, kurs prasidėjės nû szwentôs Dwasės, gimmęs iß Mergôs Maryôs, kentéjės po Panskù Pilotù, nukryžawotas, numirrės ir paláidotasa, nužengės ị Péklą, trécią Dieną kélési isz Numirrusû, užžengės ant Dangaus, séd' po Desžinês Diewo, wissagalinčio Tewo, isz tén pareis súditi Gywû ir Numirrusû?

Tikkiu.

N. Ar tikki ị Szwentą Dwasę, wieną Szwentą Krikszcioniu Surinkimą, Szwentujû Draugystę,

Apie Pakrifštijimą.

,

Grieķi Atlėdimmą, Rūno iš Numirrusū Prikėlimą,
ir amžiną Dusjids Jšgánimą?

Liklin.

N. Ar nori pakrifštitas (pakrifštita) buti?

Noru.

Jr ak̄ tawę N. krikštiju Wardan Diewo Tēwo,
ir Sunaus, ir ūwentosęs Dwasęs.

Wissagališs amžinasis Diewas ir Tēwas musū¹
Jšganytojo Jēzaus Kristaus, kurs dabar tawę Wan-
dėnimi ir ūwenta Dwase atgimdė, ir taw wissus tawo
Grieķus atlėidę, tassai tolaus tawę sawo Malone pa-
stiprintu ant Dusjids amžino Jšgánimo. Amen.

Pakājus su tawimi. Amen.

III. Patvirtinimas Krikšto bogiemis ir Smertięs Bėdoje ēsantiemis Ku- dikiemis Namej' nudažto.

Klāusimai, kurreis reik̄ klāusinėti, kad taip krikštitzq
Kudiki pirmą Syk i Baznycią atneša:

1. Kas būtini Kudiki krikštijo?
2. Kas pribuvuo tam Krikštui?
3. Ar Diewop' ūaukėt nūbažnom's Maldomis?
4. Kumi pakrifštijot?
5. Kokius Zodžius ištardami krikštijot?

B

6. Ar

Griekû Atléidimmą, Kuno iß Numirrusû Prikèlimą, ir amžiną Dušiôs Jßgánima?

Tikkiu.

N. Ar nori pakrißtitas (pakrißtita) buti?

Noru.

Jr aß tawę N. krikßtiju Wardan Diewo Téwo, ir Sunaus, ir ßwen-tósês Dwasêš.

Wissagalisis amžinasis Diewas ir Téwas musû Jßganytojo Jézaus Kristaus, kurs dabar tawę Wádénimi ir ßwenta Dwase atgimdé, ir taw wissus tawo Griekus atléidé, tassai tolaus tawę sawo Malone pastriprintru ant Dušiôs amžino Jßgánimo. Amen.

Pakájus su tawimi. Amen.

III. Patwirtinimas Krikßto blogiemis ir Smertiês Bédoje ésantiems Kudikiems Namej' nudalyto.

Kláusimai, kurreis reik kláusinéti, kad taip krikßtitą Kudikį pirmą Syk į Baźnyčią atneša:

1. Kas b̄i Kudikį krikßtijo?
2. Kas pribuwo tam Krikßtui?
3. Ar Diewop' ßaukét nûbaźnom's Maldomis?
4. Kûmi prakrikßtijot?
5. Kokius Zodžius ißtardami krikßtijot?

-
6. Ar tikrą žinote, kad tuš Žodžius ištare?
7. Ir dawėt Kudikui Wardą?

Potam Surinkimui taip reik pasakyti:

Mielū Prietelie! sis po musū Akijū esąs blogay gimusės Kudikėlis, namėj jau yra pakrikštitas Wardan Diewo Ėwo, Sunaus ir ſwento Dvasos pagal Ištatimą Kristaus. Dėl to, kad ſwenta Kristo Žvkkrementas ne butu per Gėdą, ney Diewo Žedis pri to ištartas per Juką laikomas; ta Kristo dabar norime patvirtinti. Kudikis sittaipo Wardą dar ne gawęs tur M. pramintas buti, (Wardą jam jau pridėta tur palaikyti ir M. pramintas buti). To dėlēy turrime ir norime, kai Kudikėli per tikrą Sanari Vono musū Jėzaus Kristaus bėj jo ſwento Surinkimo laikyt' ir ji sawo Maldomis pristoti.

Girdėkime tam ſwento Ewangelią, kurioje Ponas musū Jėzus Kristus Kudikėlius mėilingay priimma, kad ſinotumbim, ka apie Kudikius laikyt' reikia:

Taipo rášo Markofokius dešimtame Pėrskyrime:
Ir prinešę Jėzū, Kudikėlius, kad jis pakruttintu.
O Jėzaus Molitiniei nešanciušus pabarė: Bet
Ponas Kristus tai pamâtes, pilterėjė tarė jiems:
idânt pas manę leiskit Kudikėlius! ir tai jiems neginkit
nėsa tokiu yra Dangaus Karalystė. Iš Tiesos aš
ju

6. Ar tikkray žinnote, kad tus Žodžius ištarę?
7. Jr dawēt Kudikui Wardą?

Potam Surinkimui taip reik pasakyti:

Mieli Prietelie! ſis po musū Akiū ẽsas blogay gimmęs Kudikėlis, namėj' jau yra pakrikštitas Wardan Diewo Tēwo, Sunaus ir ſwentyos Dwasės pagal Jstátimą Kristaus. Dél to, kad ſwventas Krikštoto Zokromentas ne butu per Gédą, ney Diewo Žodis pri to ištartas per Juką laikomas; tą Krikštą dabar norime patvirtinti. Kudikis ſittaipo Wardą dar ne gawęs tur N. pramintas buti, (Wardą jam jau pridėta tur palaikyti ir N. pramintas buti). To déley turime ir norime ſi Kudikėli per tikkrą Sanari Pono musū Jézaus Kristaus bey jo ſwento Surinkimo laikyt' ir ji sawo Maldomis pristoti.

Girdékime tam ſwventas Ewangelią, kurrioje Ponas musū Jézus Kristus Kudikėlius meilingay priimma, kad žinnotumbim, ką apie Kudikius laikyt' reikia:

Taipo rášo Markóbus dešimtame Pérskyrame:

Jr prineſė Jézui Kudikėlius, kad jūs pakrottintu. O Jézaus Mokiniečių nešančiūsus pabarė: Bet Ponas Kristus tai památęs, pikteręs tarė jiems: idánt pas manę léiskit Kudikėlius! ir tai jiems neginkit nėsa tokiu yra Dangaus Karalystė. Jß Tiesôs aſ

Patvirtinimas Kristo.

II

jums sakau: jey kas Dangaus Karalystę ne priimma kaip Kudikėlis, tas ne teis i je, ir apskabinnes sawo Ranką jiems uždėjės pérzegnójo jūs.

Iš šių dabar girdetū Pono Kristaus Žodžių tikfraz išmanę, kad sis Kudikis i Malonės Karalystę jau priimtas ēsas; girdēkime, bau ir pasilikt apsiūms toje Wieroje, art kurriods krikštis yra Wardan Diewo Tėvo, Sunaus ir ūwentos Dwases.

N. Ar tikki i Diewą Tėvą wissagálini Dangaus ir Žemės Sutwertoji?

Tikliu.

N. Ar tikki i Jėzų Kristu, Diewo wiengiminius Sunų, musu Išganytojį, kuri prasidėjės mi ūwentos Dwases, gimmes iš Mergos Maryjos, kentejės po Panski Pilotu, nukryžawotas, numirres ir palaidotas, užengės i Véflą, trécią Dieną kélési iš Numirusių, užengės ant Dangaus, sed po Desinės Diewo, wissagálinio Tėvo, iš ten pareis sūdit Gyvū ir Numirusi?

Tikliu.

N. Ar tikki i ūwentą Dwase, wieną ūwentą Krikščionui Surinkimą, Šventujui Draugystę, Grieķu Atleidimą, Kuno iš Numirusių Prikelimą, ir amžiną Dužių Išganimą?

Tikliu.

Kad sis Kudikis tokioje Wieroje iki Galo sawo Amžio iš triwotu ir išganys butu, melskimės:

B 2

Wissa-

jums sakau: jey kas Dangaus Karalystę ne priimma kaip Kudikėlis, tas ne įeis į ję, ir apsikabinnęs sawo Ranką jiems uždėjės pérzegnójo jūs.

Jis ſiū dabar girdėtū Pono Kristaus Žodžiū tikkray ißmanę, kad ſis Kudikis į Malonės Karalystę jau priimtas ésas; girdékime, bau ir pasilikt apsiims toje Wieroje, ant kurriōs krikštii's yra Wardan Diewo Tėwo, Sunaus ir ſwentôs Dwasês.

N. Ar tikki į Diewą Tėwą wissagálinti Dangaus ir Žémês Sutwertoji?

Tikiu.

N. Ar tikki į Jézų Kristų, Diewo wiengimmusį Sunų, musû Jßganytoji, kurs prasidéjės nû ſwentôs Dwásês, gimmęs iß Mergôs Maryôs, kentéjės po Panskù Pilotù, nukryžawotas, numirrës ir palaidótatas, nužengės i Péklą, trécią Dieną kélési iß Numirrusû, užžengės ant Dangaus, séd po Dešinės Diewo, wissagálinčio Tėwo, iß tén pareis súdit' Gywû ir Numirrusû?

Tikiu.

N. Ar tikki į ſwentą Dwasę, wieną ſwentą Krikščionių Surinkimą, Szwentujū Draugystę, Griekų Atléidimmą, Kuno iß Numirrusû Prikélimą, ir amžiną Dušiōs Jßgánimą?

Tikiu.

Kad ſis Kudikis tokioje Wieroje ikki Gálo sawo Amžio iß triwótū ir ißganyt'i's butu, melskimës:

Wissagalisis Diewe ir Ėewe mielojo musū Pono Jėzaus Kristaus, kursai si Rudiki per Vandeni ir swentą Dwāsę atgimdes ir jam wissus Griekus atlēides essi, pastiprintk ta su sawo Malone, daugsinke jamme tawo swentą Dwāsę, kad pagal Kunę ir Dušią išganantingay užangtu ir naujame dwasskame Gyvastijo, ant kurrio jt atgimdes essi, tarptu. Dukt ir jo Gimdytojems bey mums wissiemis, Kad, jeib sis Rudikis sittuse Dwases Waisuse augtubey tarptu, už tai tikrą pasirūpindami, taw tamme wiernay sluzitumb', ir tokiu Budu per ji ir mus wissus tawo Wardas wissadai butu pažwestas ir tawo Karalyste praplatinta, per Jezu Kristu musū Viešpati. Amen.

Wissogalisis, amžinasis Diewas ir Ėwas musū Išganantvo Jėzaus Kristaus, kurs dabar tawę Vandeni ir swenta Dwase atgimde, ir taw wissus tawo Griekus atlēide, tassai tolaus tawę sawo Malone pastiprintu ant Dušių amžino Išgáimo. Amen.

Pakajus sa tawimi. Amen.

IV. Žegnójimas Pirinfarcii.

Žegnójimas tū, kurrie pirma karta prie Dievo Stalo nor' priecti.

Mielo Kristaus Prietēliei! jūs matot, kaip ežia susiejo

Wissagalisis Diewe ir Tèwe mielojo musû Pono Jèzaus Kristaus, kursai bñi Kudiki per Wandénj ir bñwentą Dwásę atgimdës' ir jam wissus Griekus atléidës essi, pastipprink' tą su sawo Malone, daugsink jamme tawo bñwentą Dwásę, kad pagal Kuną ir Dušią ißganytingay užáugtu ir naujame dwásißkame Gywastije, ant kurrio jì atgimdës essi, tarptu. Dùk ir jo Gimdytojiems bey mums wissiems, kad, jeib bñis Kudikis bñttuse Dwasës Waisûse áugtu bey tarptu, už tai tikkray pasirúpindami, taw tamme wiernay služitumb', ir tokiù Budù per jì ir mus wissus tawo Wardas wissaday butu paßwëstas ir tawo Karalystë praplatinta, per Jezu Kristu musû Wießpatj. Amen.

Wissogalisis, amžinasis Diewas ir Tèwas musû Jßganytojo Jèzaus Kristaus, kurs dabar tawę Wandénimi ir bñwenta Dwase atgimdë, ir taw wissus tawo Griekus atléidë, tassai tolaus tawę sawo Malone pastiprintu ant Dušiôs amžino Jßgánimo. Amen.

Pakajus sa tawimi. Amen.

IV. Jžegnójimas Pirmkarciū.

Jžegnójimas tû, kurrie pirmą kartą prie Diewo Stálo nor' prieiti.

Mieli Kristaus Prietëlei! jús matot', kaip czia

Ižegnōjimas Pirmparēiu.

13

susiėjo bie Jaunieji ir Draugai Kristaus Tėvonystės, kurrie jau pirm to, dar Kudikėlieis budami, Ponui Kristui ir jo šventam Surinkimui per šventą Kristą, ką buvo ičzepiti.

O kaip jau imanomay prisimokinno Kristišionii Wierds Mrokslą, taipojau ir pagraudenti, wiešlibay ir kristišionistų elgtis, jie dabar iš Sjirdiés giedžia, kad jū labjaus, jū geraus ir jū daugiaus su savo ir musu Jkgelbetojū Kristumi, ir jū šventu Kristišionii Surinkimu surieniti gáleitu buti, ismanykim, šventos Veczérės Priehimui, ir Kristaus Kuno ir Kraujo Vasisawinimui.

Délgi to, kad his Ižegnōjimas jiems ant jū didesniės Naudos ir jū Wierds Pastinprinimo su šventos Dvāses Pagalba gáleitu buti, jie gatavi yra, patys dabar savo Wierq išipazinti, ir Ponui Kristui bej jo šventam Surinkimui pasidüti, o Weiinui atsisakyti, koftai šventame Kristste, dar Kudikėlei budami, patys daryti ne gaiéjo, kaip tiketay per kumus.

To dėlen, kad jie dabar tai wiernay, sirdingay ir tikfrah šventay darytu, taipo, kad jiems, kõl gywi, dėl Kristaus ant Jkganimo ir ant Naudos butu, mums vertytay priaul, Ponq Diewq, musu dangiškq Tėwq dėl Pono Kristaus melsti, kad tam savo Malo: ne ir šventą Dvāse jiems dīvanočtu, kad wiernay ir iš Sjirdiés išsiméginnę prie Veczérės musu Jkgany:

B 3

tojo

susiéjo ſie Jaunieji ir Draugai Kristaus Tèwonystês, kurrie jau pirm to, dar Kudikélieis budami, Ponui Kristui ir jo ſwentam Surinkimui per ſwentą Krikſtą buwo iczépiti.

O kaip jau imánomay prisimokinno Krikſcioniù Wierôs Móksłä, taipojau ir pagraudénti, wieſlibay ir krikſcioniſkay elgtis, jie dabar iſ Szirdiēs geidžia, kad jů labjaus, jů géraus ir jů daugiaus su sawo ir musû Jßgélbètojù Kristumi, ir su ſwentù Krikſcioniù Surinkimù suwieniti gálētu buti, iſmanykim, ſwentôs Weczérês Priéjimmù, ir Kristaus Kuno ir Kraujo pasisawinimù.

Délgi to, kad ſis Jzegnójimas jiems ant jû diddésniês Naudôs ir jû Wierôs Pastiprinnimo su ſwentôs Dwásês Pagalba gálētu buti, jie gatawi yra, patys dabbar sawo Wierą issipažinti, ir Ponui Kristui bey jo ſwentam Surinkimui pasidûti, o Wélinui atsisakyti, koktai ſwentame Krikſte, dar Kudikéliei budami, patys daryti ne gálējo, kaip tiktay per Kumus.

To déley, kad jie dabar tai wiernay, ſirdingay ir tikkray ſwenty darytu, taipo, kad jiems, kôl gywi, dël Kristaus ant Jßgánimo ir ant Naudôs butu, mums wertay prigul, Poną Diewą, musû dangiſką Tewą dël Pono Kristaus melsti, kad tám sawo Malónę ir ſwentą Dwásę jiems dûwanótou, kad wiernay ir iſ Szirdiēs issiméginne prie Weczérês musû Jßgany-

tojo Jézaus Kristaus sawo ant Raudos priešli, kad dar tolaus musù Išganytojis Kristus jù Szirdij, ir jie Kristuje jù daugiaus pasilaikyti gáletu Likkéjime, Mélleje, Kantrumine ir Lengvažirdysteje, taipjau wissuse kintuse kwentos Dwáses Waisus Kas Dien' augte augtu, kas Dien' kwentésni pastotu, ir tokie iš Smertiés Adynélei pasiliktu ir Daugun' iškaktu!

Délgi to su manimi, tikkraj pasitikédami, Jézaus Wardan' taipo melskitės:

Téwe musù ic,

Czia tur Kunigas pérkláusinéti Póterius, ir pérkláusinéjes Póteriū, taipo Pirmkarcius arba Jauniimma pagraudénti.

Meli Waikai! Kaip jau dabar po Akiū Diewe ir jo Surinkimo, sawo i Pong Diewq Wierq iškay pasakėt, taigi aš jūs wissus dël Pono Diewo graudenu, idant pirmjausej Ponui Diewui iš wissos Szirbės dékanokite, kad jūs ant tifkro Išpažiūnimo sawo wiengimusio Sunans maleningay padarines, ir Draugais sawo Krikscioniu Pulkélio padare, kurrus nor' išklausyti ir Dangaus Džaugsmu apdūwanoti. Tolcas jūs graudenu, idant Ponq Diewq pakaruen prásykite, kad jūs, delyj sawo mielojo Sunauž, kios tifkros?

tojo Jèzaus Kristaus saw ant Naudôs prieitu, kad dar tolaus musû Jßganytojis Kristus jù Szirdij', ir jie Kristuje jû daugiaus pasilaikyti gáletu; Tikkéjime, Méiléje, Kantrumme ir Lengwaßirdystéje, taipjau wissûse kittûse ßwentôs Dwásês Waisûse kas Dien' áugte áugtu, kas Dien' ßwentésni pastotu, ir tokie ik Smertiës Adynélei pasiliktu ir Dangun' ißkaktu!

Délgi to su manimi, tikkay pasitikkédami, Jèzaus Wardan', tai-po melskités:

Tewe musû &c.

Czia tur Kunnigas pérkláusinéti Póterius, ir pérkláusinéjës Póteriû, taipo Pirmkarcius arba Jaunimmä pagraudénti.

Mieli waikai! kaip jau dabar po Akiû Diewo ir jo Surinkimo, sawo i Poną Diewą Wierą ißkey pasákét', taigi aß jùs wissus dèl Pono Diewo graudénu, idánt pirmjáusey Ponui Diewui iß wissôs Szirdiêns dékawokite, kad jùs ant tikkro Jßpažinnimo sawo wiengimmo Sunaus maloningay pawadinnës, ir Draugais sawo Krikšcioniù Pulkélio padárës, kurrus nôr' ißklausyti ir Dangaus Džaugsmù apdúwanóti. Tolaus jùs graudénu, idánt Poną Diewą pakarney prášykite, kad jùs, déley sawo mielojo Sunaus, ßioj'

Tęgnójimas Pirmkarčiu.

15

tikrosj' Wierosj' ir tikrosj' Diewo Baimėj', iš išga-
nintingay mirsent, maloninguay išlaikytu.

Prieg tam jums primenu, idant tokiamie Pono
Diewo ir sawo Jęzgantijo Jęspazinnime, kaip tilt
įmanot', su swentos Divasės Pagalba, kas Dien
āugte āugkite, tarpkite, ir swentešni pastokite, Nu-
siflikėjime, Mėlės Darbūse, ir wissokiam' Krikš-
cionui Pasielgimme; kad jūs butumbit' Diewo Eje-
pelių Teisybės Vaisumis pilninteli, ant Laupsės ir
Garbės Ponui Diewui!

Dėlgi to si Graudėnių jums wissiems ant jūsū
Dusiu ney dėte uždėni, idant jūs kas Dien' Diewop'
prisiwersdami, ta žadėjimą jau pirm to Ponui Diewui
swentame Krikštė žadėta, ištesskite ir atnaujinkite,
idant Griekus sawo Jaunystėje ar iš Nūpertummo,
ar Neišmānimo pelnytus, Ponui Diewui iš Sirdies
atsiprashkite o pasijadėkite, tifkraj nū jū lāutis.

Jr kadaangi swentame Krikštė atsijadėjot' per sawo
Kumus Welinui ir wissiems jo Darbams, o Ponui
Diewui diddej prisiadėjot, kioj' Krikšcionui Wierosj' ir
Diewo Baimėje tifkraj pasilikt', kantren festi ir Smer-
ties nesibijotis, taigi graudėnu, idant tokis sawo Pažadė-
jimą dabar po Akių Pono Diewo ir jo Surinkimo
atkartokite ir wēl pažadėkite. Teygu tai jūsū tifkra
Mylis ir ūdingas Apsiūmimimas, tai kiek wiens
jūsū tarkite: tifkraj taip misliju daryti, tifkraj taipo
apsiūmu elgtis.
Tifkraj

tikkro' Wiero' ir tikkro' Diewo Baiméj', ik ißganintingay mirsent, maloningay ißlaikytu.

Prieg tam jums primenu, idant tokiamē Pono Diewo ir sawo Jßganytojo Jßpažinnime, kaip tikt ċimanoť, su ńwentôs Dwasêš Pagalba, kas Dien áugte áugkite, tarpkite, ir ńwentésni pastokite, Nusitikkéjime, Méilêš Darbûse, ir wissokiam' Krikßcioniū Pasielgimme; kad jûs butumbit' Diewo Czépéliei Teisybêš Waisumis pilnintéli, ant Laupsêš ir Garbêš Ponui Diewui!

Délgi to ńbi Graudénimä jums wissiems ant jusû Duńšiū ney déte uždêmi, idánt jús kas Dien' Diewop' prisiwersdami, tažadéjimä jau pirm to Ponui Diewui ńwentame Krikßte žadéta, ißtessékite ir atnaujinkite, idánt Griekus sawo Jaunysteje ar iß Núpertummo, ar Neißeńimo pelnytus, Ponui Diewui iß Szirdiēs atsiprášykite o pasižadékite, tikkray nûjá láutis.

Jr kadangi ńwentame Krikßte atsižadéjot' per sawo Kumus Wélinui ir wissiems jo Darbams, o Ponui Diewui diddey prisižadéjot', ńbio' Krikßcioniū Wiero' ir Diewo Baiméje tikkray pasilik', kantrey kësti ir Smertiēs nesibijótis, taigi graudénu, idánt tokj sawo Pažadéjimä dabar po Akiū Pono Diewo ir jo Surinkimo atkartókite ir wél pažadékite. Jeygu tai jusû tikkra Mislis ir ńbirdingas Apsiimmimas, tai kiek wiens jusû tarkite: tikkray taip misliju daryti, tikkray taipo apsiimmu elgtis.

Likfraz taip misliju daryti, tikfraz taipo apžiūrėti elgtis. Diewe sutek man sawo Malone, ir sawo Dwases Pristojimą, Stiprystę ir Pagalbą, dėlėn Jėzaus Kristaus. Amen.

Amen! Diewas ir Tėwas musu Pop Jėzaus Kristaus, kurs tawije (jūsiuje) pradėjo būti gėrq Darbą, tassai tą per sawo ūgentą Dwase te patvirtina ir te pabaigia iški Dienai Jėzaus Kristaus.

Potam Rūnnigas Paraphonus taipo tur īgraudenti.

O mums wissiemis, mieli Kristaus Prietelie! ir fožnam tarp musu pareitis ir prigil, Ponq Diewą, kadangi jissai wienintelez dūda, Gėrq ir norėti ir pildit' pagal sawo Pasimēgimą, už šittą krikščionieką ir aut dangiškés Karalystes pawadinta Jaunimą melsti, kad ji išganancioje Wieroje išlaikytu, padruintu ir kartunta su mumis wissais į amžiną sawo Słowę investu.

Dėlgi to taipo melskimės.

Pone Diewe! wissagališis dangiškasis Tėwe! Tu viens wisko Gero musių pradetojis ir pabaigasis! mës Dame meldžiam už šittus Jaunius, kurrus sawo Krikščionystei diwanojei ir per ūgentą Krifštą atgimdei ir taipo apšwétei, kad jie šittą tawo Malone ir

Tikkray taip misliju daryti, tikkray taipo apsiimmu elgtis. Diewe sutek man sawo Malone, ir sawo Dwasēs Pristójimą, Stipprybę ir Pagalbą, déley Jézaus Kristaus. Amen.

Amen! Diewas ir Tèwas musû Pono Jezaus Kristaus, kurs tawije (júsije) pradéjo b̄i gérą Darbą, tassai tą per sawo ɬwentą Dwasę te patwirtina ir te pabaigia ikki Dienai Jezaus Kristaus.

Po tam Kunnigas Parapyonus taipo tur īgraudénti.

O mums wissiems, mieli Kristaus Prietéliei! ir koźnam tarp musû pareitis ir prigul, Poną Diewą, kadangi jissai wienintéley dūda, Gérą ir norêt ir pildit' pagal sawo Pasimègimmą, už ɬittą krikščionišką ir ant dangiškôs Karalystês pawadintą Jaunimmą melsti, kad ji ißganančioje Wieroje ißlaikytu, padrútintu ir kartunta su mumis wissais į ámžiną sawo Szlowę iwestu.

Délgi to taipo melskimés:

Pone Diewel! wissagálysis dangiškasis Tèwe! Tu wiens wissos Géros musip' pradétojis ir pabaigasis! més Tawę meldźiam už ɬittus Jaunūsus, currus sawo Krikščionystei dûwanojei ir per ɬwentą Krikštą atgimdei ir taipo apþwêtei, kad jie ɬittą tawo Malone

Jęgnójimas Pirmkarēist.

17

ir Susimillimq, ir sawo Jęganiq per Jęzų Kristu,
tawo mielaji Sunų musiū Jęganijoje, patys ispažy-
sta ir po Aku tawo Surinkino išipazinno. Padrūti
hittq sawo Darbą jūse pradėtajį, praplatę jū Szirdis.
Dūwanas įwentosės Dwases! Kad jie tawo Krikščio-
mystej wiernai yasiliktu; tikros Wieros ir Paklus.
numime tawo įwentosės Evangelidės ángtu, ir kios
Wieros (köl gynvi) wierni išliktu! Kad Griečai jū
Protą ant Piko ne pérkreiptu, nevgi netikras Motas-
las jū Dukiz n'apsniutitu!

Apdraus̄ wissus viktus Paweikslus, ir nelabo
Sweto Papikti nimus, Kad hittas jū pradetas Pris-
wertiminas ne butu nūprósnas! Stabdys gundinnan-
čius Geidulus, Kad nekaltases Szirdis n'iškraipytu!
Duk siems wissaddos ant tawo Pasimęgimmo prie Ję-
zaus Kristaus tawo Sunaus, musiū wissu Galvados
áugte áugt', pakolej wierni ir tikrą pastos wissokios
Jęsmintij, Szwentybėje ir Leisiabėje;

Duk, Kad Tawę, mielas Tėve, ir Tawo mielą
Sunų Jęzų Kristu, musiū Jęganijoje, taipjau ir
Diewą įwentą Drāse, wienajt tikrą Diewą, jū
daugiaus jū labjaus ispažintu, kirdingay mylėtu, ir
po Aku sawo Artimo ir wissu Žmonių įwentais
žodzieis, Darbais ir Pasielgimiu drasen ir uaudin-
gan ispažintu, gárbitu, ir tawo Wardą jū ilgiaus
jū labjaus isplatiintu,

C

Dr

ir Susimillimą, ir sawo Jßgánimą per Jèzū Kristū, tawo mielajį Sunų musū Jßganytojį, patys ißpažysta ir po Akiū tawo Surinkimo issipažinno. Padrútik šittą sawo Darbą jūse pradétaį, praplatik jū Szirdij' Dúwanas ßwentosês Dwasēs! kad jie tawo Krikßcionystėj' wiernay pasiliktu; tikkroj' Wieroj' ir Paklusnumme tawo ßwentôs Ewangeliôs áugtu, ir ſioj' Wieroj' (kôl gywi) wierni ißliktu! kad Griekai jū Prótą ant Pikto ne pérkreiptu, neygi netikkras Mokslas jū Duſią n'apsmutitu!

Apdrausk wissus piktûsus Pawéikslus, ir nelábo Swêto Papiktinnimus, kad šittas jū pradétas Prisiwertimmas ne butu nûprósnaš! Stabdyk gundinnančiûsus Geidulus, kad nekaltases Szirdis n'ißkraipytu! Dûk jiems Wissadôs ant tawo Pasimègimmo prie Jézaus Kristaus tawo Sunaus, musû wissû Galwôs áugte áugt', pakôlej wierni ir tikkri pastôs wissokioj' Jßmintij', Szwentybêje ir Teisybêje;

Dûk, kad Tawę, mielas Têwe, ir tawo mielą Sunų Jézū Kristū, musû Jßganytojį, taipjau ir Diewą ßwentą Dwásę, wienajį tikkra Diewą, jū daugiaus jū labjaus ißpažintu, ſirdingay mylétu, ir po Akiū sawo Artimo ir wissû Žmoniû ßwentais Žodžieis, Darbais ir Pasielgimmù drasey ir naudingay ißpažintu, gárhintu, ir tawo Wardą jū ilgiaus jū labjaus ißplátintu.

Jr kaip Tu mums pažadėjei, kai tiktay Tawę Tawo Sunaus Wardan' prābysime, tai Tu mums dūsės; taigi sutek jiems, lygej kaip més dabar jūs Taw pri-wedém, kad jie toltais sawo Szirdije jaustu, Tawo Dwáses Padéjimui Tawo Surinkime su wissais Eik-lincieiseis stippren issilaikytu, ir galaujey ē tiktrą Szwen: ybę ir Išgánimą westi butu! Kad bittaipo per wissą jū Amži tawo ūvenčiausas Wardas wissa-dos ūvenčiamas, tawo Karalystę praplatinta, irgi wissi musi Darbai ant Žemės su tokiu Džaugsmui ir Néile pagal tawo ūwentą Wale taipo butu dáromi, kaip danguje tawo Wale dároma.

Tolatai sutek jiems ir mums, Tu didden paſlowinta ūwenta Traicē, Diewe Tēwe, Diewe Sunau, Diewe Szwentoji Dwáse, mylčta ir pagárbinta ant Amžiū Amžiū. Amen.

Tēwe musi rc.

Wiespat's tawę péržegno! ir tawę apsáugot!

Wiespat's apšwést sawo Wéidū tawę ir buk taw malónus!

Wiespat's kelk sawo Wéidą ant tawęs ir sutek taw Pakáju! Amen!

Arba taipo:

Wiespat's te péržegno! tawę ir te apsáugo! tawę!

Wiespat's

Jr kaip tu mums pažadėjei, ko tiktay Tawę Tawo Sunaus Wardan' práþysime, tai Tu mums dûsęs; taigi sutek jiems, lygey kaip més dabar jús Taw priwedém, kad jie toktai sawo Szirdije jaustu, Tawo Dwásės Padéjimù Tawo Surinkime su wissais Tikkinčieiseis stipprey issilaikytu, ir galáusey i tikkrą Szwentybę ir Jßgánimą westi butu! Kad ßittaipo per wissą jù Amži tawo ßwenčiáusas Wardas wissadôs ßwenčiamas, tawo Karalystè praplatinta, irgi wissi musû Darbai ant Žémêsu tokiù Džaugsmù ir Méile pagal tawo ßwentą Walę taipo butu dáromi, kaip danguje tawo Walę dároma.

Toktai sutek jiems ir mums, Tu diddey paþlowinta ßwenta Traicę, Diewe Tewe, Diewe Sunau, Diewe Szwentoji Dwásé, myléta ir pagárbinta ant Amžiù Amžiù, Amen!

Tewe musû &c.

Wießpat's tawę pérzegnok ir tawę apsáugôk!

Wießpat's apßwesk sawo Wéidù tawę ir buk taw malónus!

Wießpat's kelk sawo Wéidą ant tawęs ir sutek taw Pakájų! Amen!

Arba taipo:

Wießpat's te pérzegnoj' tawę ir te apsáugoj' tawę!

Altgriecká wimas Grießnujū.

59

Wiešpat's te apšvēcia sawo Weidū tawę ir tessie taw malvius!

Wiešpat's te pakielia sawo Weidą aut tawęs ir te su-tenk taw Pakājų! Amen!

V. Altgriecká wimas Grießnujū sawo Griekus Bažnyčioj' atsíprážanciuju.

Mielo Kristaus Prietēliei! matot' czia po sawo Akiū Žmogu (Žmoną) Wardū N. kursai (kurri) nečystosés Dwásės bey sawo griešnūngōs Szirdiés Žiwadžojimū, Rekhyte (bey Wenčiarónes Peržen-gimū) funkej ſéptą Pono Diewo Prisakimą péržengęs (perženqusi).

O kadangi jo (jds) padarytas Griekas, jam (jei) Diewo Malónes Pagalba diddey gaila, nesa tam jis (ji) dabar ir tq po Akiū Pono Diewo, Jo ūwentū Angelū ir hitto krikščionisku Surinkimo, mums wissiemis girdint išipazysta ir diddey dabar vrážo, kad padarytas Griekas jam (jei) atleistas, jis (ji) su Die-wu bey bittu krikščionisku Surinkimu buta suderintas (ta); taiqi més dangišką susimilstanti Tēwą už bittą susigriežiusti (je) Vroli (Sesseri) iš wieno wissi bīrdingan melsti nórūm', kad jām (jei) bittą ir wissus bittus padarytus Griekus atleistu ir, tiklraž Diewop'

E 2

priſi

Wießpat's te apßwécia sawo Wéidù tawę ir tessie taw malonus!
 Wießpat's te pakielia sawo Weidą ant tawęs ir te sutenk taw
 Pakáju! Amen!

V. Atgriekáwimas Grießnujû sawo Griekus Baźnycioj' atsiprášančiujû.

Mieli Kristaus Prietéliei! mátot' szia po sawo Akiû Žmogu (Žmoną) Wardù N. kursai (kurri) neczystosês Dwásês bey sawo grießningôs Szirdiêis Jßwadžojimù, Kekßyste (bey Wenćiawónês Péržengimù) sunkey ßéštą Pono Diewo Prisákimą péržengęs (peržengusi.)

O kadangi jo (jós) padarytas Griekas, jam (jei) Diewo Malónês Pagalba diddey gaila, nësa tam jis (ji) dabbar ir tą po Akiû Pono Diewo, Jo ßwentû Angélû ir ßitto krikßcionis̄ko Surinkimo, mums wissiems girdint issipažysta ir diddey dabar prášo, kad padarytas Griekas jam (jei) atleistas, jis (ji) su Diewu bey ßittu krikßcionis̄ku Surinkimu butu sudérintas (ta); taigi més dangišką susimilstantį Tewą už ßittą susigrießijusı (sę) Broli (Sesséri) iſ wieno wissi ßirdingay melsti nórime', kad jám (jei) ßittą ir wissus kittus padárytus Griekus atléistu ir, tikkray Diewop'

prisiwertis, sawo ūwentōs Dwases Malone ir Pagalbę ūtektu, jeib ūttaas Prisiwertimmas ant Pono Diewo Garbēs, jūsū Pamókslo, ir ūitto (ūttōs) didžien bēdno (bēdnōs) Griekininko (Griekininkės) Pa-linkšminōjimo, Raudōs bēj Ižgānimo nusidūtu. Amen,

Klāusimai ant Kurriū Atsigriešāujėsis (jenti) atsakyti tur.

I.

Ak̄gi dēl to tawę klāusu, bau tu aukščiausam Pono Diewui ir ūttam Jo Surinkimui dabar ūrdingah prisiപyjsti, kad tu ūektq Prisakimq sawo Rekštste (Benciamónes Péržengimū) pérženges? (gusi?) Szwenta Wardq musū Pono Diewo bēj sawo Eriksčionisfkq Wierq didžien paniekinnęs (paniekiniu)? sawo Kunq, Kurriam reiktu buti ūwentōs Dwases Mamais, pabjaurinęs (nusi) ir apgédinęs (nusi), Kristaus Sánariuš Rekštstęs Sánarieis padares (rusi), ne kalti:isus papiktinęs (nusi) ir Gérūsus smutnus padares? (rusi?)

(Atsakyt) berōds prisiപyjstu.

II.

Bau ir iš Szirdiés gailės, tokią Rekštę padaręs? (rusi?) bau ir nori, taipo po musū Akiū atsi-prášy-

prisiwerstis, sawo ɬwentôs Dwasêš Malone ir Pagalbä sutektu, jeib ɬittas Prisiwertimmas ant Pono Diewo Garbêš, jusû Pamókslo, ir ɬitto (ɬittôs) diddey bêdno (bêdnôs) Griekininko (Griekininkêš) Palinksminójimo, Naudôs bey Jßgánimo nusidûtu. Amen.

Kláusimai ant kurriû Atsigriekáujęs (jenti) atsakyti tur.

I.

Aßgi dël to tawę kláusu, bau tu aukßciáusam Ponui Diewui ir ɬittam Jo Surinkimui dabar ɬirdingay prisipažysti, kad tu ɬéštą Prisakimą sawo Kekßyste (Wenćiawónêš Pérzengimù) pérzengęs? (usi?)

Szwentą Wardą musû Pono Diewo bey sawo krikßcioniską Wierą diddey paniekinnęs (paniekinusi)? sawo Kuną, kurriam reiktu buti ɬwentôs Dwásêš Namais, pabjaurinnęs (nusi) ir apgédinnęs (nusi), Kristaus Sánarus Kekßystês Sánarieis padaręs (rusi), nekaltúsus papiktinęs (nusi) ir Gérûsus smutnus padaręs? (rusi?)

(Atsakyk) berôds prisipažystu.

II.

Bau ir iß Szirdiês gailës, tokią Kekßystę padaręs? (rusi?) bau ir nori, taipo po musû Akiû atsi-

Atgriežimasis Griežnujū.

21

prāsydamaš, (dama,) su Ponu Diewu, kurri sawo
Kelekyste īpykinai, taipjau su šittu Diewo Surinkimu
iš naujo suderintas (rinta) buti?

(Atsakyk) noru.

III.

Bau ir stippren pasitikki, kad susimilstqsis Ponas
Diewas, kurrio Susimillimas niekadōs nesilauja,
Jezu Kristu sawo wiengimmi Sunij i Swētq atsun-
tęs, jėpkoti ir išganyti kožna Griekū dėley prapū-
lusi? Bau ir šitta Jėzaus Malonę ir Jšganiųq,
kurre sawo Smerčin kožnam prisiverciančiam ant
Kryžaus nupelnęs, tikrą saw pasisawini?

(Atsakyk) tikrą saw pasisawiniu.

IV.

Bau ir širdingay apsiūmimi, mi šitto sawo grie-
kingo ir didden pikto Pasielgimmo (čia reik tą Grieką
Wardū sakty) su Diewo Pagalba bęh šventadōs Dwa-
sės Pristojimui tikrą lautis, ir sawo Prisiwertimąq
tikrū ir šventū Pasielgimmu išrodit?

(Atsakyk) apsiūmumu.

Amžinas, susimilstqsis Ponas Diewas, kursai
ne mėgsta Griež ojo Prapūlimmū, bet kad prisiverstu
ir Dangun' išfaktu, butu taw malorus ir ant tawęs
susimilstqę; ir atleisti taw wissus tawo Griekus, ir
gyditu tawo ūžiastą Duželę, dėley Jėzaus Kristaus.

€ 3

Tissai

prášydamas, (dama,) su Ponu Diewu, kurri sawo Kekßyste iipykinai, taipjau su ßittu Diewo Surinkimu iß naujo sudérintas (rinta) buti?

(Atsakyk) Noru.

III.

Bau ir stipprey pasitikki, kad susimilstasis Ponas Diewas, kurrio Susimillimas niekadôs nesiláuja, Jezu Kristu sawo wiengim-musi Sunu į Swétą atsuntęs, jéßkóti ir ißganyti koźna Griekû déley prapúlusi? Bau ir ßittą Jézaus Malónę ir Jßgánimą, kurri sawo Smerciù koźnam prisiwerćiančiam ant Kryžaus nupelnęs, tikkray saw basisawini?

(Atsakyk) tikkray saw basisawinu.

IV.

Bau ir ßirdingay apsiimmi, nû ßitto sawo griekingo ir diddey pikto Pasielgimmo (czia reik tą Grieką Wardù sakyti) su Diewo Pagalba bey ßwentôs Dwasês Pristojimù, tikkray láutis, ir sawo Prisiwertimmą tikkrù ir ßwentù Pasielgimmù ißródit'?

(Atsakyk) apsiimmu.

Amžinas, susimilstasis Ponas Diewas, kursai ne mégsta Grießkojo Prapúlimmù, bet kad prisiwerstu ir Dangun' ißkaktu, butu taw malónus ir ant tawęs susimilstąs; ir atléistu taw wissus tawo Griekus, ir gyditu tawo įžeistą Dußélé, déley Jézaus Kristaus.

Tiſſai ir tolaus tame wadžotu ir westu ſawo ſwenta
Dwáše tikfrū Kielū! Kad tolaus apſaugójamas (jama)
butumbėi nū Griekū ir Gédē

Tamgi aſ dabar tame i. priūmmu kaip Tarnas
Pono Diewo i ſittq Krikſcioneiū Surinkimq, ir i
Draugystę bej Walnybe prie Diewo Stalo prieiti
ant ſawo Wierds Paſtiprianimo bej ant Duſiids
Iſgánimo tikfró Apturrejimo, Wardan' Diewo Téwo,
Sunaus ir Šwentoſ Őwáses. Amen.

Kadangi tu iſgnjai, tai ſángokis ir daugiaus ne
ſuſigriežkis, kad tame ne käs pikčiaus trópitūs.

Dabar Kunnigas Paraphónus taipo tur iſalbint' ir pagraudénti.

Mieli Kristaus Prietelie! Jūs girdėjot' ir régęs
jot', kaip biſ Žmogus (bi Žmona) ſawo ſunkus Griek-
kus po muſi Aknū iſpažinnes (muſi) ir apraudójės
(juſi) Pono Diewo Malone ir Griekū Atlaidimiq
dėley Kristaus ſirdingan jėſkojės (juſi) ir tq iſ Diewo
Žodžio ſaw. paſiſawinnes (muſi) bej ſu ſittu Surinkiu
iſ naujo ſudérintas (rinta), Gálit' czia jūs wissi
atſiminti ir apdumoti:

I.

Kaip wéikey més bēdni Žmonės gálim' ſuſiarieſti?
prieg tam, kaip ſmarkauſas ir muſ wissaip n'apkenéiſ
Wélinas

Jissai ir tolaus tawę wadżotu ir westu sawo ɬwenta Dwáse tik-krù Kiélù! kad tolaus apsaugójamas (jama) butumbei nû Griekû ir Gédôs.

Tamgi aſ dabar tawę ir priimu kaip Tarnas Pono Diewo i ɬittą Krikłćioniū Surinkimą, ir i Draugystę bey Walnybę prie Diewo Stalo prieiti ant sawo Wierôs Pastiprinnimo bey ant Dušiōs Jßgáni-mo tikkro Apturréjimo, Wardan' Diewo Téwo, Sunaus ir Szwentôs Dwásês. Amen.

Kadangi tu iſsgyjai, tai ságokis ir daugiaus ne susigrieſikis, kad taw ne kas pikcžaus trópitus.

Dabar Kunnigas Parapyónus taipo tur jkalbint' ir pagraudénti.

Mieli Kristaus Prietélie! Jûs girdéjot' ir régéjot', kaip ɬis Žmogus (bi Žmona) sawo sunkus Griekus po musû Akiû iſspažinnęs (nusi) ir apraudójęs (jusi) Pono Diewo Malónę ir Griekû Atléidimmą dëley Kristaus ɬirdingay jéſkojęs (jusi) ir tą iſ Diewo Žodžio saw pasisáwinnęs (nusi) bey su ɬittu Surinkimu iſ naujo sudérintas (rin-ta). Gálit' czia jûs wissi atsiminti ir apdumoti:

I.

Kaip wéikey més bëdni Žmonès galim' susigrieſit! prieg tam, kaip smarkáusas ir mus wissaip n'apkenčiąs

Atgriešāwimas Grieķuju. 23

Wélinas wissosa Szalisa pastuy mus slenkq̄s, kad mus prigáutu, ir wissó Géro musū Szirdije ardytu; kurs ir beweik mus pérgealétu, jey Ponas Diewas sawo Rankq nū musū attráuktu. Logidēl saugolitēs nū pikcōs Draugystes ir sawo Kunio Gedulū bey grieķu Ussigeidimini, si diddi Susigriešijimq saw ant gerēs-nio Pasidabójimo pasinaudódami. Jey kas régasi stojq̄s, tas tesidabója, kad ne pultu. i Kor. X.

Priegtam ir ant

II.

Ab jūs graudēnu, idánt hittq Diewop' prisiwertusī (tuse) ir su Diewu bey hittu frikšéionisku Surinkimu ūdérintq Broli (Sesseri) jo (jōs) Susigriešijimo dēley ne paniekinkite, neygi tolaus hitto Susigriešijimo dēley ne ißjūkite, bet pagal Pawéikslq miela-birdingo Pono Diewo jo (jōs) pasigailēkite, ir lyg kaip mieli swenti Angelai iß hitto Diewop' prisiwertusio Grieķnojo pasidžaugkite, ir Ponui Diewui už jo Prisiwertimiq biringaq dēkawokite, ir apdumokite, kaipo mēs wissi po Akiū swencianiso Pono Diewo bēdnais Grieķininkais ēsq, ir Garbēs stokojam, kur riðs mums reiktu turrēti prie Diewo.

O jengu kas si Graudēniq girdējes, be frikšéio-niskōs Meilēs, si Žmogu (þe Žmonq) Atsigriešāwimo dēley norētu ißjūkti arba panekinti, tas tur žinnoti, jog

Wélinas wissosa Szalisa paskuy mus slenkas, kad mus prigáutu, ir wissoso Géro musu Szirdije ardytu; kurs ir bewéik mus pérgalétu, jey Ponas Diewas sawo Ranką nū musu attráuktu. Togidél sáugókités nū piktōs Draugystēs ir sawo Kuno Geidulū bey grießnū Ussigeidimmū, b̄i diddi Susigrießijimä saw ant gerēsnio Pasidabójimo pasinaudódami. Jey kas régasi stojas, tas tesidabója, kad ne pultu. I Kor. X.

Priegtam ir ant
II.

Aß jùs graudénu, idánt b̄ittä Diewop' prisiwertusj (tusej) ir su Diewu bey b̄ittu krikßcionisiku Surinkimu sudérintä Brolj (Sessérj) jo (jōs) Susigrießijimo déley ne paniekinkite, neigy tolaus b̄itto Susigrießijimo déley ne ißjükite, bet pagal Pawéikslä mielaßirdingo Pono Diewo jo (jōs) pasigailékite, ir lyg kaip mieli b̄wenti Angéhai iß b̄itto Diewop' prisiwertusio Grießnojo pasidžaugkite, ir Ponui Diewui už jo Prisiwertimmä b̄irdingay dékawokite, ir apdumokite, kaipo més wissi po Akiū b̄wenčiáuso Pono Diewo bēdnais Griekininkais esä, ir Garbēs stokojam', kuriôs mums reiktu turreti prie Diewo.

O jeygu kas b̄i Graudénimä girdéjes, be krikßcionisikkōs Méilēs, b̄i Žmogu (b̄e Žmona) Atsigiekawimo déley norétu ißjükki arba panékinti, tas tur žinnoti,

jog didden prieš Poną Diewą ir jo Žodi susigriežisės
ir neįslinksės Wbrausybės didden korawotąs.

Bet tu, mielasis Pone Diewe! Tu tikkrasis sawo
Lifkinčiuji Ganytojau, Tu sawo Mėlės Ranką
ant musų ir musų Vaikų maloninguo ištēst, Kad
valni išslyktumb' nū Griekui ir Gedōd. Tu mus val-
dyk ir pamokik sawo Žodžiu bęs Szentą Dwase tik-
kray frikcioniskay elgtis, ir dėley Jėzaus Kristaus
i amžiną Dangaus Džaugsmą ieiti, Amen.

M alda

už tuę, kurrie Bažnyčioje atsigriekawę prie Diewo
Stalo nor eiti.

Szioje musū Mažojoje Diewui pranesam wissus
tus, kurrie dabar prie Diewo Stalo nor' prieiti.

Pone Diewe; apšvęst jūs wissus, Kad sawo Grie-
kus tikrą išpažinę, aldamu ir trökidam Jėzaus
Kristaus ir Jo Malones prieitu! Dukt, Kad tikrą
Rung ir tikrą Kraują sawo Išganymo Jėzaus Kri-
staus vertybą priimiu, ir Pastiprinnimo sawo Griekui
tikrą atlėistū ir Naudos Jėzaus brangauso Rente-
jimo dalyvi pastotu.

O ypacjey, Pone Diewe, dukt jiems tą Malone,
Kad iš Sžirdiés tam už tokę Ldską padékawoję, dėley
Kristaus už musū Griekus mirrusio, wissus Griekus
wengtu,

jog diddey prieſ Poną Diewą ir jo Žodi susigrieſijęs ir neiſliksęs Wyrausybės diddey korawótas.

Bet tu, mielasis Pone Diewe! Tu tikkrasis sawo Tikkinčiuju Gan-ytojau, Tu sawo Méilės Ranką ant musù ir musù Waikù maloningay iſtēsk, kad walni iſliktumb' nû Griekù ir Gédòs! Tu mus waldyk ir pamokik sawo Žodžiù bey Szwenta Dwase tikkray krikšcioniſkay elgtis, ir dëley Jézaus Kristaus į ámžiną Dangaus Džaugsmą jeiti. Amen.

Malda už tus, kurrie Bažnyčioje atsigiekawę prie Diewo Stálo nor eiti.

Szioje musù Maldoje Diewui praneſsam wissus tus, kurrie dabar prie Diewo Stálo nôr' prieiti.

Pone Diewe, apſwěsk jûs wissus, kad sawo Griekus tikkray iſpažinnę, alkdamি ir trôkſdami Jézaus Kristaus ir Jo Malónês prieit! Dûk, kad tikrą Kuną ir tikrą Kraują sawo Jſganytojo Jézaus Kristaus wertay priimtu, ir Pastiprinnimo sawo Griekù tikkray atléistû ir Naudôs Jézaus brangáuso Kentéjimo dalywi pastotu.

O ypačzey, Pone Diewe, dûk jiems tą Malonę, kad iſ Szirdiēs taw už tokę Lôską padékawóję, dëley Kristaus už musù Griekus mirrusio, wissus Griekus

Atgriešimasis Griekų.25

wengtu, Jėzaus Paweikslą, wissaip pasizemindami, seklu, i Dieuq Diendis ūwentėjui pastotu, ir ūwentay bej nūbažnay pasielgdamit Poną Kristu pagarbintu!

Jr kadangi tarp tū Žnogus (Žmona) randasi, karsai kurri . . . Diewo Prisakimą péržengęs (gusi), diddey Poną Diewą iþykines (ipykinių) ir šittiems Paraphónamis diddi Papiktimimą dawęs (dawusi) o sawo Griekus dabar tikrą Diewop' prisiversdamas (prisiversdama) iþpazinno ir ūdingay gailėsi taipo susigriebijęs (susigriebiūsi), ir tikrą ūmutua Szirdę Diewo Malonės traktsta; taigi aš jūs wissus diddey prābau, atleiskite jam (jei) tą Papiktimimą, jo (jds) Susigriebijimū nepasipiktinkite, nehgi tolaus ji (je) to dėley ne panėlinkite.

O més wissi turrim didde Priežasti, Ponui Diewui iß Szirdiēs dēkaroti, Kad maloningu tą M. susigriebiūsi Broli (Sesserti) iß naujo sawo Malonės Žodžiū palinkšminoje.

Mums prigul, už jį (je) Poną Diewą messti, jį (je) mylēti, ir i Krikščionui Draugystę priimti; o fožnam pūlasi, ant sawo patiēs Szirdiēs diddey pasidabotis ir miernay bej ūwentay po Diewo Akuū pasielgtis, Kad Reprietėlys Wélinas mus ne īveiktu, irgi mus ar i tąjau Grieką arba i kitus Griekus ne īvestu.

D

Pone

wéngtu, Jézaus Pawéikslą, wissaip pasižemindami, sektu, i Dieną Dienôs Įwentėsni pastotu, ir Įwentay bey nūbažnay pasielgdamí Poną Kristų pagárbintu!

Jr kadangi tarp tû Žmogus (Žmona) randasi, kursai kurri - - - Diewo Prisakimą pérženges (gusi), diddey Poną Diewą ipykinęs (ipykinusi) ir Įittiems Parapyónams diddį Papiktinnimą dawęs (dawusi) o sawo Griekus dabbar tikkray Diewop' prisiwersdamas (prisiwersdama) išpažinno ir Įirdingay gailési taipo susigrießijęs (susigrießjusi), ir tikkray smutna Szirdzé Diewo Malonês trókštta; taigi aš jùs wissus diddey prášau, atléiskite jam (jei) tą Papiktinnimą, jo (jôs) Susigrießijimù nepasipiktinkite, neygi tolaus ji (je) to déley ne panékinkite.

O més wissi turrim diddę Priežastį, Ponui Diewui iš Szirdiêš dékawótì, kad maloningay tą N. susigrießijusì Broli (Sesséri) iš naujo sawo Malonês Žodžiù palinksminojęs.

Mums prigul, už ji (je) Poną Diewą melsti, ji (je) mylèti, ir i Krikštioniù Draugystę priimti; o koźnam pùłasi, ant sawo patiês Szirdiêš diddey pasidabótis ir wiernay bey Įwentay po Diewo Akiù pasielgtis, kad Neprietélus Wélnas mus ne įweiktu, irgi mùs ar i tajau Grieką arba i kittus Griekus ne įwestu!

Pone Diewe! Tu patsai sawo macne Ranka
mūs laikyč, ir išgėlbeč mūs ī sawo amžiną Dangaus
Karalystę! Čaw Garbē ant Amžiū Amžiū. Amen.

VI. Apie Kristaus Veczērę. Pagraudénimas tiems, kurrie nór eiti prie ħventōs Veczéręs.

Mieli Kristaus Prietēliei! Kadangi čia Pono Jé-
zaus Wardan' susirinkom', Jo īwentą Veczērę
priūmti, todēley aš jūs graudēnu

Ant pirmo:

Iðant sawo Szirdis Diewop' pakeltumbit', drau-
gia su manimi satydam i Pono Jézaus Maldq, kaipo
mūs Kristus, musu Isganytojis patsai tq pamokinnęs
ir tikkra Jéklaušimą pajadėjės:

Lėwe musu ic.

Ant antrą:

Mieli Kristaus Prietēliei! Kadangi jūs alkstat' ir
trölkstat' Diewo Susimilimo ir iš Szirdies geidžiat'
sawo Grieķi Utleidimmo; ēagi tam musu Ishaany-
tojis Ponas Kristus sawo Kunq ir Kraujq už jūs ant
Kryžaus esti dámęs, jeib mū Grieķi numazgoti bu-
tumbit, kiek tiktaj jūsū yra, tikrai tai tikfiniciju.

Todēley

Pone Diewe! Tu patsai sawo macne Ranka mûs laikyk, ir ißgélbék mûs į sawo amžiną Dangaus Karalystę! Taw Garbę ant Amžiū Amžiū. Amen.

VI. Apie Kristaus Weczéréę.

Pagraudénimas tiems, kurrie nór eiti prie ſwentôs Weczérês.

Mieli Kristaus Prietéliei! kadangi cžia Pono Jézaus Wardan' su-sirinkom', Jo ſwentą Weczérę priimti, todéley aß jùs graudénu

Ant pirmo:

Jdánt sawo Szirdis Diewop' pakeltumbit', draugia su manimi sakydami Pono Jézaus Maldą, kaipo mus Kristus, musû Jßganytojis patsai tą pamokinnęs ir tikkra Jßklausimą pažadėjęs:

Tewe musû &c.

Ant antro:

Mieli Kristaus Prietélei! kadangi jùs alkstat' ir trôkßtat'
Diewo Susimillimo ir iß Szirdiês geidžiat' sawo Griekû Atléidimmo; taigi tam musû Jßganytojis Ponas Kristus sawo Kuną ir Kraują už jùs ant Kryžaus esti dawęs, jeyb nû Griekû numazgoti butumbit, kiek tiktay justu yra, tikkray tai tikkinčiuju.

Apie Kristaus Vecžerę.

27

Todėley aš nūs dėl Pono Dievo graudėnu, idāne
su tikru Tikkējimu, tą brangi ir šventą Jėzus
Vecžerę priimkite, o didziuosey tus Žodžius, kur rūse
mums Kristus musi Išgaujteis sawo Kuną ir sawo
brangų Kraują Grieķi Atleidimui dūmavoja, cyp-
sta Wiera saw tikrąj passampinkite, Jo Muktos ir
Smertięs atsiminkite, ir iš wissos Sirdies Tam dė-
famokite už tą didde mums parodita Mėile, Kad mus
sawo paties Kraujū nū Dievo Keršto, Smertięs ir
Peklōs atgawęs, irgi tam jūs régimay su Dūma ir
Wynu Jo Kuną ir Kraują ant Pastiprinnimo ir
saw ne ant Užstato priimmat'. Nėsa lygen kaip kož-
nas saw ypaczey tai priimma, taipo gál ir kiekwie-
nas tai priemęs, Dievo Malones Žodžiu, ir tikrąj
maloninguju ir suderintu Ponu Dievū pasilinksmine
ir passiawint'.

Dėlgi to més dabar Jo Wardan' ir iš Jo Isakimo,
Jo paties Žodzieis, tą istatyta Kristaus Vecžerę, tai-
po nórime' wartoti ir passiawinti:

Ponas musi Jėzus Kristus, sittą Nakti, kur-
rioje buvo išdūtas, ēmė Dūną, dėka wójo, laužę ir
darwę sawo Molitiniems, sakydam's: Imkit, wólgi-
kit, tai esti mano Kūnas, kursai už jūs išdūdam's;
tai darhkit' ant Atsiminnimo mano.

“Irtigi Budu po Vecžeręs, ēmė Rylirką, dėka-
ré jiems tą, sakydam's: Imkit' ir gerkit' iš

D 2

to

Todéley aß jùs dèl Pono Diewo graudénu, idánt su tikkru Tikkéjimu, tą brangę ir ɬwentą Jézaus Weczérę priimkite, o didziáusey tus Žodžius, kurrūse mums Kristus musû Jšganytojis sawo Kuną ir sawo brangų Kraują Griekû Atléidimmui dûwanoja, cýsta Wiera saw tikkray pasisawinkite, Jo Mukôs ir Smertiës atsiminkite, ir iß wissôs Szirdiës Jam dékawókite už tą diddę mums paródita Méilę, kad mus sawo patiês Kraujù nû Diewo Kerštø, Smertiës ir Péklôs atgawęs, irgi tam jùs régimay su Dûna ir Wynù Jo Kuną ir Kraują ant Pastiprinnimo ir saw ne ant Uzásto priimmat'. Nesa lygey kaip koźnas saw ypaczey tai priimma, taipo gál ir kiekwienas tai priémęs, Diewo Malonës Žodžiu, ir tikkray maloningujù ir sudérintu Ponù Diewù pasilinks mint' ir pasisawint'.

Délgi to més dabar Jo Wardan' ir iß Jo Jsákimo, Jo patiês Žodžieis, tą ɬstatytą Kristaus Weczérę, taipo nórime wartóti ir pasisawinti:

Ponas musû Jézus Kristus, ɬittą Náktį, kurrioje buwo ißdútas, émë Dúną, dékawójo, láužé ir dawé sawo Mokjtiniems, sakydam's: Jmkit, wálgikit, tai esti mano Kunas, kursai už jùs ißdúdam's; tai darykit' ant Atsiminnimo mano.

Szittugi Budu po Weczérës, émë Kyliką, déka[wojo ir daw]é jiems tą, sakydam's: Jmkit' ir gérkit' iß

to wissi, tas Kylikas esti naujas Testamentas (Ista-timas) mano Krauje, kursai už jūs pralejamas ant Ateidimmo Griečių. Tai darykite, kiek Kartu gėrsite, ant Utsiminiūno mano. — *Sventas*

Imė ir wālgik^ē, tas Jėzaus Kristaus Kunas, už tawę ant Kryžiaus išdūtas, tas seippritu tawę ant āmžino Dušių Išgānimo.

Imė ir gerk^ē, tai Kraujas Jėzaus Kristaus, už tawę Griekininką ant Kryžiaus pralėtas, tassai pa-stippritu tawę ant āmžino Dušių Išgānimo.

Dekawokite Wiespačiui, nėsa jis yra geras. Allēluja!

Ir jo Malone patent āmžinai. Allēluja!

Melskimės:

Dekawojam Taw wissagaliis Pone Diewe, *je* tu mūs per sittq išganancią Dūwanq pastiprinojei: ir meldžiam' Tawo Susunillinq: *dūk* mūs^u tū buči ant stiprōs Wierds i Tawę, *ir* ant karštōs Mectės tarp mūsū wissi, deley Jėzaus Kristaus mūsū Išgau nytojo. Amen.

Ponas Dierdas buk su jumis.

Ir su tavo Dwāfe.

Pone Diewe dūk mūs^u sawo Žegnóng, mūsū Diewe, tu pérzegndök mūs.

Masso Svetos Krāstai tur bijotisi Pono Diewo Amen.

to wissi, tas Kylikas esti naujas Testamentas (Istatimas) mano Krauje, kursai už jūs pralejamas ant Atléidimmo Griekû. Tai darykite, kiek Kartû gérsite, ant Atsiminnimo mano.

Jmk ir wálgik, tas Jézaus Kristaus Kunas, už tawę ant Kryžaus iſdútas, tas stiprįtu tawę ant ámžino Duſiôs Jßgánimo.

Jmk ir gérk, tai Kraujas Jézaus Kristaus, už tawę Griekininką ant Kryzaus pralétas, tassai pastippritu tawę ant ámžino Duſiôs Jßgánimo.

Dékawokite Wieſpačiu, nēsa jis yra geras. Alléluja!
Jr jo Malonè patenk ámžinay. Alléluja!

Melskimės:

Dékawójam Taw wissagalisis Pone Diewe, jog tu mus per ſittą iſganančią Dúwaną pastiprinojei: ir meldziam' Tawo Susimillimą: dük mums tai buti ant stipprôs Wierôs į Tawę, ir ant karftôs Meilês tarp musû wissû, déley Jezaus Kristaus musû Jßganytojo. Amen.

Ponas Diewas buk su jumis.

Jr su tawo Dwáse.

Pone Diewe dük mums sawo Žegnónę, musû Diewe, tu pérzegnôk mus.

Wisso Swéto Kráſtai tur bijotisi Pono Diewo. Amen.

Parendijimas Šerganciuju.

29

Wiešpat's tame péržegndk ir tame apsáugd!

Wiešpat's apšwēst sawo Wéidū tame ir būt tamna-
lónus.

Wiešpat's kelt sawo Wéidq ant tame, ir sutek tāv
Pakáju. Amen.

Arba taip:

Wiešpat's te péržegnoj' tame ir te apsáugoj' tame!

Wiešpat's te apšwēcia sawo Wéidū tame ir tessie tam
malónus.

Wiešpat's te pakelia sawo Wéidq ant tame ir te su-
tenk tam Pakáju. Amen.

VII. Parendijimas Šerganciuju.

Lėwe musi, kūrs eſſi Danguje ic.

Monas musi Jezus Kristi s, bittą Nákti, Carridoje
buvo išdūtas, ēmę Dūnq, dēkamojo, laužę ir
dāvę sawo Mokitiniems, sakydams: „Imkit, wālgit,
tai esti mano Runas,“ kuriai už jūs iſdiūdam's;
tai darykit ant v̄siminimo mano.

Imkit ir wālgit, tai Jezus Kristaus Runas, u
tawo Griekus ant Krzyža išdūtas, tassai stipriuk
tame ant amžino Dužic's Jøgánimo. Amen,

D

Sztūgi

Wießpat's tawę pérzegnôk ir tawę apsáugôk!
 Wießpat's apßwësk sawo Wéidù tawę ir bûk taw malónus.
 Wießpat's kelk sawo Wéidą ant tawęs, ir sutek taw Pakáju!
 Amen.

Arba taip:
 Wießpat's te pérzégnoj' tawę ir te apsáugoj' tawę!
 Wießpat's te apßwëcia sawo Wéidù tawę ir tessie taw malónus.
 Wießpat's te pakelia sawo Wéidą ant tawęs ir te sutenk taw Pakáju. Amen

VII. Parendijimas Sergančiujū.

Tewe musû, kurs essi Danguje &c.

Ponas musû Jezus Kristus, ßittą Náktį, kurrioje buwo ißdûtas, émë Dúną, dékawójo, láužé ir dáwé sawo Mokitiniems, sakydams: Jmkit', wálgikit', tai esti mano Kunas, kursai už jùs ißdûdam's; tai darykit ant Atsiminnimo mano.

Jmk ir walgik, tai Jézaus Kristaus Kunas, už tawo Griekus ant Kryžaus ißdûtas, tassai stipprink tawę ant amzino Dußiôs Jßgáni-mo. Amen.

30 Parendijimas Serganėjui.

Szittugi Budu po Vecžerės ēmė Kylfq, dėka wójo ir dawē siens tq, sahydam's: Jinkit' ir gerkic iš tō wissi, tas Kylfakas esti naujas Testamentas (Ijatimasis) mano Krauje, kursai už jūs pralejamas ant Atléidimimo Grieķu. Tai darykite, kiek Kartu gersite, ant Atsiminnimo mano

Jink ir gerk, tai Kraujas Jezaus Kristaus už tawo Grieķus ant Kryžaus pralėtas, tassai pastiprinte tawę ant amžino Dužidės Išgānimo. Amen.

Dakelk dabar sawo Szirdi Diewopi taipo
su manim' ſtahydams:

Dekawóju tawo wissagalisis Pone Diewe, jog manę per fit'q iſganančią Dūwaug Runo ir Kraujo tawo Sunaus Jezaus Kristaus esti pastiprinojės. Je meldžiu tawo Susimilli:q, dūk man tai buti ant tikrōs Wierds tawęspi, jeib ant tawo Mielafirdin-gystes wiską drasen apsiūmčiau, ir su Pagalba tawo Sunaus ir ſwentos Dwásės wiską pérgelečiau, ir pagal tawo Žadėjimus amžinay iſlikčiau. Amen.

VIII. Apie Venčiamovijinę.

Nielis Prietelie! Szittudu po jusu Akiū eisq Žmonu padopren su Žinne sawo Gimdytojui (Genčiui arba Apelkumi) i Sulubq Venčiamonytės pasidawę, toltais

Szittûgi Budu po Weczérês, èmè Kyliką, dékawójo ir dawé jiems tą, sakydam's: Jmkit' ir gérkit' iß tō wissi, tas Kylikas esti naujas Testamentas (Jstátimas) mano Krauje, kursai už jùs praléjamas ant Atléidimmo Griekù. Tai darykite, kiek Kartù gérsite, ant Atsimin-nimo mano.

Jmk ir gérk, tai Kraujas Jezaus Kristaus už tawo Griekus ant Kryžaus pralétas, tassai pastipprink tawę ant ámžino Dußiôs Jßgánimo. Amen.

Pakelk dabar sawo Szirdı Diewopi taipo su manim' skaitydams:

Dékawóju taw wissagalisis Pone Diewe, jog manę per ßittą ißganančią Dúwauq Kuno ir Kraijo tawo Sunaus Jezaus Kristaus essi pastiprinojes. Jr meldžiu tawo Susimillimą, dük man tai buti ant tikkroß Wierôs tawęspi, jeib ant táwo Mielaßirdingystês wiską drasey apsiimčiau, ir su Pagalba tawo Sunaus ir ßwentôs Dwáses wiską pérgaléčiau, ir pagal tawo Žadéjimus ámžinay ißlikčiau. Amen.

VIII. Apie Wenčiawójimą.

Mieli Prietélie! Szittûdu po jusû Akiû èsą Žmonu padórey su Žinne sawo Gimdytojû (Genćiû arba Apékunû) į Sulubą Wenčiawónystês pasidawę,

Apie Venčiawojimą.

31

toktai nū Kozelniciōs wissiemis girdint ussakydino, beyn
nū sawę Pong Diewę melsdino. O kadangi iksóley
ney wiens Priestarawimas nesirādo, kurrio dēlen
pradēta Venčiawonė trukinta, arba dar gälētu buti
ardyta, irgi tolaus priestaráuti ney wienam ne bus
pawélica; taigi mēs kaip t...m pakwesti géri Prietēliei
iš krikšcioniskos firdingos Mē...s siemdriem ant
Suvinčiawojimo susieinantiem Žmoniem Diewo Žeg-
norę, gérę Pasinédimma ir Palaimą wélii, ir taipo
iš wieno už jūdų Diewę melsti norim:

Léwe musi, kurs rc.

Tengu norita dabar Pono Diewo Wardan susi-
winčiawódint, tai arthy eikita.

N. Ar nori tu sittq N. priimt' ir laikyt' per sawo
priwenčiawótq Môteri?

(Te salo) Noru.

N. Ar nori tu si N. priimti ir laikyti per sawo
priwenčiawó.ą Wyrą?

(Te salo) Noru.

Czia te dūda wiens wienam Venčiawonęs
Žedus, o Klebónas sudeda abbejū dešu...e
Ranka, ir sawo Ranka ant jū diwėjū
užde...eb, te taria:

Rą Ponas Diewas suweda, ney wiens Žniogus
ne tur pérskirti.

Kadangi

toktai nû Kozelničiôs wissiems girdint ussakydino, bey už sawé Poną Diewą melsdino. O kadangi ikßóley ney wiens Prießtaráwimas nesirádo, kurrio dëley pradëta Wenčiawoné trukkinta, arba dar gálétu buti ardyta, irgi tolaus prießtaráuti ney wienam ne bus pawé-lita; taigi més kaip tam pakwéstí géri Prietéliei iß krikßcioniskôs ßiordingôs Méilês ßiemdwiem ant Suwinčiawojimo susieinantiem Žmoniem Diewo Žegnonę, gérą Pasiwédimma ir Paláimą wélibi, ir taipo iß wieno už jûdų Diewą melsti norim':

Têwe musû, kurs &c.

Jeigu norita dabar Pono Diewo Wardan' susiwinčiawódint', tai artyn eikita.

N. Ar nori tu ßittą N. priimt' ir laikyt' per sawo priwenčiawótą Móteri?

(Te sako) Noru.

N. Ar nori tu ßi N. priimti ir laikyti per sáwo priwenčiawótą Wyrą?

(Te sako) Noru.

Czia te dûda wiens wienam Wenčiawónês Zédus, o Klébónas sudedâ abbéjû deßinę Ranka, ir sawo Ranka ant jû dwéjû uždëjes, te taria:

Ką Ponas Diewas suweda, ney wiens Žmogus ne tur pérskirti.

Kadangi M. bėg M. kitiš kitiq ant Venčiawonės meilija, ir toltais czia atviray po Akimis Dievo ir hitto krikščionistko Surinkimo, kaip Ledininkų ant sudnids Diendis pasigysta, ir tam sawo Rankas bėg Venčiawonės Žiedus kitiš kitiama sukeitė, tai aš jūdž
Kaip Tarnas Kristaus suvinčiavóju:

Wardau! Dievo Ėrvo, ir Sunaus, ir Síwen-
tosės Dmásės.

O jeib judu géray žinnótumbit, kaipo Dievas Venčiawonej išratęs, ir īsakęs, irgi judu dabar su-
winčiawotu)u diddešne Dievo Baime bėg gera Sazine
podraugia iusibuti galétumbit. (Kadangi suprantat,
Dievo paties Istatima ēsanti, kurumi kirdingan
megstasi ir kurri drutay nor užstoti;) taigi klausykita
apie tai Dievo Zodi. Nesa taipo rāšo Moizės
virmosa Rungosha antrantie Vérskyrine;

Ir Ponas Dievas tare: Ne gér Žmogui wienam
buti, pavarysu jam Pagalbininkę, kurri prie žo lai-
kytusi. Tai užleido Ponas Dievas diddi Miegą ant
Adomo, ir jis užmiggo, ir išemė wieną Szon. Kauli
iš jo, ir atpildę tą Mietą Kunū (Miesa). Ir Ponas
Dievas padarė Motu. Nekę iš to Szon-Kaulio, kurri
iš Žmogaus buno ēmęs, ir tą (Moteris) jam at-
wėdė. Tai tare Žmogus (Adomas): tai esti Kaulas
nù mano Kaulo, ir Kunas nù mano Kuno; wadin-
nama jiji bus Wyrėnė, dėl to, jog iš Wyrų išimta.
Dėl

Kadangi N. bey N. kitts kittą ant Wenčiawonės meilija, ir toktais czia atwiray po Akimis Diewo ir šitto krišcioniško Surinkimo, kaip Ludininkų ant sudnōs Dienōs pasižysta, ir tam sawo Rankas bey Wenčiawonės Žiēdus kitts kittam sukeitė, tai aš jūdų kaip Tarnas Kristaus suwinčiawóju:

Wardan' Diewo Tėwo, ir Sunaus, ir Szwentosês Dwásês.

O jeib judu géray žinnótumbit', kaipo Diewas Wenčiawonę ištačęs, ir įsákęs, irgi judu dabar suwinčiawótū su diddésne Diewo Baime bey géra Sažine podraugia susibuti galétumbit', kadangi suprantat Diewo patiēs Jstátimą ésantį, kurruumi širdingay mēgstasi ir kurrij drutay nor užstoti; taigi klausykitा apie tai Diewo Žodį. Nësa taipo rášo Moizèšus pirmosa Knygosa antrame Pérskyrimė:

Jr Ponas Diewas taré: Ne gér Žmogui wienam buti, padarysu jam Pagalbininkę, kurri prie jo laikytusi. Tai užléido Ponas Diewas diddį Mégą ant Adomo, ir jis užmiggo, ir išémę wieną Szon- Káulį iš jo, ir atpildé tą Wétą Kunù (Miesa). Jr Ponas Diewas padáre Moteriškę iš to Szon- Káulio, kurrij iš Žmogaus buwo émęs, ir tą (Moteriškę) jam atwédé. Tai tárę Žmogus (Adomas): tai esti Káulas nū mano Káulo, ir Kunas nū mano Kuno; wadinnama jiji bus Wyrénę, dėl to, jog iš Wyro išsimta.

Apie Venčiawósimą.

33

Del to Wyras sawo Tēwq ir Motinę palikkęs prie
sawo Moterės glausis, ir bus jūdu vienai Kunai.

O Kadangi judu Diewo Wardan' susiwinčiawódinot,
taigi klausykitai:

Ant pirmo:

Diewo Žodi suwinčiawótiems sofykta. Taipo safo
šventas Povilas: Jūs Wyrai, idant mylėkite sawo
Moterės, lygej kaip ir Kristus mylėjo sawo Surin-
čimą, ir pats sawę už jį esti dawes, jeib jis pašwestu
ir czystijo jis Wanden's Périnniu Žodių, kad saw pa-
čiam pagatāvitu slowią Draugystę, ne turinčią
nejokio Daržumino arba Raufšlo, arba tokio ko
litto, bet jeib butu šventa ir nekaltinama.

Taipo tur ir Wyrai mylėti sawo Moterės, kaip
sawo pacinių Kunus. Kursai sawo Moterėi myl', tas
pats sawę myl'; Nėsa nehyviens niekadai sawo paties
Kung ne turrejo D'apykantoje, bet pén' ir kawója tą,
lygej kaip ir Von's Kristus sawo Surinčimą.

O Moterės, idant bukite padūtos samo Wyrams,
kaip Wiespačiu. Nėsa Wyras yra Galva Moters,
lygej kaip ir Kristus Galva yra sawo Surinkimo,
ir jissai yra sawo Kunio Žygantojis, Bet lygej kaip
Surinkimas Kristui yra padūtas, taip ir Moterės
sawo Wyrams išsūse (viežlibūse ir Diewui ētinkei
čiuse) Darbuse.

E

Ant

Dél to Wyras sawo Tewaq ir Motiną palikkęs prie sawo Moters glausis, ir bus jüdu wienas Kunas.

O kadangi judu Diewo Wardan' susiwinčiawódinot', taigi klausykita:

Ant pirmo:

Diewo Žodj suwinčiawótiems sakytą. Taipo sako ʃwventas Powillas: Jūs Wyrai, idánt mylékite sawo Mótères, lygey kaip ir Kristus myléjo sawo Surinkimą, ir pats sawę už jį esti dawęs, jeib jį pašwęstu ir czystijo jį Wanden's Périmmù Žodije, kad saw pačiam pagatáwitu ʃlowną Draugystę, ne turrinčią nejokio Darkummo arba Raukſlo, arba tokio ko kitto, bet jeib butu ʃwenta ir nekaltinnama.

Taipo tur ir Wyrai myléti sawo Mótères, kaip sawo pačiū Kunus. Kursai sawo Mótéri myl', tas pats sawę myl'; Nësa neywiens niekaday sawo patiès Kuną ne turrejo N'apykantoje, bet pén' ir kawójata, lygey kaip ir Pon's Kristus sawo Surinkimą.

O Motérès, idánt bukite padútos sawo Wyrams, kaip Wieʃpačiui. Nësa Wyras yra Galwa Moters, lygey kaip ir Kristus Galwa yra sawo Surinkimo, ir jissai yra sawo Kuno Jßganytojis. Bet lygey kaip Surinkimas Kristui yra padútas, taip ir Motérès sawo Wyrams wissűse wiezlibűse ir Diewui įtinkančiůse Darbuose.

Ant antro:

Klausykit' ir apie Kryžių, kurri Ponas Diewas suvinčiawótienės uždėjės.

Taip tarė Ponas Diewas Moteris̄kei: aš tave daug Sópulių darysu, kad tu nesčia būsi: Tu fu Peršulais pagimdisi sawo Baikus, ir tavo Vale bus padūta tavam Wyrui, ir jissai bus tav Ponu.

O Wyrui sakte Diewas: Kadangi paklausiei Balso sawo Moters, ir wālgiei nū Mėdžio, kurri tave draudžiau, tardamis: idānt ne wālgik to Mėdžio (Baisaus); prakeikta te essie Žémē dėl tawes, tu fu Darbais ir Rūpesčieis, Edley gwy's, iš jōs pasipenėsi, Eržkėciei bej Ušnys áugs tave iš jōs, ir tu žolę laukinę wālgisi. Prakaite sawo Wéido tu wālgisi sawo Dūnq, iš i Žémę wēl pawirsi, iš kurrios tu imtas essi. Nėsa tu epi Žémē, ir i Žémę wēl pawirsi.

Ant trécio:

Szittas jūsū dwėjū yra Palinksmiňimas, jog judu žinnot' bej tiklit', kaipo jūsū dwėjū Venčiawonė Diewui labai itinkanti ir paties Ponos Diewo labai pérzegnota. Nėsa taipo Diewo Žodij' parašyta, Ponas Diewas sutwérė Žmogų į sawo paties Wéidą, į Diewo Wéidą sutwérė ji, ir sutwérė jūdų Wyrą bej Moteris̄ke. Ir Diewas pérzegnójo jūdų ir tare ūiem:

Ant antro:

Klausykit' ir apie Kryžų, kurri Ponas Diewas suwinčiawótiems uždėjės.

Taip tarė Ponas Diewas Moteriškei: aß taw daug Sópulū darysu, kad tu neščia busi: Tu su Pérþulais pagimdysi sawo Waikus, ir tawo Walé bus padúta tawam Wyrui, ir jiissai bus taw Ponù.

O Wyrui sákė Diewas: Kadangi paklausiei Balso sawo Moters, ir wálgie nǔ Médžio, kurri taw draudžiau, tardams: idánt ne wálgi to Médžio (Waisaus); prakeikta te essie Žémè dél tawęs, tu su Darbais ir Rûpescieis, kôley gyw's, iß jōs pasipénësi, Erþkécieie bey Usnys áugs taw iß jōs, ir tu Žolę laukinnę wálgisi. Prákaite sawo Wéido tu wálgisi sawo Dúną, ik i Žémę wél pawirsi, iß kurriōs tu imtas essi. Nësa tu essi Žémè, ir i Žémę wél pawirsi.

Ant trécio:

Szittas jusû dwęjū yra Palinksminójimas, jog judu žinnot' bey tikkit', kaipo jusû dwęjū Wenčiawoné Diewui labay itinkanti ir patiēs Pono Diewo lábay pérzegnóta. Nësa taipo Diewo Žodij' paraþyta: Ponas Diewas sutwérę Žmogų i sawo patiēs Wéidą, i Diewo Wéidą sutwérę jj, ir sutwérę jūdū Wyrą bey Moteriškę. Jr Diewas pérzegnójo jūdū ir tárę jiem

đniem: Waisikitos ir daugsinkitos, ir papildikita Žemę, ir pawerskita je po sawo Mace, ir ponawókita ant Žuvū Maręsa, ant Paukščiū po Dangumi, ir ant wisko Gyvólo ant Žémés pasikruittancio. Je Diewas apžvalgē tai wis, ką buvo padares, ir stan, wis buvo lában gérav.

Todél ir Salmon's sako: Kas saw Venčiawonės Motéri randa, tas randa ko Gero, ir gáuna Žegnó nės iš Pono Diewo.

M a l d a.

Pone Diewe! Tu Wyrq ir Moteriskę sutivérei, ir ant Venčiawónės paskyrei, prieqtam ir Žywáto Waisumi pérzegnojei, ir didde Meilę sawo mielojo Sunaus Jezaus Kristaus ir Krikšcionystės, jo Mari-čių tame paženklinojei, més prákrom' tawo neikmisi-jamq Malone, ne dük, kad sis tawo Dawádas, Istá-timas ir Pérzegnójimas butu arbytas arba gaibintas; bet taq maloninguay tarp musi islaikyk, dëlen Jezaus Kristaus, tawo Sunaus, musi Ißganytojo. Amen. Wießpat's tawę pérzegnök ir tawę apsáugök!
Wießgat's apßwesk sawo Wéidū tawę ir buk taw malónus!

Wießpat's kelf sawo Wéidę ant tawęs ir sutek taw
Pałajų! Amen!

dwiem: Waisikitos ir daugsinkitos, ir papildikita Žémę, ir pawerski ta jė po sawo Mace, ir ponawókita ant Žuwû Marësa, ant Paukßciû po Dangumi, ir ant wisso Gywólo ant Žémês pasikruttančio. Jr Diewas apźwalgè tai wis, ką buwo padaręs, ir štay, wis buwo lábay géray.

Todél ir Salmon's sako: Kas saw Wenčiawonêš Motéri randa, tas randa ko Géro, ir gáuna Žegnónêš iß Pono Diewo.

Malda.

Pone Diewe! Tu Wyrą ir Motériškę sutwërei, ir ant Wenčiawónêš paskyrei, priegtam ir Žywáto Waisumi pérzegnojei, ir diddę Méilę sawo mielojo Sunaus Jézaus Kristaus ir Krikßcionystés, jo Marćiôs tame paženklinojei: més prásom' tawo neišmislijimą Malonę, ne dûk, kad šis tawo Dawádas, Jstátimas ir Pérzegnójimas butu ardytas arba gaišintas, bet tą maloningay tarp musû iſlaikyk, dëley Jézaus Kristaus, tawo Sunaus, musû Jßganytojo. Amen.

Wießpat's tawę pérzegnôk ir tawę apsáugôk!

Wießpat's apßwësk sawo Wéidù tawę ir buk taw malónus!

Wießpat's kelk sawo Wéidą ant tawęs ir sutek taw Pakajų! Amen!

**IX. Rollektos arba Maldos
kaip Nėdėlės taip ūventomis Dienomis per
wissa Méta giedamos.**

Ant Aduento.

Prigatávite Kielq Ponui Diewui, Alléluja!
Pataisykit Jo Tákus, Alléluja!

Melskimės:

Mielasis Pone Diewe! yabuddik mus, idánt gátawī butumbim, kaip tawo Sunus ateis, ji su Džaugsmu priimti, ir taw czysta Sjirdze sluziti, delye tqjau tawo Sunaus, Jézaus Kristaus, musū Wiespāties. Amen.

Ant Kaledū apie Kristaus Užgimymima.
Kudikėlis mums esti užgimmeš, Alléluja!
Sunus mums esti dūtas, Alléluja!

Melskimės:

Gélbék mielasis Pone Diewe! Kad més naujo Funiško Užgimymimo tawo Sunaus dalywi butumbim ir pasilitumbim; Ir nū sawo grieingo Užgimymimo išgélbeti butumbim, per tqjau tawo Suny Jézus Kristus, musū Wiespaci. Amen.

Ant

IX. Kollektos arba Maldos kaip Nèdèlès taip ßwentomis
Dienomis per wissą Méta giedamos.

Ant Adwento.

Prigatáwikite Kiélą Ponui Diewui, Alléluja!

R. Pataisykit Jo Tákùs, Alléluja!

Melskimés:

Mielasis Pone Diewel! pabuddik mus, idánt gátawi butumbim,
kaip tawo Sunus ateis, jí su Džaugsmu priimti, ir taw czysta Szirdze
služiti, déley tajau tawo Sunaus, Jézaus Kristaus, musú Wießpatiēs.
Amen.

Ant Kallédû apie Kristaus Užgimmimma.

Kudikēlis mums esti užgimmęs, Alléluja!

R. Sunus mums esti dūtas, Alléluja!

Melskimés.

Gélbék mielasis Pone Diewe! kad més naujo kuniško
Užgimmimmo tawo Sunaus dalywi butumbim ir pasilikumbim;
Jr nǔ sawo griekingi Užgimmimmo ißgélbeti butumbim, per tajau
tawo Sunų Jézų Kristų, musú Wießpati. Amen.

Ant Naujo Mėto.

Wiesžpatie, tu wainikloji Mėtą sawo Lobjū. Alléluja!
Ir tawo Pèdos warwa Rëbummù. Alléluja!

Melskimės:

Wissagalisis, ámžinasis Diewe, iš kurio wissos
geros Dinwanos randasi ir ateina; dëfawojam taw
už wissaš tawo Géradejystes, Eyrres mums per pra-
bokusę Mėtą pagal Kunq ir Dušiq essi išrōdës:
melsdami tawo Susimiliq, dük mums welen palai-
mingq ir linksmą naujį Mėtą sulaukti ir mus papildik-
su tawo dangiška Žegnone, per Ježu Kristu tawo
mielą Sunų mušū Wiesžpati. Amen.

Dienoje trjū Kartalū.

Laupsinkite Wiesžpati wissi Pagonai. Alléluja.
Garbinkite ji wissū Žmoniū Pulkai. Alléluja.

Melskimės:

Wissagalisis Pone Diewe, Eurs sawo wiengim-
muši Sunu per Žwaigždę Išmintingiemis essi apsi-
reißkës; pràšom tawę ſirdingay, lutek mums tawo
dangišką Malonę, kąd per Likkëjimą ji taipjau išpa-
žinę, prie jo kaip muši wienatijo Išganytojo wissa
Šiurdę prisiglaustumb', per tq tawo Sunų Ježu
Kristu, mušū Wiesžpati. Amen.

E 3

Ant

Ant Naujo Méto.

Wießpatie, tu wainikkoji Métą sawo Lobjù. Alléluja!

R. Jr tawo Pèdos warwa Rébummù. Alléluja!

Melskimès:

Wissagalisis, ámžinasis Diewe, iß kurrio wissos géros Dúwanos randasi ir ateina; dékawojam taw už wissas tawo Géradéjystes, kurres mums per praßokusì Métą pagal Kuną ir Dußią essi ißrodęs: melsdami tawo Susimillimą, dük mums wéley palaimingą ir linksmą naują Métą suláukti ir mus papildijk su tawo dangiška Žegnone, per Jezų Kristų tawo mielą Sunų musū Wießpatį. Amen.

Dienoje tryû Karálû.

Laupsinkite Wießpati wissi Pagónai. Alléluja.

R. Garbinkite ji wissû Žmoniû Pulkai. Alléluja.

Melskimès:

Wissagalisis Pone Diewe, kurs sawo wiengimmusî Sunų per Žwaigždę Jßmintingiemis essi apsiréiškës; prášom tawę ßirdingay, sutek mums tawo dangišką Malónę, kad per Tikkéjimą ji taipjau ißpažinnę, prie jo kaip musû wienatijo Jßganytojo wissa Szirdze pri-siglaustumb', per tą tawo Sunų Jezų Kristų, musû Wießpatį. Amen.

**Ant Grabnyčiōs, arba ant Marijōs
Apczystijimo Dienōs.**

Pone Diewe, jau lēidi sawo Tarną Pakājuje esti.
Alleluja!

Nės mano Akys régęjo sawo Jšganystoj. Alleluja.
Melskimės:

Ak wissagališis ámžinasis Diewe! prášom tawę
iš Szirdiés, dukt mums tawo mielajt Sunų išpažinti
ir gárbinti, kaiip ſwentas Siméons ji funiſkan ant
sawo Rankū ēmęs ir dwásiſkan ji régęjes ir pažinmęs
esti, per tajau tawo Sunų Ježu Kristu musù Wieb-
pati. Amen.

Ant Dienōs Marijōs Pranekimmo.

Kudikėlis mums esti užgimmes. Alleluja!
Sunus mums esti dūtas. Alleluja!

Melskimės:

Ak Diewe tu noręjei, kad tawo Sunus iš Kunio
ſwentos Mergos Marijos pagal Angélo Pranekimmo
musù Kuną priimtu; dukt mums tilkëti, kad ji Diewo
Gimdyvė yra, jeib ir més Naudą ben Waisu Jo Iſi-
kunnijimo gáletumb' pasisawinti, dely Jezaus Kri-
staus musù Wiebpaties. Amen.

Apie

Ant Grabnyćiôs, arba ant Maryôs Apczystijimo Dienôs.

Pone Diewe jau léidi sawo Tarną Pakájuje eiti. Alléluja!

R. Nës mano Akys régëjo sawo Jßganytojî. Alléluja.

Melskimës:

Ak wissagalis ámžinasis Diewe! prâsomm tawę iß Szirdiê, dûk mums tawo mielajî Sunų ißpažinti ir gárbinti, kaip ßwentas Siméons ji kunißkay ant sawo Rankû émës ir dwásißkay ji régëjes ir pažinnës esti, per tajau tawo Sunų Jézu Kristu musù Wießpatj. Amen.

Ant Dienôs Maryôs Praneßimmo.

Kudikélis mums esti užgimmës. Alléluja!

R. Sunus mums esti dûtas. Alléluja!

Melskimës:

Ak Diewe tu noréjei, kad tawo Sunus iß Kuno ßwentôs Mergôs Maryôs pagal Angélo Praneßimmą musû Kuną priimtu; dûk mums tikkëti, kad ji Diewo Gimdywé yra, jeib ir més Naudą bey Waisu Jo Jsikunnijimo gálétumb' pasisawinti, déley Jézaus Kristaus musû Wießpatiê. Amen.

Kollektas.

39.

Apie Kristaus Kentėjima.

Kristus ironit's esti dėley musū Viktenybū.

Ir sumuštias dėley musū Griečiū.

Melskimės:

Susimilstas, amžinasis Dieve! Tu sawo wie-
natijo Sunaus nečėdijei, bet iž mus wissus nuda-
wei, kad jis musū Griečus ant Kryžaus neshotu, dūk
mumus, kad musū Szirdys tokioj Wieroj' niekada
ne issigāstu nen nusimintu, dėley to tawo Sunaus
Jezaus Kristaus musū Wiešpaties. Amen.

Pašutinneje Nėdėleje pirm Wellnykū.

Kristus ironit's esti dėley musū Viktenybū.

Ir sumuštias dėley musū Griečiū.

Melskimės:

Wissagalisis, amžinasis Dieve, kurs sawo Sunu
iž mus į Kryžaus Smerti nudawei, kad mus isgėl-
bētu iš Maciès Neprietelių, dūk mumus, kad su Dė-
kawone už jo Kentėjimą si Česą pérleistumbim, idant
per tq Griečiū Atlėdimimą gawę nū ámžino Smercio
isgėlbeti butumbim, per tq tawo Sunų Ježu Kristu
musū Wiešpati. Amen.

Žaliame

Apie Kristaus Kentējimą.

Kristus įironit's esti déley musû Piktenybјû.

R. Jr sumuštas déley musû Griekû.

Melskimės:

Susimilstasis, amžinasis Diewe! Tu sawo wienatijo Sunaus neczėdijei, bet jî už mus wissus nudawei, kad jis musû Griekus ant Kryžaus nešotu, dûk mumus, kad musû Szirdys tokioj' Wieroj' niekaday ne issigástu ney nusimintu, déley to tawo Sunaus Jezaus Kristus musù Wiešpatiès. Amen.

Paskutinnéje Nédélėje pirm Wellykû.

Kristus įironit's esti déley musû Piktenybјû.

R. Jr sumuštas déley musû Griekû.

Melskimės:

Wissagalis, amžinasis Diewe, kurs sawo Sunu už mus į Kryžaus Smerti nudawei, kad mus išgébétu iš Maciês Neprieteliû, dûk mumus, kad su Dékawone už jo Kentējimą ſi Czésą perléistumbim, idánt per tą Griekû Atléidimmą gawę nû ámžino Smercio išgélbeti butumbim, per tą tawo Sunu Jèzu Kristu musû Wiešpati. Amen

Zaliame Četverge.

Dekawókite Viešpaciu, nėsa jis yra geras. Alléluja!
Ir jo Maloné patenk amžinay. Alléluja!

Melskimės:

Wissagalisis Pone Diewe, kurs prie ſwento Ve-
cérės Zokromento pašepes eſſi minnēi ir apsaftyti tawo
Kentėjimą. Dūk munus, kad bi Zokromentą tawo
Kuno ir Kraujo taipo priūtumbim, idant wissadą
tawo Atpirkimmą musių pajauſtumbini, kurs gyvėni
ir karalauji su Tėvu ir ſwenta Dwase nūg Amžiū
ieki Amžiū. Amen.

Ant Velykū.

Kristus iſ Numirrusi prikeltas, daugiaus ne mirsta.
Alléluja!

Smertis daugiaus ant jo ne ponavos. Alléluja!

Melskimės:

Wissagalisis, amžinasis Diewe! Tu per Smerti
sawo Sunaus Griekus bei Smerti Nieku pawertei,
ir per Jo Priskelimią Nekalnybę ir amžiną Išgáni-
mą atgrazinai; Jei b mės iſ Wélio Madiés iſgélbeti
tawo Karalytėje pasidžiaugtumbim! Dūk - munus,
kad tai iſ wissos Szirdiés tikketumbim, ir tokiam
Pasitikėjime be Palowimmo tamę wissadą gárbi-
tumbim ir taw dēkawotumbim; dėley to tawo Sunaus
Tezaus Kristaus musių Viešpaties. Amen.

Dienoje

Žáliame Czetwerge.

Dékawókite Wießpaćiui, nésa jis yra géras. Alléluja!

R. Jr jo Malonè patenk ámžinay. Alléluja!

Melskimès:

Wissagализis Pone Diewe, kurs prie ßwento Weczérês Zokromo
mento palépës essi minnëti ir apsakyti tawo Kentéjimä. Dûk mu-
mus, kad ßi Zokromentą tawo Kuno ir Kraujo taipo priimtumbim,
idánt wissaday tawo Atpirkimmä musije pajaustumbim, kurs gy-
wéni ir karaláuji su Tewu ir ßwenta Dwase nûg Amžiû ikki Amžiû.
Amen.

Ant Wellykû.

Kristus iß Numirrusû prikeltas, daugiaus ne mirßta. Alléluja!

R. Smertis daugiaus ant jo ne ponawôs. Alléluja!

Melskimès:

Wissagализis, ámžinasis Diewe! Tu per Smerti sawo Sunaus
Griekus bey Smerti Nieku pawertei, ir per Jo Prisikélimmä,
Nekaltybë ir amžiną Jßgánimä atgražinai; jeib més iß Wélico
Maciês ißgélbëti tawo Karalystëje pasidžaugtumbim! Dûk mums,
kad tai iß wissôs Szirdiês tikkétumbim, ir tokiamie Pasitikkéjime be
Palowimmo tawę wissaday gárbintumbim ir taw dékawotumbim;
déley to tawo Sunaus Jezaus Kristaus musû Wießpatiês. Amen.

Dienoje Kristaus Dangun-Zengimino.
 Kristus ant Dangaus užžengė. Alleluja.
 Ir Kalejimą apkālē. Alleluja.

Melskiniškės:

Amžinasis Pone Diewe! Dūk mums tikketi, jog
 tavo wienintėlis Sunus musu Jėganhytojis bę Dieną
 Dangun' užžengės! Kad ir mės su jumi dwásižkan pa-
 sielgdam i apie Dangu pasirūpitudibim, dėley Jėzaus
 Kristaus tavo Sunaus musu Wiešpaties. Amen.

Ait Sekminiu.

Jėsprówik mani je Diewe czystą Szirdę!
 Ir dūk man naują tikką Dwáse!

Melskiniškės:

Pone Diewe, mielasis Tewe! Tu bę Dieną tavo
 Likkinciuju Szirdis sawo swenta Dwáse péršwétei
 ir pamokinai! Dūk mums, kad ir mės per tavo
 Dwáse tikką Jėsminti turretumbim, ir wissokiu Česnū
 jos Palinksiniojimui ir Stypprybe pasidžiaugtumbim,
 dėley tavo Sunaus, Jėzaus Kristaus musu Wieš-
 paties. Amen.

F

Ait

Dienoje Kristaus Dangun- Žengimmo.

Kristus ant Dangaus užžengė. Alléluja.

R. Jr Kalėjimą apkálė. Alleluja.

Melskimės:

Amžinasis Pone Diewe! dük mums tikketi, jog tawo wienintelis Sunus musū Jßganytojis šę Dieną Dangun' užžengės! kad ir més su jūmi dwásiškay pasielgdami apie Dangu pasirûpitumbim, déley Jézaus Kristaus tawo Sunaus musū Wießpatiēs. Amen.

Ant Sekminnū.

Jßprówik manije Diewe czystą Szirdį!

R. Jr dük man naują tikkra Dwásę!

Melskimės:

Pone Diewe, mielasis Tewe! Tu šę Dieną sawo Tikkinčiujū Szirdis sawo šwenta Dwásę péršwétei ir pamokinai! Dük mums, kad ir més per tawo Dwásę tikkra Jßminti turrétumbim, ir wissokiù Cžèsù jōs Palinksminojimū ir Stipprybe pasidžaugtumbim, déley tawo Sunaus, Jézaus Kristaus musū Wießpatiēs. Amen.

Ant Šventos Traicės.

Mes laupsinam' Diewą Tęwą, Sunų ir ūgentą
Dwáse. Alléluja!

Ir gárbinam ji nū bío Čžeso ieki Amžiū Amžiū.
Alléluja.

Melstimas:

Ak wissagálisis, amžinasis Diewe! Tu mus pa-
mokinai tikrosj Wieroj žinnoti ir isspažinti, jog tu
trissa Personesa lygods Macieš ir Garbės wiens ám-
žinas Diémas, ir toksai meldziamas essi! Prákom'
tawę, kad mus tokiosj Wieroj wissada stippren išlai.
Eytumbei, prieš wis tai, kad mus gál gu:iditi! Tu
tu ámžinas essi, ir wisk walda nū Amžiū ieki Am-
žiū. Amen.

Ant Jono, Kristaus Krikštijojo, Szwentės.

Prigatávkit' Kélg Poniui Diewui. Alléluja!

Pataisykit jo Tákus. Alléluja!

Melstimas:

Wissagálisis Pone Diewe! Tu sawo Tarną Joną
suntei, kad tawo Sunų Jezu Kristu po Žmoniū Akiū
issipažintu, ir jam Kélg pagatávitu, dukt ir mum's,
kad ir més taipjau tawo ūgentą Wardą issipažintum-
bim; ir ar gerosa ar piktosa Dienoja tawę taipjau ir
tawo Sunų ben ūgentą Dwáse wissada gárbitumbim
ir laupsintumbim, dėlen tawo Sunaus Jezaus Kri-
staus nūsi. Gélbetojo. Amen. Dienoje

Ant Išwentôs Traicêš.

Més laupsinam' Diewą Tewą, Sunų ir Išwentą Dwásę. Alléluja!

R. Jr gárbinam jí nǔ ſio Czéso ikki Amžiū Amžiū. Alleluja.

Melskimës:

Ak wissagálisis, amžinasis Diewe! Tu mus pamokinai tikkroj' Wieroj' žinnóti ir ißpažinti, jog tu trissa Perſonësa lygôs Maciêš ir Garbës wiens ámžinas Diéwas, ir tokſai meldžiamas essi! Prášom' tawę, kad mus tokioj' Wieroj' wissada stipprey ißlaikytumbei, prieſ wiſ tai, kad mus gál gundjti! Juk tu ámžinas essi, ir wiską waldaі nǔ Amžiū ikki Amžiū! Amen.

Ant Jono, Kristaus Krikštotojo, Szwentës.

Prigatáwikit' Kélą Ponui Diewui. Alléluja!

R. Pataisykit Jo Tákus. Alléluja!

Melskimës:

Wissagálisis Pone Diewe! Tu sawo Tarną Joną suntei, kad tawo Sunų Jézų Kristų po Žmoniū Akiū issipažintu, ir jam Kélą pagatáwitu, dûk ir mum's, kad ir més taipjau tawo Išwentą Wardą issipažintumbim; ir ar gérosa ar piktosa Dienosa tawę taipjau ir tawo Sunų bey Išwentą Dwásę wissada gárbintumbim ir laupsintumbim, déley tawo Sunaus Jezaus Kristaus musû Gélbëtojo. Amen.

Kollektas.

43

Dienoje Atlankimmo Marjōs.

Mano Dusia pagārbina Wiešpati. Allēluja!

Ir mano Dwase līksminaiši Diewū mano Išgānytojū. Allēluja!

Melskimēs:

Wissagālisiš Bone Diewe, danguiskasis Tēwe!
 diuk' mumus, kad pagal Pawēikslą šventos Mergos
 Marjōs tawę iš Szirdiēs laupsintumb'. ir tawo
 Wardo Garbę praplātintumbim, jeib ānđino Išgā-
 nimo pasigirt' ir su wissais šventaisiis to dalyvi pa-
 stoti gālētumbim, dėley Jēzaus Kristaus tawo Su-
 nauš musiū Wiešpatiēs. Amen.

Apie Angēlus.

Ponas Diewas padāro sawo Angēlus Wējais. Allēluja!

Ir sawo Tarnus Ugnies Lēpsnomis. Allēluja!

Melskimēs:

Bone Diewe, dangujesis Tēwe! Tu sawo Augē-
 lus Žmoniū Apginnimui ir Alpsaugojimui pries Wē-
 lino Smarkumą ir Sweto Piltenybę paskyrės essi!
 Prāšom' tawę, išlaikyk tokį Apginnimą maloney ant
 musiū; ir sawo šwenta Dwase padēk, kad tawo Wāle
 musiū Žmonesa ant Žemės, kaip Danguje nū tawo
 F 2 Angēlit

Dienoje Atlankimmo Maryôs.

Mano Dušia pagárbina Wießpatj. Alléluja!

R. Jr mano Dwasé linksminasi Diewû mano Jßganytojù. Alléluja!

Melskimès:

Wissagálisis Pone Diewe, dangiſkasis Têwe! dük mumus, kad pagal Pawéikslą ſwentôs Mergôs Maryôs tawę iſ Szirdiēs laupsintumb' ir tawo Wardo Garbę praplátintumbim, jeib ámzino Jßgáni-mo pasigirt' ir su wissais ſwentaiseis to dalywi pastoti gálétumbim, dëley Jézaus Kristaus tawo Sunaus musû Wießpatiēs. Amen.

Apie Angēlus.

Ponas Diewas padáro sawo Angēlus Wéjais. Alléluja!

R. Jr sawo Tarnus Ugniēs Liepsnomis. Alléluja!

Melskimès:

Pone Diewe, dangujęsis Têwe! Tu sawo Angēlus Žmoniū Apginnimui ir Apsáugójimui prieſ Wélico Smarkummą ir Swêto Piktenybę paskyręs essi! Prásom' tawę, iſſlaikyk toki Apginnimą malóney ant musû; ir sawo ſwenta Dwáse padék, kad tawo Wálē musip' Žmonësa ant Žémës, kaip Danguje nû tawo

Angélui dárroma butu, jeib més ežia pagal tawo Valę
pasielgtumbim ir tén tawę amžinąj laupsinti galėtum-
bim, dėley tawo Sunaus Jezaus Kristaus musū
Biešpatiēs, kursai su tawim wienoj' Dierwysteje
swentosés Dwases ámžinas ir karalaujqs nū Amžiū
iki Amžiū. Amen.

Už čeruš Mekitojuš ir Kristaus Tarnus.

Išprowit maniye Diewe czystą Szirdi!

Ir dūk man naują tiktrą Dwase!

Melskimės:

Ač ámžinasis mielasis Diewe ir Ėewe musū Že-
ganytojo Jezaus Kristaus! Tu mums drutay prisakęs
essi, tawę prāshyti Darbininku i tawo Psiuti, tai esti,
tiktrū Sakytojū tawo Žodžio! Atjūst mums tikrus
Mokitojus ir Tarnus sawo sweniciáuso Žodžio! Ir
jiems sawo išgánanti Žodi i jū Szirdi bej Burną
idėk! idānt jie tawo Prisákima wiernay pilditu, ir
nieko ne sakytu, kas su tawo Žodžiu ne sutinka! Jeib
més per tawo dangišką aržiną Žodi pagraudenti,
pamókinti, pasótinti, palinksminti ir pastiprinti bu-
tumbim ir ištessetumbim, kas taw itinka bej mums
naudinga yra, per musū Pong Jezu Kristu tawo
Suny. Amen.

Už

Angélû dároma butu, jeib més czia pagal tawo Walę pasielgtumbim ir tén tawę amžinay laupsinti galétumbim, déley tawo Sunaus Jezaus Kristaùs musû Wießpatiêš, kursai su tawim wieno'j Diewysteje  wentosêš Dwasêš ámžinas ir karaláujas nû Amžiû ikki Amžiû. Amen.

Už gérus Mok  tojus ir Kristaus Tarnus.

J  sprowik manije Diewe czyst   Szirdj!

R. Jr d  k man nauj   tikkr   Dwas  !

Melskim  s:

Ak ámžinasis mielasis Diewe ir T  we musû J  sganytojo Jezaus Kristaus! Tu mums drutay prisak  s essi, tawę pr  syti Darbinink      tawo Pj  ti, tai esti, tikkr   Sakytoj   tawo žodžio! Ats  sk mums tikkrus Mok  tojus ir Tarnus sawo   wen  ci  uso žodžio! Jr jiems sawo i  g  nan  t     od  i j   Szirdj bey Burną   d  k! id  nt jie tawo Pris  kim   wiernay pilditu, ir nieko ne sakytu, kas su tawo žodžiu ne sutinka! Jeib m  s per tawo dangišką am  zin     od  i pagraud  nti, pam  kinti, pas  tinti, palinksinti ir pastriprinti butumbim ir i  stess  tumbim, kas taw   tinka bey mums naudinga yra, per musû Pon   Jez   Kristu tawo Sunu. Amen.

Kollektos.

45

Už Praplátinima Dievo Žodžio.

Įsprowit manije Diewe czystą Szirdi!
Ir dūk man naują tikrą Dwāę!

Melskimės:

Ak ámžinasis Diewe! prášom' tawę! Dūk sawo Surinkimui sawo Dwase ir Įsminti diewišką, kad tawo Žodis tarp musų teikėtu ir áugtu, ir su wissu Drašumini, kaip pareitis, sakytas, ir tawo šventas krikščioniškas Surinkimas per tą pagérintas butu, idánt més stippre Wiera taw sluzitumbim, ir Įspazzinime tawo Wardo, kdl gnyvi, išsilaičtumbim, dėley tawo Sunaus Jézaus Kristaus musų Wiešpatiés. Amen.

Už Apšvietinima šventos Dwases.

Įsprowit manije Diewe czystą Szirdi!
Ir dūk man naują tikrą Dwāę!

Melskimės:

Pone Dieme, mielasis Tewe! Tu sawo Likkinciuyst Szirdis sawo šventa Dwase peršwctei ir pamokinai! Dūk manis, kad ir més per tawo Dwase tikrą Įsminti turėtumbim, ir wissokiu Česu jds Palinkšminuojimui ir Stiprybe paždžiaugtumbim dėley tawo Sunaus Jézaus Kristaus musų Wiešpatiés. Amen.

F 3

Už

Už Praplátinimą Diewo Žodžio.

Jßprowik manije Diewe czystą Szirdi!

R. Jr dûk man naują tikkra Dwásę!

Melskimès:

Ak ámžinasis Diewe! prášom' tawę! Dûk sawo Surinkimui sawo Dwasę ir Jßmintį diewišką, kad tawo Žodis tarp musū tekketu ir áugtu, ir su wissu Drasummù, kaip pareitis, sakytas, ir tawo ßwenta krikšcioniškas Surinkimas per tą pagérintas butu, idánt més stippre Wiera taw služitumbim, ir Jßpažinnime tawo Wardo, kôl gywi, issilaikytumbim, déley tawo Sunaus Jezaus Kristaus musū Wießpatiēs. Amen.

Už Apßwétimmą ßwentōs Dwásės.

Jßprowik manije Diewe czystą Szirdi!

R. Jr dûk man naują tikkra Dwásę!

Melskimès:

Pone Diewe, mielasis Tewe! Tu sawo Tikkinčiuju Szirdis sawo ßwenta Dwase perßwétei ir pamokinai! Dûk mums, kad ir més per tawo Dwasę tikkra Jßmintį turrétumbim, ir wissokiu Czësu jôs Pa-linksmiňimù ir Stipprybe pasidžaughtumbim déley tawo Sunaus Jézaus Kristaus musū Wießpatiēs. Amen.

Už wissa Krikščionyste.

Įsprowyk maniye Diewe czystą Szirdi!
Ir dūk man naują tikrą Dwāse.

Melskimės:

Wissagális, amžinasis Diewe! Tu sawo šventa Dwāse wissa Krikščionystę paswenti ir pamokini! Įsklausyk musų Maldą, ir dūk maloningu, kad ji su wissais sawo Sanarieis tikros Wieros per tawo Malone taw slūžitu! déley Jezaus Kristaus musų Wiešpaties, Amen.

Už tikrąjį šventą Pasielgimima.

Įrodyk mums Diewe sawo Nielasirdingystę!
Ir dūk mums sawo Išgānimą!

Melskimės:

Amžinasis Bone Diewe! Tu esi Apgintojis wissi tawim Naujistiklinčiu, ir be tawo Malonės ney wiens ką gál, neygi po tawo Aliu ką gál girtis. Sutek mums tą sawo didde Malone, kad més per tawo šventą Pamoklinimą apie tai dumotumbim, kas teisu yra, ir su tawo Pagalba tai ištessētumbim, déley Jezaus Kristaus musų Wiešpaties, Amen.

Ritta.

Už wissą Krikħcionystę.

Jħsprowi k manje Diewe czystą Szirdi!

R. Jr dük man naujä tikkra Dwásę.

Melskimēs:

Wissagálisis, amžinasis Diewe! Tu sawo ħwenta Dwase wissą Krikħcionystę paħwenti ir pamokini! Jħklausyk musu Málđa, ir dük maloningay, kad ji su wissais sawo Sanarieis tikkroj' Wieroj', per tawo Malonę taw slużitu! dèley Jezaus Kristaus musu Wieħħpatiēs. Amen.

Už tikkray ħwentą Pasielgimmą.

Jħsrodyk mums Diewe sawo Mielaħsirdingyste!

R. Jr dük mums sawo Jħsgánim!

Melskimēs:

Amžinasis Pone Diewe! Tu essi Apgintojis wissu tawim' Nusitikkinċiū, ir be tawo Malonēs ney wiens kā gál', neygi po tawo Akiū ko gál girtis. Sutek mums tħażżeġ sawo diddę́ Malónę, kad més per tawo ħwentą Pamokinnim apie tai dumotumbim, kas teisu yra, ir su tawo Pagalba tai ištessetumbim, dèley Jezaus Kristaus musu Wieħħpatiēs, Amen.

Ritā.

Āt Vone Diewe, prāšom' tawę! Dūk mums
wissaddōs sawo Malonę, iš wiendōs Szirdiēs dumoti ir
darhyti, kas teisu yra; jeib mēs, kurrie be tawęs ne
gālim' buti, per tawę Bale ſuentay elgtis galētum-
bim, dēlen Jezaus Kristaus muſi Wieſpatiēs, kuraſai
su tawim wienoj ſuentōs Dwases Diewystejė amži-
uas ir valdąs nū Amžiū iſki Amžiū. Amen.

Už Pagalba ir Pristojima Pagundimūſe.

Iſrodyk mums Diewe sawo Mielashirdingystę!
Ir dūk mums tawę Iſgānimą!

Melskimēs:

Vone Diewe, wissagálisis Ėwe! Tu Bēdnuiſt
Dusaujimus nepeiki, ir ſmutnajū Szirdžiū Trdžlumimą
ne panélini! Iſklaushk musi Malą, kurre taw
sawo Bēdoſ praneſam! ir iſklaushk mus malonungay,
kad wis tai, kas nū Wēlno ir Žmonių prieſtus muſ ſte-
giasi, iſhunktu, ir pagal tawę Mēlēs Rodą ardyta
butu! Kad mēs nejokio Pagundimo pažeisti Tawę Su-
rinkime taw dēkomótumbim ir tawę wissada laupsin-
tumbim, dēlen Jezaus Kristaus tawę Sunaus muſi
Wieſpatiēs. Amen.

Už

Kitta.

Ak Pone Diewe, práßom' tawę! Dûk mums wissadôs sawo Malonę, iß wienôs Szirdiês dumóti ir daryti, kas teisu yra; jeib més, kurrie be tawęs ne gálim' buti, per tawo Walę ßwentay elgtis galètumbim, déley Jezaus Kristaus musû Wießpatiês, kursai su tawim wienoј' ßwentôs Dwasês Diewysteję ámžinas ir waldas nû Amžiû ikki Amžiû. Amen.

Už Pagalbą ir Pristojimą Pagundiműse.

Jßrodik mums Diewe sawo Mielaßirdingystę!

R. Jr dûk mums tawo Jßgánimą!

Melskimës:

Pone Diewe, wissagálisis Tewe! Tu Bèdnujû Dusáujimus nepeiki, ir smutnujû Sźirdziû Trôßkummą ne panékini! Jßklausyk musû Maldą, kurre taw sawo Bédoј' praneßsam! ir ißklausyk mus maloningay, kad wis tai, kas nû Wélno ir Žmoniû prieß mus stengiasi, ißnyktu, ir pagal tawo Méilês Rodą ardyta butu! kad més nejokio Pagundimo pažeisti Tawo Surinkimme taw dékawótumbim ir tawę wissada laupsintumbim, déley Jezaus Kristaus tawo Sunaus musû Wießpatiês. Amen.

**Už Įspazinnimą ir dėkingą Priimimimą
Dievo Žegnonės ir wissū Dievo
Géradejysečiū.**

Mes laupsinam' Dievą Tėvą, Sunę ir swientą
Dwase. Alléluja!
Ir garbinam ji mišio Czeso iki Amžiū Amžiū.
Alléluja!

Melskimės:

Pone Diewe, dangiškasis Tėve! Iš tawęs mes
be Palowimmo wissotiq Gérą apstingay gáunam', ir
kas Dien' nū wissi Pišto apsāugojami esme! Prášom'
Tawę! Duk mums per sawo Dwáse tai wiss wierna
Sjirdze išpažinti, kad mes tawo dúsningai Malónei
ir Mielasírdingystei czia ir tén amžinay dékawotum-
bim, ir tawę laupsintumbim! Delyz Jezaus Kristaus
tawo Sunaus musi Wiespatiés, Amen.

Už swietiską Wyrausybe.

Diewe dulk Pakájų sawo Žemei!
Paláimq ir wissa Gérą kojuam Wáldimui!

Melskimės:

Ač susimilstagis dangujesiš Tėve! Tawo Ranko
gra wissa Zmioniu Macis ir Pagalba Géruijū! Tawo
Ranko taipiau yi a wissos Provos ir Istátimai wissū
Karalysciū

Už Jßpažinnimą ir dékingą Priimimmą Diewo Žegnonės ir wissû Diewo Géradejysciû.

Més laupsinam' Diewą Tewą, Sunų ir ſwentą Dwasę. Alléluja!

R. Jr garbinam ji nû ſio Czeso ikki Amžiû Amžiû. Alléluja!

Melskimès:

Pone Diewe, dangiſkasis Tewe! Jß tawęs més be Palowimmo wissokią Gérą apſtingay gáunam', ir kas Dien' nû wocco Pikto apsáugojami esme! Prášom' Tawę! Dúk mums per sawo Dwásę tai wis wierna Szirdze iſpažinti, kad més tawo dúsningai Malónei ir Mielaſirdingystei czia ir tén ámžinay dékawotumbim, ir tawę laupsintumbim! déley Jezaus Kristaus tawo Sunaus musû Wieſpatiēs. Amen.

Už swietiſką Wyrausybę.

Diewe dúk Pakájų sawo Žemei!

R. Paláimą ir wissą Gérą koźnam Wáldimui!

Melskimès:

Ak susimilstąsis dangujęs Tewe! Tawo Rankoj' yra wissa Zmoniû Macis ir Pagalba Gérujû! Tawo Rankoj' taipjau yra wissos Prowos ir Jstátimai wissû

Karalyseini ant Žemės! Prāšom' tame: Būk malo-nus sawo Tarnams, musū maloninguāusam Karalnui ir wissai tamei iſtatyta! Wyraushybei! Idānt jie swietiską Kalaviją tamei jiems padūtą pagal tawo Prisakimą wartotu! Alyvwess ir iſlaikyt jūs Išpažinnime sawo ſwenciauso Wardo! Dūk jiems, miel's Pone Diewe, Iſminti, Ražumą ir pakajingą Wáldimą, kad jie sawo Padūnus Pakājuje, ke Váimes ir Sandoros' apgintu ir waldytu! Pailgit jiems, ak Diewe musū Išgániimo, jū Dienas, kad més po jū Waldimu tawo diewiską Wardą su leis ſwesti ir gárbinti gálečiūbim! Per musū Poną Ježu Kristu. Amen.

Už Pakāju.

Diewe dūk Pakāju sawo Žemei,
* Paláimą ir wissą Gérą kojnam Waldimui.

Melskimės:

Al Diewe dūdąsis Pakāju ir mylisis Mēile, Kas tame Išpažysta, tas iſliekt', kas taw tarnauja, tas karalauja; Apgink sawo Pakarnūsus! Alysaugok mus nū Reprieteliū Repakajávimo! Jeib més ney wieno Ginklo Repietelystęs nesibijotumbim, kurrie més tawo Apginimū nusitiklim, dely Jezaus Kristaus tawo Sunaus musū Wieſpatiēs. Amen.

G

Kitta.

Karalysciù ant Žémê! Prášom' tawę: Buk malónus sawo Tarnams, musû maloningiáusam Karálui ir wissai tawęs istatyti Wyrausybei! Jdánt jie swetiſką Kalawyją tawęs jiems padútą pagal tawo Prisákimą wartótū! Apšwésk ir iſlaikyk jús Jšpažinnime sawo ſwenčiáuso Wardo! Dúk jiems, miel's Pone Diewe, Jſmintj, Ražumą ir pakajingą Wáldimą, kad jie sawo Padúnus Pakájuje, be Báimēs, ir Sandoro' apgintu ir waldytu! Pailgijk jiems, ak Diewe musû Jšgáni-mo, jû Dienas, kad més po jû Waldimu tawo diewiſką Wardą su jeis ſwësti ir gárbinti gálétumbim! Per musû Poną Jezu Kristu. Amen.

Už Pakájų.

Diewe dük Pakájų sawo Žemei.

R. Paláimą ir wissą Gérą koźnam Waldimui.

Melskimès:

Ak Diewe dûdasis Pakájų ir myliſis Méilę, kas tawę iſpažysta, tas iſliekt', kas taw tarnáuja, tas karaláuja; Apgink sawo Pakarnúsus! Apsáugók mus nû Neprieteliû Nepakajáwimo! Jeib més ney wieno Ginklo Neprietelystés nesibijotumbim, kurrie més tawo Apginnimù nusitikkim, déley Jezaus Kristaus tawo Sunaus musû Wieſpatiês. Amen.

Ritta.

Pone Diewe, dangujęsis Tēve! Tu swenta Umg, gérq Niodq ir gérus Darbus wiens dūdi! Dūk sawo Tarnams Pakāju, kurri Swētas ne gál dūti; idánt musù Szirdys tawo Prisakimus mylētu, ir més per sawo Amži po tawo Alginnimū Tykos, Pakājuje ir Neprieteliū neprisibijodami pasilaikytumbim, dēley Jezaus Kristaus musù Wiešpaties. Amen.

Už Neprieteliū.

Melskimės:

Ak wissagálisis amžinasis Diewe! tu mumis lēpet per sawo wienatij Sūnij musù miesq Pónq Jézū Kristy, idánt més sawo Neprieteliū mylētumbim, tiems, kurrie mumis wisko Vikto išrōda, Gér darytūmbim, ir už tus, kurrie muš pérseftineja, melsumbim! Més tawesp' biaukiam' sirdingay; Atlankyt musù Neprieteliū malóningay! Dūk jiems tikray gailenis taipo susigriebiję! ir sutek jiems su mumis ir su wissa Krikščionyste prieteliškq Diewo-bijančią Dumą ir Szirdi! dēley Jezaus Kristaus musù Wiešpaties. Amen.

Už

Kitta.

Pone Diewe, dangujęsis Tèwe! Tu ſwientą Umą, gérą Ródą ir gérus Darbus wiens dûdi! Dûk sawo Tarnams Pakájų, kurri Śwetas ne gál' dûti; idánt musû Szirdys tawo Prisákimus mylétu, ir més per sawo Amži po tawo Apginnimù Tykoj', Pakájuje ir Neprieteliū neprisibijódami pasilaikytumbim, déley Jezaus Kristaus musû Wieſpatiēs. Amen.

Už Neprietelius.

Melskimės:

Ak wissagálisis amžinasis Diewe! tu mums lépei per sawo wienatių Sunų musû mielą Poną Jézų Kristų, idánt més sawo Neprieteliū mylétumbim, tiems, kurrie mums wissos Pikto iſrōda, Gér darytumbim, ir už tus, kurie mus pérsekkinėja, melstumbim! Més tawęsp' ſiaukiam' ſirdingay; Atlankyk musû Neprieteliū malóningai! Dûk jiems tikkray gailétis taipo susigrieſiję! ir sutek jiems su mumis ir su wissa Krikščionyste prieteliiską Diewo- bijančią Dumą ir Szirdį! déley Jezaus Kristáus musû Pono Wieſpatiēs. Amen.

**Už Griekų Atieidimma, ir užslūžtob
Korawónės Nugrežimma.**

Pone Diewe, ne daryk su mumis pagal musū
Griekus.
Ir ne attadūk mumus pagal musū Rusidéjimus.

Melskimės:

Ak wissagališs Pone Diewe, dangujėsis Ėewe!
Tu ne megstis' bednujū Griekininkū Smertimi, ney
rōds dūdi jiems prapulti, bet nori, kad prisiverstu ir
Danguje butu! Prážom' tawę hirdingay: Attolik
nū musū Korawónę, kurre sawo Griekais saw nusi-
pelném', ir sutel mumis sawo Nielaskirdingystę potam
tawęsp' tilkraj prisiverstis! Velen Jezaus Kristaus
musū Jsgélbetojo. Amen.

Ritta.

Ak wissagališs, susimilstasis Diewe ir dangujėsis
Ėewe! Tawo Susimillimas a mžinay patenkā! Tu
essi lengwōs Szirdiés, malonus ir didžiōs Loskōs bey
Wiernybės, ir atleidi Rusidéjimus, Peržengimus ir
Griekus! Mës susigriebijom', ne šwentay passielgēm'
ir tawę tankę iptykinom'! Taw wienam susigriebi-
jom' ir ne teisen po tawo Akii padarém'! Bet Pone

Už Griekû Atléidimmą, ir uźslužjtōs Korawónês Nugrézimmą.

Pone Diewe, ne daryk su mumis pagal musû Griekus.

R. Jr ne attadûk mumus pagal musû Nusidéjimus.

Melskimès:

Ak wissagálisis Pone Diewe, dangujęsis Tèwe! tu ne mègstis' bednujû Griekininkù Smertimi, ney rôds dûdi jiems prapulti, bet nori, kad prisiwerstu ir Danguje butu! Prásom' tawę Ŧirdingay: Attolik nû musù Korawónę, kurrę sawo Griekais saw nusipelném', ir sutek mums sawo MielaŠirdingystę potam tawęsp' tikkray prisiwerstis! déley Jezaus Kristaus musû Jšgélbetojo. Amen.

Kitta.

Ak wissagalisis, susimilstasis Diewe ir dangujęsis Tèwe! Tawo Susimillimas amžinay patenka! Tu essi lengwôs Szirdiès, malónus ir didžiôs Loskôs bey Wiernybês, ir atléidi Nusidéjimus, Péržengimus ir Griekus! Més susigrieſijom', ne ſwentay pasielgêm' ir tawę tankey ipykinom'! Taw wienam susigrieſijom' ir ne teisey po tawo Akiû padárém'! Bet Pone

Diewe ne atsimink musū pirmujū Griečiū! O umay
mumis paródik sawo diddēnq Malone! Nësa musū
Dusios diddej smutnos! Padék mumis Diewe musū
Išgánimo! išgélbék mus, ir atléif mumis musū Grie-
čius! dèlej tawo ūvenčiauso Wardo Garbės ir dèlej
tawo mielojo Sunaus, musū Išgélbetojo Jezaus
Kristaus; kursai su tawimi wierios ūwentos Dwaičes
Diewysteje amžinas ir waldas nū Amžiū itki Amžiū.
Amen.

Už Uztikimma bei Išlaikima Žemės Waisaus ir wissokia Peržegnójima.

Melskimės:

Už wissagališs Diewe, amžinasiš Žewe! Tu per
sawo diewiškā amžinq Žodi wissus Dáiktus leides
peržegnoji ir išlaikai: Prášom tame! Duk' mumis
sawo amžinq Žodi musū Išgamytoji Jézus Kristus kir-
dingan ir wiernaj išpažinti, ir taq Išpažinimq musū
Šzirdis diddej mylēti; kad sittaipo iž tawo Ma-
lonės werti butumbim, tawo ūvenčiausq Žeguónę
ant wissu Žemės Waisū ir to wisko, kas ant funiskos
Priwolės reik', priimti, ir sittokę Dūvarą ant Gar-
bės tawo ūvenčiauso Wardo ir ant Paslužimo sawo
Artimo wartoti; dèlej tojau tawo Sunaus Jezaus
Kristaus

Diewe ne atsimink musû pirmujû Griekû! O umay mums paródik sawo diddésnë Malone! Nësa musû Dußios diddey smutnos! Padék mums Diewe musû Jßgánimo! ißgélbék mus, ir atléisk mums musû Griekus! déley tawo ßwenčiáuso Wardo Garbêš ir déley tawo mielojo Sunaus, musù Jßgélbetojo Jezaus Kristaus, kursai su tawimi wieno'j ßwentôs Dwásês Diewystéje ámžinas ir waldas nû Amžiû ikki Amžiû. Amen.

Už Užtikkimmä bey Jßlaikimä Žémês Waisaus ir wissokiä Pérzegnójimä.

Melskimës:

Ak wissagálisis Diewe, amžinásis Tewe! Tu per sawo diewiškä amžiną Žodj wissus Dáiktus léidës peržegnoji ir ißlaikai: Prášom tawę! Dük mums sawo amžiną Žodj musû Jßganytoji Jézù Kristù ſirdingay ir wiernay ißpažinti, ir tą Jßpazinnimä musû Szirdij' diddey myléti; kad ſittaipo iß tawo Malonës werti butumbim, tawo ßwenčiáusą Žegnónę ant wissû Žémês Waisû ir to wisso, kas ant kuniškôs Priwolës reik', priimti, ir ſittokę Dûwaną ant Garbêš tawo ßwenčiáuso Wardo ir ant Paslužimo sawo Artimo wartóti; déley tojau tawo Sunaus Jezaus

Kristaus musū Viešpatiēs, kuraši su tawimi wienoſ
þwendōs Dwāſēs Diewyſtēje amžinas ir waldaſ nū
Amžiu ički Amžiu. Amen.

Už Lytu arba Giedra.

Pone Diewe, dangujėsis Tēwe! Tu malonus ir
susimiltaſ eſſi, ir per sawo Sunuſ mums pažadējeti,
norys ant musū wissosa Bēdosa pasigailētis. Prā-
žom tawę, ne weizdēk ant musū Vilktenybū, bet da-
bōk ant musū Neikmēnēs ir sawo Susimillimo; ir
atſiſſ waisingą Lytu (maloningą Giedrą); Kad mēs
iſ tawo Malonēs sawo bie niſką Dūnq gauti, ir tawę
maloningą Diewą iſpažinti ir gārbinti galētumbim,
dēley Jēzaus Kristaus tawo Sunaus musū Viešpa-
tiēs. Amen.

Pri Palaidōjimū.

Kristus iſ Numirrusi prikelt: ſ, daugiauſ ne mirſta.
Allēluja!

Smertiſ daugiauſ ant jo ne ponawōs. Allēluja!

Melskimēs:

Wissagális, amžinasis Diewe! Tu per Smerti
G 3 sawo

Kristaus musû Wießpatiêš, kursai su tawimi wienoj' ſwentôš Dwásêš Diewysteje amžinas ir waldas nû Amžiù ikki Amžiû. Amen.

Už Lytų arba Giedrą.

Pone Diewe, Dangujėsis Tèwe! Tu malonus ir susimilstas
essi, ir per sawo Sunų mums pažadéjei, norys ant musû wissosa
Bédosa pasigailétis. Prášom tawę, ne weizdék ant musû Pikteny-
bjū, bet dabôk ant musû Reikménës ir sawo Susimillimo; ir atsûsk
waisingą Lytų (maloningą Giedrą); kad més iſ tawo Malonës sawo
dieniſką Dûną gáuti, ir tawę maloningą Diewą iſpažinti ir gárbinti
galétumbim, dëley Jézaus Kristaus tawo Sunaus musù Wießpatiêš.
Amen.

Pri Paláidojimû.

Kristus iſ Numirrusu prikeltas, daugiaus ne miriſta. Alléluja!

R. Smertis daugiaus ant jo ne ponawôs. Alléluja!

Melskimës:

Wissagálisis, amžinasis Diewel! Tu per Smerti

savo Sunaus Griekus bei Smerti Niekū pawertei,
ir per jo Brisikēlimiq Nekalstybe ir ámīzing Jzgāniq
atgrāzinai; jeib mēs iš Wélico Maciès išgēlēti tawo
Karalystēje pasidžaungtumbim! Dūk mums, kad tai iš
wissds Sjurdės tikketumbim, ir tokiamo Pasitikēji-
me be Palowimmo tawę wissadą gārbintumbim ir
taw dēkawótumbim; dėley tawo Sunaus Jezaus Kri-
staus musi Wiespatiess, Amen.

Maldos

sawo Sunaus Griekus bey Smerti Niekû pawertei, ir per jo Prisikélimmä Nekaltybę ir ámžiną Jßgánimä atgrážinai; jeib més iß Wélico Maciês ißgélbëti tawo Karalystéje pasidžaugtumbim! Dük mums, kad tai iß wissôs Szirdiêš tikkétumbim, ir tokiamē Pasitikkéjime be Palowimmo tawę wissaday gárbiuntumbim ir taw dékawótumbim; déley tawo Sunaus Jezaus Kristaus musû Wirßpatiêš. Amen.

S S a l d o s
Bissosa Prussi Karalaus Žemėsa ēsan-
čiosā Krifšcionis Bažnyčiosā Nėdē-
lės-Prisiwertimmo ir ſwentomis
Dienomis melstis leptos.

Maldos

Wissosa Prusû Karálaus Žémësa ésançiosa Krikßcioniû Bažnyćiosa Nédélês- Prisiwertimmo ir ßwentomis Dienomis melstis léptos.

Pirmoſt Malba.

Nedėlės bej ſwentomis Dienomis Bažnyčioſa po Mihiū meldžiamā.

Missogálisis amžinasis Diewe! ſuſimiltqsis Ėwe
dėley Ježaus Kristaus! Mės tam iš Szirdiēs
dėkawojam', kad tu mus ſimme Amže iſboley malo-
ningan iſlaikieji; ir per ſawo Ewangelią apie ſawo
Suny ir ant amžino Dangaus Džaugſmo dūdi pawa-
dinti ir pagatāwir', kaipogi tam ir dabar tavo ſwen-
to Žodžio Pakājuje ir su Džaugſmu prisiklausyti
galejom.

Mės prākom' Ėawę pakarney, dar tolaus ant
muſū maloninguo weizdėk, atlėiſk mums muſū Grie-
kus ir Duſidėjimus, ir atnaujik muſ Dvāſeje muſū
Umo, Kad Ėaw ſlužitumbim Šzventybėje ir Ėiſybėje
Ėaw itinkancioje.

Iſlaikyk tarp muſū ſawo Žodi, Miſoſa ſakomą,
draug ſu ežystū Bartoſimū tavo ſwento Krikſto bej
Bečjérės Iſtātimo, ir ſutel' wiernus Duſiū Rupito-
jus ir Mokitojus, mums ie muſū Waikū Waikams.

Drauſk ir macnen ramdyk wiſsus Iſkwadžiūjimus
ir Atkreipinimus nū tikrōs Nūbožnystės; Kad fitto-
liū Budū tavo Wardas iſ wienoſ Szirdiēs, kaip
wiſoſ Krikſcionystėje, taip ir muſū Žemėje ſvenčia,

H

mas,

Pirmoji Malda.

Nédélês bey ɬwentomis Dienomis Baźnyčiosa po Mišiū meldžiamā.

Wissogálisis amžinasis Diewel susimilstasis Tewe déley Jézaus Kristaus! Més taw iſ Szirdiēs děkawójam, kad tu mus ɬimme Amže ikbóley maloningay iſlaikie; ir per sawo Ewangelią apie sawo Sunų ir ant ámžino Dangaus Džaugsmo důdi pawadinti ir pagatáwit', kaipogi tam ir dabar tawo ɬwento Žodžio Pakájuje ir su Džaugsmu prisiklausyti galéjom.

Més prášom' Tawę pakarney, dar tolaus ant musû maloningay weizdék, atléisk mums musû Griekus ir Nusidéjimus, ir atnaujik mus Dwásėje musû Umo, kad Taw služitumbim Szwentybęje ir Teisybęje Taw įtinkančioje.

Jſlaikyk tarp musû sawo Žodj, Mišose sakomą, draug su czystù Wartójimù tawo ɬwento Krikšto bey Weczérēs Jstátimo, ir sutek wiernus Dušiū Rupitojus ir Mokitojus, mums ir musû Waikû Waikams.

Drausk ir macney ramdyk wissus Jſwadžójimus ir Atkreipim-mus nû tikkrôs Nubaźnystês; kad ɬittokiù Budù tawo Wardas iſ wienôs Szirdiēs, kaip wissoj' Krikšćionystęje, taip ir musû Žémęje ɬwenčia-

mas, tavo Karalystė praplātinta, ir Szetono Kara-
lystė jū ilgiaus jū daugiaus gaixinta ir išpūstita butu.

Aprūpik wissur maloningu sawo Krikščioniu
Pulkeli, ypaczen Bėdoj' esanti, ir dukt, kad wissi
Wiešpaciei ir Waldónai tq aprūpintu ir néy Žindeny-
čios prikar-tu.

O ypaczen platik sawo Malone ir Mielasirdingy-
ste ant musi maloninguiausojo Karálaus, ir malonin-
giuoso Karalénės, ant Naslės Karalénės, ane Ka-
rálaus Broliu ir Sesseriu; ant Wiešpaciu Marggró-
vui ir Marggroweniu, tačiau ant jū Suniu ir Duk-
teriu, ant wissi Karálaus Genciu ir ant wissos jo did-
žiausos Gimminės.

Sutek jiems Sweikatq ir ilqg Amži ant titkrōs
Zegnónės ir krikščionisko Pawélikso, sawo Žmonėms
wissaddos.

O ypaczen, Pone Diewe, simme Suirrimme,
sutek ir dūvandek musi maloninguiausam Karálui jo
Waldimme, išmintingą Szirdi, Karálui wertq Mis-
ki, nardingus Susirodišius, teisus Darbus, dra-
se Szirdi, drutq Peti, išmintingus ir wierius Ró-
dininkus taip Kāte kaip Pakájaučėse, pērgalinčius
Žalnériu Pulkus, wierius Sluzáunikus ir paklus-
nus Padūnus, kad dar ilgan po jo Apgiminiu ir Ap-
saučimiu, Pakájus' ir Sandoroi' issilaikytiumbim
wissokioj Niekaznystėj ir Wiežlibystėj?

Apsaugot taipejau tewiškan wissus didžiusis ir
majesnus

mas, tawo Karalystè praplátinta, ir Szétono Karalystè jû ilgiaus jû daugiaus gaißinta ir ißpústita butu.

Aprûpičk wissur maloningai sawo Krikßioniû Pulkéļi, ypaczey Bèdoj' èsantj, ir dûk, kad wissi Wießpaciei ir Waldónai tâ aprûpintu ir néy Žindénycios prikawótū.

O ypaczey platik sawo Malonę ir Mielaßirdingystę ant musû maloninguáusojo Karálaus, ir maloninguáusôs Karalénêš, ant Naßlêš Karalénêš, ant Karálaus Broliù ir Sessériù; ant Wießpaćiû Marggrówû ir Marggrowénû, taipjau ant jû Sunû ir Duktérû, ant wissû Karálaus Génćiû ir ant wissôs jo didžiáusôs Gimminêš.

Sutek jiems Sweikátą ir ilgą Amžį ant tikkrôs Žegnónêš ir krikßioniško Pawéikslo, sawo Žmonéms wissadôs.

O ypaczey, Pone Diewe, ßimme Suirrimme, sutek ir dûwanôk musù maloninguáusam Karálui jo Waldimme, ißmintingą Szirdj, Karálui wertą Mislij, naudingus Susiródijimus, teisus Darbus, drase Szirdj, drutą Péti, ißmintingus ir wiernus Ródininkus taip Káro kaip Pakájaus Czëse, pérgalinčius Žalnériû Pulkus, wiernus Služáuninkus ir paklusnus Padûnus, kad dar ilgay po jo Apginimù ir Apsáugójimù, Pakájuj' ir Sandóroj issilaikytumbim wisokioj' Nûbaźnystéj' ir Wieźlibystéj'.

Apsáugôk taipojau tèwißkay wissus didžûsus ir

majesnus Žalnieriū Wyrēsnūsus ir Žalnieriū! valydet
jūs ant wissū jū Kielū ir Tākū; išredyk jū Szirdis
wissadai, kad pagal tą Prisegg, kurę taip brangej
prisėkė, tikray ir wiernan sluzitu ir elgtus. | Apsau-
gok jūs nu Liggū, ir nu limpančiu Slogū, ir nu
wissokio fitto Piko. Olik jiems tawo tewiškq Mėile
ir Aprūpinnimq taipo išpažinti, kad jū Sluzma at-
eitu ant tawo Garbės, ant Apsaugojimo tawo Krik-
šioniu ir musu Tewiškės, ir draug ant jū paciu cžesib.
Eos ir amžindis Naudas.

Mes Taw taipjau palecamojam' wissus didesnus
ir majesnus ~~Karalau~~ Sluzuminkus, kurrie kaip fit-
tur, taip ypačzen cžonay, ~~Karalau~~ ir Tewiškės Nau-
dq wiernan ješka ir aprūpin,

Mokin jūs wissus iš wienis Szirdies apie tai
pasirūpit', kad Wiernybė ir Teisybė wissur dāroma, o
wissi neteissus Darbai per jū Sluzmą wissiškan išgai-
binti butu. Pristok jiems jū sawo tewiška Pagalba,
kad Griešai ir Dusšuimai bivj' Žemėj' lātus, o tamq
Žegnonė tarp musu prasiplatiintu.

Ak ētu Dieve wissū Pulkū! valydet wissur musu
~~Karalau~~ Abožq ir Žalnieriū Pulkus; sutek jiems
Palaimq ir Vergalejimq, kad wissosa Szalisa Pakā-
jus tikray wiernas wissadai išlaikytas butu.

Pézegnok mielasis Bone Dieve, mus ir wissas
musu ~~Karalau~~ Žemes, krikšcionisq Waskū Užau-
ciečorus

mažésnus Žalnériū Wyrésnūsus ir Žalnérius! palydék jús ant wissū jú Kiélû ir Tákû; iſrédyk jú Szirdis wissaday, kad pagal tą Priségą, kurrę taip brangey priséké, tikkray ir wiernay služitu ir elgtus. Apsaugôk jús nû Liggû, ir limpanciù Slogû, ir nû wissokio kitto Pikto. Dûk jiems tawo téwiškà Méilę ir Aprúpinnimą taipo iſpažinti, kad jú Služma ateitu ant tawo Garbès, ant Apsaugójimo tawo Krikšcioniū ir musû Téwiškês, ir draug ant jû pačiû czesiškôs ir ámžinôs Naudós.

Més Taw taipjau palécawojam' wissus didésnus ir mažésnus Karálaus Služáuninkus, kurrie kaip kittur, taip ypaczey czonay, Karálaus ir Téwiškês Naudą wiernay jéška ir aprúpin'.

Mokik jús wissus iſ wienôs Szirdiêis apie tai pasirúpint', kad Wiernybè ir Teisybè wissur dároma, o wissi neteisus Darbai per jú Služmą wissiškay iſgaiſinti butu. Pristök jiems su sawo téwiška Pagalba, kad Griekai ir Dusáujimai ſioj' Žéméj' láutus, o tawo Žegnoné tarp musû prasiplátintu.

Ak tu Diewe wissû Pulkû! palydék wissur musû Karálaus Abázą ir Žalnériū Pulkus; sutek jiems Paláimą ir Pérgaléjimą, kad wissosa Szalisa Pakájus tikkray wiernas wissaday iſlaikytas butu.

Pérzegnôk mielasis Pone Diewe, mus ir wissas musû Karálaus Žemes, krikšcioniškà Waikû Užau-

ginnimq, wissq wiežlibq Kupečyste, ir Pasipennējimq, kaip ant Vandens taip ir ant Žemės. Pristotk fožnam jo Bėdoj, ir su similkis wissiemis, bille kur tas wespi ūaukantiems! palaikyči mus sawo Nėilej ir dūk wišlāb mums ant Gero ateiti.

Attolik nū musi maloninguay wissas wertan nupelnitas Priespāudas ir Korawónes: Kárq, Bádq ir brange Gadynq, Uoniës ir Vandens Bédq, Marq, iškadingq Galwiju Gaišunimq, ir kitočes Slogas, ir kq sawo Griekais be to nusipelném. Dūk gérq ūrq ir kad Žemės Waisus géray užtiftu. But wissu Žmoniū Žsganytojū, o ypaezey tawimi nusitiklinčiuju.

Tu žuentasis Diewe, apsaugotk mus nū Griekū ir Gedds, ir pribuk mums su sawo žuenta Dwáse. Kad saras Nusidéjimais tawo Žegnónes newertais ne pastotumbim ir tawo teisausas Korawónes ant sauges n'uztráuktumbim.

Més išpažystam, ik Vone Diewe! Kad tu mus sawo Korawónemis pagal sawo Susimillimq paczédi-jei, jog tai ne musu ēsanti Teishybē, kurri tamq ant tokios Malonés weda; nesa més ēsmė niekam newerti Tarnai po tawo Akiū, bet wissiskay tawo neišmisli-jamas Susimillimas. Taigi pagal tq dar tolaus ant musu susimilkis, ir musu Szirdis tarpjau prilenk ant sawo Artimo Nėiles, ir ant wišu Wargstančiuju Susimillino, kad niekadobs ne užmirštumbim kiekvi-nam,

ginnimą, wissą wieźlibą Kupczystę, ir Pasipennęjimą, kaip ant Wandens taip ir ant Žémēs. Pristök koznam jo Bėdoj', ir susimilkis wissiems, bille kur tawęspi ſaukantiems! palaikyklus sawo Méilę' ir dük wisláb mums ant Géro ateiti.

Attolik nǔ musū maloningay wissas wertay nupelnitas Priespáudas ir Korawónes: Kárą, Bädą ir brangę Gadyną, Ugniēs ir Wandens Bédą, Marą, iſkadingą Galwijū Gaiſimmą ir kittokes Slogas, ir ką sawo Griekais be to nusipelném. Dük gérą ūrą ir kad Žémēs Waisus géray užtiktu. Buk wissū Žmoniū Jſganytojū, o ypaczey tawimi nusitikkinčiujū.

Tu ſwentassis Diewe, apsáugôk mus nǔ Griekū ir Gédôs, ir pri-buk mums su sawo ſwenta Dwáse, kad sawo Nusidéjimais tawo Žegnónēs newertais ne pastótumbim ir tawo teisausases Korawónes ant sawęs n'užtráuktumbim'.

Més iſpažystam', ak Pone Diewe! kad tu mus sawo Korawónémis pagal sawo Susimillimą paczédijei, jog tai ne musù ésanti Teisybè, kurri tawę ant tokiōs Malonēs wéda; nésa més ésme niekam newerti Tarnai po tawo Akiū, bet wissiſkay tawo neiſmislijimas Susimillas. Taigi pagal tą dar tolaus ant musù susimilkis, ir musù Szirdis taipjau prilenk ant sawo Artimo Méilēs, ir ant wissū Wargstančiujū Susimillimo, kad niekadôs ne užmirſtumbim kiekwie-

nam, kaczen ir sawo Priežininkams Gér daryti, ir tūni išrōditi, mus tawo Waikais ēsančius.

Apsaugot mus nū piktōs ir miglōs Smertiēs, ir pagatāvit mus jū ilgiaus jū geraus sawo Dwases Pristo, jūnū ant linksnidės ir išganymingos Smertiēs Adynelės.

O ypaczen paskučiausame Smertiēs Ezēse prawa-ryk nū musū Szetonq su jo Gundimais, ir pastipprit musū Rusitikfējimq i sawo Sunų Jézų Krisų, kad pērgalētumbim wissus Smertiēs Išgasēius.

Kad ir musū L'ysys jau ne girdės, tai dūk, kad tawo ūuenta Dwasei musū Dwāsei Luđdimq dūtu, kad més tawo Waikai ir Kristaus Karauystės Draugai, umay su Ponu Jézu pas tawę Kójuje busim'.

Kad ir musū Akyš jau ne régės, tai atwérk musū Rusitikfējimo Akit, kad tawo Dangu mumis atwirq mātytumbim', ir Poną Jézų po sawo Tēwo Dechinei, ir més czia busę, kur jissai yra.

Ir kadda musū Liežuwis jau daugiaus ne kalsbės, tai dūk ypaczen sawo Dwasej mus pas tarve uztarti n'iškalbamais Dusaujimais, ir koznq wienq pamokiti sawo Szirdije ūaukti: Abba, mielas Tēwe! Tēwe! i tawo Nankas palccawóju sawo Dusiq.

Taipogi dūk, maloninaiusas Pone Diewe, kad més pažilaikytumbim tawo Vainiēje, mirtumbim tamo Maloneje, nueitumbim tawo Pakájuje, atsiūsétumbim Grabe po tawo Alpjāugojimu, prisikeltumbim per

nam, kaczey ir sawo Prießininkams Gér' daryti, ir tūmi ißróditi, mus tawo Waikais ésančius.

Apsáugôk mus nû piktôs ir nûglôs Smertiêš, ir pagatâwîk mus jû ilgiaus jû géraus sawo Dwasêš Pristojimù ant linksmôs ir ißganytingôs Smertiêš Adynélês.

O ypaczey paskućiáusame Smertiêš Czêse prawaryk nû musû Szetoną su jo Gundimais, ir pastipprîk musù Nusitikkéjimą i sawo Sunu Jézų Kristu, kad pérgalétumbim wissus Smertiêš Jßgasčius.

Kad ir musù Ausys jau ne girdës, tai dûk, kad tawo  wenta Dwasé musù Dwásei Luddimą dûtu, kad més tawo Waikai ir Kristaus Karalystêš Draugai,  may su Ponu Jézu pas tawę Rójuje busim'.

Kad ir musù Akys jau ne régës, tai atwérk musû Nusitikkéjimo Akis, kad tawo Dangų mums átwirą mátytumbim', ir Poną Jézų po sawo Téwo De inei, ir més czia busę, kur jissai yra.

Jr kadda musù Liežuwis jau daugiaus ne kalbës, tai dûk ypaczey sawo Dwasę mus pas tawę u tartì n'i kalbamais Dusáujimais, ir ko n  wieną pamokiti sawo Szirdije  aukti: Abba, mielas T we! T we! i tawo Rankas pale caw ju sawo Du i .

Taipogi dûk, maloningu usas Pone Diewe, kad més pasilaikytumbim tawo Báim je, mirtumbim tawo Malon je, nueitumbim tawo Pak juje, atsiils tumbim Grabe po tawo Aps aug jimu, prisikeltumbim per

tawo Maci, ir potam apturrētumbim išganytingq
Pasitikėjimq, amžinq Dangaus Džaugsmq; dėley
sawo mielaušojo Sunaus Jezaus Kristaus, kuriam
su tawim' ir su krenta Diwase buk Laupsė ir Čestis,
Garbė ir Szlowė, dabar ir amžinay. Amen! Amen.

Antroji Maldos. — /aq S

**Maldū-Dienomis, ir Prisiwertimmo
Szwentemis meldžiamā.**

Pone Diewe, Pone Diewe, mielaširdingas, ir ma-
lonus, ir kantrus, ir didžio Su simillimo ir Wier-
nybės! Tu Malone išrýdai į tukstančę Eilę, ir atlėdi
Nusidėjimus, Peržengimus ir Grieķus ir po tawo Akių
nei wiens Swête be Grieķi. Tu ne pasimęsti neangi
didžiauso Griekininko Prapūlimnu, bet trökste tröksti,
kad prisiwertus ir Dušių Išganimq gautu.
Togidėl ir més dabar čia po tawo Akių su sawo Maldos
pasijéminam', ne ant sawo Teishybės, nesa ta yra kaip
neczystas fokai Drabuzzis; bet ant tawo didžio Su-
simillimo, Malones ir Pasigailėjimo, niekaddos Galy
ne turrinėjo.

Més pakarney pasijystam', kad ne tiktau Grie-
kų esme prasidėj ir užgimme, bet ir kas Dien' Misiomis,
newiežlibū Elgūmū, Žodžieis ir Darbais, tawo
szwentus

tawo Macią, ir potam apturrētumbim ißganytingą Pasitikkęjimą, amžiną Dangaus Džaugsmą; dėley sawo mieláusojo Sunaus Jezaus Kristaus, kurriam su tawim' ir su ſwenta Dwase buk Laupse ir Czéstis, Garbė ir Szlowė, dabar ir amžinay. Amen! Amen.

Antroji Malda.

Maldû- Dienomis, ir Prisiwertimmo Szwentémis meldźiama.

Pone Diewe, Pone Diewe, mielaſirdingas, ir malónus, ir kantrus, ir didžio Susimillimo ir Wiernybês! Tu Malonę iſródai į tûkstanczę Eilę, ir atléidi Nusidéjimus, Péržengimus ir Griekus ir po tawo Akiū ney wiens Swête be Griekû. Tu ne pasimègsti neygi didžiáusio Griezininko Prapúlimmu, bet trôkštë trókštì, kad prisiwerstus ir Duſiôs Jßgánimą gáutu.

Togidél ir més dabar czia po tawo Akiū su sawo Malda, pasižéminam', ne ant sawo Teisybês, nesa ta yra kaip neczystas koksai Drabužzis; bet ant tawo didžio Susimillimo, Malónês ir Pasigailéjimo, niekadôs Gálo ne turrinčio.

Més pakarney pasižystam', kad ne tiktay Griekûse esme prasideję ir užgimmę, bet ir kas Dien' Mislimis, newiežlibù Elgim-mù, Žodžieis ir Darbais, tawo

Swentus Prisaktimus tulēropay taipo pérženę, jog, jen tu su mumis norētumbei daryt' pagat musū Nupelniųq; tai més prapulti turrētumbim; bet tawo Mielashirdingyste yra ne išmislijama, ir dar nesilauja; nesa tawo Malonė ir Wieruhbė kas Rytq mums iš naujo pasiroda.

Mone Diewe! més turrim gedētis, kad tawo Małonę cip fankę su Žinne paneknom, ir tulēropay ne wertay passiawinom, ant swétisko Drasummo, ne swento Elgimmo, Jſdykummo, wissokidz Neklystes, ir daug kittu didžiul ir sunkū Grieķū, kurreis tawę ne wieną Kartą taipo ipykinom, kad bewéik tokie butumbim pastoje, kaipo Žémę Sodom ir Gomorra.

Délgi tā meldziam' tawo Susimillimq! Atléiss mumis, dėlen Kristaus, wissus musū Rusidējimus, irgi ne palauk' dar tolaus mumis susimilti! czedyl' musū dar tolaus sawo sunkiomis Koratwónemis, ir jeygu mus norētumbei paplakti, ben taipo paplak, kad wissiskay ne sugaisčiumbim'.

Upaczen nū musū ne atimk' sawo Žodi, neygi tq dūk atstoti nū musū Burnds ney nū Burnds musū Waikū Waikū! Taipjau mumis ne atimk' wterią Wartojinq tawo swento Krikto bry Weezerės Istatumo, kad tawo Žodis wissadōs butu musi Koju Szvēsum's ir musū wissū Szirdies Palinksmiuojimas wissuse musi Wargūse.

Sutek

ßwentus Prisákimus túlérropai taipo pérženge, jog, jey tu su mu-mis norétumbei daryt' pagal musû Nupelnimą; tai més prapulti turrétumbim; bet tawo Mielaßirdingysté yra ne ißmislijama, ir dar nesiláuja; nësa tawo Malónę ir Wiernybè kas Rytą mums iß Naujo passiróda.

Pone Diewe! més turrim gédétis, kad tawo Malónę taip tánkey su Žinne panékinom', ir túlérropay ne wertay pasisáwinom', ant swétißko Drasummo, neßwento Elgimmo, Jßdykummo, wissokiôs Nékystés, ir daug kittû didžiû ir sunkû Griekû, kurreis tawę ne wieną Kartą taipo ipykinom', kad bewéik tokie butumbim pastóję, kaipo Žémé Sodom ir Gomorra.

Dél to meldziam' tawo Susimillim! Atléisk mums, déley Kristaus, wissus musû Nusidéjimus, irgi ne paláuk dar tolaus mums susimilti! czédyk musû dar tolaus sawo sunkiomis Korawónémis, ir jeygu mus norétumbei paplakti, ben taipo paplak, kad wissißeckay ne sugaißtumbim'.

Ypaczey nú musû ne atimk sawo Žodij, neygi tą dük atstótí nú musû Burnôs ney nú Burnôs musû Waikû Waikû! Taipjau mums ne atimk wierną Wartójimą tawo ßwento Krikštto bey Weczérês Jstá-timo, kad tawo Žodis wissadôs butu musû Kojû Szwésum's ir musû wissû Szirdiêš Palinksminójimas wissûse musû Wargûse.

Sutek̄ dar tolaus mums wiernus Dukis. Nupitojus ir Mokitojus pagal sawo Szirdi, kurrie Tiesq ir Pakājų myl̄, kurrie ne jėšta sawo Daudq, bet kas Ponui keristui miel̄ yra. O diddei draust ir gink wissus iškadingus Wilkus, ir newiernus Dukis. Nupitejus.

Aphwesk̄ taipojau, ak Pone Diewe, ir waldyt su Dwāse Izminties, Wiernibes, Teisybēs ir Pakājaus, wissq swietiskq Wbrausybe.

O ypaczen platik sawo Malonę ir Mielashirdin. gyfre ant musū maloninguāusojo Karālaus ir maloninguāusdō Karalēnēs, ant Naslēs Karalēnēs, ant Karālaus Broliū ir Sesseriu, ant Wiešpaciu Marggrovū ir Marggroweniu, taipo ant jū Sucū bey Dukteriu; ant wissū Karālaus Genčiu ir wissos jo didžiausdō Gimminēs.

Sutek̄ jiems Sweikāta ir ilga Almži ant tikkrods Žegnónēs, ir Erikscionisko Paweiksllo sawo Žmonēms wissadōs.

O ypaczen, Pone Diewe! simme Suirrime, sutek̄ ir dūwandę musū maloninguāusam Karálui jo Waldimme, išmintingą Szirdi, Karálui wertą Mišli, naudingus Susiródijimus, teisus Darbus, drasę Szirdi, brutą Pēti, išmintingus ir wiernus Nodininkus, taip Káro, taip Pakājaus Češe, pér galinčius Žalnériū Pulkus, wiernus Sluzáuninkus ir paklusnus Padūnus,

fad

Sutek dar tolaus mums wiernus Dušiū- Rupiotojus ir Mokitojus pagal sawo Szirdi, kurrie Tiesą ir Pakájų myl', kurrie ne jėška sawo Naudą, bet kas Ponui Kristui miel' yra. O diddey drausk ir gink wissus iškadingus Wilkus, ir newiernus Dušiū- Rupitojus.

Apšwesk taipojau, ak Pone Diewe, ir waldyk su Dwáse Jšmin- tiēs, Wiernybēs, Teisybēs ir Pakájaus, wissą swietišką Wyrausybę.

O ypaczey platik sawo Malónę ir Mielaširdingystę ant musū maloninguáusojo Karálaus, ir maloninguáusôs Karalénēs, ant Našlēs Karalénēs, ant Karálaus Broliū ir Sesseriū, ant Wiešpačiū Marggrówū ir Marggrowenū, taipo ant jū Sunū bey Duktérū; ant wissû Karálaus Genčiū ir wissôs jo didžiáusôs Gimminēs.

Sutek jiems Sweikátą ir ilgą Amži ant tikkrôs Žegnónê, ir krikšcioniško Pawéikslo sawo Žmonéms wissadôs.

O ypaczey, Pone Diewe! Šimme Suirrimme, sutek ir dûwanôk musû maloninguáusam Karálui jo Waldimme, išmintingą Szirdį, Karálui wertą Misli, naudingus Susiródijimus, teius Darbus, drasę Szirdį, drutą Pétą, išmintingus ir wiernus Rodininkus, taip Káro, kaip Pakájaus Czëse, pérgalinčius Žalnériū Pulkus, wiernus Služáuninkus ir paklusnus Padūnus,

Kad dar ilgai po jo Alpginnimu ir Apsaugojimū Pakājuj' ir Sandoroj' pasilaikytumbim, wissokioj' Nūbažnytēj' ir Wiežlibystej'.

Apsaugdok taipojau tēwisskay wissus didžiusis ir mazėsius Žalnėrū Wyrēsnūs ir Žalnē ius, palydék jūs ant wissū jū Kėlū ir Táku; išredyk jū Szirdis wissadōs, kad pagal tq Prisegg, kurre taip brangey prisiekė, tikkray ir wiernay sluzitu ir elgtus. Apsaugdok jūs nū Liggū ir limpanėnū Slögū, ir wissokio kitto Piko! Dūk jiems tamo tēwisskq Mėile ir Aprapinimq taipo išpažinti, kad jū Sluzma ateitu ant tawo Garbės, ant Alpginnimo tawo Krikščionijū Pulkelio, ir musū Tēwisskės, ir draug ant jū pačiū ežesiskdōs ir ainižindōs Naudōs,

Mes taw taipjau palečawójam' wissus didžesnius ir mazėsius Karálaus Sluzāuninkus, kurrie kaip kitter, taip ypaczen czonay Karálaus ir Tēwisskės Naudōs wiernay jéška ir aprūpina!

Nofik jūs wissus iš wiendōs Szirdiés apie tai pa-
sirūpit', Kad Wiernybė ir Teishybė wissur dároma, o
wissi neteisus Darbai per jū Szlužmą wissiškay išgai-
hinti butu. Pristök jiems su sawo tēwisska Pagalba;
kad Žmoniū Griekai ir Dusaujimai bjoj' Žemėje lāutus
ir tawo Žegnónė tarp musū prasiplátintu.

Ak tu Diewe wissū Pulkū, palydék wissur musū Karálaus Abažq ir Žalnėrū Pulkus; sutek jiems

F

Palaimq

kad dar ilgay po jo Apginnimu ir Apsáugójimù, Pakáju' ir Sandoroj' pasilaikytumbim, wissokioj' Nůbaźnystej' ir Wieźlibystej'.

Apsáugok taipojau téwiškay wissus didžūsus ir mažésnus Žalnérū Wyrésnūsus ir Žalnérius, palydék jūs ant wissū jū Kélū ir Tákū; išrédyk jū Szirdis wissadōs, kad pagal tą Priségą, kurrę taip brangey prisékė, tikkray ir wiernay služitu ir elgtus. Apsáugök jūs nū Liggū ir limpančiū Slógū, ir wissokio kitto Pikto! Dūk jiems tawo téwišką Mėilę ir Aprúpinnimą taipo išpažinti, kad jū Služma ateitu ant tawo Garbēs, ant Apginnimo tawo Krikštioniū Pulkélio ir musū Téwiškės, ir draug ant jū pačiū czesiškôs ir ámžinôs Naudós.

Més taw taipjau palécawójam' wissus diddésnius ir mazésnius Karálaus Služáuninkus, kurrie kaip kittur, taip ypaczey czonay Karálaus ir Téwiškės Naudós wiernay jėška ir aprûpina!

Mokik jūs wissus iſ wienôs Szirdiēs apie tai pasirûpit', kad Wiernybė ir Teisybė wissur dároma, o wissi neteius Darbai per jū Szlužmą wissiškay iſgaišinti butu. Pristök jiems su sawo téwiška Pagalba; kad Žmoniū Griekai ir Dusáujimai ſioj' Žéméje láutus ir tawo Žegnónė tarp musū prasiplátintu.

Ak tu Diewe wissū Pulkū, palydék wissur musū Karálaus Abázą ir Žalnériū Pulkus; sutek jiems

Palaimq ir Pergalėjima, kad wissa Šalisa tikrą
wiernas Pakájus atgáutas ir wissadōs išlaikytas
butu.

Aprūpičiai taipojau ir wissas Šuiles, taip didžio
kaip ne didžio Mokslo mokinnancias, musu Karalaus
Žemėsa, ypačyen tarp musu randamas. Dūk, kad
taip Mokitojiei, kaip Mokitinieci tavo Žegnione ir
Pristojimui pasidžiaugtus, ant Praplatinimo naudingū
Moksli, ir wissokio Išsimánimo, kurrie ant Praplati-
nimo tavo Garbės ir tavo Krikšcionystės, taipjau
ant wissos Tėviškės Gero ir Maudos ateiti gálētu!
Pérezgnodk wissu krikšcionisčiu Gaspadoru ir Gaspa-
dinių Darbus, kurrię jiems prigul, kad kojnas to-
laus sawo Námuse su Pakájumi butu. Sutek sawo
Malone ir ant krikšcionisčio Waikū Užauginimo;
dūk sawo Žegnionę ant Žemės Waisaus; isakyk sawo
Angėlam, tarnaujančiomis Dwasėmis, kad mus ir
musu Waikus, ir tai wis, ką iš tavo Rankos tur-
rim, nū wiso Vilkto apsérgetu ir apsaugotu.

At: olink dar ir tolaus maloningu wissas wertay
mip:lnytas Priespáudas ir Koramones, Neprieteliū
Užpulimiq ir Plėšikū Pulkus, iškadingq ūrq, Bā-
dq ir brangų Ežesq, Márq ir limpancias Slogas,
Ugniess:bey:Wandens:Bèdq, iškadingq Galwijn Gai-
šiunimq, ir ką be to sawo Griekais nusipelnem'.

Altūn

Palaimą ir Pérgaléjimą, kad wissosa Szalisa tikkray wiernas Pakájus atgáutas wissadôs ißlaikytas butu.

Aprûpik taipojau ir wissas Szuiles, taip didžio kaip ne didžio Mókslo mokinnančias, musû Karálaus Žémësa, ypačzey tarp musû randamas. Dûk, kad taip Mokitojiei, kaip Mokitinieci tawo Žegnone ir pristojimù pasidžaugtus, ant Praplátinimo naudingû Mokslû, ir wissokio Jssimánimo, kurrie ant Praplátinimo tawo Garbês ir tawo Krikšcionystês, taipjau ant wissôs Téwiškës Géro ir Naudôs ateiti gálétu! Pérzegnôk wissû krikšcioniszkû Gaspadórû ir Gaspadinû Darbus, kurriè jiems prigul, kad koźnas tolaus sawo Námûse su Pakájumi butu. Sutek sawo Malonę ir ant krikšcionisiko Waikû Uzáuginnimo; dûk sawo Žegnonę ant Žémës Waisaus; isakyk sawo Angélams, tarnáujančioms Dwaséms, kad mus ir musû Waikus, ir tai wis, ką ifs tawo Rankôs turrim', nû wissos Pikto apsérgétu ir apsáugótu.

Attolink dar ir tolaus maloningay wissas wertay nupelnytas

Priespáudas ir Korawónes, Neprieteliû Užpúlimmą ir Pléšikkû Pulkus, ißkadingą ührą, Bädą ir brangų Czèsą, Márą ir limpančias Slogas, Ugnîēs- bey- Wandens- Bédą, ißkadingą Galwijû Gaißinnimą, ir ką be to sawo Griekais nusipelném'.

Atsiųst taipojau Palinkšminojimą ir Pagalbą wissoms gundinnamomis Szirdims. Jšklaushyk Dušaujimus ne wertan prawarytuju; išgélbék Bédes' esancius ir prispáustus; apšwesk ir priwersk Rlystančius, pennek ir aprūpik Pawargulus ir stokojancius; buk Tēwas ir Súdzia Mažlū ir Sirratū Pagalbos ne turrinciu, apsāugot sunkey wáikšcijosiacias ir žindancias, pastipprik ir gaiwic Blogūsus ir Sergancius, palydék ir apsāugot Kélaujancius. Mokik mus ir atsiminti, kad més Kiéleinwei ir Swétimi cžia ant Zémës esme; mokik mus atsiminti, kad mirti turime, kad išsmintingi pastótumbim. Apsāugot mus nū piktds ir nüglös Smertiës, npaczen nū amžino Dužids Prapūlimo, ir pagatáwic mus wissu Čjesu ir Kožnq Adynq ant Smertiës, ir gallaujey išgélbék mus lengvū ir išganystingū Smerciū is wissu Bédu, ir priūmk mus pas sawę i sawo amžing Dangaus Karalystę.

Jšklaushyk mus, ak tu Tēwe wisko Susimillimo! Dukt bittq musu Maldq ir Dušaujimq, pas tawę išfakti, i sawo ſwentq Gywénimq! dukt tq musu Maldq taw itinkanti Alpiera buti po tawo Akiū, deley tawo wiengitamusio Sunaus Jézaus Kristaus, kurrio Wardan' més tawę kaip bittu, taip ir bittu Géradejysciū prásom', kaip jis pats mus mokinjės ir melstis liepęs: Tēwe musu ic.

Atsûsk taipojau Palinksminójimą ir Pagalbą wissoms gundin-namoms Szirdims. Jßklausyk Dusáujimus ne wertay prawary-tujû; ißgélbék Bédoj' ésančius ir prispáustus; apßwésk ir priwersk Klystančius, pennék ir aprúpik Pawargulus ir stokójenčius; buk Téwas ir Súdzia Naßlû ir Sirrátû Pagalbôs ne turrinčiû, apsáugôk sunkey wáikßciojančias ir žindančias, pastipprik ir gaiwik Blogúsus ir Srgančius, palydék ir apsáugôk Kélaujančius. Mokik mus ir atsiminti, kad més Kiéleiwjei ir Swétimi czia ant Žémês esme; mokik mus atsiminti, kad mirti turrime, kad ißmintingi pastótumbim. Apsáugôk mus nû pictôs ir nûglôs Smertiês, ypaczey nû amžino Dußiôs Prapúlimo, ir pagatáwik mus wissù Czésù ir koźnä Adynä ant Smertiês, ir galláusey ißgélbék mùs lengwù ir ißganytingù Smerciù iß wissù Bédû, ir priimk mus pas sawę i sawo amžiną Dangaus Karalystę.

Jßklausyk mus, ak tu Tewe wissso Susimillimo! Dûk ßittâ musû Maldâ ir Dusáujimą, pas tawę ißkakti, i tawo ßwentą Gywénimą! dûk tâ musû Maldâ taw ißtinkanti Apiera buti po tawo Akiû, déley tawo wiengimmusio Sunaus Jézaus Kristaus, kurrio Wardan' més tawę kaiip ßittû, taip ir kittû Géradejysćiû práßom', kaip jis pats mus mokinnęs ir melstis liepęs: Tewe musû &c.

Trécia Malda. № 12 —

Szłokomis o ne świentomis Dienomis Bažnyčiosa po Nišu miedziam.

Niſſogáliſiſ amžinasis Diewe! ſu ſimiliſtaſiſ Žeſe
deley Ježaus Kristaus! Męs tuv iſ Ŝirdięs
dekaſojań, kad tu mūs ſimie Amže iſpōlej malo-
ningan iſlaikie; ir per ſawo Ewangelię apie ſawo
Sunę ir aut amžino Daņgauš Džaugſmo dūdi pa-
dinti ir pagatāvit, kaipogi tam ir dabar taro ſwen-
to Žodžio Pakājuje ir ſu Džaugſmu priſiklausyti
galęjom.

Męs prāſom' Ėawę pakarney, dar tolaus ant
mūſiſ maloninguſ weizdēk, atlēiſt mūns mūſiſ Grie-
kuſ ir Rusidējimus, ir atnaujif mūs Dwāſje mūſiſ
Umo, kad Ėaw ſlužitumbim Šwentybėje ir Leiſybėje
Ėaw itinkancioje.

Iſlaikyk tarp mūſiſ ſawo Žobi, Niſosa ſakomą,
draug ſu egyptu Wartosimū taro ſwento Krikſto bej
Veczéręs Iſtátimo, ir ſutel' wiernus Dukui Rupito-
juſ ir Mokitojuſ, mūns ir mūſiſ Waikū Řeikams.

Drauſt ir macney ramdyk wiſſus Iſkwadžojimus
ir Aſkreipimimus nū tikrōs Niubežymyſes; kad ſitto-
ku Budū taro Wardas iſ wienoſ Ŝirdięs, kaip
wiſſoſ

Trécia Malda.

Sziokomis o ne ɬwentomis Dienomis Baźnyćiosa po Miſū meldziamā:

Wissogálisis amžinasis Diewel! susimilstas Tēwe déley Jézaus Kristaus! Més taw iſ Szirdiēs dēkawójam', kad tu mus ɬimme Amže ikłóley maloningay iſlaikiei; ir per sawo Ewangēlią apie sawo Sunų ir ant ámžino Dangaus Džaugsmo dūdi pawadinti ir pagatáwi', kaipogi tam ir dabar tawo ɬwento Žodžio Pakájuje ir su Džaugsmu prisiklausyti galéjom.

Més prásom' Tawę pakarney, dar tolaus ant musū maloningay weizdék, atléisk mums musū Griekus ir Nusidéjimus, ir atnaujík mus Dwásēje musū Umo, kad Taw služitumbim Szwentybęje ir Teisybęje Taw įtinkančioje.

Jiſlaikyk tarp musū sawo Žodj, Miſosa sakomą, draug su czystù Wartójimù tawo ɬwento Krikšto bey Weczérēs Jstátimo, ir sutek wiernus Duſiū Rupitojus ir Mokitojus, mums ir musū Waikū Waikams.

Drausk ir macney ramdyk wissus Jiſwadzójimus ir Atkreipim-mus nū tikkrōs Nubaźnystēs; kad ɬittokiù Budù tawo Wardas iſ wienōs Szirdiēs, kaip

wissos' Krikščionystėje, taip ir musi Žemėje būvenčiamas, tawo Karalystė praviltinta, ir Sjetono Karalystė jū ilgiaus jū daugiaus gaišinta ir išpūstita butu.

Aprūpik wissur maloningay sawo' Krikščionių Pulkėi, ypaczej Bėdōj' esanti, ir dukt, kad wissi Wiespačiei ir Waldonai tq aprūpintu ir néy Žindenyčios prikawotu.

O ypaczej piatik sawo Malone ir Mielasirdingyste ant musi maloninguāusojo Karalaus, ir maloninguāusos Karalėnės, ant Mažlės Karalėnės, ant Karalaus Brolių ir Sesserili; ant Wiespačių Marggruwit ir Marggromėnų, taipjau ayt jū Sunū ir Dukterū, ant wissi Karalaus Genciu ir ant wissos jo didžiausos Gimminės.

Sutek siems Sweikatą ir ilqą Amži ant tikrros Žegnėnės ir krikščioniško Pawėiklo, sawo Žmonėms wissaddos.

O ypaczej, Pone Diewe, ūimme Suirrimme, sutek ir dūvandek musi maloninguāusam Karalui jo Waldinme, išmintingą Szirdi, Karalui wertą Misli, naudingus Susirodižius, teisus Darbus, drąse Szirdi, drutą Peti, išmintingus ir wiermus Rödininkus taip Kāro kaip Pakājaus Češe, pērgalinčius Žaimeriu Pulkus, wiermus Služāuninkus ir paklusnus Padūnus, kad dar ilgay po jo Apginnini ir Ap-

wissoj' Krikščionystėje, taip ir musū Žémėje Įswenčiamas, tawo Karalystė praplátinta, ir Szétóno Karalystė jū ilgiaus jū daugiaus gáifinta ir išspústita butu.

Aprúpik wissur maloningay sawo Krikščioniû Pulkélij, ypaczey Bėdoj' ésantį, ir dūk, kad wissi Wiešpačiei ir Waldónai tą aprūpintu ir néy Žindenyčios prikawótū.

O ypaczey platik sawo Malonę ir Mielaširdingystę ant musū maloninguáusojo Karálaus, ir maloninguáusôs Karalénės, ant Našlės Karalénės, ant Karálaus Broliû ir Sessériû; ant Wiešpačiû Marggrówû ir Marggrowènû, taipjau ant jū Sunû ir Duktérû, ant wissû Karálaus Génčiû ir ant wissôs jo didžiáusôs Gimminės.

Sutek jiems Sweikátą ir ilgą Amžį ant tikkrôs Žegnónės ir krikščioniško Pawéikslo, sawo Žmonéms wissadôs.

O ypaczey, Pone Diewe, Įsimme Suirrimme, sutek ir dûwanôk musù maloninguáusam Karálui jo Waldimme, išmintingą Szirdj, Karálui wertą Misli, naudingus Susiródijimus, teius Darbus, drasę Szirdj, drutą Pétj, išmintingus ir wiernus Ródininkus taip Káro kaip Pakájaus Czëse, pérgalinčius Žalnériû Pulkus, wiernus Služáuninkus ir paklusnus Padûnus, kad dar ilgay po jo Apginimì ir Ap-

sāugojimū, Pakājus' ir Sandoros' išlaikytumbim', wissokioj Nūbažinystei' ir Viežlibystei').

Alsfāugdėk taipojau tēwiskay wissus didžiūsus ir mazēnius Žalnériū Wyrēsnūsus ir Žalnérius; Palydėk jūs ant wissū jūr Kielū ir Tākū; išredyč jūr Sžirdis wissadai, kad pagal tq Prisēgą, kurre taip brangę prisēkė, tikray ir wiernay sluzitu ir elgtus. Alsfāugdėk jūs nū Liggū ir nū limpančiū Elogi, ir nū wissokio kitto Piko. Duk jiems tawo tēwiską Mei-le ir Aprūpiūmą taipo išpažinti, kad jūr Sluzma ateitu ant tawo Garbės, ant Alsfāugvōjimo tawo Krikščionisi, ir musū Tēwiskės, ir draug ant jūr pačiu cžesisskds ir amžiuds Naudžs.)

Mes tary taipjau palei awojam' wissus didžiūnius ir mazēnius Karalaus Sluzāuniukus, kurrie kaip kitter, kaip ypaczej ezonai, Karalaus ir Tēwiskės Naudž wiernay ješka ir aprūpin'.

Molik jūs wissus iš wiendis Sžirdiės apie tai pasirūpint', kad Griekai ir Dusāujimai sioj' Žemėje lāutus, ir tawo Žegnione tarp musū prasiplatintu.

Palydėk ypaczej wissur musū Karalaus Albažą ir Žalnériū Pulkus, ir sutek jiems Palaimą ir Per-galejimą, kad wissosa Szalisa Pakājus tikray wier-nas wissadai išlaikytas butu.)

Pézegndl mielasis Bone Diewe, mus ir wissas musū Karalaus Žemes, krikščionisq' Waikū Užau-giniūning,

sáugojimù, Pakajuj' ir Sandoroj' issilaikytumbim', wissokioj' Núbažnystej' ir Wieźlibystej'.

Apsáugôk taipojau téwißkay wissus didžūsus ir mažésnius Žalnériū Wyrésnūsus ir Žalnérius; Palydék jūs ant wissû jū Kiélû ir Tákû; ißrédyk jū Szirdis wissaday, kad pagal tą Priségą, kurrę taip brangey prisékė, tikkray ir wiernay služitu ir elgtus. Apsáugôk jūs nû Liggû ir nû limpanciû Slogû, ir nû wissokio kitto Pikto. Dûk jiems tawo téwißką Méilę ir Aprûpinimą taipo ißpažinti, kad jū Služma ateitu ant tawo Garbês, ant Apsáugójimo tawo Krikšcioniû, ir musû Téwißkês, ir draug ant jū pačiû czesißkôs ir ámžinôs Naudôs.

Més taw taipjau palecawojam' wissus didésnius ir mažésnius Karálaus Služáuninkus, kurrie kaip kittur, kaip ypaczey czonay, Karálaus ir Téwißkês Naudą wiernay jėška ir aprûpin'.

Mokik jūs wissus iß wienôs Szirdiêis apie tai pasirûpint', kad Griekai ir Dusáujimai ſioj' Žémēje láutus, ir tawo Žegnonė tarp musû prasiplátintu.

Palydék ypaczey wissur musû Karálaus Abažą ir Žalnériû Pulkus, ir sutek jiems Palaimą ir Pérgalèjimą, kad wissose Szalisa Pakájus tikkray wiernas wissaday ißlaikytas butu.

Pérzegnôk mielasis Pone Diewe, mus ir wissas musû Karálaus Žemes, krikšcionißką Waikû Užau-

giunimq, wissq wiežlibq Dupečyste, ir Pasipennējimq,
taip ant Vandens taip ir ant Žemės. Priešdėl ir
Požnam jo Bėdoj, ir si similtis wissiem, bille kur
tauvespi ūaukantiems! Gér daryk musū Géradéjams,
atleist Griečus muz n̄s piktay darantiems! palaikyk
mus sawo Meilej ir dūk wiſlab mums ant Gero
ateiti.

Attolik nū musū maloningu wissas wertay nu-
pelnuta, Priešpāudas ir Korawones! dūk gérq ūrq,
ir ūao Žemės Waisus géray užtiktu. Duk wissū
Žmoniū Išganytojū, o ypaczey tauvimi nusitiklin-
ciujū.

Apsaugok mus nū piktos ir nūglod Smertiës, pa-
gatavik mus jū ilgiaus jū geraus ant išganytingos
Smertiës Adynekës, irgi gallausey mus wissus gabent
i sawo ámžiną Dangaus Karalystę, delen musū Gél-
betojo Jezaus Kristaus, kuriam su tauvim ir su
swentą Dwáse buk Laupse, Ežestis, Garbė ir Szlo-
wē dabar ir ámžinan. Amen.

Ant

ginnimą, wissą wieźlibą Kupczystę, ir Pasipennējimą, kaip ant Wandens taip ir ant Žémēs. Pristök ir koźnam jo Bèdoj', ir susi-milkis wissiems, bille kur tawęspi ɬaukantiems! Gér daryk musû Géradējams, atléisk Griekus mums piktay darantiems! palaikyk mus sawo Méléj' ir dûk wisláb mums ant Géro ateiti.

Attolik nû musû maloningay wissas wertay nupélnytas Priespáudas ir Korawónes! dûk gérą ұrą, ir kao Žémēs Waisus géray užtiktu. Buk wissû Žmoniû Jßganytojù, o ypaczey tawimi nusitikkinčiujû.

Apsáugôk mus nû piktôs ir nûglôs Smertiês, ir pagatáwik mus jû ilgiaus jû géráus ant ißganytińgôs Smertiês Adynélê, irgi galláusey mus wissus gabénk i sawo ámžiną Dangaus Karalystę, déley musû Gélbétojo Jezaus Kristaus, kurriam su tawim ir su ɬwenta Dwáse buk Laupsé, Czéstis, Garbè ir Szlowé dabar ir ámžinay. Amen.

**Ant didžiū Šiwenčiū
gal sekancios Maldoš po Mikos meldžia-
mos buti,**

I. Malda Kalledū Šventej.

Muzinasis ir wissagalisis Diewe, mēs taw iš wissos
Šzirdies dēkawojam', kad tu taipo Swietą
mylējai, ir sawo wiengimusi Suny suntei, giminusi
iš Moteriskės, cysidž Mergos Maryjos, kad mēs
tawo Waikais pastotumibim'; mēs, beje, wienintelę
turrim' uždékawoti tawo Mielafirdingyst', kad tai-
po mus atlankę Užtekkėjimas iš Alukštynbės, ir tas
patas tawo Sunus, Jezus Kristus, musu Išganyto-
jis, lyg' kaip Waikelitei Kunq ir Kraujų priemės, kad
sawo Smertėn Maci atimtu tam, kurs Smertiės
Galybę turrejo, tai esti Wélinui, ir atwadotu tus,
kurrie iš Smertiės Vainės, per wissa Amži Smerti-
ės Tarnais turrejo buti.

Mēs prāšom tawę firdingay, sutek mums Ma-
lone, Kad taw per wissa sawo Amži už tai dēkawotum-
bim', ir į Dieną Dienos, jū ilgiaus jū geraus ispa-
žintumbim', kaip tawo Sunus Jezus, mums nū
tawęs yra dūtas ant Išminties, Teisybės, Šventybės

Ant didžiū Szwenčiū gal sekančios Maldos po Mißós meldžiamos buti.

1. Malda Kallédû Szwentej'.

Amžinasis ir wissagalisis Diewe, més taw iß wissôs Szirdiêš dékawojam', kad tu taipo Swietą myléjei, ir sawo wiengimmoſj Sunų suntei, gimusj iß Mótérißkês, czystôs Mergôs Maryôs, kad més tawo Waikais pastotumbim'; més, beje, wienintéley turrim' uždékawóti tawo Mielaßirdingystei, kad taipo mus atlanké Užtekkéjimas iß Aukštýbês, ir tas pats tawo Sunus, Jezus Kristus, musù Jßganytojis, lyg' kaip Waikéliei Kuną ir Kraują priemës, kad sawo Smerciù Maci atimtu tám, kurs Smertiës Galybę turrejo, tai esti Wélinui, ir atwadótu tus, kurrie iß Smertiës Baimës, per wissą Amži Smertiës Tarnais turrejo buti.

Més prâšom tawę ſirdingay, sutek mums Malónę, kad taw per wissą sawo Amži už tai dékawótumbim, ir i Dieną Dienôs, jū ilgiaus jū géraus ißpažintumbim', kaip tawo Sunus Jèzus, mums nû tawęs yra dûtas ant Jßmantiës, Teisybês, Szwenty-

vės ir Atpirkimmo, kad wiską už Žklaiką laikytum-bim' pries tą ne iškalbamą Žypaziniūmą Jėzaus Kristaus. Dūk, kad mės i Ži, sawo Vone Diewą ir Žygėlėtoji tikfren tikfetynbim', jam wissiskay tik-fren Nusitikėjimū pažidutumbim', jam su Džaugsmu služitumbim' Szwentybęs ir Leishbęs, ir per ji tawo Baikais ir Santewoniams tawo āmžinōs Szlowės butumbim'. Taigi Garbę tawo wissaddęs, ak Diewe Danguj', Pakājus ant Žemės. ir Žmonėmis Pasimėgimmas.

(Potam tur iš pirmosės ir ſwentomis Dienomis meldžiamdės Maledelės. taipo tolaus meldžiamā buti.)

Žblaikyč tarp musų sawo Žodi ic. vid. p. 57.

2. Maldas ant naujo Mėto.

Mielauſajis Vone Diewe, ir dangiſkas is Žewe! mės laupsinam' ir gárbinam' tawo ſwentą Wardą, kaip už tawo ne iškalbamas Géradejstęs, kurre ſtu mums iš mažū Dienū, kaip ant Kuno taip ir ant Dušiōs apſtingay iſrōdei, taip ypaczei, kad tu mūs per wiską ſu wakarykſcia Diena pasibaigusi Mėtę taip maloninguay iſklaikie, ir sawo ſwente Žodi mūs ſzirdiēs Palinkſminojimą mūs ſu wissa Že-dosa, taip bagotinguay iſhóley ant Mēſdės pr anekdinai.

Atleſt mūs maloninguay sawo mielauſojo Su-
R naus

bês ir Atpirkimmo, kad wiską už Jßkadą laikytumbim' prieß tą ne ißkalbamą Jßpažinnimą Jézaus Kristaus. Dûk, kad més i Ji, sawo Poną Diewą ir Jßgélbetoji tikkray tikkétumbim', jam wissiße kay tikkrù Nusitikkęjimù pasidútumbim', jam su Džaugsmu služitumbim' Szwentybęj' ir Teisybęj', ir per ji tawo Waikais ir Santewonims tawo ámžinôs Szlowës butumbim'. Taigi Garbë taw wissadôs, ak Diewe Danguj', Pakájus ant Žémês, ir Žmonéems Pasimégimmas.

(Potam tur iß pirmosës ir ßwentomis Dienomis meldziamôs Maldelës, taipo tolaus meldziamama buti.)

Jßlaikyk tarp musû sawo Žodi &c. vid. p. 57.

2. Malda ant naujo Méto.

Mieláusasis Pone Diewe, ir dangiße kasis Tewe! més laupsinam' ir gárbinam' tawo ßwentą Wardą, kaip už tawo ne ißkalbamas Géradejystes, kurres mums iß mažû Dienû, kaip ant Kuno taip ir ant Dušiôs apstingay ißródei, taip ypaczey, kad tu mus per wissą su wakarykßcia Diena pasibaigusî Métą taip maloningay ißlaikiei, ir sawo ßwentą Žodj musû Szirdiê Palinksminójimą musû wissosa Bédosa, taip bagotingay ikßóley ant Mißôs praneßdinai.

Atléisk mums maloningay sawo mieláusojo Su-

nauš dėl, wissus musū Griekus, kurreis prakokusame
Mete, ir dar kitais kartais kokiū noris Czēsū, tawę
diddez iwykinome, ir dūk sawo Malonei ir Wierny-
hei su šitu nauju Metu, ir dar tolaus tarp musū
kas Nykt' atnaujinti. Atnaujik' mus wissus Dwāseje
musū Umo, kad jū ilgiaus jū daugiaus sēna (griežnq)
Žmogų prastotumbim', o naujū (šventū) Žmogumi
apstredę wissadōs āugte āugtumbim' naujamę Paklus-
numre, ir Ponui Jezui pagal jo Vardeikslą su Džaugs-
mu Klausytumbim' ir slujitumbim', ir per ji tēn iž-
kaktumbim, kur taw giedojama yra nauja Giesmē
naujoje Jéruzalēj', tēn tu wissus Dāiktus atnaujisi
aukštay Danguje!

Išlaikyk' tarp musū sawo Žodi ic. vid. p. 57.

3. Maſda tykoj' Pētnycioj'.

Swentas ir teisus Diewe! Kaip gálim' més taw
gamma uždékawoti už tq ne iſkalbamq Malone,
kad tu, ſwentassis Diewe, kaip més wissi sawo Griek-
kais, tawo Kersto Waikais būvome pastoje ir ām-
žinan prapulę, nehaj patys ne galėjom' kokiū T. Nū
iš tōs diddés Vēdōs iſsigélbēt', tu taczau, ſwentassis
Diewe, Sudérinimq už mus Griekiniukus iſraddai
per sawo wiengimusi Sunu, ir tq mums pastatei
amžindōs Malónės Krase. Beje, tu nepacjēdijai sawo
wiengim-

naus dèl, wissus musû Griekus, kurreis prašokusame Méte, ir dar kittais kartais kokiù noris Czèsù, tawę diddey ipykinome, ir dûk sawo Malónei ir Wiernybei su ńittu nauju Métu, ir dar tolaus tarp musû kas Ryt' atsinaujinti. Atnaujik mus wissus Dwáséje musû Umo, kad jû ilgiaus jû daugiaus séną (grießnä) Žmogu prastótumbim', o naujù (ßwentù) Žmogumi apsirédę wissadôs áugtumbim' naujame Paklusnumme, ir Ponui Jézui pagal jo Pawéikslą su Džaugsmu klausytumbim' ir služitumbim, ir per ji tén ißkaktumbim, kur taw giedojama yra nauja Giesmè naujoje Jéruzaléj', tén tu wissus Dáiktus atnaujisi aukßtay Danguje!

Jßlaikyk tarp musû sawo Žodj &c. vid. p. 57.

3. Malda tykoj' Pétnycioj'.

Szwentas ir teisus Diewe! kaip gálím' més taw ganna uždékawóti už tą ne ißkalbamą Malonę, kad tu, ńwentassis Diewe, kaip més wis-si sawo Griekais, tawo Kerštto Waikais buwome pastóję ir ámžinay prapûlé, neygi patys ne galëjom' kokiù Budù iß tōs diddês Bèdôs issigélbét', tu taczau, ńwentassis Diewe, Sudérinimą už mus Griekinkus ißraddai per sawo wiengimmusj Sunų, ir tą mums pastátei amžinôs Malónês Krase. Beje, tu nepaczèdijai sawo

wienigimūsio Sunqus, bet ji už mus wissus nuðawei. Jis priemē musū bėdą Kunq ir Kraujq, kad musit Griekus nešotu musū Kune. Jis kruwing Prákeitq prakaitawo didžiaujoj' sawo Smertiës Tuzboj', kad més tame Pakájy, Palinksmiñjimq ir Dzauqsmq apturretumbim'. Jis susirishdinos néy fotës Piltadejas, kad més nū Griekù atristi ir walni butumbim'. Jis Kentėjo Paniekiniųq, Apjukq ir Gedq, kad més sawo Griekst dėl, niekaddos Gedvoje buti ne turretumbium'. Jis potam iš wisko nekaltas ant Smertiës yra nusiditas, kad musū Kaltybè butu geshyta, ir més po tawo Akiū išlikti galētumbim. Jis sawo swentę Kunq ant Kryžaus prikaldino, kad musit Griek. Surási-mas fittaip butu ißgeshytas. Jis ant prakeikto Nédžio už mus wissah Reikiūmū pastójo, kad més pastó-tumbim' Pono Diewo Pérzegnotieji.

Jis Péklos Muką kësdam's ūauké: man's Die-we, man's Diewe! Kodėl tu manę prastójai! kad més niekaddos ne butumbim prastoti. Gallausej jis mir-dam's sawo Kraujq už mus pralejo, kad jo Kraujas mus ežystu nū wissū Griekù, ir més Taipo su tawi-mi sudérinti, ar gyvi budami, ar kësdami, ar mir-dami tikray pasitiketumbim' per ji ámžinay busę ißgamyti.

Taigi dūk, mielasis Téwe, ir mums iš wieno wissiemis dėl fitto tawo Sunqus, ir dėl jo Kentėjimo

wiengimmusio Sunaus, bet jí už mus wissus nudawei. Jis priémè musû bédnà Kuną ir Kraują, kad musû Griekus neħotu musû Kune. Jis kruwiną Prákaitą prakaitáwo didžiáusoj' sawo Smertiēs Tużboj', kad més jame Pakájų, Palinksminójimą ir Džaugsmą apturrētumbim'. Jis susiriħdinos néy koks Piktadéjas, kad més nû Griekû atriħti ir walni butumbim'. Jis kentéjo Paniekinnimą, Apjüką ir Gédą, kad més sawo Griekû dél, niekadôs Gédoje buti ne turrētumbim'. Jis potam iħi wissó nekaltas ant Smertiēs yra nusúditas, kad musû Kaltybè butu gessyta, ir més po tawo Akiû iħslikti galétumbim. Jis sawo ɬwentą Kuną ant Kryžaus prikaldino, kad musû Griekû Suráħimas ɬittaip butu iħsgessytas. Jis ant prakeikto Médžio už mus wissay Keikimmù pastójo, kad més pastótumbim' Pono Diewo Pérzegnotieji.

Jis Péklôs Muką kësdam's ɬaukē: man's Diewe, man's Diewe! kodèl tu manę prastójai! kad més niekadôs ne butumbim prastōti. Galláusey jis mirdam's sawo Kraują už mus praléjo, kad jo Kraujas mus czystitu nû wissù Griekû, ir més taipo su tawimi sudérinti, ar gywi budami, ar kësdami, ar mirdami tikkray pasitikketumbim' per jí ámžinay busé iħsganyti.

Taigi dűk, mielasis Tewe, ir mums iħi wieno wissiems dél ɬitto tawo Sunaus, ir dèl jo Kentèji-

mo ir Smertiës po tawo Akiū Malonës rasti, kad ir musù Griekù po tawo Akiū niekadòs ne butu minnëta, ir tawo Dwåsës Pristójumù, su jumi musù sénas (griekingas) Zitogus, jù ilgiaus jù daugiaus butu nukryžawótas, ir més hittaip dèl jo ir pér ji ejia swentay elgtumbimës, o tén amžinay pasidžaungtumbim'. Gélbék, kad ypaczey sawo Smertiës Adynoje jo Smerciū tiktray pasilinksmintumbim', ir potam su Džaugsmu sawo Amži baigtumbim', su Kristaus paſtumnieis Zodžieis tam taipo pasiduđami: Tewe, i taro Rankas palečewóju sawo Dwaię, nés tu manę atpirkai per sawo Suny, tu wiernassis Diewe!

Išlaikyt tarp musù rc. vid. p. 57.

4. Malda Wellykù Szventej'.

Missogálisis, amžinassis ir mielasirdi:gassis Diewe, Tu Tewe musù Išganijo Jezaus Kristaus! Més taw pakarney dëkarowjam', kad si sawo wien-gimusi Suny, musù Griekù dèl i Smerti nudawei, ir musù Leishbës délen iš Numirrusiù prikéliei. Beròds, but iš wissòs Szirdiès pagárbintas ir nùg musù, kurrie ezonay susiejome, Kad pagal sawo didde Mielasirdingyste mus atgimdei gnywam Rusitikfejimui, per Kristaus Priskelinimq iš Numirrusiù, ant nepagendanciòs, n'apjaurintòs, ir n'apawystanciòs Tewo.

mo ir Smertiês po tawo Akiû Malonêš rasti, kad ir musû Griekû po tawo Akiû niekadôs ne butu minnêta, ir tawo Dwásêš Pristójimù, su jûmi musû sénas (griekingas) Žmogus, jû ilgiaus jû daugiaus butu nukryžawótas, ir més šittaip dèl jo ir pér jî czia ſwentay elgtumbimès, o tén ámžinay pasidžaughtumbim'. Gélbék, kad ypaczey sawo Smertiês Adynoje jo Smerciù tikkray pasilinks mintumbim', ir potam su Džaugsmu sawo Amži baigtumbim', su Kristaus paskutinnieis Žodžieis taw taipo pasidûdami: Téwe, i tawo Rankas palécawóju sawo Dwasę, nès tu manę atpirkai per sawo Sunų, tu wiernassis Diewe!

Jſlaiky karpusū &c. vid. p. 57.

4. Malda Wellykû Szwentéj'.

Wissogálisis, amžinassis ir mielaſirdingassis Diewe, tu Téwe musû Jſganytojo Jézaus Kristaus! Més taw pakarney dékawójam', kad ſi sawo wiengimmusij Sunų, musû Griekû dél i Smertj nudawei, ir musû Teisybês dèley iſ Numirrusiù prikéliei. Berôds, buk iſ wissôs Szirdiês pagárbintas ir nûg musû, kurrie czonay susiéjome, kad pagal sawo diddę Mielaſirdingystę mus atgimdei gywam Nusitikkéjimui, per Kristaus Prisikélimmą iſ Numirrusiù, ant nepagendantciōs, n'apjaurintôs, ir nepawystančiōs

Tėwonystęs, Danguje palaikytos mums, kurrie iš
Diewo Maciés per Nusitikfējimą apsaugojami esme
ant Dušių Jšganių. Nės, kadangi dabar tikfay
žinome, musų Jšganystoji amžinai gyvą žsant, ir
mės tikim' ir nusitikim' tawo Pažadėjimui, kad
musų smertelni Kunai taipjau prikelti, ir pérþwéstam,
þlowingam Kunui Kristaus, musų Jšganystojo, ly-
gus pastoti turręs.

Nės tawę prákrom ſirdingay, Kadangi į Jezaus
Kristaus Smerti pakrikštiti, ir su jumi taipo palai-
doti esme, kad, lyg kaip Kristus prikeltas iš Numir-
rusiū, per tawo Garbę, kaip dangiško Tėwo, kad
ir mės Raudą jo Prisikelimmo, jū ilgiaus jū daugiaus
sawo Širdyje jaustumbim, ir iš Griekų néh iš
Smerties prikelti, tikfay ſwenty elgtumbimės, ir
þittaip pri žais eitumbim Prisikelimmo iš Numirru-
siū, čia Kunas sis pagendqsis pastdōs nepagendqsis,
ir sis smertelias pastdōs nesmertelias.

Jšlaiky k. vid. pag. 57.

5. Malda Szwentej Jézau Dangini-Žen- gimmo.

Pone Diewe, dangujesis Tėwe, mės wertay iškel-
lam' tawo didde Malone, wissiemis Žmonėmis
iþroditq, ir þlowinam' bęj laupsinam tawo už mus
E Néile,

Tēwonystēs, Danguje palaikytōs mums, kurrie iß Diewo Maciēs per Nusitikkējimą apsáugojami esme ant Dušiōs Jßgánimo. Nés, kadangi dabar tikkray žinname, musû Jßganytoji amžinay gywą ésant', ir més tikkim' ir nusitikkim' tawo Pažadéjimui, kad musû smertelni Kunai taipjau prikélti, ir pérßwéstam, ßlowingam Kunui Kristaus, musû Jßganytojo, lygus pastóti turrès.

Més tawę prášom ßirdingay, kadangi i Jezaus Kristaus Smerti pakrikßtiti, ir su júmi taipo paláidoti esme, kad, lyg kaip Kristus prikéltas iß Numirrusiû, per tawo Garbę kaip dangiſko Tēwo, kad ir més Naudą jo Prisikélimmo, jū ilgiaus jū daugiaus sawo Szirdije jaustumbim, ir iß Griekū néy iß Smertiës prikélti, tikkray ßwentay elgtumbimès, ir ßittaip prießais eitumbim Prisikelimmui iß Numirrusiû, czia Kunas ßis pagendäsis pastôs nepagendäsis, ir ßis smer telnas pastôs nesmertelnas.

Jßlaikyk &c. vid. pag. 57.

5. Malda Szwentej' Jézaus Dangun- Žengimmo.

Pone Diewe, dangujęsis Tēwe, més wertay ißkellam' tawo diddę Malone, wissiems Žmonéms ißróditą, ir ßlowinam' bey laupsinam tawo už mus

Meilę, kad mės wissi, kurrie sawo Griečais per pir-majį. Adomą Roju buwom' praradę, per antrą Aldomo. Jezu Kristu musu Išganytoji, wėl atgawome Jėjimą ir Priejimą ī tawo Dangaus Karalystę! Bej! Kadangi musu Išgélbetojis nū Žemės pakeltais po Akiū sawo Molitinū, ir ant Debbesės Dangu užžengęs, mums Wietą pagatāwiti, ir mus dabar po tawo Akiū užstoja, sedėdam's po tawo Dėšinie; taigi mės pasitikim ir wierijam jo brangiūsam Pažadėjimui, kad jis wėl sugrybęs ir mus pas sawę atimęs, kad mės butumbim, kur jissai yra wissaddos ir amžinay. Mės prāktoni' tame iš Szirdies, mie-lasis dangujėsis Tėwe! Lyg' kaip jissai pas tame užzen-geb, kaip pas sawo Tėwo, taipojau ir pas inusū Tė-wą; tai tu mus téwiskay sawo Dwāse wissaddos val-dyk' ir madždë, kad ježkotumbim tai kas Danguj', kur musu Išganytojis Kristus yra, o apie tai daugiaus ne pasirūpitudim, kas ant Žemės yra.

Atleist mums maloningu sawo mielojo Suntaus dėlen, ką ikholen, taipo nesielgdomi, ne gérav pada-rém', ir pamolik' mus czia ant Žemės taipo apie sawo Tėwiskę Danguje éscancę pasirūpit', kad mės wissi wissaddos su Džaugsmiū sulauktumbim' išbaunytingo Nusitkėjimo ir Pasirūdimos, slowes aut hčiausejo Pono Diewo, ir Tėwo musu Išganytojo Jézaus Kristaus!

Išlaikyk' tarp musu sawo Zodi ic. vid. pag. 57.

6. Malda

Meilę, kad més wissi, kurrie sawo Griekais per pirmajį Adomą Rojų buwom' praradę, per antrą Adomą Jėzų Kristų musū Jßganytojį, wèl atgawome Jéjimmą ir Priéjimmą į tawo Dangaus Karalystę! Beje! kadangi musū Jßgélbètojis nū Žémēs pakéltas po Akiū sawo Moktiniū, ir ant Debbésės Dangun' užžengės, mums Wietą pagatawiti, ir mus dabbar po tawo Akiū užstoja, sédédam's po tawo Déßinei; taigi més pasitikim ir wierijam jo brangiáusam Pažadéjimui, kad jis wèl sugrybęs ir mus pas sawę atimsęs, kad més butumbim, kur jissai yra wissadōs ir amzinay. Més prásom' tawę iß Szirdiēs, mielasis dangujęsis Tėwe! lyg' kaip jissai pas tawę užžengės, kaip pas sawo Tėwą, taipojau ir pas musū Tėwą; taip tu mus téwißkay sawo Dwáse wissadōs waldyk ir wadzók, kad jéškotumbim tai kas Danguj', kur musū Jßganytojis Kristus yra, o apie tai daugiaus ne pasirúptumbim, kas ant Žémēs yra.

Atléisk mums maloningay sawo mielojo Sunaus déley, ką ikßoley, taipo nesielgdamy, ne géray padarém', ir pamokikl mus czia ant Žémēs taipo apie sawo Téwißkę Danguje ésanczę pasirùpit, kad més wissi wissadōs su Džaugsmù suláuktumbim' ißganytingo Nusitikkéjimo ir Pasiródimo Szlowės aukßciáusojo Pono Diewo, ir Tėwo musū Jßganytojo Jézaus Kristaus!

Jßlaikyk tarp musū sawo Žodi &c. vid. pag. 57.

6. Malda Sekminnū Szventeje.

Alf kventasib Diewe, ir Szwēshbēs Tēwe! Tu pasi-
laikaisi Szwoesybēje ney vieno nevrieinamoje, ir
prie tawęs niera nejokio Pérkeitimmo arba Utsimai-
nimmo Szwēshbēs, ir nūg tawęs tikt randasi fiekwie-
na géra ir tikra Dūvana. Més laupsinam' tawę
iš Szirdiēs už tq brangę Dūvaną, kurre tu Alpāž-
talams sawo mielojo Sunaus, Sekminnū Szwen-
teje npaczej dūvanojai, kaip jie ant Isálimo sawo Iž-
ganytojo ir Mokitojo iš wiendō Szirdiēs buvo suj-
rinfę, ir su Maldom's bey Dusaujimais, tikray ta-
wim pasitiklēdami, láukę tawo Pažadėjimo.

Tu tū Czesl̄ bagotingay išlejēi sawo Dwase, jog
tawo diddi Darbai ne po ilgu buvo wissiemis Žmo-
nēmis apsaikti, ir Ewangēlia apie tawo mielaję Sunų
taipjau sahy'a ir mums, kurrū Tēwū Tēwai nieko
nežinnójo apie Passiawinnimą tokio tawo didžio Pa-
žadėjimo, kad fiektaś wienas, kurs tiktay Warde
Jezans Kristaus, musū Atpirktojo, tikray iusitik-
lēdam's melsis, ámžinay ižganytas busęs. Beje!
tawo Sunus ir mums pažad' tawo kventą ir gera
Dwase, ien tawę sawo Tēwą, tds kventos Dwases
birdingay prāšym. Dėlgi to prāšom' tawę, mie-
las dangujėnis Tēwe, ne žurek' i' mus kaip Griekise
užgimmius, bet kaip Krauju sawo mielojo Sunaus
waddotūjus, kurrū vienū tu pasimiegsti.

6. Malda Sekminnû Szwentéje.

Ak  wentasis Diewe, ir Szw syb s T we! Tu pasilaikaisi Szw syb je ney wieno neprieinamoje, ir prie taw s niera nejokio P rkeitimmo arba Atsimainimmo Szw syb s, ir n g taw s tikt randasi kiekwienna g ra ir tikkra D wana. M s laupsinam' tawę if  Szirdi s už tą brang  D wan , kurr  tu Ap stalam  sawo mielojo Sunaus, Sekminn  Szwent je ypaczey d wanojai, kaip jie ant Js kimo sawo J sganytojo ir Mokėtojo if  wien s Szirdi s buwo susirinkę, ir su Maldom's bey Dus ujimais, tikkray tawim pasitikk dami, l uk  tawo Pa ad jimo.

Tu t  Cz s u bagotingay if l jei sawo Dwas , jog tawo diddi Darbai ne po ilgu buwo wissiems  mon ms apsakyti, ir Ewang lia apie tawo mielaj  Sun  taipjau sakyta ir mums, kurri  T w  T wai nieko ne zinn jo apie Pasis winnim  tokio tawo didžio Pa ad jimo, kad kiektas wienas, kurs tiktay Warde J zaus Kristaus, mus  At-pirktojo, tikkray nusitikk dam's melsis,  m zinay if ganytas bus s. Beje! tawo Sunus ir mums pa ad' tawo  went  ir g r  Dw s , jey tawę sawo T w , t s  went s Dwas s  birdingay pr s sim. D lgi to pr s om' tawę, mielas danguj sis T we, ne  ur k i mus kaip Griek se u g immusus, bet kaip Krauju sawo mielojo Sunaus waddot sus, kurr  wien  tu pasim gsti.

Apcyzystk mūs nū Griekū, Kad mēs wissi tikkray butumbim atgindyt iš Wandens ir iš Dwāsēs! ir išlēk sawo Mēile per tqjau tawo S. mase, dabar taip, jau ī musū wissū Szirdis, kuri, mūs westu ir prirāgintu. iš Mēiles ī tame ir ī tawo Suny to wissō wengti, kas taw fokiu norys Budū ne patinka, ir to wissō rōds vilditi, kas taw miel', Kad sittaipo ta pati Dwāse Luddingq vītu musū Dwāsei, mūs tawō Wai, kais ēsančius.

Išlaikyk tarp musū sawo Žodi ic. vid. p. 57.

Apczystjik mus nû Griekû, kad més wissi tikkray butumbim atgimdyti iß Wandens ir iß Dwásê! ir ißlék sawo Méilę per tajau tawo Dwasę, dabar taipjau ị musû wissû Szirdis, kurri mus westu ir prirágintu iß Méilêş ị tawę ir ị tawo Sunų to wisso wéngti, kas taw kokiù norys Budù ne patinka, ir to wisso rôds pilditi, kas taw miel', kad ßittaipo ta pati Dwasê Luddimą dûtu musû Dwásei, mus tawo Waikais ésančius.

Jßlaikyk tarp musû sawo Žodi &c. vid. p. 57.

Bibliografija / Bibliography

- Agenda* 1775 *Agenda tattai esti Surášimas Pagraudinnimû ir Maldû, Lietuwôs Bažnyčiosa skaitomû nûg Kunnigû þwentus sawo Urêdo Darbus pilnawojančiujû. Karaláuciuje, Méte 1775.*
- Agenda* 1825 *Agenda tai esti Suraszimas Pagraudénimû ir Maldû Lietuwôs Bažnycziosa skaitomû. Karaláuczuje, Mete 1825. Königsberg 1825.*
- Agenda* 1825 *Agenda Kościelna dla Kościoła nadwornego i Katedralnego w Berlinie. Podług drugiego wydania Berlińskiego z roku 1822. Poznań 1825.*
- Agenda* 1830 *Agenda, tai esti Knygos Pagraudénimû ir Maldû ewangeliszcosa Bažnycziosa Lietuwôs skaitytinû. Karaláuczuje, Mete 1830. Königsberg 1830.*
- Agenda* 1833 *Agenda dla ewangelickiego kościoła w kraich królewsko-pruskich. Z osobnemi przepisami i dodatkami dla prowincy Pruss. Podług wyd. z roku 1829 przetłumaczona. Królewiec 1833.*
- Agende* 1829 *Agende für die evangelische Kirche in den Königlich Preußischen Landen. Mit besonderen Bestimmungen und Zusätzen für die Provinz Preußen. Berlin 1829.*
- Altpreussisches Kirchenbuch* 1861 *Altpreussisches Kirchenbuch. Königsberg 1861.*
- Artickel der Ceremonien und anderen Kirchen Ordnung.* Königsberg 1526.
- Bagdonavičius* 1984 *Vytautas Bagdonavičius Aukojimas prūsuose šešiolikto šimtmečio pradžioje. - Aidai. Lapritis - Gruodis, 1984.*
- Borowski* 1789 *Ludwig Ernst Borowski Anhang. Ueber die liturgische Formulare besonders der lutherischen Gemeinen in Preußen. - Preußische Kirchen-Agenda, die liturgischen Formulare der lutherischen Gemeinen in Preußen enthaltend. Nebst einer Abhandlung über liturgische Formulate überhaupt und die preußische besonders, aufs neue herausgegeben. Königsberg 1789.*
- Corporis Constitutionum Marchicarum Continuatio IV.* Derer in der Chur- und Marck Brandenburg, auch incorporirten Landen, ergangenen Edicten, Mandaten, Rescripten, &c. von 1748. biss 1750. inclusive. Berlin und Halle [ca. 1750].

<i>Cosack 1861</i>	<i>Karl Johann Cosack Paulus Speratus Leben und Lieder. Ein Beitrag zur Reformationsgeschichte, besonders zur Preußischen, wie zur Hymnologie, von K. J. Cosack, [aus gleichzeitigen gedruckten und ungedruckten, namentlich archivalischen Quellen]. Braunschweig 1861.</i>
<i>Dawádnas pamokinnimas 1730</i>	<i>Dawádnas Pamokinnimas kaipo wissi / Lietuwoje / po Maloninguáuso Prusû Karalum essantieji Kunningai / kaip Diewo Tarnai tur elgtis / noredami įswentą Klebonū Urėdą wiernay ifspildit. Karaláuczuje / Mete MDCC XXX.</i>
<i>Die evangelischen Kirchenordnungen 1902</i>	<i>Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts. Erste Abtheilung. Sachsen und Thüringen, nebst angrenzenden Gebieten. Erste Hälfte. Die ordnungen Luthers. Die Ernestinischen und Albertinischen gebiete. Leipzig 1902.</i>
<i>Die evangelischen Kirchenordnungen 1911</i>	<i>Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts. / Herausgegeben von Dr. jur. Emil Sehling. / Bd 4, Das Herzogthum Preussen. Polen. Die ehemals polnischen Landestheile des Königreichs Preussen. Das Herzogthum Pommern. Leipzig 1911.</i>
<i>Die evangelischen Kirchenordnungen des sechszehnten Jahrhunderts 1871</i>	<i>Die evangelischen Kirchenordnungen des sechszehnten Jahrhunderts. Urkunden und Regesten zur Geschichte des Rechts und der Verfassung der evangelischen Kirche in Deutschland. Herausgegeben von Aemilius Ludwig Richter. Zweiter Band. Leipzig 1871.</i>
<i>Donelaitis 1994</i>	<i>Kristijonas Donelaitis Metai ir pasakėcios. Vilnius 1994.</i>
<i>Druki mazurskie XVI W 1948</i>	<i>Druki mazurskie XVI W. Z pierwodruku i rękopisu wydał wstępem, komentarzem i charakterystyką językową opatrzył Stanisław Rospond. Olsztyn 1948.</i>
<i>Enchiridion 1579</i>	<i>Enchiridion. Catechismas maszas, del paspalitu Plebonu ir Koznadiju, Wokischku lieszuwiu paraschits per Daktara Martina Luthera. O isch Wokischka lieszuwia ant Lietuvischka pilnai ir wiernai pergulditas, per Baltramieju Willentha Plebona Karalauczuie and Schteindama. Ischspaustas Karalauczui per Jurgi Osterbergera, Metu Diewa M.D.LXXIX.</i>
<i>Euangelias bei Epistolas 1579</i>	<i>Euangelias bei Epistolas, Nedeliu ir schwentuju dienosu skaitomosias, Baszniszosu Chriksczonischkosu, pilnai ir wiernai pergulditas ant Lietuvischka Szodzia, per Baltramieju Willenta, Plebona Karalauczui ant Schteindama. Priegtam ant gala piedeta jra Historia apie muka ir smerti Wieschpaties musu Jesaus Christaus pagal kieturiu Euangelistu. Ischspaustas Karalauczui per Jurgi Osterbergera, Metu M.D.LXXIX</i>

- Fijatek 1921 *Jan Fijatek X. Jan Tortyłowicz-Batocki, pierwszy ewangelik na Żmudzi i apostol luterski na Litwie pruskiej. - Reformacja w Polsce Rocznik I.* Warszawa 1921.
- Foerster 1907 *Erich Foerster Die Entstehung der Preußischen Landeskirche unter der Regierung König Friedrich Wilhelms des Dritten nach den Quellen erzählt; ein Beitrag zur Geschichte der Kirchenbildung im deutschen Protestantismus. Zweiter Band.* Tübingen 1907.
- Hartknoch 1686 *Preussische Kirchen-historia, Darinnen Von Einführung der Christlichen Religion in diese Lande, wie auch von der Conservation, Fortpflanzung, Reformation und dem heutigen Zustande derselben ausführlich gehandelt wird.* Durch M. Christophorum Hartknoch des Thornischen Gymnasii Professorem. Frankfurt and Leipzig 1686.
- Hubatsch I 1968 *Walther Hubatsch Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreußens I.* Göttingen 1968.
- Hubatsch II 1968 *Walther Hubatsch Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreußens II. Bilder ostpreussischer Kirchen bearbeitet von Iselin Gundermann.* Göttingen 1968.
- Hubatsch III 1968 *Walther Hubatsch Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreußens III. Dokumente.* Göttingen 1968.
- Jakobson 1839 *Geschichte der Quellen des evangelischen Kirchenrechts der Provinzen Preussen und Posen, mit Urkunden und Regesten von Dr. Heinrich Friedrich Jacobson. - Geschichte der Quellen des Kirchenrechts des Preussischen Staats, mit Urkunden und Regesten von Heinrich Friedrich Jacobson.* Erster Theil. Die Provinzen Preussen und Posen. Zweiter Band. Königsberg 1839.
- Juška 1997 *Albertas Juška Mažosios Lietuvos Bažnyčia XVI-XX amžiuje.* Klaipėda 1997.
- Kirchen Ordnung I 1558 *Kirchen Ordnung Wie es im Hertzogthumb Preussen, beydes mit Lehr vnd Ceremonien, sampt andern, so zu Fürderung vnd Erhaltung des Predigampts, Christlicher Zucht, vnd guter Ordnung, von nöten, gehalten wird. Anderweit übersehen, gemehret, vnd Publicieret. Anno Christi M. D. LVIII. 25. Nouembris. Der Erste Theyl dieser Kirchenordnung, begreyfft in sich die summa der waren Christlichen Lehr.* Königsberg 1558.

Kirchen Ordnung II 1558	<i>Kirchen Ordnung Wie es im Hertzogthumb Preussen, beydes mit Lehr vnd Ceremonien, sampt andern, so zu Fürderung vnd Erhaltung des Predigampts, Christlicher Zucht, vnd guter Ordnung, von nöten, gehalten wird. Anderweit übersehen, gemehret, vnd Publicieret. Anno Christi M. D. LVIII. 25. Nouembris. Der ander Theil dieser Kirchenordnung. Von den Ceremonien, vnd Kirchengebreuchen. Königsberg 1558.</i>
Kirchen Ordnung vnd Ceremonien 1568	<i>Kirchen Ordnung vnd Ceremonien. Wie es in vbung Gottes Worts vnd reichung der Hochwirdigen Sacrament in den Kirchen des Herzogthums Preussen soll gehalten werden. Anno Domini M.D.LXVIII Königsberg 1568</i>
Kirchen-Agende 1822	<i>Kirchen-Agende für die Hof- und Domkirche in Berlin. Zweite Auflage. Berlin 1822.</i>
Kirchendienstordnung 1862	<i>Kirchendienstordnung und Gesangbuch der Stadt Riga nach den ältesten Ausgaben von 1530 flagg. kritisch bearbeitet und mit einer geschichtlichen Einleitung hrsg. von Johannes Geffcken. Hannover 1862.</i>
Kollectas Alba Paspalitas Maldas 1589	<i>Kollectas Alba Paspalitas Maldas, prastasu Nedeliasu ir didzosu Schwentesu, per wissus maetus Hercegisteie Prusu giedamas isch Wokischko lieszuwo ing Lietuwischka pergulditas Per Jana Bretkuna. M. D. LXXXIX. Karaliaučius 1589.</i>
Lettische Neu verbesserte-und vollständige Kirchen-Agende 1727	<i>Lettische Neu verbesserte-und vollständige Kirchen-Agende Oder Hand-Buch, etc. Mitau 1727.</i>
Lietuvos TSR bibliografija 1969	<i>Knygos lietuvių kalba T.1 1547-1861. – Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Vilnius 1969.</i>
Lysius 1993	<i>Heinrich Johann Lysius Mažasis katekizmas. Pagal Berlyno rankraštį parengė Pietro U. Dini. Vilnius 1993.</i>
Lukšaitė 1999	<i>Ingė Lukšaitė Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje: XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis, Vilnius 1999.</i>
Martynas Mažvydas, pirmoji lietuviška knyga 1974	<i>Martynas Mažvydas, pirmoji lietuviška knyga. Vilnius 1974.</i>
Mažas Katgismas 1722	<i>Mažas Katgismas D. Mertino Luteraus Lietuwiskay ir Wokiszskay Ant Małoninguáusojo Prusū Karalaus Jsákimo wissū Wyskupū ir Klebonū Lietuwoj' Sutarimū isz naujo Tilžeje Mete 1722. pérweizdētas. Karaláuczus 1722.</i>

<i>Mažiulis 1981</i>	<i>Vytautas Mažiulis Prūsų kalbos paminklai. Vilnius 1981.</i>
<i>MLE 2003</i>	<i>Mažosios Lietuvos enciklopedija. Antras tomas Kas-Maž. Vilnius 2003.</i>
<i>Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams 1922</i>	<i>Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams. Spaudai parūpino Dr. Jurgis Gerulis Leipcikio universiteto ekstraord. profesorius. Kaunas 1922.</i>
<i>Mažvydas 1993</i>	<i>Martynas Mažvydas Katekizmas ir kiti raštai. Vilnius 1993.</i>
<i>Michelini 2000</i>	<i>Guido Michelini Martyno Mažvydo raštai ir jų šaltiniai. Vilnius 2000.</i>
<i>Michelini 2001</i>	<i>Jonas Bretkūnas, Giesmes duchaunas ir kitos 1589 metų liturginės knygos tekstai ir šaltiniai. Leidinį parengė habil. dr. Guido Michelini. Vilnius 2001.</i>
<i>Michelini 2004</i>	<i>Lozorius Zengštokas. Giesmes Chrikszionischkos ir Duchaunischkos ir jų šaltiniai. Leidimą parengė prof., habil dr. Guido Michelini. Vilnius 2004.</i>
<i>Michelini 2009</i>	<i>Guido Michelini Mažosios Lietuvos giesmynų istorija: nuo Martyno Mažvydo iki XIX a. pabaigos. Klaipėda 2009.</i>
<i>Michelini I 2009</i>	<i>D. Kleino Naujos giesmju knygos. Tekstai ir jų šaltiniai. Leidinį parengė habil. dr. Guido Michelini. Vilnius 2001.</i>
<i>Michelini 2010</i>	<i>Guido Michelini Jono Berento Jß naujo pérweizdėtos ir pagérintos Giesmû Knigos: Mörlino traktato pritaikymas poeziijoje. Vilnius 2010.</i>
<i>Militair-Consistorial-Reglement 1711</i>	<i>Militair-Consistorial-Reglement [So geschehen und gegeben Cölln an der Spree den 29. April. 1711. ... den 21. Aprilis 1709.] [1711]</i>
<i>Militair-Consistorial-Reglement 1748</i>	<i>Königl. Preußisches Churfürstl. Brandenburgisches Militair-Consistorial-Reglement, samt verschiedenen Beylagen. Breslau 1748.</i>
<i>Milkus 1990</i>	<i>Kristijonas Gotlybas Milkus Pilkalnis. Vilnius 1990.</i>
<i>MLE 2003</i>	<i>Mažosios Lietuvos Enciklopedija. Antras tomas. Kas – Maž. Vilnius 2003.</i>
<i>Ostermejeris 1996</i>	<i>Gotfrydas Ostermejeris Rinktiniai raštai. Vilnius 1996.</i>
<i>Pirmoji prūsų knyga 1995</i>	<i>Pirmoji prūsų knyga. Vilnius 1995.</i>

Preußische Kirchen-Agenda 1741	<i>Preußische Kirchen-Agenda, Oder Verzeichniß der in der Kirchen öffentlich vorzulesenden Formularien, aus den Agendis Ecclesiasticis, der Preußischen Kirchen-Ordnung, und neuern Königlichen Verordnungen in Kirchen-Sachen zusammen getragen, und auf vieler Begehrten dem Druck überlassen.</i> Königsberg 1741.
Preußische Kirchen-Agenda 1780	<i>Preußische Kirchen-Agenda, Oder Verzeichniß der in der Kirchen öffentlich vorzulesenden Formularien, aus den Agendis Ecclesiasticis, der Preußischen Kirchen-Ordnung, und neuern Königlichen Verordnungen in Kirchen-Sachen zusammen getragen, und auf vieler Begehrten dem Druck überlassen.</i> Königsberg 1780.
Preußische Kirchen-Agenda 1789	<i>Preußische Kirchen-Agenda, die liturgischen Formulare der lutherischen Gemeinen in Preußen enthaltend. Nebst einer Abhandlung über liturgische Formulate überhaupt und die preußische besonders, aufs neue herausgegeben.</i> Königsberg 1789.
Preußische Merckwürdigkeiten 1741	<i>Preußische Merckwürdigkeiten, das ist Nachlese einiger zur Bürgerlichen- Kirchen- und Gelehrten-Geschichte von Preußen gehörigen Nachrichten zur Fortsetzung des erleuterten Preufens und der Actorum Borussicorum, herausgegeben von einigen Liebhabern der Geschichte des Vaterlandes. Stück 7.</i> Königsberg 1741.
Prūsų kalbos paminklai 1966	<i>Prūsų kalbos paminklai.</i> Parengė Vytautas Mažiulis. Vilnius 1966.
Psalmodia 1553	<i>Psalmodia, hoc est, cantica sacra veteris ecclesiae selecta. Quo ordine, & melodiis per totius anni curriculum cantari usitate solent in templis de Deo, & de filio eius Iesu Christo, de regno ipsis, doctrina, vita, passione, resurrectione, & ascensione, & de Spiritu Sancto. Item de sanctis, & eorum in Christum fide & cruce. Iam primum ad ecclesiarum, & scholarum usum diligentur collecta, & brevibus ac piis scholiis illustrata / per Lucam Lossium luneburgensem, cum præfatione Philippi Melanthonis.</i> Noribergae 1553.
Rapolionis 1986	<i>Stanislovas Rapolionis, sudarė Eugenija Ulčinaitė, Juozas Tumelis,</i> Vilnius 1986
Recessus Generalis 1639	<i>Recessus Generalis Der kirchen Visitation Insterburgischen und anderer Littawischen Embter in Hertzogthumb Preussen.</i> Königsberg 1639.

<i>Repetitio corporis doctrinae ecclesiasticae</i>
1567	<i>Repetitio corporis doctrinae ecclesiasticae Oder Widerholung der Summa vnd Inhalt der rechten allgemeinen Christlichen Kirchen Lehre wie dieselbige aus Gottes Wort in der Augspurgischen Confession Apologia vnd Schmalkaldischen Artickeln begriffen Vnd von Fuerstlicher Durchleuchtigkeit zu Preussen etc. Auch allen derselbigen Getrewen Landstenden vnd Unterthanen Geistlichen vnd Weltlichen im Herzogthum Preussen Einhellig vnd bestendiglichen gewilliget vnd angenomen Kürtzlich zusammen verfasset. Eisleben 1567</i>
Réza 2003	<i>Martynas Liudvikas Réza Lietuvių kalbos seminario istorija.</i> Vilnius 2003.
Rhesa 1827	<i>De primis sacrorum reformatoribus in Prussia. Programma V. Natalititis Jesu Christi Academiae Regiomontanae Ciibus a Prorectore, Cancellario, Directore et Senatu propositum. Anno MDCCCXXVII. Inest vita Georgii a Polentis inde ab anno 1525 enarrata. Regiomonti, Typis Academicis Hartungianis]</i>
Rhesa 1832	<i>Historiae Augustanae Confessionis in Prussia brevis enarratio. Programma I quo Sacra Paschalia pie celebranda Civibus Academiae Albertinae indicunt Prorector, Cancellarius, Director et Senatus Acad. Regiomontanae. Anno MDCCCXXXII. Inest historia Aug. Conf. in Prussia saeculo decimo sexto. Regiomonti. Typis Academicis Hartungianis.</i>
Rietschel 1900	<i>Georg Rietschel Lehrbuch der Liturgik. Erster Band. Die Lehre vom Gemeindegottesdienst. Berlin 1900.</i>
Rimša 2001	<i>Vaidotas Rimša Jano Maleckio ir Jano Sekluciano polemika dėl katekizmo kanoninio vertimo. - Bibliotheca Archivi Lithuanici 2, Vilnius 2001.</i>
<i>The Seasons
by Kristijonas Donelaitis</i>
1967	<i>The Seasons by Kristijonas Donelaitis. Los Angeles, Lithuanian Days Publishers, 1967.</i>
Sonnek 1903	<i>Johannes Sonnek Die Beibehaltung katholischer Formen in der Reformation Joachims II. von Brandenburg und ihre allmähliche Beseitigung. Berlin 1903.</i>
<i>Tomvs Tertivs
Omnivm Opervm</i>
1582	<i>Tomvs Tertivs Omnim Opervm Reverendi Patris, Viri Dei, D.M.L. continens quae aedita sunt ab Anno XXIIII. vs[que] ad Annum XXXVIII. Jena 1582.</i>
Tschackert 1890	<i>Paul Tschackert Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte des Herzogthums Preussen. Erster Band. Einleitung. - Publicationen aus den K. Preussischen Staatsarchiven. Bd. 43. - Leipzig 1890.</i>

- Tschackert I* 1890 *Paul Tschackert Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte des Herzogthums Preußen. Zweiter Band. Urkunden, ersten Theil, 1523 bis 1541. – Publicationen aus den K. Preussischen Staatsarchiven. Vierundvierzigster Band.* Leipzig 1890.
- Tschackert II* 1890 *Paul Tschackert Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte des Herzogthums Preußen. Dritter Band. Urkunden, ersten Theil, 1542 bis 1549. – Publicationen aus den K. Preussischen Staatsarchiven. Fünfundvierzigster Band.* Leipzig 1890.
- Ustawa 1544* *Ustawa o zwierzchnie chwale Bożej o kościelnych Ceremonyach na ten Xtalt, yako się zachowawa w kościelech Xięstwa Pruskiego MDXLIII. W pruskim Królewcu wyciśniono w drukarni Jana Weynreicha 20 May Anno 1544.*
- Ustawy 1731* *Ustawy Kościelne Królestwa Pruskiego krotko zebrane i wydrukowane w Królewcu roku MDCCXXXI.*
- Von Erwehlung der beyder Bischoff* 1568 *Von Erwehlung der beyder Bischoff, Samlandt vnnd Pomezan, im Hertzogthumb Preussen, Auch von jhrem Ampt, Verordnung der Visitation vnd anderem so zu fürderung vnd erhaltung des Predigampts vnnd Schulen, Christlicher zucht vnd guter Ordenung von nöthen ist. Gedruckt zu Königsberg in Preussen, bey Johann Daubman, 1568.*
- WA 30, 1 Abt. 1910 *Dr. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe. 30. Band Erste Abteilung.* Weimar 1910.
- Wendland 1910* *Walter Wendland Ludwig Ernst von Borowski, Erzbischof der evangelischen Kirche in Preußen / ein Beitrag z. Geschichte d. ostpreuß. Kirche im Zeitalter d. Aufklärung von Walter Wendland, Pastor in Berlin-Wilmersdorf. - Schriften d. Synodalkommission f. ostpreuß. Kirchengeschichte ; H. 9. Königsberg 1910.*
- Wojak 1993* *Tadeusz Wojak Ustawy kościelne w Prusach Książęcych w XVI wieku.* Warszawa 1993.
- Życie liturgiczne ewangelików Prus Wschodnich 2000* *Życie liturgiczne ewangelików Prus Wschodnich w świetle ustaw i agend kościelnych (1525-1945). Pod redakcją Ks. Władysława Nowaka.* Olsztyn 2000.

Asmenvardžių rodyklė / Index of Names

- Albrecht Friedrich 49, 183, 185
Albrecht, Duke (Albrechtas) 7, 10, 20-
21, 23-26, 28, 31-33, 42, 49, 67-68,
70, 79, 81-82, 84, 87-89, 100, 102,
104, 107, 108, 110, 122-123, 139,
140-143, 145, 177, 180, 183, 212, 235
Andreas Osiander (Andréjus Osian-
dras) 31, 42, 106-108, 141-142, 145,
183, 234
Arnoldi, Philip (Philipas Arnoldi) 50,
186, 187
Arnoldt, Daniel Heinrich 223
Arp, Gary 8, 11
Aurifaber, Andreas 25, 87,
Aurifaber, Johannes 31, 42, 107-108, 123
Baltramiejus, Vilentas 8, 10, 28, 34, 40,
44, 100, 126, 128, 137, 163-164, 169,
170-171, 235
Behm, Johann 46, 185
Behrendt, Johannes (Berentas, Jonas)
47, 55, 175, 205
Blotnas, Mikalojus 128
Borowski, Ludwig Ernst 63, 219, 223-
226, 228, 230, 237
Brenz, Johann 32, 108, 110, 141
Bretkūnas, Jonas (Bretke, Johannes)
8, 10, 40, 45- 47, 137, 165-172, 174,
177, 191, 235
Briesmann, Johannes 20, 22, 25, 67-69,
71, 76, 88-89
Calvin, John 141,
Chemnitz, Martin 42, 143
Coldicius, Nicolaus 25, 88
Corvinus, Antonius 86, 120
Crocius (Krocijus) 50, 185
Culvensis, Abraham (Kulvietis, Abra-
omas) 28, 35, 99, 100, 127-128
Dach, Simon 64, 232
Dietrich, Veit 38, 94, 118-120, 133, 179
Doetschel, Johannes 25, 88
Donelaitis, Kristijonas (Christian Do-
nalitius) 8-9, 11, 19, 53, 61, 66, 197-
198, 217
Eichicht, Georg 139
Engelis, Gabrielius (Engel, Gabriel)
55, 199, 204
Evanson, Charles 8, 11
Fabricius, Jacob 187
Ferber, Moritz 68
Firmian, Leopold Anton 197
Fischer, Gottlob Nathanael 225
Francke, August Hermann 52, 54, 196,
199, 212
Friedrich I 219
Friedrich II 63
Friedrich, Georg 48-49, 183,
Friedrich Wilhelm I 52-53, 196, 209,
220, 235
Friedrich Wilhelm III 8, 10, 63, 66, 231,
237
Funck, Johannes 31, 42, 108, 139, 141-143
Gedkantas, Tomas 128
Gerhard, Paul 64, 232
Gerulius, Jurgis 40
Gudauskas, Renaldas 8, 11
Heinrich, Duke 26, 89-90, 98, 123
Hermes, Johann August 225
Heshusius, Tilemannas 48, 181-182
Hosius, Stanislaus 122, 142
Heydeck, Friedrich 79

- Jablonski, Daniel Ernst 219
 Jakobson, Heinrich Friedrich 14-18
 Johann Sigismund 49, 162, 185-186
 Jomantas, Augustinas 28, 100, 128
 Kant, Immanuel 223-224, 231
 Kirtoforas, Jonas 39, 128, 135
 Kleinas, Danielius 47, 173-175
 Knade, Jacobas (Knothe) 22
 Krocijus (Crocarius) 50, 185
 Kulvietis, Abraomas (Culvensis, Abraham) 28, 35, 99-100, 127-128
 Lysius, Heinrich Johann 54-56, 198-199, 203-204, 212
 Lossius, Lukas 35, 46, 129
 Luise Auguste Wilhelmine Amalie 223
 Luther, Martin (Liuteris, Martynas) 20-25, 27, 33-34, 36, 38, 40-41, 43-44, 47, 58, 64-65, 67-69, 72, 76, 78-81, 86-88, 91, 93-94, 98, 103-106, 110, 113-114, 120, 124, 126-127, 129, 131, 133-134, 138-140, 144, 148-155, 157, 162-163, 165, 170, 172, 174, 179, 191, 201, 204, 206, 209, 211, 214-216, 222, 229, 232, 234, 236
 Malecki, Jan 104
 Malecki, Jerome (Maleckis, Hieronimas) 43-44, 162-163
 Marcijanas-Musa, Stanislovas 128
 Mažvydas, Martynas (Mosvidius) 8, 10-12, 16, 19, 28-30, 33-41, 44-46, 56, 100-105, 124-126, 128-138, 164-169, 171-172, 174, 207, 235
 Meddigen, Christophor 25, 88
 Megott, Paul 139, 140, 177
 Melanchthon, Phillip (Melanchthonas, Philippas) 25, 31-33, 48, 88, 108, 110, 129, 141, 182
 Merkucecijus, Ulrikas 128
 Meurer, Michael 25, 88
 Michelini, Guido 14, 18
 Milkus, Kristijonas Gotlybas
 Milkus, Petras Gotlybas 61, 217
 Mörlin, Joachim 61, 217
 Mueller, Jacobus 25, 88
 Nowak, Władysław 14, 18
 Ostermejeris, Gotfridas (Gottfried Ostermeyer) 60-61, 66, 215, 217, 20, 22, 31, 68-69, 71, 102, 107
 Polentz, Georg (Polentzas, Georgas) 21-22, 69, 71, 76
 Poliander (Johann Gramann) 25, 88
 Quandt, Johann Jacob 59, 212, 223
 Queiss, Erhard (Queissas, Erhardas) 21-22, 69, 71, 76
 Radziwill the Black (Radvila Juodasis) 142
 Rapolionis, Stanislovas (Rapagellanus, Stanislaus) 28, 35, 99-100, 103, 127-128
 Reusner, Friedrich 173
 Rhesa, Jonas (Rèza) 47, 172, 191, 64, 82, 231-233
 Rhus, Ludwig (Rèza, Liudvikas) 63-64, 82, 231-233
 Rhau, Georgius 130
 Rhegius, Urbanus 86
 Rikovijus, Jonas 47, 175
 Rodūnionis, Aleksandras 36, 128, 131
 Rogallis, Georg Friedrich 212
 Salzmann, Christian Gotthilf 225
 Schimmelpfennig, Adam Friedrich (Šimpenigis, Adomas Fridrichas) 176
 Schultz, Frantz Albert 58-59, 209
 Sehling, Emil 14, 18, 77
 Seklucjan, Jan 29, 103-105, 129
 Sengstock, Lazar (Lozorius Zengštakas) 46, 128, 169
 Sigismund I the Old (Žygimantas Senasis) 21, 71
 Sigismund II Augustus (Žygimantas Augustas) 143
 Spalding, Johann Joachim 224

- Spener, Philip (Speneris, Philipas) 52, 196, 201
Speratus, Paul (Speratas, Paulius) 23, 25-26, 28, 31, 35, 69, 79, 87, 89, 92, 100, 103, 107, 115, 128, 149, 169
Staniulis, Vidmantas 8, 11
Šeidukonis, Jonas 128
Šimelpenigis, Adomas Fridrichas (vid: Schimmelpfennig, Adam Friedrich)
Šusteris, Frydrichas Zigmantas 47, 175
Tartylovičius-Batakietis, Jonas (Tortyłowicz-Batocki, Jan) 28, 99
Venediger, Georg 42-43, 143, 145, 180, 181
Vogel, Matthäus 31, 42, 108, 141
Vulturnius, Wawrzyniec 27, 99
Weiland, Balthasar 25, 88
Weinreich, Hans 69
Wigand, Johann 49, 181, 183-184
Will, Abel 139, 177
Wojak, Tadeusz 14, 18
Zablockis, Jurgis 38, 128, 134
Zengštokas, Lozorius (vid: Sengstock, Lazar)
Zenker, Peter 22
Zieger, Andreas 14, 18
Žygimantas Senasis (vid: Sigismund I the Old)
Žygimantas Augustas (vid: Sigismund II Augustus)

Vietovardžių rodyklė / Index of Places

- Altstadt (Senamiestis - savarankiška Karaliaučiaus gyvenvietė) 31, 69, 74-76, 80, 92, 94, 96, 107, 113, 117, 151-153, 155, 158
- Angerburg 85
- Bayreuth 183
- Balga 85, 180
- Barten 85
- Bartenstein 85, 180, 223
- Batakai 28, 101
- Berlin 14, 58, 17, 63, 64, 66, 210, 220, 231-232, 237
- Brandenburg (Brandenburgas) 49, 52-53, 185, 188, 194, 196, 220, 231
- Brandenburg (Sambia) 85
- Brandenburg-Ansbach 49, 183
- Brandenburg-Nürnberg 106
- Braunsberg 142
- Braunschweig 143
- Breslau 143
- Courland (Kuršas) 14, 57, 138, 180-181, 207, 225
- Danzig 77, 187
- Deutsch-Eilau 85
- East Prussia (Rytų Prūsija) 18-19, 67, 198, 213, 218, 223, 230-231, 233, 237
- Elk (Elkas) 43-44, 162
- Engelstein (Engelšteinas) 28, 99
- England 219
- Fischhausen 84
- Frankfurt-am-Main 52, 196
- Georgenburg (Jurbarkas / Sambia) 51, 85, 188, 196, 220
- Gerdauen 85
- Gilgenburg 85
- Halle (Hale) 7, 9, 52, 175, 196, 220
- Hohenstein 85
- Holland (Pomesania) 85
- Insterburg (Išrutis) 50, 55, 61, 85, 188, 205, 207
- Italy 18
- Jena 181, 199
- Johannisburg 85
- Jurbarkas (vid: Georgenburg / Sambia)
- Karaliaučius (vid: Königsberg)
- Kingdom of Prussia 175-176, 215, 231, 234
- Klaipėda (Memel) 50, 85, 128, 169-170, 188, 207
- Kneiphof (Knypava) 31, 108, 151
- Königsberg (Karaliaučius) 7, 9, 12, 14, 18, 20, 23, 25, 27-28, 31-34, 37, 40, 42-43, 45, 49, 50-51, 53-55, 57-60, 62-63, 65, 67-69, 74-77, 79-81, 84, 88, 91-100, 106-108, 112-113, 116-118, 120, 123, 124-125, 132, 135, 137, 139, 142-143, 147, 154-155, 158, 162-164, 169-171, 173, 177-178, 181, 185, 187, 191, 198-200, 204-205, 207-208, 210, 213, 215, 219, 223, 231
- Kurpfalz 225
- Kuršas (vid: Courland)
- Labiau (Labguva) 85, 188, 197, 207
- Lec 163
- Leipzig 199
- Lenkija (vid: Poland)
- Liebemühl 85, 178
- Lietuva (Lithuania) 7-8, 11, 99, 101-102, 122, 177, 180-181

- Lietuvos provincija (Province of Lithuania) 50, 53, 188, 196-197, 199
Lindau 225
Lithuania (Lietuva) 7-8, 11, 99, 101-102, 122, 177, 180-181
Livonia (Livonija) 138, 181
Lyck 85
Löbenicht (Lyvenikė) 92, 94, 113, 117, 151-153, 155, 158
Lochstädt 85
Lötzen.85
Lüneburg 129
Marburg 22
Marienwerder 79, 85
Masuria (Mozūrija) 57, 79
Mažoji Lietuva (Minor Lithuania) 19, 66
Mecklenburg 31, 108
Memel (Klaipėda) 50, 85, 128, 169-170, 188, 207
Minor Lithuania (vid: Mažoji Lietuva) 19
Morungen 85
Neidenburg 85
Neuchâtel (Nešatelis) 53, 197
Nürnberg (Niurnbergas) 94, 106, 129, 142
Ortelsburg 85
Osterode 85
Pamedė (vid: Pomesania)
Parma 18
Pfalz-Neuburgas 31
Pobethen (Pabėtai) 102, 139, 177
Poland (Lenkija)
Pomerania 231
Pomesania (Pamedė) 21-24, 27-28, 35, 42, 48-49, 69, 71, 79, 84-85, 99, 110, 143, 145, 178, 181, 184-185, 187
Preussisch-Eilau 85
Preussisch-Mark 85
Province of Lithuania (Lietuvos provincija) 50, 53, 188, 196-197, 199
Prussian Kingdom (Prūsijos karalystė) 57, 60, 63, 64, 208
Prussian Lithuania (Prūsų Lietuva) 19, 51, 62, 100
Ragnit (Ragainė) 28, 50, 85, 100, 188, 207
Rastenburg 79, 85, 180
Rhein 85
Riesenborg 85
Rytų Prūsija (East Prussia) 18-19, 67, 198, 213, 218, 223, 230-231, 233, 237
Rostock 108
Russ (Rusnė) 169
Saalfeld 49, 185
Saalau (Želva) 51, 188
Sambia (Samland, Semba) 20, 22, 24, 27, 31, 42, 48-49, 68-69, 71, 79, 84-85, 99, 107-108, 110, 143, 145, 178, 183-184, 187
Samland (vid: Sambia, Semba)
Samogitia (Žemaitija) 28, 102, 128
Saxony 89-90, 107, 224
Schaaken (Šakiai / Sambia) 51, 84, 188, 223, 225
Schuppenbeil 85
Schöneberg 85
Sehesten 85
Semba (vid: Sambia, Samland)
Silesia (Silezija) 42, 65, 231
Scandinavia (Skandinavija) 183
Soldau 85
Stradaunen 85
Strasburg (Strasbūras) 32, 108, 110
Sudauen 85
Szillen (Žilių) 55, 199
Sweden 180, 195
Šakiai (Schaaken / Sambia) 51, 84, 188, 223, 225
Šilalė 28, 99, 101
Švabija (Schwaben) 22
Švēkšna 28, 101

- Tapiau (Tepliuva) 85
Taplacken (Toplaukiai) 51 85, 188
Tauragė 29, 101
Tilsit (Tilžė) 50, 85, 186, 188, 204, 207
Tolminkiemis (Tollmingkehmen) 53, 217
Toplaukiai (vid: Taplacken)
Torgau 22
Trempen (Trempai) 60, 66, 215
Vakarų Prūsija (West Prussia)
Vilnius 11, 142
- Wittenberg (Vitenbergas) 25-27, 67, 69, 80, 87-88, 90, 98, 123, 129, 166-167, 169, 234
West Prussia (Vakarų Prūsija) 14, 17, 231
Würtemberg 32-33, 107
Zalcburg 53, 197
Želva (Saalau) 51, 188
Žemaitija (vid: Samogitia)
Žiliai (Szillen) 55, 199

Knygoje aprašoma Rytų Prūsijos liuteronų Bažnyčios liturginė tradicija nuo jos ištakų 1525 m. iki XIX a. pradžios, kai krašto liuteroniškąją agenda pakeitė Prūsijos Unijos agenda. Joje ypatingas dėmesys skiriamas M. Mažvydo, B. Vilento, J. Bretkūno ir kitų lietuviškos raštijos pradininkų paruoštoms liturginėms formoms bei XVIII a. lietuviškoms agendoms, kuriomis naudojosi K. Donelaitis ir kiti to laikotarpio kunigai. Leidinyje perspausdinamos 1730 m. ir 1775 m. lietuviškos agendas bei pateikiama jų tekstu transkripcija.

Darius Petkūnas

RYTŲ PRŪSIJOS LIUTERONŲ LITURGINĖ TRADICIJA IR LIETUVIŠKOJI JOS
RAIŠKA REFORMACIJOS IR DONELAIČIO LAIKŲ AGENDOSE

THE EAST PRUSSIAN LUTHERAN LITURGICAL TRADITION AND ITS
LITHUANIAN EXPRESSION FROM THE REFORMATION TO THE
AGENDAS OF THE DONELAITIS ERA

Monografija

Lietuvių kalbos redaktorė Roma Nikžentaitienė
Maketavo Karolis Saukantas
Viršelio autorius Vilhelmas Giedraitis

Klaipėda, 2012

SL 1335. 2012 12 04. Apimtis 35,75 sąl. sp. 1. Tiražas 300 egz.
Klaipėdos universiteto leidykla, Herkaus Manto g. 84, 92294 Klaipėda
Tel. (8 46) 398 891, el. paštas: leidykla@ku.lt, interneto adresas: <http://www.ku.lt/leidykla/>
Spausdino spaustuvė „Petro ofsetas“, Savanorių pr. 174D, LT-03153 Vilnius

Rechtsmeister Beiner

Herzog Albrecht

Die Bischöfe
Burk und Polenk

Heinrich Reuß
von Platten

Bischof
Reuß von Platten

Dr. Biekmann (Pomm)

Mauritius von Ermland
(vergl. Schluß des Vermerks Seite 6)

Dr. Spiegelus (Schles)

Burggraf Peter
von Dohna

Poliander (Rhein)

Der untere Szenen: Wie die Königsberger Reformatorien schimpfendische Käppitzenhüten trugen und rücksichtslosen als Luther.
Geschichtliches Bildnis in den Prologen der Geschichte, von G. M. Bartsch, Königsberg (1830).

Prūsijos luomų susirinkimas patvirtina 1525 m. liturginius nuostatus
The Prussian Territorial Assembly approves the 1525 Article of Ceremonies

ISBN 978-9955-18-696-0

9 789955 186960